

ТАЄМНІ ВІЙНИ: історія та сучасність
Д.В. Веденєєв, Г.С. Биструхін

«ПОВСТАНСЬКА РОЗВІДКА ДІЄ ТОЧНО Й ВІДВАЖНО...»

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ПІДРОЗДІЛІВ
СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ОУН ТА УПА.
1940–1950-ТІ РОКИ

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

НКО — Народний комісаріат оборони
ОУН — Організація українських націоналістів
ОУН(Б) — ОУН Степана Бандери
ОУН(М) — ОУН Андрія Мельника
ОУН-с — ОУН-солідаристів
ПВ — Прикордонні війська
ПЗ — прикордонний загін
ПЗУЗ — північно-західні українські землі
ППО — протиповітряна оборона
ПУН — Провід українських націоналістів
РО — районний відділ
РП — Республіка Польща
РСЧА — Робітничо-селянська червона армія
СБ — Служба безпеки
СД — стрілецька дивізія
СП — стрілецький полк
УВО — Українська військова організація
УДСБ — Українська державна служба безпеки
УНКВС — Управління НКВС
УНРА — Українська народна революційна армія
УПА — Українська повстанська армія
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
УССД — Українська самостійна соборна держава
УШПР — Український штаб партизанського руху
ЦДАВОВУ — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГОУ — Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦП — Центральний провід
ЦШПР — Центральний штаб партизанського руху

ВСТУП

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...» Так оцінив рівень професіоналізму розвідників Української повстанської армії інший спецслужбіст, капітан НКВС Релкін — командир Чехословацького партизанського загону словак Ян Налепка, якому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу в боях за визволення України від нацизму¹.

Дійсно, саме кваліфіковані розвідувальні, контррозвідувальні та інші спеціальні заходи стали однією з ключових причин тривалості й інтенсивності українського національно-визвольного руху, змушеного, за неможливості завдяки реальним легітимним важелям відновити незалежність і територіальну цілісність Батьківщини, вести відчайдушну боротьбу проти потужних супротивників — Польщі, сталінського СРСР та нацистської Німеччини.

Українська держава докладає зусиль, аби справедливо оцінити минулий національно-визвольний рух. Зокрема, 20 квітня 2005 р. Президент України Віктор Ющенко дав доручення відповідним органам влади й науковим закладам підготувати пропозиції до вироблення офіційної позиції стосовно руху ОУН та УПА з метою зміцнення злагоди в суспільстві й досягнення взаєморозуміння та примирення між учасниками Другої світової війни. Плідно працює Урядова комісія з вивчення діяльності ОУН та УПА, зокрема її робоча група істориків.

Важливим кроком на цьому шляху став і Указ Президента України №879 — 2006 р. «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення». Він, зокрема, висуває завдання «всебічного вивчення та об'єктивного висвітлення участі українців у Другій світовій війні», «здійснення ґрунтовних наукових досліджень, ... видан-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ня історичної та науково-популярної літератури з цих питань» заляда подальшого розроблення законопроекту про український національно-визвольний рух 20–50-х років ХХ століття».

Зауважмо, що на тлі величезної наукової та популярної літератури і донині бракує узагальнювальних праць, які висвітлювали б роль розвідувальних і контррозвідувальних заходів ОУН та УПА.

Видання «Повстанська розвідка діє точно й відважно...» з авторської серії «Таємні війни — історія та сучасність» — продовження нашої праці з історії «таємного фронту» українського національно-визвольного руху «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)» (К.: Генеза, 2006. — 408 с.).

У новій книзі ми зробили наголос саме на аналізі документальних першоджерел з вивчення історії спецпідрозділів ОУН та УПА. Крім археографічної студії, публікуються низка документів самого повстансько-підпільного руху та радянських органів держбезпеки, які вели з ним запекле протиборство. Вони дають уявлення про місце та роль спеціальних заходів з організації спецпідрозділів в ОУН та УПА, форми та методи їхньої розвідувальної, контррозвідувальної, слідчої, диверсійної, терористичної діяльності, особовий склад, його вишкіл та виховання.

Однак нова книга не лише заповнює суттєву прогалину в історії військово-політичних змагань руху українських націоналістів та УПА. Подана авторами сувора документальна правда зайвий раз демонструє справжнє відрозливе, страшне обличчя громадянського конфлікту, що спричинив жертви й страждання не тільки багатьом тисячам мешканців Західної України, а й вихідцям з інших земель нашої держави. Болісна пам'ять, скорбота, незагоєні рани лихоліття й нині бентежать душі сучасників, обумовлюють загострене сприйняття проблеми минулого ОУН та УПА.

Такі протистояння, як багатолітній збройний конфлікт у Західній Україні, треба в будь-якому разі розглядати як трагедію нації (народів), де обидві сторони не цуралися антигуманних методів. І лише потім сторона, яка перемогла, пропагандистськими засобами й тотальним переписуванням (замовчуванням) історії вигідно для себе інтерпретує

події, глорифікуючи себе й усіяко демонізуючи противника. Ситуація в сучасній Україні (в морально-політичному й науковому вимірах) ускладнюється тим, що частина учасників дискусій навколо ОУН та УПА намагається законсервувати, відстояти міфи компартійної пропагандистської машини, а частина їхніх опонентів — створити нові (їхня методологія практично така сама, тільки з протилежним змістом). При цьому обидві сторони ретельно обходять ті історичні реалії, які не вкладаються в їхнє концептуальне бачення подій. Подій, котрі здебільшого заслуговують на скорботу й каюття, а не перетворення їх на заручників боротьби за політичний вплив на населення або зовнішньополітичну орієнтацію.

Проте знати й пам'ятати про драматичні сторінки вітчизняної історії необхідно, оскільки це одна з надійних заporук не повторити цього в майбутньому. Власна історія переконує нас — єдиним доцільним шляхом стабільного розвитку суспільства є злагода й національна консолідація. Отож ми маємо визнавати історичну правду й пробачати один одному заради щастя прийдешніх поколінь. Водночас навряд чи варто сподіватися на примирення, коли як умову висувати перекладення відповідальності за всі жертви й жорстокість лише на одну сторону — не важливо, яку саме.

Оскільки ст. 15 Конституції України заборонено обов'язкову ідеологію, оцінювання складних моментів нашої спільної історії — особисте право громадянина. Все ж таки кожна неупереджена особистість має визнати, що здобуття 1991 року суверенітету України стало втіленням основної програмної мети націоналістичного руху — відродження Української самостійної соборної держави. Крім того, маємо розуміти, що основною причиною обопільного насильства, кривавих ексцесів на Західній Україні була репресивна політика сталінізму, рішуче засуджена Українською державою в Законі України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». День скорботи, пам'яті безневинних жертв тоталітарного режиму офіційно відзначається в нашій державі.

На нашу думку, гострі суперечності навколо оцінки минулого націоналістичного руху в Україні не останньою чергою обумовлені нездатністю або небажанням дивитись на історію озброєних визвольних

рухів (незалежно від історичного часу й регіону світу) як на складне й багатомірне явище. В таких рухах можуть одночасно бути наявними прагнення волі, справедливі цілі національного та соціального визволення, великий протестний потенціал проти поневолювачів або іноземних загарбників і жага помститися за кривди, екстремальні, жорстокі засоби боротьби за поставлені завдання (зокрема терор проти представників влади, осіб, що з ними співпрацювали, репресії за політичною, етнічною, релігійною, майновою ознаками). Поширеною рисою визвольних рухів стало й кон'юнктурне співробітництво з державами, які засуджували своїх стратегічних противників, позаяк ці вимушені союзники самі не є зразком миролюбності й гуманності.

Тож не варто шукати «красивої», патетичної і водночас односторонньої «правди» там, де в безкомпромісному двобої зійшлися громадяни однієї держави, представники одного народу, адже збройний конфлікт 1939–1950-х рр. на Заході України постає як складне переплетіння національно-визвольного руху, громадянського конфлікту, протистояння між різними групами населення в регіоні, ускладнені протиборством великих держав у Другій світовій війні, а згодом, після 1945 р., — міжблоковим протистоянням у світі. Взагалі історія сама по собі — глибоко драматичний процес, і треба мати громадянську мужність сприймати її такою.

Цікаво, що самі учасники ОУН та УПА засуджували жорстокість представників інших повстансько-партизанських рухів. В органі Об'єднання бувших вояків-українців у Великій Британії «Сурмач» полковник Є. Рен засуджував бузувірство комуністичних партизан В'єтнаму: «...в'єтнамська партизанка відрізняється від європейської тим, що вона по-азійському безоглядна й жорстока. Вирізувати на очах цілої родини внутрішні животи людини, й тільки за те, що вона мусила виконувати призначену їй державну службу, — це не війна, це бандитизм найвищої міри. А вбивства дітей вояків, які боронять свій край від комунізму...»³

До слова, та ж радянська держава, оцінюючи ексцеси повстанських рухів, керувалась подвійними стандартами, втім, як і її противники в «холодній війні». Згадаймо хоча б підручники часів СРСР. Коли

Степан Разін два роки «ходив за зіпунами» — простіше кажучи, грабував і тероризував каспійське узбережжя, то це «високонауково» називали «першим етапом визвольної селянської війни». Коли прибічник Омеляна Пугачова Салават Юлаєв вирізав до ноги робітничі селища на Уралі, «славному синові башкирського народу», однак, поставили пам'ятник в Уфі й назвали його іменем хокейну команду. Ідеалізували озброєні антиколоніальні, «антиімперіалістичні», здебільшого озброєні, рухи, діяльність палестинських організацій тощо. Водночас подібні явища всіляко роздухували у випадках антирадянського руху опору й екстремальні прояви в їх рамках ототожнювали зі всім рухом. Зрозуміло, що не могло бути й мови про висвітлення реальних причин, які спонукали народи взятися за зброю: політика державного терору, насильницьке насадження «єдино вірної» моделі соціально-економічного й духовно-культурного розвитку, відверте нехтування невіддільними правами людини.

Слід визнати, що суспільна свідомість та, головне, стиль мислення сучасників і тепер перебувають під впливом ідеологічних кліше комуністичних часів, і це властиво навіть зятятим антикомуністам.

Сприймаючи нашу спільну історію з погляду складної діалектики героїчного й трагічного, варто згадати слова з роботи Ф. Ніцше «Про користь і шкідливість історії для життя». «Надлишок історії шкодить життю», — писав філософ. «... Допоки минуле зображуватимуть як щось гідне й доступне наслідуванню та здатне повторитися ще раз — доти історії, звичайно, загрожує небезпека перекручування, прикрашання, а отже, й наближення до вільного вимислу.. Монументальна історія вводить в оману за допомогою аналогій: мужніх шляхом спокусливих паралелей вона надихає на звитягу й відчайдушну сміливість, а захоплення перетворює у фанатизм; коли такого штибу історія западає в голови здібних егоїстів і злодіїв-мрійників, то в результаті руйнують царства, вбивають володарів, виникають війни та революції...»⁴

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Отже, пізнання гострих моментів історії зовсім не вимагає переносити афекти минулого на сучасність. Врешті-решт, у тих, хто протистояв один одному в минулому, по-різному уявляючи шляхи розвитку України або держави, до якої вона тоді належала, нині є поважна основа для консолідації — стабільний розвиток України в інтересах майбутніх поколінь.

Ретельно вивчення й залучення до наукового обігу документальних першоджерел тим більш важливе, що історія ОУН та УПА (так само, як і Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. або Другої світової війни) стала заручницею ідеологічного протистояння доби «холодної війни», і відгомін цього повною мірою поширився на ставлення сучасників до минулого українського національно-визвольного руху (докладніше історіографію спецпідрозділів ОУН та УПА ми розглянули в згаданій праці «Меч і тризуб»).

На зміст діаспорних студій щодо проблем історії націоналістичного руху та УПА вплинули суперечності між політичними угрупованнями української еміграції, обумовлені як повоєнним перенесенням за кордон тривалої конфронтації між ОУН бандерівської й мельниківської гілок, так і серйозним конфліктом між прихильниками бандерівської фракції в ОУН (Закордонні частини ОУН) та демократичнішим Закордонним представництвом (ЗП) Української головної визвольної ради (УГВР), згодом — і ОУН за кордоном. Проблеми історії ОУН та УПА, зокрема й певні аспекти їхньої спеціальної діяльності, стали засобом ідейно-політичного протистояння (аж до цілеспрямованого компрометування опонентів з націонал-патріотичного табору).

Діаспорні історики й функціонери націоналістичного руху нерідко свідомо приховували факти й матеріали, здатні зашкодити іміджеві закордонних центрів і їхніх спеціальних підрозділів в очах українців діаспори, громадськості демократичних країн, де вона перебувала. Характерною рисою значної частини публікацій діаспорних авторів є виразна «фігура замовчування» навколо невідгдних для еміграційних політичних угруповань проблем.

Передусім це стосувалось таких специфічних проблем, як співробітництво спецпідрозділів УВО, ОУН, УПА, закордонних центрів ОУН з іноземними спецслужбами, їхнього особливого статусу в се-

редовищі націоналістичного руху, терористичної діяльності, жорстокості проти цивільних противників і «недоляльних» соратників, участі в зведенні рахунків між політичними фракціями руху націоналістів. При цьому всі екстремістські прояви, до яких широко вдавалися як противники ОУН та УПА, так і самі повстансько-підпільні сили, приписували винятково ворогові. Зокрема, дослідник історії повстанського руху Р. Рахманний безапеляційно стверджує, що «єдиними дубогубами були компартія й енкаведисти»⁵.

Трафаретним і демонізованим поставало зображення противників націоналістів. Спрощено трактували визволення України від нацистів («заміна одного окупанта іншим»), замовчували позитивні наслідки суспільно-політичних перетворень радянської влади на Заході України, неоднозначне ставлення його населення до методів дій підпілля ОУН та інші проблем, які не вкладалися в концептуальні схеми науковців і пропагандистів політичної еміграції або радянологів.

На повноті й об'єктивності праць діаспорних авторів не могла не позначитись обмеженість джерельної бази, наявної в їхньому розпорядженні, насамперед — брак документальних пам'яток національно-визвольної боротьби в Україні (про це докладніше йтиметься за аналізу джерельної бази монографії). Крім того, структури розвідки та контррозвідки націоналістичних закордонних центрів реально діяли в повоєнний період, отже, не були зацікавленими в розголоженні у відкритих виданнях матеріалів щодо організації, форм та методів роботи, «гострих» акцій, даних про особовий склад та його вишкіл тощо.

Свої типологічні риси мала й радянська гілка історіографії руху українських націоналістів та УПА. Слід розуміти, що за принциповими властивостями вона якщо й відрізнялась від офіційної радянської історичної науки, то лише більшою ідейно-пропагандистською заостреністю. За словами визначного українського історика О. Оглоблина, «після Другої світової війни вільна історична наука на Україні фактично перестала існувати. Українська советська історіографія цілком підпорядкована політичним цілям і наказам комуністичного уряду. Це визначає всю діяльність советських істориків — їх ідеологію, методологію, тематику і навіть фразеологію... диктує наслідки їхніх дослідів і висновки їхніх праць»⁶.

Саму ідеологію націоналізму автоматично оголошували ворожою як небезпечний конкурент офіційній марксистсько-ленінській, потенційна загроза існуванню фактично унітарної радянської держави. Належність до «буржуазного націоналізму» ставала «смертельним вироком» у руках державної ідеологічної машини та покійного їй суспільствознавства.

Певна річ, багатолітній збройний рух опору на Західній Україні, якого політично надихала ОУН і для придушення якого потрібні були величезні зусилля режиму, опинився в реєстрі найнебезпечніших противників. Навіть коли регіон був остаточно пацифікований оперативно-військовими засобами, ідеологічний апарат і надалі продукував образ ворога навколо націоналістичного руху. Як справедливо зазначає член робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА Л. Гриневиц, подібна схема поширювалась і на «націоналістичні рухи народів Прибалтики та Білорусі, Середньої Азії й Північного Кавказу, Поволжя, ... які мали в своїй основі антиімперський, національно-визвольний характер і вбачали перспективи розвитку своїх націй поза межами Союзу РСР»⁷.

Зрозуміло, що не варто було й сподіватися на об'єктивне вивчення причин виникнення українського націоналізму як політичної течії та повстансько-підпільного руху за умов, коли радянська історіографія «спиралася на догмати офіційної ідеології... спрямовувалась на обслуговування ідеологічних потреб режиму, а не на формування наукової точки зору»⁸.

Якщо приблизно до початку 1960-х рр. численні публікації на тему «злочинів ОУН — УПА» носили головню суто публіцистично-викривальний характер⁹, від початку 1960-х, відповідаючи на заклик компартії до «широкого організованого наступу по всьому фронту на буржуазну ідеологію й «перекручення історичної правди»,¹⁰ українські радянські історики та суспільствознавці загалом посилили увагу до написання ґрунтовніших праць, спрямованих проти «українських буржуазних націоналістів». 1961 р. створено відповідну Вчену раду в Інституті історії АН УРСР. Згадана тематика посідає одне з провідних місць серед досліджень Інституту суспільних наук АН у Львові.

У 1966–1967 рр. партійні інстанції зобов'язують цю установу активізувати видавничу діяльність на тему «Реакційна суть і ідеологія українського буржуазного націоналізму»¹¹.

Висвітлення проблем історії ОУН та УПА стимулювали й цілеспрямованою критикою відповідних наукових доробків науковців діаспори. 1968 р. в Інституті історії відкрито відділ зарубіжної історіографії, провідним завданням якого й була критика «буржуазних фальсифікацій історії України»¹².

На початку 1970-х рр. тиск компартійної номенклатури на розвиток історичної науки посилюється, набув нових форм і вульгарних проявів. Відповідні вказівки дістало провідне фахове видання «Український історичний журнал», котрий зобов'язувався стосовно українського націоналізму здійснювати «викриття його злочинної суті, прислужництва зовнішнім агресивним силам, постійної й невикоріненої ворожості до українського народу»¹³.

Абсолютна більшість радянських публікацій, присвячених різним аспектам історії українського націоналістичного руху, відзначають сучасні аналітики, «носила суто пропагандистське спрямування та використовувала весь набір таких ідеологічних прийомів і методів, які в сучасній соціології вміщуються в поняття «маніпулятивна інформація». Ставили за мету «фактично міфологізувати суспільну свідомість і формувати в радянських людей негативні установки не тільки стосовно ОУН — УПА, але й до ідеї самостійної, незалежної України, легітимізуючи тим самим існуючий державний лад»¹⁴. На висвітлення проблеми цілком поширювались такі усталені риси радянської історіографії, як цитатно-ілюстративний метод викладення матеріалу, уніфікація наукового стилю на базі офіційних настанов, войовнича термінологія¹⁵.

Крім того, табу на об'єктивну історію ОУН та УПА прирікало на забуття, викреслення з історії спеціальних служб в Україні ті їхні оригінальні форми, що утворилися в рамках націоналістичних організацій та повстанського руху.

Так само як і діаспорна, радянська історіографія слугувала одним з генераторів пропагандистських матеріалів для потреб «психологічної війни», компрометування закордонних націоналістичних центрів.

Цим, зокрема, пояснювали й присутність серед авторів кадрових працівників спецслужб, використання органами держбезпеки доробків відповідних наукових центрів і публіцистів, про що йтиметься нижче.

Було сформульовано низку псевдонаукових, пропагандистських кліше, відступати від яких за висвітленні такого складного й суперечливого явища, як український націоналізм та його опір радянському режимові, було «ідейно шкідливо»:

- твердження про те, що націоналізм — продукт політичної волі «експлуаторських класів», «запеклий ворог трудящих», «реакційна» течія;
- поширення уявлень про рух ОУН та УПА як винятково «коллаборажійне» явище, прислужників спецслужб держав — противників СРСР («фашистські запроданці», «зрадники», «найманці світової реакції» тощо);
- розгляд повстанського руху (масового військово-політичного явища) як політичного або кримінального бандитизму, в якому брали участь лише представники заможних верств населення або «спантеличені націоналістичною пропагандою» громадянсько не розвинуті, а то й взагалі особи з певними патологіями;
- наголос на ворожому ставленні націоналістів до деяких інших етносів (росіян, поляків, євреїв);
- навмисне акцентування уваги на ексцесах, репресивно-терористичних акціях, впровадження в підсвідомість аудиторії тільки крайніх проявів збройної боротьби ОУН та УПА («ризуні з тризубом», «звірі», «покидьки» тощо).

При цьому в багатьох випадках радянська історіографія ґрунтувалась на фактах, заперечувати які (на кшталт багатьох еміграційних видань) антинауково й аморально. Водночас радянське суспільствознавство свідомо замовчувало низку важливих обставин, без урахування яких зовсім неможливо відтворити наукову картину минулого націоналістичного руху 1920—1960-х рр. Своєю чергою, без цього годі пояснити причини появи в їх рамках та особливості діяльності (зокрема й екстремістської) структур з розвідки, контррозвідки, диверсійно-терористичної роботи.

Поза полем зору радянських авторів лишалася сукупність історичних причин, що спричинили виникнення згаданого руху: втрата національної державності, територіальне розчленування українських земель, утиски в суспільно-економічній, національно-культурній, релігійній сферах. Ігнорували або компрометували стратегічну мету ОУН та УПА — відродження суверенної держави на етнічних українських землях. Відкидали насильницький характер радянізації Західної України, котрий супроводжувався масовими репресіями, замовчували численні прояви жорстокості з радянського боку (серед них — і злочини створених органами держбезпеки з-поміж колишніх учасників ОУН та УПА агентурно-бойових груп). Українською односторонньо висвітлювали перебіг кривавого українсько-польського конфлікту 1943–1944 рр., заперечували факти протистояння між ОУН та УПА з німецькими окупантами. Приховували широкий характер антирадянського руху опору, його справжній соціальний склад, наявність солідної бази підтримки серед населення. Контакти з іноземними спецслужбами розглядали не як закономірний за тих військово-політичних реалій засіб послаблення противників, а ледь не як основну мету існування й причину тривалості руху націоналістів (зрозуміло, що в той час і мови не могло бути про розгляд політичного й військово-технічного співробітництва між СРСР та Німеччиною протягом 1920–30-х рр., пакту Молотова — Рібентропа).

Радянські історики породили псевдонауковий термін «ОУН — УПА». Тим самим багатотисячний повстанський рух, учасники якого взяли за зброю як засіб соціального й національно-духовного протесту проти політики тоталітаризму, ототожнювали з ОУН як політичною організацією.

Якщо врахувати потужність радянської пропагандистської машини сукупно зі справді страшними для багатьох тисяч співвітчизників наслідками подій на Західній Україні у 1939 — середині 1950-х рр., то стає зрозумілою живучість полярних оцінок руху ОУН у суспільній свідомості.

Введення в науковий обіг документів повстансько-підпільного руху та його противників є водночас реалізацією невіддільного права громадян на свободу інформації. Ознайомлення з усією складністю й

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

драматизмом нашої історії сприятиме формуванню в громадян такого стилю мислення, який не припускає або зменшує загрозу маніпулювання ним в інтересах досягнення кон'юнктурних політичних цілей, свідоме спантеличення людей дозованим (препарованим) потоком інформації. Згадаймо, як багатолітні «фігури замовчування» навколо цілих періодів або явищ вітчизняної історії, які поширював комуністичний режим у СРСР, призвели до справжнього інформаційного шоку від так званої «гласності», що, зрештою, стало однією з причин відчуження народу від влади та розпаду самого Союзу РСР.

Розділ 1

Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії: до історії й археографії проблеми

1.1. Щодо актуальності наукового дослідження історії спеціальних підрозділів руху ОУН та УПА

Державотворення в Україні зумовлює потребу ґрунтовно й усебічно досліджувати актуальні проблеми вітчизняної політичної та державно-правової історії, використовувати історичний досвід у розбудові різних інститутів державного механізму, зокрема й спеціальні служби, які були складовою частиною різноманітних історичних форм державності в Україні. Їхні побудова й діяльність відбивали особливості політичного курсу державних утворень, вони відігравали неабияку роль у боротьбі за незалежність і територіальну цілісність українських земель. Наукове дослідження минулого розвідки та контррозвідки дає додаткові можливості поглиблено вивчати державно-правову та військово-політичну історію України.

До пріоритетів науково-дослідної діяльності органів державної безпеки України віднесено дослідження історії розвідувальних, контррозвідувальних та інших спеціальних служб в Україні, їхні організації та діяльність, а також джерелознавчі дослідження архівних документів радянських органів державної безпеки й інших спеціальних служб в Україні. Зокрема, плідно розвивається наукова школа з дослідження минулого вітчизняних спецслужб у Національній академії Служби безпеки України, започаткована її першим ректором (1991–2003 рр.), доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, генерал-лейтенантом у відставці В. Сідаком¹⁶.

Від 1998 р. зусиллями науковців СБ України триває реалізація комплексної науково-дослідної програми «Науково-практичне використання документальної спадщини спеціальних служб України», в якій беруть участь і автори цього видання.

Особливість державно-політичної історії України полягає в тому, що періоди існування власної державності поєднувались із тривалими хронологічними смугами, коли український народ був позбавлений суверенітету й територіальної цілісності, що зумовило й специфіку минулого спеціальних служб. На території України діяли структури розвідки та контррозвідки різних історичних типів національної державності (козацько-гетьманської, національно-демократичної та авторитарно-гетьманської періоду 1917–1920 рр., української радянської) тих держав, що володіли українськими землями (Російської, Австро-Угорської імперій, Польщі й інших), а також **спеціальні підрозділи національно-визвольних рухів та політичних організацій**, дії яких спрямовувались на оперативне забезпечення боротьби за відродження свободи й територіальної цілісності України.

Це насамперед стосується згаданих структур або спеціальної діяльності в рамках козацько-селянських рухів XVI–XVIII ст.¹⁷, повстансько-партизанських рухів доби національно-демократичної революції 1917–1921 рр.¹⁸, Державного центру УНР в еміграції¹⁹, руху українських націоналістів та УПА. Як справедливо зазначають дослідники українських спецслужб недержавного типу, їм були притаманні ключові функціональні ознаки таємних служб, а діяльність породжувала нові, обумовлені історичними реаліями, зразки оперативної практики²⁰. Поява й діяльність руху українських націоналістів, його збройних формувань і спеціальних підрозділів була спричинена драматичною долею українських земель у XX столітті. Поразка національно-державного будівництва періоду 1917–1920 рр., територіальне розчленування українських земель між радянською Росією, Польщею, Чехословаччиною та Румунією спричинили радикальну реакцію у вигляді творення націоналістичних організацій, згодом — Організації українських націоналістів (ОУН), яка не уникала збройних та інших екстремальних засобів у боротьбі за відновлення Української самостійної соборної держави (УССД).

Згодом саме під політичним проводом ОУН Степана Бандери діяла масова Українська повстанська армія (УПА) та озброєне підпілля, котрі виступали насамперед проти репресивних методів інтеграції Західної України в радянську систему та за відновлення державного суверенітету України. В опорі тоталітарній системі взяла участь велика частина населення регіону — за нинішніми підрахунками, лише через бойовий склад УПА пройшло 100–300 тис. осіб²¹. Суверенітет України був провідною метою і закордонних центрів українських націоналістів.

Без неупередженого розгляду феномену націоналістичного руху, активних форм його боротьби за стратегічні цілі неможливо цілком вивчити особливості політичної, державно-правової, військово-політичної та міжнародної історії України ХХ століття, зрозуміти певні суспільно-політичні й ідеологічні явища сьогодення. Історичні умови, безкомпромісний, жорстокий характер протиборства націоналістів з потужними силовими структурами ворожих держав, певні особливості ідеології та світогляду націонал-радикалів обумовили особливе місце спеціальних заходів і підрозділів у загальному контексті минулого ОУН та УПА.

Своєю чергу, висвітлення становлення й оперативної діяльності структур розвідки та контррозвідки в ОУН та УПА як їхніх важливих складників дає суттєву змогу всебічно науково дослідити особливості руху українських націоналістів. Не буде перебільшенням твердження, що специфіку побудови, форм і методів діяльності, кадрового складу спецпідрозділів можна розглядати як індикатор політичних спрямувань, тактики, соціологічний зріз націоналістичного руху загалом.

Рух ОУН та УПА, застосування ним спеціальних методів боротьби мали чимало типологічних аналогів у новітній історії народів колишнього СРСР та світу (особливо тих, що активно боролися проти колоніальної залежності або іноземної агресії). Тож дослідження історії спецпідрозділів ОУН та УПА сприяє виявленню певних закономірностей функціонування повстансько-підпільних рухів як специфічного явища в історії людства, ролі в них структур розвідки та контррозвідки, спеціальної діяльності як такої.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Структури розвідки й контррозвідки ОУН та УПА виступали серйозним противником або суб'єктом кон'юнктурного співробітництва спецслужб низки держав — Польщі, Радянського Союзу та окремих країн Варшавського договору, Веймарської республіки, нацистської Німеччини та її союзників, довоєнної Литви та післявоєнних США, Великої Британії, їхніх сателітів у блоці НАТО. Отже, студювання проблеми відкриває додаткові можливості для вивчення окремих сторінок історії спецслужб іноземних держав та колишнього СРСР.

Ця проблема надто цікава з погляду оперативного мистецтва, органічної частиною якого є досвід правоохоронних органів і спеціальних служб. При цьому теорія й історія оперативного мистецтва базава стосовно інших наук, що вивчають оперативну діяльність. Науковий інтерес становлять повчальні приклади оперативного мистецтва як спецпідрозділів ОУН та УПА, так і протидії радянських органів держбезпеки.

Терор, до якого мусили вдатися українські націоналісти в несприятливих для долі державності умовах, цілком підпадає під установлені в сучасній науці означення тероризму як крайньої, особливої форми політичного насильства, екстремальний спосіб розв'язання складних суспільно-політичних проблем, котрі характеризується цілеспрямованістю, жорстокістю, чіткою орієнтованістю на залякування та показовою ефективністю впливу на офіційні структури й громадськість²².

На думку фахівців-терологів, різновиди сучасного тероризму на практиці рідко трапляються в чистому вигляді. При цьому, зокрема, розрізняють такі види: *національно-визвольний* (ведеться насамперед з метою відновити державний суверенітет, територіально-етнічну цілісність, спрямований на представників силових структур, адміністрації противника й одноплемінників, що їм допомагають); *соціальний* або *соціально-політичний* (боротьба силовими методами за відновлення соціальної справедливості, непопулярних політичних та економічних заходів влади); *релігійний* (породжений, зокрема, протестом проти конфесійних утисків з боку влади)²³.

Бойові дії та власне терор, що їх здійснювали повстансько-підпільні сили та їхні спецпідрозділи (боївки УВО, СБ ОУН, спецпідрозділи УПА), — прямий наслідок насильницьких дій уряду Польщі, брутального характеру інтеграції Західної України до сталінського СРСР, злочинів нацистського окупаційного режиму стосовно населення регіону. Вони були доволі різноманітні за походженням і поєднували в собі риси всіх вищезгаданих типів терору. Для терористичної діяльності спецпідрозділів українських націоналістів були притаманні й *основні види терористичних акцій*: убивства та замаху на життя, диверсії, експропріації, різноманітні залякування²⁴.

Це актуалізує дослідження терористичного напрямку діяльності спецпідрозділів українських націоналістів задля виявлення типових причин і механізму виникнення тероризму як суспільно-політичного явища, його характерних проявів.

Злободенним, на думку фахівців, є дослідження особливостей суспільно-політичного, морально-психологічного обличчя терориста як специфічного типу особи²⁵. З цих міркувань видається доцільним вивчати суспільно-психологічні риси співробітників спецпідрозділів руху українських націоналістів, насамперед тих, хто в складі нелегальних осередків УВО та ОУН учиняв терористичні акції стосовно представників силових, адміністративних та інших офіційних структур, панівних політичних сил, громадян, що з ними співпрацювали конфіденційно, політичних опонентів з націонал-патріотичного табору.

На тлі активізації терористичної активності в світі, зокрема й на пострадянському просторі, систематичний організований тероризм в Україні не набув масштабу й перебуває на «початковій стадії розвитку». Водночас до реальної ескалації тероризму можуть призвести такі чинники, як глибока політична й економічна криза, протистояння політичних і геополітичних сил, різних гілок влади, міжконфесійні конфлікти, поглиблення ірредентних та сепаратистських процесів, зубожіння та люмпенізація більшості населення, дальше загострення криміногенної ситуації з перенесенням кримінального тероризму до політичної сфери, гостре протистояння між потужними кримінальними кланами.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Звичайно, це не усуває серйозної потенційної загрози переростання терору з латентного стану у відкритий. Наведемо динаміку проявів злочинів терористичного забарвлення в історії незалежної України: 1992 р. — 150; 1993 р. — 179; 1994 р. — 252 (зокрема й загрози на адресу кандидатів у депутати Верховної Ради України за передвиборчої кампанії); 1995 р. — 183; 1996 р. — 41²⁶.

Лише протягом 1995–1997 рр. в Україні скоєно понад 560 злочинів терористичного характеру, внаслідок яких загинуло 90 осіб (з-поміж яких 15 представників владних структур). У 1998 р. працівники СБ України розкрили 143 злочини терористичного характеру (120 на підготовчій стадії). Виявлено 160 зловмисників, порушено 98 кримінальних справ, 72 особи притягнуто до різних видів відповідальності²⁷. За даними СБ України, в 1999 р. виявлено 184 прояви з ознаками терористичного характеру та 42 — насильницького забарвлення стосовно державних діячів України, представників місцевих органів влади, ЗМІ, лідерів громадсько-політичних об'єднань. При цьому загинуло 3 і постраждало 15 посадовців. Рівень подібних протиправних дій зберігався на приблизно такому ж рівні й останніми роками, сягнувши в 2003 р. 175 випадків²⁸. Лише за 9 місяців 2006 р. органи державної безпеки України запобігли 88 випадкам діяльності з ознаками тероризму²⁹.

Нині є підстави вважати, що певні радикальні політичні рухи або організації в Україні можуть вдатися до тактики тероризму (пслітичного, національного, етнотериторіального, релігійного). Зокрема, зростання розбіжностей між політичними партіями та громадськими рухами в баченні ними перспектив розбудови національної державності підштовхує найрадикальніших з них до силового тиску на органи державної влади або політичних опонентів, ставати на шлях організації незаконних збройних формувань.

У творенні та діяльності окремих угруповань екстремістської спрямованості в Україні проявилися чітке структурування, субординованість, сувора дисципліна, закріплення лояльності учасників на протиправних дорученнях, тенденція до запровадження підрозділів спеціального (розвідувального, контррозвідувального, диверсійно-бойового) призначення.

Члени окремих екстремістських формувань в Україні набули досвіду бойових дій, беручи участь у локальних конфліктах поза межами України — у Придністров'ї, Абхазії, на Балканах, про що відверто писали активісти цих організації, глузуючи з неспроможності правоохоронних органів України перешкодити їм воювати за кордоном²⁹. Участь у незаконних збройних формуваннях збагачує екстремістів досвідом бойових дій, навичками диверсійно-терористичної діяльності, створює загрозу поширення в Україні тероризму як крайньої форми політичної боротьби.

Серед згаданих екстремістських формувань найвідомішою була Українська народна самооборона (УНСО). В 1992 р. члени УНСО разом з російськими добровольцями брали участь у боях на боці Придністровської Молдавської Республіки. З початком чеченської кампанії керівництво УНСО ухвалоє рішення «про надання чеченському народу воєнної допомоги у боротьбі з російським імперіалізмом».

У 1990-х роках за зв'язки з Кавказом в УНА — УНСО відповідав колишній український дисидент Анатолій Лупиніс («дядько Толя»), а відправку «експедиційного» загону УНСО «Арго» (150 бійців на чолі з В. Бобровичем (Устимом) до Абхазії фінансував командувач грузинських загонів «Мхедріоні» («Вершники») Д. Йоселіані. Незадовго до першої чеченської війни унсовці відбували воєнно-диверсійний вишкіл на базі «Мхедріоні» в Кахетії, де малими групами опановували тактику дій, снайперську й гранатометну справу. Зброя та боеприпаси надходили з України в обмін на сприяння в перекачуванні пального з Чечні. Після налагодження «дядьком Толею» контактів з чеченцями в серпні 1994 р. до Грозного прибули керівники УНСО на чолі з Д. Корчинським.

У війні 1995–1996 рр. в Чечні взяло участь кілька унсовських загонів загальною чисельністю 200–300 бійців. Російські спостерігачі високо оцінили бойові навички й дух «сала в окопах», як охрестили українських «романтиків війни» в Чечні. Той же генерал Г. Трошев відзначав їхні відчайдушність, небажання здаватися в полон. Після арешту Лупиніса в Чечні в червні 1995 р. провід УНСО вирішив переорієнтувати «допомогу братському чеченському народові» з військової сфери до інформаційної. Для створення чеченських «інформаційних центрів» в Україні було використано кошти, перераховані сепаратистами на центр «Євразія»³¹.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

У січні 1995 р. в Грозному формується сотня УНСО «Вікінг» під командуванням Білого, куди ввійшли як прибулі з України, так і місцеві українці. В боях унсовці знищили бойовий літак і гелікоптер, кілька одиниць бронетехніки, завдали противникові втрати в живій силі. «Білий», вдаввшись до хитрощів, привів до розташування «Вікінга» й роззброїв 42 російських морських піхотинця. В боях за Грозний загинуло 8 і було поранено близько 30 унсовців з 70-ти. За участь у боях указом президента Чечні З. Яндарбієва вищою нагородою Республіки орденем «Герой нації» були відзначені «Білий» та начальник штабу «спецбригади УНСО «Вікінг» О. Челнов (посмертно)³². Крім того, підрозділи УНСО взяли участь в обороні від федеральних військ населених пунктів Бамут, Гудермес, Аргун, Чеген-Аул, Шаш³³. На Північному Кавказі УНСО за сприяння Конфедерації кавказьких народів почала формувати «Російську визвольну армію» з дезертирів, російських радикалів, звільнених у запас вояків армії Російської Федерації.

На боці Грузії в столиці Абхазії Сухумі проти місцевих формувань та російських військ воював «гірськострілецький курінь «Шрома». Він, зокрема, знищив російський патрульний катер і танк «Т-72». Низку унсовців нагородили грузинським урядовим орденем Вахтанга Горгосала III ступеня³⁴.

Хоча в кінці 1997 р. формування УНСО було виведено з Чечні та Грузії, за даними російської сторони, станом на грудень 1999 р. у Грозному в лавах сепаратистів перебувало близько 300 найманців з України³⁵. Крім згаданих конфліктів, представники УНСО в складі іноземних армій брали участь у бойових діях в Азербайджані, Курдистані, Югославії (на боці сербів)³⁶.

Навесні 1996 р. унсовці на запрошення білоруської націонал-патріотичної опозиції взяли активну участь в акціях протесту проти адміністрації Президента Олександра Лукашенка. Під час маніфестацій у Мінську 26 квітня 1996 р. члени УНСО проривали міліційні заслони, в яких стояли російський ЗМОП зі Смоленська (7 членів «самооборони» було заарештовано, вони провели за ґратами понад рік)³⁷. У Білорусі УНСО створила «Мінську групу», яка взаємодіяла з місцевими радикальними організаціями «Білий легіон», «Білоруський народний фронт» і «Білоруська партія свободи».

Протягом останніх десятиліть поширились так звані «локальні», «малі війни», або «конфлікти малої інтенсивності», особливості яких полягають у широкому застосуванні невеликих маневрених іррегулярних формувань (повстансько-партизанських) проти регулярних, добре озброєних й оснащених технічно регулярних армій та спеціальних військ. Перші активно застосовували дрібні напади, диверсії, терористичні акції й залякували населення. В Афганській війні 1979—1989 рр. на тактичні операції з ліквідації дрібних мобільних партизанських загонів припадало до 80% бойових дій урядових військ, у чеченських кампаніях 90-х рр. — близько 75%. Як інсургенти, так і урядові силові структури надавали великого значення розвідувальному й контррозвідувальному забезпеченню бойових дій, різноманітним підривним акціям²⁸.

Саме такому типові оперативно-бойових дій віддавали перевагу лінійні й розвідувально-диверсійні підрозділи УПА, боївки СБ у 1943 — на початку 1950-х рр. Відповідно вартій вивчення та врахування на випадок діяльності органів безпеки в особливий період досвід радянських силових структур (збройних сил, військ спеціального призначення, органів внутрішніх справ і держбезпеки) із застосування специфічних методів протидії з повстансько-підпільним рухом.

Нині реалією суспільно-політичного життя держави стали активні контакти з українською діаспорою далекого зарубіжжя. Не можна недооцінювати її морально-політичну підтримку в справі міжнародного визнання Української держави, а також внесок протягом останніх 10—15 років у розвиток культури й освіти в нашій країні. Водночас, як не парадоксально, реалізація стратегічної мети українських націоналістів — проголошення державного суверенітету України — не призвела до саморозпуску закордонних націоналістичних об'єднань, структур безпеки у їхньому складі.

Кажучи про сучасні взаємини між діаспорою й Україною, треба мати на увазі, що в середовищі політичних об'єднань діаспори за умов відірваності від історичної батьківщини та реалій сьогодення відбулася консервація старих суперечностей²⁹. Однак зі здобуттям Україною незалежності відбулось перенесення до нашої держави колишніх ідейно-політичних суперечностей, що створило додатковий потенційний чинник суспільної напруги.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Отже, пізнавальним видається дослідження минулого підрозділів розвідки та безпеки закордонних політичних об'єднань українських націоналістів, ретроспективи процесу формування їхнього співробітництва зі спецслужбами провідних країн НАТО. Слід зазначити, що, попри здобуття Україною державного суверенітету як стратегічної мети націоналістичного руху, немає відомості про розпуск структур розвідки та безпеки в складі закордонних націоналістичних осередків, створених за доби «холодної війни».

Використання повстансько-підпільних формувань як «п'ятої колони» в тилу противника й тепер, на думку фахівців, лишається одним з результативних засобів дій спеціальних військ у сучасній війні⁹⁶. Це обумовлює інтерес до зусиль західних спецслужб щодо використання (за активного сприяння закордонних ОУН) у повоєнний період націоналістичного підпілля в УРСР у розвідувально-підривних цілях, залучення політичних об'єднань діаспори до рекрутування «партизанських військ» (на кшталт «зелених беретів») для участі в збройних діях проти країн соціалістичного табору.

Не можна обійти увагою й можливість використовувати їх задля виховання співробітників військових формувань України. Поважне місце в плеканні ними патріотичних почуттів відводиться історичним знанням, формуванню поваги до минулого, зокрема й до національно-визвольних рухів як невіддільного складника історії України. Заслугують на використання у виховному процесі приклади відданості справі захисту прав українського народу на суверенне існування, виявлені співробітниками спеціальних підрозділів повстансько-підпільного руху під політичним проводом українських націоналістів.

Виховну роботу слід провадити творчо, з урахуванням як позитивного, так і негативного досвіду, складної діалектики героїзму й трагізму вітчизняної історії. Було б хибно з методологічного та морального поглядів, викладаючи історію спецпідрозділів ОУН та УПА, оминати факти їхнього терору проти цивільного населення, жорстокість, а в окремих випадках — і бузувірство стосовно противників, учасників самого повстансько-підпільного руху, співпрацю зі спецслужбами держав-агресорів доби Другої світової війни. Подібні явища необхідно використовувати, аби продемонструвати справжнє відрозливе облич-

чя громадянського конфлікту, в якому обидві сторони — радянські силові структури та антирадянський рух опору — повсюдно вдавалися до методів, не сумісних з нормами законності й людяності та міжнародного гуманітарного права.

Неоднозначне сприйняття в сучасному суспільстві діяльності спецпідрозділів ОУН та УПА або силових структур сталінського режиму не повинно стояти на заваді об'єктивному вивченню складних проблем минулого вітчизняних спецслужб з метою врахування їхнього повчального досвіду й уникнення прикрих проявів, які траплялися в історії українського суспільства.

Важливе неупереджене бачення суспільно-політичних і військово-політичних чинників, які спричинили появу національно-визвольного руху та націонал-радикалізму як його складник, зумовили екстремальний характер його діяльності за драматичних конкретно-історичних умов буття українського етносу в ХХ столітті. Певно, приклад українського національного визвольного руху в різноманітті проявів може сприяти виробленню в працівників військових формувань України навичок тверезого аналізу тих складних явищ національної історії, які й досі перебувають у центрі гострих дискусій у суспільстві, нерідко використовуються в кон'юнктурному протистоянні політичних сил. Це ж сприятиме й формуванню психологічної стійкості працівника в умовах ідейно-політичного плюралізму, гарантованого положенням ст. 15 Конституції України про неприпустимість у державі обов'язкової ідеології.

Розглядаючи проблеми ОУН та УПА, необхідно керуватися нормами чинного законодавства. Зокрема, згідно з п. 16 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» до учасників бойових дій віднесені вояки УПА, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників і не вчинили злочинів проти миру та людства, реабілітовані відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Однак частині учасників руху ОУН та УПА, що скоїли злочини проти цивільного населення, зокрема й багатьом працівникам і керівникам СБ в ОУН та УПА, в реабілітації відмовлено згідно зі ст. 2 зазначеного Закону України.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Слід наголосити, що за умов творення правової української держави єдиною можливим підходом у правовій оцінці діянь учасників національно-визвольного руху та їхніх противників є індивідуальний підхід, персональна відповідальність особи за свої вчинки. Ігнорування такого принципу лише сприятиме поширенню правового нігілізму, і відповідно — гальмуватиме утвердження верховенства права в життєдіяльності української держави та суспільства, наближенню їх до стандартів розвинутих держав світу й урешті-решт перешкоджатиме реалізації стратегічного курсу України на євроатлантичну інтеграцію, формуванню позитивного іміджу нашої країни на світовій арені. Не зайве нагадати, що й сучасні екстремісти (як за кордоном, так і в Україні) також «загортають» насильницькі акції в оболонку привабливих гасел... Але при цьому хіба має мовчати Закон?

Ще раз наголосимо, що в історії людства національно-визвольні, соціально-протестні рухи, поряд зі справедливістю їхніх вимог і спрямованістю, вельми часто супроводжувались насильством і масовою жорстокістю як загостреною реакцією їхніх учасників на накопичені утиски й образи, брутальність влади або іноземних поневолювачів. Розуміючи детермінованість таких явищ, усвідомлюючи причиново-наслідкове підґрунтя екстремального характеру антиурядових рухів як таких, не можна водночас утверджувати в суспільно-психологічному та політичному вимірах настанову «мета виправдовує засоби» (згадаймо, як жорстко критикують сталінізм за страшну людську ціну об'єктивно досягнутих ним надбань в індустріальній, оборонній сферах, у розгортанні соціально-культурних програм тощо). Інакше насадження такого подвійного стандарту («наші завжди праві», «переможців не судять», «історія все сплище») ніколи не дасть змоги українському суспільству стати громадянським, таким, де мораль невіддільна від політичної практики й де в оцінках минулого наявні як розуміння об'єктивних причин того, що сталося, так і моральні принципи. Видатний дореволюційний історик В. Ключевський слушно наголошував, що історія вчить навіть тих, хто не хоче в неї вчитися — вона їх провчас. Невже для нас гіркі події минулого не стануть поштовхом до твердого бажання тверезо вилучати «уроки виховання» історією?

1.2. Історичні типи й типологічні риси спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та УПА

Наше дослідження історії розвідувальної та контррозвідувальної діяльності руху українських націоналістів та УПА, зокрема аналіз наведених у цій книзі документів, дали змогу виявити основні історичні типи спеціальних підрозділів тієї гілки національно-визвольного руху, що розвивалась під політичним проводом ОУН(Б) (яка також дістала назву ОУН самостійників-державників, або Революційної ОУН).

Виникнення організованого руху українських націоналістів стало наслідком збройної поразки національно-визвольних змагань і насильницької ліквідації суверенної державності України 1917–1920 років, територіального розчленування українських етнічних земель у міжвоєнний період, брутальних проявів політики іноземних держав стосовно законних суспільно-економічних, національно-культурних, релігійних прав українського народу.

Несприятлива для національної державності міжнародна обстановка, брак в українців реальних легітимних, мирних важелів впливу на позитивне вирішення власної політичної долі призвели до об'єднання радикально налаштованих патріотичних сил у військово-політичні організації націоналістичної спрямованості, формування екстремальної ідеології «інтегрального націоналізму». Основним засобом реалізації стратегічних настанов, спрямованих на відродження державної самостійності й соборності українських земель, лідери першої організаційної форми націоналістичного руху — Української військової організації (УВО, створена за участі колишніх активних учасників збройних змагань за українську державність в 1917–1920 рр.) та утвореної в 1929 р. на основі об'єднання УВО з іншими націонал-радикальними осередками Галичини Організації українських націоналістів (ОУН) вбачали у всебічному підготуванні збройної боротьби проти поневолювачів. Тактика дій згаданих організацій передбачала розвідувальне й контррозвідувальне забезпечення нелегальної діяльності, індивідуальний терор та інші підривні акції, співпрацю зі спецслужбами іноземних держав, котрі засуджували поневолювачів української нації.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Характерні риси теорії та практичної діяльності українських націоналістів не були винятком і збіглися з однотипними авторитарними, націонал-радикальними течіями Європи міжвоєнного періоду та національно-визвольними рухами багатьох народів світу за Другої світової війни та по війні. Водночас треба зважати на те, що події Другої світової війни, набуття націонал-патріотичним рухом масовості зумовили відмову ОУН від принципів авторитаризму й вождизму, переведення її програмних державотворчих настанов у площину демократичних, соціальних принципів.

Можна стверджувати, що без належного розвідувального й контррозвідувального забезпечення змагання українських націоналістичних сил та націонал-патріотичного руху загалом були б приреченими на швидку поразку й цілковите знищення. Саме *ефективні спеціальні підрозділи стали одним з наріжних чинників тривалості, активності й масштабності українського націоналістичного руху як феномену вітчизняної політичної історії ХХ століття.*

Високу ефективність діяльності спецпідрозділів та її неабияке значення в підтримці боездатності повстансько-підпільних лав неодноразово визнавали противники ОУН та УПА.

Потреби належного розвідувального й контррозвідувального забезпечення національно-визвольного руху (зокрема й протиборство з потужними спецслужбами держав-противників) об'єктивно наблизили певні характеристики спецпідрозділів ОУН та УПА до подібності зі спецслужбами державного характеру.

Особлива й вельми активна роль спеціальних заходів і підрозділів у структурі й діяльності руху українських націоналістів, політично підконтрольних йому збройних формувань, особливості форм і методів їхньої оперативної та оперативно-бойової діяльності були зумовлені *такими чинниками:*

- екстремальними історичними умовами діяльності руху українських націоналістів;
- особливостями його стратегічних і тактичних настанов, переважно спрямованих на силове їх вирішення;

- потребою оперативного забезпечення діяльності націоналістичного руху, його збройних формувань, захисту від розвідувально-підричних, оперативно-бойових та інших заходів спецслужб противників;
- політичною диференціацією руху українських націоналістів, конфліктним характером відносин між окремими його частинами;
- специфікою ідеології та суспільно-психологічної налаштованості учасників руху ОУН та УПА.

Упродовж існування націоналістичного руху виникла низка основних історичних форм його спеціальних підрозділів та мілітарних формувань. До них можна віднести такі:

- підрозділи з розвідувальної, контррозвідувальної, диверсійної, терористичної діяльності Української військової організації (1920 — початок 1930-х рр.), у творенні яких провідну роль відіграли члени ОУН;
- «контрольно-розвідувальну референтуру», окремі терористичні та бойові підрозділи ОУН (1932–1939 рр.);
- розвідувальний підрозділ Головної команди Карпатської Січі й жандармерію Карпатської України (1939 р.);
- референтуру СБ Крайової ексекютиви ОУН на Західній Україні (1939–1941 рр.);
- розвідку Повстанського штабу ОУН (Бандери) та націоналістичного підпілля на Західній Україні (1939–1941 рр.);
- формування «української народної міліції» та жандармерії влітку — восени 1941 р.;
- Службу безпеки проводу та територіальних формувань підпілля ОУН (Бандери) в Україні (1940 — початок 1950-х рр.);
- розвідувальні, оперативно-бойові підрозділи, Службу безпеки, військово-польову жандармерію УПА (1943–1949 рр.);
- розвідку та Службу безпеки Проводу українських націоналістів Андрія Мельника, його збройних формувань в Україні й за кордоном (1940 р. — повоєнний період);

- Службу безпеки та розвідувальні підрозділи закордонних частин ОУН (повоєнний період);
- підрозділи розвідки та безпеки закордонного представництва УГВР (повоєнний період);
- спеціальні підрозділи інших націоналістичних формувань за кордоном повоєнного періоду;
- підрозділи безпеки організацій українських політичних в'язнів та нелегальних націонал-патріотичних організацій у СРСР повоєнного періоду.

Провідні напрями діяльності та функціональні обов'язки спецпідрозділів обумовлювалися програмними настановами й тактичними завданнями руху українських націоналістів, інтересами оперативного забезпечення підконтрольних йому військових формувань. Приблизно від початку 1940-х рр. завдання по лінії спеціальної діяльності стали відбиватися в рішеннях зборів (з'їзді), конференцій, нарад керівного складу ОУН, згодом — націоналістичних осередків за кордоном. Прикладом визначення ролі розвідувальної, контррозвідувальної, конспіративної, оперативно-бойової роботи слугують тактичні схеми функціонування націоналістичного підпілля в Україні повоєнного періоду — «Дажбог» (збереження нелегальних підпільних ланок, кадрів, забезпечення конспірації, створення позицій у легітимних структурах), «Орлик» (створення власних позицій, підпільних осередків у східних областях України), «Олеґ» (формування та вишкіл кадрового резерву з-поміж молоді).

Завдання спеціальної діяльності конкретизувалися в численних нормативних, інструктивно-роз'яснювальних документах на визначений хронологічний відтинок (звітний період, рік, сезон, кампанії повстансько-підпільних сил або офіційного режиму тощо). Вони регламентували роботу спецпідрозділів певного організаційного рівня, визначали завдання за конкретним профілем (наприклад, розвідувальним, слідчим, оперативно-бойовим). Диференційовано розробляли інструкції для окремих категорій працівників або негласних помічників спецпідрозділів (приміром, технічних працівників референтур СБ, інформаторів, що діяли в умовах міста або сільської місцевості), а також за територіальною ознакою (в східних областях УРСР, інших регіонах СРСР тощо).

Визначилися такі *провідні напрями діяльності* спеціальних підрозділів:

- збір різнопланової розвідувальної інформації;
- розвідувальне забезпечення військових формувань, підконтрольних ОУН;
- контррозвідувальний захист і забезпечення конспіративності повстансько-підпільних структур;
- військово-поліційна діяльність;
- слідча діяльність;
- бойові дії, оперативно-бойові акції;
- диверсійна та терористична діяльність;
- лідривна пропаганда;
- взаємодія з іноземними спецслужбами задля реалізації завдань національно-визвольного руху.

У виробленні націоналістами напередодні війни концептуальних засад державотворення формувалися погляди на місце та роль органів безпеки в складі Української самостійної соборної держави (УССД). Передбачалося розбудовувати їх як державні органи за територіальною ознакою. До їхньої компетенції було, зокрема, віднесено традиційно властиві органам держбезпеки функції протидії посяганням на державний лад, шпигунству, диверсійно-терористичній діяльності, іншим особливо небезпечним злочинам. На моделі органів безпеки УССД відбивалась ідеологія інтегрального націоналізму (підпорядковувалися тільки монопартійній панівній силі у вигляді ОУН(Б), застосовували обмежувальні або репресивні санкції стосовно певних національних меншин тощо).

Про розуміння націоналістами значення органів держбезпеки свідчить включення відомства безпеки до Державного правління, сформованого ОУН(Б) після проголошення Акту відновлення суверенітету України від 30 червня 1941 р., та намагання створювати в явочному порядку органи безпеки та правопорядку в перші місяці війни.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Розбудова системи спецпідрозділів здійснювали переважно за територіально-функціональним принципом. Зазвичай структури розвідки та контррозвідки входили до територіальних ланок націоналістичного підпілля (відповідних референтур центральних органів керівництва націоналістичного руху, територіальних «екзекутив», «проводів», інших осередків).

Залежно від конкретно-історичних та оперативних обставин робили спроби визначити певну *організаційну структуру* спецпідрозділів, виокремивши функціональні (управлінські, розвідувально-інформаційні, контррозвідувальні, поліційно-слідчі, бойові, диверсійно-терористичні, навчально-виховні, технічні тощо) або об'єктові (проти дія конкретним спецслужбам, противникам у стані націоналістичного руху, польським націоналістам тощо) елементи.

Упродовж існування спецпідрозділів перманентним напрямом їхнього функціонування виступала *розвідувальна діяльність*. Її спрямовували передусім на здобуття й аналіз інформації стосовно збройних сил, організації, форм і методів роботи спецслужб (правоохоронних органів) держав-противників, їхнього політично-адміністративного устрою, економіки, соціального становища, міжнародних відносин, військово-промислового потенціалу та комунікацій, конкурентів у таборі українських націоналістів, а також щодо націоналістичних сил інших народів.

Розвідувальна діяльність спиралась на агентурно-інформаційну мережу, хоча загалом збір інформації вважався одним з основних обов'язків кожного учасника націоналістичного руху або особи, що підтримувала його. Оперативні джерела спецпідрозділів запроваджувались за об'єктовим і територіальним принципами у власному середовищі, органах державного управління та місцевого самоврядування, політичних партіях і громадських організаціях, на об'єктах промисловості, інфраструктури, в культурно-освітніх закладах, збройних силах, окремих правоохоронних органах.

Підбираючи інформаторів, перевагу віддавали особам, що мешкали легально й мали достатні розвідувальні можливості. Однією з характерних особливостей агентурно-інформаційної мережі була ма-

совість: залучали представників практично всіх соціальних верств, професійних і вікових груп місцевого населення. Практикували створення резидентур, письмове закріплення вербування. Підґрунтям співробітництва була ідейно-патріотична основа, хоча поширеними можна вважати й випадки співпраці внаслідок залежності, під тиском залякування. Докладали зусиль до поширення розвідувальної присутності на східні регіони Української РСР та СРСР, зокрема й через українців у місцях позбавлення волі. Для здобуття розвідувальної інформації використовували й відкриті джерела, інколи відомості добували з технічних засобів зв'язку.

Контррозвідувальні зусилля спецпідрозділів спрямовувались на протидію створенню противниками агентурно-інформаційних позицій у повстансько-підпільному середовищі, перевірку надійності його учасників. Почасти запроваджували власних інформаторів у силові й інші структури противників, з-поміж яких і націонал-патріотичні організації, яких вважали за конкурентів. Служба безпеки ОУН(Б) спромоглась здійснити низку вдалих оперативних комбінацій (використовуючи й перевербовування оперативних джерел противника) з дезінформування радянських органів держбезпеки. Набув поширення такий метод виявлення ворожої агентури, нелояльних осіб у своїх лавах або їхньому оточенні, як створення легендованих під противника груп. Фізична ліквідація була основним засобом знешкодження виявленої агентури.

Попри відчутні здобутки в справі контррозвідувального захисту визвольних змагань взяли гору оперативні зусилля спецслужб держав — противників ОУН та УПА, що, своєю чергою, стало одним з провідних чинників поразки повстансько-підпільного руху на Західній Україні. Оперативні удари радянських спецслужб, їхнє компрометування лідерів та учасників руху опору призводили до атмосфери шпигуноманії, а отже, до ескалації невинновданого внутрішнього терору, насильства проти населення, розкладання повстансько-підпільних рядів.

Водночас, попри окремі оперативні успіхи радянських спецслужб стосовно закордонних націоналістичних центрів, нейтралізувати діяльність радикально націоналістичних угруповань української еміграції не вдалося, зокрема й через протидію спецпідрозділів.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Важливими функціями спецпідрозділів були *організація конспірації та контроль за її дотриманням*. Зокрема, однією з передумов тривалого існування й активної діяльності підпілля стала розгалужена мережа конспіративних квартир, законспірованих і замаскованих місць укриття, ліній та пунктів кур'єрського зв'язку. Широко застосували систему псевдонімів, криптонімів, шифрів та умовностей у листуванні.

Контррозвідувальна діяльність доповнювалася *слідчою роботою*. Її провадили працівники окремих структурних елементів спецпідрозділів. В основі слідчих дій лежали методичні, тактичні, психологічні прийоми, відпрацьовані в державних правоохоронних органах. Підозрюваними або звинувачуваними насамперед вважали працівників силових структур та адміністрації противника, осіб, що активно допомагали владі, нелояльних учасників повстансько-підпільного руху.

Слідчі дії провадили поза правовим полем. Головним критерієм оцінювання доказів вини підслідного було визнання її останнім, слідчі керувались міркуваннями шкідливості тих чи інших вчинків особи для повстансько-підпільного руху, а також ідеологічними постулатами. Широко вдавались до методів фізичного та психологічного тиску, що призводило до збільшення кількості безневинних жертв (зокрема й серед самих учасників ОУН та УПА).

Повстансько-підпільні структури розробляли своєрідні кодекси покарань винних у своєму середовищі, а також власні спеціальні фіскально-судові органи. Були передбачені різноманітні санкції (покарання) від морально-психологічних до фізичних. Основною метою таких заходів було збереження своїх лав від руйнування противником, зміцнення дисципліни й дієздатності, позбавлення ненадійних учасників. В окремих випадках, як це було у військово-адміністративному устрої УПА, суворі карально-дисциплінарні санкції об'єктивно сприяли правопорядкові у відносинах з населенням за умов відсутності на певній території будь-якої легітимної влади.

Склалась оригінальна *система діловодства*. Особливу увагу приділяли накопиченню й опрацюванню інформації, доведенню її до вищих інстанцій повстансько-підпільного руху для використання за

призначенням. Визначали певні форми *оперативного обліку*, в основу яких було покладено систематизацію відомостей про конкретні ворожі сили (структури) або потенційно небезпечні групи та верстви населення.

Значну увагу організації *розвідувального й контррозвідувального забезпечення бойових дій* було приділено в Українській повстанській армії. Систему розвідувальних підрозділів загалом розбудовували з використанням відповідних статутних та інших нормативно-інструктивних документів регулярних армій з пристосуванням до умов повстансько-партизанської боротьби. Запроваджували штатні розвідувальні підрозділи штабів повстанських з'єднань і частин різних рівнів, штатні й позаштатні розвідувальні осередки підрозділів УПА. При цьому повстанські сили застосовували майже всі традиційні для збройних сил способи провадження розвідки.

Особливого значення надавали агентурній розвідці, масштаб і ефективність якої обумовлювалися широкою підтримкою визвольних змагань населенням.

Ватажки й командувачі повстанського руху належно усвідомлювали важливість контррозвідувального захисту та конспіративних засад, котрі забезпечували відповідні підрозділи військово-адміністративної структури УПА. Водночас досвід повстанської армії засвідчив потребу вилучити контррозвідувальні функції з компетенції військового командування, передавши їх спеціальному органу з безпеки.

Досвід УПА ще раз підтвердив неодмінність існування спеціальних підрозділів з підтримки порядку й військової дисципліни. Серйозний підхід до творення спеціальних підрозділів в УПА слугує аргументом на користь того, що її творці розглядали повстанські сили як зародок, основу регулярної армії Української держави.

Терористична діяльність виступала однією з провідних. Основними об'єктами терактів спецпідрозділів були представники офіційних структур, правоохоронних органів та інших силових структур держав-противників, особи, які активно допомагали владі, учасники повстансько-підпільного руху, котрі почали співпрацювати з противниками ОУН та УПА або безпідставно в цьому звинувачені,

члени націонал-патріотичних організацій, які конкурували між собою. У повоєнний період основним об'єктом терору стають цивільні особи, що активно співпрацювали з радянською владою.

Метою терористичних актів було не тільки фізичне усунення певних осіб, що перешкождали реалізації завдань націоналістичного руху, але й блокування заходів офіційних режимів шляхом залучування населення (рельєфніше це виявилось у намаганнях силою зірвати радянську Західної України після війни).

У міру нейтралізації повстансько-підпільного руху силові структури збільшували частку терористичних та інших насильницьких проявів з кримінальним забарвленням (насамперед для забезпечення матеріальних умов існування інсургентів). Терор, для якого не були винятком відверто нелюдські прояви, активізував карально-репресивні акції офіційних режимів, гальмував об'єктивно-прогресивні заходи в суспільно-економічній сфері. Треба враховувати й те, що кількість жертв терору націоналістів не можна порівняти зі втратами українського етносу від репресивної політики гітлеризму та сталінізму.

Терористичні акції здійснювали окремі бойовики або відповідні структурні елементи спецпідрозділів націоналістичного руху, наприклад, боївки СБ ОУН. Сумною реальністю стали масові фізичні чистки його учасників (однією з причин були заходи з компрометування, до яких удавалися радянські органи держбезпеки). Внутрішній терор руйнував лави повстансько-підпільного руху, полегшував оперативну діяльність його противників.

У працівників спецпідрозділів українського націоналістичного руху, котрі безпосередньо залучались до терористичної діяльності, проявились характерні морально-психологічні риси *терориста політичного або націонал-політичного спрямування*: беззастережна (фанатична) відданість ідейним переконанням, загальній меті змагань організації (руху); готовність до ризику, самопожертви; зневага до цінності власного й чужого життя, норм законності та моралі; перевага доцільності в досягненні корпоративної мети; нерідко — цілеспрямована або немотивована жорстокість; кастовий, «орденський» дух і своєрідний романтизм боротьби; висока дисциплінованість і субординованість; переважання негативних емоцій (ненависть до ворогів, осіб, що їм допомагають); конфронтаційний стиль мислення.

Формуванню таких рис сприяли обопільний екстремальний характер протистояння, особисті рахунки з офіційним режимом, постулати ідеології «інтегрального націоналізму», котра, своєю чергою, абсорбувала чимало елементів сучасних їй екстремістських або егалітарних ідеологічних систем, становище «обраних» за умов особливої ролі тієї ж СБ у націоналістичному русі. Особливості індивідуальної вдачі приводили конкретну особу до лав «преторіанців» повстансько-підпільного руху.

Оперативно-бойові підрозділи ОУН та УПА брали участь не тільки в розвідувальних або диверсійно-терористичних акціях, але й у наступальних та оборонних бойових діях з підрозділами збройних сил, військ відомств внутрішніх справ та безпеки держав-противників, парамілітарними формуваннями. Найпоширенішими формами бойових дій були напади на невеликі підрозділи, комунікації, тиллові об'єкти противника, гарнізони, що прикривали адміністративні центри або інші об'єкти, прикордонні застави, іррегулярні підрозділи з охорони громадського порядку, а також оборона місць базування повстансько-підпільних угруповань від військових та оперативно-військових операцій переважальних сил противника тощо.

За умов міжблокового «непрямого» протистояння США та СРСР, НАТО й Організації Варшавського договору в післявоєнному світі помітною ділянкою праці спецпідрозділів закордонних націоналістичних центрів стає участь у «психологічній війні» проти СРСР та інших країн Варшавського договору, яка передбачала *підризву пропаганду*, підтримку ідейно-політичної опозиції по той бік «залізної завіси», намагання створити там законспіроване підпілля на особливий період.

Особовий склад спецпідрозділів у соціологічному вимірі принципово не відрізнявся від решти учасників руху ОУН та УПА. Він рекрутувався з представників практично всіх соціальних верств населення, відрізнявся доволі молодим середнім віком, загалом невисоким освітнім рівнем, достатньо тривалим стажем участі в національно-визвольному русі.

Певні особливості відзначали керівний склад спецпідрозділів (переважно уродженців Галичини), що особливо чітко проглядалось у постатях керівників СБ ОУН. Серед них значною була частка вихідців

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

із забезпечених або заможних сімей, родин греко-католицького духовництва (з традиційно високою соціальною активністю, патріотизмом), осіб з вищою або незакінченою вищою освітою, а також спеціальною підготовкою в навчальних закладах німецьких спецслужб. Практично всі вони стали учасниками національно-визвольного руху за часів польського панування, були переслідувані санаційним режимом, мали солідний досвід нелегальної діяльності. Не випадково керівний склад СБ ОУН розглядався як кадровий резерв на заміщення посад керівників територіальних ланок (проводів) ОУН різних ступенів.

У численних джерелах до працівників спецпідрозділів зафіксовано неоднозначне ставлення рядового й командного складів повстансько-підпільних формувань: протест викликали свавілля, патологічна підозрілість, надуживання своїми широкими повноваженнями, надмірна жорстокість.

Як уже йшлося вище, спецпідрозділи певних закордонних центрів українських націоналістів не припинили свого існування й після здобуття Україною незалежності. Обґрунтованим видається припущення, що їхній сучасний особовий склад у морально-психологічному плані формувався головню під консервативним впливом старої генерації колег, котрі розпочали спеціальну діяльність за доби Другої світової війни, десятиліттями працювали в конфронтаційній атмосфері міжблокового протистояння у світі, «оберталися» в корпоративному середовищі зі специфічними світоглядними канонами.

Уже від часів УВО чимало уваги приділяли прищепленню учасникам національно-визвольного руху знань з розвідувальної, диверсійно-бойової, конспіративної тематики, ознайомленню їх з методами роботи правоохоронних органів Польщі.

Слід віддати належне керівництву спецпідрозділів, яке за несприятливих умов бойових дій або глибокого підпілля спромоглось налагодити *професійне навчання та виховання* підлеглих. Розбудовується система вишколів (курсів), де готували керівників референтур СБ, спеціалістів з агентурно-інформаційної, слідчої, оперативно-бойової роботи. Ретельно вивчали функції, форми та методи діяльності, організаційну побудову й кадрів радянських спецслужб, особливості пенітенціарної системи. Готували численні навчальні й навчально-

методичні посібники, зокрема й перекладаючи відповідну польську, радянську літературу, праці іноземних авторів з питань теорії та історії діяльності спецслужб, на основі аналізу конкретних оперативних розробок або матеріалів слідства.

Загалом навчання працівників спецпідрозділів було притаманне прагнення максимально враховувати, брати на озброєння професійні методи спецслужб різних держав, що, своєю чергою, наближало розвідку та контррозвідку національно-визвольного руху до рівня державних спецслужб.

У програмах вишколів наголошувалось на вивченні методів збирання та опрацювання інформації, виявленні оперативних джерел противника, тактиці й психологічних основах слідчої роботи, організації конспіративного зв'язку, веденні оперативного обліку, службового діловодства, студюванні сил і засобів противника. Слухачі вивчали історію та програмні документи націоналістичного руху, всесвітню й історію України, міжнародне становище, вітчизняну та іноземну літературу, психологію, інші загальноосвітні предмети.

Помітне місце в опануванні навичками організації й ведення польової та агентурної розвідки, диверсійної справи, контррозвідувального забезпечення військ, конспірації відводилось у програмах вишколу рядового й командного складів УПА.

Характерно, що вивчення потрібного обсягу основ розвідувальної, контррозвідувальної й слідчої робіт вважалось обов'язковим для керівного складу підпілля ОУН. Відповідні знання та інформацію про спрямування та методи роботи спецслужб СРСР і його союзників поширювали спецпідрозділи ОУН і серед мешканців діаспори.

Серйозного значення надавали вихованню працівників спеціальних структур на вишколах, через пропагандистські видання, роз'яснювальну роботу «політвихованців», індивідуальне опрацювання відповідної літератури. Зусилля спрямовували на виховання патріотизму, психологічної стійкості, суворой дисциплінованості, поваги до національної історії, героїчного минулого українського народу, підвищення загальнокультурного рівня, прищеплення неперемінного ставлення до ворогів української державності.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Протягом усього свого існування за тогочасного періоду політичні осередки націоналістичного руху та командування УПА вживали заходів з налагодження *контактів і співробітництва з урядовими колами та спеціальними службами іноземних держав* (Веймарської республіки, Литви, Англії, Японії та інших — у міжвоєнний період; нацистської Німеччини, союзних їй Угорщини, Румунії та Японії — в роки Другої світової війни; США, Великої Британії, ФРН, Італії та інших держав — членів НАТО — за доби «холодної війни»).

Головною метою такої взаємодії слід вважати бажання (за браку власних сил) залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав — противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН — відновити незалежність України.

Провідними напрямками такого співробітництва були постачання спецпідрозділами УВО, ОУН та УПА, закордонних наццентрів в обмін на допомогу (змогу працювати на території іноземних держав, лояльність їхніх урядів, фінансові дотації, забезпечення зброєю та боеприпасами, підготування спеціальних кадрів тощо) розвідувальної інформації, проведення диверсійно-терористичних акцій, контррозвідувальних заходів, здійснення підривної пропаганди заради послаблення спільних ворогів або організації відкритих бойових дій проти них.

Слід зазначити, що українські націоналісти, змагаючись за свободу Батьківщини, в драматичних історичних обставинах змушені були взаємодіяти з державами-агресорами, допомога яким об'єктивно перешкоджала визволенню України від окупантів. Треба зважати на те, що до співпраці з III рейхом ОУН та УПА підштовхувало бажання не допустити відновлення в регіоні репресивного сталінського режиму, який залишив жахливі згадки з довоєнних часів.

Приклади співробітництва з іноземними спецслужбами були поширені серед патріотичних, антиколоніальних сил багатьох народів світу, антирадянських рухів опору низки народів колишнього СРСР, що ще раз підкреслює непоодинокий і закономірний характер звернення українських націоналістів по сприяння до зовнішніх чинників.

Наше дослідження, а також порівняння організації, основних напрямів діяльності й інших тотожних рис спеціальних підрозділів українських націоналістів з іншими історичними прикладами національно-визвольних рухів у ХХ столітті дає змогу сформулювати певні типологічні риси спеціальних підрозділів національно-визвольних рухів:

- детермінованість діяльності стратегічними цілями й тактичними завданнями національно-визвольного руху (організації);
- організаційний статус структурного елемента в складі таких рухів (організації), наявність широких або особливих повноважень;
- визначення провідних функцій відповідно до пріоритетних завдань національно-визвольних рухів (організації) загалом;
- переважно територіально-функціональний принцип побудови;
- загальне управління спецпідрозділами політичним керівництвом визвольного руху;
- наявність традиційних для спецслужб напрямів діяльності (розвідувального, контррозвідувального, оперативно-бойового тощо);
- тенденція до запозичення й використання характерних для спецслужб форм і методів роботи;
- оперативне забезпечення спецпідрозділами озброєних повстансько-підпільних формувань;
- активне застосування терору для зриву заходів ворожого режиму;
- налагодження професійного навчання й виховної роботи з особовим складом;
- співробітництво за певних історичних умов зі спецслужбами тих держав, що виступають противниками поневолювачів.

Отже, можна стверджувати про існування незалежно від етнічного або географічного чинників такого специфічного оперативного й мілітарного явища, як **спеціальні підрозділи недержавного характеру в рамках національно-визвольних рухів**. Вони, на нашу думку, є струк-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

турними елементами національно-визвольних та інших антиурядових рухів (організацій), їхніх військових формувань, котрі здійснюють розвідувальні, контррозвідувальні, оперативно-бойові та інші притаманні спеціальним службам функції задля сприяння реалізації стратегічних і поточних завдань згаданих рухів (організацій) специфічними засобами.

Зрозуміло, що такі спецпідрозділи діють не лише поза межами правового поля ворожих їм держав, а зазвичай — усупереч йому. Оцінюючи діяльність зазначених структур, слід керуватись баченням того, наскільки діяльність певних військово-політичних рухів (організацій) сприяє забезпеченню законних прав народів на свободу, власну суверенну державність, можливість вільного економічного, соціального, національно-культурного, релігійного буття. Не випадково, відповідно до Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року народи мають право вдатися «до повстання проти тиранії і гноблення як до останнього засобу».

Звісно, не підлягають виправданню допущені в протиборстві злочини стосовно цивільного населення, жорстокість, інші прояви брутальності. При цьому ж слід пам'ятати, що наведені антигуманні явища були й лишаються неодмінним супутником будь-якого збройного громадянського конфлікту. Єдиний правильний шлях політичного розвитку — реформи за умов злагоди в суспільстві, забезпечення якої є одним з найважливіших завдань правоохоронних органів України, визначених чинним законодавством.

Вкрай неоднозначне ставлення в українському суспільстві до проблеми оцінки діяльності українського самостійницького руху й зусилля держави у формуванні офіційної позиції щодо ОУН та УПА зумовлює потребу проаналізувати повстанський рух у світлі норм міжнародного права, а також чинного законодавства України. На жаль, нині переважають емоційні, упереджені підходи, а суто наукова оцінка підмінюється втягуванням проблеми минулого ОУН та УПА у вир кон'юктурних політичних баталій. При цьому представники різних поглядів або обминають правовий аспект проблеми, або творять

«міжнародно-правові міфи» на зразок вигадки про «засудження УПА Нюрнберзьким міжнародним трибуналом», або тиражують стандартні радянські звинувачення повстанців у «політичному бандитизмі».

Практично немає й спроб розглянути український повстанський рух 1939–1950-х рр. під кутом зору усталених норм міжнародного гуманітарного права (МГП). Та й про яке застосування норм МГП принагідно до «лісової армії» можна було говорити, якщо радянська література ретельно уникала щодо них навіть термінів «повстанці» або «партизани», хоча ці дефініції здебільшого просто вказують на спосіб дій, тактику боротьби.

На нашу думку, задля об'єктивності погляду на цю складну й болючу проблему нашого спільного минулого необхідно вдаватися до «лекала» правових норм. Доцільно нарешті перевести її обговорення в раціональну площину, розглядати українське повстанство компаративно, як один з історичних прикладів внутрішнього збройного конфлікту, приклад гострого протиборства націонал-патріотичних сил проти силового нав'язування певної моделі соціально-економічного та духовного розвитку. Важко не погодитись, що доба Другої світової та післявоєнна історія людства рясніють десятками, як що не більше, подібних прикладів.

Випадок з ненасильницьким опором англійським колонізаторам в Індії під духовним проводом Махатми Ганді видається ледь не поодиноким шасливим винятком. У переважній же більшості таких історичних прецедентів протиборство велося силою зброї, а обопільні криваві ексцеси набували системного характеру. Підкреслимо, що рідкісні історичні приклади народних антиурядових рухів обходились без державного терору й відплатного тероризму пригноблених, масового насильства, бузурівства. «Брати, — зверталися в 1956 р. до алжирських повстанців, що боролися проти колоніальної залежності від Франції, студенти медресе при мечеті Ес-Сітуна в Тунісі, — не вбивайте просто! Нівечте ворогів, вичавлюйте їм очі, відріжуйте руки! Вороги — не люди, а дикі звірі, що знають лише закон джунглів». Під час повстання племені кікуйю в Кенії (1952–1956 рр.) різали білих і лояльних до них африканців буквально на шматки, їхній лідер Варухіу

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Ітоте («генерал Китай») розробив для повстанців таку жахливу програму, що англійський парламент заборонив оголошувати її з трибуни та публікувати. Однак антиколоніальні рухи користали з морально-політичної та військово-технічної підтримки СРСР.

За детального розгляду збройних конфліктів внутрішнього характеру постає вкрай неприглядна картина їхнього перебігу: взаємне оскандаження, кров, підступи, насильство щодо мирного населення. Дослідження, яке ми провели, наведені документальні свідчення не залишають у цьому жодних сумнівів. Навряд чи доводиться сумніватися, що у всіх випадках, коли народ стає об'єктом насильства, то певна його частина вдається до радикальної реакції, застосування крайніх засобів, що не лишають місця для загальнолюдських моральних норм. Це закономірність світової історії, й Україна тут не виняток — згадаймо криваві ексцеси доби Хмельниччини або Коліївщини, повстанських рухів в Україні в 1919 — на початку 1920-х рр.

Наше дослідження історії спецпідрозділів ОУН та УПА, а також аналіз уміщених у цій книзі документів дають змогу сформулювати певні висновки стосовно співвідношення норм МГП та практики мілітарної й спеціальної діяльності ОУН та УПА.

З огляду на проблематику дослідження нас насамперед цікавило, наскільки побудова й діяльність мілітарних формувань (зокрема й спецпідрозділи) українського радикально-самостійницького руху відповідає законним правам української нації, насамперед — на державницьке існування, а по-друге, чи можливо віднести їхніх учасників до комбатантів згідно з усталеними нормами МГП. При цьому для повноти аналізу ми використовуємо документальні дані стосовно протистояння ОУН та УПА з радянським режимом у 1943 — середині 1950-х рр.

Документальні матеріали, свідчення сучасників, праці дослідників і розглянуті аспекти спеціальної діяльності ОУН та УПА свідчать, що це був цілком організований патріотичний мілітарний рух:

- він розгортався під політичним проводом державницько орієнтованої ОУН;

- формування УПА та озброєного підпілля мали чітку організаційну структуру, визначений командний склад, нормативні документи, бойові та загальновійськові статuti, написані за зразком подібних документів регулярних армій, систему військового планування, навчання, постачання тощо;
- повстанці неприховано виступали проти радянського режиму, прозоро декларували перед населенням готовність збройним шляхом блокувати заходи ворожої влади, за проведення бойових дій переважно намагались відрізнятись від цивільного населення;
- в УПА, а згодом (від 1948 р.) у Службі безпеки ОУН запроваджують субординацію, військові та спеціальні звання, розробляють і в міру матеріально-технічних можливостей впроваджують проекти форми одягу, розрізнявальних знаків, нагородну систему⁴¹;
- на вояків повстансько-підпільних формувань поширювались норми дисциплінарного впливу, було запроваджено систему військового (в УПА) та організаційного (в ОУН) судочинства, розроблено своєрідні кодекси покарань, зокрема й за злочини проти цивільного населення;
- повстанці спирались на широку підтримку населення, частина якого також потрапляла під означення комбатантів (опосередкованим підтвердженням цього слугують масові репресії радянської та польської комуністичної влади проти власне населення територій, де оперувала УПА й підпілля ОУН).

Нормативні й директивні документи ОУН та УПА постійно підкреслювали важливість дотримання толерантного ставлення до населення, військовополонених, підтримання законності в діях повстанців.

Наведені матеріали, які вмістили дослідники й автори книги, переконливо свідчать, що УПА розглядалась як зародок регулярних збройних сил УССД.

На нашу думку, безперечним і конче важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА та озброєне підпілля ОУН виступали з чітко окресленою політичною метою віднови-

ти суверенітет і територіальну цілісність України (гасло боротьби за Українську самостійну соборну державу, яка згодом постала 24 серпня 1991 р.). При цьому українська суверенна державність реально існувала протягом 1917–1920 рр. виступала суб'єктом міжнародних відносин й була знищена внаслідок зовнішнього збройного втручання. Варто згадати, що в Акті проголошення суверенітету України від 24 серпня 1991 р. саме тисячолітня традиція державотворення фігурувала як одна з провідних підстав нашого суверенного існування.

З'ясування ступеню участі населення в повстансько-підпільній боротьбі проти тоталітаризму важливо не лише для визначення політичного й правового статусів ОУН та УПА, але й на тлі тверджень радянської історіографії про участь у переважно селянському за складом русі опору міфичних «українсько-німецьких націоналістів», «спянтичених націоналістичною пропагандою» маргінальних осіб, «куркульських синків» тощо. Тут своє компетентне слово мають сказати демографи. Ми ж лише окреслимо ту частину людності в регіоні, яка потенційно могла стати комбатантами ОУН та УПА.

Отже, за переписом 1931 р. у західноукраїнських воєводствах Польщі мешкало загалом 8,9 млн. чоловік (66% етнічні українці), тобто розглядати доцільно близько 6 млн. осіб, лише частина з яких, зрозуміло, могла з огляду на вікові й інші чинники брати участь в активному протистоянні. З-поміж них слід відкинути частину громадян:

- протягом 1939–1941 рр. з регіону депортовано близько 400 тис. осіб різних національностей, приблизно 60 тис. засуджено (розстріляно й позбавлено волі, в перші дні війни в регіоні знищено 10–15 тис. в'язнів, переважно етнічних українців);
- до них необхідно додати втрати періоду війни та нацистського терору, «переміщених осіб» до Німеччини, галичан — учасників збройних і допоміжних формувань на боці Німеччини (лише перший набір до дивізії СС «Галичина» становив близько 14 тис. осіб);
- значна частина цивільного чоловічого населення потрапила до Червоної Армії на завершальному етапі війни. Тільки до березня 1944 р. лише в Рівненській і Волинській областях до радянської армії мобілізовано понад 66 тис. осіб (невелику їх частину відбила УПА й «забрала в ліс»);

- чимало чоловіків влилась до радянських парамілітарних формувань — винищувальних батальйонів (згодом — груп охорони громадського порядку, ГОГП). До квітня 1946 р. вони налічували 37,7 тис. бійців⁴², у 1948 р. чисельність ГОГП перевищила 86 тис. багнетів. Їх було розформовано тільки 1954 р. «у зв'язку з остаточним розгромом банд оунівського підпілля»;
- необхідно врахувати ту частину громадян, яка змінила місце проживання у зв'язку з економічними заходами радянської влади, наприклад, через направлення їх на відновлення гірничопромислових об'єктів Сходу УРСР. Лише в 1948—1949 рр. з регіону мобілізували на навчання до фабрично-заводських училищ 312345 молодих людей, з яких 43539 «дезертирували». Певна їх частка потрапила до підпілля: в Дрогобицькій області, наприклад, 40 із 755 «дезертирів»⁴³.

Світло на залученість населення до руху ОУН та УПА проливають статистичні дані органів держбезпеки:

- у ході оперативно-військових операцій та внутрішнього терору в ОУН та УПА у 1944—1956 рр. стверджували про загибель 155108 учасників руху опору. При цьому документальні матеріали дають підстави обчислювати кількість жертв внутрішнього терору СБ ОУН у русі опору щонайменше кількома тисячами осіб. Певна частина повстанців загинула в результаті бойових зіткнень між різними формуваннями підпілля внаслідок ворожнечі між їхніми лідерами. Зокрема, в 1948—1949 рр. в результаті зіткнень між прихильниками керівника крайового проводу «Одеса» Степана Янишевського («Далекого») та провідника ОУН Волині Миколи Козака («Смока») загинуло до 120 членів ОУН⁴⁴;
- за офіційними даними, в 1943—1956 рр. за звинуваченнями в причетності до ОУН та УПА було арештовано 103866 й засуджено з них 87756 осіб, а до 77 тис. (у 1944—1945 рр. — 30 тис.) учасників руху та осіб, що їх підтримували, добровільно відмовились від опору («повинилися»), скориставшись кількома оголошеними владою амністіями⁴⁵;

- упродовж 1944–1952 рр. з регіону депортували в інші райони СРСР 203 тис. осіб⁴⁶, суттєву частку виселених і депортованих становили, за тодішньою термінологією, «бандпосібники». У 1944–1946 рр. кількість українців у таборах зросла на 140%, і до кінця 1946 р. «населення» ГУЛАГУ складалося з них приблизно на 23%. Чимало опинилося в створених за таємною інструкцією МВС СРСР від 7 лютого 1948 р. 15 таборах «особливого режиму» для «особливо небезпечних політичних злочинців»⁴⁷.

Звичайно, до чисельності вбитих радянськими силовими структурами повстанців зараховували чимало не комбатантів, про що свідчать наведені нами дані про співвідношення між загиблими й вилученою кількістю зброї (від 1943 р. і до 1 січня 1957 р. радянська сторона вилучила на ЗУЗ 131510 одиниць вогнепальної зброї, тобто майже на 25 тис. менше, аніж заявлених убитих повстанців⁴⁸). Чимало осіб постраждали за сфальсифікованими звинуваченнями в причетності до підпілля.

Однак, як бачимо, офіційна радянська статистика свідчить про безпосередню участь в опорі або активну допомогу повстанцям понад 300 тис. соціально особливих мешканців регіону, тобто справді масовий характер руху, залученість до нього доброї частини самостійного населення. За статистичними даними КДБ УРСР, в 1972 р. тільки в Україні мешкало 132 тис. учасників руху ОУН та УПА й «активних соратників», до 40% з яких «лишаються на ворожих позиціях», встановлюють зв'язки з учасниками руху «шістдесятників» (на серпень 1981 р. КДБ УРСР тримав у полі зору понад 75 тис. колишніх повстанців)⁴⁹.

У ньому брали участь представники всіх верств населення. Зокрема, в 1950 — перші три місяці 1951 рр. тільки в Станіславській області правоохоронні органи викрили 103 легальні осередки ОУН, з них 69 — у колгоспах, 7 — у навчальних закладах, 10 — у лісовій промисловості. Разом вони об'єднували 677 учасників, серед яких 7 голів колгоспів, 56 голів селищних рад, 53 вчителі, 40 колгоспних посадовців, 35 комсомольців, 8 бійців самооборони, 84 учнів і студентів⁵⁰.

Отже, порівняння властивостей українського повстансько-підпільного з усталеними нормами МГП дає змогу поширити на нього міжнародно-правове означення партизанського руху, що діяв на основі нових форм легітимності.

Водночас, як і в багатьох випадках з подібними озброєними рухами в інших регіонах світу, спостерігались численні факти порушення його учасниками норм гуманності в поводженні з противником і цивільним населенням (насамперед — фізична ліквідація й залякування некомбатантів: представників владних і партійно-комсомольських органів, активістів радянської, колективізацій, радянської інтелігенції, прихильників радянської влади, вбивства військовополонених, учасників конкурентних національно-патріотичних організацій; репресії за етнічною або регіональною ознаками; примусове вилучення в населення засобів забезпечення життєдіяльності; насильство під виглядом противника; застосування тортур тощо) й самими учасниками визвольного руху (сумнозвісні «чистки», які проводила СБ у лавах УПА та підпілля ОУН).

Це саме притаманне й радянській стороні, сама репресивна політика якої створювала передумови для жорсткого опору населення. Крім масових репресивних акцій влади, особовий склад радянських силових структур, окремі представники органів влади та КП(б)У, парамілітарні формування коїли численні вбивства й утиски некомбатантів, пограбування, зґвалтування, вдавались до інших грубих порушень невіддільних прав людини й норм радянської ж законності. Запроваджували протизаконний механізм колективної відповідальності, застосовували тортури та морально-психологічний тиск, поширилося використання спецформувань, що чинили беззаконня під виглядом повстанців (агентурно-бойові групи, «легендоване підпілля»). Наголосимо, що саме в політиці сталінізму, рішуче засуджений законодавчо в сучасній Україні, слід убачати основну причину ескалації насильства в Західній Україні.

Силові структури СРСР повсякчас порушували власне ж чинне законодавство, не вагаючись перед брутальними методами придушення руху опору та залякування населення. Відомо, що ще до Другої світової війни СРСР відмовився приєднатися до низки міжнародних

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

конвенцій з гуманізації ведення війни та пом'якшення її наслідків для комбатантів, тож наївно було б очікувати від радянської сторони відповідного поводження в антиповстанських кампаніях.

Як уже йшлося, подібні ексцеси — далеко не виняток для багатьох народів і в певних конфліктних точках планети трапляються й тепер, зокрема й на пострадянському просторі. Сучасники, громадяни України, здатні й повинні заради майбутніх поколінь усунути політичні й морально-психологічні наслідки того конфлікту із суспільного життя, усунути цю перешкоду на шляху формування консолідованої української політичної нації.

1.3. Документальна база дослідження історії спеціальних підрозділів ОУН та УПА

Основними складниками джерельної бази дослідження проблеми історії спецпідрозділів руху українських націоналістів та УПА є архівні документальні матеріали, відповідні документальні видання та мемуарна література.

Розглянемо можливості опрацьованих авторами архівних фондів із зазначеної проблематики. Незалежно від місця зберігання, відповідні документи за походженням розподіляються на такі основні групи:

- документи, утворені національно-визвольним рухом, зокрема і його розвідкою, контррозвідкою та іншими спеціальними структурами;
- матеріали партійних, урядових, інших офіційних органів радянської сторони, в яких відбито життєдіяльність повстансько-підпільного руху;
- документальні пам'ятки, породжені оперативно-службовою діяльністю радянських спеціальних служб і військ;
- оригінали та переклади документів офіційних структур іноземних держав, польського націоналістичного руху, в яких розглядаються певні аспекти діяльності націоналістичного руху та УПА⁵¹.

У Центральному державному архіві вищих органів влади й управління України (ЦДАВОВУ) документи ОУН та УПА зосереджені в шести фондах, утворених територіальними формуваннями ОУН та УПА.

Вельми продуктивним є фонд 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях), де зберігаються документи осередків ОУН різних рівнів — від крайового до районного, а також певних з'єднань і загонів УПА. Окрема група документів належить СБ і розвідці в ОУН та УПА. Серед них машинопис відомої праці В. Кука «Пашні буряки» (основи конспірації та контррозвідувального забезпечення підпілля, написана 1937 р.)³², документи ОУН 1940–1941 рр. щодо організації СБ³³, інструктивні документи, вказівки з агентурно-оперативної роботи, навчально-виховні посібники, інформаційно-розвідувальні звіти та протоколи допитів референтур СБ Головної команди (ГК) та адміністративно-військових формувань УПА, матеріали щодо радянських спецслужб тощо³⁴. У фонді — цікаві документи щодо організації й тактики повстанської боротьби, місця в ній розвідки та заходів конспірації, звіти розвідки УПА, її інформація про радянських партизан³⁵.

У фонді 3834 (Львівський обласний провід ОУН на західноукраїнських землях) зберігаються інструктивні документи щодо кадрового комплектування СБ, забезпечення конспіративності підпілля³⁶.

Фонд 3836 (З'єднання західних груп Української повстанської армії «УПА — Захід») корисний дослідникам проблеми з огляду на наявність рукопису посібника «Історія розвідчої і контррозвідчої служби», навчальних програм старшинської школи УПА «Лісові чорти» та підстаршинської — «Олені» (1943–1944 рр.), які передбачали й опанування навичками польової та агентурної розвідки, диверсійної справи, наказів і звітів підрозділу військово-польової жандармерії (ВПЖ) школи «Олені»³⁷.

Документи з'єднання південних груп УПА («Південь») зосереджені у фонді 3837. Чималий інтерес становлять наказ щодо організаційно-штатного облаштування референтур СБ (1943 р.), накази командирів УПА про контррозвідувальне забезпечення лінійних підрозділів, несення служби вояками ВПЖ³⁸.

Змістовністю відзначається фонд 3838 (З'єднання Української повстанської армії УПА «Північ»). У ньому — численні звіти розвідників УПА, інструкції, інформаційні повідомлення, зразки звітів референтур СБ, керівні та звітні документи ВПЖ округів Групи, широко представлено матеріали військового судочинства повстанців⁹⁹.

У фонді 3967 коменданта воєнного району УПА «Іскри» документи щодо проблеми практично немає.

Як правило, всі згадані документи — оригінали, свого часу автори ставили на них грифи обмеженого користування, за змістом переважно носять інформативно-службовий характер, до радянських архівів потрапили як трофеї протисторства з повстансько-підпільним рухом.

Особливістю зберігання документів з історії ОУН та УПА в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ, колишній Парти́йний архів ЦК КПУ) є те, що вони не об'єднані в окремі фонди. Проте в низці фондів зосереджена значна кількість документів з історії руху українських націоналістів та УПА 1920–60-х рр., котрі містять великий обсяг інформації щодо їхньої спеціальної діяльності, протисторства з ними радянських силових структур. Це оригінали й переклади трофейних документів ОУН та УПА, німецьких спецслужб, інформаційно-аналітичні, звітні та інші матеріали радянських органів і військ держбезпеки та внутрішніх справ, розвідувальних підрозділів партизансько-підпільного руху, директивні й інформаційні документи ЦКП(б) — ЦК КПУ, ЦК ЛКСМУ, їхніх регіональних комітетів. Копії окремих документів стосовно українських націоналістів надійшли свого часу до архіву з КДБ УРСР. ЦДАГОУ видано тематичний покажчик документів з історії України періоду Другої світової війни.

Найбільша кількість відповідних документів зосереджена у фонді 1-у (Центральний Комітет Компартії України; Оп. 22 — документи особливого сектору й організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про підпільно-партизанський рух в Україні; Оп. 23 — документи загального відділу (особливого сектору) ЦК КПУ (секретна частина); Оп. 24–25 — документи загального відділу ЦК КПУ (секретна частина); Оп. 46 — документи відділу організаційно-парти́йної

роботи ЦК КПУ; Оп. 70. — документи відділу агітації та пропаганди ЦК КПУ. До нього ввійшли повідомлення, довідки Українського штабу партизанського руху, НКВС — НКДБ, регіональних партійних органів про розвідувальну, диверсійно-терористичну діяльність УПА та підпілля ОУН, зокрема — її СБ в останні роки війни та повоєнний період, оригінали й переклади документів ОУН та УПА щодо організації спеціальної діяльності⁶⁰.

Великий масив документів другої пол. 1940-х — початку 1950-х рр. (рішення вищих партійних інстанцій, форумів, накази й директиви стосовно органів і військ держбезпеки, планова документація, інформаційні повідомлення, звіти), в яких ідеться про партійне керівництво оперативно-військовими діями радянської сторони, конкретні кампанії й операції проти повстансько-підпільного руху, містять величезну інформацію про його тактику, роль у її реалізації спеціальних заходів ОУН, творення підпіллям агентурно-інформаційної мережі, забезпечення конспірації й контррозвідувальну роботу СБ, застосування терору проти цивільної адміністрації й активу, спроби зарубіжних спецслужб використати рух опору в інтересах підготовки війни проти СРСР тощо⁶¹.

Попри конфронтаційний підхід до висвітлення подій у регіоні, викривальну фразеологію й інші традиційні риси офіційного бачення діяльності націоналістичного руху, партійні документи лишаються цінним джерелом вивчення спеціальної діяльності ОУН та УПА.

До фонду 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України) увійшли справи, сформовані з документів ОУН та УПА, німецьких спецслужб, захоплених у перебігу протиборства з ними радянських силових структур і партизан. У деяких добірках перекладів німецьких документів містяться відомості з історії націоналістичного руху періоду 1920-х — 1945 рр., його співробітництва з Німеччиною, Румунією та Угорщиною в розвідувально-підривній сфері у цей період, також репресії окупантів проти підпілля ОУН⁶². Численні звітні-довідкові документи радянської сторони характеризують диверсійно-терористичну діяльність УПА, підпілля та СБ ОУН, спрямовану на протидію встановленню радянського ладу в регіоні⁶³. У низці справ зберігаються оригінальні документи щодо організації СБ

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ОУН, ВПЖ УПА, дисциплінарної практики повстансько-підпільного руху⁶⁴. Особливий зацікавлюють оригінали інструкцій, навчальних програм і матеріалів щодо організації агентурної та польової розвідок, диверсійної справи, інформаційно-звітної роботи СБ, контррозвідвального захисту дав УПА⁶⁵.

Окремі відомості щодо дій повстансько-підпільних сил можна знайти в документах фонду 7 (Центральний комітет ЛКСМУ; Оп. 10 — документи особливого сектору ЦК ЛКСМУ про комсомольсько-молодіжне підпілля та партизанський рух в Україні)⁶⁶.

Документи фонду 62 (Український штаб партизанського руху), опису 1 (відділи УШПР) містять спадщину розвідвального й інформаційного відділів цього керівного органу. Вони дають уявлення про завдання партизанської розвідки та контррозвідки, поставлені Наркоматом оборони, НКВС та НКДБ СРСР, ГРУ РСЧА, УШПР та розвідорганами Українських фронтів (зокрема й по лінії розвідвально-підривної та контррозвідвальної діяльності, спрямовані проти українських націоналістів)⁶⁷. Велику групу документів становлять розвідвальні повідомлення та зведення партизанських формувань щодо діяльності підрозділів УПА, осередків ОУН, які характеризують їх розвідвальну й диверсійну роботу. Зберігаються протоколи допитів вояків і розвідників ОУН та УПА, трофейні документи повстанських спецпідрозділів⁶⁸. Проблематика боротьби з ОУН та УПА, нейтралізації їхньої розвідвально-підривної активності широко представлена в листуванні УШПР з ЦШПР, НКВС, НКДБ, ГУКР НКО СРСР «СМЕРШ» та його фронтовими органами, ЦК КП(б)У, армійськими політичними органами⁶⁹.

Зауважмо, що документи партизанської розвідки, створені в умовах бойових дій, потребують уточнення й порівняння з пізнішими свідченнями та матеріалами самого повстанського руху. Однак вони відрізняються високою інформативністю, достатньою об'єктивністю, зокрема й в оцінці ефективності спеціальних заходів ОУН та УПА.

У дослідженні проблеми мають значення й документи фондів окремих партизанських з'єднань в Україні. Скажімо, у фонді 88 («Партизанське з'єднання ім. Л.П. Берія») — листування з командуванням та НКВС щодо дій українських націоналістів, їхньої розвідвальної активності, окремі документи повстанців⁷⁰.

В інтересах дослідження історії Великої Вітчизняної війни було сформовано фонд 166 (Комісія з історії Великої Вітчизняної війни при АН УРСР), що працювала до 1949 р. Після скасування її архів прийняв на зберігання документи УШПР і партизанських з'єднань. Утворилось унікальне зібрання документальних джерел з історії партизансько-підпільного руху. Серед його документів — повідомлення про діяльність оунівського підпілля на ЗУЗ, інформація про зв'язки ОУН з німецькими спецслужбами та її терористичну діяльність⁷¹.

До ЦДАГОУ на виконання Указу Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р. «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки» з фондів КДБ УРСР на постійне зберігання було передано велику кількість архівно-кримінальних справ щодо осіб, засуджених у позасудовому порядку та реабілітованих відповідно до чинного законодавства (фонд 263 — Колекція позасудових справ реабілітованих).

Серед них — справи функціонерів націоналістичного руху, окремі з них містять цікаві дослідникам проблеми відомості. Зокрема, в свідченнях одного з перших членів УВО Михайла Кураха йдеться про розвідувальні акції націоналістів проти Польщі та СРСР, їхню співпрацю зі спецслужбами Німеччини та інших держав, протидію УВО оперативним заходам польської поліції, дисциплінарну практику в організації⁷².

Перспективним для дальшого опрацювання бачиться фонд ЦДАГОУ «Український музей у Празі» (фонд 269 — Колекція документів «Український музей у Празі»; ця установа існувала протягом 1925—1948 рр.). У 1988 р. КДБ УРСР передав до Партійного архіву ЦК КПУ 117 картонажів матеріалів Музею визвольної боротьби України, що їх вивезли органи держбезпеки як частину так званого «празького архіву» української політичної еміграції. У ньому, зокрема, знаходиться листування засновників і керівників УВО і ОУН Євгена Коновальця, Володимира Мартинця, Миколи Сціборського та інші документи націоналістичного руху, яких нині готують для відвідувачів. Окрім з них відомий історик-архівіст Анатолій Кентій використав для написання низки монографій з історії УВО й ОУН⁷³.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Широкі можливості для опанування документальною спадщиною спецпідрозділів націоналістичного руху відкривають фонди галузевого Державного архіву СБ України, створеного за Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р. Документи, які зберігаються в ньому, за походженням є власне матеріалами ОУН та УПА (оригінали, переклади, зроблені працівниками органів держбезпеки), документи, що виникли в процесі розвідувальної, контррозвідувальної, слідчої, інформаційно-аналітичної та наукової діяльності НКВС-НКДБ-МВС-МДБ-КДБ СРСР та УРСР, а також переклади документів іноземних спецслужб та інших державних установ, що становили свого часу оперативний інтерес.

Опрацювання документальної спадщини радянських спецслужб потребує ретельної внутрішньої та зовнішньої критики документів, «очищення» їх від наслідків підпорядкування діяльності органів держбезпеки з настановами партійно-радянського апарату. Підбір документальних пам'яток з дослідницькою метою має бути повним, усебічним, що дає змогу здійснити об'єктивну реконструкцію історичних реалій.

Можна стверджувати, що на сьогодні найбільш інформативне джерело вивчення історії підрозділів розвідки та контррозвідки, військово-польової жандармерії й інших спеціальних структур в ОУН та УПА — фонд 13 ДА СБ України (Колекція друкованих видань КДБ УРСР).

Наприкінці 1960-х рр. група голови КДБ при РМ УРСР для дальшого використання в оперативній і науково-пропагандистській діяльності впорядкувала багатотомну справу — Колекцію документів з історії ОУН та УПА 1940—1950-х рр.⁷⁴. З оперативно-розшукових, літерних, архівно-кримінальних справ, інших джерел оперативних архівів КДБ та УКДБ в Україні було відібрано копії окремі оригінали документів, що виникли внаслідок протиборства радянської сторони з націоналістичним рухом, у процесі життєдіяльності самих ОУН та УПА, створені спецслужбами інших держав. Документи згруповано в томи за тематичною ознакою, частина з яких безпосередньо присвячена СБ ОУН⁷⁵.

Колекція містить програмні документи, тактичні схеми діяльності націоналістичного підпілля, в яких йдеться про роль і значення спеціальних заходів у забезпеченні дієздатності антирадянського руху опору, реалізації його цілей на певних етапах існування⁷⁶.

Представлені нормативно-розпорядчі документи СБ в ОУН та УПА, матеріали стосовно структурної побудови її референтур (інструкції референтам різних рівнів, довідки радянських органів держбезпеки про структуру й функції СБ, свідчення керівників та окремих функціонерів повстансько-підпільного руху щодо побудови і компетенції цього спецпідрозділу)⁷⁷.

Чимало документів справи висвітлюють агентурно-інформаційну роботу, особливості ведення оперативного обліку (інструкції з розвідки для референтур СБ, її інформаторів щодо розвідки за умов можливого початку війни Заходу проти СРСР, збору інформації в містах, в східних областях УРСР і СРСР, розвідувальні звіти, матеріали щодо ведення оперативних картотек, довідки радянських органів держбезпеки про розвідувальні спрямування та конкретні розвідооперації націоналістів, матеріали про організацію конспіративного зв'язку тощо)⁷⁸.

Є велика група документів щодо контррозвідувальних і слідчих заходів СБ (інструкції з виявлення агентури противника, тактики, методики, психологічних особливостей ведення слідства, навчальні матеріали для слідчих, добірки протоколів допитів есбістами представників різних соціальних категорій)⁷⁹.

Оперативно-бойову діяльність спецпідрозділів ОУН та УПА можна дослідити внаслідок опрацювання інструкцій для боївок СБ, свідчень окремих їхніх командирів, спеціальних повідомлень НКДБ-МДБ УРСР про диверсійно-терористичні заходи СБ⁸⁰.

Комплекс матеріалів характеризує керівний склад СБ та інших спецпідрозділів ОУН і УПА, організацію навчально-виховної роботи з есбістами⁸¹.

В аналізі чинників оперативних обставин, які детермінували діяльність спецпідрозділів ОУН та УПА, становлять інтерес документи щодо сил і засобів радянських правоохоронних органів у регіоні, застосування ними гострих оперативних, оперативно-бойових та оперативно-технічних методів⁸².

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Для дослідника проблеми важлива й низка інших добірок документів справи — переклади матеріалів Імперської канцелярії Німеччини щодо українського націоналістичного руху, документи про співробітництво останнього з німецькими спецслужбами за війни⁸⁴, про діяльність ОУН Мельника (зокрема й спеціальні заходи)⁸⁵, матеріали про закордонні центри ОУН, їхні спеціальну діяльність та співпрацю з розвідцентрами західних держав⁸⁶.

Як додаток до справи 372 було сформовано багатотомні добірки оригіналів документів ОУН. Низка їх томів за тематичною ознакою об'єднує різноманітні матеріали СБ в ОУН та УПА, інших спеціальних структур повстансько-підпільного руху⁸⁷. Багато документів характеризують організаційно-штатну побудову референтур СБ, її агентурно-розвідувальну роботу⁸⁷, наводять біографічні дані та ділові характеристики працівників референтури, розкривають зміст навчання й виховання есбістів⁸⁸. Цінними є документи щодо основ повстанської розвідки, розвідувального вишколу командирів УПА, «Інструкція розвідувальної і контррозвідувальної служби УПА», інструкція з організації ВПЖ УПА⁸⁹.

Істотне джерело з вивчення проблеми — документальний масив тих підрозділів радянських правоохоронних органів, які безпосередньо вели боротьбу з ОУН та УПА (Управління боротьби з бандитизмом НКВС УРСР, Управління 2-Н МДБ УРСР, 4 Управління МВС—КДБ УРСР)⁹⁰. Крім документів, прямо пов'язаних з оперативними заходами та слідчими діями проти повстансько-підпільного руху, його підрозділів безпеки, окремих їхніх керівників, у фонді знаходяться переклади й оригінали інструктивних, звітних документів, інші матеріали діловодства ОУН та її СБ. Значна частина справ згрупована за територіальним принципом, що за потреби дає змогу висвітлити спеціальні заходи ОУН та УПА в певній області західного регіону України або за кордоном.

Інтерес для дослідників проблеми становлять довідки Іноземного відділу ГУДБ НКВС УРСР щодо української політичної еміграції середини 1930-х рр.⁹¹, матеріали стосовно тактики дій націоналістичного підпілля в повоєнний період, місця в ній спеціальних заходів, вказівки про організацію роботи референтур СБ ОУН, ведення ними оператив-

них обліків, спеціальні повідомлення НКДБ УРСР щодо діяльності СБ в УПА, її співпрацю з німецькими спецслужбами в розвідувальній сфері, довідки про спеціальну діяльність закордонних центрів ОУН та їхнє співробітництво зі спецслужбами західних держав. У фонді зосереджено чимало біографічних довідок на керівників спецпідрозділів в ОУН та УПА, ліквідованих радянською стороною.

Інформативним джерелом є архівно-кримінальні справи фонду 6 (кримінальні справи на осіб, які знято з оперативно-довідкового обліку в інформаційних центрах УВС-МВС України). Значний інтерес становлять справи щодо одного з керівників розвідки УВО Михайла Матчака⁹², одного з засновників ОУН Петра Кожевнікова (свідчив про розвідувально-підривною діяльність УВО та ОУН, їхні контакти з Абвером)⁹³, члена Повстанського штабу ОУН (1940 р.) Ярослава Горбового⁹⁴, лідерів повстансько-підпільного руху Василя Кука (окремий протокол його допиту присвячений СБ ОУН) та Василя Галасу⁹⁵, референта СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка та заступника референта СБ цієї структури Т. Мороза⁹⁶, крайових референтів СБ Григорія Пришляка та Євгена Пришляка.

Варто врахувати, що архівні кримінальні справи за всієї їхньої інформативної цінності — вельми специфічне джерело. Як справедливо зазначає архівознавиця О. Гранкіна, «...архівно-слідчі справи, напевно, як ніяке інше історичне джерело, піддані умисним фальсифікаціям», що зумовлює потребу зіставляти їх з іншими джерелами періоду виникнення⁹⁷. Справді, особливості провадження кримінальних справ щодо активних учасників ОУН та УПА, їхніх спецпідрозділів полягали в певному тискові на обвинувачених, намаганні слідчих та оперпрацівників не лише діставати свідчення про конкретні діяння суб'єкта кримінального процесу, а й викладати матеріали справи (навіть фразеологічно) так, щоб «викрити український буржуазний націоналізм» як суспільне явище, завідомо ворожу силу. Зрозуміло, що й підслідні намагались приховати певні свої вчинки або, навпаки, починали гіпертрофовано засуджувати себе, інших учасників руху опору, показово каялись.

Отже, робота зі загаданою категорією архівних справ потребує ретельної зовнішньої та внутрішньої джерелознавчої критики, методи та прийоми якої (встановлення умов і обставин виникнення доку-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ментів, мотивів і призначення їх створення, чинників впливу на зміст та форму, достовірності тощо) розробили сучасні фахівці з юриспруденції, джерелознавства, архівної справи, зокрема й за активної участі СБ України в реабілітації жертв незаконних політичних репресій⁹⁸.

Тематику українського націоналістичного руху, боротьби з ним органів держбезпеки широко відтворено в справах фонду 16 (документальні матеріали таємного діловодства Секретаріату КДБ УРСР). В інформаційно-аналітичних документах, доповідних органів держбезпеки до вищих партійних інстанцій республіки йдеться про оперативне розроблення закордонних націоналістичних центрів, зв'язки останніх з іноземними розвідками в міжвоєнний період⁹⁹.

До опрацювання джерельної бази проблеми автори залучали відповідні матеріали архівів тимчасового зберігання УСБУ західних областей України. У них містяться справи оперативної розробки на крайові, обласні й інші проводи ОУН, окремі референтури та бойвки СБ, формування УПА, розшукові справи на функціонерів СБ тощо.

Багато документів щодо розвідувальної, диверсійної, оперативно-бойової діяльності УПА, референтур і бойвок СБ ОУН на території Польщі зберігається у фонді ОУН Архіву МВС та Адміністрації Республіки Польща. Частина з них опрацював Дмитро Веденєєв під час службового відрядження. В оригіналах і перекладах представлені інструктивні документи, звіти, протоколи допитів, матеріали розслідувань референтур СБ, повстанські розвідувальні інструкції та повідомлення, відомості щодо особового складу й вишколу працівників спецпідрозділів ОУН та УПА¹⁰⁰.

Гадаємо, що, крім поглибленого наукового використання розглянутих архівних фондів, в інтересах дальшого вивчення проблеми доцільно опрацювати фонди державних архівів західних областей України, архівні сховища іноземних держав, які підтримували стосунки з націоналістичним рухом (Польщі, Німеччини, Чехії та Словаччини, Угорщини й інших), а також закордонних центрів українських націоналістів.

1.4. Стан археографії спеціальних підрозділів ОУН та УПА

Розгляньмо документальні видання, в яких висвітлено проблеми спеціальних структур в ОУН та УПА. За визнанням науковців діаспори, за кордоном опинилась «незначна частина», «відносно небагато документів самої УПА»: позначилися обмеженість службового діловодства повстансько-підпільного руху, знищення документів з конспіративних міркувань або захоплення їх противником. Частина документів ГК УПА та УГВР переправлено за кордон ще за німецької окупації через підрозділи УПА або кур'єрські групи ОУН, які пробілились на Захід. Вони переважно зосереджені в архівах ЗП УГВР, місії УПА при ньому, в закордонних осередках ОУН, колекціях приватних осіб¹⁰¹. Провідний діаспорний дослідник історії СБ ОУН С. Мудрик у своїх працях згадує про існування «архіву Служби безпеки ЗЧ ОУН».

У 1940–50-х рр. закордонні націоналістичні центри готують низку документальних видань за отриманими з України оригінальними матеріалами (зберігались в архіві ЗЧ ОУН) «для користування українським революційно-визвольним підпіллям в Україні». У них, зокрема, містяться відомості про особливості агентурно-оперативної роботи радянських органів держбезпеки, методи контррозвідувальної протидії підпілля, організацію розвідувально-диверсійної діяльності УПА¹⁰². Звісно, до видань не потрапили матеріали щодо терору проти цивільного населення або «чисток» СБ у середовищі підпілля.

Чималий інтерес становлять програмні документи, матеріали зборів і конференцій ОУН в Україні й закордоном, документи УГВР¹⁰³. У них можна знайти відомості про настанови в сфері забезпечення безпеки та розвідувального супроводження змагань українських націоналістів, конкретні завдання СБ, що впливали з них, тактичних міркувань на певному етапі діяльності ОУН. При цьому частину документів не друкували з конспіративних міркувань, що потребує ретельного звірення опублікованих матеріалів з іншими джерелами.

Провідним документальним діаспорним виданням документів з історії руху ОУН та УПА став «Літопис УПА», заснований 1975 р. як серійне видання документів та матеріалів за тематичним і територіально-хронологічним принципами. Хоча при цьому декларували

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

незалежність підбору документів від політичних уподобань¹⁰⁴, у цьому капітальному виданні не знайшлося місця матеріалам, які всебічно висвітлювали б складність ситуації в регіоні, обопільний екстремізм у діях протиборчих сторін. Характерно, що в «Літописі» не вміщено жодної добірки документів про діяльність розвідувальних, контррозвідувальних та інших спеціальних підрозділів УПА. Шоправда, оприлюднено окремі документи стосовно організації розвідувальної роботи повстанських штабів і підрозділів¹⁰⁵. Для вивчення діяльності спецпідрозділів повстансько-підпільного руху, протиборства між ними та спецслужбами Німеччини й Польщі в 40-х рр. пізнавальні тематичні томи «Літопису», присвячені висвітленню історії УПА крізь призму документів силових структур згаданих держав¹⁰⁶.

З погляду дослідження проблеми змістовними є матеріали збірника «Причинки до суспільного мислення»¹⁰⁷. У ньому, зокрема, вміщено низку інструктивних і навчальних документів серії УПА «Ратник», у яких розкрито місце розвідки в тактиці повстанських дій, вимоги до її організації, критерії оцінювання ефективності, а також питання контррозвідувального захисту власних лав. Цікаві приклади таких операцій наведено в документах серії «З архівів СБ у краї».

Серед окремих документальних видань вартої уваги збірник документів з історії України доби Другої світової війни з архівосховищ Німеччини, що його впорядкував колишній учасник бандерівського підпілля, професор Сорбонни В. Косик¹⁰⁸. Попри виразно тенденційний підхід до висвітлення історичних подій, документи видання розкривають питання творення ОУН(Б) української міліції та Української служби безпеки на початку війни, вишколу кадрів для них, ведення націоналістами розвідувальної діяльності, застосування СБ у боротьбі бандерівців зі своїми політичними конкурентами, репресії проти ОУН з боку нацистських спецслужб.

До вивчення проблем спеціальної діяльності українських націоналістів та УПА варто залучати й матеріали радянських відкритих документальних видань. У них відповідні документи урядових і партійних інстанцій, силових структур, партизанського руху щодо українських націоналістів публікувалися, як правило, у зв'язку з висвітленням історії Другої світової та Великої Вітчизняної війни, їхніх подій в Україні¹⁰⁹.

Чимало згадок про розвідувальну, диверсійно-терористичну діяльність УПА, СБ ОУН містяться в документальних виданнях з історії органів і військ держбезпеки та внутрішніх справ¹⁰. Вміщені документи (вказівки щодо боротьби з ОУН та УПА, орієнтування, звіти про бойові операції тощо) мають переважно об'єктивістсько-інформативний характер, і це підвищує їхню джерелознавчу цінність.

У 1950–1980-х рр. в УРСР відбулись судові процеси над колишніми співробітниками СБ та іншими учасниками повстансько-підпільного руху, яких звинувачували в скоєнні тяжких злочинів стосовно цивільного населення. В перебігу досудового слідства як джерела доказів розглядали архівні кримінальні справи, інструктивні й інші документи СБ¹¹. Зокрема, за справою групи есеїстів на чолі з Філоником (1982–1984 рр., Рівненська область) слідчі оглянули до 2 тис. кримінальних справ на активних учасників ОУН та УПА, осіб, що підтримували їх, а також було вивчено «Інструкції СБ». Відповідні документи щодо ведення слідства СБ виявлялися в Центральному архіві КДБ СРСР й друкувалися у відомчих виданнях¹².

Науковці КДБ СРСР видали низку закритих документальних збірників з історії діяльності органів держбезпеки напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни, які ґрунтуються переважно на матеріалах оперативних архівів КДБ СРСР, союзних республік та регіональних органів КДБ, і донині зберігають цінність як джерело дослідження проблеми. При Голові КДБ УРСР певний час існувала Група з вивчення матеріалів з історії органів держбезпеки (насамперед — їх боротьби з ОУН та УПА), плодом роботи якої стало формування згаданих багатотомних документальних архівних колекцій з історії націоналістичного руху та боротьби з ним радянських силових структур.

Цікаво, що впродовж 1967–1971 рр. у структурі КДБ при РМ УРСР існував 6-й відділ (науково-дослідної роботи). Його 2-е відділення розробляло «наукові основи організації боротьби проти підривної діяльності українських буржуазних націоналістів» У 1963–1969 рр. науковці КДБ УРСР взяли участь у написанні понад 10 монографій і навчальних посібників, 45 статей до відомчих видань (чимало з них присвячено проблемам протидії боротьбі з ОУН та УПА, «ідеологічні диверсії» закордонних націоналістичних центрів).

Підрозділ створив план-проспект відкритого збірника документів і матеріалів 1926–1969 рр. походження «Зрадницька діяльність українських буржуазних націоналістів». До нього передбачали вмістити фрагменти публікацій німецьких, польських, румунських, угорських видань, документи 10-го (обліково-довідкового) відділу КДБ при РМ УРСР, обласних управлінь КДБ, спецфондів обласних державних архівів. Попри ідеологічну тенденційність цього «викривального» науково-видавничого проекту, він здатен був увести до наукового обігу чимало значущих документальних пам'яток, котрі, зокрема, давали б додаткову змогу для студіювання минулого ідеології й чину українського націоналістичного руху, його співробітництва зі спецслужбами Німеччини, Литви, США, Великої Британії, Італії¹³.

Працівники відділу розробили проект положення про «Науково-чекістське товариство»¹⁴. Попри зрозумілий вплив на його завдання інтересів обслуговування «боротьби з ідеологічною диверсією», настанов про критику «ідеології та антирадянської діяльності» українського націоналізму, створення цієї громадської організації здатне було сприяти активізації відомчої науки, певній демократизації науково-дослідної діяльності в органах КДБ республіки.

З приходом до керма КДБ України в травні 1970 р. консервативно налаштованого В. Федорчука 6-й відділ було скасовано, а проект створення наукового товариства лишився на папері. Про сумлінне незрозуміння ним важливості впровадження результатів сучасних наукових досліджень в оперативно-службову практику свідчило й те, що за 7 місяців перебування на посаді міністра внутрішніх справ СРСР (1982 р.) В. Федорчук встиг скасувати Організаційно-методичний центр з передового досвіду, Науковий центр з проблем управління в органах внутрішніх справ, Всесоюзний НДІ з проблем безпеки державного руху тощо¹⁵.

З документальної спадщини органів НКВС-НКДБ можна отримати чимало відомостей про спеціальну діяльність ОУН та УПА, контакти їхніх спецпідрозділів з іноземними спецслужбами, сили та засоби радянської сторони, що їм протистояли.

Окремо слід сказати про фундаментальне документальне видання «Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне». За рішенням керівництва КДБ СРСР, до 40-ї річниці Перемоги тривало підготування шеститомного збірника документів на згадану тему. Упродовж кількох років було відібрано тисячі документів з оперативних архівів КДБ, зокрема й фонди 10-го (архівно-облікового) відділу КДБ УРСР, архівів ЦК КПРС і компартій союзних республік, підібрано трофейні матеріали, укладено змістовний науково-довідковий апарат.

У цьому виданні вміщено численні документи — накази й директиви, орієнтування, звіти та інші матеріали, де характеризуються сили і засоби, форми й методи роботи органів та військ НКВС-НКДБ, партизанських формувань, спрямованих на протидію повстансько-підпільному рухові під проводом ОУН у передвоєнний період, на окупованій території, під час звільнення України від гітлерівців. Чимало документів характеризують діяльність СБ ОУН, повстанської розвідки, методи конспірації підпілля, зв'язки ОУН та УПА зі спецслужбами держав-агресорів. У скороченому вигляді збірник видано у 1995 р.¹¹⁶

У післявоєнний період ретельно опрацьовували документи ОУН та УПА, що пояснювалось потребами розвідувальної, оперативно-розшукової, слідчої та контрпропагандистської робіт органів держбезпеки. Зокрема, укладали документальні добірки про розвідувально-підривні спрямування закордонних центрів українських націоналістів, використання їх спецслужбами країн НАТО, оперативні ігри з останніми органів МДБ — КДБ. У рамках так званої «боротьби проти буржуазних націоналістів» оперспрацівники для підвищення обізнаності з історією націоналістичного руху, вивчення біографій окремих його функціонерів за кордоном і колишніх учасників в УРСР — об'єктів оперативного спостереження або розробки, підготування науково-навчальної літератури, компрометаційних публікацій стосовно українських націоналістів та їхніх закордонних осередків опрацьовували відповідні архівно-документальні матеріали.

За «перебудови» до висвітлення так званих «білих плям» вітчизняної історії активно долучилися й органи держбезпеки УРСР. 11 листопада 1989 р. Колегія КДБ УРСР ухвалила план заходів з ут-

вердження гласності в діяльності органів держбезпеки республіки. Гласність оголошували одним з найважливіших критеріїв оцінювання стану оперативно-службової діяльності. Передбачали вивчення, оцінювання й відбір для публікації в ЗМІ архівних документів спецслужб з пропагандистською метою, здійснення реабілітації жертв незаконних репресій. Вийшла друком низка історико-документальних публікацій працівників КДБ УРСР з історії радянських органів держбезпеки, їхньої участі у Великій Вітчизняній війні, біографічні нариси про долі репресованих чекістів тощо. Планували дати в пресі публікації за матеріалами оперативних заходів «Омут», «Переправа», оперативної гри «Звено», яку вели із закордонними центрами ОУН та їхніми кураторами — розвідками Англії, США й Італії. Було випущено й поширено за кордоном брошуру одного з керівників розвідки КДБ УРСР В. Пуркана «Холостий хід ОУН», присвячену 20-літній оперативній гри КДБ та МВС Польщі «Бумеранг» із закордонними частинами ОУН, їхньому співробітництву із зарубіжними розвідцентрами (перебіг гри було оприлюднено на прес-конференції в Києві 14 вересня 1988 р.).

У республіканських та обласних періодичних виданнях вміщують численні публікації за матеріалами архівів КДБ і УКДБ УРСР (нерідко авторами під псевдонімами були кадрові працівники держбезпеки), друкують бесіди з ветеранами органів держбезпеки — учасниками боротьби з антирадянськими силами на західноукраїнських землях. Зрозуміло, що їхній зміст визначався старими ідеологічними кліше, консервативнішою позицією республіканського партійного керівництва порівняно з деякими іншими союзними республіками. Зокрема, з концептуального погляду рух ОУН та УПА висвітлювали суто в межах оцінок його як «політичного бандитизму» та колабораціонізму. Однак за тих умов введення до публічного обігу документальних матеріалів радянських спецслужб об'єктивно сприяло усуненню «білих плям» вітчизняної історії, накопиченню й донині актуального фактичного матеріалу.

Водночас корегування ідеологічних акцентів в оцінці історичного минулого та ролі в ньому органів держбезпеки тривало повільно, вибірково й дозовано (як загалом і в Українській РСР, де, як жартували тоді, «перебудова зупинилась на Хуторі Михайлівському»). Окрім консер-

ватизму республіканської партійної верхівки, давалося взнаки й те, що органи КДБ УРСР аж до проголошення незалежності були скеровані на відстеження опозиційних націонал-патріотичних, демократичних сил. По суті, «гласність» обмежувалась визнанням важких наслідків незаконних репресій 1930—1950-х рр. На науково-практичній конференції, присвяченій 70-річчю Всеукраїнської ЧК (1988 р.) тодішній голова КДБ УРСР М. Голушко визнав «важкі уроки» історії радянського суспільства, негативний вплив на діяльність органів держбезпеки «серйозних соціальних і правових колізій». Водночас боротьбу проти української національно-демократичної державності 1917—1920 рр. («петлюрівських банд»), зашкодження українській політичній еміграції, «ліквідацію банд ОУН і націоналістичного підпілля», як і раніше, глорифікували, розцінювали як позитивний здобуток оперативної практики поряд з внеском органів держбезпеки в розгром нацизму¹⁷.

Потужний поштовх до оприлюднення документів з історії національно-визвольного руху, його різноманітних складників та аспектів діяльності спричинили кардинальні зміни в житті українського суспільства після 1991 р., відкрили доступ до раніш по-волонтаристському засекречених архівних масивів. Введення до наукового обігу відповідних радянських документів і матеріалів ОУН та УПА з архівосховищ колишнього СРСР суттєво доповнило джерельну базу вивчення проблеми. Розпочалось активне наукове публікування відомчих архівних фондів, чому, зокрема, сприяло підготування заступником начальника ДА СБ України, к.і.н. С. Кокіним анотованого покажчика документів з історії ОУН та УПА¹⁸.

Плідну науково-дослідну й публікаційну роботу провадять працівники створеного за Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1994 р. №206 Галузевого державного архіву (ГДА) СБ України. Станом на кінець 2003 р. в архіві зберігалось понад 300 тис. одиниць, і близько 900 тис. — в архівах тимчасового зберігання регіональних УСБУ. В складі архіву в 1998 р. створено відділ науково-дослідної роботи, інформації та практичного використання документів, в 1999 р. — науково-методичну раду. Було підготовано історичні довідки до фондів архіву, вдосконалено його науково-довідковий апарат, комп'ютеризовано. Архів стає співвиконавцем державної програ-

ми з підготування багатотомної серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією», запровадженій рішеннями Верховної Ради й уряду України в 1992 р. Наприкінці 1998 р. керівництв СБ України затверджує концепцію комплексної дослідницької програми «Науково-практичне використання документальної спадщини спецслужб України», яку спільно реалізують відомчий Держархів і Національна академія СБ України.

Від 1994 р. ГДА СБ України спільно з Національною академією наук України видає фаховий науково-документальний журнал «З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ», де широко представлено документи архіву та створені на їх основі наукові праці з історії національно-визвольного руху.

ГДА СБ України у співпраці з Архівом МВС і Адміністрації Республіки Польща здійснює видавничий проєкт «Польща та Україна у 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб». Станом на квітень 2005 р. тривало підготування до видання четвертого тому проєкту, яким опікуються президенти України та Польщі.

Лише протягом 1997–2002 рр. працівники ГДА СБ України з використанням його фондів оприлюднили понад 100 наукових і науково-популярних праць, а його користувачі в Україні видали близько 45 монографічних праць та 450 статей. Було також підготовлено низку дисертацій, телерадіопередач тощо. Активною науково-публікаційним опрацюванням архівних фондів відзначились керівники й працівники ГДА С. Богунов, д.і.н. В. Даниленко, к.і.н. О. Ішук (захистив дисертацію з історії молодіжної політики ОУН), С. Кокін (член робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА), П. Кулаковський, О. Лошицький, В. Мельник, О. Пшенніков, Н. Сердюк, С. Сердюк, Г. Смирнов, науковці Національної академії СБ України — д.і.н. Д. Веденєєв, в 1998–2002 рр. — начальник відділу науково-дослідної роботи ГДА, к.і.н. Т. Вронська, В. Єфіменко, д.ю.н. В. Козенюк, к.і.н. С. Ляковська, к.і.н. В. Тополенко, к.ф.н. О. Штоквіш та інші.

Щороку на 10–15% зростає кількість запитів до архіву від громадян і установ з проблем реабілітації жертв незаконних репресій, дослідження маловідомих сторінок вітчизняної історії, задоволен-

ня яких сприяє формуванню позитивного іміджу органів безпеки у відкритому, демократичному суспільстві (зокрема, в 2000 р. виконано понад 400 запитів). Серед користувачів архіву чимало здобувачів Національної академії СБ України, його фонди лягли в основу низки успішно захищених дисертацій працівників відомства В. Бихова, Г. Биструхіна, Д. Веденєєва, В. Козенюка та інших.

ГДА СБ України розвиває творчу співпрацю з Інститутом історії України, Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, головною редакцією серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією», Всеукраїнським товариством «Меморіал» ім. Василя Стуса, головною редакцією «Енциклопедії сучасної України», Інститутом Яд-Вашем (Ізраїль), Американським меморіальним музеєм «Голокост», іншими науковими закладами України та зарубіжжя¹¹⁹.

Матеріали архіву — перспективне джерело вивчення історії спецслужб СРСР та становлення їх у сучасній Україні, Другої світової війни, історії національного державотворення, національно-визвольного руху, церкви, біографій діячів національної культури.

В Україні спільно з канадською редакцією започатковано нову серію «Літопису УПА», де публікують документи з архівів нашої держави (станом на вересень 2006 р. побачили світ вісім томів серії). Її упорядники працюють у відповідних фондах ЦДАВОВУ, ЦДАГОУ, обласних державних архівах, ГДА СБ України з метою введення до наукового обігу раніш не доступних дослідникам документальних пам'яток визвольного руху, документів радянських державних і партійних органів. Варті високої оцінки кваліфіковані вступні статті й науково-довідковий апарат видання, дуже цінні для дослідників ОУН та УПА. На відміну від «класичної» серії, її упорядники намагаються подати документи так, щоб відтворити цілісне уявлення про різноманітні аспекти існування «лісової армії» й націоналістичного підпілля.

Продуктивний з погляду дослідження проблеми другий том серії, присвячений бойовим і тиловим структурам у «колісці УПА» — Волині та Поліссі в 1943—1944 рр.¹²⁰ Серед уміщених у ньому документів

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

центральных державних архівів та ДА Рівненської області — накази й звіти розвідувальних підрозділів штабів військових округів УПА «Північ», інструкції та звіти референтур СБ ГК та округів УПА, організаційно-штатні документи спецпідрозділів, окремі звіти комендантів ВПЖ, вказівки щодо забезпечення конспіративності в поведінці вояків, діловодстві та користуванні зв'язком, матеріали з організації та провадження військового судочинства¹²¹.

У третьому томі оприлюднено директивні документи ЦК Компартії України щодо боротьби проти УПА й націоналістичного підпілля впродовж 1943–1959 рр.¹²² Вони мають високу науково-пізнавальну цінність, докладно розкривають процес організації боротьби з ОУН та УПА, характеризують оперативно-військові сили радянської сторони, її кадровий склад, відверто повідомляють про брутальні прояви влади та силових структур щодо місцевого населення. Детально проаналізовано стан агентурно-оперативної роботи органів держбезпеки. В багатьох документах розглянуто тактику повстансько-підпільного руху, місце в ній спеціальних акцій (зокрема й терористичних), спрямованих на зрив радянської ЗУЗ.

Значне місце в документальній спадщині СБ ОУН відведено у 8-у томі нової серії «Літопису УПА»¹²³. В ньому вміщено 285 документів бойових з'єднань і запілля УПА Волині, Полісся й Поділля, які зберігаються в ЦДАВО, ЦДАГО України, Державному архіві Рівненської області й Колекції друкованих видань ГДА СБ України. Серед документів — робочі звіти референтур СБ, матеріали щодо особового складу СБ, документи стосовно спровокованого свавіллям СБ розколу націоналістичного підпілля Волині.

Для дослідження оперативно-військових сил радянської сторони, методів їхніх дій проти повстансько-підпільного руху, окремих операцій розвідки та СБ УПА вельми корисні документи центральных державних архівів, Державного архіву МВС та інших архівосховищ України та Росії, що їх видали д.і.н. І. Білас та В. Сергійчук¹²⁴.

Окремо слід відзначити масштабний науково-документальний видавничий проект проф. В. Сергійчука «Український здвиг», який у кількох томах за принципом історико-етнографічного районуван-

ня України оприлюднив великий масив документів українського повстансько-підпільного руху 1939–1955 рр., зокрема й чимало документальних пам'яток щодо спеціальної діяльності ОУН та УПА, серед яких багато зберігається в ГДА СБ України.

Крім збірників, у науковій періодиці та популярних виданнях побачили світ численні документальні добірки з історії націоналістичного руху¹²⁵, окремі радянські документи щодо «гострих» агентурно-оперативних заходів НКДБ — МДБ проти повстансько-підпільного руху, окремих оперативних комбінацій СБ ОУН¹²⁶.

В окремих збірниках і добірках документів знаходяться певні відомості щодо творення й діяльності спеціальних підрозділів українських політ'язнів у таборах, деяких нелегальних національно-політичних організацій на ЗУЗ у післясталінський період¹²⁷.

З погляду висвітлення чинників оперативної обстановки, котрі обумовлювали спеціальну діяльність підпілля ОУН, цікаві документи щодо польського підпілля, його розвідувальної роботи на ЗУЗ в 1939–1941 рр., вміщені в першому томі україно-польського науково-документального видання «Україна і Польща в 30–40-х рр. ХХ століття. Маловідомі документи з архівів спеціальних служб»¹²⁸ (воно є результатом спільної праці ГДА СБ України та Архіву МВС і Адміністрації Республіки Польща).

Нарешті, першим відкритим змістовним документальним виданням з історії спецпідрозділів ОУН та УПА став упорядкований д.і.н. О. Лисенком та к.і.н. І. Патриляком збірник документів Служби безпеки територіальних формувань ОУН та УПА з фондів ЦДАВОВУ¹²⁹.

Позитивно, що з'являються збірники документів і матеріалів з історії українського національно-визвольного руху і в Російській Федерації, де, на превеликий жаль, поширені упереджені й односторонні трактування історії ОУН та УПА (фактично вони є механічним переспівом настанов радянської ідеологічної машини й тісно пов'язані з позицією певних політичних сил щодо українсько-російських відносин). Варто згадати збірник «Бандеровщина» з видавничої серії «Русский бунт»¹³⁰. Він містить низку повстанських документів (у російському перекладі), котрі, зокрема, дають уявлення про розвідувальні й

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

оперативно-бойові заходи УПА. Важливо й те, що упорядники подали сім теоретичних праць С. Бандери, теоретико-пропагандистські документи ОУН, біографічні матеріали про ватажків націоналістичного руху, які сприятимуть розумінню широким загалом нашої сусідньої держави й стратегічного партнера генези та справедливих вимог українського національно-визвольного руху. Опубліковано й радянські партійні та чекістські документи, з яких неважко дістати уявлення про антинародний характер форм і методів радянізації Західної України, ганебну поведінку представників комуністичного режиму.

* * *

Дослідження спеціальних підрозділів стає перспективним напрямом історіографії ОУН та УПА, що спонукало авторів до написання узагальнювальних наукових праць, що мають на меті висвітлити становлення й діяльність розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-бойових, військово-поліційних структур у різних історичних формах руху українських націоналістів.

Звісно, запорукою поглибленого вивчення проблеми є відмова від ідейно-політичного забарвлення, застарілих кліше, що несуть на собі відбиток протистояння сторін і заангажованості її літописців. Історики повинні відчувати свою громадянську відповідальність за внесок у подолання конфронтаційного сприйняття подій 1939–1950-х рр. у Західній Україні, що важливо для підтримки злагоди в суспільстві. Серйозною передумовою об'єктивності, високого наукового рівня розгляду проблеми є врахування кращих надбань різних гілок її історіографії, комплексне застосування сучасних методів наукового дослідження, а також залучення до наукового обігу, критичний аналіз багатьох документальних та інших першоджерел.

Грунтовні об'єктивні доробки вітчизняних істориків з актуальних проблем минулого ОУН та УПА здатні стати серйозним аргументом у спростуванні публікацій, що можуть зашкодити репутації нашої держави за кордоном, а також спекулятивних трактувань минулого національно-визвольного руху, до яких нерідко вдаються у вирі політичних баталій у сучасній Україні.

Лишається сподіватися, що зі створенням за указом Президента України Інституту національної пам'яті посиляться координація роботи з виявлення та введення до наукового обігу, до площини громадянської свідомості документальної спадщини національно-визвольного руху, правди про драматичну історію України ХХ століття. Для порівняння можна навести приклад подібної установи в Республіці Польща, директора якої призначає Сейм, персонал сягає 1200 працівників, а річний бюджет — \$ 22 млн.¹³¹.

Пошук і відбір емпіричного матеріалу для дослідження проблеми потребує цілеспрямованого й комплексного опрацювання кращих надбань вітчизняної й зарубіжної історіографії, критичного використання архівних джерел, породжених як самим націоналістичним рухом, так і його противниками, документальних видань і мемуарної літератури.

Побудову документальної частини монографії (розділ 3-й) визначено на основі структурно-системного принципу в такий спосіб, аби мовою найбільш інформативних, показових, характерних документів дати за змоги всебічну характеристику основним аспектам діяльності спецпідрозділів в ОУН та УПА: функціональні завдання та провідні напрями діяльності, нормативна база, організаційно-штатне облаштування, розвідувальна, контррозвідувальна, слідча, оперативно-бойова, диверсійно-терористична діяльність, оперативний облік, особливості підбору, вишколу й виховання особового складу.

Хронологічно майже всі документи належать до періоду 1943 — початку 1950-х рр., коли в Україні найактивніше діяли повстансько-підпільні структури під політичним проводом ОУН (Бандери).

Документи подано мовою оригіналу з мінімальним втручанням у мовностилістичні особливості тексту. Зроблені в певних документах скорочення не змінюють їхнього загального змісту.

До вміщених документів на основі широкого кола першоджерел і літератури підготовлено наукові коментарі та біографічні довідки відомих діячів націоналістичного руху, працівників спецпідрозділів в ОУН та УПА.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

У низці випадків, керуючись вимогами Закону України «Про державну таємницю» або з етичних міркувань, певні дані документів видучено, що позначено в тексті й не впливає на загальний зміст документів. Псевдоніми оперативних джерел радянських органів держбезпеки змінено.

До монографії введено окремий розділ (2-й), де на основі мало-відомих широкому загалові документів відтворено основні віхи життєвого шляху та участі в національно-визвольних змаганнях членів Центрального проводу ОУН(Б), спрямованих проти них оперативно-розшукових заходів радянських органів держбезпеки.

Автори висловлюють щиру вдячність за тривалу й кваліфіковану допомогу в пошуку та відборі документів працівникам Галузевого державного архіву СБ України О. Пшеннікову, С. Богунову, Ю. Архипенку, К. Байді, А. Гончару, Т. Долгополовой, О. Лошицькому, В. Мельнику, С. Сердюку, В. Ткачуку, В. Улезько, О. Фещенку.

¹Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 253. — Арк. 22.

²Шлях перемоги. — 2006. — 18 жовтня. — С. 2.

³Рен Е. Війна у В'єтнамі // Сурмач. — 1968. — Ч. 1—4. — С. 15—16.

⁴Філософія історії. Антологія. — М.: Аспент Пресс, 1995. — С. 131, 134.

⁵Рахманний Р. Чому потрібна реабілітація УПА? // Визвольний шлях. — 1993. — № 8. — С. 953.

⁶Одобрин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Н.-Я.: ОООЧСУ, 1963. — С. 5.

⁷Гриневич Л. В. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН — УПА. 1996—1998 рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 1999. — С. 5.

⁸Хасьянов Г. В. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення // Український історичний журнал. — 1998. — № 2. — С. 39.

⁹Див., наприклад: Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945—1998 рр.). — К.: Інститут історії України НАН України, 1999. — С. 63—67.

- ¹⁰ Гуржий И., Сарбей В. Украинская советская историческая наука на новом подъёме // Коммунист Украины. — 1964. — №1. — С. 56; Про планування досліджень з критики «українського буржуазного націоналізму» у цей період див.: Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959—1965 рр. — К.: Інститут історії АН УРСР, 1959. — 62 с.
- ¹¹ Ісасвич Я.Д. Сторінки історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ // Український історичний журнал. — 2002. — №4. — С. 15.
- ¹² Санцевич А.В., Комаренко Н.В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР в 1936—1986. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 99, 109.
- ¹³ Гуржий О., Капітан Л. «Український історичний журнал»: з історії виникнення та діяльності // Український історичний журнал. — 2001. — №6. — С. 28—30.
- ¹⁴ Гриневич Л.В. Вказ. праця. — С. 6—7.
- ¹⁵ Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми // Сучасність. — 2000. — №6. — С. 114—115.
- ¹⁶ Див. докладніше: Веденєв Д.В., Букін В.П. Спеціальні служби в історії Української держави. — К.: Видавництво Національної академії СБ України, 2003. — 60 с.; Веденєв Д.В., Гнітько С.П., Тополенко В.К., Ярмоленко А.І. Бібліографічний показник з історії спецслужб в Україні. — К., 1998. — 28 с.; Граб С. Бібліографія джерел на тему історії та діяльності спецслужб. — К., 2002. — 18 с.; Кузня кадрів вітчизняних спецслужб. — К., 2002. — 47 с.
- ¹⁷ Див., наприклад: Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. — К.: Наукова думка, 1968. — С. 151—156; Василик А. Українська розвідка // Поріг. — 1993. — №1. — С. 29—32; №2. — С. 31—33; Веденєв Д. З історії розвідки та військової дипломатії України // Розбудова держави. — 1993. — №9. — С. 17—22; Степанков В.С. Становлення розвідки й контррозвідки та їх роль у боротьбі за незалежність України у середині XVII ст. // Сідак В.С., Степанков В.С. З історії розвідки та контррозвідки України (Нариси). — К.: Академія СБ України, 1995. — С. 9—84; Шербак В.О. Антифеодальні рухи напередодні Визвольної війни 1648—1654 рр. — К.: Наукова думка, 1989; Ярмоленко А.І., Тополенко В.К. З історії розвідки і контррозвідки в Україні за часів Київської Русі і козацької доби. — К.: ІПК СБ України, 1993. — 25 с.
- ¹⁸ Див.: Сідак В.С. Повстансько-Партизанський Штаб Державного Центру УНР в еміграції (1921 р.). — К.: Академія СБ України, 1995. — 66 с.; Його ж: Повстансько-Підільний рух на захист УНР у 1919—1920 рр. // Academia: Історичні дослідження. — Кам'янець-Подільський, 1997. — С. 156—171; Його ж: Розвідка та контррозвідка Партизансько-Повстанського Штабу // Національні спецслужби в період Української революції 1917—1921 рр. (Невідомі сторінки історії). — К.: Альтернативи, 1998. — С.228—238.

¹⁹ Сідак В.С. Особливості функціонування національних спецслужб в умовах еміграції. // Національні спецслужби... — С. 209–273; Сідак В.С., Вронська Т. Спецслужби Державного центру УНР в екзилі мовою документів. Історичний нарис. — К.: Видавництво НА СБ України, 2000. — 36 с.; Їх же: Продовжувачі традиції: спецслужби Державного центру УНР в екзилі // Пам'ять століть. — 2000. — №5. — С. 64–73; Сідак В. Особливості розвідувальної діяльності військової спецслужби Державного центру УНР в екзилі // Воєнна історія. — 2002. — №3–4. — С. 97–109; Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. (Військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.) — К.: Темпора; Видавництво Національної академії СБ України, 2003. — 240 с.

²⁰ Сідак В., Вронська Т. Продовжувачі традиції... — С. 64; Єфіменко В.П. Особливості діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на території України // Збірник наукових праць Національної академії СБ України. — 2002. — №5. — С. 135.

²¹ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // Український історичний журнал. — 2001. — №4. — С. 47.

²² Антипенко В. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы. — К.: «Юнона-М», 2002. — С. 15.

²³ Жаринов К.В. Терроризм и террористы: Ист. справочник. — Минск: Харвест, 1998. — С. 31–35.

²⁴ Жаринов К.В. Указ. соч. — С. 34–35.

²⁵ Див., зокрема: Лазарев Н.Я. Терроризм как тип политического поведения // Социологические исследования. — 1993. — №8. — С. 32–36; Фарно-ляк В.М. Врахування психологічних особливостей терористів оперативними підрозділами правоохоронних органів під час операцій по звільненню заручників // Міжвідомчий науковий збірник. — К., 1999. — Т. 12. — С. 429–436.

²⁶ Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. Борьба с терроризмом. — К.: «Знання України», 2002. — С. 95.

²⁷ Богданов О.П., Директоренко О.А., Камінчук М.С. та інші. Міжнародний тероризм. — К., 1998. — С. 85;

²⁸ Комарова А.І. Україна на межі тисячоліть: права держава і небезпека тероризму. Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. — К., 2000. — Т. 19. — С. 15–44; Ліпкан В.А. Тероризм: юридична дефініція та зміст. — Там же. — С. 52; Крутов В.В. Політичний екстремізм і тероризм у сучасних умовах — Там же. — С. 147–159.

- ²⁸ « 2000». — 2006. — 13 октября. — С. Е1.
- ²⁹ Див., наприклад: *Ткаченко Н.С.* Повстанческая армия (тактика борьбы). — Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000.
- ³⁰ *Терещенко О.* Как УНА-УНСО зарабатывала деньги // Секретное досье. — 2005. — №9. — С. 9–10.
- ³¹ *Мирончук В.* Украинская Народная Самооборона. 1990–2000. Часть 2 // Однострий. — 2000. — №5. — С. 43, 46.
- ³² Див.: Солдат удачи. — 1995. — №11.
- ³³ *Мирончук В.* Украинская Народная Самооборона. 1990–2000. Часть 1. — С. 3–31.
- ³⁴ *Трошев Г.* Дорогами Чечни // Воин России. — 2001. — №12. — С. 59.
- ³⁵ *Мирончук В.* Указ. соч. Часть 2. — С. 43–44.
- ³⁶ Там само. — С. 43.
- ³⁸ Див.: Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений. Хрестоматия. — Минск: Харвест, 1998. — 478 с.
- ³⁹ *Бондаренко К.* Блеск и нищета украинского национализма // Зеркало недели. — 2002. — 12 января. — С. 3.
- ⁴⁰ *Старинюв И.Г.* Подготовка партизанских кадров. Научно-практическое пособие. — М., 1989. — 116 с.; *Васько А.А., Ткаченко В.И.* Силы специальных операций иностранных государств и их боевое применение в современных условиях. — К., 1994. — С. 10–11; *Ткаченко В.И., Калинин И.А.* Тактика ведения боевых действий сил специальных операций армий иностранных государств, их вооружение, оснащение и боевая техника. — К., 1996. — С. 5, 9–11; *Биструхін Г.В.* Щодо стану історіографії про діяльність спецпідрозділів органів державної безпеки із застосуванням методу партизанських дій // Науковий вісник Академії СБ України. — 1999. — №8. — С. 168–174.
- ⁴¹ Див. докладніше: *Музичук С., Марчук І.* Українська Повстанча Армія. Серія «Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка». — Рівне, 2006; *Веденєєв Д.* Форма УПА: невідомий проект // Однострий (Рівне). — 2000. — №4. — С. 14–16; *Веденєєв Д.* До історії нагородної системи УПА // Однострий. — 2004. — №8. — С. 36–39; *Семютюк Я.* Українські військові нагороди. — Торонто, 2004; Українська фалеристика. — К., 2004.
- ⁴² ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20 — Спр. 117. — Арк. 33
- ⁴³ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 100. — Спр. 6. — Арк. 55.
- ⁴⁴ Там само. — Ф. 13. — Спр. 490. — Арк. 197.
- ⁴⁵ Там само. — Ф. 2. — Оп. 26. — Спр. 2. — Т.2. — Арк. 9.
- ⁴⁶ *Шаповал Ю.* Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — С.48

⁴⁷ Чёрная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. — М.: Изд-во «Три века истории», 1999. — С.226, 233.

⁴⁸ ДА СБУ. — Ф.2. — Оп.26. — Спр. 2. — Т.2. — Арк.10.

⁴⁹ Там само. — Ф.16. — Оп.7. — Спр. 69. — Арк. 4, 219.

⁵⁰ Там само. — Ф.2. — Оп.102. — Спр. 6. — Т.7. — Арк. 21.

⁵¹ Авторська класифікація походження документальної бази вивчення проблеми в цілому збігається з точкою зору відомого українського археографа, к.і.н. Г. Папакіна: *Папакін Г. Передмова // Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України.* — К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. — Вип.1. — С. 3—4.

⁵² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). — Ф. 3833. — Оп.2. — Спр. 54.

⁵³ Там само. — Оп.1. — Спр. 233.

⁵⁴ Там само. — Спр. 224, 226, 227, 229, 233, 234, 238, 243; Оп. 2. — Спр. 118.

⁵⁵ Там само. — Спр. 87, 225, 233.

⁵⁶ Там само. — Ф. 3834. — Оп.1. — Спр. 1.

⁵⁷ Там само. — Ф. 3836. — Оп.1. — Спр. 29, 30.

⁵⁸ Там само. — Ф. 3837. — Оп.1. — Спр. 2.

⁵⁹ Там само. — Ф. 3838. — Оп.1. — Спр. 3, 14, 24, 25, 44, 55, 56, 80 а, 59, 95.

⁶⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 41, 75; Оп. 23. — Спр. 927, 928, 929, 930, 931, 2968, 4967, 4968, 4969, 4972, 4978, 5354, 5944, 5681; Оп. 70. — Спр. 996 та інші.

⁶¹ Там само. — Оп. 23. — Спр. 1691, 1698, 1700, 2812, 2884, 2958, 2960, 2961, 2966, 3919, 4081, 4970, 4974, 5355, 5681; Оп. 24. — Спр. 31; Оп. 46. — Спр. 767, 809 та інші.

⁶² Там само. — Ф. 57. — Оп.4. — Спр. 121, 338, 340.

⁶³ Там само. — Спр. 329 та інші.

⁶⁴ Там само. — Спр. 342, 343, 353 та інші.

⁶⁵ Там само. — Спр. 377, 378, 380, 381, 382, 385.

⁶⁶ Там само. — Ф. 7. — Оп.10. — Спр. 45, 132 та інші.

⁶⁷ Там само. — Ф. 62. — Оп.1. — Спр. 175, 219, 277 та інші.

⁶⁸ Там само. — Спр. 211, 234, 235, 271, 275, 281, 289, 295, 296 та інші.

⁶⁹ Там само. — Спр. 220, 229, 253, 293, 294, 1622 та інші.

⁷⁰ Там само. — Ф. 88. — Оп.1. — Спр. 10, 12 та інші.

⁷¹ Там само. — Ф. 166. — Оп.3. — Спр. 149, 150, 151, 153.

⁷² Там само. — Ф. 263. — Спр. 33285.

⁷³ Кентій А. В. Фонд «Українського музею у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького архіву» // Архіви України. — 2000. — №1–3. — С. 43–49.

⁷⁴ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372.

⁷⁵ Там само. — Т. 20–23.

⁷⁶ Там само. — Т. 1, 28, 29 та інші.

⁷⁷ Див. наприклад: Там же. — Т. 5, 20–23, 54, 56.

⁷⁸ Там само. — Т. 3, 17, 18, 21, 22, 28, 29, 40, 42, 92 та інші.

⁷⁹ Там само. — Т. 21–23.

⁸⁰ Там само. — Т. 16, 20, 49 та інші.

⁸¹ Там само. — Т. 1, 7, 91 та інші.

⁸² Див., наприклад: Там само. — Т. 82.

⁸³ Там само. — Т. 34, 35.

⁸⁴ Там само. — Т. 32.

⁸⁵ Там само. — Т. 42, 43, 102 та інші.

⁸⁶ Там само. — Спр. 376. — Т. 49–58; Спр. 398. — Т. 22–23.

⁸⁷ Там само. — Спр. 376. — Т. 49, 50

⁸⁸ Там само. — Т. 50, 61.

⁸⁹ Див. відповідно: Там само. — Т. 63, 61, 6.

⁹⁰ Там само. — Ф. 2.

⁹¹ Там само. — Ф. 2. — Оп. 8. — Спр. 10.

⁹² Там само. — Ф. 5. — Спр. 47932.

⁹³ Там само. — Ф. 6. — Спр. 50778.

⁹⁴ Там само. — Спр. 33283.

⁹⁵ Там само. — Спр. 51895, 74914.

⁹⁶ Там само. — Спр. 56232, 33282.

⁹⁷ Гранкіна О. В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівних слідчих справ репресованих у 1920-х — 1950-х рр. у СРСР // Український історичний журнал. — 1997. — №4. — С. 49–57.

⁹⁸ Шумило Н. Е. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні (уголовно-процесуальний аналіз). — К., 1993. — 241 с.; Білокін С. Про таємниці мадридського двору // Наше минуле. — 1993. — №1. — С. 17–38; Калакура Я. С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання. Збірник наукових праць. — К., 1998. — С. 19–23; Пиєнікова О. М. Проблеми використання архівно-слідчих справ у діяльності Державного архіву Служби безпеки України // Там само. — С. 29–34. Папакін Г. В. До питання опрацювання джерельної бази дослідження українських визвольних змагань 1939–1956 // Архіви України. — 2000. — №1–3. — С. 15–21 та інші.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- ⁹⁹ Див., наприклад: ДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 30. — Спр. 131; Оп. 32. — Спр. 43.
- ¹⁰⁰ Архів Міністерства внутрішніх справ і Адміністрації Республіки Польща. — Ф. IX. — Спр. 5, 7, 17, 25, 30, 33, 34, 42, 48, 51, 55, 58, 60–62, 66, 71, 78, 79, 92, 95, 97, 98, 106, 126, 131, 171, 187, 188 та інші.
- ¹⁰¹ Літопис УПА. — Торонто: Видавництво «Літопису УПА», 1987. — Т. 3. — Кн. 1. — С. 6–7.
- ¹⁰² Див., наприклад: Організація і праця штабів. — Б.м., 1947. — 182 с.; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну державу 1942 — 1950 рр. (Збірка документів). — Мюнхен: Видання ЗЧ ОУН, 1957. — Ч. 1. — 446 с.; 1960. — Ч. 2. — 441 с.
- ¹⁰³ Див., наприклад: ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 — 1955 рр. — Б.м.: Видання ЗЧ ОУН, 1955. — 371 с.; Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944 — 1950 рр. — Б.м.: Видання ЗЧ ОУН, 1956. — 353 с.; Шоста конференція ЗЧ ОУН. — Б.м.: Видання ЗЧ ОУН, 1964. — 80 с.
- ¹⁰⁴ Літопис УПА. — Торонто, 1989. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 5.
- ¹⁰⁵ Див., наприклад: Літопис УПА. — Торонто, 1989. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 157.
- ¹⁰⁶ УПА в світлі німецьких документів // Літопис УПА. — Торонто, 1983. — Кн. 1. — 256 с.; Т. 7. — Кн. 2. — 272 с.; Т. 21. — Кн. 3. — 271 с.; УПА в світлі польських документів. — Торонто, 1992. — Т. 22. — Кн. 1. — 631 с.
- ¹⁰⁷ Причинки до суспільного мислення. — Торонто: «Студіум», 1989. — 524 с.
- ¹⁰⁸ Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. — Т. 1. — 384 с.; Т. 2. — 384 с.
- ¹⁰⁹ Див., наприклад: Нюрнберзький процес над головними німецькими військовими злочинцями. Сборник материалов. — М.: Государственное издание юридической литературы, 1958. — Т. 2. — 863 с.; Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 — 1945. Документы и материалы. — К.: Наукова думка, 1980. — Т. 3. — 591 с.
- ¹¹⁰ Из истории оперативной деятельности органов государственной безопасности СССР в предвоенные годы (октябрь 1938 — июнь 1941 гг.). Сборник документов. — М., 1962. — 413 с.; Деятельность органов государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны. (1941 — 1945). Сборник документов и материалов. — М., 1964. — 444 с.; Советская военная контрразведка. Сборник документов. — М., 1984. — Вып. третий (июнь 1941 — сентябрь 1945 гг.). — 642 с.; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов. — М.: Наука, 1968. — 707 с.; Пограничные войска СССР. Май 1945 — 1950. Сборник документов и материалов. — М.:

Наука, 1975. — 676 с.; Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941 — 1945 гг. Документы и материалы. — М.: «Юридическая литература», 1975. — 728 с. та інші.

¹¹¹ *Майоров М.Г.* Некоторые особенности расследования государственных преступлений, совершаемых буржуазными националистами. — М., 1964. — 43 с.

¹¹² *Корокотов С.С., Жиромский В.П.* «Служба безопасности» ОУН и ее методы фабрикации доказательств (по поводу одного архивного документа) // Подрывная деятельность противника. Сборник переводных материалов, рефератов и рецензий. — М., 1969. — №3. — С. 135 — 154.

¹¹³ ДА СБУ. — Ф. 26. — Оп.2. — Спр.1. — Т.1. — Арк. 1—4.

¹¹⁴ Див.: ДА СБУ. — Ф. 26. — Оп.4. — Спр.1.

¹¹⁵ *Колпакиди А.И., Серяков М.Л.* Щит и меч. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — С. 516.

¹¹⁶ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. — М.: «Книга и бизнес», 1995. — Т.1. — 451 с.; Т.2. — 398 с.

¹¹⁷ Материалы научно-практической конференции, посвященной 70-летию ВУЧК-КГБ УССР (2—3 декабря 1988). — К., 1988. — С. 3—9.

¹¹⁸ *Кокін С.А.* Анатомічний показник документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. — Вип. 1. — 207 с.

¹¹⁹ Див.: *Пищенко О., Веденєв Д.* У Держархіві Служби безпеки України // Вісник Державного комітету архівів України. — 2000. — №3. — С. 140—142;

Пищенко О. Творити атмосферу відкритості // Дзеркало тижня. — 2001. — 15 вересня; *Веденєв Д.В., Лошицький О.А.* Архів Служби безпеки України державний // Енциклопедія сучасної України. — К., 2001. — Т.1. — С. 703—704.

Документальна пам'ять спецслужби // На сторожі незалежності держави. — К., 2002. — С. 84—89; *Богунів С.* Что таят архивы СБУ // «2000». — 2003. — 19 декабря.

¹²⁰ Літопис УПА. Нова серія. — К.; Торонто, 1999. — Т. 2. — 723 с.

¹²¹ Див. також: *Вовк О.Д.* Колекція документальних матеріалів ОУН та УПА, діявших на території Рівненської обл. // Фонди з історії Української повстанської армії... — С. 35 — 38.

¹²² Літопис УПА. Нова серія. — К.; Торонто, 2001. — Т. 3. — 650 с.

¹²³ Літопис УПА. Нова серія. — К.; Торонто, 2006. — Т.8. — 1448 с.

¹²⁴ *Білас І.Г.* Репресивно-каральна система в Україні. — К.: Либідь; Військо України, 1994. — Кн. 2. — 688 с.; *Сергійчук В.* ОУН — УПА в роки війни: нові до-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

менти й матеріали. — К.: Дніпро, 1996. — 494 с.; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944—1953 рр. — К.: Дніпро, 1998. — 648 с.

¹²⁵ Див., наприклад: ОУН і УПА у Другій світовій війні // Український історичний журнал. — 1994. — №2 — 3. — С. 102—129.

¹²⁶ Див., наприклад: *Білас І.* Документи КДБ. Вовкулаки // Літопис Червоної Калини. — 1992. — №3—4. — С. 53—8; Його ж: Комуністична партія, НКГБ, Максим Рильський і служба безпеки Організації українських націоналістів // Літературна Україна. — 1994. — 24 березня; Доповідна записка про використання спеціальних агентурно-бойових груп для ліквідації підпілля ОУН // Високий замок. — 1993. — 6 лютого.

¹²⁷ Див., наприклад: Кенгирское восстание 16 мая — 26 июня 1954 года. Документы и воспоминания // Воля. — 1994. — №2—3. — С. 307—322; Український Національний Фронт. Документи. Матеріали. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. — 680 с.

¹²⁸ Польське підпілля 1939 — 1941. — Варшава; К., 1998. — Т. 1. — 1039 с.

¹²⁹ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (Б) у 1940-х рр. Зібрали й упорядкували О.Є. Лисенко та І.К. Патріляк. — К., 2003. — 251 с.

¹³⁰ Бандеровщина. — М.: Эксмо; Алгоритм, 2005. — 304 с.

¹³¹ Махун С. «Правильные» и «неправильные» ветераны // Зеркало недели. — 2006. — 14 октября. — С. 21.

Розділ 2

Доля чільних діячів руху ОУН та УПА в Україні в світлі документів радянських органів держбезпеки

2.1. Засновник Української повстанської армії Дмитро Клячківський — Клим Савур

Видатний теоретик і практик партизанської війни Ернесто Че Гевара стверджував, що мистецтва повстанських дій він навчався на досвіді українських повстанців. Їхній досвід залюбки використовували в'єтнамські патріоти. У витоків Української повстанської армії стояв Дмитро Клячківський — Клим Савур. Так сталося, що його постать опинилась у тіні головнокомандувача УПА Романа Шухевича, хоч факти свідчать, що саме Савур зробив вирішальний внесок у формування повстанського руху на його першому етапі, коли колискою УПА стали Волинь і Полісся.

Безсумнівно, це була непересічна постать у військово-політичній історії України. Народився 4 листопада 1911 року в Збаражі на Тернопільщині в сім'ї заможного банківського службовця. Закінчив престижний юридичний факультет Львівського університету. У 1932–1934 роках набув військового досвіду — служив старшим стрільцем у польській армії. До 1939-го працював у різноманітних кооперативних закладах Галичини. Та чи не головним життєвим захопленням Дмитра став український молодіжний спортивно-патріотичний рух. Клячківський зажив популярності як член правління Збараської організації спортивного товариства «Сокіл», яке перебувало під сильним впливом підпілля ОУН. У 1937 р. лідерові «соколят» довелося провести кілька місяців у в'язниці, проте поляки так і не спромоглися довести його участь в антиурядовій діяльності.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Процес радянізації Західної України після 1939 року, суспільно-економічні та ідейно-духовні перетворення нової влади, котрі здійснювалися командно-адміністративними засобами із застосуванням масових незаконних репресій, призвели до розбудови широкого антиурядового націоналістичного підпілля, яке прагнуло повалити збройним шляхом радянський управлінський апарат і в подальшому створити національну державу.

У той час тривали тотальна націоналізація промисловості й фінансової сфери, ліквідація плюралізму форм власності, прискореними темпами, ігноруючи традиційний аграрний уклад, проводили колективізацію сільських господарств. Таємна постанова уряду СРСР №34 від 6 січня 1941 р. передбачала примусове переселення з регіону 60 тис. селянських родин на Схід¹.

Скасовували багатопартійність (до 1939 р. у регіоні діяло 92 партії та громадсько-політичні об'єднання), товариство «Просвіта», інші національно-культурні осередки, кооперативні, страхові, національно-спортивні масові організації. Почались масові незаконні репресії. Варто наголосити, що контингент оперативної зацікавленості щодо боротьби з націоналістичним рухом визначався задовго до приходу в регіон радянських військ. Ще впродовж 1925–1931 рр. Іноземний відділ ДПУ УСРР на випадок перенесення бойових дій на територію суміжних європейських держав підготував органам військової контррозвідки списки «української контрреволюційної еміграції різних політичних забарвлень у Польщі, Румунії та інших державах»². Якщо спочатку вони були скеровані насамперед проти «соціально ворожих елементів» з-поміж заможних верств населення та учасників національно-політичних об'єднань (у вересні — грудні 1939 р. до судів передано 10,2 тис. справ на осіб цих категорій), то поступово стали набувати масового характеру. До січня 1941 р. населення регіону зменшилось на 400 тис. осіб. Лише за звинуваченням у причетності до ОУН протягом 1940 р. заарештували понад 35 тис. громадян. Загалом, за підрахунками істориків, на ЗУЗ було репресовано в 3–4 рази більше громадян, аніж за цей період у німецькій зоні окупації, населення якої було вдвічі чисельнішим. Приблизно кожен десятий засуджений дістав вищу міру покарання³.

Апофеозом терору стало знищення близько 15 тисяч в'язнів у ході «чистки» місць позбавлення волі в перші дні радянсько-німецької війни⁴. Ця жахлива подія шокувала населення регіону. Як писала про ці події в листі до Президії Верховної Ради СРСР (10 липня 1971 р.) зв'язківка Шухевича, політв'язень Галина Дідик, «таке не забувається ніколи, таке карбується на серці і передається поколіннями»⁵.

«Радянізація західних областей УРСР, — підкреслено в попередніх висновках робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН та УПА, — яка супроводжувалась жахливими репресіями, перетворила обидві ОУН на непримиренних ворогів радянської влади»⁶.

До кінця 1939 р. утворюється Крайова екзекутива (КЕ) ОУН у Львові — центр підпілля регіону, яку очолив Дмитро Мирон (Орлик). З приєднанням Північної Буковини та Південної Бессарабії КЕ стає керівним органом підпілля на всіх західноукраїнських землях.

Крайовий підпорядковувались окружні екзекутиви (пізніше територіальні органи підпілля почали називати проводами) у Львові, Станіславі, Дрогобичі, Тернополі, Луцьку (є згадки й про окружні органи ОУН у Стрию та Коломиї). Окружні проводи об'єднували по 3–5 надрайонних, останні — по 3–5 районних екзекутив (проводів), котрі, своєю чергою, поділялись на підрайонні. До складу окружного, районного, проводу належали провідник, начальник повстанського штабу, інструктор військового навчання, референти — з розвідки, безпеки, зв'язку, пропаганди, роботи з молоддю.

Як свідчили захоплені НКВС УРСР документи заступниці шефа референтури зв'язку КЕ Марти Грищай, до вересня 1940 р. рух опору в регіоні налічував близько 5,5 тис. активних членів та близько 14 тис. прихильників. У 1939 — червні 1941 рр. радянська сторона під час антиповстанських операцій захопила 7 гармат, 200 кулеметів, 18 тис. гвинтівок, 7 тис. гранат⁷.

«Соціалістичні перетворення» Західної України роблять Блондина (псевдонім Клячківського на тогочасній Станіславщині) непримиренним супротивником нової влади. У 1940 р. він очолює референтуру «Юнацтва» — молодіжного резерву ОУН. Тут, у місті Долини,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

10 вересня того ж року його заарештували працівники НКВД. Слідчим не вдалося змусити досвідченого підпільника визнати свою причетність до підпілля або дати інформацію про інших учасників руху опору. Не мала успіху й внутрішньокамерна обробка арештанта, адже Дмитро легко розкусив «наслідку», очні ставки.

У січні 1941 року у Львові відбувся відомий «Процес 59-ти» над учасниками підпілля та готування антирадянського збройного повстання на Західній Україні. «Більшість засуджених, — констатували чекісти, — як на попередньому, так і на судовому слідстві визнали себе винними й не каюлися, навпаки, заявляли в суді, що вони були і лишаються непримиренними ворогами радянської влади. І в подальшому, якщо буде така можливість, за будь-яких умов будуть вести боротьбу проти радянської влади»¹. 19 осіб засудили до вищої міри покарання, 34 особи дістали 10-річний термін ув'язнення, ще 14 патріотів позбавили волі на різні строки. Львівський обласний суд присудив Клячківського до розстрілу, згодом Верховний суд СРСР замінив покарання на 10 років позбавлення волі. Скориставшись хаосом перших тижнів війни, молодіжний лідер утік з Бердичівської в'язниці й незабаром став обласним провідником ОУН(Б) у Львові, а від 1942 р. під псевдонімом Охрім очолив провід ОУН на так званих «північно-західних українських землях» (ПЗУЗ, тобто Волинь і Полісся).

Керівництво ОУН Степана Бандери в перші півтора року Великої Вітчизняної війни категорично відкидало можливість створити власні мілітарні структури, засуджувало «партизанку» як спосіб діяльності і вважало, що необхідно дочекатися обопільного виснаження нацистської Німеччини та СРСР.

Про причини такого курсу відверто сказано в документі «Партизанка і наше ставлення до неї» (червень 1942 р.). До проблем партизанського руху слід підходити суто з погляду інтересів УССД. «Нам сьогодні шкода кожної людини, що вмирає за інтереси Москви чи Берліна... Наш час іще прийде». Рекомендувалося дочікуватися обопільного виснаження Німеччини та СРСР й накопичувати сили для «визвольної революції мільйонів українських мас»².

Наприкінці вересня — на початку жовтня 1941 р. у с. Сороки поблизу Львова відбулась I конференція керівного складу ОУН(Б), у якій взяло участь 10–15 провідників організації, зокрема й шеф СБ Михайло Арсенич. За свідченнями членів Центрального проводу (ЦП) Миколи Лебеда та Михайла Степаняка, конференція вирішила перевести більшу частину кадрів до підпілля, не вступати у відкритий конфлікт з німцями, аби зберегти сили для подальшої політичної боротьби за УССД, створювати легальну мережу в адміністративних, громадських і культурно-освітніх установах, розгортати антинімецьку й антирадянську пропаганду, готувати військові кадри та збирати зброю¹⁰.

Однак наприкінці 1942 р. під Львовом відбувається нелегальна конференція військових референтів територіальних ланок (проводів) ОУН(Б), яка висловила за створення власних «військових відділів».

Від початку 1942 р. за вказівкою Проводу ОУН(Б) сформовано «групи самооборони» («бойки») за схемою: «куш» (3 села, 15–45 учасників) — повітова сотня — курінь (3–4 сотні). До середини літа на Волині бойки налічували близько 600 озброєних учасників¹¹. Як визнавав згодом нарком держбезпеки УРСР С. Савченко, попри масові репресії нацистів, оунівці не тільки не послабили своєї діяльності, а навпаки — посилили її в нелегальний спосіб¹². До весни 1942 р. у лавах ОУН(Б) перебувало майже 12 тис. членів та 7 тис. «юнаків»¹³.

У жовтні того ж року на Волині починається формування перших бойових загонів під командою Сергія Качинського (Остапа). Отже, постановою Української головної визвольної ради (УГВР) від 30 травня та святочним наказом головнокомандувача УПА Романа Шухевича від 14 жовтня 1947 р. днем заснування УПА встановлено 14 жовтня 1942 р. Напад сотні Гриця Перегійняка 7 лютого 1943 р. на німецькі казарми в м. Володимирці знаменував початок антинімецької боротьби повстанців, підконтрольних ОУН(Б). Водночас слід зауважити, що сама дата створення УПА, запроваджена УГВР, є умовною.

Річ у тім, що назву «УПА» до липня 1943-го носили збройні формування Тараса Боровця-Бульби, які згодом перейменувалися на Українську народно-революційну армію, а їхній особовий склад част-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ково влився до лав УПА під політичним проводом ОУН(Б). Власне «бандерівська» УПА як організована військова сила оформлюється лише навесні — влітку 1943 року. Рішення ж про відзначення її річниці саме від 1942-го носило певною мірою кон'юнктурний характер з метою довести громадськості західних демократій, що українські повстанці обернули зброю проти німців ще до докорінного перелому в Другій світовій війні.

На початку грудня 1942 р. у Львові відбулась військова конференція керівників Проводу ОУН (Бандери) під головуванням тимчасового провідника М. Лебедя, яка переглянула концепцію відмови від збройної боротьби й висловила за доцільність створювати власні партизанські і регулярні військові формування під загальною назвою «Військові відділи ОУН (СД)»¹⁴.

Курс на антинімецьку боротьбу підтвердила 3-тя конференція ОУН(Б) 17–21 лютого 1943 р. До середини року під прапорами Клячківського опинилось кілька тисяч боївкарів. «Лісова армія» швидко зростала. Як повідомив інформатор органів держбезпеки, на Свято зброї (31 липня) 1943 р. Савур у Свинарському лісі Рівненщини влаштував військовий перегляд, у якому взяло участь 85 піхотних сотень (по 150–170 багнетів кожна) та близько 1,5 тис. кавалеристів¹⁵.

З квітня — травня 1943-го ці формування вже офіційно йменуються Українською повстанською армією. До них буквально за одну ніч влились майже п'ять тисяч українців, що служили в поліції. Коли добровільно, а часом і примусово в УПА залучили підрозділи Фронту української революції (ФУР), Народно-революційної армії Тараса Бульби-Боровця, мельниківської ОУН і «вільних козаків». Питання злити збройні формування націонал-патріотичних сил постало ще наприкінці 1942 р. ОУН(Б) на переговорах про об'єднання з Т. Боровцем 22 лютого та 9 квітня 1943 р. висунуло умовою інтеграції визнання отаманом політичного верховенства Степана Бандери, що для командира січовиків виявилось неприйнятним. Згоди так і не досягли. Зі швидким збільшенням збройного потенціалу позиція бандерівців ставала дедалі безкомпроміснішою. Відкриту боротьбу з конкурентами в повстанському русі знаменувала відозва ГК УПА

«Українці!» від 20 травня 1943 р. У ній закликали до боротьби проти «ворогів Всеукраїнського революційного фронту» за створення УССД — «мельниківців», «недобитків всяких політичних партій», «отаманчиків-анархістів». Політичні настанови ОУН свідомо нацьковували вояків бандерівських формувань на повстанців, підконтрольних іншим гілкам національно-визвольного руху¹⁶.

Формування конкурентів підлеглі Савура роззброювали шляхом збройних дій або погрожуванням. В липні — серпні 1943 р. завдали удару по мельниківцях. За словами Олега Штуля, їхніх учасників «не по-лицарськи ліквідували». Як свідчив активіст ОУН(М) Г. Стецюк, Служба безпеки і військово-польова жандармерія УПА за будь-яку ціну намагалась ліквідувати організаційну мережу мельниківців, «з мельниківської сторони на Володимирщині уже не залишилося нікого, місцевий актив бандерівці винищили... і ми були зовсім обезголовлені»¹⁷.

У справі об'єднання повстанських лав Клячківський діяв з притаманними йому рішучістю та жорстокістю. 18 серпня 1943 р. він наказав роззброїти УНРА. 19 серпня в с. Черниці Корецького району Рівненської області загони УПА та боївки СБ оточили головні сили Тараса Боровця. Крім кількох командирів, полонили й після тортур СБ убили дружину отамана Г. Опрочинську¹⁸. Однак і після цього окремі загони бульбівців, як-от підрозділ поручика Малого, завдавали ударів по СБ УПА¹⁹. Під тиском СБ саморозпустився ФУР, частина його вояків влилась до УНРА, а командир загинув від рук есбістів-бандерівців²⁰.

Частина особового складу розгромлених бандерівцями повстанських формувань за оперативним супроводженням СБ влилась до УПА. Як писав учасник визвольного руху О. Шуляк, роззброєні відділи переходять до УПА «під поліційним доглядом СБ, як непевні. Старшини дістають кожен свого «ангела» СБ з пучом у кишені, а організаційні провідники ОУН (мельниківської — Авт.) як «ворожий елемент» переважно ліквідуються. У всякому терені починається полювання за членами ОУН, їх вливають в УПА під нагляд СБ, а видніших скритовбивчо ліквідують»²¹.

Якщо врахувати, що в Галичині Українська народна самооборона почала формуватися влітку 1943 р. (від грудня — група УПА «Захід»), то на той час командир УПА Волині був одночасно й командувачем українського повстанського руху загалом. Лише 27 січня 1944 р., враховуючи необхідність об'єднати керівництво повстанського руху та ОУН, Клячківський передає свою посаду Романові Шухевичу, залишаючись командиром УПА «Північ» (її чисельність навесні 1944-го, за даними НКВС УРСР, становила 10 тис. активних бійців). Так постать Шухевича несправедливо затьмарила внесок Клячківського в творення мілітарної сили національно-визвольного руху. Утім сучасники, скажімо, командир УПА «Захід» Олександр Луцький, відзначали, що багато з ідей військового будівництва Роман Шухевич запозичив саме в Савура та свого начальника штабу Олекси Гасина²¹.

Слід зауважити, що в радянські часи в науково-пропагандистському обігу існував безглуздий термін «ОУН — УПА», що ототожнював два відносно самостійні формування — ОУН як політичну організацію та УПА як масовий збройний рух. Переважна більшість вояків УПА не були членами Організації українських націоналістів. В архівному фонді Українського штабу партизанського руху є цікавий документ, що промовисто характеризує мотиви, які спонукали вчорашніх сільських «дядьків» взятися за зброю. Це звіт капітана НКВС Репкіна (словака Яна Налепки, який загинув у листопаді 1943 р. в бою з німцями і посмертно отримав звання Героя Радянського Союзу). Офіцер вів переговори про нейтралітет з українськими повстанцями (такі непоодинокі випадки радянська пропаганда ретельно замовчувала). «Ми не є противниками соціалізму, — почув капітан від польових командирів УПА. — Але скажи, чому радянська влада силоміць загання людей до колгоспів і закриває церкви? Якби не таке жорстоке поводження з народом, ми б з радістю склали зброю...»²²

Дбаючи, щоб УПА перетворилась на справжню силу, яка спиралася б на підтримку населення, Клячківський запроваджує сувору дисциплінарну та військово-правову практику. Відповідно до його розпорядження від 15 травня 1943 р. встановлювалась «найвища кара військового часу — смерть» за такі вчинки, як співробітництво з воро-

гом, саботаж і диверсії проти УПА, шпигунство, вбивства, дезертирство з Армії або «місця праці в запільній мережі», крадіжки військового й особистого майна, збройні пограбування тощо⁴.

На території ПЗУЗ Клячківський та його найближчі помічники створили оригінальну систему військової організації та військово-адміністративного врядування. Край поділявся на чотири оперативно-територіальні формування — військові округи (ВО), де базувалися відповідні з'єднання УПА з прикріпленими до них тилowymi службами («Заграва», «Богун», «Турів», «Тютюнник»). Округи поділялися на військові надрайони, райони, підрайони, кущі та станиці (окремі населені пункти).

Вищим органом військово-адміністративної влади слугувала Голдовна команда УПА під проводом Савура. До неї входили шеф військового штабу (заступник з військових справ), комендант запілля (заступник з адміністративно-господарської роботи), шеф політичного штабу — керівник політичного відділу. Комендантові запілля підпорядковувались референтури: організаційно-мобілізаційна, суспільно-політична, Служби безпеки, господарча, зв'язку, Українського чорногого хреста, органи місцевого самоврядування. Політичний штаб керував і політично-виховними відділами груп УПА.

Заступників з військових питань підпорядковувався військовий штаб у складі відділів: організаційно-оперативного, розвідувального, зв'язку, постачання, вишкільного, медико-санітарного тощо. Існувала чітка система організаційно-тактичного поділу на округи, курені (батальйони), сотні (роты), чоти (взводи) та рої (відділення). Кадри командирів готували школи «Дружинники» та «Лісові чорти».

Савур багато уваги приділяв розвідці та діяльності Служби безпеки, шефом якої певний час він був сам. Побудову та завдання спеціальних органів визначала «Інструкція розвідчої та контррозвідчої служби». Робота розвідувальних підрозділів штабів і формувань різних рівнів спиралась на розгалужену агентурно-інформаційну мережу серед населення, яка здобувала відомості про сили й плани радянських партизанів, німців, польських націоналістичних збройних угруповань.

Про озброєння повстанців свідчить хоча б той факт, що трофеї радянської сторони в протиборотві з ОУН та УПА за 1944–1955 рр. становили 2 БТР, 61 гармату, 595 мінометів, 77 вогнеметів, 358 протитанкових рушниць, 844 станкових і 8327 ручних кулеметів, 26 тис. автоматів, 72 тис. гвинтівок, 100 тис. гранат і 12 млн. набоїв²⁵. Фактично підконтрольні УПА райони (їхня площа сягала 150 тисяч квадратних кілометрів з населенням близько 15 мільйонів чоловік) перетворювались у своєрідні республіки з націонал-патріотичним режимом. Одними з перших заходів повстанської адміністрації були проведення справедливої аграрної реформи та розвиток шкільництва.

Не варто, звичайно, ідеалізувати Дмитра Клячківського. Суворі умови безкомпромісного протиборотва, вплив тоталітарної ідеології «інтегрального націоналізму», від котрої сама ж ОУН відмовилась на III Великому надзвичайному зборі в серпні 1943 р., зробили із Савура жорстоку, нещадну до «ворогів нації» людину. На його сумлінні — ескалація україно-польської «волинської різанини» 1943–1944 років, накази про знищення радянських військовополонених, що втекли з німецького полону, ініціювання фізичних «чисток» лав самої УПА задля позбавлення від агентури противника й «непевних елементів». Зі слів члена проводу ОУН(Б) Михайла Степаняка відомо розпорядження Кліма Савура про «чистку» в УПА наприкінці цього року²⁶. Надалі внутрішні репресивні кампанії неодноразово повторювались, ставши однією з причин підриву боєздатності повстанського руху.

Значачо, що атмосферу шпигуноманії та внутрішнього терору вдало використовували чекісти, аби внести розбрат між повстанцями, скомпрометувати їхній командний склад. Як зазначалося в спеціальному повідомленні НКДБ УРСР (березень 1945 р.), внаслідок посилення розкладу в підрозділах УПА та дезертирства значно активізувалась терористична діяльність СБ з переслідування носіїв капітулянтських настроїв. Ця обставина поряд зі «спеціальними агентурними заходами з розкладу ОУН — УПА викликають бродіння й розкладання в їхніх лавах», поширення думок щодо недоцільності й безперспективності подальшої боротьби з радянською владою²⁷. У лавах УПА, йшлося в звіті Рівненського обкому КП(б)У від 26 лютого 1945 р., склалася ситуація, коли в кожному повстанцеві вбачають

«сексота», триває поголівна «чистка», чимало людей вбито за бажання скласти зброю. Чекістам достатньо вчинити «примітивні комбінації» (наприклад, підкинути анонімний папірець «ім'ярек — сексот»), щоб повстанця знищили своїм».

Було б хибно приховувати й участь Савура в налагодженні кон'юнктурного співробітництва з німцями та їхніми союзниками. 2 квітня 1944 р. командувач УПА «Північ» Дмитро Клячківський через абверкоманду групи армій «Північна Україна» передав пропозицію про координацію боротьби з радянськими військами, надання повстанцями розвідувальної інформації і натомість попросив передати 20 польових і 10 зенітних гармат, 500 автоматів, 250 тис. набойів, 10 тис. гранат²⁹. Відомо й про переговори з командуванням угорських частин з охорони тилу Клячківського (початок січня 1944 р. с. Комарове Колківського району Волинської області)³⁰. Він же видав наказ про те, що «боротьби з мадярами, словаками... та іншими союзними військами Гітлера не ведемо»³¹.

Водночас слід пам'ятати й протистояння між повстанцями та німецькими окупантами (донесення радянської партизанської розвідки серйозно оцінювали антинімецькі виступи УПА). Збройні виступи УПА та підрозділів місцевої самооборони населення (СКВ) відчутно дошкуляли німецьким окупантам. Тільки в ході осіннього наступу УПА 1943 року на гітлерівців, за даними істориків націоналістичної орієнтації, сталось 47 боїв та 125 сутічок СКВ з окупантами. Втрати німців за цю кампанію становили 1,5 тис. вояків.

На початку травня 1943 р. загін повстанців «Пімста Поділля» на шосе Ковель — Брест влаштував засідку й розгромив німецьку колону. Серед загиблих виявився начальник штабу СА обергрупенфюрер Лютце. За німецького наступу на Чорний ліс у Прикарпатті через агента СБ добуто план операцій, завдяки чому відбито наступ частин 7-ї танкової дивізії та завчасно евакуйовано цивільне населення із зони бойових дій. Докладали зусилля й до створення власних агентурних позицій в органах військового управління противника. Коли для протидії УПА у Володимирі-Волинському було створено спеціальний штаб «Банденбекемпфунг» на чолі з штурмбанфюрером СС Плятте, СБ спромоглася занурити туди свою агентуру. Внаслідок цього плани й накази штабу оперативно передавали повстанцям³².

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

З приходом Радянської армії розгорнулось масштабне збройне протистояння. Можливостей УПА ще вистачало, щоб захоплювати окремі районні центри, але співвідношення сил поступово змінювалось не на її користь, тим більше, що в повстанців частка мобілізованих необстріляних рекрутів сягала 60 відсотків.

Для посилення армійських з'єднань до квітня 1944 р. на Волинь було кинуте Сухумську й Орджонікідзівську дивізії Внутрішніх військ (ВВ) НКВС, п'ять бригад і кавалерійський полк, танковий батальйон дивізії імені Дзержинського з Москви, бронепоезди. До червня 1944 р. в Українському окрузі ВВ проти УПА залучали 9-у і 10-у стрілецькі дивізії, 17-у, 20-у, 21-, 24-у бригади, 18-й кавалерійський полк ВВ³¹. Тільки в березні УПА «Північ» втратила вбитими 2594 повстанців, її супротивник — 112 військових. Поступово тактика дій перейшла до малих підрозділів, широко розгорнулось будівництво підземних укриттів-бункерів. Але до того відбуваються серйозні бойові зіткнення. Напевно, найбільшим з них стали Гурбенські бої 21–27 квітня 1944 р. у кременецьких лісах, де 3–4 тис. вояків УПА Василя Кука билися з 14 стрілецькими батальйонами ВВ та кавалерійським полком, посиленими 16 танками й авіацією.

Радянські органи державної безпеки завели на Д. Клячківського оперативно-розшукову справу «Шур». Тривалий час НКДБ не знав, хто ж криється під псевдонімом Савур. Лише в лютому 1944-го закордонні джерела органів держбезпеки встановили його особисті дані.

Розшукові багато в чому посприяв випадок. 26 січня 1945 року оперативно-військова група Камінь-Каширського райвідділу НКДБ та 169 стрілецького полку ВВ під командуванням ст. лейтенанта Савінова в селі Рудці-Червицькій Волинської області розгромила боївку УПА. Загинуло 17 повстанців і командир радянського підрозділу. У руки радянської сторони потрапили хворий на тиф командир з'єднання «Завихост» УПА «Північ» Юрій Стельмашук — Рудий та медсестра Єва. Щоб визволити їх з Луцької в'язниці, направили сильний загін повстанців. Однак на шляху до обласного центру трапились випадки дезертирства й через загрозку розконспірації акцію довелося згорнути.

На допитах Рудий, з яким особисто багато спілкувався начальник Управління з боротьби з бандитизмом наркомата внутрішніх справ УРСР генерал Тимофій Строкач, відверто розповів про погіршення становища УПА після потужних військових ударів та оперативних заходів радянської сторони. За його словами, УПА «Північ» втратила до 60% особового складу й близько 50% озброєння. Особливо постраждав бойовий потенціал повстанців від ліквідації противником сотень бункерів-складів зі зброєю, боеприпасами, продовольством¹⁴.

Як зізнався Ю. Стельмашук (розстріляний того ж року), з 30 січня у них із Савуром була обумовлена зустріч в районі Оржівських хуторів Клеванського району Рівненської обл. Д. Клячківський, повідомив бранець, вдень переховується в лісах, вночі — у будинках відданих помічників повстанців. За 1—1,5 км, як правило, знаходиться для прикриття «відділ особливого призначення» під командуванням Василя Павлюка (Узбека). Описав він і вигляд будинку, де переховувався Савур. Незабаром інформатори Клеванського райвідділу НКДБ повідомили, що в лісовому масиві біля села Суська ховається якийсь повстанський ватажок з бойовиками (близько 30 чоловік). 10—11 лютого здійснено операцію, в ході якої розбили боївку Узбека й захопили друкарню Головного штабу УПА. Загалом загинуло майже 70 повстанців. Проте ціль №1 — Савур — так і не була «уражена»¹⁵.

Пошук продовжила оперативно-військова група Клеванського райвідділу і 233-ї бригади ВВ НКВС на чолі зі ст. лейтенантом Хабібулїним. 12 лютого в ході пошуку в лісовому масиві на північний схід від хутора Оржів на снігу було виявлено свіжі сліди, а потім залишки вогнища, що дотлівало. За п'ять кілометрів розвідувально-пошукова група ст. сержанта Д-ко зустріла трьох озброєних незнайомих. Почалась перестрілка. Двоє повстанців залягли, прикриваючи вхід третього, і в перестрілці їх було вбито. Старший групи намагався захопити втікача живим, проте той на пропозицію скласти зброю відповів вогнем з автомата ППС. Сержант пострілом з карабіна застрелив його. Сумним символом братовбивчого характеру збройного конфлікту на Західній Україні стало те, що засновника УПА, галичанина, вбив українець з Донеччини.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Загиблих повезли на впізнання до Рівного. Медична експертиза констатувала смерть від кульового ураження правої частини спини, а також те, що загиблий близько трьох днів перебував далеко від житла, переховуючись від погоні. В польовій сумці воєначальника знайшли, крім документів, листування з дружиною. У документах немає відомостей про місце поховання повстанців. Наркомун держбезпеки СРСР генерал-полковнику Всеволодові Меркулову та голові республіканської парторганізації Микиті Хрушову передали спецповідомлення: «... У числі вбитих був упізнаний один з керівників ОУН — УПА, відомий в оунівському підпіллі під псевдонімами Клим Савур і Охрім».

У 1952-му Дмитра Клячківського постановою Української головної визвольної ради нагороджено Золотим Хрестом Заслуги ОУН, присуджено звання полковника УПА. У наші дні неподалік від місця загибелі засновника УПА встановлено меморіальний знак.

2.2. Головнокомандувач УПА Роман Шухевич — генерал Тарас Чупринка*

Голова Генерального секретаріату Української головної визвольної ради (УГВР), головнокомандувач УПА і голова Проводу ОУН в Україні генерал-хорунжий Роман Шухевич народився 7 липня 1907 р. у родині повітового судді, його предки за материнською лінією були греко-католицькими священиками. Ще з шостого класу гімназії став підпільником Української військової організації (УВО) — першої організаційної форми націоналістичного руху, яка ставила за мету через екстремальні дії, пропаганду та співробітництво з державами — противниками Польщі здобути Українську самостійну соборну державу.

Пройшов школу виховання та фізичного гартування в «Пласті», відзначився як легкоатлет-рекордсмен, вправний лижник і плавець. У 1932 р. закінчив Львівський політехнічний інститут, паралельно навчаючись у консерваторії за класом фортепіано. Проявив неабиякі здібності до занять, будівельного та рекламного бізнесу. У 1926–1929 рр. керував антипольськими акціями під псевдонімом Дзвін, пройшовши навчання на таємних курсах у Гданську, організованих

німецькою спецслужбою (з нею УВО співпрацювала ще від початку 1920-х рр., вбачаючи спільного противника в режимі Пілсудського). У 1926 р. УВО вирішила знищити шкільного куратора Собінського, який провадив політику колонізації українських гімназій і семінарій. Виконання присуду було покладено на Романа Шухевича, і він успішно впорався з тим завданням. Шухевич був організатором гучної бойової акції ОУН у місті Городку в 1930 р., а 1933 р. організував напад на радянське консульство у Львові, за якого загинув працівник О. Майлов (за проведеним С. Бандерою анкетуванням, 75% молодих націоналістів виявили готовність взяти участь у терактах проти радянських представників, адже жахливий голодомор і репресії в УСРР не були таємницею на Заході України).

Учасник керованої ним боївки Юрій Лопатинський (брат майбутньої дружини Шухевича) 22 березня 1932 р. ліквідував начальника слідчого відділу з українських справ політичної поліції у Львові Ю. Чеховського — вмілого агентуриста та майстра оперативних ігор з націоналістичним підпіллям.

1929 р. Роман Шухевич вступив до ОУН одним з перших, а в 1933—1934 рр. став бойовим референтом крайової ексекутиви ОУН, яку очолював Степан Бандера. У 1934 році був ув'язнений поляками й потрапив до концтабору в Березі Картузькій, амністований 1938 року. Як писав його соратник В. Янів, «ні нелюдське пониження польського концентраційного табору, ні довга самотина в льохах львівських «Бригідок», ні рафіноване слідство, ні неждане заломання багатьох друзів, ні процес не зуміли вбити його сили», який широю вірою в Бога подавав приклад іншим в'язням».

У 1938—1939 рр. старшиною-добровольцем працював у штабі Карпатської Січі, а в 1939—1941 рр. у Проводі ОУН відповідав за організацію підпільної мережі на західноукраїнських землях, адже за два роки репресивної політики Кремля в регіоні населення скоротилось на 400 тис. мешканців. Шок, який пережили галичани після «золотого вересня», став одним з основних підмурків майбутнього багатолітнього повстансько-підпільного руху проти «советів».

У 1941 році як командир Українського легіону (батальйон «Нахтігаль» розвідувально-диверсійного формування «Бранденбург» аберу) в складі німецької армії увійшов до Львова. А коли ОУН(Б) 30 червня

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

1941 року проголосила у Львові про відновлення суверенітету України, Шухевича обрали заступником глави військового відомства Української держави. Певний час він служив у званні капітана в 201 батальйоні шуцманшафту, брав участь у каральних операціях проти партизан у Білорусі. Безсумнівно, кон'юнктурне співробітництво з нацистами в інтересах здолання основного противника — сталінського режиму — стало справжньою історичною драмою для національно-визвольного руху, хоча подібні приклади були притаманні й націонал-патріотичним силам колоніальних територій за Другої світової війни.

Коли українська поліція організовано переходить до лав Української повстанської армії, до руху опору вливається й Шухевич. Ще в травні 1943 р. його обрано головою Бюро Центрального проводу ОУН. З листопада 1943 р. він очолив УПА. В липні 1944 р. на підпільному I-му Великому зборі УГВР його обрано головою Генерального секретаріату УГВР — надпартійного передпарламенту майбутньої Української держави, а в 1946 р. він отримав від УГВР звання генерал-хорунжого УПА.

Тарас Чупринка (Роман Шухевич) був принциповим противником нової влади, яка відправила на заслання його батьків і сестру. На початку війни в 1941 році, коли «чистили» західноукраїнські в'язниці, розстріляли його брата, згодом — заарештували дружину Наталію, а дочку Марійку та сина Юрка відправили до спеціального дитячого будинку. Доньку удочерила вчителька Тетяна Запорозька. Сина допитували оперпрацівники МДБ, однак свідчень про місця переховування батька він не дав.

9 липня 1947 р. Юрко Шухевич втік зі спецдитбудинку міста Рутченково Сталінської області й повернувся в Західну Україну. Спочатку він переховувався в селі Бусовиську Дрогобицької області в батькового приятеля Михайла Шапа. У жовтні 1947 р. Юрко зустрівся з батьком, який забезпечив його документами на ім'я Б. Левчука і влаштував у середню школу міста Кам'янки-Бузької. Саме тоді, за спогадами Ю. Шухевича, його батько сказав: «Юрку, ми не мстимося за наші родини, ми боремося за те, щоб раз і назавжди повалити цей страшний антинародний комуністичний режим».

У січні 1948-го вони зустрілися ще раз у Львові. 20 березня 1948 р. Юрко разом зі зв'язківкою Шухевича Галиною Дідик виїхав, щоб викрасти з дитячого будинку сестру Марію (якій на той час було 7 років). План не вдалося реалізувати, а 25 березня Юрія знов захопили. Його засудили чотирнадцятирічним, а на волю він вийшов лише 1989 р., досягши віку 55 років і втративши зір.

Від 1943 року Роман Шухевич перейшов на нелегальне становище. Нацисти заарештували його дружину Наталю Шухевич-Березинську, адже УПА в той час вела боротьбу під гаслом війни проти «двох окупантів» — Гітлера та Сталіна. Тоді Шухевич, ризикуючи життям, зустрівся з полковником Альфредом Бізанцем (колишнім воєначальником Української галицької армії), і гестапо звільнило Наталю. У 1944 р. Роман і Наталя формально розлучились, щоб родина не постраждала від нацистів, які розшукували Шухевича.

Одначе цікавились Наталкою й інші сили. 27 липня 1945 року її (разом з матір'ю, сином Юрком і дочкою Марією) в селі Біличі Старо-самбірського району заарештували. Через неї, зрозуміло, сподівались вийти на Навка — такий псевдонім дали її чоловікові в документах НКВС.

Тут доречно нагадати, що влітку 1944 року працівник НКДБ В. Кашеєв звернувся до наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного з пропозицією створити «конспіративно-розвідувальні групи» з колишніх партизан і перевербованих підпільників. У серпні того ж року це було дозволено і в практику діяльності органів НКВС — НКДБ запровадили «спецгрупи» (від осені 1946-го вони мали назву «агентурно-бойові»). Одним з найпоширеніших методів їхньої роботи був так званий «легендований допит» під виглядом працівників оунівської СБ.

Перші підсумки оперативно-бойового застосування спецгруп аналізувалися в доповідній наркома внутрішніх справ УРСР В. Рясного його шефу Л. Берія від 26 липня 1945 р. №8/156451. Як зазначалося в документі, зростання кількості учасників ОУН та УПА, які вийшли з повинною до органів НКВС створило передумови для їх використання як агентів-бойовиків, а пізніше — у «бойових групах особливого призначення», або «спеціальних групах». Їх учасники отримували за-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

вдання проникнути до підпілля або формувань УПА для фізичного знищення, компрометації керівного складу, розкладення повстансько-підпільних формувань з середини. Такі спецгрупи створювалися на рівні районних, обласних та центрального апаратів НКВС (безпосередньо вербувати агентів-бойовиків мали право тільки начальники управлінь та відділів НКВС, їх заступники з оперативної роботи). Командиром спецгрупи був агент з числа колишніх керівних кадрів ОУН або УПА, а оперативним начальником — влитий до складу групи оперативний працівник. В Рівненській та Волинській областях до спецгруп нерідко включали колишніх партизан-ковпаківців, котрі мали досвід боротьби з УПА.

Основними завданнями спецгруп виступали:

- захоплення або фізичне знищення керівних центрів та керівного складу ОУН;
- знищення невеликих підрозділів УПА і боївки ОУН;
- підведення формувань ОУН та УПА під оперативно-військові удари НКВС;
- знищення системи «живого» зв'язку через розгром пунктів зв'язку, знищення або захоплення шефів зв'язку та зв'язкових;
- збір інформації, необхідної для проведення оперативно-військових операцій;
- пошук складів-кришок.

Як правило, спецгрупа складалася із 3-50 бойовиків, і зазвичай імітувала «почет» повстанського керівника, або підрозділ УПА. Станом на 20 червня 1945 р. в Західній Україні діяло 156 спецгруп з 1783 осіб. За їх допомогою було вбито 1980, захоплено 93 учасників ОУН та УПА. Нерідко ліквідація повстанців здійснювалася таким чином, щоб підозра в цьому лягала на боївки СБ ОУН».

За допомогою саме таких груп у липні 1948 року «тестували» Юрія Шухевича, а згодом і Н. Шухевич-Березинську. Якщо Юркові один з учасників групи пошепки підказав, з ким той має справу, то Наталя, яку «відбили» псевдоповстанці, спочатку піддалася на гру. Інсценували напад «повстанців» на машину, якою її перевозили, і поки оперпрацівники «стікали» курячою кров'ю з міхурів під одягом,

«бандоунівка в'їдливо посміхалась, тримаючись за «трупі вбитих». Її повели по легендованим зв'язкам, від бункера до бункера. Однак ніяких серйозних відомостей про чоловіка вона не дала, а тому невдовзі її знов «відбили» вже у псевдоповстанців. У березні 1948 р. за спроби визволити сестру Ю. Шухевича її затримали й уперше засудили до 10 років позбавлення волі.

Залишається додати, що й батька Р. Шухевича також було репресовано. У жовтні 1947 р. цю хвору й немічну людину забрали на етап і відправили на поселення в Кемерівську область, де він і помер.

Р. Шухевич був реалістом і розумів ілюзорність сподівань на глобальне зіткнення США та СРСР. Дружина його близького приятеля О. Гасина, члена ЦП ОУН, розповідала, що Шухевич висміяв мрії її чоловіка про радянсько-американську війну. Америка, саркастично зауважив він, чомусь ніяк не прислуховується до думки Лицаря. Ольга Гасин поцікавилась, чому ж їм, утомленим і виснаженим, не піти на Захід? З гіркою посмішкою Шухевич відповів, що вони потрібні тут, в Україні, і нікому не потрібні там, на Заході.

Водночас на функціонуванні ОУН негативно позначалося суперництво між Романом Шухевичем та Василем Куком. «Документальними даними встановлено, — відзначало МДБ УРСР, — що між Шухевичем і Лемішем існують серйозні суперечності з організаційних питань, які викликали особисту неприязнь один до одного». Шухевич, зокрема, не схвалював проведену керівником Служби безпеки ОУН на Волині Смоком за згоди В. Кука «чистку», внаслідок якої загинуло понад 1000 членів ОУН. Тертя між лідерами підпілля підтверджувала й Г.Дідик. За її словами, Леміш докоряв генералові Чупринці за недостатню конспіративність і не хотів, щоб він втручався в справи підконтрольних В. Куку Волині та Поділля.

Командарм не був вузьколюбим фанатиком. За словами його зв'язківки Ірини Козак, він чудово усвідомлював, що для конструктивної розбудови незалежної української держави необхідно залучати управлінців і силовиків радянської державності, які є патріотами України. Шухевич спробував знайти контакти з противником, розпочати мирні переговори, щоб зменшити негативні наслідки протистояння в західноукраїнському регіоні.

Зокрема, 19 листопада 1944 року довірена особа командарма, львівська художниця Ярослава Музика через свого приятеля, заступника начальника обласного управління охорони здоров'я Юліана Кордюка, передала представникам влади пропозицію Проводу ОУН щодо проведення мирних переговорів. За кілька днів на квартирі Я. Музики зустрілися полковник держбезпеки С. Карін-Даниленко (керівник опергрупи НКДБ у Західній Україні) і одна з керівників Львівського міського проводу ОУН Богдана Світлик (Світлана).

Було досягнуто домовленості, що зустріч для переговорів відбудеться в одному з населених пунктів з гарантією взаємної безпеки учасників. І така зустріч відбулась у ніч з 28 лютого на 1 березня 1945 року на 130-му кілометрі шосе Львів — Тернопіль. «Уповноважений уряду УРСР» С. Карін-Даниленко й офіцер держбезпеки А. Хорошун (він удавав працівника Львівського облвиконкому) на одному з хуторів Козівського району Тернопільщини зустрілися з членами Проводу ОУН Дмитром Маївським і Яковом Бусолом (загинув 15 вересня 1945 р. в господарстві Г. Кабан на хут. Бишки Козівського району Тернопільщини). П'ятигодинні консультації конкретних результатів не принесли. Відомо, що Шухевич інформував про ці перемовини С. Бандеру.

Останні пропозиції про мирні переговори від Шухевича надійшли 10 квітня 1948 р. Того дня Я. Музика надіслала листа секретареві Львівського обкому КП(б)У І. Грушецькому. Однак і тоді компромісу не домоглись. Напевно, його й не могло бути з огляду на жорстку позицію тодішнього керівництва СРСР, перекonanого, що ціною переваги військових сил можна неодмінно перемогти «українсько-німецьких націоналістів».

Неоднозначним було ставлення до Р.Шухевича серед членів Центрального проводу ОУН, хоча їх оцінки могли і нести відбиток їх суб'єктивних поглядів, викликаних суперечностями навколо організаційно-тактичних питань, суперництвом за лідерство. Наведемо характеристику «Туру», що її дав член ЦП ОУН «Іваненко» (М. Степаняк або П. Дужий, які на той час перебували під слідством в органах НКВС УРСР) 9 квітня 1945 р. у відділі боротьби з бандитизмом УНКВС по Львівській області.

Розповідаючи про Р.Шухевича як про «старого члена ОУН», автор документа зазначає, що він свого часу став фактичним керівником «українського легіону» (мається на увазі батальйон «Нахтігаль», яким з української сторони формально командував Побігуший). Наприкінці 1942 р. провід ОУН(Б) вирішив організувати на базі батальйону «основне ядро української воєнної сили проти німців», і спеціальним кур'єром Р.Шухевичу передали наказ перекинути легіон з Білорусі до північно-західних лісових місцевостей України і там перейти до «партизанських анти німецьких рейдів по Україні». Однак наказу він не виконав, мотивуючи тим, що отримав його із запізненням і перебував під контролем гестапо.

Після тижневого затримання у гестапо Р. Шухевича звільнили і він перейшов на нелегальний стан, був введений М.Лебедем до складу ЦП ОУН як шеф військової референтури. В середині квітня 1943 р. обирається членом Бюро Проводу. «Іваненко» дав доволі принизливу оцінку «Туру» як організатору й людині: честолюбець, зверхній до людей, із здібностями «пруського капрала», його світогляд не виходить «за межі крамниці або львівського ринку». Його ідеал держави — поліцейський, вбачає необхідність військово-диктаторського ладу. Набожність поєднується в ньому із жорстокістю, підступністю, ворожим ставленням до «політичної роботи» і «виховання кадрів», зневагою до роботи на Сході України. Р.Шухевич, зазначає автор, вважає неприпустимим «політичну освіту членства (ОУН — Авт.) та народних мас» — «хлоп не має політикувати, він має слухатися і беззастережно виконувати накази проводу, дати хлопів політику, це теж само, що змусити його критикувати провід». Прихильник суворой дисципліни, належної військової підготовки, мілітаризації самої ОУН, і на ґрунті таких поглядів солідаризувався із «Климом Савуром»³⁹.

Як би ми не оцінювали згаданий документ (в тому числі очевидно занижені оцінки інтелектуального й організаторського рівня Р. Шухевича від особи, яка, безперечно, вкрай негативно ставилася до колеги), в ньому, на нашу думку, знайшов прояв об'єктивний антагонізм між різними програмними точками зору на функції ОУН та характер її масової роботи. З однієї сторони, їх носіями виступали «політичні працівники», до яких належав і автор документу, прихиль-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ники демократизації визвольного руху, з іншого — чільні командири УПА, адепти воєнізації організації, суворой дисципліни та переходу до воєнних методів боротьби. Безперечно, впливала і різниця у профілях попередньої діяльності в націоналістичному русі — спеціалізація або на пропагандистській роботі, або терористично-бойовій (як, власне, у Р.Шухевича).

Від 1944 року НКДБ УРСР розгорнув широкомасштабний оперативний захід «Барлога», спрямований на пошук членів Проводу ОУН і особисто Р. Шухевича, на котрого з 31 жовтня 1945 р. завели розшукову справу «Вовк». Відповідні завдання пізніше поклали на створене в січні 1947 р. управління 2-Н МДБ УРСР, 1-й відділ якого провадив розшук лідерів українського підпілля. Загалом по Україні не менш 700—800 оперативних працівників одночасно брали участь у пошуках командарма УПА. Характерно, що тричі надходила інформація про лквідацію Вовка, в усіх випадках — неточна, а тому пошуки тривали.

Підпілля докладало неабияких зусиль, щоб забезпечити конспірацію командувача. К. Ратич, працівник СБ, став нібито персональним конструктором бункерів для Шухевича. Велику роль у переховуванні відіграла згадувана Галина Дідик. Народилась вона 1912 р. у селі Шибалині Бережанського району на Тернопільщині, від 1930 р. перебувала в оунівському підпіллі, працювала в українському Червоному Хресті — медичній мережі українського підпілля. У 1939 р. її заарештували працівники Бережанського районного відділення НКВД, однак згодом звільнили. У 1944 р. перейшла на нелегальний стан, у 1945 р. її відрядили до групи забезпечення «зверхника Тура».

Г. Дідик забезпечила не менш як півтора десятка місць укриття командарма. У зв'язку з погіршенням здоров'я Шухевича (почали набрякати ноги, й він не міг переховуватись у звичайних бункерах) на зиму 1945—1946 рр. Дідик облядала для нього бункер під піччю в будинку по вулиці Сулимирського, 4 у Львові. Навесні 1946 року Шухевич пішов у рогатинські ліси, де діяв Рогатинський особливий окружний провід, спеціально створений як база для укриття керівного складу підпілля Галичини. Відтоді Тарас Чупринка залежно від сезону змінював місця укриття. Наприклад, узимку наступного року

й до квітня 1947 року перебував на конспіративній квартирі села Княгиничів Букачівського району на Станіславщині. Тут ним опікувалась ще одна зв'язківка Ольга Ільків (Роксоляна), дружина Стрийського районного провідника ОУН, який загинув у 1947 році.

Попри добру фізичну підготовку Шухевича, умови підпілля та психічне перевантаження давалися взнаки — міокардит, гіпертонія, ревматизм. У січні 1949 р. двічі командармові довелося (зрозуміло, з фальшивими документами) звертатись до завідувача терапевтичного відділення лікарні Львівської залізниці Абрама Блея, а також кардіолога з медінституту Мартинова та рентгенолога Кришталської. За забезпечення медикаментами відповідала Любов Микитюк — наречена члена Проводу ОУН П. Федуна, яка працювала лаборанткою у Львівському медінституті.

Збереглися свідчення львівського лікаря Матвія Лотовича, до якого також звертався по допомогу лідер підпілля. В червні 1947 р., повідомив він на допиті в 1948 р., його відвідала невідома дівчина, привівши чоловіка, котрого відрекомендувала «бухгалтером з молочарні». Після півторогодинного обстеження Лотович дійшов висновку, що пацієнт страждає на послаблення серцевих м'язів, катар шлунку, ревматизм суглобів. *Дав рецепт, призначив дієту. Удруге «бухгалтер» відвідав його в лютому 1948 р. Восени 1947 р., пригадав лікар, та ж сама дівчина привела до нього хлопчика 13–14 років (це був Юрко Шухевич) і пояснила, що дитина «перебувала в будинку для неповнолітніх у Сибіру», попросила вивести татуювання на руках — якісь літери, серця та іншу «блатну» символіку. Довелось вирізати тату разом зі шматками шкіри. Отримавши свідчення лікаря, МДБ лише по аптеках Львова завербувало 40 інформаторів.*

Р. Шухевич через стан здоров'я разом з «особливо довіреною й найбільш наближеною до нього особою» Г. Дідик у липні 1948 р. перебував на Лермонтовському курорті в Одесі. Вони придбали курсівки на ім'я вчителя Ярослава Польового та Ганни Хом'як. Відвідували провідного кардіолога професора Сігала. Йдучи на процедури, завжди брали з собою отруту й по черзі приховували пістолет. Ба більше, в червні наступного 1949 року вони знов повторили небезпечну подорож до «перлини біля моря». Зрозуміло, це був величезний ризик,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

але зумовлений станом здоров'я Шухевича, а успішний результат двох подорожей підтверджував його справжній талант конспіратора. Щоправда, коли про це дізнався організаційний референт Проводу В. Кук, він суворо дорікав Чупринці за надмірний ризик, що командував УПА сприйняв близько до серця.

У своїх спогадах про батька Юрій Шухевич згадує ще двох зв'язків — Катерину Зарицьку й Дарку Гусяк. Псевдонім першої — Монета. Дочка професора математики, вона вступила до ОУН ще 1932 р., а через два роки була засуджена як власниця конспіративної квартири, де переховувався Григорій Мацейко — вбивця міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Вони були ідейно близькі з Шухевичем, а з весни 1945-го це було вже справжнє кохання (чоловік Монети Михайло Сорока перебував у воркутинських таборах, де очолював підпільний провід українських полів'язнів). Зарицька координувала роботу особистих зв'язків командарма й осіб, що утримували конспіративні квартири. Вперше її заарештували 1945 р., але їй вдалося втекти. Вдруге Монету затримали 21 вересня 1947 року в Ходорові. При цьому вона чинила опір і застрелила оперативного працівника. В листопаді 1948 р. особлива нарада МДБ СРСР засудила її до 25 років тюремного ув'язнення (відбувала строк у сумнозвісному Володимирському централі), яке в 1969 р. замінили на виправно-трудова колонію. На волю з мордовського Дубровлагу вийшла восени 1972 р., а в 1986 р. померла.

Нарешті — Дарія Гусяк (Нуся). За словами Юрія Шухевича, саме вона «стала невольною винуватицею провалу Романа Шухевича». Д. Гусяк також була зв'язківкою й виконувала відповідальні доручення (наприклад, виїздила до Москви, аби налагодити контакти з посольством США). Нам пощастило знайти рапорт, де докладно описано обставини її затримання.

На розшук Нусі була орієнтована агентка Львівського УМДБ Поліна (добровільно прийшла з повинною з підпілля і в обмін на послуги МДБ із захоплення Д. Гусяк просила звільнити брата). З березня 1950 р. вона зателефонувала своєму кураторові, молодшому лейтенантові Ш, повідомивши, що незабаром Д. Гусяк має відвідати буди-

нок по вул. Леніна. Миттево за вказаною адресою вийшли працівники оперативної групи МДБ УРСР у Львові, відділу 2-Н та відділення розвідки 5-го (оперативного відділу) УМДБ. Напроти будинку, на агітаційній дільниці, обладнали спостережний пост. Розвідниця лейтенант К., одягнута під домогосподарку, з лантухом у руках прогулювалась перед парадним. Близько 15.40 до будинку вийшла жінка, прикмети якої відповідали виглядові Д. Гусяк. Приблизно за годину вона ж вийшла разом з Поліною. Вони відвідали трикотажний магазин на площі Міцкевича, попрощалися, й Нуся трамваем №2 попрямувала до вокзалу, зійшовши на вулиці Набайки.

Близько 18.30 її перехопили чотири оперпрацівники, блокували руки, не дали дотягнутись до ампули з отрутою в комірці. В машині зв'язківка намагалась вихопити руку й витягти пістолет ТТ зі вже досланим набоєм. Пізніше в УМДБ генерал-лейтенант П. Судоплатов, який прибув з Москви для особистого керівництва розшуком Шухевича, спитав її, як вона опанувала такою «нежіночою» зброєю, адже вага ТТ — майже кілограм. На це Нуся з викликом відповіла: «Дайте мені пістоль з одним набоєм, станьте за 30 кроків — жити не будете».

У допитах брали участь заступник начальника слідчої частини МДБ УРСР, керівники оперативної групи УМДБ. На слідстві вона вперто відмовлялась давати свідчення, видавала лише адреси знайомих їй гендлярів. Її катували, а потім на очах побили матір. Однак попри це та тортури, вона мовчала, хоча після допитів потрапила до так званої лікарняної камери. «Краще десять раз умерти, ніж потрапити сюди», — скаже Нуся сусідці по камері.

Тоді вдалися до внутрішньокамерної розробки. У «лазареті» (під нього переобладнали камеру) на неї чекала досвідчена агентка Роза (мала псевдоніми Астра, Ручка, Ольга), густо змащена зеленкою «після побовів» (за твердженням мешканця Коломиї З. Ластовецького, її звали Анна Фроляк^м; свого часу вона працювала на гестапо, а згодом була залучена до співробітництва з НКДБ, сприяла ліквідації одного з керівників ОУН та УПА О. Дяківа). Трохи «отямившись», вона почала вистукувати азбукою Морзе «повідомлення до сусідньої камери». Це

дуже зацікавило Гусяк. Потім Роза почала писати «прихованим» олівчиком записку, а коли сусідка намагалась подивитися на текст — ховала. Заінтригована Дарка поцікавилась, чи не зв'язана «товаришка по нещастю» з підпіллям. Та довго відмовчувалась, а потім запитала: «Чи знаєте Ви Монету?» Псевдонім К. Зарицької справив на Гусяк велике враження. «Вона — в сусідній камері», — заявила агентка. «Тримайте язик за зубами, — попередила вона Гусяк, — якщо видасте мене, вночі задушу!»

Наступного дня, ввійшовши в довіру до Гусяк, Роза заявила, що доказів проти неї в слідства немає і її відпускають, запропонувала сусідці передати «на волю» записку. Д. Гусяк написала записку, як потім з'ясувалось, фатальну для Шухевича: «Мої дорогі! Майте на увазі, що я потрапила до більшовицької в'язниці, де немає людини, яка б пройшла те, що на мене чекає, і не зламалася. Після першої стадії я тримаюсь, але не знаю, що буде далі. М. (Йдеться про Монету — Авт.) привели на очну ставку, вона героїня, тому що трималася 5 місяців. Сілюю. Нуська. Про мене дуже багато знають, а основне питання — це про ШУ і ДІ (про Шухевича й Дідик — Авт.). Мене захопили шестеро і не було можливості покінчити із собою. Знали, що у мене є пістолет і отрута».

Далі Нуся пояснила, що записку слід передати Наталі Хробак у селі Білогорщі Брюховицького району Львівської області й докладно описала, де знаходиться її будинок. Так стало відомо, де переховується головнокомандувач УПА. До слова, операцію із захоплення Р. Шухевича планували на 3 березня в Чорному лісі, де 26 лютого на межі Глинянського, Перемишлянського й Бобркського районів знищили боївку на чолі з особливо довіреною особою Вовка, референтом СБ Рогатинського окружного проводу Демидом.

Оскільки інформація, яку видобула Роза, сумніву не підлягала, миттєво було розроблено «План чекістсько-військової операції по захопленню або ліквідації Вовка». Цей унікальний документ в одному примірнику передбачав проведення операції на світанку 5 березня 1950 року: «Для проведення операції:

- а) Зібрати всі наявні у м. Львові оперативні резерви 62 СД (стрілецької дивізії — Авт.) МДБ, штабу Українського прикордонного округу і управління міліції м. Львова.

- б) Зняти по тривозі військові сили, що беруть участь в операції на стику адміністративних кордонів Глинянського, Перемишлянського і Бобрцького районів Львівської області у кількості 600 осіб і зосередити на 5 годину 5 березня н.р. у дворі УМДБ Львівської області.
- в) Операцію провести методом блокування села Білогорща, прилеглих до нього хуторів, західної околиці селища Левандувка і лісного масиву».

Для керівництва операцією створили оперативний штаб, до якого ввійшли заступник міністра держбезпеки УРСР генерал-майор В. Дроздов¹, генерал-лейтенант П. Судоплатов, начальник ВВ МДБ Українського округу генерал-майор Фадеєв і начальник УМДБ Львівської області полковник Майструк.

Загалом, як свідчити карта-схема, до операції залучили: 60 працівників, 376 вояків Внутрішніх і Прикордонних військ МДБ для оточення району дій по чотирьох ділянках, 170 — для догляду об'єктів, і 320 перебувало в резерві на машинах.

За планом 8-а рота 10-го стрілецького полку 62-ї дивізії ВВ під командуванням досвідченого «бандолова» (тогочасний відомчий арготизм) капітана Шльоми Пікмана блокувала кілька будинків, у яких, імовірно, міг бути Шухевич. Раптом з будинку Наталі Хробак вискочив її син Данило. Група під орудою Пікмана затримала й нашвидкуруч піддала його «активному допиту». Підліток вказав у центрі села на будинок своєї сестри Ганни Конюшек, домашня прибиральниця якої була схожа на Галину Дідик.

¹ Дроздов Віктор Олександрович (1902, м. Одеса — 1 вересня 1966 р.). Генерал-майор. Учасник Громадянської війни (2-а Кінна армія) і боротьби з повстанством на півдні України. З 1921 р. в органах держбезпеки. Учасник партизанського руху, в 1943–1945 рр. — нарком внутрішніх справ Чечено-Інгушській АРСР. В 1947–1950 рр. — заступник міністра держбезпеки УРСР, з 1953 р. у відставці. Автор книги «Репортаж о героях Киевского подполья — два года над пропастью», біографічної книги «Война на хуторах или юность Феда Панько». Нагороди: ордени Леніна, чотири — Червоного Прапора, 8 медалей. Заслужений працівник НКВС (1942 р.).

Близько восьмої години група солдатів і відповідальних працівників управління 2-Н та УМДБ (полковники Майструк, Фокін, Шлюгер, тренований у захопленні підпільників живцем ст. лейтенант Д-ко) підійшли до цього будинку. Хвилини за десять двері відчинила жінка, яка назвалася Стефанією Кулик, але була впізнана як Дідик. Як сказано в одному зі звітів, їй було «категорично запропоновано, щоб Шухевич Роман, який переховується разом з нею, здався і щоб вона посприяла цьому, тоді їм буде збережено життя».

Дідик відмовилась, тоді в будинку розпочався обшук, обшукали й саму Дідик, вилучивши пістолет. Однак вона встигла прийняти стрихнін (а не ціанід, як інколи пишуть) і, вже втрачаючи свідомість, почула постріли. Підпільниця не померла, оскільки її негайно повезли до реанімації. Її вилікували від порезу кінцівок й важкого шоку й знов піддали жорстоким допитам. Жінка описала свої поневіряння у відкритому листі до Президії Верховної Ради СРСР: «Мене нещадно били, перші півроку робили це кожного дня ... мені не давали спати. Таке «слідство» тривало понад два роки. Мучили, втрачаючи при цьому людську подобу, — слідчі МДБ Гузєєв, Солопа, Пивоварець, Клименко, Лініченко приходили познущатися наді мною заради п'яної розваги».

Як пише Юрій Шухевич, шрами від ударів шомполами залишилась в жінки на все життя. Майже 21 рік вона перебувала в ув'язненні, згодом — на поселенні в Казахстані. Звільнилась 1971 року й одразу виступила з листом до Президії Верховної Ради СРСР, де, зокрема, писала, що рух опору ОУН та УПА не був спрямований проти соціалізму і влади рад — це був протест проти окупації й терору комуністичного режиму. Повернулась в Україну, мешкала в селі Христинівка на Чернігівщині, де померла в грудні 1979 року. Всі підпільниці з найближчого оточення Шухевича померли реабілітовані відповідно до чинного законодавства України.

У Білогірщі Шухевич перебував у будинку Г. Конюшек у спеціально обладнаному ще в жовтні 1948 року сховищі. Це був дерев'яний короб у міжповерховому просторі на кілька осіб з двома простінками, що розсувалися. Вихід з кімнати прикривав килим. Зрештою, в такому сховищі можна було пересідіти обшук, не виявивши себе. Важко

сказати чому, але Шухевич цього не зробив і спробував вирватися з будинку. Ось як це описано в одному зі звітів: «Під час обшуку з-за дерев'яної перегородки на площадці сходів були здійснені постріли. У цей час по сходах піднімалися начальник відділення управління 2-Н МДБ УРСР майор Ревенко^{*} і заступник начальника УМДБ Львівської області полковник Фокін^{**}. У стрілянині, що виникла, тов. Ревенка на площадці сходів було вбито. Під час стрілянини з укриття височив бандит з пістолетом і гранатою в руці і кинувся вниз по сходах, де наскочив на полковника Фокіна, який сходив вниз. У цей час сержант Поліщук, який стояв у дворі, підбіг і автоматною чергою вбив бандита». Щоправда, в іншому документі називається інше прізвище сержанта — Петров.

Восени 1950 року в українській емігрантській пресі з'явилися численні некрологи у зв'язку із загибеллю головнокомандувача УПА. Проте жодних подробиць його загибелі не подавали. Емісар Закардонного представництва УГВР В. Охримович, закинутий американським літаком до Західної України, перебуваючи в підпіллі, підготував рукопис брошури про Шухевича під назвою «Перший серед рівних», де писав, що «напевно, ніколи не стануть відомі точні дані про обстави-

* Ревенко Олександр Омелянович (1911 — 5 березня 1950 р.). Уродженець Курської області, росіянин, член ВКП(б) з 1945 р. Служив у Прикордонних військах ОДПУ-НКВС (1933–1936 рр.), з 1936 р. в органах держбезпеки, виконував спеціальні завдання з організації зафронтового партизанського радіозв'язку в тилу нацистських окупантів. В 1947–1948 рр. — секретар партійного бюро Управління 2-Н МДБ УРСР, згодом — начальник 3 відділення (зв'язок) 4 відділу Управління 2-Н МДБ УРСР, майор.

** Фокін Віктор Іванович (1909 — ?). Співробітник органів державної безпеки з березня 1932 р. Полковник. Начальник контррозвідувального відділу УНКВС по Чечено-Інгушській АРСР з 1941 р. — заступник начальника особливого відділу НКВС 45 Армії Закавказького військового округу, брав участь в оперативних заходах з протидії розвідці Туреччини. З травня 1943 р. — заступник начальника, начальник відділу ГУКР СМЕРШ 51 Армії, Південного та 4-го Українського фронтів. З грудня 1946 р. на Західній Україні, до 1952 р. працював начальником відділу 2-Н — заступником начальника УМДБ по Львівській області. До січня 1960 р. — заступник начальника УКДБ по Ворошиловградській області. Нагороди: два ордени Червоного Прапора, три — Вітчизняної війни, два — Червоної зірки, медалі.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ни, які призвели до нападу військ МДБ на його квартиру в Білогоріччю 5 березня 1950 р. У всякому разі не спритність і не переваги більшовицької поліції відіграли тут свою роль, а безмежна довіра людям з боку генерала» (рукопис було вилучено після захоплення емісара агентурно-бойовою групою 6 жовтня 1952 р.).

У книзі Петра Мірчука «Роман Шухевич» (Торонто, 1970) безпідставно зазначалося, що командарм і його охорона «боронилися до останнього патрона», хоча в ніч напередодні загибелі Шухевич відпустив свою охорону (кілька осіб на чолі з Михайлом Зайцем (Влодком), якого принаймні до 1953 р. ще згадували в розшукових документах МДБ) у Карпати й залишився один з Г. Дідик. В збірнику «Шляхами чекістської долі» (виданий у Києві 1988 року) Шухевич гинув від руки сержанта Мухітдінова (?).

Додає нісенітниць і знаменита книга П. Судоплатова «Разведка и Кремль», де пишеться про справжній бій навколо будинку, з автоматними чергами й вибухами гранат.

У березні 2000 року газета «Киевские ведомости» надрукувала спогади Юрія Шухевича, який згадував, як слідчий Гузєєв (згодом став заслуженим працівником культури УРСР за «плідну лекторську роботу» серед молоді!) привів його до гаража Львівського обласного управління МДБ, де він побачив тіло свого батька: «Батько лежав на соломі у вишійтій сорочці, на правій стороні обличчя було видно слід кулі, а під груддю було три рани, на голові поруч із кульовим отвором обпалене волосся. «Значить, застрелився», — подумав я». Справді, на фото чітко видно кульовий отвір на скроні та крововилив з вуха на протилежній стороні голови. Тепер зіставимо деталі. Чи реально було влучити тричі фронтально та ще й у скроню Шухевича однією чергою, якщо той, як випливає з документів, зчепився з полковником?

Річ у тім, що понад 20 тисяч бійців ВВ, зосереджених для антиповстанських операцій у складних гірсько-лісових і лісисто-болотяних місцевостях Західної України, виявилось недостатньо (на думку таких відомих теоретиків боротьби з повстанством, як англієць Дж. Пейджет та покійний нині полковник Ілля Старінов, на одного інсургента має припадати не менш як 10 вояків регулярних сил). Особовий

склад був настільки завантажений «зачистками» лісів і населених пунктів, пошуками бункерів, несенням гарнізонної служби в «уражених бандитизмом» віддалених районах, що ледь один день на тиждень мав на санобробку, відпочинок і процедуру політичних занять.

Як свідчать матеріали перлюстрації листів солдатів на батьківщині, велике службове навантаження, кількарічна безперервна служба, атмосфера ворожості населення незнайомого регіону, постійна напруга і страх несподіваних нападів, загибель товаришів призводили до відповідного психологічного стану. Більше того, в 1948 р. через брак часу на кілька років було припинено планове бойове навчання ВВ. Як зазначалося в документах, стрілецький вишкіл був слабким, вояки ВВ не були навчені силових прийомів захоплення противника живцем і віддавали перевагу знищенню повстанців з безпечної відстані.

Дивно, що в документах подаються два різних прізвища сержанта, який нібито застрелив Шухевича. Те, що було зроблено так званий контрольний постріл, також мало ймовірно, оскільки відомо багато випадків, коли менш значних діячів ОУН і УПА в разі поранення намагалися врятувати (часом на руках несли, робили уколи камфори) за будь-яку ціну, аби видобути необхідну інформацію. Наприклад, у 1948 році, щоб урятувати волинського підпільника, який двічі (!) вистрелив собі в голову під час затримання, літаком з Києва до Луцька доправляли головного нейрохірурга Українського округу внутрішніх військ.

Отже, версію про те, що сержант мав снайперський талант, ми відкинули. Ймовірніше те, що Роман Шухевич просто не зміг скористатись гранатою в тісноті будинку й спробував вирватися. Якби він не прагнув цього, то відразу застрелився б або підірвав би себе гранатою. Внаслідок нескоординованих дій опергрупи, для якої поява Шухевича стала абсолютною несподіванкою, командарма смертельно поранили, він скотився вниз по східцях і, не бажаючи потрапити живим до рук чекістів, сам пустив собі з «Вальтера» кулю в скроню.

Певно, було прийнято рішення списати все на якогось сержанта, який зіпсував своїми пострілами блискучий задум. Сержанти й солдати, що безпосередньо брали участь у спробі захопити Чупринку,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

одержали подяку та премію в 1000 рублів. Жодної урядової нагороди за ліквідацію самого Шухевича не отримав ніхто.

Як ми вже зазначили, тіло Шухевича привезли до Львівського обласного управління МДБ, де його показали не лише синові, а й К. Зарицькій, заарештованому священникові Миколі Паснаку, а також Зиновію Благому (псевдонім Шпак). Всі вони впізнали в убитому командувача УПА.

На конспіративній квартирі Шухевича виявили чимало цінних документів, зокрема секретну інструкцію «Оса-1»; вказівки для учасників оунівського підпілля, які легалізувалися; інструкцію про організацію інформаційної служби в містах «Ігумен»; записки Шухевича, в яких згадано про окремі розходження між закордонними частинами ОУН і керівництвом підпілля в Західній Україні; вилучили 17 тис. карбованців, а також парашути однієї з кур'єрських груп із Заходу. Крім того, захоплених зв'язків Шухевича, зрештою, змусили дати свідчення, вони назвали 105 явочних квартир, з яких три десятки були у Львові. До серпня 1950 р. на підставі їхніх свідчень заарештували 93, завербували 14 і розробляли 39 «банд пособників» та утримувачів конспіративних квартир підпілля.

Багато років тривають пошуки місця останнього спочинку командувача. В 1991 р. помер комendant Львівського УМДБ, який міг би пролити на це світло. На жаль, наші спільні з відомим істориком, проф. Юрієм Шаповалом спроби віднайти документальні свідчення про місце поховання Романа Шухевича не дали результатів, хоча ми уважно вивчили матеріали про розшук його тодішніми органами держбезпеки та про обставини загибелі. Немає сумніву, що існували відповідні судово-медичні матеріали й акт про поховання (знищення) тіла. Справа «Вовк», з якою вже в роки незалежності ознайомили Ю. Шухевича, налічувала 8 томів, але збереглась лише однотомна збірка документів. Хтозна, може, найважливіші матеріали доправили до столиці СРСР, аби підтвердити ліквідацію «противника №1».

Схоже на те, що тіло Романа Шухевича просто знищили. На це опосередковано вказує те, що зазвичай останки лідерів підпілля намагалися ретельно ліквідувати.

2.3. Військовий референт Проводу ОУН(Б) Олекса Гасин — Лицар

Військового референта Проводу ОУН(Б) в Україні Олексу Гасина вважали «тінню» командувача УПА Р. Шухевича, генератором ідей, які останній втілював у практику збройних визвольних змагань. Однак в історіографії й публіцистиці навколо руху ОУН та УПА цій постаті вочевидь не пощастило. До нас дійшли лише скупі свідчення з архівів спецслужб про життя та діяльність О. Гасина — Лицаря. 27 січня 1945 року оперпрацівник 6-го відділу 2-го управління (контррозвідка) НКДБ УРСР старший лейтенант Павленко завідав справу-формуляр на Гасина Олександра Івановича, що народився 1907 року в селі Конохове Стрийського району Дрогобицької області в родині заможного селянина, інженера-землевпорядника за фахом⁴¹.

Органи держбезпеки ретельно збирали відомості про провідного фахівця з військової справи у верхівці підпілля ОУН — УПА. Було встановлено, що він разом зі Степаном Бандерою навчався в Стрийській гімназії, закінчив чотири курси Львівської політехніки. У 1930 р. вступив до ОУН, і відтоді його неодноразово арештовувала польська влада. В 1934-му потрапив до сумнозвісного «політичного» концтабору «Берега-Картузька» в Білорусі. Доти брав участь у виданні «Бюлетеня крайової езекутиви» ОУН на західноукраїнських землях. Встиг закінчити школу підхорунжих (унтер-офіцерів) у Війську польському, адже підпілля заохочувало своїх членів здобувати військові знання. Для Лицаря фах військовика став справжнім покликанням, його висувають до керівництва крайової езекутиви, де кували кадри радикалів націоналістичного руху, котрі на повний голос заявили про себе в 1939–1940 рр. за розколу організації на бандерівську й мельниківську фракції.

Переслідування санаційного режиму змусили О. Гасина у вересні 1938 р. виїхати до Австрії та Німеччини. Обдарованого молодика помітив засновник націоналістичного руху полковник Є. Коновалець. Олексу вводять до військової референтури Проводу, разом з Коновальцем вони написали «Військовий підручник»⁴². Незабаром вибухнув розкол ОУН на «революційну» бандерівську та поміркова-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ну мельниківську течію. Видана останніми «Біла книга» про «бунт Яри — Бандери» ставила О. Гасина на 15-те місце в переліку ініціаторів «диверсій» проти єдності руху націоналістів⁴⁴. Того ж таки 1939 року він обійняв посаду військового референта Краківської ексекутиви ОУН(Б). II Великий збір (з'їзд) бандерівців у березні 1941 р. вводить його до Проводу організації як шефа військової референтури.

У березні — травні 1941 р. Гасин викладав військовій дисципліні на вищих старшинських (офіцерських) курсах ОУН, розташованих у Кракові по вул. Баторія, 14. Їхні слухачі опановували військове ремесло на оперативно-тактичному рівні, готуючись стати ядром збройних сил майбутньої Української соборної самостійної держави⁴⁵.

5 березня 1941 р. за безпосередньої участі О. Гасина укладається розгорнутий план повстанських дій і творення національної армії⁴⁶. Його положення свідчили про високий рівень військово-теоретичного мислення референта Проводу. До речі, в довоєнні роки Олекса не тільки знаходить час для укладання українського словника військової термінології, але й листується через пароха рідного села отця Притуляка з митрополитом Андреем Шептицьким⁴⁷.

У 1941 р. його батька, матів, брата Йосипа з сім'єю заслано на спецпоселення до Архангельської області. Вдруге їм доведеться «змінювати клімат» 1947 р., цього разу — в Омській області. Зауважмо, що й брати Олекси поділили з ним долю підпільника. Старший, Матій, загинув 1939 року, воюючи з угорськими агресорами в лавах «Карпатської Січі» на Закарпатті. Юрій Гасин — Строюк, керівник Стрийського окружного проводу ОУН загинув наприкінці 1946 року⁴⁸.

На початку радянсько-німецької війни він перебував на посаді організаційно-мобілізаційного референта Головного військового штабу ОУН. Після проголошення 30 червня 1941 р. у Львові членами ОУН(Б) Акта відновлення державної самостійності України його обрано заступником військового міністра в Українському державному правлінні під головуванням Ярослава Стецька.

До арешту німцями в 1942 р. працював заступником військового референта Центрального проводу (ЦП) ОУН(Б). 9 квітня 1943 р. йому вдалося звільнитись з Дрогобицької в'язниці. За однією версією його

звільнив загін УПА,⁴⁹ за іншою, прозаїчнішою — Служба безпеки (СБ) ОУН змогла дати гестапівцям хабара золотом за його свободу⁵⁰. Після звільнення Дор (тодішній псевдонім О. Гасина) очолив підпільну мережу в Галичині. На III Великому зборі ОУН (серпень 1943 р.) він рішуче підтримав лінію Р. Шухевича — Д. Клячківського на створення повстанських формувань (УПА) та відкрити збройну боротьбу проти «двох окупантів-імперіалістів» — III рейху та сталінського СРСР. Окремою сторінкою бойової біографії Дора стала участь у формуванні в Галичині Української народної самооборони (УНС, з грудня 1943 р. — група УПА «Захід»).

29 січня 1945 р. оперативна група капітана НКДБ П. Форманчука в селі Бабин-Середнє Войнилівського району Станіславської обл. затримала члена ЦП ОУН Олександра Луцького — Беркута та його дружину Юлію. Беркут, розстріляний 1946 року, на допитах докладно розповів про історію творення УНС.

За його словами, з наближенням до Карпатського краю рейдово-го з'єднання партизан Сидора Ковпака (червень 1943 р.) Р. Шухевич наказав створити загони самооборони. Обласні проводи ОУН дістали завдання мобілізувати своїх членів, забезпечити їх зброєю, обмундируванням і харчуванням. До 15 серпня УНС налічувала 5 куренів (до 2000 багнетів). Групою УНС Карпатського краю (Станіславська та Дрогобицька області) командував сотник О. Гасин. Однак необстріляні, слабо озброєні ополченці не могли протистояти досвідченим воякам-ковпаківцям, що мали артилерію й інше важке озброєння. Після кількох зіткнень курені самооборони отримали команду не в'язуватися в бої, а підрозділ «чорних чортів» взагалі розбігся⁵¹.

УНС намагались захистити місцеве населення від терору нацистських окупантів, з якими провела кілька боїв. Однак 2 жовтня 1943 р. окупанти запровадили драконівські заходи — за кожного вбитого німця розстрілювати 10 цивільних мешканців. Щоб запобігти жертвам, підлеглі Лицаря перейшли до оборони. До того ж відкривається новий «фронт» — запеклі бої із загонами польської Армії крайової, яка намагалася встановити контроль над краєм напередодні приходу радянських військ⁵².

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Від початку 1944 р. О. Гасин очолив Групу УПА «Захід», однак ненадовго. Цінуючи талант військовика, Р. Шухевич призначив його уповноваженим ЦП та Головного військового штабу (ГВШ) УПА в Карпатах. Тут Іван Чорнота (Гасин) проявив себе здібним організатором і, що цікаво, доволі м'якою, людяною особою. Він заперечував невинуватим покаранням і розстрілам в УПА, які роздмухувала всесильна СБ ОУН.

У тій складній ситуації О. Гасин виявив і дипломатичний хист. Розуміючи, що «німаки» ось-ось відкотяться на Захід, і готуючись до приходу «сталінських опричників», він уживає заходів задля збереження сил і підвищення боєздатності карпатських повстанців. Як засвідчив на допитах у НКДБ перекладач ГВШ Кармелюк, Гасин провів переговори з місцевими німецькими воєначальниками. В обмін на нейтралітет останні передали 40 ручних кулеметів, 3 гармати, 20 автоматів, 400 гвинтівок і боєприпаси, якими озброїли сотні Славка, Благого і Яструба⁴³.

Однак коли про це дізнався Р. Шухевич, то наказав шефові СБ М. Арсеничу провести слідство й віддати Чорноту під «революційний суд». На той час, оповідав О. Луцький, командував УПА формально виступав проти контактів з вермахтом, аби не псувати репутацію перед державами Заходу, чия майбутня перемога вже не викликала сумнівів⁴⁴. Через це й В. Кук (Леміш), і сам Беркут ледве не втратили життя, ведучи перемовини з німцями з кон'юнктурних міркувань.

Проте грізний шеф оунівської спецслужби не поспішав виконувати волю генерала Чупринки. На нашу думку, причина полягала в суперечках між ними. Шухевич намагався обмежити вплив СБ, підпорядкувати її референтури територіальним проводам ОУН. Михайло натомість убачав у СБ «організацію в організації», котра підпорядковувалася б лише власній вертикалі та йому особисто. Реалії боротьби з радянським режимом врешті-решт примирили Гасина та Шухевича. 3 січня 1946 р. Лицар став керівником ГВШ УПА. Сучасники відзначали, що багато з ідей генерал Тарас Чупринка запозичив саме в свого начальника штабу⁴⁵. 6 червня 1948 р. Лицареві присвоїли звання полковника УПА.

О. Гасин брав активну участь в організаційних нарадах лідерів підпілля 1945–1948 років в ілківському та рогатинському лісах, де було вироблено наріжні підвалини стратегії й тактики руху опору в повоєнний період. Сам він у той час переховувався у важкодоступних місцях Станіславської та Дрогобицької областей. Його укриття забезпечували особистий ад'ютант Махмед (односельчанин Василь Барабаш) та охоронна боївка Крука (Михайла Штурмака). Щонайменше двічі його помилково впізнавали серед загиблих підпільників, припиняли розшук, поки Лицар знов не нагадував про себе.

Активну участь у національно-визвольному русі брала й дружина провідника Лицаря. Ольга Пеленичка (дівоче прізвище) народилась 1912 року в однім з О. Гасином селі. Закінчила Стрийську жіночу гімназію, вчителювала. Як член ОУН під псевдонімом Леся займалась підшукуванням конспіративних квартир у Львові для Шухевича та чоловіка.

Органи держбезпеки, які від 15 березня 1945 р. вели масштабну розшукову справу «Омут» на крайовий провід «Карпати — Захід» і Львівський обласний провід ОУН, поступово наближались і до Лицаря. З 15 грудня 1948 до березня 1949 р. було ліквідовано 15 зв'язківців і утримувачів бункерів зв'язку ЦП ОУН. У січні 1949-го знищено й лінію зв'язку між ЦП і Лицарем⁵⁶. У січні 1949 р. чекісти отримали інформацію про те, що в с. Добряни Щирецького району Львівщини в мешканки Д. Ф. знаходяться син і донька одного з керівників ОУН, схожого за прикметами на Гасина. Тут відстежили й затримали Ольгу Гасин, хоч вона й устигла переправити дітей до Львова.

У Львові в перебігу оперативно-розшукових заходів вдалося вийти на доньку священика с. Конюхів Боднара, що мешкала по вул. Богуславській, 14. Та змушена була зізнатися, що переховує дітей Лицаря, він намагається їх відвідувати й чергового разу прийде 31 січня 1949 р.

Того дня близько 19⁰⁰ до під'їзду будинку ввійшов чоловік у тілоріжці. Це був Гасин. У квартиру він не заходив — почув голоси чужих людей (до господарки прийшли гості — студенти). На виході Лицаря впізнали працівники зовнішнього спостереження 5-го відділу УМДБ і попрямували за ним вулицею Богуславською до вул. Коперніка. Ко-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ли старший лейтенант С. обганяв Гасина, щоб придивитися до його обличчя, Лицар (один з кращих конспіраторів підпілля, за визнанням самих чекістів) вихопив револьвер, зробив два невлучних постріли й кинувся бігти в напрямку Головного штабу. Він уже було скочив на підніжку трамваю, однак міліціонер, що стояв у салоні поряд, відштовхнув його. Наближалась погоня, Гасин встиг поранити міліціонера, що опинився поблизу, вистрелив собі в рот і помер на місці²⁷.

У загиблого знайшли паспорт на ім'я Ярослава Олеськіва, записку-«тріпс» на клаптиках папіросного паперу. В ній О. Гасин пише дружині, що дуже стурбований небезпекою її викриття, побоюється, «щоб тебе не розкусили». «Кохана, — писав Лицар, — будемо разом і тоді стільки будемо думати про нашу дальшу долю...»²⁸. Але побачитись їм судилося вже тільки на впізнанні тіла провідника. Ольгу Гасин (Лесю) 1950 р. Особливою нарадою МДБ СРСР було засуджено до 10 років таборів. Звільнилася у 1957 р., поселилася в Броварах під Києвом.

1952 року з нагоди 10-річчя УПА постановою Української головної визвольної ради Олексі Гасину посмертно присвоєно звання генерал-хорунжого.

2.4. Керівник підпілля в Галичині Роман Кравчук — Петро

Серед провідних лідерів руху опору ОУН навряд чи знайдеться більш обділена увагою істориків, більш невідома сучасникам постать. І це при тому, що член ЦП ОУН Роман Кравчук сім років очолював підпілля в його цитаделі — Галичині, вважався одним з найімовірніших наступників Р. Шухевича. Спробуємо заповнити цю провідину історії визвольних змагань на основі невідомих широкому загалові оперативно-розшукових матеріалів радянських органів держбезпеки.

У травні 1947 р. 1-е відділення відділу 2-Н управління МДБ УРСР у Львівській області завело розшукову справу «Бегемот» на провідника ОУН Галичини Романа Кравчука, відомого в підпіллі під псевдонімами Степовий, Максим, Семен, «1876», Петро²⁹.

«Компетентним органам» було відомо, що Петро народився 1910 року в Золочеві на Львівщині. Ріс у національно свідомому оточенні. Батько його, Микола Григорович (1882–1952), брав активну участь у війні з польськими агресорами як сотник Бережанського куреня УГА. Простий сільський учитель завдяки працелюбності став директором Золочівського «Українського банку», головував у місцевому осередку товариства «Просвіта».

У 1929 р. Роман закінчив гімназію, вступив на юридичний факультет знаменитого Ягеллонського університету в Кракові. Там він і потрапив до ОУН, завдяки своїм здібностям швидко став керівником Золочівської окружної організації підпілля. Польська влада виключила його з IV курсу університету, а 1935 р. Р. Кравчук дістав перший строк ув'язнення. І хоча за три роки його амністували, на волі не затримався й року⁶⁰.

З розпадом 1939 р. Другої Речі Посполитої Роман знов поринув у діяльність ОУН, став прихильником її радикальної течії під проводом С. Бандери, курсантом старшинської (офіцерської) школи ОУН під Краковом, куди на перший потік направили 115 молодих функціонерів ОУН. Три місяці під орудою офіцерів вермахту й абверу, досвідчених організаторів нелегальної діяльності з середовища самої ОУН вони опановували військові статuti, тактику дій підрозділів до батальйону включно, стрілецький та стройовий вишкіл, навички конспірації й розвідувальної справи⁶¹.

Навесні 1940 р. перейшов з окупованої нацистами Польщі до Львова, де Краківський центр ОУН ретельно готував широке антирадянське повстання в регіоні. Задля цього через кордон перекинута група організаторів підпільної діяльності, одним з яких і став Степовий. І хоча НКВС спромігся ліквідувати чотири склади керівних органів галицьких підпільників, Р. Кравчук уникнув арешту.

З початком радянсько-німецької війни він очолив Золочівський окружний провід ОУН(Б). Незабаром гітлерівці розпочали репресії проти бандерівців, які одразу ж скористалися поваленням у Львові радянської влади для проголошення самостійності Української держави. Після арешту 1942 р. І. Климів (Легенди) Кравчук перебирає керівництво підпіллям у Галичині. Наступного року і він опиняєть-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ся в лабетах гестапо, очікує на покарання у в'язницях Тернополя та Кракова⁶². Соратники влаштовують Петрові втечу, і від 1944 року його обрали до Центрального проводу, він стає керівником Галицького крайового проводу (КРП) ОУН.

В орієнтуванні органів держбезпеки на Кравчука Романа Миколайовича зазначено: «...Досвідчений конспіратор. Основні місця укриття — Рогатинський район Станіславської обл., Миколаївський район Дрогобицької обл... Розмовляє повільно, товстуватий, на лівій скроні біля вуха родима пляма в 1 см...»⁶³.

У серпні 1945-го в рогатинських лісах Станіславської обл. (біля с. Голодівка) відбувається нарада за участі Р. Шухевича, організаційного референта ЦП В. Кука, шефа Служби безпеки (СБ) ОУН М. Арсенича, Р. Кравчука, П. Федунга, О. Дяківа — Горнового та інших лідерів герільї на ЗУЗ. Ухвалено рішення скасувати підрозділи УПА рівня група — курінь, перепідпорядкувати «лісову армію» територіальним ланкам (проводам) ОУН.⁶⁴

Документи НКДБ — МДБ УРСР неодмінно вказують на помітну роль Петра у виробленні нової тактики ОУН та реорганізації її діяльності за нових умов. Вістря боротьби обертається на зрив заходів з «радянізації» краю — протидію розбудові органів влади, партійно-комсомольського апарату, примусовій колективізації, насадженню офіційної ідеології та масової культури, мобілізації населення на роботи в східних областях, до навчання у ФЗО тощо. Відповідно, рекомендували перенести удари насамперед з військ і правоохоронних органів противника на цивільну адміністрацію й осіб, що активно з нею співпрацювали, розгортати широку пропагандистську роботу.

Сам Р. Кравчук, будиши радше здібним практиком-організатором, ніж ідеологом-пропагандистом, чітко окреслив кредо борця у вказівках керівникові КРП «Буг-2» О. Дяківу (загинув 28 листопада 1950 р.) з нагоди 10-ї річниці приєднання ЗУЗ до СРСР. «Що принесла нам нова влада? — риторично запитує Петро й відповідає: Терор, насильницьку колективізацію, експлуатацію людини, грабунки, позбавлення свободи слова і друку, наругу над церквою. Тож «революціонери-лідпільники» повинні «відсвяткувати» ювілей серією терактів, диверсіями, масовим поширенням листівок»⁶⁵.

На межі 1945–1946 рр. за безпосередньої участі Р. Кравчука відбувається докорінна реорганізація підпілля. Скасовано зайві обласні та підрайонні ланки, мережу Українського червоного хреста. Створено крайові проводи — «Москва» (Волинська обл., південні райони Білорусі), «Одеса» (Рівненська, частково Тернопільська обл.), «Поділля», «Буг-2» (Львівська, Дрогобицька обл.), «Карпати — Захід» (Станіславщина й Буковина). Останніми двома, що охопили Галичину, керував Р. Кравчук.

КРП поділили на окружні, надрайонні, районні проводи, що спираються на широку мережу «кущових» і «станичних» осередків. Навіть після масових ударів силових структур противника до початку 1949 р. діяло 4 КРП, 45 окружних і надрайонних, 684 районних і кущових проводів та осередків (понад 5 тис. тільки зареєстрованих оперативними обліками МДБ УРСР учасників)⁶⁶.

Влада застосовує жорсткі ходи у відповідь. До квітня 1947 р. тільки у Львівській, Станіславській і Дрогобицькій областях, де оперували підлеглі Петра, зосереджено кілька сотень оперпрацівників місцевих УМДБ та з інших областей УРСР, 10,5 тис. бійців ВВ МДБ та 10,3 тис. з «винищувальних батальйонів», значні сили міліції, прикордонні загони⁶⁷.

Вже до 1 вересня 1946 р. було знищено або затримано 5 членів ЦП, 138 функціонерів КРП або обласних проводів⁶⁸. З 1944 р. на членів ЦП, зокрема й Петра, заведено централізовану розшукову справу «Барлога». Безпосереднім координатором оперативно-розшукових заходів проти Кравчука виступав начальник 3-го відділення 1-го відділу (розшук членів ЦП ОУН) управління 2-Н МДБ УРСР майор Г. Клименко⁶⁹.

⁶⁶ Клименко Григорій Михайлович (1914–?). Співробітник органів держбезпеки (1938–1971 рр.), полковник. Українець, учасник Фінської та Великої Вітчизняної воєн. В 1942–1943 рр. — старший розвідник і секретар партійної організації партизанського загону «Кубанець» (Краснодарський край). Відповідальний співробітник Управління 2-Н МДБ — 4 Управління МВС, КДБ УРСР, брав активну участь в розробці та проведенні оперативних ігор з закордонними центрами ОУН та іноземними розвідками. В 1954–1957 рр. — радник КДБ СРСР в Угорщині. Звільнений з органів КДБ за хворобою в 1971 р.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Поступово коло облоги стискається навколо лідера галицьких підпільників. Оперативно розробляли 12 особистих і 14 родинних, 139 організаційних зв'язків Р. Кравчука. Чекісти вийшли на лінію зв'язку від Петра до Р. Шухевича, що йшла з рогатинського лісу до ілівської хащі на кордоні Львівської та Дрогобицької областей. На схилі гори Підлісся поблизу с. Білий Камінь Олеського району Львівщини знешкодили запасний бункер Петра та типографію КРП (капітальні бункери провідникові будував інженер-підпільник Тарас). 15 лютого 1948 р. у с. Банишині Золочівського району загинула його особиста зв'язківка Ірина Кілярська, на хуторі Теребіжжя (Олеський район) викрили пункт зв'язку «91» до В. Кука⁶⁹.

Особливу надію покладали на вивчення та роботу з близькими Р. Кравчука. Як установили контррозвідники, ще 1939 р. Роман познайомився з 15-річною Галиною Турченяк, що мешкала в с. Валуйки Олеського району. Чоловік її сестри Євген Заринський був «кущовим» ОУН у селі, де його часто відвідував Кравчук. Від 1941 р. Галя й Роман перебували в громадянському шлюбі, з літа 1942-го вона діяла в підпіллі під псевдонімом Марина.

У 1943 р. в оселі Марини тричі проводили наради керівників підпілля на ЗУЗ. Упродовж 1944–1945 рр. вона допомагала підтримувати лінію зв'язку ЦП, переховувала зв'язківку й кохану Р. Шухевича К. Зарицьку — Монету, особисто ходила з «гріпсами» (записками) від Петра до Тура (Р. Шухевича) та керівника підпілля Львівщини Зиновія Тершаковця — Федора (загинув у листопаді 1948 р.), контролювала заготівлю паперу й інших видаткових матеріалів для пропагандистських ланок підпілля⁷⁰.

24 серпня 1947 р. Марину арештували у Львові. Чекісти умовляли її в обмін на волю вивести Р. Кравчука з підпілля або сприяти знешкодженню його. Підпільниця «погодилась» і на першій же зустрічі з Петром у жовтні того ж року відверто розповіла про «відповідальне доручення». Той лише посміявся — мовляв, легко ж «сталінські опричники» хочуть злапати його — і дав Марині дозвіл на оперативну гру з МДБ, аби дезінформувати противника. З нею вона справлялась аж до нового арешту в липні 1948 р.

Нагороди: орден Вітчизняної війни I ступеня, три ордени Червоної Зірки, 10 медалей. Почесний співробітник органів державної безпеки.

Коли «медова пастка» не спрацювала, взялися за арештованого 24 листопада 1948 р. батька — Миколу Григоровича. Допити його не принесли «інформації, що мала б оперативне значення». Тоді вдалися до витонченої оперативної комбінації — «легендової СБ». Суть її полягала в тому, що заарештованого під правдоподібним приводом «відбивала боївка ОУН», і поки «вбитий» конвоїр стівав задалегідь захищеною під однострої курячою кров'ю, арештанта супроводжували до «бункера референтури СБ». Агенти-бойовики (як правило, колишні есбісти, перевербовані МДБ), влаштовували допит, звинувачували жертву в співпраці з «совітами». Оскільки далеко не всім вдалося вийти живими після есбістського «станка» (знаряддя тортур), бранець, нічого не підозрюючи, не скупився на свідчення про зв'язки з підпіллям, щоб довести власну лояльність або заслуги перед ОУН. Згодом «боївка СБ» артистично «гинула» в сутичці з чекістами, до яких потрапляв зошит з власноручними свідченнями об'єкта оперативної розробки.

Так учинили і з М. Кравчуком. Агентурно-бойова група (АБГ) «Буря» (назву групи змінено — Авт.) відбила його й доправила до «бункеру провідника», якого грав агент-бойовик Влас. Кравчук-старший, радіючи «визволенню», повідомив про свої родинні зв'язки з Петром, особисте знайомство з В. Куком та про окремих зв'язків сина²¹.

Після повернення М. Кравчука до внутрішньої в'язниці УМДБ у Львові його продовжили «розробляти» через досвідченого внутрішньокамерного агента Цвяха. Той зміг утертися в довіру до співкамерника, користаючи з непоганої обізнаності колишнього підпільника. Певні відомості, добуті «наслідкою», чекістами реалізували (ліквідували пункт зв'язку ЦП, вбили 6 і арештували 9 підпільників, викрили 22 бункери)²². Більше того, Цвях переконав «сусіда по нещастю», що йому вдалося довести свою невинність. Незабаром, мовляв, його звільнюють — і він готовий передати вісточку синові.

30 серпня 1949 р. Цвях «звільнився», отримавши від Кравчука-батька рекомендацію вийти на сина через надійних священників уже забороненої тоді Греко-католицької церкви. Певний час він прожив у Львівському монастирі Василянок, отримав від отця Кисилевського

«Новстанська розвідка діє точно й відважно...»

рекомендаційний лист до глави «катакомбної» уніатської церкви Івана Хмилевського, якого вже не перший місяць «вели» за оперативною справою МДБ «Хамелеон».

У селі Мшани Івано-Франківського району Львівщини Цвях спочатку прийняла дружина отця Хмилевського. Згодом агентів доводили зустрітися з самим священиком. Як і наставляли куратори-оперпрацівники, Цвях «від імені Кравчука» попросив надати йому матеріальну допомогу, зв'язатися з сином. У відповідь Хмилевський на візитівці написав рекомендацію до Станіслава Савчука в Золочеві — мовляв, він вам допоможе надалі.

Самому панові-отцю недовго лишилось бути на волі. 31 березня 1950 р. 200 солдат з оперпрацівниками обшукали в селі будинки й церкви. І. Хмилевського затримали і з сильним серцевим нападом повезли до Львова⁷¹. Однак сам Цвях потрапив під підозру. Довелось і йому із зав'язаними очима відвідати бункер СБ. Щоправда, ретельно відпрацьована легенда й витримка дали йому змогу уникнути «щурки» — удавки, традиційного знаряддя есбівств. Проте натрапити на слід Петра йому не поталанило.

Кравчук-батько всіляко намагався спрямувати органи в пошуках Романа на хибний шлях. У липні 1950 р. його викликали на впізнання загиблих підпільників, один з яких зовні був схожим на Петра. М. Кравчук «упізнав» тіло. «Нагору» пішов рапорт про «ліквідацію бандватажка». Лише пізніше новий «сусід по камері» з'ясував правду. «Я навмисно засвідчив, що це мій син, — говорив М. Кравчук, — і буду молитися за упокій цієї людини, хто б вона не була⁷²».

25 січня 1950 р. особлива нарада МДБ СРСР винесла М.Г. Кравчуку вирок — 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. З квітня 1952 р. батько провідника помер у Мінлазі МВС СРСР⁷³.

Проте ситуація в підпіллі погіршувалась. З тривоною вчитувався Петро в «птафетки» (донесення) підлеглих. «Ми ліквідуємо «оперів» райвідділів МДБ, дільничних міліціонерів, голів колгоспів, їхне майно», — повідомляв окружний провід Буковини. У відповідь влада здійснює масові арешти та виселення. «При цьому більшовики говорили, що це через нас дійшло до того, що населення просить нас

нічого не робити, інакше йому доведеться терпіти ще більше. Треба визнати, що населення вбачає причини свого нещастя тільки в нас... Більшовики будуть вперті у своєму намірі і зроблять нам у горах друге «Закерзоння» (натяк на депортацію українців південно-східної Польщі в ході операції «Вісла» — Авт.)... За ліквідацію вчителя-активіста більшовики протягом двох днів виселили всіх з гір до села Білоберезки Кутського району»⁷⁶. Справді, режим широко застосовував механізм кругової поруки. Зокрема, у вересні — жовтні 1948 р. у Дрогобицькій обл. у відповідь на знищення 4 партпрацівників та активістів виселили 91 родину (385 осіб)!⁷⁷ Акції залякування значно послабляли базу підтримки руху опору.

Розуміючи страждання земляків, лідери підпілля, очолюваного з березня 1950 р. В. Куком, видавали вказівки, спрямовані на мінімізацію збройних виступів, закликали зберігати кадри, «розчиняти» їх у легальному середовищі. Основним притулком верхівки підпілля стає Рогатинський особливий надрайонний провід. Провідники намагаються влаштувати укриття на межах Станіславської, Дрогобицької та Тернопільської областей, щоб УМДБ важче було координувати антиповстанські операції.

Наприкінці листопада 1951 р. чекістам удалося захопити охоронців шефа референтури пропаганди П. Федуна (Полтави) та двох кур'єрів ЦП. Реалізуючи отримані від них свідчення, провели оперативно-військову операцію. 21 грудня 1951 р. у районі лісового масиву Бакочин поблизу с. Вишнюва Журавнівського району Станіславської області пошукова група зі своїми агентами-бойовиками наштовхнулася на трьох підпільників — щось змусило їх порушити конспірацію і вийти з кривки вдень. У перестрілці вони важко поранили солдата й агента-бойовика і загинули самі. В Оперативній групі МДБ УРСР по західноукраїнських областях (Львів, вул. Жовтнева, 72) в одному з убитих упізнали Романа Кравчука. Разом з провідником загинули референт СБ Букачівського районного проводу Паньків, а кур'єр ЦП ОУН Богдан зміг утекти, однак незабаром його розшукали й убили. Майже 10 днів тіло Р. Кравчука показували негласним помічникам і арештантам. Експертиза за свідливою й обличчям трупа підтвердила тотожність антропометричних даних — це одна людина.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Цікаву характеристику покійному дав агент Агроном, що знав його з юнацтва: «В колі його товаришів не було людей аполітичних, таких, що не займалися націоналістичною діяльністю. Ніколи на його обличчі не було видно веселої посмішки. Риси його обличчя свідчили про абсолютну байдужість до власної особи. Не любив говорити про особисті справи. На його обличчі була написана смерть. З молодості за своїми здібностями і натурою він був покликаний до політичної діяльності. Був врівноважений і сильний духом. Роман передчував близьку смерть і казав, що ще до війни ворожка йому казала, що довго він жити не буде. Був відлюдкуватим, не цікавився життєвими розвагами, ніколи не займався життєвими дрібницями...»

Коли процедури встановлення особи загиблого скінчилися й органи переконалися в смерті одного з останніх лідерів противника, його останки з дотриманням суворої конспірації вивезли на машині з дровами за 300 км у віддалений лісовий масив Житомирщини. Після ретельної кремації прах розвіяли і навіть місце камуфлювали під стовпчик туристів.

2.5. Керівник референтури пропаганди Центрального проводу ОУН Петро Федун — Полтава

Петро Федун народився в селі Шнирів Бродівського району на Львівщині в родині селянина. Змалку виявив неабиякий потяг до знань і, попри матеріальні труднощі, пішов навчатися до Бродівської гімназії, де став кращим учнем. Світогляд і націонал-патріотичні переконання Петра Федуна формувалися не останньою чергою під впливом отця Михайла (Євгена Осадця), відомого духовного композитора, диригента хору «Боян», викладача української філології. Тоді ж, у гімназії, П. Федун став членом ОУН.

У 1938–1940 рр. студював медицину у Львові. Був призваний до Червоної армії, де служив командиром взводу берегової артилерії в Одесі. З початком Великої Вітчизняної війни потрапив у полон, проте був звільнений і продовжував навчатися. У Львові студент-медик зустрівся й зі своєю знайомою з дитинства, майбутньою нареченою Любою Микитюк, донькою священика, засланою на 10 років до таборів, лабо-

ранктою кафедри фармацевтичної хімії Львівського медичного інституту, 1921 р. народження, членкинею ОУН від 1940 р. Згодом саме вона тасмно передаватиме ліки провідникові ОУН в Україні та командувачу УПА Роману Шухевичу, важко хворому на серце й радикуліт. Цікаво, що намагаючись через неї вийти на Полтаву, до Люби підвели агента МДБ, який залився до дівчини, однак натрапив на холодне ставлення — вона зберігатиме вірність Петрові й не стане виходити заміж, заявила Л. Микитюк «залицяльнику».

П. Федун поєднував навчання з підпільною діяльністю. Обирав літературний псевдонім Полтава й організаційні — Север та Волянський. З лютого 1944 р. Север остаточно перейшов на нелегальне становище, був призначений членом крайового проводу ОУН «Галичина» і редактором пропагандистського видання «За Українську державу». Йому доручили очолювати організаційно-технічну ланку референтури пропаганди Центрального проводу ОУН(Б). Здібності теоретика й публіциста дали змогу Полтаві вже з кінця 1945 р., після загибелі Д. Маївського, очолити цю відповідальну ділянку визвольних змагань.

Крім написання теоретико-пропагандистських праць, він займався організацією підпільних друкарень (за роки боротьби органи НКВС — МДБ викрили їх понад сто), забезпеченням витратними матеріалами за умов глибокого підпілля, підбирав здібних кадрів. Досить сказати, що наклад підпільних видань одного лише Дрогобицького обласного проводу за зиму 1949—1950 рр. перевищив 300 тис. примірників. Ось як романтично змальовував пропагандистський осередок підпілля сам П. Федун: «Глибока осіння ніч. Партизанська землянка в одному з лісових масивів західної України... Ясно горить столова лампа. На одній з стін виблискує розвішана зброя. На полицях при другій стіні — бібліотека, пакети підпільних листівок, політично-пропагандистських плакатів, підпільної преси. Зараз біля стола радіоприймач...»⁷⁶

Референтура пропаганди Проводу ОУН в Україні базувалася в карпатських районах Дрогобицької області, де була облаштована її радіостанція під зашифрованою «Афродита». На межі Сколівського і Славського районів Дрогобицької області та сусідньої Станіславської

конспіративно розмістили велику друкарню «Прага». Референтура спиралась на широку підтримку місцевого населення, мережу розвідників, мала надійні лінії зв'язку».

Серед найближчих помічників П. Федуна варто згадати зв'язківку Любомиру Гаєвську — в майбутньому референтку пропаганди Львівського крайового проводу, яка застрелилась за спроби захоплення в січні 1954 р. у передмісті Львова. Літературним редактором при ньому був професор-лінгвіст однієї з вишів Сходу України Степовий (загинув 1948 р. у Чехословаччині в складі кур'єрської групи від Р. Шухевича до С. Бандери). Драматично склалася й доля близьких родичів. Брат Василь у листопаді 1944 р. разом з іншими сільськими хлопцями захопив зброю винищувального батальйону та пішов до повстанців, у лавах яких і загинув наприкінці 1946 р. У 1945 р. батька Полтави Миколу й матір Прасковію примусово виселили до Удмуртії.

Север, якого радянські органи держбезпеки взяли з вересня 1949 р. в оперативну розробку «Шакал», вважався одним з провідних творців нової тактики підпілля, до якої вдалися після поразки головних сил УПА в 1944–1945 рр. Разом із Шухевичем, членами Центрального проводу Р. Кравчуком, референтом СБ М. Арсеничем, В. Куком та іншими розробляв тактичні схеми «Даждбог», «Орлик» (створення позицій ОУН на Східній Україні) і «Олег» — програму виховання молодих кадрів для поповнення підпілля.

Екстремальні умови підпілля вимагали самовідданості й аскетизму від його лідерів. Север славився своєю скромністю в побуті, невibaгливістю до їжі, якою ділився з бійцями охорони. Якось, помітивши, що кухар кладе собі в кашу більше масла, ніж іншим, наказав учинити над ним суд. Взагалі ж підпільники відзначали його веселу, життєрадісну вдачу, демократизм у спілкуванні з підлеглими, з якими він навіть міг випити чарку-другу, пожартувати, підтримати морально.

Свідченням високого авторитету й ділових якостей П. Федуна стали його кооптація до надпартійного органу (передпарламенту) майбутньої суверенної України — Української головної визвольної ради, обрання заступником голови її Генерального секретаріату, призначення керівником Бюро інформації УГВР. У званні майора-політвиховника він очолював політико-виховний відділ Головного військового штабу УПА.

На нього покладалось редагування підпільних видань «За Українську державу», «Ідея і чин», «Повстанець». Водночас П. Федун залишався непересічним теоретиком визвольного руху. Уже після загибелі публіциста 1959 р. у Мюнхені вийшов його «Збірник підпільних писань» з передмовою Дарії Ребет. Серед творів П. Федуна, напевно, найбільшого розголосу й поширення через повстанський самвидав набула брошура «Хто такі бандерівці та за що вони борються», написана 1948 року. Це своєрідний катехізис з історії руху опору, його основних теоретичних уявлень, завдань боротьби тощо. Праця має яскраво виражений контрпропагандистський характер щодо ідеологічної машини компартійного режиму.

Центральне місце в ідеології ОУН, пише автор, посідає вчення про націю. Воно полягає в уявленні про націю як про «найвищий і найміцніший тип людської спільноти — вищий і міцніший, ніж суспільна кляса». Нація є головним суб'єктом міжнародних стосунків. Найкращою системою світоустрою є «система вільних національних держав усіх народів світу». Автор наголошує, що українські націоналісти «не є шовіністи, ні імперіалісти». «З усіма народами світу, у тому числі і з російським народом, який побудує свою національну державу на своїх етнографічних землях, ми хочемо жити у дружбі і співпраці». ОУН виступає за незалежну українську державу на її етнічних теренах і «не зазіхає ні на шматок чужої території».

П. Федун відкидає звинувачення націоналізму в «буржуазності». За його словами, повстанський рух проти повернення в Україну поміщиків та капіталістів і «бореться за побудову безкласового суспільства». Водночас рішуче протидіє поширенню колгоспів як «змаряддя нещадної експлуатації селянства большевицькою правлячою клікою». У праці розкривається формальний характер «незалежності» союзних республік, оскільки їхнє керівництво нічого не здатне вдіяти без санкції Москви: «...суверенність союзних республік — не тільки фікція, пуста фраза, призначена большевиками для обдурювання працюючих мас... фраза, яка не має найменшого практичного значення».

Заперечував диктатуру й тоталітаризм, поліційне свавілля, проголошуючи принцип відповідальності влади перед народом, свободу слова, друку, зібрань, сумління, рівноправність національних меншин⁹⁰.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Теоретичні міркування провідника, подекуди занадто романтичні й радикальні, вїблили докорінну зміну ідейно-політичних пріоритетів ОУН(Б), яка відмовилась від антигуманного, багато в чому «інтегрального націоналізму» й затвердила на III Надзвичайному Великому зборі (серпень 1943 р.) нову Програму організації, побудовану на засадах соціальної справедливості, демократії, поваги до прав людини й національних меншин.

Варто згадати й глибоку теоретичну працю П. Федун «Концепція самостійної України й основна тенденція політичного розвитку сучасного світу» (квітень 1947 р.). У ній міститься цікавий аналіз європейської історії XIX ст. у розрізі становлення національних ідей та національно-визвольних рухів, творення колоніальних систем, критика марксистських постулатів теорії національного питання.

У брошурі «Чому СРСР повинен бути перебудований на принципах незалежних національних держав» (січень 1950 р.) автор глибоко розкритикував внутрішню та зовнішню політику компартійного режиму, якого він означає як «большевицький російський імперіалізм». Йому, писав П. Федун, властиві такі генетичні риси, як «жорстокий політичний гніт, повне політичне поневолення, кривавий терор, цілковите безправство людини і громадянина»⁹¹.

На його думку, експансіоністська великодержавна політика царизму та радянської верхівки, милітаризація всіх сфер життя суспільства — основні причини жорстокої економічної експлуатації народів Російської імперії та Радянського Союзу, «економічної нужди народних мас, їхнього хайливо низького життєвого рівня, їхнього убозтва»⁹².

Відзначмо, що теоретик ОУН ще до появи відомих праць М. Джиласа та М. Восленського сформулював тезу про появу, за умов суспільно-майнового розшарування «справедливого» соціалістичного суспільства та штучного творення владою опори всередині населення, «економічно багатой і політично упривілейованої суспільної групи». Автор розцінює її як «нову панівну соціальну групу» — «клясу большевицьких вельмож». До неї він відносить функціонерів Компартії, адміністративних, господарських керівників, верхівку силових структур⁹³.

Проголошується гасло перебудови СРСР на принципах реального й повного здійснення права народів на національно-державне самовизначення, творення суверенних національних держав. Україна бачилась як незалежна й соборна держава українського народу, з безкласовим суспільством і демократією внутрішньополітичного устрою. На світовій арені бажаним проголошувалось виникнення «системи вільних держав усіх народів світу», яка функціонувала б «під керівництвом здорової міжнародної організації»⁸⁴.

У відомій праці П. Федуна «Хто такі бандерівці та за що вони борються» (1948 р.), яка стала чи не найпоширенішим виданням з пропаганди цілей визвольної боротьби, йшлося про необхідність запровадити суспільну власність на засоби виробництва, усунути експлуатацію людини людиною, утвердити безкласове суспільство. Слід зауважити, що ідеолог повстанців критично ставився й до вад капіталістичного способу життя, політики Заходу стосовно України. Перебуваючи у вирі боротьби з радянським режимом, він загострено сприймав прагматичне ставлення Заходу до руху ОУН та УПА лише як до «п'ятої колони» в «холодній війні», нерозуміння владними колами США й Великої Британії важливих нюансів становища підпілля та орієнтирів національно-визвольних змагань. У серпні 1950 р. П. Федун підготував критичного листа щодо змісту радіопередач для України «Голосу Америки». Фактично це була критика політичних настанов адміністрації США, котра, зокрема, не враховувала несприйняття капіталізму значною частиною населення УРСР і того, що рух ОУН і УПА виступає за плюралізм форм власності⁸⁵.

Якими ж були останні місяці підпільної боротьби Севера? У 1949–1951 рр. його місця укриття неодноразово відвідували закинута в Україну емісари-парашутисти закордонних центрів ОУН, які шукали правдивої інформації про реальний стан руху опору, передавали директиви ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. У червні 1951 р. П. Федуну відвідав керівник референтури політичної інформації (розвідки) ЗП УГВР Василь Охримович. Він передав Полтаві хрести заслуги для відзначення найхоробріших підпільників. П. Федун з великою стурбованістю сприйняв відомості про серйозні суперечності між УГВР і закордонними частинами ОУН С. Бандери, засудив принцип вождизму та висловився за демократизацію внутрішнього організаційного життя.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Оперативними заходами проти П. Федуна опікувалися семеро офіцерів 1-го відділення 1-го відділу управління 2-Н МДБ УРСР. Для розшуку головного пропагандиста створили міжобласну оперативно-військову групу на чолі із заступником начальника Станіславського УМДБ полковником Стеховим* у складі 18 кращих оперативників, офіцерів і 170 солдатів Внутрішніх військ МДБ СРСР, яким надали 2 гентурно-бойові групи та 9 службових собак. До них згодом долучили групу заступника начальника УМДБ у Станіславській області полковника Нечаєва — 12 оперативників, 15 офіцерів і 300 солдатів ВВ.

Кільце облоги навколо лідерів підпілля стискалося. Після загибелі відомих керівників повстанського руху О. Гасина, О. Дяківа (Горнового, вбитого 28 листопада 1950 р. у бункері біля села Страдча Івано-Франківського району, його тіло упізнали К. Зарицька та Д. Гусяк) та Р. Шухевича Полтава змушений був посилити засоби конспірації, переховувався на базах Рогатинського особливого окружного проводу. Влітку 1951 р. загинули його охоронці Сиротюк і Чорноморець, потрапив у полон утримувач пункту зв'язку Волиняк. Перехоплено його лінію зв'язку до останнього керівника підпілля В. Кука, розкрито низку сховищ-бункерів. Підтвердилися слова з листа Леміша до Полтави — МДБ веде оперативну розробку «надзвичайно тонко і ретельно, керують нею здібні вищі офіцери»⁶⁶.

Наприкінці листопада 1951 р. він іде зимувати на базу референта пропаганди Журавнівського надрайонного проводу Станіславщини Миронича. 12 листопада біля села Ямерсталь Болехівського району захопили охоронців П. Федуна Вітра та Кучера. Від них дізналися його приблизне місцезнаходження в районі села Дубрівка Журавнівського-го району.

* Стехов Сергій Тимофійович (1898, м. Георгієвськ Ставропольського краю — ?). Росіянин, освіта середня. Співробітник органів держбезпеки в 1939—1950-х рр., полковник. В 1941—1942 рр. воєнний комісар 2-го мотострілецького полку 2 бригади особливого призначення НКВС СРСР, в 1942—1944 рр. — заступник командира спеціального партизанського загону (Київщина, Волинь, Львівщина), в 1947—1951 рр. — заступник начальника УМДБ-начальник відділу 2-Н УМДБ по Дрогобицькій області, в 1952—1953 — начальник цього УМДБ, згодом — начальник УМВС по Вінницькій області. Персональний пенсіонер союзного значення. Нагороди: ордени Леніна, Червоного Прапора, 2 Червоної Зірки, Жовтневої революції, 12 медалей.

4574 вояків Внутрішніх військ, працівники МДБ і низка агентурно-бойових груп блокували лісовий масив на межі Дрогобицької й Станіславської областей. Розпочалась оперативно-військова операція. Унаслідок розшукових заходів було локалізовано місце перебування Федуна — лісовий масив Бакоцин. В ході військової операції 21 грудня 1951 р. там загинув керівник підпілля в Галичині Р. Кравчук. На південному сході від села Новошина Журавнівського району 23 грудня курсант навчального загону ВВ помітив пару, що піднімалася з-під землі. Так було знайдено капітальний бункер П. Федуна. Бійці його «залогі» відстрілювались, палили документи, а потім пострілялися. Серед загиблих в опергрупі МДБ у Львові впізнали Петра Федуна, а також Б. Зибнева (Миронича), провідника ОУН Букачівського району Станіславської області Скритого, охоронця Г. Ярему — Дібраву⁷¹.

П. Федуна було поховано в триметровій ямі з негашеним вапном на території «об'єкта №39» УМВС у Львові разом з іншими підпільниками.

2.6. Керівник підпілля Волині та Поділля Василь Галаса — Орлан

Серпневої ночі 1952 р. останні члени ЦП ОУН в Україні В. Кук та В. Галаса в лісі між Золочевом і Бородами провели останню нараду з обговорення становища, в якому опинилось збройне підпілля ОУН на Західній Україні. «Ми стоїмо біля краю власної могили, — відзначав лідер підпілля В. Кук (Леміш), — зв'язку з закордоном нема, людей у краї теж майже не лишилося». «Друже Леміш, — казав його співбесідник, — чому б Вам не піти за кордон, розповісти про справи в терені?»

«Я й десяти кілометрів за ніч не пройду, хворий шлунок звалить через кілька переходів. Тим більше, що за кордоном мене вважають марксистом. Спробуй я порадити їм перерахувати «Капітал» Маркса — одразу назвуть більшовицьким агентом. Краще я чесно загину тут, не збираюся сваритися з тими панами. От Ви добрий полеміст, походите з «черні» і будете там захищати інтереси «черні». Ні, — заперечив

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

співбесідник, — і я краще загину, але не збираюся «воювати» з тими паннами...» Деталі розмови двох лідерів підпілля ОУН стали відомі нам з протоколів допитів Василя Галаси⁹⁸.

У 1995 році видавництво «Літопис УПА» (Торонто — Львів) випустило книгу спогадів дружини Орлана Марії Савчин (Марічки) «Тисяча доріг»⁹⁹. Авторка в жвавій емоційній формі описала їхнє спільне життя й участь у підпільній боротьбі аж до арешту в 1953 р., поневіряння у в'язницях держбезпеки. Нам, своєю чергою, хотілося б доповнити насичену книгу — сповідь М. Савчин невідомими широким читачському загалові обставинами життя та діяльності керівника підпілля Волині й Поділля, які зафіксовано в документах радянської спецслужби.

Допити Василя Галаси розпочалися в Києві 14 липня 1953 р. З відповідей в'язня можна дізнатися про його життєвий шлях. Народився 1920 р. у с. Білокриниці Підгаєцького району Тернопільщини. Батько наймитував, працював на будівництві й помер того ж року. Матір уже 1941 р. заслала у віддалені райони СРСР, де вона й дожила свого віку. Через злиденне буття Василю вдалося закінчити лише 4 класи «народної школи»¹⁰⁰.

До ОУН В. Галаса вступив у листопаді 1937 р. за сприяння місцевого районного референта організації Йосипа Кусеня — Сірого. За рік Василь стає керівником районної ланки «Юнака» — молодіжної патріотичної організації, що слугувала головним кадровим резервом ОУН. У травні 1939 р. його арештувала польська влада, польсько-німецька війна приносить свободу, але ненадовго — від 25 грудня 1939 р. до травня 1940 р. довелося відбувати вже в радянській буцегарні. За браком доказів його звільнили, настирливо пропонуючи таємне співробітництво. Відтоді В. Галаса став підпільником, відповідав за пропагандистську ділянку в Тернопільському повітовому проводі¹⁰¹.

За німецької окупації Орлан зробив швидку кар'єру нелегально-провідника: керівник Тернопільського повітового (з вересня 1941 р.), Чортківського окружного (з червня 1942 р.), Бережанського окружного проводів (з січня 1943 р.). З травня 1943 р. В. Галасу переводять до Закерзонського краю (південно-східні райони Польщі) на посаду керівника Перемишльського обласного проводу, який охоплював 10

повітів. Незабаром регіон перетворюється в арену запеклої збройної боротьби між загонами польського націоналістичного руху (Армією Крайовою, АК) та місцевими українськими самооборонними кушовими відділами. Боротьба супроводжувалась широкими репресіями проти цивільного населення.

На допомогу Закерзонському крайовому проводу Центральний надсилає низку підрозділів УПА. За даними оперативної групи МДБ УРСР у Львові, станом на 1 лютого 1947 р. на Закерзонні оперували курені УПА Прірви, Залізняка, Різуна, Рена, Байдя (загалом 15 сотень), чотири окремі бойвки служби безпеки (СБ), разом — понад 3300 багнетів⁹².

Як такого, що відзначився в організаційній роботі, Орлана з травня 1945 р. призначили членом КРП, політико-пропагандистським референтом при шефі КРП Закерзоння Ярославі Старуху (Стязі). Сили сторін були вочевидь нерівними — в регіон перекинуто 1, 5, 8 та 9-ту дивізії Війська Польського, сили Корпусу безпеки, органів внутрішніх справ. «Другий фронт» доводилося тримати проти спадкоємців АК — націоналістичної «Волі і невідлеглисті»⁹³.

Розгортається сумнозвісна операція «Вісла», в ході якої до північно-західних районів Польщі примусово переселяють близько 150 тис. етнічних українців Холмщини та Підляшшя. Український опір у регіоні втрачає базу підтримки. У вересні 1947 р. головнокомандувач УПА Роман Шухевич віддає наказ про передислокацію решти підрозділів УПА із Закерзоння в Галичину. 18 вересня того ж року гине Я. Старух. Він разом з охоронцями Ігорем, Змієнком, Чорноморцем і Донським були оточені в бункері на захід від с. Монастир Томашівського повіту й підірвалися на міні⁹⁴.

Підпільна робота на Закерзонні принесла подружжю Марії та Василя (вони повінчалися 27 травня 1945 р.) особисту драму. 16 травня 1947 р. Марічку затримали на конспіративній квартирі ОУН у Кракові. Їй удалося втекти, дістатися до чоловіка. Однак вона мусила залишити сина Зенона, народженого в грудні 1946 р. Хлопчика згодом передали до краківського «Будинку малюка» під ім'ям Петра Воеводського, звідти його всиновив відповідальний працівник Міністерства громадянської безпеки Польщі⁹⁵.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

У травні 1948 р. Р. Шухевич направив Орлана своїм особистим представником при проводі Північно-західних українських земель (ПЗУЗ, Волинь і Поділля). Тут виникла ситуація, що дуже непокоїла генерала Чупринку. Підпілля на ПЗУЗ тоді очолював Микола Козак (Смок, Вівчар), уродженець с. Рахині зі Станіславщини, колишній референт СБ групи УПА «Південь». Там Смок «прославився» як винахідник знаряддя тортур «станка». До травня 1945 р. у результаті проведеної в цій групі УПА «чистки» було ліквідовано СБ до 40 представників командного складу, зокрема й начальника штабу, політичного референта, начальника шкіл саперів і медсестер, кількох командирів куренів, не кажучи вже про рядових бійців. Про це на слідстві повідомив захоплений 1945 р. командир з'єднання УПА Ю. Стельмашук — Рудий⁹⁶.

До початку 1945 р. підлеглі Смока лише на Кременеччині розстріляли майже 60 кращих командирів УПА⁹⁷. «Чистку» перенесли на Волинь, де «викосили» цілі підрозділи Матроса, Колі, «Чорних гайдамаків». Також жертвами Б. Козака та його есбістів, стверджував керівник КРП «Одеса» Федір Воробець (Верещака), тут стали близько 6000 підпільників і членів їхніх сімей⁹⁸.

Доходило до створення загонів самооборони проти СБ. У грудні 1945 р. тодішній керівник КРП «Одеса» (Рівненська обл.) Степан Янишівський — (Далекий, розстріляний 1951 р.) оголосив про перехід проводу в опозицію на знак протесту проти свавілля Смока. Більше того, безглузда шпигуноманія значно полегшувала органам держбезпеки компрометацію підпільників перед соратниками, що ще сильніше роздмухувало атмосферу внутрішнього терору. На щастя для всіх, у лютому 1949 р. на хут. Пітушки Острозького району Рівненщини Смок застрелився за спроби захопити його. Підпілля Волині очолив В. Галаса, водночас під його командування переходить група УПА «Північ». Влітку 1950 р. його вводять до ЦП ОУН. 3 червня 1952 р. отримав звання майор-політвиховник, а з липня 1953 р. — полковник-політвиховник УПА⁹⁹.

Орлан був відомий у підпіллі як активний публіцист (писав під псевдонімами Zenon Савченко, Д. Стрибун, О. Левенко, В. Назаревич). Ще на Закерзонні написав брошуру «Українсько-польське

взаєморозуміння», кілька листівок зі звертанням до польського населення. За завданням шефа референтури пропаганди ЦП П. Федуна підготував три статті на теми україно-польських відносин, редагував підпільний часопис «Інформатор».

На Волині він зайнявся випуском журналу «За волю нації», три числа якого вийшли під редакцією Людмили Фої (Марії Перелісник). Свого часу, 1945 р., органами НКДБ направили її для ведення підпільної роботи в підпіллі Волині. Однак Людмила повідомила про це Смокові, допомагала йому вести гру з чекістами й вивела до М. Козака, керівника легендарного «Проводу ОУН східних земель» Тарана, знищеного після допитів есбістами. Згодом вийшла заміж за одного з найближчих колег Орлана Максима Ата (Софрона, загинув під час вибуху бомби, вмонтованої спеціалістами 4-го відділу управління 2-ї МДБ УРСР у підпільну пошту, — тоді ж поранено В. Галаса з дружиною. Це сталося в жовтні 1951 р. в Чумаському лісі на Ковельщині).

Л. Фоя загинула 19 липня 1950 р. поблизу с. Межиріччя на Рівненщині в перестрілці з пошуковою групою 446-го стрілецького полку Внутрішніх військ МДБ. У 1952 р. посмертно нагороджена Срібним хрестом бойової заслуги 2-го класу.

Орлан зробив шість випусків цього часопису, а також (до 1953 р.) — сім чисел журналу «Молодий революціонер». Він же написав низку статей і рецензій, листівок до народів Прибалтики та білорусів із закликами до спільної боротьби з радянською владою, 15 газет до інших народів СРСР (накладом 33 тис. примірників їх було розіслано до проводів ОУН)¹⁰⁰. 1952 року Орлана кооптували до Української головної визвольної ради.

Органи МДБ УРСР завели на В. Галаса розшукову справу «Кріт». У січні 1949 р. у Львові чекісти захопили М. Савчин. З нею бесідували заступник міністра держбезпеки України генерал-майор В. Дроздов, заступник начальника 2-го Головного управління МДБ УРСР генерал-лейтенант Єдунов. Просили її переконати чоловіка в безперспективності боротьби, в необхідності вийти з підпілля. Марічка дала згоду, і 25 січня 1949 р. її звільнили¹⁰¹. Однак своєї «місії» вона не виконала і, як і раніше, допомагала Орланові в підпільній роботі.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Для розшуку «Крота» створили оперативно-військові групи Рівненського та Волинського управлінь МДБ УРСР під керівництвом заступника начальника Рівненського УМДБ полковника Судова (загалом — 19 оперпрацівників, 10 офіцерів та 200 солдат ВВ)¹⁰².

Свою другу дитину, теж сина, вони переховували в мешканки с. Олесина Козівського району Тернопільщини, робітничі колгоспу «Перемога» Анастасії Мартиновської. Навесні 1950 р. хлопчика зареєстрували в сільраді під ім'ям Петра Олексійовича (по чоловікові Анастасії) Мартиновського, 1948 р. народження¹⁰³.

Під оперативно-військовими ударами МДБ сили підпілля танули. 18 січня 1951 р. у селищі Синяковому Демидівського району Волинської обл. у садибі селянина Л. Охримчука за спроби захопити його застрелився шеф КРП «Москва» (Волинь) Іван Литвинчук (Дубовий). 11 грудня в с. Радомишлі Луцького району в бункері в господарстві селянина Корецького підірвався його заступник Іван Троцюк — Верховинець та його охоронці Конон, Андрон та Адам (через агентуру вдалося передати закамурфльовану під радіобатарейо міну), і «Москва» припинила існування¹⁰⁴.

У лютому 1951 р. захопили шефа КРП «Поділля» Василя Бея — Уласа. Він погодився співпрацювати, однак знов повернувся до підпільної роботи. 23 травня 1952 р. у лісі біля с. Черпуків Великого Глубоцького району Тернопільщини Улас загинув разом з 9 іншими нелегалами ОУН¹⁰⁵.

У серпні 1952 р. Орлан зустрівся з Лемішем. Вони констатували, що суцільна колективізація, розчарування в перспективах війни між СРСР і Заходом, репресії та втома населення підірвали базу підтримки руху ОУН¹⁰⁶. Леміш познайомив Орлана з поштою від закордонних центрів націоналістів, гострими суперечностями в їхньому середовищі. Вирішили, що підпілля повинне звести до мінімуму активні акції, берегти кадри, створювати базу власного зростання за рахунок молоді й східних областей, де вести роботу доручали безпосередньо В. Галасі. Було узгоджено, що спільно вони вироблять тези про стан підпілля для Закордонного проводу ОУН, запропонують оновити керівний склад закордонних частин ОУН та Закордонного представ-

ництва УГВР, створити координаційний комітет задля досягнення порозуміння між ними. Леміш доручив Орланові підготувати листа в «Голос Америки» із засудженням нерішучості США щодо підтримки антирадянських рухів опору.

Обумовили пункти зустрічі «Прачка» (собор у Рівному) та «Кол-госп» (Кременецький район). Чергове побачення планувалося на 14–15 липня 1953-го: Орлан мусив тричі сказати «ку-ку» і зламати гілку, а Леміш — тричі вдарити камінь об камінь і загавкати. Пароль: «Рим — Рига». На прощання В. Кук сказав: «Заповіту не лишаю, нікому передавати, зв'язку з закордоном теж нема. Вирішуйте самі — пробиватися на Захід, або лишитися тут»¹⁰⁷.

Зазначмо, що до серпня 1953 р. на обліку в органах держбезпеки залишилися: у Станіславській обл. — 59 нелегалів ОУН; Рівненській — 29; Львівській — 28; Тернопільській — 18; Волинській — 18; Дрогобицькій — 9¹⁰⁸. Сильних ударів було завдано підпіллям Поділля та Волині. Від 1 серпня 1951 до 10 травня 1952 р. ліквідовано Кам'янець-Подільський і Кременецький окружні проводи, 2 пункти головної лінії зв'язку між підпіллям західних і східних областей, 35 бункерів, вбито 22 й захоплено 23 нелегали ОУН, арештовано 481 помічника з-поміж місцевого населення¹⁰⁹.

Широко використовували легендовані проводи та групи, що їх створювали органи МДБ з колишніх підпілляників. Для захоплення Орлана організовано легендовану групу «Закат» (у вигляді Кременецького районного проводу ОУН).

Бойовики «Закату» заручилися довірою керівника пункту зв'язку Центрального проводу Бурого і в його супроводі 28 червня 1953 р. прибули до місць базування об'єкта розшукової справи «Кріт» — Василя Галаси, шефа підпілля Волині й Поділля. У рамках оперативного заходу «Капкан» Орлана вдалося переконати в наявності підпілля в східних областях, куди він і вирішив перебраться, відправивши до Леміша кур'єрів з повідомленням про своє рішення. Чекати відповіді залишився в товаристві агента МВС «К-62» та вірного охоронця, утримувача пункту зв'язку Волинського крайового проводу Миколи Примаса (Чумака). 11 липня 1953 р. Орлан з дружиною та Чума-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ком прибули в лісовий масив біля села Ямпіль Білогірського району Хмельницької області. Чумака за підходящого приводу відправили в село на «конспіративну квартиру».

Після сніданку, близько 7.30 ранку, В. Галаса і М. Савчин прилягли відпочити, вкрившись плащ-наметами. «К-62» моргнув двом своїм бойовикам — і сонних миттєво обеззброїли й зв'язали. В затриманого провідника вилучили 21 тис. карбованців, самозарядну гвинтівку, пістолет «ТТ» і револьвер. Незабаром прибули оперпрацівники з військовою групою. Галаса з дружиною доправили у внутрішню в'язницю МВС УРСР у Києві по вулиці Короленко, 33, і вже 14 липня майор Птічкін почав допитувати члена Центрального проводу.

Органи держбезпеки вирішили використати В. Галасу, насамперед щоб захопити В. Кука. Подружжю подіпили умови утримання, харчування. 11 серпня 1953 р. В. Галаса написав тези «Моє ставинище до останніх змін у СРСР». У ньому він констатував безперспективність підпільної боротьби, відзначив, що, ознайомившись з рішеннями чергової сесії Верховної Ради СРСР та промовою міністра фінансів Зверєва, він дійшов висновку про тотожність завдань ОУН і радянської влади — досягнення добробуту для українського народу.

Заради побудови в Україні суспільства соціальної справедливості, писав Орлан, я готовий пожертвувати власними переконаннями на користь єдиної союзної держави. Він розкрив мотиви, що привели його свого часу до боротьби з комуністичним режимом — побутова в СРСР «державного капіталізму» та нової «російської імперії». Щоб припинити кровопролиття, поліційних заходів замало. Він готовий піти на обумовлену 1 вересня зустріч з В. Куком і переконати його видати спільний наказ ОУН та УГВР про припинення опору й вихід з підпілля¹⁰. За свідченнями Орлана було виявлено понад 50 бункерів, знайдено архіви ЦП ОУН. 21 серпня 1953 р. він подає «Кілька варіантів щодо можливості зловити живим Леміща¹¹».

За допомогою В. Галаси 6 листопада 1953 р. у Львівській області захопили кур'єра В. Кука від 1946 року Левка (псевдонім змінено — Авт.). Той повідомив, що навесні 1954 р. у бункері на околиці пеняцького лісу вони мають зустрітися з Лемішем, а також видав місця укриття 7 бідонів документів підпілля та 75 тис. «організаційних» карбованців.

Затриманому Орланові, що страждав на дистрофію, міокардит і холестит, забезпечили лікування, дали змогу здобути середню освіту. Марію лікували від туберкульозу, влаштували гарне харчування. Подружжю показували визначні пам'ятки історії й архітектури, передові підприємства, водили в театри й кіно під прикриттям бригад зовнішнього спостереження. З парою неодноразово зустрічалися киявські та московські генерали, що дало привід Марічці навести в мемуарах цікаве порівняння — ті оперіраціонери, з якими довелося мати справу на Заході України, були «худі, як хорти», й різко контрастували з валяжливими і відгодованими «товаришами по партії» з генеральськими зірками.

У своїй книзі М. Савчин пише, що вона свідомо, за згоди з чоловіком погодилась на пропозицію КДБ УРСР вирушити на Захід і працювати в еміграційному середовищі на користь органів. Шойно прибувши до Західного Берліна, вона попрямувала до американського консульства... Нині важко судити про всі обставини тих подій. Принаймні Орлан, що залишився фактично в статусі заручника, був приголомшений учинком дружини: «Мені важко ще й тепер повірити, — писав «в'язень №10» 6 березня 1956 р., — що Оксана (М. Савчин — Авт.) могла добровільно мені, дітям і рідним підписати прилюдно — смерть. А вона знала, що саме такий кінець буде для нас, якби вона зрадила»¹¹².

5 березня 1956 р. проти В. Галасі знов порушили раніш припинену кримінальну справу й знов перевели під арешт. Варто зазначити заради справедливості, що голова КДБ при РМ УРСР генерал-майор В. Нікітченко 3 липня 1958 р. особисто клопотав про пом'якшення міри покарання В. Галасі перед військовим трибуналом Київського військового округу. 11 червня 1958 р. Орлан на судовому засіданні виступив з останнім словом. «В ОУН, — казав він, — мене привела шовіністична політика Польщі. Репресії НКВС, виселення матері і сестри, жахливі спостереження після розстрілів у західноукраїнських в'язницях відштовхнули мене від радянської влади. В останні роки я побував у Москві, Харкові, Запоріжжі, багато зустрічався з робітниками. Мені дали закінчити 10 класів, а ХХ з'їзд КПРС переконав у позитивних

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

змахах у державі. Однак я втратив дружину. Я рекомендував органам, як доцільніше з нею працювати, але до мене не прислухалися. Цього, таку brutальну роботу, я їм ніколи не прошу»¹¹³.

О 13⁴⁰ було зачитано вирок — 10 років виправно-трудоих таборів із зарахуванням терміну від 1 лютого 1955 р. Відбував термін покарання в колонії №4 у Житомирі, працював муляром, давав понад 200% виробничої норми, був членом групи громадського порядку, мав три подяки за сумлінну працю¹¹⁴. Однак навряд чи в «трудовому ентузіазмі» полягала причина переведення В. Галаси спочатку до колонії №113 в Біличах під Києвом, а з 22 грудня 1959 р. — до слідчого ізолятора республіканського КДБ. Тут з ним часто зустрічались начальник і керівники окремих підрозділів 1-го управління (зовнішня розвідка) КДБ УРСР. Постановою Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1960 р. В. Галасу було звільнено й помилувано.

В останні роки свого життя провідник Орлан часто виступав у періодиці зі споминами про боротьбу ОУН та УПА, брав активну участь у русі ветеранів-повстанців. Він не дожив кількох днів до 60-ї річниці «лісової армії» й помер у столиці суверенної України 5 жовтня 2002 року.

2.7. Останній лідер руху опору ОУН та УПА в Західній Україні Василь Кук — Леміш¹¹⁵

«Дуже приємно, що ми нарешті зустрілися, Василю Степановичу», — привітав важливого бранця заступник начальника відділу Секретно-політичного управління КДБ УРСР майор Григорій Клименко. «Довго ж вам довелося за мною ганятися», — відповів шойно захоплений спецгрупою у лісовому бункері Василь Кук, останній лідер руху ОУН та УПА в Західній Україні. Цей день, 23 травня 1954 року, ознаменував закінчення організованого збройного опору комуністичному режимові в Західній Україні.

За час кар'єри підпільника В. Кук користувався псевдонімами Леміш, Ле, Коваль, Юрко, Ведмідь, Василь Лиманич, інженер Лука Лемішка, Безіменний, Кочегар, С-Вар, «789/1», «11/315», «100».

Майбутній член Центрального проводу Організації українських націоналістів ОУН(Б) народився 11 січня 1913 року в селі Красному Золочівського повіту на Тернопільщині (на той час — Австро-Угорська імперія). Батько Василя, Степан Кук, працював на залізниці, мати Прасковія опікувала вісьмох дітей.

Трагічна доля західноукраїнських земель повною мірою відбилась на талані близьких родичів В. Кука, крім двох померлих у дитинстві. Усі його брати й сестра були активними учасниками національно-визвольного руху, які зазнали репресій — Ілярія Кука стратили 1938 р. поляки, така ж доля спіткала й Ілька у вересні 1939 р., у 1940 р. уже радянська влада дала 8 років таборів Филімонові, Іван дістав від «совєтів» 8 років у 1940 р. і ще десять — у 1949 р.; сестра Єва вмерла 1946 р., рідний дядько Аксентій Постолюк і 20-літній кузен Ярослав у 1943 р. загинули від рук учасників польських націоналістичних формувань за сумнозвісної Волинської різанини — обопільного українсько-польської етнічної «чистки» 1943–1944 рр., нині рішуче засудженої політичним керівництвом і громадськістю обох країн. Неважко зрозуміти, що страждання та смерть родичів не останньою чергою визначили непримиренне ставлення В. Кука до польського й сталінського режимів, радикалізм, що взагалі був характерним для багатьох діячів ОУН і УПА.

У 1925–1928 рр. В. Кук, як і багато хто з майбутніх функціонерів ОУН та командирів УПА, став членом «Пласту», «Сокола», співпрацював з «Просвітою». Крім військово-спортивного вишколу, багато чим опановували люди, що вирішили цілком присвятити себе національно-визвольній боротьбі. Коли Василь Кук уже перебував у внутрішній в'язниці КДБ УРСР у Києві й майже не доторкався до їжі, оперпрацівники запитували, чому той «погано їсть» (боялися, що «особливо небезпечний державний злочинець» заморить себе голодом). Але Василь Степанович заспокоював їх: «Якби я хотів умерти, то давно б зробив це — у мене є свої способи ще з польських часів...», — і переводив розмову в жартівливе русло: «От ви зводіть мене в ресторан, випили б винця або горілочки, дивисься — й апетит з'явиться».

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В. Кук дотримувався радше лівих, соціалістичних поглядів. У нашу свідомість комуністичною пропагандою та наукою вбили тезу про «українських буржуазних націоналістів». Чи не так? «Буржуазними» обзивали й «народника» Михайла Грушевського, і майже на сто відсотків соціалістичну Центральну Раду, й різночинську ОУН, і переважно селянську УПА. Перший же програмний документ ОУН передбачав, що селяни повинні одержати без викупу поміщицькі землі. Основу сільського господарювання становила б приватна власність селян на землю з державним регулюванням відносин купівлі й продажу землі. Уряд мав піклуватися про підвищення продуктивності й агротехнічного рівня селянської праці.

Важка та військова промисловість підлягали переходові в державну власність. Інші виробництва залишалися у власності окремих осіб та організацій і функціонували на основі вільної конкуренції й приватної ініціативи. Держава бралася сприяти розвитку різних форм кооперації в місті й на селі, зобов'язувалась забезпечити соціальні гарантії — 8-годинний робочий день, арбітраж за розв'язання виробничих конфліктів, допомогу безробітним, пенсійне забезпечення.

Докорінна зміна ідейно-політичних пріоритетів ОУН(Б), відмова від антигуманного, багато в чому ксенофобського, «інтегрального націоналізму» відбулась на III-м Надзвичайному великому зборі (серпень 1943 р.) з прийняттям нової Програми організації, побудованої на засадах соціальної справедливості, демократії, поваги до прав людини і національних меншин¹⁶.

Поза всяким сумнівом, для розуміння сторонності значної частини народу України капіталістичних ідей і рафінованого націоналізму Лемішу багато дало керівництво підпіллям ОУН в індустріальних областях південного сходу УРСР у 1942–1943 рр.: на допитах у КДБ він визнавав, що ідеї націоналістів і курс на відродження приватної власності не підтримують «східняки». Жителі Сходу республіки, як визнано в документі Центрального проводу ОУН(Б), переважно русофіли, й для них «поняття самостійної України — як для нас самостійна Гуцульщина».

Уже в післявоєнні роки Василь Степанович критично ставився до хиб капіталістичного способу життя, до корисливої політики Заходу щодо України. Перебуваючи у вирі боротьби з радянським режимом, він болісно сприймав прагматичне ставлення Заходу до руху ОУН і УПА лише як до «п'ятої колонії» в «холодній війні», нерозуміння владними колами США та Великої Британії важливих нюансів становища підпілля в умовах поступової радянізації регіону й розгортання популярних там соціальних програм.

В одному з бункерів, де переховувався «полковник Коваль», знайшли копію й англійський переклад листа «групи українських політичних діячів» Вінстону Черчиллю від квітня 1946 року. Він містив критичний аналіз знаменитої промови у Фултоні 5 березня того ж року, що знаменувала початок «холодної війни». Лідери ОУН зажадали від Заходу визнати суверенні права України й волі у виборі соціально-економічного устрою. У серпні 1950 року лідери повстанців підготували лист про зміст радіопередач на Україну «Голосу Америки». Фактично це була критика політичних настанов адміністрації США, що, зокрема, не враховувала індивідуальності до капіталізму значною частиною населення УРСР і того, що ОУН виступає за різні форми власності.

Ще будучи гімназистом, В. Кук подружився з однокласником Ярославом Лехом. Приятель давав йому читати нелегальний орган Української військової організації (УВО, першої організаційної форми руху українських націоналістів) журнал «Сурма», що його видавали в Литві. На сторінках «Сурми» регулярно друкували, крім антипольських статей, матеріали з досвіду діяльності революційних або екстремістських рухів. Вочевидь це були перші уроки конспірації, визнанням майстром і розроблювачем якої Василь Степанович стане згодом.

У 1928–1929 навчальному році Василь став членом «Юнацтва» (молодіжного резерву ОУН) і тоді ж вступив до лав національно-визвольного руху, з яким буде пов'язане все його життя аж до захоплення 23 травня 1954 р. агентурно-бойовою групою КДБ УРСР. Наступного року йому довіряють стати керівником «юнаків» Золочівської гімназії й однойменного повіту.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Активізується й робота В. Кука по лінії ОУН. У 1931–1932 роках він налагоджує контакти з членами Крайової ексективи ОУН (КЕ ОУН), майбутніми відомими діячам підпілля ОУН Дмитром Миронюком, Ярославом Стецьком, Ярославом Старухом. За дорученням КЕ ОУН він часто виконував кур'єрські завдання: перевозив зброю та вибухові матеріали у Львів з краківської лабораторії Ярослава Карпинця й Миколи Климишина. Доправляв нелегальну літературу в Луцьк і Рівне. Гімназиста В. Кук кілька разів затримувала польська поліція, але після двох днів арешту через брак доказів відпускала. Перше серйозне затримання сталося 1933 р., коли за поширення націоналістичних листівок довелось провести півроку в Золочівській в'язниці.

У вересні 1933 р. стався новий арешт, разом з братом Іларієм за саботаж та підозрою в підпаленні польських маєтків дістав 14 місяців в'язниці, однак апеляційний суд збільшив термін до 2,5 року. На судовому процесі їх захищав відомий галицький адвокат Степан Шухевич (дядько бойовика УВО — ОУН Р. Шухевича). У 1936 р. брати вийшли на волю завдяки амністії у зв'язку зі смертю Ю. Пілсудського, і Василь знову очолив ОУН на Золочівщині, працюючи під прикриттям продавця. Однак спокушати долю більше не став, і в травні 1937 року перейшов на нелегальне становище — тоді невідомі вбили помічників Ясинських, і В. Кук побоювався репресій під гарячу руку. За його словами, «став професійним революціонером-підпільником, збройним револьвером і гранатами», «проводив масове нічне ідейно-політичне навчання робітників і ремісників на околицях Львова».

В. Кук виступив як розробник «катехізісу конспіратора». У 1937 р. він виконав особливо важливе завдання — створив підпільну друкарню Крайового проводу ОУН у селі Угринів на Івано-Франківщині. Там друкували листівки, пропагандистські й навчальні матеріали та підготовлену Василем Степановичем під псевдонімом «агроном-інженер Лука Лемішка» своєрідну енциклопедію конспіративної роботи та внутрішньої безпеки підпілля — брошуру під назвою «Пашні буряки» (1938). У роботі, екземпляр якої зберігся у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України, докладно описано методи оперативно-розшукової роботи поліції та контррозвідки, основи конспіративного поводження підпільника, способи ухиляння

ня від зовнішнього спостереження й організації таємних зустрічей. Викладено прийоми використання паролів, застосування тайнопису, шифрів, збереження нелегальних архівів, способи перетинання кордону й багато чого іншого, корисного для борців таємного фронту всіх часів і народів.

Уже після 1954 р., коли арештованого В. Кука та його дружину працівники КДБ повели «на перевиховання» в київський музей ім. В. Леніна, захоплення «старого» нелегала викликав макет підземної друкарні більшовиків часів царату в Закавказзі. «Справжня краївка!» — висловився бранець. Навіть перебуваючи під посиленним спостереженням у внутрішній в'язниці КДБ у Києві, «інженер-агроном» намагався вдаватись до конспіративних хитрощів: на прогулянках певну кількість разів ляскав капелюхом, немов обтрушуючи, то по одній, то по другій нозі (показуючи 64-й номер своєї камери для інших ув'язнених), залишав умовні позначки в туалетній кабіні, в книгах позначав певні слова та просив передати літературу дружині.

За дійової участі В. Кука в Підгаському повіті Тернопільщини створено спеціальну школу підготовки кадрів професійних революціонерів для інших регіонів Західної України. Леміш, залучивши прихильників ОУН з-поміж унтер-офіцерів польської армії, організував низку навчальних курсів задля вишколу молодших командирів і стрільців, бойову сотню ОУН у Славятинських лісах. У підпільній друкарні виходить написана ним книжка про застосування «кишенькової артилерії» — «Гранатний вишкіл».

За наказом Крайової екзекутиви ОУН восени 1939 р. В. Кук прибув до Львова, де склав звіт про свою підпільну діяльність і був спрямований у місто Сянок (південний схід Польщі), що тоді перебував уже під німецькою окупацією, для організації розвідувально-підривної роботи проти радянської влади, яка взяла під контроль землі Галичини й Волині, а в 1940 р. — і Північної Буковини, що влились до складу Української РСР.

У 1940–1941 рр. брав дієву участь у роботі Військового штабу ОУН (Бандери), пройшов командирську підготовку в Кракові (1941) і сам викладав основи партизанської боротьби на військових кур-

сах для членів ОУН, створених із санкції та за підтримки німецьких спецслужб. Однак хибно не відзначити, що ОУН, за словами В. Кука, таємно від німців наставляла випускників спеціальних навчальних закладів: потрапивши на територію СРСР, вони повинні зв'язуватися не з нацистами, а з місцевим підпіллям, його референтурами СБ, створювати мережу радіозв'язку на відстані близько 500 км в інтересах національного руху опору.

Квітень 1941 року знаменувався для Леміша входженням у вище керівництво ОУН(Б). Тоді на II-му Великому зборі бандерівців, де він виступав з промовою, його ввели до складу Центрального проводу ОУН(Б) на посаду організаційного референта — по суті, людини номер два в ієрархії націонал-радикального руху.

В. Кук також узяв участь у роботі Повстанського штабу, організував нелегальні переходи через кордон кур'єрських груп, аналізував розвідувальні звіти підпілля, узагальнюючи інформацію про становище в Україні, займався технічною підготовкою кадрів ОУН для подальшої роботи в різних регіонах УРСР.

Навесні 1941 р. організував і очолив Центральний штаб похідних груп членів ОУН(Б) для направлення їх у східні області України. Ці формування мали, просуваючись разом з німецькими військами, пропагувати відродження української держави, демонтувати радянську та створювати підконтрольну ОУН адміністрацію. Незадовго до початку війни Леміш увійшов до Львівської групи з 20 керівних функціонерів ОУН(Б) на чолі з Я. Стецьком, завданням якої було якнайвидше дістатися історичного центру Галичини й організувати проголошення Української держави. У ній В. Кук відповідав за організаційно-технічні питання, зв'язки з місцевими ланками ОУН та перекидання групи до Львова.

У липні 1941 р. очолив Київську групу членів ОУН і їхніх прихильників (близько 30 осіб, переважно зі східних областей за походженням), щоб повторити в Києві проголошення відновлення Української держави. Однак план реалізувати не вдалося. Наприкінці літа німці заарештували його у Василькові й помістили в концтабір у Білій Церкві. Потім довелося побувати у в'язницях Житомира, Рівного, Луцька, відкля йому й організували втечу працівники СБ ОУН.

Провід ОУН(Б) на південно-східних землях, якого Леміш очолив з весни — літа 1942 р., охоплював підпільною діяльністю Донецький і Криворізький басейни, індустріальну Наддніпрянщину, Крим, Одесу й так звану Трансністрію — «подаровані» фюрером союзній Румунії землі південно-західної України, а також Кубань з її високою часткою українського населення.

Похідні групи ОУН(Б) створили тут Київській і Південний (Дніпропетровський) крайові проводи, що поєднували 14 обласних і 30 окружних (близько тисячі учасників). Зокрема, Південний провід ОУН (керівники — Зенон Матла, від літа 1942 р. — В. Кук, референт СБ Б. Яворський (Мирон) поділявся на Запорізький, Дніпропетровський і Кіровоградський обласні, Дніпропетровський і Одеський міські проводи. Обласні проводи (як правило, 50–100 активних підпільників) поділялися на два окружні й районні.

Структуру та діяльність підпілля ОУН на Сході докладно описав сам В. Кук на тривалих допитах у КДБ УРСР. Його найближчими помічниками виступали референт пропаганди О. Логуш (Іванів) і організаційний референт Петро Дужий (арештований 1945 р.). Дніпропетровський окружний провід очолювали Петро Олійник (Еней, майбутній воєначальник УПА), Криворізького окружного провідника Вірмена розстріляли німці. У Запорізькому обласному проводі (Запорізька та Мелітопольська окружні ланки) працювало близько 50 чоловік.

Загалом робота на Сході стала серйозним іспитом для ідеології «інтегрального націоналізму», яка проголошувала гасла «Україна для українців» і «Нація понад усе». Не випадково згаданий проєкт нової програми ОУН, ухваленої в серпні 1943 р. (позбавлений ксенофобії, національної нетерпимості, заснований на універсальних демократичних цінностях та ідеях соціальної справедливості), розробила саме група підпільників на чолі з В. Куком та О. Логушем. Зокрема, Леміш пропонував у жодному разі не налаштовувати проти ОУН населення східних областей гаслами відродження капіталізму.

Працюючи на Сході, Василь Кук зустрів і свою обраницю, що розділила з ним тягар підпільної боротьби. Його майбутня дружина Уляна Никифоровна Крюченко народилася 1920 р. в селі Сурьсько-Михайлівка

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Дніпропетровської області, навчалась у Дніпропетровському інституті інженерів залізничного транспорту. У 1941 р. примкнула до націонал-патріотичного руху, виконувала обов'язки керівника «Юнацтва» ОУН у Дніпропетровську й області. 1942 р. вони побралися з В. Куком, і дружина одержала від чоловіка псевдонім Оксана.

Уляна Крюченко, попри слабе здоров'я й підірвану підпіллям нервову систему, непохитно переносила тяжкі умови нерівної боротьби з гітлерівською наддержавою. Вона безпосередньо створювала підпілля в Новомосковську, а від червня 1943 р. працювала референтом з роботи з молоддю в Криворізькому окружному проводі ОУН. Коли в липні 1949 р. її затримали, прагнучи використати для впливання Леміша, Оксана імітувала згоду негласно співпрацювати з МДБ, однак утекла до підпільників, ледь опинившись поза досяжністю органів держбезпеки.

У 1947 році в них народився син Юрій. Мінливості підпільного життя батьків відбилися й на долі дитини. Дворічним Юрка забрали в дядька, Івана Кука, відправили в спеціальний дитячий будинок ім. Крупської у Жданів (Маріуполь), а потім до Петровського дитячого будинку в Сталіно (Донецьк), де він утримувався як «Юрій Антонович Чоботар, 1946 року, уродженець Сталіно». Як повідомили органам держбезпеки вихователі-інформатори, хлопчик добре малює й танцює, бере участь у художній самодіяльності. Про батьків розповідає, що «мама сидить у в'язниці, мій батько-комуніст розстріляний у Греції, відтіля і я прилетів». У квітні 1957 р. повідомили, що в третьому класі спецдитбудинку навчається Ю.Чоботар, «хлопчик добре встигає, багато читає, захоплюється шахами, у дітей має авторитет». Іван Кук, його мати й батько були засуджені як «бандпособники» до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Певно, молодість і специфічні умови підпільного життя породжували й романтичні захоплення Леміша, у всякому разі, як повідомляли документи органів МДБ, 1949 р. вони заарештували близьку подругу В. Кука Галину Скасків.

З весни 1943 року діяльність В. Кука пов'язана з Українською повстанською армією, у якій він до 1949 р. очолював групу «Південь», а його дружина стала працівницею політико-виховного відділу штабу

УПА — «Південь». У лавах повстанців Василь Степанович дослужився до дуже високого в УПА звання полковника, є й дані про присвоєння йому УГВР до 10-річчя УПА 14 жовтня 1952 р. звання генерал-хорунжого. Узимку 1943–1944 рр. сили повстанців під командуванням Леміша перейшли для продовження боротьби через радянсько-німецький фронт у кременецькі ліси на межі Рівненської й Тернопільської областей.

Влітку 1944 р. Волинь і Поділля стали ареною запеклих боїв українських повстанців з радянськими військами. Для посилення Червоної Армії в антиповстанських операціях на Волинь до квітня 1944 р. перекинули Сухумську й Орджонікідзівську дивізії, п'ять бригад, 18-й кавалерійський полк військ НКВС, кілька бронепоездів, танковий батальйон Особливої дивізії ВВ ім. Дзержинського з Москви. 13, 38, 52-а загальновійськові армії виставили для боротьби з повстанцями по 20–25 тис. багнетів кожна.

Довірена В. Куку група «Південь» провела великий бій із Внутрішніми військами НКВС — Гурбеньський бій у кременецьких лісах (21–27 квітня 1944 р.). Допитуючи полонених повстанців, органи НКВС з'ясували, що в кременецьких лісах дислокується курінь УПА Володимира Лукашука (Кропиви) й інші повстанські підрозділи. Силами 14 батальйонів ВВ НКВС, козачого полку та 16 танків почалося охоплення й прочісування лісів Кременецького та Шумського районів. З повітря завдавали ударів штурмовики ІЛ-2, їхні уламкові бомби та гарматно-кулеметний вогонь спричинив значні втрати й відчутно деморалізував повстанців, які не мали фронтового досвіду. Загальне командування здійснював начальник Управління ВВ НКВС Українського округу генерал-майор Марченко.

Ім протистояло кілька куренів групи УПА «Південь» В. Кука (начальник штабу майор УПА Василь Процюк, начальник оперативного відділу штабу майор УПА Микола Свистун). За словами В. Кука, в боях брало участь 10 тис. повстанців і 30–40 тис. радянських військовослужбовців (у діаспорних публікаціях з історії національно-визвольного руху названо відповідно 5 і 30 тис.). У результаті бою значній частини повстанців удалося вирватися з кільця оточення.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

За час бойових дій «знищено понад тисячу бандитів і чотириста бандитів полонено», рапортував у ЦК Тернопільський обком партії. Зате за даними НКВС, повстанці втратили вже 2018 убитими, 1570 полоненими (ВВ НКВС оцінили власні втрати в 11 убитих, 86 поранених, 7 гармат і 15 мінометів, і навіть справний літак У-2). Повстанці визнали 200 чоловік загиблими (що відповідає рекомендації ділити на 10 реляції про втрати супротивника), зате в пропагандистських документах не забули «забити» 800 вояків ВВ. Оскільки ніде, як відомо, так не брешуть, як на війні й полонанні, спробуймо розібратися з бойовою статистикою Гурбеньського бою.

Штатна чисельність батальйону мотострілецької бригади ВВ НКВС становила 713 чоловік. Навіть якщо припустити, що в бій ішли вкомплектовані на 100% підрозділи (що малоімовірно в умовах безперервних бойових дій), то чисельність ВВ не набагато перевищувала 10 тис. багнетів і шабел. Чисельність повстанців, звичайно ж, була, якщо дотримувати запропонованих В. Куком співвідношень 1:3—4, 2,5-3 тис. бійців (діяти великими з'єднаннями в умовах абсолютної військово-технічної переваги супротивника для повстанців дорівнювало смерті). За підрахунками з сучасних наукових видань з історії ВВ НКВС, їхні втрати в 1944 р. становили 6% від утрат УПА, тоді визнані УПА 200 загиблих видаються цілком припустимими, а «завдані супротивникові втрати» — також приблизно вдесятеро завишеними. Та й якщо підсумовувати радянські дані, то вийде, що всіх повстанців (а то й більше) були перебито чи захоплено, тоді як частина їх прорвалася.

Доцільно зачепити й характер взаємовідносин між двома лідерами ОУН та УПА — Р. Шухевича і В. Кука. В опублікованій журналом «Зона» статті-спогадах про командувача УПА та лідера Проводу ОУН(Б) в Україні Р. Шухевича та й в інших сучасних публікаціях В. Кук ретельно підкреслює, що між членами вишого керівництва ОУН та УПА жодних суперечностей і розбіжностей не було. Чи це так? Схоже, що традиція до облагороджування та глорифікації минувшини не обійшла й Василя Кука.

В інформації НКВС УРСР Секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову від 20 листопада 1944 р. відзначено, що зростання втрат серед учасників повстанського руху, поінформованість населення про зв'язки

керівників ОУН та УПА з німцями спричиняють відтік рядових учасників і послаблення підтримки місцевим населенням. Своєю чергою, це стимулює посилення каральних заходів повстанців «проти тих, хто йде з банд, і населення, яке негативно ставиться до оунівців». Погіршення становища руху опору зумовило розбіжності серед його лідерів, до яких додалися й особисті амбітні суперечності між окремими членами Проводу ОУН(Б) в Україні (групою М. Лебеда, В. Кука і М. Степаняка, з одного боку, Р. Шухевича, Д. Клячківського й інших членів Проводу — з іншого). Зокрема, М. Степаняка Р. Шухевич ще в травні 1943 р. усунув від керівництва підпіллям Галичини, призначивши замість нього свого ставленика В. Охримовича.

Як повідомив на допитах арештований 2 серпня 1944 р. УНКДБ по Рівненській області член Проводу М. Степаняк (Лекс), він особисто, М. Лебідь і В. Кук ініціювали конференцію керівників окремих ОУН у Волинській, Рівненській і Тернопільській областях. Деякі учасники конференції запропонували відмежуватися від ОУН, оголосити Р. Шухевича головним винуватцем співробітництва з німцями й вивести підпілля згаданих областей з-під керівництва Проводу ОУН. Вирішили, що нове крило націонал-патріотичного руху називатиметься Народно-визвольною революційною організацією (НВРО), а її програму доручили скласти випускникові юридичного факультету Лексові, чим він і займався до арешту. Про створення НВРО повідомили керівникам місцевих ланок ОУН Волині. Правда, в жовтні 1944 р. нова організація саморозпустилась, однак це не припинило розбіжностей між лідерами ОУН та УПА.

Цікаві свідчення про відносини між генералом Чупринкою і Лемішем дала в МДБ УРСР особиста зв'язківка й кохана жінка Р. Шухевича Катерина Зарицька: «Шухевич, хоч зазвичай і давав високу оцінку Лемішу як енергійній і здібній людині, але завжди відзначав, що він не вміє й не хоче з ним працювати і завжди індивідуально вирішує всі питання. У свою чергу Леміш як організаційний референт Головного проводу ОУН і керівник оунівського підпілля на Волині, в Подільському краї й на Сході завжди ретельно беріг свої організаційні зв'язки на цій території і при вирішенні тих або інших питань уникав ради-тис із Шухевичем і навіть усунув його від участі в керівництві ОУН у цих областях»¹⁷.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

«Документальними даними встановлено, — сказано в орієнтуванні органів держбезпеки, — що між Шухевичем і Лемішем є серйозні розбіжності щодо організаційних питань, які спричинили особисту ворожість один до одного». Захоплені підпільники засвідчили, що в 1947 р. Леміш розпорядився з пропагандистських матеріалів вилучити гасло «Хай живе командир УПА Тарас Чупринка!».

Узимку 1945 р. В. Кук не допустив до особистої зустрічі з собою зв'язківку Р. Шухевича Галину Дідик та й ще надіслав своєму шефові листа з докорами стосовно порушення встановлених правил користування лініями зв'язку. Улітку 1947 р. Леміш не пустив своїх підлеглих на нараду в рогатинських лісах Карпат та ігнорував розпорядження Чупринки здати командування рухом опору на відведеній йому території Волині й Поділля. Конспіратор до мозку кісток, В. Кук суворо дорікав Р. Шухевичу за небезпечні й зухвалі поїздки на кардіологічне лікування в Одесу в супроводі Г. Дідик у 1948—1949 рр. (критику Леміша Чупринка сприйняв близько до серця).

Щоправда, обгрунтовані претензії були до В. Кука й у головного командира УПА. Зокрема, за свідченням командувача групою УПА «Захід» Олександра Луцького, оскільки провід ОУН офіційно виступав проти контактів з німцями, у січні 1944 р. за переговори з німцями про ненапад над командиром УПА «Південь» Лемішем нависла загроза покарання, і його врятували тільки великі особисті заслуги. Крім того, Р. Шухевич обвинувачував підлеглого в тому, що за його потурання на Волині відбулась масова фізична «чистка» Службою безпеки ОУН лав підпілля, що призвела до його розколу в регіоні.

Закономірним наслідком демократизації ОУН стало створення надпартійного органу керівництва визвольним рухом — Української головної визвольної ради (УГВР) «Тимчасовий устрій», схвалений установчим Великим збором УГВР 15 липня 1944 р., визначав її статус як «верховного органу українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССД», що визначає концептуальні напрями державотворення й поточної політики¹⁸.

У 1944 р. на нараді членів Проводу ОУН(Б) в олеському лісі на Львівщині В. Кука знову вводять у вищий керівний орган національно-визвольного руху як організаційного референта. «З 1945 року,

— пише в автобіографії Василь Кук, — я безпосередньо керував діяльністю ОУН на східноукраїнських землях, у Подільському краї, а після смерті провідника північно-західних українських земель Клима Савура (12 лютого 1945 р. — Авт.), також і на північно-західних українських землях, і постійно знаходився в цих місцевостях».

Попри розбіжності з Р. Шухевичем, військово-політичний досвід і здібності керівника заслужено забезпечували В. Куку друге за значенням місце в ієрархії руху самостійників-державників, як іменувала себе бандерівська фракція ОУН. Крім керівництва підпіллям Волині, Поділля та Сходу України, підрозділами УПА на цій території, він з 1947 р. стає заступником Р. Шухевича як з командування повстанцями, так і в Проводі ОУН(Б) в Україні.

Після загибелі генерала Чупринки 5 березня 1950 р. В. Кук займає місце голови Генерального секретаріату УГВР, ставши ключовою політичною фігурою руху опору, претендентом на вищі державні посади в евентуальній Українській державі.

Ховаючись від переслідування, Леміш неодноразово змінював місця дислокації. У 1944–1945 рр. переховувався в підгаєцьких і бережанських (Тернопільська область), рогатинських лісах Станіславської області. Створений там особливий Рогатинський надрайонний провід ОУН (криптонім «Роксоляна») спеціалізувався на забезпеченні нелегального перебування лідерів руху опору. У 1946–1948 рр. знову перебував в підгаєцькі ліси, часом виходячи на запасний пункт зв'язку «100» у Золочівському районі Львівської області.

З місць укриття підтримували контакти з керівниками підзвітних Лемішу Крайового проводу на північно-західних українських землях Ярославом Дударем (Вереса, вбитий 1946 р.), М. Козаком, І. Литвинчуком (застрелився 18 січня 1951 р.), Василем Галасою, а також Крайового проводу «Поділля» — Беспалком (Остапом, убитий 1947 р.), Іваном Прокопишиним (Бурланом, загинув 6 листопада 1951 р. поблизу хут. Підболота Кременецького району) і Василем Беєм (Уласом; у лютому 1951 р. його захопили органи МДБ, однак він увів їх в оману обіцяючи співпрацювати, знову пішов у підпілля, розповів В. Куку про обставини «вербування», загинув 23 травня 1952 р.). Окремі лінії

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

зв'язку встановлювали з керівниками інших великих проводів. Зокрема, на хуторі Терєбіжжя (Одеський район Львівщини) розгромили пункт зв'язку «91» на лінії до В. Кука від шефа крайового проводу «Захід — Карпати» Р. Кравчука.

На кур'єрських лініях, що досягали навіть Баварії, під контролем СБ обладналися «живі» пункти зв'язку — бункери з криптонімами («Безодня», «Яр», «Вулик» тощо), де обмінювали кур'єри. Широко застосовували й «мертві» пункти для безконтактного зв'язку — в закритих будівлях, під каменями, в дуплах дерев. Функціонери ОУН мали документи прикриття на чужі імена — під час затримання в В. Кука вилучили паспорт і військовий квиток на ім'я Крупенка Миколи Борисовича.

Забезпеченням безпеки та кур'єрського зв'язку Леміша з підлеглими ланками підпілля й Р. Шухевичем у 1944 р. займався понад 100 чоловік, хоча охоронців і зв'язківців поступово меншало — близько 20 у 1950 р., 3—4 — у 1953 р., коли було вбито начальника зв'язку В. Кука Байду. Труднощі у відносинах із закордонними частинами ОУН через західний кордон навіть змусили останнього командарма УПА продумувати можливість налагодити канал зв'язку через Закавказзя й Афганістан! Документи органів держбезпеки зберегли для історії імена та псевдоніми його окремих охоронців: командира групи охорони Івана Демчука, бойовиків Романа Луціва (Бояна), Василя Лубонька (Степовика), Ярослава Семенька (Дем'яна), Василя Кузіва, Івана Луціва (Ігоря), Мухи, Байрака, Славка, Чабана, Юрія та інших самовідданих повстанців, що ризикували через близькість до лідера підпілля.

До речі, недавно в підземній схованці села Озерна Тернопільської області знайшли архів підлеглого В. Куку крайового проводу ОУН «Поділля», що його дослідники М. Мизак і В. Горбатюк опублікували в книзі «За тебе, свята Україно».

На розшук В. Кука спрямували значні оперативно-військові сили. У 1944 р. органи держбезпеки України завели оперативну справу «Барлога» з розшуку членів Центрального проводу ОУН(Б). За кожним з «бандватажків» закріплювали групи оперативних працівників управління боротьби з бандитизмом НКВС УРСР і відповідних підрозділів УНКВС західних областей України. До 1946 р. було убито

або захоплено 5 членів ЦП і 138 керівників ОУН та УПА середньої ланки (всього за десятиліття боротьби ліквідували або заарештували 21 члена ЦП, 7800 командирів підрозділів УПА та функціонерів територіальних ланок ОУН).

Персонально задля розшуку В. Кука було заведено оперативну справу «Борсуку», відповідальність за яку покладено на 1-й відділ управління 2-Н МДБ УРСР, управління МДБ у Тернопільській і Львівській областях. До серпня 1951 р. безпосередньо за «Борсуком» полювали оперативно-військові групи Львівського УМДБ (на чолі з його заступником начальника полковником Фокіним, у складі 27 оперпрацівників, 17 офіцерів і 270 солдатів ВВ) і Тернопільського УМДБ (заступник начальника УМДБ полковник Хорсун, 15 оперативників, 5 офіцерів і 104 солдатів ВВ). Для порівняння зазначимо, що всього щодо членів ЦП тоді «працювало» 82 оперативники, 65 офіцерів і 1224 солдатів ВВ МГБ.

В орієнтуванні МДБ УРСР від 2 вересня 1949 р. про Леміша сказано: «Часто носить простий селянський одяг, так само вдягаються його бойовики. При спілкуванні з населенням і підпільниками Леміш та його бойовики поводяться строго конспіративно, кличок і імен один одного не називають, своє минуле конспірують, кличка і імен прийшли й куди будуть прямувати ретельно приховують». Повідомляли, що В. Кук «говорить спокійно, упевненим голосом, не вимовляє літеру «л», а також страждає на хворобу шлунка, чому постійно носить при собі фляжку з настоянкою полину, а на нарадах керівного складу особистий кухар готує йому дієтичну гречану кашу.

Підпільна робота таїла чималі ризики, органи держбезпеки йшли на різні підступи, щоб ліквідувати лідерів ОУН та УПА. 4-й відділ у складі управління боротьби з бандитизмом НКВС, згодом — управління 2-Н (боротьба з націоналізмом) МДБ УРСР, розробляв оперативну й спеціальну техніку, зокрема й різні смертоносні сюрпризи. Леміш ледь не став жертвою спецоперації противника. Перехопивши одну з його ліній зв'язку, чекісти відправили В. Куку пошту в тубику з-під зубної пасти, з якої пішов гірчичний газ — адресат ледь устиг вискочити з замкнутого простору бункера на повітря і на певний час утратив зір.

Поступово органи держбезпеки перейшли до формування цілих легендарованих територіальних організацій підпілля, що відіграли вирішальну роль в усуненні або затриманні лідерів руху опору, а також в оперативних іграх із закордонними центрами ОУН та спецслужбами країн НАТО. У 1951—1953 рр. діяло 7 легендарованих проводів (Калуський, Коломийський і Кам'янець-Подільський окружні та чотири районні), 6 окремих спецгруп. Усього на рахунку «перевертнів» — 1163 убитих, понад 2000 захоплених і 700 виведених з підпілля учасників руху ОУН та УПА.

У перші повоєнні роки В. Кук виступив як один з творців нової стратегії й тактики збройного підпілля під політичним керівництвом ОУН, а в 1950—1954 роках об'єднав у своїх руках військово-політичне керівництво збройним підпіллям і так званою «легальною мережею» ОУН(Б) у Західній Україні.

Масовані оперативно-військові операції швидко скорочували лави підпілля. Тяжкі умови зимівель під землею та постійна психологічна напруга спричинювали легеневі й шкірні захворювання, авітаміноз, дистрофію і нервові розлади. Повною мірою відчув на собі тяжкість нелегального становища й кочового життя В. Кук. Коли його оглянув начальник поліклініки КДБ, заслужений лікар УРСР, підполковник медслужби Гуменюк, то виявив у «в'язня 300-го» міокардіодистрофію, гіпопластичний гастрит, астенію нервової системи, а проведений 27 листопада 1954 р. рентген, обстеження професора Міхенца та доцента Букрєєва виявили виразку дванадцятипалої кишки.

Розуміючи, що подальший відкритий опір поглиблює розрив з населенням, призводить до безглузких жертв і не в силах зупинити радянізацію, В. Кук з початку 1950-х рр. неодноразово видавав розпорядження про мінімізацію бойових і терористичних акцій, перехід до глибокого підпілля або легалізацію його учасників, збереження сил на віддалену перспективу, зміцнення молодіжного резерву.

Рух опору все більше набував дисперсного характеру, втрачав чітку організаційну структуру й активність другої половини 1940-х років. До серпня 1953 року органи держбезпеки налічували в Західній Україні близько 160 озброєних підпільників, розшукували 725

членів ОУН, діяли окремі ланки Львівських і Карпатського крайових проводів, двох окружних, 4 надрайонних, 13 районних проводів і 22 окремі групи підпілля. Від 1 січня до 1 серпня 1953 р. зареєстрували всього лише 17 акцій підпілля, з-поміж яких 9 терактів (9 убитих і поранених) і 14 випадків поширення листівок.

Однак, визнавали чекісти, «стан агентурної роботи продовжує залишатися незадовільним», не вдалося впровадити надійних негласних помічників у центральний і крайові проводи, немає «прямих агентурних підходів до ватажків цих проводів». Тому в планах оперативних заходів були передбачені «рішучі заходи з розшуку і ліквідації найближчим часом членів так званого Центрального проводу ОУН Кука, Галаса й Охрімовича», для чого створювали спеціальні оперативні групи на чолі з начальниками й заступниками начальників обласних управлінь МДБ УРСР, укомплектовані найдосвідченішими оперативниками, підрозділами військ Внутрішньої охорони і транспортом. Органи МДБ були зобов'язані шляхом впровадження агентури до складу керівних ланок підпілля підвести їхніх учасників під «оперативний удар».

31 грудня 1953 р. ЦК КПУ вказало МВС УРСР на незадовільну роботу з «повного розгрому націоналістичного підпілля», а 15 березня 1954 р. Політбюро ЦК КПУ прийняло постанову про причини «провалу операції з ліквідації» В. Кука в Хмельницькій області.

Не лишилися поза увагою Леміша й конфлікти пристрасті в закордонних центрах ОУН. У липні 1950 р. в листі до їхніх ватажків В. Кук відзначав: «Досить сумний і відразливий образ являє собою український політично-партійний табір. Основний тон — це партійна гризня, брутальна лайка, що ганьбить кожного «не свого». Уже після досягнення Україною незалежності, аналізуючи ситуацію початку 1950-х, В. Кук наголошував: «Конфліктні пристрасті в той час розпалились до такої міри, що всяке критичне, аналітичне мислення притупилося, відсунулось на задній план, а на перше місце вийшло нездоланне бажання за будь-яку ціну взяти гору над своїм опонентом».

Ішлося про те, що від 1946 р. загострюються розбіжності між лідером закордонних частин ОУН (ЗЧ ОУН, підконтрольних англійській розвідці) Степаном Бандерою, що претендував на одноосібний конт-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

роль націоналістичним рухом в еміграції, та функціонерами ЗП УГВР на чолі з М. Лебедем і Я. Стецьком (на ЗП УГВР поширили вплив спецслужби США). Низка конференцій ОУН кінця 1940-х рр. нічого не дали, С. Бандера заперечував необхідність демократизації націоналістичного руху і навіть розпорядився фізично усунути суперників.

Слід відзначити, що центри українських націоналістів в еміграції визнавали над собою верховенство керівних органів підпілля в «Україні, що воювала». Саме вотум довіри останніх легітимізував «ОУН у вигнанні», даючи змогу закордонним центрам виступати перед іноземними політичними колами від імені України. Звідси виникало завдання дістати «мандат довіри» від лідерів підпілля, що набуло майже сакрального значення через різке загострення суперечностей між керівниками ЗЧ ОУН і ЗП УГВР.

При цьому обидві сторони апелювали до морально-політичної підтримки лідерів підпілля в Україні, направляючи туди емісарів по «мандат». Знаючи гостроту розбіжностей між закордонними осередками, радянські спецслужби одним з основних пріоритетів оперативних ігор із закордонними центрами ОУН і розвідками країн НАТО (з використанням захоплених емісарів і радистів) вважали поглиблення розбрату між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР.

Розуміючи, що радисти не стануть сумлінно співпрацювати під тиском і завжди можуть вставити в радіограму умовний сигнал «працюю під контролем», їх ретельно, поволі готували до зміни «господаря». Закинутого з ФРН радиста Марка — Юліана Магура, захопленого 16 грудня 1953 р., — згадував працівник НКВС — КДБ Ігор Купрієнко* (він брав участь у ризикованих розшукових заходах, траплялося,

* Купрієнко Ігор Юрійович (1924 р., м. Київ — ?). Українець. Освіта вища, учасник Великої Вітчизняної війни з 1942 р., отримав важке поранення у хребет, однак повернувся в стрій. В органах держбезпеки з січня 1946 р., підполковник. Брав участь в численних оперативних заходах проти підпілля ОУН та емісарів закордонних центрів ОУН, очолював один з контррозвідувальних підрозділів УКДБ по Волинській області, з 1966 р. викладав у навчальному закладі КДБ СРСР у м. Києві. Після відставки (в 1974 р.) працював заступником директора Інституту ядерних досліджень АН УРСР, брав участь у подоланні наслідків аварії на ЧАЕС. Нагороди: ордени Вітчизняної війни I

що по кілька місяців зимував у бункерах разом зі справжніми підпільниками), тривалий час його делікатно «виховували» агенти-бойовики на легендованій «базі» підпілля. Лише після відправлення ним на радіоцентр у Франкфурті радіограми про припинення зв'язку на зиму Марка арештували. «Спецлітаком він був відправлений у Київ, і в той же вечір, не встигнувши віддихатися від спертого повітря бункера, сидів в оперному театрі і, вражений, слухав оперу «Запорожець за Дунаєм». Ранком попросив папір і ручку».

Для ватажків ОУН в Україні мюнхенські розбіжності секретом не були, і, зрештою, В. Кук заборонив підпільникам іменувати себе «бандерівцями», схилившись до підтримки демократичнішого ЗП УГВР. У липні 1953 р. від В. Кука на Захід передали лист, який уповноважував на створення Колегії з розв'язання конфлікту в складі С. Бандери, Л. Ребета і З. Матли, однак переговори між ними в серпні не дали позитивних результатів, і в січні 1954 р. С. Бандера вийшов з Колегії.

Суперечності лідерів націоналістичного табору в еміграції вдало використовували радянські органи держбезпеки в ході оперативних ігор. Найрезультативнішою серед таких можна вважати гру «Звено»¹⁹. В ході проведеної МДБ УРСР та спецслужбами Польщі оперативної комбінації С. Бандера призначив агента Владека старшим кур'єрської групи до В. Кука. З розробленою чекістами поштою він прибув до Мюнхена (25 жовтня 1950 р.). Серед «рекомендацій» лідера підпілля в Україні містилась і пропозиція направити на ЗУЗ авторитетного функціонера ЗЧ ОУН для об'єктивного інформування про становище в краї та контролю за підпіллям з боку С. Бандери. Бийлихо повністю підтримав такий план, котрий, до того ж, улаштував і англійську розвідку. Він навіть заборонив СБ перевіряти «послання підпілля». Незабаром Владек, відзначений Срібним хрестом заслуги, почав навчання в англійській розвідувальній школі. У ніч з 14 на 15 травня 1951 р. англійський літак з Мальти скинув на територію Станіславської області дві групи емісарів, де знаходився й Владек. Очолював емісарів шеф СБ ЗЧ ОУН М. Матвієйко.

ступеня, «Знак Пошани», медалі. Почесний співробітник органів державної безпеки.

Владек зміг дістатися Львова й повідомити чекістам про склад і місце знаходження груп. 5 червня за допомогою агентурно-бойової групи М. Матвієйка та радиста Смальяка захопили, другу групу емісарів ліквідували. Усміх погодився співпрацювати з МДБ, дав змістовні свідчення про становище в закордонних центрах і їхні контакти з іноземними розвідцентрами. 2 липня розпочалась оперативна гра «Звено» з ЗЧ ОУН та англійською розвідкою. М. Матвієйко удавав перебування на базах Львівського крайового провідника Є. Пришляка, захопленого в січні 1952 р., його радист регулярно виходив на зв'язок із закордонними радіоцентрами з відповідних районів карпатського краю. Незабаром англійці повідомили про закид в УРСР американською розвідкою емісара ЗП УГВР В. Охримовича.

Основними здобутками ініціаторів гри «Звено» (від 1955 р. її вели з італійською розвідкою) стало поглиблення розколу між закордонними націоналістичними центрами (гра сприяла відокремленню від ЗЧ ОУН групи ОУН за кордоном або «двійкарів»), просуванню військово-економічної дезінформації іноземним спецслужбам, знешкодження 9 кур'єрських і розвідувальних груп (вбито 18, захоплено 26 їх учасників, п'ять з яких було залучено до співробітництва). Після того, як підпілля було повністю знищено, стало політично невідгідно імітувати перед зарубіжним загалом його наявність — і гру припинили. М. Матвієйка (помилований у 1958 р.) надалі використовували задля пропагандистського розкладу української політеміграції.

6 жовтня 1952 р. за допомогою агентів-бойовиків захопили закинутого в травні 1951 р. американським літаком керівника політико-інформаційної служби (розвідки) ЗП УГВР В. Охримовича (Грузина). Цікаво, що ледь отямившись від першого шоку, Грузин побачив солдата-казаха і зажадав: «Заберіть його, все, що тут відбувається, стосується тільки нас, українців, і казахові робити тут нічого!» Однак неподали від місця операції знаходився охоронець емісара Петро, який зумів утекти, й звістка про захоплення або загибель В. Охримовича дійшла до В. Кука.

Ще до арешту кур'єрська група в жовтні 1951 р. доправила поважного гостя до місць базування В. Кука в північній частині Золочівського району Львівщини. Як повідомив на допитах Охримович,

вони вели з Куком тривалі бесіди про стан націоналістичного руху, і Леміш песимістично оцінював перспективи боротьби, підкреслював відірваність від реальності політичних настанов закордонних центрів ОУН. Лідер підпілля доручив Грузинові, членові ОУН з 1930 р., написати книгу з критикою поглядів засновника ідеології «інтегрального націоналізму» Д. Донцова, наголосивши на неспроможності ксенофобії в сучасних умовах. Презимувавши з В. Куком, що присвоїв емісарові ЗП УГВР звання майора-політвиховника УПА, 26 травня 1952 р. В. Охримович подався в Карпати, де за дорученням Леміша очолив Львівській і Карпатській крайові проводи ОУН, а за сумісництвом став політичним референтом Головного штабу УПА.

Основним завданням емісара було одержати від В. Кука мандат довіри для ЗП УГВР. Леміш як голова Генерального секретаріату УГВР погодився видати йому мандат довіри для передачі на Захід (написаний Грузином на цигарковому папері ще 5 вересня 1952 р.). Більше того, нагородив гостя Золотим хрестом заслуги ОУН.

Учасників захоплення Охримовича щедро віддячили грошима, звільнили від спецпоселення їхніх родичів. Грузин особисто показав у лісі біля села Калшува Золочівського району Львівської області розташування бункера, в якому застрелились за спроби захоплення бойовики Леміша — Тарас, Вишневий та Ілько, а в селі Курники-Іванчевські Збарзького району Тернопільщини за його ж свідченнями ліквідували бункер, наданий В. Куком для зимівлі в 1951–1952 рр. (при цьому загинули підпілляники Андрій, Чубатий і Микола). 22 січня 1953 р. в селі Стратині Рогатинського району Станіславської області в господарстві власника пункту зв'язку кур'єрської групи В. Кука Михайла Проця розгромили бункер, де загинули охоронці Леміша Петро й Дмитро, коханка Охримовича Зенка і сам господар. Усього ж за «наводками» Грузина викрито 4 бункери (7 убитих підпілляників), що використовував В. Кук, ліквідовано двох кур'єрів повстанського командарма.

Поки арештований емісар закордонного центру дивився в порядку «перевиховання» радянські блокбастери «Падіння Берліна», «Ленін у Жовтні» та «Сказання про землю Сибірську», вивчав придбану на його прохання книгу «Стратегія і тактика шахової гри», оглядав

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Дніпрогес і передові колгоспи Київщини, від імені Охримовича склали лист до Леміша, в якому «зниклий» провідник карпатського краю пояснював «поважні причини» особистої неявки на зустріч. Охримович писав, що підпілля опинилось «перед неминучим і даремним знищенням залишків своїх кадрів, перед безперспективною і безглуздою втраатою крові українських людей».

У ніч з 26 на 27 травня 1953 р. у вишнівському лісі Букачівсько-го району Тернопільщини агентурно-бойова група знов передала охоронцям В. Кука на чолі з Орестом «пошту» від В. Охримовича. Однак сам Леміш на п'ять наступних зустрічей не прибув. Лише пізніше стало відомо, що в червні 1953 р. він повідомив В. Галасі — він розкрив оперативну гру, що ведеться від імені В. Охримовича від 1952 р., однак має намір її продовжувати, дезінформуючи супротивника. Поінформованість Леміша зірвала й задуману гру з виведенням за кордон спецагента, який «добровільно виявив згоду завдати йому вогнепального поранення», аби зімітувати правдоподібність «прориву» на Захід.

Утім, оговтавшись від потрясінь перших місяців неволі, В. Охримович категорично відмовився співпрацювати з органами держбезпеки, чим зірвав оперативну гру «Траса», де емісар мусив відіграти роль шефа легендарного проводу ОУН. 23 листопада 1953 р. радист Берест надіслав в ефір погоджену з чекістами «останню радіограму»: «Мене оточують, палю шифри...» «Продовжує поводитись вороже, — доповідали працівники МВС 25 травня 1953 р., — виконує наші завдання тільки в силу арешту... Поводиться неширо, відкрито заявляє про своє вороже ставлення до радянської держави та її політики, висловлює свої націоналістичні переконання й категорично відмовляється від співробітництва з органами МВС. Тричі відмовлявся від виконання наших завдань, наполягав на закінченні слідства та відданні його під суд». «Так, я злякався і здав багатьох, — заявив Грузин, — «посипав» організаційні таємниці. Але моя совість не дозволяє брати участь у захопленні Леміша. Думаю, відмова прискорить розправу, але я готовий до цього!»

На рівні ЦК прийнято рішення стратити Охримовича з повідомленням про це в ЗМІ. 29 березня 1954 р. Військовий трибунал КВО засудив його до вищої міри покарання. 18 травня вирок виконали в Києві, а наступного дня з'явилися повідомлення в пресі й по радіо.

Поступово соціально-економічні заходи радянської влади, оперативно-військові удари та механізм кругової відповідальності разом з бажанням основної частини населення повернути стабільність підірвали масову базу підтримки підпілля. До 1953 р. опір удалось придушити в 147 адміністративних районах регіону, хоча ще в 44 залишались окремі проводи ОУН — як правило, один функціонер з 1–2 охоронцями. Всього на 10 грудня 1953 р. в розшуку перебувало 98 озброєних делегалів з 12 проводів і 18 окремих груп у 37 районах Західної України¹²⁰. До серпня 1954 р. на оперативному обліку перебувало близько 70 підпільників, які не склали зброї.

У листі від квітня 1953 р. для передачі на Захід В. Кук так оцінив тодішній стан підпілля: «Стан організації в цілому катастрофічний... Керівні кадри ліквідовані. Уся робота складається із самозабезпечення і збереження на кращі часи... Тривале підпільне життя втомило навіть найсильніших, нервово виснаженні, фізична перевтома, хвороби і рани...»¹²¹

До слова, останнє збройне зіткнення з підпільниками ОУН відбулося 14 квітня 1960 р. поблизу села Лози в Збарзькому районі Тернопільської області. Там у результаті оперативно-військової операції вбито делегалів ОУН Петра Пасічного та Олега Цетнарського захоплено вінчану дружину першого Марію Пальчак, яка намагалася застрелитись¹²².

Як і раніше, одним з головних завдань органів держбезпеки вважали розшук останніх членів Центрального проводу в Україні В. Кука та В. Галаси. Щоб захопити останнього, створили спецгрупу «Закат» на чолі з К-62, колишнім шефом одного з територіальних проводів ОУН, кавалером Хреста заслуги та двох медалей «За боротьбу в особливо складних умовах».

Безпосередньо розшук В. Кука (оперативний захід «Западня») організував 1-й відділ 4-го (Секретно-політичного) управління КДБ УРСР на чолі з наймолодшим начальником відділу Петром Свердловим і його заступником Г. Клименком. В іванцівському лісі Львівської

¹²⁰Свердлов Петро Якович (1923, м. Умань — 1981, м. Київ). Співробітник органів державної безпеки в 1942–1975 рр., полковник. В 1944–1951 рр. брав безпосередню участь в оперативних заходах із протиборства з підпіллям та за-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

області підготували для зустрічі Леміша один з підземних бункерів, де він зупинявся в 1947–1952 роках. Укриття розмінували, побілили зсередини, висушили примусами й надали йому обжитого вигляду. Там же замаскували два радіосигналізаційних апарати «Тривога», вивішивши їхні антени під кору дерев. У ніч з 20 на 21 квітня 1954 р. туди вселились добре знайомі В. Куку колишні підпільники, спецагенти Богун, Живий і Роман (псевдоніми змінено — Авт.), щоб навіть запах укриття не викликав підозри в досвідченого конспіратора Леміша.

В ніч на 23 травня 1954 р. йшов дощ. Близько 4-ої ранку Богун вийшов нагору подихати й почув тріск гілок у чгарнику. «Чи-чи-чи» — почувся характерний умовний сигнал підпільників, що імітує клекіт лісового птаха. До бункера прибули В. Кук, його дружина У. Крюченко та два охоронці — Володимир Задвірний (Довбуш) і Михайло Фенін (Назар). Докладно розпитавши Богуну про обстановку, Леміш звелів йому йти по рушника, аби зав'язати очі бойовикам (їх залишили на певній відстані від бункера), а сам з дружиною попрямував в укриття.

У бункері панував порядок, Роман смажив картоплю для гостей на гасниці. Уже на допитах В. Кук згадував, що його насторожило тремтіння рук Романа й те, що бойовик, який зустрічав, йшов до бункера, не знявши чобіт, а також наявність якісних продуктів, радянських книг. Але тоді вони були дуже втомленими після тривалого переходу й хотіли відпочити під охороною «друзів». За сніданком Леміш багато жартував, похвалив знайомого йому по підпіллю Романа («добрий бойовик», «надійний хлопець») і пояснював за чаєм «колегам», як успішно втекти від пошукового собаки, посипавши стежку «каїнською сумішшю» або застреливши пса.

кордонними центрами ОУН, зокрема — в 1944–1948 рр. особисто брав участь в ліквідації референтур СБ Тернопільського окружного проводу, Копичинського надрайонного проводу, пунктів зв'язку крайового проводу «Поділля». В 1952–1969 рр. — співробітник центрального апарату МДБ-МВС-КДБ УРСР, виконував місії радника на Кубі (1961–1962 рр.), в Польщі (1960 р.), в Чехословаччині (1968 р.). В 1975 р. звільнений у запас за хворобою. Нагородив: ордени Вітчизняної війни I ступеня, «Знак Пошани», 14 медалей (в т.ч. «За відвагу», «За бойові заслуги»). Почесний співробітник органів державної безпеки (1957 р.).

Помивши ноги, Леміш ліг відпочити на нари, попросив Богуну почистити його американський автомат (подарунок В. Охримовича), на лихо собі показав, як розбирати заморську зброю. Коли чоловік і жінка заснули, Богун та Роман знешкодили автомат, обережно витягли з-під подушки Уляни ТТ і накиннулись на сплячих.

«Скільки вам заплатили?!» — гнівно запитав зв'язаний Леміш. «Ми заарештували вас за наказом провідника Орлана, — відповідав Богун, — щоб скоріше покінчити з війною і забезпечити нормальне життя народу». Узявши себе в руки, Кук пообіцяв бойовикам від 5 до 20 тис. карбованців, наявні в них золоті вироби, але марно. «Я колишній есбіст, — твердо заявив Куку Богун, — і знаю правило — хто наказав зв'язати, той і наказує розв'язати. Хіба не Ви вчили нас цього?» Агенти викликали «по тривозі» опергрупу, і до 10.35 прибули лейтенант Валентин Агеев та старший групи Г. Клименко. Привітавшись з Куком, Клименко висловив «радість від зустрічі». Василь Степанович, чи то жартома, чи то серйозно, сказав, що якби він одержав 1953 р. лист з умовами здачі, то, цілком можливо, міг би ними скористатися.

Агеев з двома бойовиками пішов до охоронців В. Кука. Знаючи сувору субординованість підпільників, лейтенант оголосив їм добрим галицьким діалектом: «Ви арештовані за наказом вищестоящего провідника!» І охоронці без вагань дали себе зв'язати.

Поки Агеев відлучався, Клименко розмовляв з Лемішем. Той просив розв'язати йому руки, але, почувши відмову, саркастично зауважив: «Невже я така страшна людина?» Два професіонали-супротивники обмінялись міркуваннями щодо минулого протистояння. «І я, і ОУН стали помітно «лівішими», — сказав В. Кук, — з приводу чого я неодноразово сперечався з Шухевичем. А хто писав мені листи в підпілля? Він же не знає галицького діалекту! До того ж від Петра я знав, що Охримовича затримано, й від його імені ведеться зі мною гра».

Підвівши затриманих до Клименка, Агеев продовжував рольову гру, жваво відрепортувавши майорові: «Друже провіднику, обидва друзі арештовані за Вашим наказом!» Той гру підтримав, допитавши захоплених, довідався їхні псевдоніми та райони дій, лише потім відрубав: «Досить гратися, ведіть їх до машини!» Спецагент Богун весь тремтів і зі сльозами попросив залишити його наодинці з самим обою, але Агеев відійшов з ним, заспокоюючи.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Старший оперуповноважений 4-го управління КДБ УРСР Валентин Агеев¹ і оперуповноважений лейтенант Кирилюк обшукали затриманих, Уляна попросила свєтра: «Якщо ви боїтеся, що вип'ю отруту, то вона в жакєті». Їм дали вмитися, на Кука накинули фуфайку. «Чи немає вина?» — раптом попросив Лємїш. Коли спиртного не знайшли, іронічно зауважив: «Люди-люди, як вам не совісно?! Такий момент — і чарки вина немає». Затриманих посадили на «Газ-67» і відправили до Львова, а звідти — спецрейсом літака до Києва. Машиною командувача УПА провезли містом, він не приховував замишування столицєю, хоча й не схвалив розмаїття всюди розвішаних плакатів з портрєтами «вождів»: «Щє ж треба стільки грошів мати!» За ними повільно зачинились масивні ворота двору сірої споруди колишнього Будинку земств на вулиці Короленка. Для ведення справи В. Кука створили групу під керівництвом начальника слідчого відділу КДБ УРСР підполковника Пивоварця.

На тривалих допитах «в'язень №300» (В. Кук) дав широкі свідчення про минуле націоналістичного руху та його сучасний стан, структуру ОУН(Б) і функції її референтур, основні етапи своєї участі в боротьбі за незалежність України, охарактеризував лідерів руху опору та закордонних центрів ОУН, взаємини між ними самими й спецслужбами Англії і США. «На слідстві поводитьсь спокійно, — задоволено відзначали оперпрацівники, — свідчення дає без особливого заперечення». Однак, як виявилось, Лємїш повів свою гру, що розтягалась на роки.

Факт захоплення В. Кука та дружини («88-ї»), тримали в найсуворішому секреті. Офіційно тривав розшук їх, здійснювали оперативно-військові заходи. Навіть на час візитів представників нагляду від прокуратури у внутрішню в'язницю (ВТ) КДБ їхнім обладнанням

¹ Агеев Валєнтин Леонтійович — співробітник органів держбезпеки, полковник. Росіянин, співробітник відділу 2-Н УМДБ по Тернопільській області, Управління 2-Н МДБ УРСР. У травні 1952 р. брав участь в операції, що завершилася загибєлю крайового провідника ОУН Поділля В. Бея, особисто обеззброїв та захопив двох його бійкарів. За участь в операції із затримання В. Кука нагороджений іменним золотим годинником. Почесний співробітник органів держбезпеки (1957 р.), нагороджений орденом «Знак Пошани» (1967 р.). Згодом працював заступником начальника КДБ по Одеській області.

засобами технічного контролю камерам надавали нежидкого вигляду, а подружжя вивозили в місто під посиленим прикриттям бригад «спос-терезки». Лише кілька працівників КДБ та верхівка ЦК КПУ знали про арешт Леміша.

Річ у тім, що в органів держбезпеки були свої «Міркування вико-ристання арештованого Кука Василя в інтересах Радянської держави», які 8 грудня 1954 р. підписав перший голова КДБ СРСР Іван Серов. Передбачали використовувати В. Кука в «цілях морально-політич-ного розгрому націоналістичних центрів за кордоном і розкладання оунівських елементів усередині країни», щоб компрометувати керів-ників закордонних центрів ОУН та їхні зв'язки з іноземними розвід-ками, загострити ворожнечу між ними та задля «демонстрації повної ліквідації підпілля». Планували за участі Леміша налагодити контакти із ЗП УГВР, аби в подальшому впроваджувати туди свою агентуру та перехоплювати канали зв'язку з підпіллям.

20 червня 1954 р. В. Кук, після бесід з начальником 3-го відділу (оперативні ігри) 4-го управління КДБ УРСР Миколою Зубатен-ком⁷, написав «міркування» про нейтралізацію залишків підпілля, висловивши впевненість, що позитивні соціально-економічні захо-ди радянської влади призведуть до занепаду націоналістичного руху. Вважаю, писав «300-й», що своїм авторитетом я міг би вплинути на відрив рядової маси членів ОУН від закордонних центрів і довести, що єдино правильний шлях — визнати радянський лад. Висловив і думку з приводу нейтралізації зусиль розвідок США й Англії, залу-чення преси для їх «викриття», а також упровадження в закордонні центри «своїх людей».

⁷Зубатенко Микола Іванович (1917, с. Старомайорівське Катеринославської губернії — 1983, м. Київ). Українець, співробітник та один з керівників КДБ УРСР, генерал-майор. Учасник Великої Вітчизняної війни, в органах держав-ної безпеки з 1943 р., в 1946–1952 рр. брав особисту участь в операціях проти осередків підпілля ОУН та із затримання емісарів закордонних центрів ОУН в Дрогобицькій та Львівській областях. Начальник відділу оперативних ігор Управління 2-Н МДБ, 4 Управління МВС-КДБ УРСР. Заступник голови КДБ УРСР — начальник 2-го Управління (контррозвідка) КДБ УРСР, здійснював керівництво оперативними заходами із припинення розвідувальної діяль-ності в Україні спецслужб США, Англії, ФРН з позицій їх дипломатичних резиден-тур. Нагороди: орден Червоного Прапора, чотири ордени Червоної Зірки, 13 медалей.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Леміш запропонував домогтись об'єднання націоналістів у єдиний політичний центр за кордоном, а на чолі якого поставити В. Галасу (про його арешт В. Кук здогадувався). Більше того, пропонував відправити його самого в Німеччину, щоб здійснити «об'єднання». Зрозуміло, на це розсудливо не пішли, збагнувши, до того ж, що метикований Леміш під виглядом співпраці якраз і намагається зруйнувати «генеральну лінію» КДБ на поглиблення розколу закордонних націоналістів. Правда, 26–27 листопада за участі В. Кука й саперів у лісі Рогатинського району Івано-Франківської області викопали 7 бідонів документів, що містили, зокрема, адреси, шифри та коди для листування із закордонними центрами, США, Канадою, Італією, Аргентиною, «запитальники» від М. Лебедя для збору розвідувальної інформації про радянський військовий потенціал. Однак «300-й» довго не розкривав змісту своїх записів, відмовлявся називати місця укриття підпільників, що лишилися на волі.

«300-й» не упускав нагоди поліпшити умови утримання — мовляв, писати мені важко, у в'язниці я морально розбитий, прошу поліпшити режим утримання. Викликав побоювання й душевний стан «88-ї»: вона перебуває в депресії, не цікавилась долею дитини і часто сміялася наодинці з собою, доповідали пильні тюремники. Увечері 20 грудня 1954 р. в адміністративному приміщенні ВТ КДБ В. Куку дали змогу, за присутності оперпрацівників, відсвяткувати з дружиною її день народження. Подарунком від КДБ стала коробка цукерок — і сюрприз щиро зворушив Уляну. Вона раділа зустрічі з чоловіком, хоч і скаржилась, що допитують її російською мовою, але «свято» загалом удалося. Дивилися по телевізору румунський фільм і японську стрічку «Жінка йде по землі». В. Кук не спав у своїй камері до 3 години ночі, був сильно збуджений, констатувало приховане спостереження.

Узимку 1955 р. В. Кука етапували до столиці СРСР. У Москві Василь Степанович «гостював» з 8 лютого до 17 березня 1955 р. З ним розмовляли начальник 2-го відділу 4-го управління КДБ СРСР (боротьба з «буржуазними націоналістами») полковник І. Хамазюк (як здібного оперативника його згадує в мемуарах Павло Судоплатов), фахівець з українських націоналістів і автор наукових праць з цієї проблеми полковник Л. Бурдін.

Нарешті, за санкцією Генерального прокурора СРСР Романа Руденка, подружжю від квітня 1955 р. дозволили проживати в одній камері. Зрозуміло, що від прослуховування не відмовились і фіксували гарячі нічні суперечки — Уляна категорично відмовлялась відрестися від своїх переконань, а чоловік умовляв її поводитися гнучко й розсудливо. 4 травня 1955 р. В. Кук написав «Декларацію про політичне визнання перемоги радянської влади». Леміш домогся звільнення від спецпоселення й таборів своїх і дружинних родичів. З Мордовії в рідне село повернувся батько, мати — з Іркутської області.

На утримання подружжя виділили добові й гроші на пристойний одяг, дітхарчування, Уляну звозили за покупками в Дарницький універмаг, надали кваліфіковану медичну допомогу, показували «ідейно витримані» фільми та хроніку, водили в музеї Леніна й Шевченка і чомусь у зоопарк, возили на підприємства й у передові колгоспи. Перелік «докорінних переваг радянського ладу», затверджений начальством для «перевиховання бандоунівців» був досить стандартним і містив Дніпрогес, Харківський тракторний завод, шахти Сталіна, металургію Запоріжжя, колгоспи Київщини, Лавру, Софію Київську, Аскольдову могилу. В. Кук також відвідав усі регіони України й навіть заповідник «Асканія-Нова».

Для «ідейного перековування» до В. Кука відрядили молодого працівника КДБ Георгія Саннікова, випускника юрфаку Київського держуніверситету, що в органах КДБ тих часів було рідкістю. Сам Георгій Захарович, який устиг повоювати в Західній Україні, докладно описав бесіди з Лемішем у мемуарах «Велике полювання»²³. Майже рік тривали дискусії про історію, політику, національне питання між «бандватажком» і Юристом, як конспіративно охрестив Георгія Леміш (Уляна навіть малювала завязятих полемістів). Однак як не студіював офіцер праці «класиків українського буржуазного націоналізму», взяти гору в дискусіях з вельми ерудованим Куком, який чудово знав праці Леніна, було проблематично. Іноді в полемічному запалі молода людина видавала такі «крамольні» судження, що доводилось знайомій Зіні виручати його — як працівниця оперативно-технічного управління вона «писала» бесіди й стирала з магнітофонної плівки небезпечні для офіцера місія.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Згодом Г. Санніков 20 років працював у зовнішній розвідці, спеціалізуючись на Німеччині. Його служба завершилась драматично. Повернувшись з тривалого закордонного відрядження до Москви, він чекав призначення у Швейцарію. Йому зателефонував приятель-розвідник, що «сидів під ковпаком» через підозру у фінансових порушеннях за кордоном. Мова зайшла про нового начальника розвідки, протеже В. Андропова — Володимира Крючкова, колишнього партапаратника, якого зневажали професіонали. Санніков дав волю емоціям — і роздруківки його негативних відгуків про шефа лягли на стіл керівництву. Під Крючкова був страшний — Георгія Захаровича викинули з органів КДБ, і друзям ледь удалося відтягнути наказ до права на пенсію²⁴. Знов зустрілися вони з В. Куком за чаркою коньяку в його двокімнатній квартирі по київській вулиці Чудновського, що в Дарниці, восени 2001 року. Ветеранам було що згадати.

Були плани створити «під Кука» дві легендовані групи, притягти «300-го» до оперативної гри «Перехоплення». У листопаді 1955 р. від його імені направили листа М. Лебедєві (через іноземного моряка) та відомому видавцеві Івану Тиктору в Канаду. Те, що листи дійшли до адресатів, підтвердили умовності в передачі «Голосу Америки» з нагоди 85-річчя Лесі Українки. Коли ж було налагоджено переписку із закордонними центрами ОУН і в ній з'явилися умовності, В. Кук відмовлявся пояснювати їх, посилаючись на незнання. Як сказав згодом Г. Саннікову один з керівників КДБ УРСР, В. Кук «так і не пішов на співробітництво з нами, залишився на своїх позиціях переконаного борця за «незалежну вільну Україну». Ми то знаємо його добре — смілива людина».

Ще в лютому 1955 р. КДБ УРСР пропонував І. Серову використувати В. Кука з пропагандистською метою, що припинило б розмови про існування організованого підпілля. Така пропозиція опосередковано підтверджує, що отримати конкретні результати від оперативного використання Леміша не вдалося. Однак у Москві ініціативу не підтримали. 29 жовтня і 2 листопада 1957 р. голова КДБ УРСР В. Нікітченко на особистих зустрічах гарною українською мовою пропонував в'язневі написати книгу викривального змісту, своєрідну пропагандистську бомбу під політичну еміграцію. В. Кук вимагав змінити

умови утримання й амністію, висловлював побоювання, що його розстріляють відразу ж після публікації цієї праці. «Думайте, — агітував генерал, — Ваша доля у Ваших руках». Книга так і не з'явилася, хоча камеру обладнали радіоточкою, виписали чимало газет і журналів, зокрема й «Крокодил».

Слід зазначити, що саме виважена позиція органів держбезпеки України врятувала Василя Степановича від розстрілу, до чого схилився перший секретар ЦК КПУ Олексій Кириченко. У ЦК не було секретом, що В. Кук переконаний у русифікації України та відступі від «ленінської національної політики».

У серпні 1959 р. подружжя поселили в особняку КДБ у районі Нивок у товаристві капітана Павленка (він же відвідував у колонії В. Галасу). Указом Президії Верховної Ради СРСР від 14 липня 1960 року №139/82 Василь Кук і його дружина були помилувані зі звільненням від кримінальної відповідальності. «З огляду на бажання колишнього керівника Організації українських націоналістів Кука споконувати свою провину перед радянською державою патріотичною діяльністю на користь Батьківщини, — зазначено в указі, — задовольнити клопотання Комітету держбезпеки України про поширення» на нього та Крюченко Уляну Никифорівну указу Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 року «Про амністію радянських громадян, що співпрацювали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років». 21 липня голова КДБ при РМ УРСР Віталій Нікітченко підписав постанову про їхнє звільнення з-під варті з поверненням вилучених у затриманих грошей і речей.

Тоді ж, у 1960 р., було припинено «політично невігідні» оперативні радіоігри від імені захоплених емісарів ЗЧ ОУН із закордонними центрами та розвідками Англії, США й Італії. Ефект від обнародування факту їхнього ведення був приголомшливим. 19 вересня 1960 р. В. Кук зачитав звернення по радіо до українців в еміграції, яке потім неодноразово ретранслювали й опублікували в газеті «Вісті з України», призначеній для поширення серед діаспори (в той період близько 200 колишніх членів ОУН виступили в ЗМІ з «покаянними» заявами).

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Подружжю в липні того ж року дали квартиру по вулиці Речницькій, 2, видавши 1000 карбованців на облаштування господарством, а також виділили охорону «з метою недопущення можливості здійснення з боку націоналістичних елементів провокаційних дій». Довгі роки В. Кук був обкладений різними специфічними методами стеження, нерідко завдавав клопотів чекістам то самовільним виїздом у Ленінград, то кваліфікованим уникненням зовнішнього спостереження. Від уваги органів не вислизали навіть «антирадянські» нотації Василя Степановича синові-школяреві: «От дурний, краще б учив арифметику, щоб гроші заробляти, а не витрачав час на ці політінформації!»

Вже після 1991 р. Україну відвідали колишній шеф Служби безпеки закордонних частин ОУН Іван Кашуба (Чад) і керівник розвідки СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик (Мечник; у 1950-ті рр. цих есбівців діаспора знала як «технічних убивць»). Ветерани контррозвідки довго розмовляли з В. Куком, з'ясовуючи обставини його арешту, причини виходу на волю, позицію Леміша з приводу розбіжностей серед закордонних центрів націоналістичного руху на початку 1950-х років. Інформацію про долю В. Кука, писав С. Мудрик, вони збирали завжди, і були «дуже пригноблені» його публічними виступами-каяттями в 1960 році. В. Кук сумлінно написав «Пояснення до документів, що у 1951–1953 роках одержало ЗП УГВР від ОУН в Україні»¹²⁵.

Оперпрацівники КДБ, що зверталися до Леміша по «консультації», констатували — опинившись на волі, він різко змінив лінію поведінки, постійно скаржився на втрату пам'яті, поведився відлюдкувато, хоча з колегами по роботі спілкувався дружельно. Проте свою позитивну роль у долі родини В. Кука відіграв покійний полковник держбезпеки Леонід Дубинін, учасник війни (до речі, саме він готував у спецшколі НКВС на Луганщині героїню «Молодої гвардії» Любов Шевцову), який тривалий час очолював 6-те управління КДБ УРСР (контррозвідувальний захист науково-промислового комплексу). Він допоміг Юрію Куку здобути вельми престижну в 1960-х роках університетську освіту кібернетика та вступити в аспірантуру (радянська бюрократія сама навряд чи дала б дорогу нащадкові «бандватажка»).

Начальник П'ятого управління (боротьба з ідеологічною диверсією і «дисидентознавство») КДБ УРСР полковник Леонід Кал-

даш доводив партійним органам недоцільність перешкоджати В. Куку в науковій праці й не погоджувався з рішенням ЦК КПУ про недопущення до захисту дисертації далекого від політики Юрія Кука²⁶.

З посиленням в Україні консервативної хвилі й приходом у 1970 р. до керівництва республіканським КДБ «жахливого сну» українських дисидентів Віталія Федорчука знову згустилися хмари над помилованим. Контакти В. Кука з правозахисниками (він, до речі, категорично не радив тому ж Василеві Стусу створювати нелегальні організації — викриють і «пришиють» суворі статті) не залишилися непоміченими. Було відібрано томи «компромату» — переважно документи про терористичну діяльність очолюваного ним підпілля Волині, йшлося про нове порушення кримінальної справи, і сумніватися в суворості вироку не доводилося. Важко сказати, що врятувало його від розстрільної камери. Ймовірно, починався процес «розрядки», потепління відносин із Заходом, і страта лідера національно-визвольного руху, напевно, спричинила б хвилю протестів у численній українській діаспорі США, Канади, Німеччини, Англії, Австралії, Південної Америки.

Хоч Василь Степанович мріяв завершити юридичну освіту, йому дали змогу отримати заочно університетський диплом історика (1964 року закінчив історико-філософський факультет КДУ ім. Т.Г. Шевченка). Знавець польської, англійської, німецької, грецької, латинської та старослов'янської мов, В. Кук від 1961 р. працював старшим науковим співробітником у Центральному державному історичному архіві, збираючи документи з історії державності й культури козацько-гетьманських часів.

У 1969–1972 рр. працював виконувачем обов'язків старшого наукового співробітника відділу історіографії та джерелознавства Інституту історії АН УРСР. Тут розкрився його талант ученого-історика. Вийшли статті з історії державного устрою Гетьманщини, про освіту в Україні, видатних діячів національної культури, численні статті в «Українську радянську енциклопедію». Кук підготував кандидатську дисертацію «Роль селянського післяреформеного банку в проведенні аграрної столипінської реформи в Україні», яку вважали гідною докторського ступеня. Однак роботу «зарубали» за вказівкою ЦК КПУ²⁷.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

У червні 1972 року, коли вдарили «морози» ідеологічної реакції й посипались арешти українських дисидентів — фігурантів справи КДБ «Блок», В. Кука, його співавтора в підготованні до друку видатної пам'ятки козацького літописання — хроніки полковника Григорія Граб'янки — Ярослава Дзиру, інших науковців вигнали з «храму науки», вони втратили змогу публікуватися аж до «перебудови». Закрили й наукову тему В. Кука — «Українське національне питання й українські політичні партії на західноукраїнських землях. 1918–1941 роки». Ледь не «ідеологічну диверсію» вбачали в підготовленому ним розділі монографії «Марксизм-ленінізм про українське національне питання». З труднощами В. Кук улаштувався простим агентом в «Укрпобуттрекламу», де й працював до виходу на пенсію в 1986 році.

Незалежність України стала морально-політичною перемогою справи всього життя Василя Степановича. Він, попри похилий вік, поринув у вир суспільно-політичної й наукової праці. Очолив науковий відділ Всеукраїнського братства ОУН та УПА, увійшов до його Головної бурави, вів активну лекторську роботу, співпрацював з редакцією «Літопису УПА». Опублікував спогади про соратників — С. Бандеру, Р. Шухевича, В. Галасу, Д. Грицяя, Д. Мирона, К. Осьмака й інших.

2.8. Крайовий провідник Євген Пришляк — Ярема

Десять років підпілля, 14 польських і радянських в'язниць, і стільки ж — у таборах. Такого «послужного списку» вистачило б на багатьох. Між тим, все це дісталось на долю однієї людини — Євгена Степановича Пришляка, одного з провідників руху опору ОУН та УПА на Прикарпатті.

Майбутній діяч визвольних змагань народився 13 грудня 1913 р. у місті Николаєві сучасної Львівської області. Батько його був достатньо забезпеченою людиною — мав невеликий цементний завод, земельний маєток. Це дало змогу дати дітям гімназійну освіту, а згодом навчати Євгена у львівській Торговельній школі. Родина відзначалась високим рівнем національної свідомості. Тож не дивно, що за умов брутальної політики стосовно української більшості Галичини та Волині «санаційного» польського режиму Є. Пришляк став членом

Організації українських націоналістів у рік її заснування. До речі, боротьбу за самостійну Україну обере і його брат Ярослав (у майбутньому він став референтом Служби безпеки (СБ) Львівського обласного проводу ОУН під псевдонімом Джміль, а в еміграції — одним з політичних лідерів української громади в Бельгії, написав про себе з братом біографічну книгу «Два брати-ідеалісти»).

У березні 1936 р. у розпалі репресій проти ОУН після вбивства бойовиком-націоналістом Г. Мацейком глави МВС Польщі генерал-лейтенанта Броніслава Перацького Євгена засудили за антиурядову діяльність до 6 років ув'язнення. Після поразки Польщі у війні з нацистською Німеччиною опинився на волі. Увійшов до однієї з похідних груп ОУН (С. Бандери), завданням яких було створювати українську адміністрацію на захоплених німцями територіях радянської України, пропагувати на користь відновлення державної самостійності. Однак ілюзії щодо порозуміння з німцями стосовно державотворчих перспектив швидко розвіялись. Жодних конкурентів на владу серед «унтерменшів» гітлерівці не терпіли. Почались переслідування націоналістів як бандерівської, так і мельниківської гілок, що супроводжувались розстрілами та концтаборами. У грудні 1942 р. гестапо заарештувало й Чорноту — тодішній псевдонім Є. Пришляка. Не відомо, чим би завершилось перебування у горезвісній львівській в'язниці «на Лонцького», адже там уже сконали від тортур один з провідників ОУН(Б) Іван Климів (Легенда), організатор розвідки та контррозвідки націоналістичного руху Іван Равлик, не кажучи вже про рядових учасників підпілля. Євгенові пощастило — працівники СБ підкупили охорону й він вислизнув на волю²⁸.

Відтоді підпільні стежки Є. Пришляка були надовго пов'язаними зі Службою безпеки. На цю референтуру покладали завдання організувати збір інформації щодо противника (радянських і німецьких силових структур, адміністрації, польського націоналістичного підпілля, конкурентів з-поміж інших націонал-патріотичних організацій), протидіяти створенню ворожих агентурних позицій у власному середовищі, охороняти керівників ОУН, здійснювати диверсійно-терористичні акції). Спочатку йому доручили командування охороною («бойкою») референтури СБ Дрогобицького окружного проводу.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Підлеглі Чорноти брали участь у бойових зіткненнях з німцями та радянськими партизанами, робили засідки на офіцерів НКВС і представників влади. На бойвки СБ, крім того, покладалося й знищення представників радянської адміністрації, радянського та партійно-комсомольського апарату, активістів колективізації, агентури органів НКВС — НКДБ. Хибно не згадати й прикру участь СБ у фізичних чистках підозрілих серед самих підпільників, які значно послабили рух опору й сприяли проникненню органів держбезпеки до його лав.

Це був справді жорстокий час, коли обидві ворожі сторони на теренах Західної України повсюдно вдавалися до насильства, залякували населення. Зокрема, впродовж 1944–1953 рр. на території Львівської та Дрогобицької областей (регіон, де діяв або очолював підпілля Є. Пришляк) рух опору знищив 7968 представників силових структур, адміністрації та осіб, що з ними співпрацювали. Саме тут вчинено найрезонансніші теракти, що призвели до загибелі одного з ініціаторів «саморозпуску» Греко-католицької церкви протопресвітера Гавриіла Костельника (20 вересня 1948 р.), депутатки Верховної Ради УРСР Марії Мацько (жовтень 1948 р.), відомого ідейного противника ОУН письменника Ярослава Галана (24 жовтня 1949 р.). Якісно масштабнішими були репресивно-каральні заходи радянської сторони. Як підрахував автор за представленими Верховній Раді УРСР даними республіканського КДБ (1973 р.), протягом післявоєнного десятиліття на Західній Україні загинуло близько 155 тис. учасників ОУН та УПА, було засуджено 87756 і депортовано 203 тис. громадян¹²⁹.

За словами здобутої підпільниками інструкції начальника УНКВС у Дрогобицькій області генерал-майора Олексія Сабурова (вересень 1945 р.), протидіяти СБ ОУН було серед першочергових завдань чекістів, оскільки саме цей орган комплектували «найінтелігентнішими, найспритнішими й найбільш фанатичними націоналістами»¹³⁰.

У зв'язку з переходом антирадянського руху опору до тактики глибокого підпілля органи держбезпеки особливу увагу почали приділяти запровадженню в середовище ОУН власної агентури, яка виявляла б нелегалів та їхніх помічників серед населення, перехоплювала б комунікації підпільників, руйнувала б їхнє середовище. Вже 3 серпня 1944 р. вийшла директива НКДБ УРСР №1697, яка вимагала від

оперативного складу енергійно занурювати в підпілля кваліфіковану перевірену агентуру, створювати легендовані під націоналістів спецгрупи. Станом на 1 листопада 1946 р. на західноукраїнських землях (ЗУЗ) апарат негласних помічників МДБ складався з 644 резидентів, 2249 агентів та 18185 інформаторів¹²¹. Великих утрат підпіллю завдали агентурно-бойові групи, створені з перевербованих підпільників і функціонерів СБ ОУН (до липня 1945 р. на ЗУЗ діяло 156 таких підрозділів з 1783 учасниками, на рахунку яких було 1958 убитих та 1142 полонених вояки ОУН та УПА)¹²².

Викриття та знешкодження агентури противника стає основним завданням контррозвідки підпілля. Як писав Степан Бандера в статті «Плановість революційної боротьби в краю» (1948 р.), «...база й опора большевицького режиму, держави, комуністичної доктрини й устрою — вдосконалена система жорстокого всебічного терору та сексотства. Ця система охоплює і пронизує цілу державну систему, виробництво, військо, школу, родину, церкву, вкрадається до сповідальниці. Це найсутніша природа большевизму, його єдина сатанічна сила. Визвольна революція мусить передусім з нею боротися, її подолати»¹²³.

Є. Пришляк виявився здібним контррозвідником і швидко прокувався шаблями кар'єри есбіста: від початку 1945 р. — референт СБ Самбірського окружного, з вересня того ж року — Дрогобицького обласного, з початку 1947 р. — Городоцького окружного проводів ОУН¹²⁴. Згадані осередки організаційно входили до Львівського крайового проводу (криптонім «Буг-2»), що охоплював територію Львівської й Дрогобицької областей. 9 листопада 1948 р. у селі Гриневі Бобрькського району Львівщини оперативно-військова група МДБ блокувала підземний бункер, де переховувався з охороною шеф референтури СБ проводу «Буг-2» Ярослав Дякун (Дмитро). Підпільники протягом 10 годин чинили збройний опір, знищили документи й пострілялися. Після загибелі Дмитра на початку 1949 р. керівництво есбістами крайового проводу переймає Є. Пришляк.

На цій посаді він розвинув широку діяльність у розвідувальній і контррозвідувальній царинах. Розбудовано мережу інформаторів у населених пунктах і легальних установах. Вжито заходів щодо зне-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

шкодження агентури противника та створення власних позицій в агентурному апараті МДБ — МВС. Кваліфіковану роботу СБ визнали й радянські правоохоронні органи. Навіть у довідці від червня 1952 р., підготовленій управлінням 2-Н МДБ УРСР, зазначено, що серед оперативних джерел органів чимало «дворушників», які занурилися туди за завданням самого підпілля¹³⁶.

Зрозуміло, що чекісти були зацікавлені нейтралізувати Ярему (новий псевдонім Є. Пришляка). Їм удалося захопити дружину провідника, підпільницю Наталю Говківоч. В ході тривалих бесід операціоністи переконували її вплинути на чоловіка, вмовити його «роззброїтися перед органами держбезпеки». Повернувшись до підпілля, Н. Говківоч не тільки не виконала завдання чекістів, але погодилася взяти участь у грі з ними задля дезінформації, отримала зброю для теракту над «куратором» з МДБ. Після чергового відвідування підрозділу МДБ вона залишилась у підпіллі. Загинула разом з іншими вісьмома соратниками в оточеному опергрупою бункері¹³⁶.

Від травня 1951 р. Ярема став керівником Львівського крайового проводу. У листопаді того ж року для його розшуку сформовано міжобласну оперативно-військову групу офіцерів МДБ та бійців Внутрішніх військ. Поступово з оперативних джерел стало відомо, що провідник переховується, як правило, в капітально обладнаних бункерах з електричним освітленням і радіо, а для харчування «бандпосібники» заготовляють його улюблені риби консерви. Дізналися й про прикмети рідних селянина, в садибі якого було обладнано кривку. У Львівській області було всього три електрифікованих села, тож коло пошуків за сукупністю ознак звужилось до 69 господарств.

24 січня 1952 р. у селі Ланах Щирецького району в господарстві В. Василенка операціоністи шупами знайшли закопані банки рибних консервів і чоловічу білизну. Наступного дня було виявлено лок бункера. Туди кинули газову гранату. За проханням інших підпільників Ярема застрелив їх, невдало стрілявся сам, однак через запарочення від газів поранення виявилось легким¹³⁷. Серед загиблих виявився й референт СБ проводу «Буг-2» Ромаң Лозинський (Бомба). Під час затримання Є. Пришляка трофеями органів МДБ стали агентурна

книга, протоколи допитів СБ, інструкції зі службового діловодства, збору розвідувальних даних у східних областях УРСР, навчальні матеріали СБ.

На той час озброєне підпілля було вже знекровленим і майже не здійснювало активних виступів. У 1952 р. на Львівщині було вбито 97 і захоплено 22 нелегали ОУН. Останній керівник підпілля ОУН на Львівщині загинув 28 січня 1954 р. Це була референтка пропаганди крайового проводу Любомира Гаєвська (Рута) (1923–1954), яка застрелилась за спроби арешту в селі Скнилові разом з охоронцем Миколою й утримувачкою конспіративної квартири Іриною Забузькою¹²⁸. Останню нелегальну групу в області ліквідували 16 серпня 1955 р. у селі Басівці Пустомитівського району. Тоді загинув колишній командир бойки СБ Михайло Гнатів (Скорий), було захоплено й двох його товаришів.

Полоненого провідника намагалися залучити до співпраці та оперативної гри «Звено», яку МДБ — КДБ УРСР вів із ЗЧ ОУН та англійською розвідкою протягом 1951–1960 рр. За її сценарієм, зокрема, імітували перехід Яреми з його проводом на бік С. Бандери (котрий у той час гостро конфліктував за лідерство та вплив на «Україну, що воювала» з ЗП УГВР) і під контроль представника ЗЧ ОУН в Україні, референта СБ М. Матвієйка.

Однак Є. Пришляк відмовився бути маріонеткою. Тоді було поширено чутки про його «важку хворобу» та смерть, а також «перехід» Львівського проводу під керівництво Усміха. 12 листопада 1952 р. упертого Ярему засудили до вищої міри покарання із заміною її на 25 років позбавлення волі.

11 років він відбув у сумнозвісному Володимирському централі, де тоді перебувала група активних учасників боротьби на Західній Україні. 14 років минуло в таборах, де брав участь в акціях протесту в Пермському таборі №35. Звільнився 25 січня 1977 р., повернувся до рідного села, згодом одружився на вдові Євгенії Рудик. Постійно перебував під наглядом правоохоронних органів, преса регулярно друкувала «викривальні» матеріали про «бандатажка Ярему». Стрімко погіршувалось підірване роками підпілля й таборів здоров'я. Передчуваючи свою смерть, пан Євген віддав останні розпорядження, сам зробив домовину. Пішов зі свого буремного життя 3 грудня 1987 р.

¹ *Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є.* 1939. Західні землі України. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. — С. 135–139; *Андрухів І.* Большевицькі репресії на теренах Західної України: 1939–1941 р. // Розбудова держави. — 1995. — №12. — С. 48–50; Шуляк І. Героїзм чи бандитизм в історії України // Розбудова держави. — 1995. — №12. — С. 6.

² ДА СБУ — Ф.13. — Спр. 298. — Арк. 1.

³ *Литвин М.Р.* та інші. Вказ. праця. — С. 140–141.

⁴ Див.: Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. — Львів: Просвіта, 1993. Кн. 1. — С. 64–101.

⁵ Літопис УПА. — Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 1989. — Т. 12. — С. 136.

⁶ *Кульчицький С.В.* Історичний висновок про діяльність ОУН — УПА // Сучасність. — 2001. — №2. — С. 57.

⁷ ДА СБУ. — Ф.13. — Спр. 372. — Т. 3. — Арк. 144–148; Спр. 396. — Арк. 36; Спр. 490. — Арк. 80–83.

⁸ Архів УСБУ у Львівській обл. — Спр. П-22753. — Т. 8. — Арк. 425.

⁹ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 87. — Арк. 1 зв.

¹⁰ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 44. — Арк. 17–19; Архів УСБУ в Рівненській обл. — Спр. П-15658. — Арк. 64.

¹¹ *Кентій А.В.* Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941–1942 рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 1999. — С. 95–96; *Казанівський Б.* Шляхом легенди. — Лондон: Українська видавнича спілка, 1975. — С. 265–266.

¹² ЦДАГОУ. — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 22.

¹³ *Прокоп М.* Українське протинацистське підпілля. 1941–1944 // Сучасність. — 1989. — Ч. 7–8. — С. 130.

¹⁴ *Кентій А.В.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 1999. — С. 13.

¹⁵ ДА СБУ. — Ф.11. — Спр. 8467. — Арк. 17.

¹⁶ ЦДАВОВУ. — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 86. — Арк.5 — 5 зв.; *Кентій А.В.* Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. — С. 51.

¹⁷ *Данилюк М.* (Блакитний). Повстанський записник. — К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1993. — С. 163–164; *Стецюк Г.* Непоставлений пам'ятник (Спогади). — Вінніпег: Б.в., 1988. — С. 123.

¹⁸ *Дзвобак В.В.* Отаман Тарас Бульба-Боровець. — К.: Б.в., 1995. — С. 45.

¹⁹ *Скорупський М.* Туди, де бій за волю... — К.: Козаки, 1992. — С. 201–202.

²⁰ *Михальчук В.* Світла і тіні українського збройного спротиву у другій світовій війні // Українська повстанська армія і національно-визвольна боротьба в

- Україні. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 25–26 серпня 1992. — К.: Інститут історії України НАН України, 1992. — С. 114.
- ²¹ Шульк О. В ім'я правди. — Роттердам: Б.в., 1947. — С. 25.
- ²² УСБУ в Івано-Франківській обл. — Спр. 32518. — Т. 1. — Арк. 263.
- ²³ Див.: ЦДАГОУ. — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 253.
- ²⁴ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 61. — Арк. 1–2.
- ²⁵ Див. докладніше: *Веденєв Д.* Война зла — «полюбишь» и третий рейх... О сотрудничестве УПА со спецслужбами гитлеровского блока // В мире спецслужб. — 2006. — №2. — С. 76–85.
- ²⁶ Архів УСБУ у Рівненській обл. — Спр. П-; 5658. — Арк. 107.
- ²⁷ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 88. — Спр. 26. — Арк. 140, 149.
- ²⁸ ЦДАГОУ. — Ф. 1 — Оп. 23. — Спр. 1698. — Арк. 8.
- ²⁹ Там само. — Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 340. — Арк. 60.
- ³⁰ Советские органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. — Т. V. — С. 359.
- ³¹ ЦДАГОУ. — Ф. 62. — Оп. 1 — Спр. 281. — Арк. 29.
- ³² Див. докладніше: *Веденєв Д. В., Кучер В. І.* Українці проти нацизму: політичний вимір. — Запоріжжя: «Просвіта», 2005; *Гриб С.* Служба безпеки ОУН(б) // Досьє секретних служб. — 2000. — №10 — С. 30.
- ³³ Див.: ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 87. — Спр. 33.
- ³⁴ Див.: Архів УСБУ у Волинській обл. — Спр. 22085.
- ³⁵ Обставини операції по розшуку і знищення Д. Клячківського подаються за: ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 8467.
- ³⁶ При висвітленні біографії Р. Шухевича й перебігу спрямованих проти нього оперативно-розшукових заходів використано, зокрема, ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 7448; Спр. 18756. — Т. 1–4; Архів УСБУ у Львівській обл. — Спр. П-35246. — Т. 1–5.
- ³⁷ *Янів В.* Шухевич-Чупринка: людина і символ. — Мюнхен: Молоде життя, 1950. — С. 9.
- ³⁸ *Білас І. Г.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953... — Т. 2. — С. 460–464.
- ³⁹ Характеристика. Шухевич Роман «Тарас Чупринка» — «Тур» // Фонд музею СБ України. — Од. зб. 1068. Фотокопія на 2 арк. Переклад російською мовою, імовірно зроблений після 5 березня 1950 р., оскільки на оригіналі є напис «Шухевич убит».
- ⁴⁰ *Бурнашов Г.* Лицарі честі і чину. — Івано-Франківськ: Нектар, 1998. — С. 64.
- ⁴¹ Киевской организации ветеранов Службы безопасности Украины «Щит» — 37 лет. — К., 2001. — С. 6.
- ⁴² ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Арк. 1–2.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- ⁴³ Довідник з історії України. — К.: Генеза, 2001. — С. 152.
⁴⁴ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Арк. 8.
⁴⁵ Там само. — Арк. 18.
⁴⁶ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Т. 2. — Арк. 123.
⁴⁷ Там само. — Арк. 23.
⁴⁸ Там само. — Арк. 245.
⁴⁹ Довідник з історії України. — С. 152.
⁵⁰ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Арк. 304.
⁵¹ Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. — Спр. 32518. — Т. 1. — Арк. 248–250.
⁵² Там само. — Арк. 253–255.
⁵³ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Арк. 113.
⁵⁴ Архів УСБУ в Івано-Франківській обл. — Спр. 32518. — Т. 2. — Арк. 114.
⁵⁵ Там само. — Т. 1. — Арк. 263.
⁵⁶ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 21566. — Арк. 246.
⁵⁷ Там само. — Арк. 345.
⁵⁸ Там само. — Арк. 309.
⁵⁹ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 11499. — Т. 1. — Арк. 1–11.
⁶⁰ Там само. — Арк. 130–132.
⁶¹ Там само. — Спр. 9079. — Т. 5. — Арк. 290–292.
⁶² Там само. — Спр. 11499. — Т. 1. — Арк. 47–48.
⁶³ Там само. — Арк. 143.
⁶⁴ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 56. — Арк. 25–26.
⁶⁵ Там само. — Ф. 11. — Спр. 11499. — Т. 1. — Арк. 151.
⁶⁶ Там само. — Ф. 2. — Оп. 99. — Спр. 8. — Т. 5. — Арк. 288.
⁶⁷ Там само. — Оп. 73. — Спр. 19. — Арк. 40, 51, 66.
⁶⁸ Там само. — Ф. 11. — Спр. 9079. — Т. 3. — Арк. 331.
⁶⁹ Там само. — Спр. 11499. — Т. 4. — Арк. 48, 94, 157.
⁷⁰ Там само. — Спр. 19127. — Т. 3. — Арк. 314–318.
⁷¹ Там само. — Спр. 11499. — Т. 1. — Арк. 130.
⁷² Там само. — Т. 4. — Арк. 90.
⁷³ Там само. — Арк. 270.
⁷⁴ Там само. — Т. 6. — Арк. 230.
⁷⁵ Архів УСБУ у Львівській обл. — Спр. П-14136.
⁷⁶ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 102. — Спр. 6. — Т. 7. — Арк. 4.
⁷⁷ Там само. — Оп. 59. — Спр. 1. — Т. 1. — Арк. — 122.
⁷⁸ Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944–1950 рр. — Видання ЗЧ ОУН, 1956. — С. 302.

- ⁷⁹ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 19618. — Т. 1. — Арк. 186, 216—217.
- ⁸⁰ *Полтава П.* Хто такі бандерівці та за що вони борються. — Б.м.: Друкарня ОУН ім. Якова Бусла-Київського, 1948 р. — С. 20—21.
- ⁸¹ *Полтава П.* Чому ССРСР повинен бути перебудований на принципах незалежних національних держав. — Б.м.: Друкарня ОУН ім. генерала Т. Чупринки, 1950. — С. 14.
- ⁸² Там само. — С. 8.
- ⁸³ Там само. — С. 9—10.
- ⁸⁴ Там само. — С. 17.
- ⁸⁵ *Полтава П.* Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі «Голосу Америки» для Советського Союзу // Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів і матеріалів. — Мюнхен: Видання ЗЧ ОУН, 1956. — С. 319.
- ⁸⁶ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 9112. — Т. 11. — Арк. 186.
- ⁸⁷ Там само. — Т. 10.
- ⁸⁸ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 3. — Арк. 226—233.
- ⁸⁹ *Савчин М.* Тисяча доріг (Спогади) — Літопис УПА. — Торонто — Львів, 1995. — 598 с.
- ⁹⁰ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 1. — Арк. 23.
- ⁹¹ Там само. — Арк. 31.
- ⁹² Там само. — Ф. 11. — Спр. 9108. — Т. 17. — Арк. 30—32.
- ⁹³ Дипл.: *Валихновский Т.* У истоков борьбы с реакционным подпольем в Польше. 1944—1948. — К., 1984.
- ⁹⁴ Там само. — Т. 12. — Арк. 8.
- ⁹⁵ Там само. — Т. 3.
- ⁹⁶ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 20. — Арк. 237.
- ⁹⁷ Там само. — Т. 94. — Арк. 101.
- ⁹⁸ Там само. — Ф. 2. — Оп. 56. — Спр. 9. — Арк. 90—91.
- ⁹⁹ Там само. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 1. — Арк. 33.
- ¹⁰⁰ Там само. — Т. 2. — Арк. 44—48.
- ¹⁰¹ Там само. — Ф. 11. — Спр. 9108. — Т. 2. — Арк. 103.
- ¹⁰² Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 90. — Арк. 294—295.
- ¹⁰³ Там само. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 5. — Арк. 19.
- ¹⁰⁴ Там само. — Ф. 13. — Спр. 450. — Арк. 183—188.
- ¹⁰⁵ Там само. — Ф. 2. — Оп. 20. — Спр. 16. — Т. 3. — Арк. 168.
- ¹⁰⁶ Там само. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 1. — Арк. 229.
- ¹⁰⁷ Там само. — Т. 3. — Арк. 261.
- ¹⁰⁸ Там само. — Ф. 2. — Оп. 4. — Спр. 12. — Т. 2. — Арк. 235.
- ¹⁰⁹ Там само. — Оп. 20. — Спр. 16. — Т. 3. — Арк. 41.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- ¹¹⁰ Там само. — Ф. 6. — Спр. 74914 фп. — Т. 4. — Арк. 240–241.
- ¹¹¹ Там само. — Арк. 238–239.
- ¹¹² Там само. — Т. 5. — Арк. 15.
- ¹¹³ Там само. — Арк. 348–349.
- ¹¹⁴ Там само. — Т. 4. — Арк. 60.
- ¹¹⁵ За підготування нарисів про В. Кука використано, зокрема: ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 40. — Спр. 50. — Т. 1–9; Оп. 4. — Спр. 12. — Т. 1–5; Ф. 6. — Спр. 51895; Ф. 11. — Спр. П-1518; Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 29, 54; Коваль Р. Щастя і трагедія Василя Кука // *Незборима нація*. — 2003. — Ч. 1.
- ¹¹⁶ Див. докладніше: *Веденєв Д., Кучер В.* Українці проти нацизму: політичний вимір. — Запоріжжя: Просвіта, 2005. — С. 10–12, 72–74.
- ¹¹⁷ ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 19127. — Т. 4. — Арк. 108.
- ¹¹⁸ Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944–1950 рр. — Мюнхен: Видавництво ЗЧ ОУН, 1956. — С. 3.
- ¹¹⁹ ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 379; Ф. 6. — Спр. 56232; *Зубатенко Н.И., Курпrienко И. Ю.* Оперативная игра «Звено» // Сборник материалов чекистской конференции «Ленинские принципы и чекистские традиции в работе органов государственной безопасности Украины». — К., 1970. — Вып. 3. — С. 23–30; Ткачук А. В. Перед судом истории. — К., 2000. — С. 223–226.
- ¹²⁰ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 111. — Спр. 1. — Т. 2. — Арк. 149.
- ¹²¹ Там само. — Ф. 11. — Спр. 7765. — Т. 10. — Арк. 107.
- ¹²² Архів УСБУ в Тернопільській області. — Спр. 31690. — Т. 1.
- ¹²³ *Санников Г. З.* Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — 512 с.
- ¹²⁴ *Григ Е.* Да, я там работал. — М.: Гей, 1997. — С. 342.
- ¹²⁵ *Мудрик-Мечник С.* Закордонні частини Організації Українських Націоналістів (Причинки до історії). — Львів, 1995. — С. 140–143.
- ¹²⁶ *Гавяз М. І.* Нова доба органів держбезпеки // Борис Шульженко. Особистість і час: Документи, спогади, матеріали. — К.: АДЕФ-Україна, 2006. — С. 378–379.
- ¹²⁷ Див.: Вчені Інституту історії України. Бібліографічний довідник. — Вип. 1. — К., 1998. — С. 164.
- ¹²⁸ *Пришляк Я.* Два брати-ідеалісти. Біографії, спогади, нариси, епізоди з життя і праці. — Н. Й., Монреаль, 1990. — С. 27.
- ¹²⁹ Див.: ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 103.
- ¹³⁰ *Пришляк Я.* Вказ. праця. — С. 30.
- ¹³¹ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 70. — Спр. 7. — Арк. 27.
- ¹³² Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 82. — Арк. 76.
- ¹³³ *Бандера С.* Перспективи української революції. — Мюнхен, 1978. — С. 59.

¹³⁴ ДА СБУ. — Ф. 5. — Спр. 67417 — Арк. 3; *Содоль П.* Українська повстанча армія. 1943–1949. Довідник. — Н.-Й., 1994. — С. 115; *Пришляк Я.* Вказ. праця. — С. 32–33.

¹³⁵ ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 20. — Спр. 20. — Т. 7. — Арк. 197.

¹³⁶ Там само. — Ф. 13. — Спр. 450. — Т. 2.

¹³⁷ Там само. — Арк. 140; Ф. 2. — Оп. 25. — Спр. 9. — Арк. 36–37.

¹³⁸ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 67. — Арк. 275.

Розділ 3

Документальна спадщина спеціальних підрозділів підпілля ОУН (С. Бандери) та Української повстанської армії

3.1. Організаційна побудова та основні функції Служби безпеки ОУН

*1. З протоколу допиту В. Кука щодо структури та основних
завдань Служби безпеки (СБ) ОУН (1954 р.)*

Копія
Стенограма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА КУКА ВАСИЛИЯ СТЕПАНОВИЧА [1]

От 9 июня 1954 года, гор. Киев
Допрос начат в 10—20

ВОПРОС: Когда и с какой целью была создана СБ (Служба безопасности) в системе организации украинских националистов?

ОТВЕТ: Референтуры СБ (Служба безопасности) в системе организации украинских националистов были созданы в 1940 году после 2-го съезда ОУН. Руководил этой референтурой первое время Николай ЛЕБЕДЬ, который являлся тогда и заместителем руководителя центрального «провода» ОУН.

Впоследствии, когда Степан Бендера [2] был арестован немцами в 1941 году, Николай ЛЕБЕДЬ возглавлял организацию украинских националистов, а руководителем референтуры СБ в центральном «проводе» ОУН стал Николай АРСЕНИЧ, известный в подполье под псевдонимом «МИХАЙЛО» [3].

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В задачу референтур СБ в период немецкой оккупации входило изучение методов работы немецкой разведки и контрразведки и с этой целью они засылали членов ОУН для работы в органах немецкой разведки и контрразведки.

После изгнания немецко-фашистских захватчиков с территории западных областей Украины в задачу референтур СБ входила борьба с органами МГБ и их агентурой, как среди местного населения, так и с агентурой, которую засылали органы МГБ в националистическое подполье.

Кроме того, в задачу референтур СБ входило также изучение методов работы органов МГБ, обобщение данных по этому вопросу для принятия необходимых мер по сохранению кадров украинского националистического подполья.

ВОПРОС: Покажите об организационном построении и руководителях СБ?

ОТВЕТ: Каждая референтура СБ состояла из референта СБ, следователей, боевики СБ, в которых насчитывалось от 10 до 20 человек боевиков, и архивариуса, ведавшего документами референтур СБ. Референтуры СБ создавались в центральном «проводе» ОУН. Руководителем этой референтуры, как я уже выше сказал, был Николай АРСЕНИЧ, известный в подполье под псевдонимом «МИХАЙЛО».

В составе референтуры СБ центрального «провода» ОУН имелось три следователя. Один из них, насколько я помню, имел псевдоним «ЖЕЛЕЗНЫЙ» [4], а псевдонимы и фамилии других следователей референтуры СБ центрального «провода» я в настоящее время не помню. Известно мне, что все они, в том числе и АРСЕНИЧ, погибли.

Референтуры СБ создавались и действовали также в составе краевых «проводов» ОУН, в частности краевом «проводе» ОУН «Подилля», Львовском краевом «проводе» ОУН, в краевом «проводе» ОУН, условно именовавшемся «Карпаты» [5].

Нижестоящими звеньями референтур СБ являлись референтуры СБ в системе окружных «проводов» ОУН, затем референтуры СБ надрайонных и районных «проводов» ОУН.

Ниже районного «провода» ОУН референтур СБ не создавалось, а в каждой кустовой организации украинских националистов был информатор, который и выполнял функции низшего звена референтур СБ в системе организации украинских националистов.

Руководство деятельностью референтур СБ осуществляла референтура СБ центрального «провода» ОУН, а нижестоящие звенья СБ осуществляли руководство деятельностью по своей линии на территории, где действовала краевая организация украинских националистов.

Руководителем референтуры СБ в краевом «проводе» ОУН «Поддилья» был участник организации украинских националистов, известный в подполье под псевдонимом «КОРНИЛО», который впоследствии погиб. Ему были подчинены референтуры СБ окружных «проводов» ОУН. В частности — Чертковского окружного «провода» ОУН, где референтом СБ был участник ОУН, известный в подполье под псевдонимом «МИША», который впоследствии погиб, и референтура СБ Кременецкого окружного «провода» ОУН. Этой референтурой в свое время руководил участник националистического подполья, известный под псевдонимом «КАЙДАШ».

Референтом СБ Львовского краевого «провода» ОУН являлся участник ОУН «ДМИТРО» [6], который погиб в 1949 году. Он возглавлял деятельность референтуры СБ в краевом «проводе», а также руководил деятельностью окружных референтур СБ, действовавших в Бобрском окружном «проводе» ОУН, где руководителем этой референтуры был «ПРОКИП», который погиб в 1948 году. Кроме того, он же направлял деятельность СБ Золочевского окружного «провода» ОУН, где руководителем референтуры был участник организации украинских националистов по псевдониму «РОМАН», который погиб в 1952 году.

Деятельность референтуры СБ в краевом «проводе» ОУН на ПЗУЗ до 1948 года возглавлял участник организации КАЗАК, известный в подполье под псевдонимом «СМОК» [7]. Впоследствии он был назначен руководителем краевого «провода» ОУН на ПЗУЗ и затем погиб.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

После «СМОКА» референтуру СБ в краевом «проводе» ОУН на ПЗУЗ возглавлял «КАЙДАШ», переведенный туда из Кременецкого округа ОУН. Однако «КАЙДАШ» фактически функций руководителя референтуры СБ в краевом «проводе» ОУН на ПЗУЗ [8], не выполнял, а был вскоре направлен для проведения организационной работы в Житомир, где и погиб в 1951 или 1952 году.

Референтуре СБ краевого «провода» ОУН на ПЗУЗ были подчинены референтуры СБ окружных «проводов» ОУН, в частности референтура СБ «провода» ОУН Здолбуновского округа, где руководство деятельностью осуществлял «МОДЕСТ» [9], который погиб в 1946 году, а после его эту работу возглавил участник ОУН, известный в подполье под псевдонимом «УЛЬЯН», который впоследствии стал руководителем Здолбуновского окружного «провода» ОУН.

Руководителей референтур СБ окружных «проводов» ОУН Ковельского, Луцкого и Ровенского я в настоящее время не помню, хотя знаю, что там также были и действовали референтуры СБ.

Точно также в настоящее время я не помню, кто возглавлял референтуру СБ краевого «провода» ОУН «Карпаты».

ВОПРОС: Какие функции выполняли подразделения референтур СБ?

ОТВЕТ: Референтуры СБ, как правило, осуществляли общее руководство деятельностью подчиненных им референтур, а также занимались т.н. оперативной работой и в этих целях, приобретали себе агентуру и информаторов среди местного населения, а также из числа агентуры органов МГБ. Непосредственно для работы в органах МГБ референтам СБ засылать свою агентуру не удавалось.

Что касается следователей референтур СБ, то они занимались расследованием по фактам провалов участников организации, по фактам сотрудничества местных жителей с органами МГБ, а также по фактам сотрудничества отдельных членов организации украинских националистов с органами МГБ.

Боевики СБ занимались, прежде всего, тем, что несли охрану референтур СБ, крайвок, где работали следователи этих референтур и документов референтур СБ. Они же осуществляли вызовы на допро-

сы, подвергали людей приводу, захватывали людей и доставляли в СБ, а также по указанию руководителей СБ убивали людей.

Архивариусы ведали главным образом документами и хранением протоколов допросов и иных материалов, с деятельностью СБ.

Информаторы СБ, имевшиеся в кустовых организациях украинских националистов, собирали главным образом необходимые данные о движении подразделений войск МГБ, о встречах оперативных работников органов МГБ с местными жителями, собирали данные о лицах, подозрительных по связям с органами МГБ и представляли соответствующую информацию по этим вопросам в письменном или устном виде районным эсбистам. С этой целью они систематически встречались с районными эсбистами на условленных ими пунктах встреч.

Что касается фактов, по которым велись расследования, то следует сказать, что референтура центрального «провода» ОУН вела расследование по фактам наиболее важным, имевшим значение для всей организации украинских националистов. В частности, она вела проверку по фактам гибели отдельных руководящих участников националистического подполья или по фактам возможных провалов в нашей антисоветской организации.

Так, например, референтура СБ центрального «провода» ОУН занималась расследованием по факту гибели «ОРЛИКА» [10] в гор. Киве, а также лично «МИХАЙЛО» проводил расследование по факту установления связи с националистическим подпольем бывшей связной Романа ШУХЕВИЧА [11] — «МАРУСИ».

Известно мне, что «МИХАЙЛО» тогда захватил эту связную, получил от нее показания о том, что она якобы была завербована органами МГБ в качестве секретного сотрудника и направлена в националистическое подполье для того, чтобы осуществить провал его участников.

Референтуры СБ краевых «проводов» ОУН занимались расследованием и проверкой по фактам провалов или засылки агентуры органов МГБ в организацию украинских националистов на территории деятельности того или иного краевого «провода» ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Так, референтура СБ краевого «провода» ОУН на ПЗУЗ занималась проверкой фактов о засылке и установлении связи с националистическим подпольем бывших участников т.н. Киевского подполья в 1945 году. Проверкой этих фактов занимался сам референт СБ краевого «провода» ОУН «СМОК». Насколько я помню, в 1945 году на территорию деятельности краевого «провода» ОУН на ПЗУЗ прибыли две связные от имени действовавшего в городе Киеве антисоветского украинского националистического подполья. Это подполье возникло из числа участников ОУН, завербованных в организацию еще в период немецкой оккупации.

«СМОК» тогда получил показания от присланных связных о том, что они оба являлись якобы агентами МГБ и с помощью этих связных вызвал из Киева руководителя националистической организации ТАРАСА [12] <...>

Одна из связных и ТАРАС по распоряжению «СМОКА» были расстреляны, а другая связная [13] была оставлена в националистическом подполье, где находилась до 1951 года, а затем погибла.

Знаю также, что референтура СБ краевого «провода» ОУН «Подилля» занималась проверкой факта сотрудничества одного православного священника, фамилии которого не помню, с органами МГБ, завербованного якобы для того, чтобы выявлять участников нелегально существующих приходов униатской греко-католической церкви на территории деятельности «провода» ОУН «Подилля».

Известно мне, что от этого священника также в СБ были получены показания о том, что он якобы являлся агентом органов МГБ и выполнял задания по выявлению униатских священников, нелегально проводивших свою реакционную работу. Этот священник, которого допрашивало СБ, насколько я помню, впоследствии был убит.

Нижестоящие референтуры СБ «проводов» ОУН занимались проверкой провалов и других фактов, которые имели место на территории деятельности этих «проводов».

ВОПРОС: Дайте показания о методах вражеской деятельности СБ?

ОТВЕТ: Говоря правдиво, следует сказать, что на допросах в СБ нередко применялись меры физического воздействия, над лицами, которые подвергались задержанию и допросу. Над задержанными издевались и таким путем получали от них показания, которые во многих случаях не соответствовали действительности. Соответственно этому составлялись неправильные протоколы и, следовательно, принимались неправильные решения об убийствах и расстрелах. Такие факты имели распространение в тех случаях, когда СБ сталкивалось с лицами, подозрительными в сотрудничестве с органами МГБ.

Что же касается работников партийно-советского актива и сотрудников органов МГБ, то обычно эта категория людей на допросах не могла скрывать и не скрывали своего занимаемого положения в партийно-советском аппарате или в органах МГБ. Как правило, эти лица после допросов подвергались убийству.

Решения об убийствах в случаях, когда имелись какие-либо сомнительные данные у работников СБ принимались надрайонным «проводом» ОУН и являлись обязательными для референтур СБ районных «проводов». В тех случаях, когда факты были совершенно очевидными и не требовали какой-либо дополнительной проверки, то решения по таким фактам мог принять сам референт СБ и дать соответствующие приказания о принятии тех или иных мер, вплоть до убийства человека.

Документы убитых, в частности, партийные билеты, паспорта и другие документы направлялись по организационным связям и поступали в архив центрального «провода» ОУН, где подавляющее большинство таких документов и хранилось.

ВОПРОС: Чем объясняется террористический характер вражеской деятельности СБ?

ОТВЕТ: Некоторые участники организации украинских националистов, работавшие в СБ, брали пример издевательств, избиений и убийств с немецких захватчиков. Эсбисты нередко действовали в этих случаях по своему усмотрению. Кроме того, следует сказать, что террор до 1950 года считался в организации украинских националистов необходимым условием борьбы против Советской власти и рассматривался как продолжение и одна из форм вооруженной деятельности антисоветского националистического подполья.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Именно поэтому в антисоветской литературе и листовках, которые нелегально издавались различными звеньями, организация украинских националистов нередко призвала участников националистического подполья к проведению вооруженной и террористической деятельности против Советской власти.

В силу этих общих установок и господствовавших тогда в националистическом подполье взглядов, совершение терактов и убийств являлось тогда обычным делом. Поэтому указание на совершение того или иного террористического акта над работником партийно-советского актива или сотрудником органов МГБ мог дать руководитель того или иного звена организации украинских националистов, в частности, районный «проводник» ОУН. Его указание участниками националистического подполья, безусловно, выполнялось.

Однако к 1950 году стало совершенно очевидно, что вооруженная борьба, тем более террористическая деятельность являются нецелесообразными в борьбе против Советской власти, не способствует усилению антисоветской подрывной работы, а, наоборот, способствует обнаружению и ликвидации участников антисоветского националистического подполья. Именно поэтому в 1950 году лично мною вооруженная и террористическая деятельность националистического подполья была запрещена.

ВОПРОС: В чем выражалась деятельность СБ по изучению и обобщению методов работы органов МГБ?

ОТВЕТ: Я уже говорил, что СБ ОУН занималась сбором информации о деятельности и методах работы органов МГБ, о передвижении войск МГБ, о деятельности агентуры органов МГБ, о применении органами МГБ снотворных и взрывчатых веществ против участников националистического подполья и т.д.

Все эти данные, поступающие из различных референтур СБ, обобщались затем в референтуре СБ центрального «провода» ОУН, где с этой целью составлялись, размножались и впоследствии распространялись среди участников националистического подполья соответствующие инструкции и рефераты о деятельности и методах работы органов МГБ с конкретными предложениями о принятии необходимых мер к сохранению националистических кадров.

В частности, помню, был составлен, размножен и распространен среди участников ОУН реферат об истории органов МГБ и методах их работы. Тогда же давались организации украинских националистов соответствующие указания об осторожности при раскрытии пакетов, при посещении хозяйств бандпособников и во время принятия пищи и т.д.

Кроме того, добывалась соответствующая литература и учебники по следствию, уголовному розыску и т.д., которые изучались как методические пособия СБ.

ВОПРОС: Когда и почему было ликвидировано СБ?

ОТВЕТ: Референтуры СБ были в основном ликвидированы в конце 1951 года. Однако в некоторых звеньях националистического подполья эти референтуры перестали действовать еще раньше. Причиной для ликвидации референтур СБ явилось то, что организация украинских националистов несла большие потери в людях. Поэтому часть лиц, работавших ранее в СБ пришлось перевести на руководящую работу в организации украинских националистов. Так было, например, с «ЯРЕМОЙ» [14], «СМОКОМ», «УЛЬЯНОМ», «КАЙДА-ШЕМ» и многими другими.

Кроме того, причиной ликвидации СБ явилось и то, что организация украинских националистов в 1950–1951 и последующих годах по причине ликвидации многих участников националистического подполья резко сократила свою подрывную антисоветскую деятельность. Поэтому пришлось пойти на путь ликвидации референтур СБ, ранее существовавших в националистическом подполье.

Допрос окончен 17-00

Протокол допроса записан с моих слов, верно, мне прочитан, в чем и расписываюсь: <...>

Державний архів (далі — ДА) СБУ — Ф. 13 — Спр. 372 — Т. 54 — Арх. 120—135.

(Машинописна копія)

1. Кук Василь Степанович (11.01. 1913. с. Красне Львівської обл.). Псевдо: В.Коваль, Леміш, Юрко, Ведмідь, Кочегар, Безименний, С-Вар, 789/1,11/315,100. Відомий діяч руху українських націоналістів, останній керівник руху опору ОУН та УПА у Західній Україні. З родини залізничника. Закінчив Золочевську гімназію, навчався на юрид. ф-ті Люблинського ун-ту. Учасник Юнацтва. Член ОУН з 1929. Арештовувався у 1933. У 1934—1935 керівник Підгаєцького районного проводу ОУН (Тернопільщина). Засуджений польською владою до 2 р. позбавлення волі, звільнений за амністією. З 1936 на нелегальному стані, повітовий провідник ОУН Золочевщини, організатор підпільної типографії крайового проводу (1937), автор посібника з питань конспірації «Пашні буряки». Вів пропагандистську роботу серед робітників Львова. У 1939 очолював Укр. допомоговий комітеті (Краків). Після II Великого збору ОУН(Б) — орг. референт Проводу ОУН. Весною 1941 очолив штаб Похідних груп ОУН.(Б). Наприкінці літа 1941 арештовувався нацистами. З весни 1942 до 1943 керівник проводу бандерівців на південно-східній Україні. На III Великому зборі ОУН обраний орг. референтом Проводу. Брав участь у розробці нової програми ОУН., спрямованої на демократизацію внутрішнього життя, державно-політичних і суспільно-економічних настанов руху ОУН та УПА. Полковник УПА (за іншими даними 14 жовтня 1952 іменований УГВР генерал-хорунжим). Навесні 1943 стає командувачем Групи УПА «Південь», командував повстанцями під час найбільших боїв з військами НКВС СРСР під Гурбами (квітень 1944). З 1947 заступник командувача УПА й керівника підпільної мережі ОУН Р.Шухевича, з яким мав суперечності з тактичних і особистих причин, фактично контролював незалежно від нього підпілля Волині і Поділля. Після загибелі зверхника 5.3.1950 очолив підпільну мережу ОУН та повстанські сили на Заході України. Один з розробників післявоєнної тактики антирадянського руху опору, майстр конспіративних заходів. Автор низки підпільних видань, в яких викривалася сутність політики сталінського режиму на землях Західної України. Всі брати і сестри К. взяли участь у визвольному русі, загинули або зазнали репресій. З 1950 голова Генерального секретаріату УГВР. Підтримав курс УГВР на демократизацію програмних настанов і тактики націоналіст-

тичного руху, засуджував вождізм С.Бандери. На початку 1950-х вживає заходів з мінімізації збройних акцій підпілля та збереження кадрів для боротьби у нових умовах. 24.05. 1954 захоплений спецгрупою КДБ УРСР в Іванцевському лісі Львівської обл. разом з дружиною У.Крюченко. Утримувався у в'язницях КДБ Києва і Москви. За клопотанням КДБ СРСР 14 липня 1960 Президією Верховної Ради СРСР Указом № 139/82 помилувааний і звільнений від кримінальної відповідальності: «Учитывая желание бывшего руководителя «Организации украинских националистов» Кука искупить свою вину перед Советским государством патриотической деятельностью в пользу Родины, удовлетворить ходатайство Комитета госбезопасности Украины о распространении» на него и Крюченко Ульяну Никифоровну Указа Президиума Верховного Совета СССР от 17 сентября 1955 года об амнистии советских граждан, сотрудничавших с оккупантами в период Великой Отечественной войны 1941–1945 годов». 19 вересня 1960 виступив з відкритим листом до лідерів закордонних центрів ОУН з засудженням діяльності націоналістичного руху проти радянської влади. Закінчив екстерном іст.-філософ. ф-т Київського держ. ун-ту. Працював у Центральному державному історичному архіві УРСР. У 1969–жовтні 1972 в.о. ст. наук. співроб. Ін-ту історії АН УРСР. Працював над дисертаційним дослідженням («Роль крестьянского пореформенного банка в проведении аграрной столыпинской реформы на Украине»), яке не захистив через розбіжності з офіційною ідеологією. Автор низки наукових праць з історії козацько-гетьманської держави, української культури та освіти 18–19 ст. Звільнений з заборону працювати у наукових і освітніх закладах, була закрита і його дослідницька тема «Українське національне питання та українські політичні партії на западноукраинских землях. 1918–1941 рр.». До пенсії (1986 р.) — постачальник комбінату «Укрпобупреклама». Підтримував контакти з українськими дисидентами, перебував під доглядом органів держбезпеки. Після 1991 р. бере активну участь у ветеранському русі ОУН та УПА, голова наукового відділу Всеукраїнського братств ОУН і УПА. Автор численних інтерв'ю та публіцистичних виступів, статей і брошур з історії та персоналітики національно-визвольного руху. Мешкає у Києві.

2. Бандера Степан Андрійович (1.01.1909, с. Угринів Старий Івано-Франківської обл. — 15.10.1959, м. Мюнхен, ФРН). Псевдо — «Сірий», «Бийлихо». Один з провідних діячів руху українських націоналістів, лідер її радикального («революційного», «самостійників-державників») крила або ОУН (Б). З квітня 1941 голова Проводу ОУН (Б), у післявоєнні роки очолював Закардонні частини ОУН. Вбитий спецагентом КДБ Б.Сташинським.

3. Арсенич Микола Васильович (27.09.1910, с. Нижній Березів, нині Косів Косовського р-ну Івано-Франківської обл. — 23.01.1947, біля с. Жуків Березанського р-ну Тернопільської обл.) — один з провідних військово-політичних діячів руху українських націоналістів. Псевдо — «Михайло», «Григір», «Березовський», «Максим», «Дем'ян». З селянської родини. Закінчив Стрийську гімназію (1929). Член УВО, в ОУН з 1929. Навчався на юридичному ф-ті Львівського ун-ту (до 1936). Член редакції тижневика «Нове село». Кілька разів заарештовувався польською владою, у 1937–1938 був провідником громади українських політ'язнів у львівських «Бригідках». Учасник Конгресу українського студентства (Львів, березень 1939). Після розколу в ОУН приєднався до фракції С.Бандери. У 1939 навчався на створених ОУН (Б) та німецькими спецслужбами офіцерських курсах під Краковом. Відповідальний співробітник СБ Краківського крайового проводу ОУН, з лютого 1940 — керівник військової розвідки Проводу ОУН, з березня 1941 і до загибелі очолював СБ ОУН(Б). Під керівництвом А. створено мережу територіальних органів СБ, які він намагався звільнити з під контролю регіональних провідників ОУН (до кінця 1943 осередки СБ підпорядковувалися лише за власною вертикаллю), відпрацьовувалися форми й методи розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. За словами його підлеглого С.Мудрика, А. «опрацьовував схему будови референтури СБ і плян праці на взір державних таємних служб, допасовані до вимог нашої боротьби.» Прихильник жорстких методів дій СБ, неодноразово виступав ініціатором масових фізичних «чисток» у лавах повстансько-підпільного руху. Користувався репутацією одного з кращих конспіраторів. У 1944 разом з іншими провідниками ОУН (Б) брав участь у переговорах з німцями про співпрацю у боротьбі з СРСР. Один з провідних розробників тактичних схем діяльності

ОУН у післявоєнний період. Учасник П та Ш Великих надзвичайних зборів (1941, 1943), конференцій ОУН (1941–1943), нарад її керівного складу (1944–1946). Нагороджений Золотим хрестом заслуги ОУН (1946). Застрелився при спробі захоплення. Дружина А. Ганна Гунько — керівник Українського червоного хреста Тернопільщини, жіночої референтури Львівського міського проводу ОУН. 2 лютого 1997 у рідному селі А. відкрито меморіальну дошку з барельєфом.

4. Шеванок Василь Авксентійович (1916, с. Пілива Тівровського р-на Вінницької обл. — 3.04. 1950, м. Дрогобич). З родини заможного селянина. Псевдо — «Залізний», «Сатурн», «667». Закінчив горно-механічний інститут у м. Сталіно, інженер-теплотехнік. Під час окупації — слідчий німецької кримінальної поліції у м. Запоріжжя. З кінця 1943 — в УПА. Слідчий СБ Станіславського окружного провада, слідчий СБ з особливо важливих справ крайового проводу «Карпати–Захід», вишкільний референт СБ. У 1948–1950 — референт СБ Дрогобицького окружного проводу. Розробник численних навчальних посібників і матеріалів для СБ.

5. Територіальна мережа ОУН на Західній Україні після травня 1945 р. складалася з Проводу ОУН в Україні (керівники Р.Шухевич, В.Кук), крайових проводів «Захід–Карпати» (Станіславська, Чернівецька, Закарпатська обл.), Львівського або «Буг-2» (Львівська, Дрогобицька обл.), «Поділля», «Одеса» (Рівненська, частково Тернопільська обл.), «Москва» (Волинська обл., південні райони Білорусі), окружних, надрайонних, районних проводів і низових («кушових») осередків. Існував і окремих крайовий провід на Закарзонні (південно-східна Польща).

6. Дякун (Дякон) Ярослав Андрійович (1912, с. Девятники Новострелищанського р-ну Дрогобицької обл. — 9.11. 1948, с. Гринюв Бобркського р-ну Львівської обл.). Псевдо — «Дмитро», «Мирон». З заможних селян. Член ОУН з 1939. Засуджувався польською владою. У 1939–1941 — вчитель у с. Юшковці Дрогобицької обл. З 1943 — нелегал, відповідальний співробітник референтур СБ, з 1946 — шеф СБ Львівського крайового проводу «Буг-2», координатор роботи референтур СБ Галичини, Волині та Поділля. Виконував обов'язки рефе-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

рента СБ Провода ОУН (Б) в Україні. Відповідав за місця переховування Р.Шухевича. Майор СБ. Лицар Срібного хреста заслуги (1947). За свідченнями заарештованих підлільників, відзначався надзвичайною жорстокістю й деспотизмом, «свої жертви позбавляв життя лише після витончених тортур», особисто був присутній при виконанні смертних вироків. Застрелився у бункері при спробі захоплення.

7. **Козак Микола Михайлович** (1914, с. Рахиня Волинського р-ну Станіславської обл. — 8.02. 1949, с. Пітушків Острожецького р-ну Рівненської обл.). З родини греко-католицького священника. Псевдо — «Смок», «Чупринка», «Вівчар», «Богдан», «Кучма», «Лука», «Сергій Хортиця», «715». Закінчив гімназію (1933), навчався у Львівському політехнічному інституті (електротехнічний профіль). Член ОУН з 1934. У 1937 за участь в організації теракта над професором інституту, що звинувачувався ОУН у співробітництві з польською владою засуджений до 10 років позбавлення волі. У 1939 працював у Краківському Українському допомоговому комітеті. У 1940–1941 — повітовий провідник ОУН на Лемківщині. Учасник Похідних груп ОУН (Б) влітку 1941, окружний провідник на Хмельниччині (1941–1942), організаційний референт і провідник на Вінниччині (1942–1943), керував підпільною типографією ОУН у Вінниці. У березні 1943 призначений референтом СБ групи УПА «Південь», де за його ініціативою було знищено як «непевний елемент» до 60 командирів та сотні вояків. На нараді керівного складу ОУН у Деражнянському р-ні Рівненської обл. (серпень 1944) призначений заступником (за іншими даними — керівником) референтури СБ крайового проводу на ПЗУЗ. Виступав одним з провідних організаторів «чисток» в ОУН та УПА, підпорядкована йому СБ на Волині ліквідувала понад 1000 учасників руху. Винахідник знаряддя тортури «станок». Прихильник жорстких дій по відношенню до неояльних учасників повстансько-підпільного руху та осіб, що співробітничали з радянською владою. Після лютого 1945 — крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ, редактор журналу «За волю нації». Брав активну участь у виробленні тактики дій підпілля у нових післявоєнних умовах. Майор СБ. Нагороджений УГВР Золотим хрестом заслуги «за порятунок організації на ПЗУЗ» — вдало проведено оперативну гру з органами НКДБ УРСР. Зберіглися вірші К., написані під псевдо «Степан Орач». Застрелився при спробі захоплення.

8. Північно-західні українські землі, Волинь і Полісся.

9. **Кореник Василь** (1919, с. Уздіці Мізочського р-ну Рівненської обл. — 12. 12.1945, с. Романів Теремновського р-ну Волинської обл.). Народився у селянській родині. Псевдо — «Палій», «Модест». Закінчив гімназію, де вступив до Юнацтва ОУН. Закінчив студії православної теології у Варшаві (1938). У 1939–1941 працював директором неповної середньої школи у с. Кунин на батьківщині, мобілізований до Червоної армії, потрапив до німецького полону. З весни 1943 — в УПА, співробітник політико-пропагандистського відділу штабу групи «Південь», одночасно працює у відділі військово-політичної розвідки референтури СБ. З 1944 — відповідальний співробітник референтури СБ проводу на ПЗУЗ, з 1945 — член проводу на ПЗУЗ. Загинув у бою з оперативно-військовою групою НКВС-НКДБ.

10. **Мирон Дмитро** — «Орлик». Керівник підпілля ОУН на Західній Україні в 1940–1941 та на Сході України в 1941–1942. Виданий зрадником Скузем (згодом ліквідований СБ) гестапо, смертельно поранений його співробітниками 28 липня 1942 поблизу оперного театру у Києві, де встановлено меморіальну дошку.

11. **Шухевич Роман Йосипович** (7.07. 1907, м.Радеків Львівської обл. — 5.03. 1950, с.Білогорща під Львовом). Псевдоніми — Дзвін, Тарас Чупринка, Р.Лозовський, Тур, Шука, Шух, Шуб, Старий, Батько, Білий, Чернець, Мамай, Чумак, Гриць, Степан, Туча, Василь, 171. З родини юриста. Один з провідних діячів руху українських націоналістів та УПА. Генерал-хорунжий УПА. Закінчив Львівський політехнічний інститут (1932), інженер-будівельник, працював у фірмі Левинського, співвласник бюро «Реклама-Фіша» у Львові. Навчався у польській школі військових командирів. Учнем львівської гімназії вступив до Української військової організації (УВО). Учасник пластового руху, голова студентського спортивного клубу, відомий спортсмен. Неодноразово обирався делегатом студентських з'їзтів, до керівництва студентського товариства «Чорномор'є» Організатор терактів УВО над шкільним куратором Собінським (1926), поліцейським комісаром Чеховським (1932), співробітником генконсульства СРСР у Львові (1933), нападу на пошту у м. Городок (1930) та інших акцій.

Член ОУН. з 1929. Навчався на таємних курсах організаторів бойової роботи у Дланську. У 1933–1934 бойовий референт крайової ексекутиви ОУН. в Галичині. У 1934 засуджений до довічного ув'язнення на «Варшавському процесі ОУН», в 1938 амністований. У 1938–1939 старшина штабу Карпатської січі, певний час мешкає в Югославії. З вересня 1939 — військовий референт Краківського центру ОУН, після розколу якої в 1940 підтримав фракцію С.Бандери, брав участь у творенні підпільної мережі та підготовці антирадянського повстання на Західній Україні. Навесні 1941 залучається до формування у м. Бранденбург (Німеччина) підрозділу спецпризначення «Нахтігаль», заступник його командира — командир сотні. Закінчив офіцерські розвідувально-диверсійні курси. Брав участь у боях з Червоною армією на початку війни. З середини 1942 служить у 201 поліцейському батальйоні СС, який діяв проти партизан Білорусі (капітан). Після розформування підрозділу німцями (кінець 1942) був арештований, після втечі перейшов на нелегальний стан, до травня 1943 керував військовою референтурою Проводу ОУН.(Б). За ініціативою Ш. 3-я конференція ОУН. (лютий 1943) висуває гасла реформування внутрішнього життя ОУН на демократичних засадах, підготовки до відкритої збройної боротьби проти нацистів і сталінського режиму. У зв'язку з цим очолив опозицію ряду керівників ОУН. її урядуючому провіднику М.Лебедю. 13 квітня 1943 обирається до Бюро Проводу ОУН.(Б) в Україні як «перший серед рівних», що було закріплено рішенням Ш Надзвичайного великого збору ОУН. (серпень 1943), Ш. Стає головою Бюро Проводу. З листопада 1943 — головнокомандувач УПА, об'єднуючи що посаду з керівництвом націоналістичним підпіллям. Очолює роботу з розбудови повстанських бойових та адміністративно-тилових формувань, підготовки військових кадрів. У липні 1944 на I Великому зборі УГВР обраний головою її Генерального секретаріату. Родичі Ш. були піддані репресіям. Після війни на конспіративних нарадах (1946–1949) разом з членами Проводу ОУН. в Україні розробив наріжні тактичні схеми діяльності підпілля: «Дажбог» (збереження кадрів та запровадження «легальної» мережі ОУН), «Олег» (виховання молодіжного резерву) та «Орлик» (створення позицій на Сході України). Особисто брав участь у підготовці інструктивних документів («Бджола», «Оса», «Мурашка», Ігumen» інших), які регламентували різноманітні аспекти діяльності

руху опору за умов радянізації Західної України. Разом з тим, у 1944–1948 вживав зусиль для встановлення через посередників миротворчих контактів з радянською владою. Загинув (імовірно застрелився) при спробі оперативно-військової групи МДБ УРСР захопити його на конспіративній квартирі. Місце поховання не встановлено. 14 червня 1992 у с. Білогорща Ш. відкрито пам'ятник; про нього знято художній і документальний фільми.

12. Мається на увазі негласний співробітник органів держбезпеки з 1924 р. М.Захаржевський. На початку 1945 р. заступник начальника одного з управлінь НКДБ УРСР С.Карін-Даниленко висунув ідею створення легендарного «Проводу ОУН на Східноукраїнських землях» у складі Білоцерківського, Конотопського, Дніпропетровського, Криворізького, Миколаївського «окружних проводів». Одним з головних завдань «проводу» мало бути встановлення контактів з підпіллям на Західній Україні, просування до його керівництва агентури для подальшого його розкладу зсередини. «Провід» мав очолити негласний помічник органів держбезпеки з 1924 р. «Таран».

Посланцями «проводу» на ЗУЗ стали досвідчені негласні помічники «Ірина» та «Євгенія» (остання співробітничала з органами держбезпеки з 1927 р. і за успішу розробку націоналістичного підпілля в 1944 р. була нагороджена орденом Червоної зірки). До них долучили і Людмилу Фою, члена ОУН з 1942 р., арештовану у січні 1944 р. і залучену до співробітництва з НКВС під псевдо «Квітнева». Вона походила з родини сотника армії УНР, мала високу національну свідомість, брала участь у антинімецькому підпіллі часів окупації, виховувалась у націоналістичному дусі.

Група «зв'язкових проводу» отримала виготовлені чекістами «підпільні документи», в тому числі — сфабрикований «лист українських націоналістів» з критикою і погрозами на адресу письменника М.Рильського. 2 травня 1945 р. вони прибули на Волинь і потрапили під спостереження СБ. 3 червня 1945 р. на допиті у співробітника СБ «Михася» Л.Фоя розшифрувала себе і повідомила про плани «полковника Данилова» (С.Каріна-Даниленка). Було затримано і «Іри-ну». Перевербовкою Л.Фої, згодом оголошеної у всесоюзній розшук, займався особисто М.Козак, який вирішив повести оперативну гру з НКДБ.

19 червня 1945 р. СБ відрядила Л.Фою з листами до «Тараса». У них повідомлялося, що «Ірина» направлена до Центрального проводу, імітувалася довіра «проводу на СУЗ» і висувалася пропозиція направити на Волинь його керівника для обговорення «організаційної роботи» на Сході. Л.Фоя отримала і підпільну літературу для передачі «колегам». 22 червня вона прибула до Києва, де на зустрічах зі співробітниками центрального апарату НКДБ доповіла про «успіх» своєї місії.

Сфабриковані есбістами документи та поведінка Л.Фои переконали чекістів і назад вона повернулася з «Тарасом». На допитах в СБ він дотримувався відпрацьованої легенди, однак на очній ставці був викритий «Квітневою» і дав свідчення про плани створення легендарного проводу й оперативну групу від його імені. Тоді ж СБ затримало і «Євгенію», яку разом з «Тарасом» незабаром було ліквідовано. Від імені «Тарана» співробітники СБ розробили листа до НКДБ, розраховуючи вивести до них інших учасників гри з числа співробітників органів НКДБ та їх агентури. Л.Фоя вдруге відвідала Київ і повернулася до М.Козака не викритою.

13. Йдеться про Людмилу Фою. У підпіллі займалася публіцистичною діяльністю під псевдо «Марія Перелісник». Загинула 19.06. 1950 у бойовому зіткненні з оперативно-пошуковою групою МДБ у Неверківському лісі на Рівненщині. Посмертно нагороджена Срібним хрестом бойової заслуги 2-го класу (1952).

14. Пришляк Євген Степанович (13.12. 1913, м. Миколаєв Львівської обл. — 3.12. 1987, там же). З родини землевласника, хазяїна цементного заводу. Псевдо — «Чорнота», «Ярема». До ОУН вступив у 1929, будучи учнем школи. Закінчив Торгівельну школу у Львові (1930). У березні 1936 засуджений до 6 років позбавлення волі. Учасник Похідних груп ОУН (1941-1942). У грудні 1942 арештовувався німцями, вивезений з львівської в'язниці. Комендант бойвки референтури СБ Дрогобицького обласного проводу, з початку 1945 — референт СБ Самбірського окружного, з вересня 1945 — Дрогобицького обласного, з початку 1947 — Городоцького окружного проводів. З початку 1949 — референт СБ Львівського крайового проводу, а з травня 1951 — його керівник. Дружина П. — Наталія Гавкович, ухилилася від спроб МДБ використати її для виводу чоловіка з підпілля й загинула в бою з

оперативно-військовою групою. Брат, Ярослав, рефрент СБ Львівського обласного проводу, на еміграції — один з лідерів української громади Бельгії. 22 січня 1952 у с. Лани Ширецького р-ну Львівської обл. у непритомному стані був захоплений й 12 листопада 1952 засуджений до смерті з заміною на 25 років ув'язнення. Відбув 11 років у Володимирській політв'язниці та 14 років — у таборах. Брав участь в акціях протесту у Пермському таборі № 35. Звільнився 25 січня 1977. Не реабілітований.

2. Про основні напрями роботи й заходи районної референтури СБ (1948 р.)

Копія

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Кривуцького Івана Михайловича

От 3 февраля 1948 года

Допрос начат в 11ч. 30 м.

ВОПРОС: На предыдущих допросах вы показали, что в 1945, 1946 и в 1947 г.г. являлись руководителем СБ районного провода ОУН. Покажите, какие функции выполняла «СБ» районного «Провода» ОУН?

ОТВЕТ: Одна из основных функций «СБ» районного «Провода» ОУН это вести разведывательную, контрразведывательную и карательную работу. Пресекать действия и уничтожать всех, кто в той или иной мере ведет борьбу, направленную против ОУН, т.е. выявлять лиц, ведущих работу против ОУН и наказывать их — в основном уничтожать.

Но кроме этого «СБ» занималась также сбором информации по всем без исключения вопросам на территории района своих действий. Информации собирались о войсках, о деятельности местных властей, о настроениях среди населения, о происходивших событиях и по всем другим вопросам.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

О всех собранных сведениях ежемесячно направлялась информация в надрайонный «Провод» ОУН.

Также ежемесячно направлялась в надрайонный «Провод» ОУН информация о проведенной карательной работе в районах.

Наряду с этим «СБ» районного «Провода» ОУН занималась доставкой особо важной почты, обеспечением связи между руководящим составом подполья ОУН, охраной проходивших через территорию района лиц руководящего состава ОУН, сбором продовольствия для находящихся в подполье оуновцев, а также выявлением и пресечением преступной деятельности среди участников подполья, т.е. выявлением лиц, занимавшихся кражами у участников подполья, расследованием конфликтов между участниками подполья ОУН и других подобных этому фактов.

ВОПРОС: Расскажите какую карательную работу вы провели за время службы в «СБ» районного «Провода» ОУН.

ОТВЕТ: Я уже показывал на предыдущих допросах, что за время моей работы в «СБ» мною было арестовано и расстреляно больше 20 человек советских и польских граждан. Расстрелы этих лиц производил я лично с участием боевиков «СБ», которых я имел в своем подчинении более 20 человек.

Кроме того мною также арестовывались советские граждане, допрашивались и в связи с тем, что их виновность в деятельности, направленной против ОУН полностью установлена не была, они подвергались наказанию, затем освобождались. Назвать количество лиц, которые мною были подвергнуты другим видам наказания, кроме расстрела, я сейчас затрудняюсь, но насколько я помню их по количеству было меньше, чем расстрелянных.

ВОПРОС: Какие другие виды наказания кроме расстрела вы применяли?

ОТВЕТ: Были случаи, что если виновность того или другого лица не установлена, но на него падали какие-либо подозрения, такой человек подвергался телесному наказанию — ударам палками от 10 до 25 ударов, так называемые — удары буками — дубинками. Обычно это делалось по моему приказу и выполнялось боевиками «СБ» в моем присутствии.

Как правило, это делалось тогда, когда человек был арестован, но при допросе его виновность не установлена и он подлежал освобождению. Чтобы он не рассказывал никому, где находился, кроме этого, чтобы утратить других, он и подвергался телесному наказанию.

Кроме телесного наказания существовали также такие виды наказания как конфискация всего имущества в пользу ОУН, и выселение — удаление из того или другого района.

Каких-либо конкретных указаний к кому какие меры наказания применять в зависимости от преступления не было. Об этом решал я с руководителем районного «Провода» ОУН или же с руководителем «СБ» надрайонного «Провода» ОУН.

ВОПРОС: Куда же вы девали конфискованное таким образом имущество?

ОТВЕТ: Конфискованное имущество передавалось в так называемую интендантуру. Конфискацией, как правило, занимались находившиеся в моем подчинении боевики «СБ».

ВОПРОС: Каким образом и через кого вы занимались выявлением лиц, ведущих борьбу против ОУН?

ОТВЕТ: В каждом кусте ОУН я имел так называемых информаторов — они фактически являлись руководителями «СБ» кустового «Провода» ОУН, но поскольку самостоятельной карательной работы они не вели, все собранные материалы в письменной форме передавали мне.

Кустовые информаторы «ГАЛКА», «ЛЕВ» и «ЕВГЕН» <...> поддерживали связи с жителями сел, где через лиц симпатизировавших ОУН собирали информации о враждебно настроенных к ОУН жителях и передавали эти сведения мне. Кроме этого информаторы также собирали такие сведения от участников подполья, связников и путем личного наблюдения.

Я в районном «Проводе» ОУН имел специальную квартиру, где были карточки на всех лиц, сведения на которых поступали. На карточке я записывал суть поступивших на то или другое лицо сведений и сообщал об этом в «СБ» надрайонного «Провода» ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

По мере накоплення матеріалів на то или друге лице и приймалися меры репресії к нему.

О производившейся карательной деятельности «СБ» в районе, я как руководитель «СБ» ежемесячно писал отчет в «СБ» надрайонного «Провода» ОУН.

ВОПРОС: Кроме информаторов по кустам вы имели специальных агентов по выявлению враждебно настроенных к ОУН лиц?

ОТВЕТ: Нет, специальных агентов по выявлению враждебно настроенных к ОУН лиц, я не имел, но очень много сведений о таких лицах поступало от самих участников подполья ОУН, которые собирали их, общаясь с населением. В большинстве случаев такие сведения поступали от руководящего состава ОУН, а также от боевиков «СБ», которые занимались доставкой почты, заготовкой продуктов и т.д.

Большое количество сведений такого и другого порядка я добыл во время допроса арестованных лиц за деятельность, направленную против ОУН.

Должен также указать, что как правило при допросах арестованных лиц мною и моими боевиками применялись разного рода меры физического воздействия. Большинство арестованных били. Если же тот или другой арестованный не признавался и после того, как его били и на него не было материалов, уличающих его в деятельности против ОУН, т.е. не было доносов, такой арестованный освобождался, а избивание при допросах засчитывалось, как наказание за то, что он подозревался в деятельности против ОУН.

ВОПРОС: Назовите лиц, которые вами были подвергнуты репрессиям за направленную против ОУН деятельность?

ОТВЕТ: Всех, кто мною подвергался разного рода репрессиям, я назвать не могу, так как их фамилий, а также материалов, которые на них были я не помню.

Я уже показал выше, что аресты производились на основании поступивших мне доносов, никогда никаких свидетелей я не допрашивал и указаний на этот счет ни от кого не получал. Но были случаи, когда мною арестовывались лица по предложению «СБ» надрайонного «Провода» ОУН, как видно на основании имевшихся у них материалов.

Так, например, осенью 1946 года я получил распоряжение от руководителя «СБ» надрайонного «Провода» ОУН арестовать и доставить к нему машиниста нефтепромыслов Ропенка — Конопельского.

Сколько я принимал попыток арестовать Конопельского мне это не удалось. После того, как я сообщил в надрайонну «СБ», что арестовать не удастся, оттуда получил указание лично уничтожить Конопельского, что я и выполнил.

Осенью 1946 года я со своими боевиками «ПИМСТОЙ», «БИ-ЛЫМ» и «КРУК» ночью проник на нефтепромысел, зашел в машинное отделение, где дежурил Конопельский и выстрелом из пистолета убил Конопельского. Место работы и личность Конопельского мне указал «ПИМСТА» <...>, так как он его знал лично и знал расположение машинного отделения, поскольку до ухода в подполье ОУН, работал на ропенских нефтепромыслах.

Летом 1946 года боевиками под моим руководством был арестован прибывший в село работник польской контрразведки БЛАГУТА.

На допросах он дал показания о деятельности против ОУН и назвал ряд агентов польской разведки, работающих по выявлению подпольщиков ОУН. По его показаниям мною были арестованы Конопельский — житель с. Завадки, староста с. Безмыгово крестьяне из с. Семушева и с. Станково и ряд других.

Все они были расстреляны, также как и БЛАГУТА. Других лиц, расстрелянных мною за время работы в «СБ» сейчас назвать не могу, так как не помню.

ВОПРОС: Каким образом вы занимались сбором продуктов питания для подполья ОУН?

ОТВЕТ: Сбор продуктов питания для подполья ОУН производился в основном через специальных кустовых уполномоченных по продовольствию. Наблюдение за сбором продуктов кустовыми уполномоченными проводил боевик «СБ» «ПИМСТА» — <...>. Населению указывалось какое количество из какого двора-хозяйства должны внести каких продуктов. Кроме этого села в целом должны были периодически давать по несколько голов скота.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Если же кто-либо не выполнял разнарядки, продукты забирались насильно, причем, как правило, в далеко большем количестве, чем полагалось по разнарядке. В насильном сборе продуктов принимал участие также и <...>, но привести конкретные случаи у кого и что он брал не могу, так как не помню. Таких случаев было много. О них мне докладывали только в устной форме.

Верно: подполковник <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 20. — Арк. 93—99

(Копія, машинопис)

1. ОУН(Б) скликала 30 червня 1941 р. у Львові «законодавчі збори західноукраїнських земель» та проголосила Акт відновлення Української держави. За вказівкою С.Бандери Українське державне правління очолив Я.Стецько. У складі цього органу передбачалося відомство («ресорт») безпеки під проводом М.Лебеда.

У відповідь на Акт 30 червня 1941 р. та наступні заходи ОУН(Б) 4 липня німці затримують С.Бандеру. Після відмови задовольнити вимоги окупантів щодо скасування Акта з 15 вересня проводяться масові арешти прихильників цієї гілки ОУН в Україні та на території III рейху (близько 1500 осіб до жовтня 1941 р.). На початку вересня Абвер за вказівкою свого шефа Канариса розриває офіційні стосунки з бандерівцями, а 16 вересня арештовується і координатор їх співробітництва Р. Ярі. Директива поліції безпеки від 25 листопада 1941 р. наказує знищувати бандерівців «під виглядом грабіжників». До початку 1941 р. німці ліквідували 15 та кинули до концтаборів 300 керівних функціонерів ОУН. У 1942—1943 рр. тривали репресії окупантів проти обох гілок ОУН як в Україні, так і у низці великих міст Німеччини, Австрії, Польщі, Чехословаччини.

3. Довідка радянських органів держбезпеки про структуру ОУН та її Службу безпеки у 1943–1944 р.р.

Копия

СПРАВКА
структура ОУН в период 1943–44 г.г.

После ареста немцами БАНДЕРЫ и его сторонников [1], в ОУН произошли серьезные изменения.

Эти изменения произошли в силу того, что организация, работая в условиях немецкой оккупации, а затем восстанавливавшейся в западных областях Украины Советской власти, вынуждена была уйти в глубокое подполье и вести свою антисоветскую работу конспиративно.

«Третьим Надзвичайним сбором ОУН» — состоявшемся в августе 1943 года, была выработана и принята следующая структура ОУН:

«Сбор» — (конгресс) — ОУН высший законодательный орган организации.

Главный провод ОУН — как орган коллегиального руководства организации.

Бюро главного провода ОУН — руководящее всей политической деятельностью в ОУН. <...>

1. Военная референтура — руководит УПА, куда входит военная подготовка членов ОУН, формирование УПА и руководство ее действиями, приобретение оружия, боеприпасов и распределение их среди УПА.

Все эти задачи военная референтура выполняет через специально созданный главный штаб — ГВШ.

Кроме того, при военной референтуре имеется: разведывательный отдел, который ведет военную разведку против Красной Армии; организационно-мобилизационный отдел, который проводит мобилизацию в УПА и комплектование ее отрядов. Этот же отдел подбирает и готовит командный состав для УПА. <...>

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

3. Референтура СБ. По существу она является контрразведывательным и карательным органом ОУН.

В задачи СБ входит: выявление среди членов ОУН агентов НКВД-НКГБ, и их физическое уничтожение.

Кроме того, СБ также выявляет и физически уничтожает тех лиц из среды местного населения, которые противодействуют работе ОУН.

СБ осуществляет контроль за выполнением директив главного провода ОУН и нижестоящими организациями. Кроме того, следит за строжайшим соблюдением конспирации в работе ОУН. Этим вопросом ведает специально существующий при СБ политический отдел.

При СБ имеется криминальный отдел, который ведет борьбу с уголовными преступлениями, как внутри ОУН, так и среди окружающего населения.

Начиная с 1944 года СБ ведет разведку против Красной Армии, создавая в тылу ее специальные разведывательные группы среди участников ОУН.

Насколько известно, СБ через дипломатическую референтуру главного провода ОУН также ведет разведку и за границей.

СБ внутри ОУН судебных функций не имеет, она только ведет расследование совершенного «преступления», после чего руководитель соответствующего провода ОУН назначает состав суда, который судит и выносит приговор в отношении «провинившихся». При этом установлен следующий принцип, что судить может только участник ОУН, занимающий по отношению к «подсудимому» равное с ним положение. Назначить состав суда может только руководитель ОУН, стоящий по отношению к «подсудимому» на два ранга выше. Так, например:

Суд над руководителем районного провода ОУН может назначать только руководитель окружного провода ОУН.

В отношении же «подсудимых» не членов ОУН, СБ осуществляет судебные функции самостоятельно и в этом их права не ограничены.

4. Дипломатическая референтура. В ее функции входит: ведение переговоров и установление контакта с другими антисоветскими подпольными организациями, существующие как внутри СССР, так и за его пределами и официальными представителями других враждебных Советскому Союзу государств.

Кроме того, она ведет разведку в других странах. Работа дипломатической референтуры в отличие от других референтур наиболее законспирирована.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 5 — Арк. 53—58.

(Машинописна копія)

4. Довідка радянських органів держбезпеки про організаційний устрій та завдання органів СБ ОУН (1945 р.)

ОПИСАНИЕ

К СХЕМЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ПОСТРОЕНИЯ О.У.Н. —
ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ.

Составлена по материалам
арестованного Степаняка М. Д., клички:

«ЛЕКС», «СЕРГИЙ», «БОГДАН» [1]

25-го января 1945 года

в гор. Львове

1. ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ПРОВОД ОУН.

Всей деятельностью ОУН руководит центральный провод, состоящий из бюро провода («голова» и два члена) и членов.

По положению, кроме бюро, в состав Центрального провода должны были входить: <...>

<...> Референтура СБ занималась сбором сведений о планах и деятельности противников и врагов ОУН и обеспечением охраны ОУН от ударов изнутри и вне организации.

Для этого располагала:

- а) Сетью разведчиков из членов организаций.
- б) Информаторами и разведчиками из местных жителей (независимо от их национальности), не состоящими членами ОУН.
- в) сетью боевиков, при помощи которых осуществлялись: физическое уничтожение намеченных «СБ» членов и не членов ОУН, террористические акты над деятелями из числа противников ОУН; также над представителями Советской власти и коммунистической партии, над сотрудниками НКГБ, НКВД и других государственных органов.
- г) Следственным аппаратом для производства расследований.

Деятельность боевиков «СБ» была централизована при референтуре СБ Центрального провода. Однако, каждый край по линии «СБ», имел свои особенности в работе, а именно:

Референтура «СБ» краевого провода ОУН «ЗУЗ», кроме боевиков, имела специальные, организованные по инициативе референта «СБ» края, отделы: противомельниковский, противопольский, противокommунистический, противонемецкий.

Кроме того она, примерно с начала 1943 года, придерживалась следующей установки в своей карательной политике — разрешала осуществление терактов и других «акций» только надрайонным референтурам «СБ», при которых существовали боевки, т.е. кадры террористов. Сеть СБ ниже надрайона занималась сбором информационных материалов и передачей их в вышестоящую референтуру. И лишь в тех случаях, когда надрайонный «СБ» считал необходимым применить репрессии, он высылал в район или в село боевки, которые и расправлялись с неугодными для организации людьми.

Краевой проводник «ЗУЗ» — «КЛИМ САВУР» [2] самолично издал приказ очистить территорию от вражеских элементов и всех тех, которые допускали критику ОУН и УПА. Изданный «Климом Савуром» без ведома бюро центрального провода ОУН приказ был «СБ» края проведен в жизнь.

«СБ» пользовалась неограниченными правами. Ей разрешалось производить аресты по личному усмотрению, причем вплоть до арестов членов центрального провода ОУН (конечно, соответствующей референтуре, т.е. — члена центрального провода ОУН могла арестовать только центральная «СБ», краевого — краевая СБ и т.д.). «СБ» также могла без суда расстреливать любых членов организации, не говоря уже о других лицах.

Несмотря на то, что «СБ» формально входит в состав территориальных проводов, фактически, начиная с краевого провода и ниже, «СБ» действует самостоятельно, зачастую против желания этих проводов и подчиняется лишь своему руководству по «СБ».

Помимо обособленности этой референтуры, «СБ» имела также самостоятельную от организационной референтуры линию связи. <...>

ДА СБУ — Ф. 11 — Спр. 9079 — Т. 3 — Арк. 225—227.

(Машинописна копія)

І. Степаняк Михайло Дмитрович (24.01. 1905, с. Дзвиняч Солотвинського р-ну Івано-Франківської обл., — 13.02.1967, там же). Діяч руху українських націоналістів, публіцист. Псевдо: «Сергій», «Доляшній», «Лекс», «Дмитрів». Походив з селянської родини. У 1918—1926 навчався у Станіславській гімназії, до 1931 — студент юридичного ф-ту Львівського ун-ту, магістр права (1934). Працював до 1939 помічником адвоката у Бережанах. В 1939—1941 співробітник місцевих органів радянської влади на Тернопільщині. Член Компартії Західної України, за участь в якій відбував покарання у польських в'язницях. (1928—1932). Член ОУН з 1940. Автор проекту державного устрою самостійної України (осінь 1940). Після Акту 30 червня 1941 призначений керівником відомства внутрішніх справ в уряді Я.Стецька. Член Ради сен'йорів та Української національної ради, Проводу ОУН(Б) (1942—1943), крайовий провідник на західноукраїнських землях (1941—1943). Учасник низки конференцій та III Надзвичайного великого збору ОУН (Б) в серпні 1943, автор ряду його резолюцій. Виступав за демократизацію внутрішнього життя ОУН та відмову від тоталітарної ідеології «інтегрального націоналізму». Активно виступав на сторінках друкованих

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

органів ОУН. Влітку 1944 став одним з ініціаторів творення «Народно-визвольної революційної організації», автор проекту її програми. Докладав зусиль до консолідації націонал-патріотичних сил, брав участь у переговорах з польським еміграційним урядом щодо союзу у боротьбі зі сталінським режимом. Захоплений у непритомному стані під час оперативно-військової операції у с.Дермань Рівненської обл. 26.03.1947 військовим трибуналом військ МВС Київської обл. засуджений до вищої міри покарання, замінену військовою колегією Верховного суду СРСР на 25 років таборів. Помилуваний і звільнений 1.04.1961. Виступив із засудженням своєї діяльності в ОУН. Реабілітований 3.01.1995. Архівна кримінальна справа П-15558 в УСБ України в Рівненській обл.

2. **Клячківський Дмитро Семенович** (4.11.1911, м.Збараж, Тернопільської обл. — 12.02.1945 біля с.Суєк, Костопільський р-н, Рівненської обл.) — військово-політичний діяч ОУН та УПА. Псевдоніми: Клим Савур, Панас Мосур, Охрім, Балаш, Омелян Кримський, Блондин; Закінчив Львівський ун-т. У 1932–1934 служив у польській армії, до 1939 працював у кооперативах «Народної торгівлі» у Збаражі і Станіславі, політв'язень польських тюрем (1937), член правління Збараської організації спортивного товариства «Сокіл» (1939–38). У 1940 очолював референтуру «Юнацтва» Станіславського обласного Проводу ОУН. 10.09.1940 заарештований НКВС в м.Долина, свідчення про свою роботу в ОУН не дав, у січні 1941 засуджений на «Процесі 59-ти» у Львові до вищої міри покарання, замінену на 10 років позбавлення волі. У липні 1941 втік з в'язниці м.Бердичіва. Обласний провідник ОУН м.Львова (1941). Від 1942 переходить до підпілля, очолює Крайовий провід ОУН(Б) на ПЗУЗ. Один з фундаторів УПА, у травні-листопаді 1943 керівник її Головної Команди. Командувач групи УПА «Північ». На III Надзвичайному великому зборі ОУН(Б) виступив за розгортання широкого збройного руху опору проти німців та радянської влади. Докладав багато зусиль для розбудови структури і тактики повстанців, зміцнення боєздатності, дисциплінованості в УПА.. Ініціював проведення адміністративної, земельної, військової, шкільної реформ на підконтрольній УПА території. Разом з тим, припускався необґрунтованих репресій по відношенню до вояків УПА та цивіль-

ного населення, один з організаторів етнічної «чистки» польського населення Волині. У лютому 1945 загинув у бою з оперативно-військовою групою Клеванського райвідділу НКДБ УРСР та 233 бригади Внутрішніх військ НКВС. У 1952 посмертно нагороджений Золотим Хрестом Заслуги ОУН, іменований УГВР полковником УПА.

5. Зі спеціального повідомлення НКВС УРСР про структуру і функції СБ (1944 р.)

Копия

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

«О совещании высшего командного состава бандгрупп УПА»

По данным закагента 4 Отдела <...> [1] в течение 8 и 9 мая с.г. вблизи села Топча, Межеричского района состоялось совещание высшего командного состава бандгрупп УПА — «ДУБОВОГО», «ВЕРЕЩАКА», «ЭНЕЯ» [2] и др.

На совещании разбирались вопросы перегруппировки бандгрупп и пополнение частей УПА новыми формированиями. В частности было решено и поручено «ДУБОВОМУ» и «ЭНЕЮ» срочно формировать и направлять новые части УПА в группу «ВЕРЕЩАКА», дислоцируемую в настоящее время в Восточных областях Украины.

Органы «Службы Безопасности» были созданы при краевых, областных, окружных, районных и подрайонных организациях ОУН.

Создавая «Украинскую Повстанческую Армию» — УПА ОУН в этих формированиях также организовала «Службу Безопасности» с подчинением ее органов через соответствующие звенья «Главному Командованию УПА».

С развитием бандитской деятельности УПА, функции «Службы Безопасности» расширились и на нее было возложено, помимо сыска, карательных и террористических мероприятий, ведение разведывательной работы.

Имеющиеся в нашем распоряжении документы и данные различных источников свидетельствуют о том, что руководство ОУН — УПА, организуя «Службу Безопасности», придавало ей весьма важное значение, указывая, что «Служба Безопасности», должна играть одну из решающих ролей в борьбе с Советской властью и «антинационалистическими» элементами среди самих украинцев.

Обосновывая необходимость организации «Службы Безопасности», в одной из инструкций о разведывательной работе по этому вопросу указывалось:

«Каждый живой организм, если он хочет быть жизнеспособным, должен иметь органы познания и, в первую очередь, слух и зрение. Также государственный организм, чтобы иметь возможность действовать, должен иметь такие «глаза и уши», которые бы все видели, все слышали и знали. Подобно тому, как индивидуум не видит своих глаз и ушей, так и разведка, которая — есть глаза и уши государства, не должна быть видима гражданином своего государства. Невидима она должна быть для того, чтобы с успехом действовать там, где необходимо ее вмешательство. Каждое, даже наиболее культурное, в лучшем смысле, организованное государство, имеет внутри себя значительную часть людей недовольных существующим положением. С этим надо считаться, так как, к сожалению, среди людей находится такая часть их, которая объединяется для борьбы против государства. Собственно, для уничтожения этих лиц и предназначается разведка...»

Структура краевых, областных, окружных (надрайонных) органов «Службы Безопасности» представляется в таком виде:

1. Контрразведывательный отдел.
2. Разведывательно-информационный отдел.
3. Полицейско-исполнительный отдел.
4. Команда полевой жандармерии.

Во главе краевых, областных, окружных (надрайонных) органов «Службы Безопасности» поставлены «Коменданты СБ» (иногда называемые референтами) и их заместители, которым подчиняются «шефы» указанных выше отделов и командир полевой жандармерии.

Установлено, например, что надрайонный отдел «Службы Безопасности» имеет гласный штат в количестве 22 человек, при 10 жандармах.

В подчинение надрайонного отдела «Службы Безопасности» входят два—три районных отдела, которые в свою очередь руководят, примерно, четырьмя подрайонными отделами. А последние объединяют 25—30 сельских (станичных) «Референтов Службы Безопасности».

Контрразведывательные с командой жандармерии и полицейско-исполнительные отделы СБ, имея свою негласную сеть, ведут агентурно-следственную работу и приводят в исполнение «приговор».

Разведывательно-информационные отделы СБ также имеют свою агентурную, очень многочисленную сеть по всей территории своей деятельности.

Так, например, документально установлено, что «шеф» разведывательно-информационного отдела подрайона, значащегося под шифром «СБ № 02», имел под своим руководством 25 станичных референтов СБ с таким же количеством их заместителей, главным образом из женщин и 200 человек секретных информаторов по территории своего действия.

Из другого документа — «Секретный приказ № 1» — от 13.09.43г., т.е. в период немецкой оккупации, исходившего от «РСБВН» (очевидно, референт службы безопасности военного надрайона), за подписью под кличкой «ГРИМ», задачи разведывательно-информационного отдела определялись так:

Собирать сведения по следующим вопросам:

1. О вражеских подпольных организациях на территории.
2. О руководителях этих организаций.
3. О влиянии этих организаций на население.
4. О моральном и боевом состоянии этих организаций.
5. О способах ведения пропаганды этих организаций среди населения.

6. О вооруженной вражеской силе на территории и их боевом снаряжении.
7. О проведенных акциях этой силы против украинского населения.
8. О тактике этих сил в подавлении украинского повстанческого движения.
9. О моральном и боевом состоянии этих сил.
10. О постоянном местонахождении этих сил.
11. О немецких администрациях.
12. О замене документов и проездных пропусков.
13. О движении по железной дороге и шоссе.
14. О применении способов относительно сбора контингентов (налогов и поборов).
15. О способах ведения пропаганды немецкого правительства среди населения.
16. О вражеской разведке на территории, оказывающей услуги вражеским подпольным организациям и немецкой полиции.
17. О сексотах и вражеских прислужниках (готовить подробные списки сексотов).
18. О неустойчивых элементах, которые могут вредить УПА.
19. О политических украинских партиях на территории.
20. О действиях отдельных украинских групп на территории.
21. О местонахождении, вооружении, моральном и боевом состоянии этих групп.
22. О ежечасных арестах или расстрелах украинцев немецкой полицией.
23. О настроениях населения.
24. О влиянии УПА среди населения.
25. О недочетах нашей работы.
26. О причинах этих недочетов.
27. О неустойчивых лицах, которые попали в ряды УПА.

Разведывательно-информационные отделы СБ собирали также различные немецкие и советские листовки и направляли их в вышестоящие инстанции.

В приведенном выше приказе указывается, что референты «СБВН», после анализа полученной информации, отбирают компрометирующие материалы на лиц, в отношении которых необходимо провести следствие и передают их для реализации в полицейско-исполнительные отделы.

Характерно отметить, что «Служба Безопасности» ОУН — УПА, как это видно из документов, особое значение придает в системе своей работы женщинам.

В одном из приказов прямо указывается, что в составе разведывательно-информационного отдела района должно быть обязательно не менее одной женщины, и что в том случае, если та или иная из них проявит должное умение, деловые качества, ловкость, преданность делу — такая женщина может быть назначена шефом разведывательно-информационного отдела СБ.

То значение, которое придается «Службой Безопасности» ОУН — УПА женщинам, станет понятным, если учесть, что на протяжении всей подпольной работы УВО-ОУН [3], воспитанные ими кадры женщин, фанатичных националисток, играли весьма важную роль, являясь связными, курьерами, явочницами, а иногда и террористками.

В условиях же войны и подполья, женщины в системе деятельности подпольных организаций ОУН, в бандах УПА и в частности, в «Службе Безопасности», оказывали весьма эффективную помощь.<...>

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 174—178.

(Машинописна копія)

1. У січні 1942 р. створено 4-е Управління НКВС УРСР (зафронтובה робота), серед головних функціональних завдань якого було просування агентури до антирадянських угруповань на окупованій території, в тому числі для дальшого її виведення в Німеччину та інші європейські держави. В НКВС УРСР, відповідно, створювався 4-й відділ.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

2. «Дубовой» — І.Литвинчук, командувач Групи УПА «Північ», згодом — начальник Головного штабу УПА (загинув в бою 1945 р.); «Верещака» — Ф.Воробець, командир Групи УПА «Схід»; «Елей» — П.Олійник, командувач Групи УПА «Південь» (загинув в бою 1946 р.)

3. УВО — Українська військова організація, перша історична форма руху українських націоналістів на чолі з С.Коновальцем. Існувала в 1920—початку 1930-х рр. злилася з ОУН. Широко вдалася до розвідувально-підривної роботи та індивідуального терору проти Польщі, співробітничала зі спецслужбами Німеччини, Литви та деяких іноземних держав.

6. З протоколу допита співробітника СБ І. Леніва — «Резунчика» (20 серпня 1951 р.)

<...> В вопросе расправы над советскими гражданами, наряду с т.н. «СБ» («Служба Безопасности» существовавшая в подполье ОУН), царил сплошной произвол и таким правом, согласно указаний главарей подполья, пользовался каждый участник ОУН и бандит.

По этому вопросу захваченный в июле 1951 года эсбист ЛЕНИВ Иван Михайлович под кличкой «РЕЗУНЧИК» на допросе в УКГБ [1], Станиславской области от 20 августа 1951 года показал:

«СБ — это карательный и контрразведывательный орган организации украинских националистов. В расшифрованном виде СБ — есть «служба безпеки» — «служба безопасности». СБ имеет своей целью — ведение борьбы с агентурой, которую органы МГБ внедряют в организацию украинских националистов, а также с агентурой МГБ, завербованной органами МГБ из числа местного населения. Кроме того, в обязанности органов СБ входит проведение террористических актов над работниками советско-партийного актива, работниками советской администрации, над работниками органов МГБ-МВД, прокуратуры, над лицами, заподозренными в измене ОУН и другие функции террористического характера.

Работники органов СБ имеют неограниченное право, вследствие чего деятельность органов СБ приняла такой широкий размах, что даже руководящие главари организации украинских националистов

боялись входивших в их подчинение групп и боевок СБ, так как даже рядовые боевики СБ за малейшее подозрение члена ОУН в сотрудничестве с органами МГБ или в измене организации украинских националистов — расстреливали любого члена ОУН.

Я должен сказать, что работники «СБ» во время допросов применяли самые зверские методы воздействия, а при ликвидации применяли самые зверские способы уничтожения: как-то повешение, удушение медленное, сжигание живьем на костре, убийство режущими предметами и так далее. Мне также, состоявшему на службе в СБ, приходилось применять к обреченным все эти способы уничтожения».

Какаясь личного участия в террористической деятельности участник «СБ» <...> на допросе рассказал:

«За время моей службы в органах СБ с моим участием было уничтожено до 200 человек, которые были заподозрены либо в связях с органами МГБ, либо членов ОУН, заподозренных в измене ОУН. Все эти случаи уничтожения этих лиц я не помню, однако о некоторых из них я могу рассказать следствию.

Так, в августе—сентябре 1946 года, когда наша бандбоекка СБ дислоцировалась в селе Топильск, Перегинского района, Станиславской области, руководителем бандбоекки СБ, он же был и комендант бандбоекки «ОМЕЛЬКО» <...> (убит в 1947 году), была заподозрена в связи с органами МГБ курьер Перегинского районного провода ОУН — «ШЕРШЕНЯ», девушка по кличке «ЧАРИВНА». После допросов, сопровождавшихся различными зверствами «ЧАРИВНА» не дала показаний о своей связи с органами МГБ, однако, несмотря на это комендант бандбоекки «ОМЕЛЬКО» приказал повесить ее.

*ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 56 — Арк. 122—123
(Машинописна копія).*

1. Тут помилка — потрібно: УМДБ.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

7. Наказ референта СБ на Волині «Смока» про структуру територіальних органів СБ (1943 р.)

Р.С.Б.В.

НАКАЗ. Ч.1

От цим подаю до відома референтів С.Б.В.Р. [1], що СБ ділиться на два відділи:

1. Відділ розвідчо-інформаційний.
2. Відділ поліційно-виконавчий.

На чолі обох тих відділів стоїть референт СБ. Йому безпосередньо підпорядковані шефи обох відділів, які рівночасно входять в склад Справового звена референтури СБ. Для виконання тих завдань кожний референт СБ. покличе собі до помічі заступника, та технічне звено (машиністка, гінці та канцелярський персонал).

Відділ розвідочно-інформаційний референти С.Б.В.Р. мають в своєму терені розбудувати до кінця місяця вересня 1943 р.

Шеф розвідчо-інформаційного відділу, який рівночасно являється членом справового звена референтури СБ. покликуює собі до помічі СЗ розвідчо-інформаційного відділу.

В склад справового звена розвідчо-інформаційного відділу мусить увійти найменше одна жінка. Жінка може стати також шефом розвідчо-інформаційного відділу, якщо своєю відданістю і спритністю праці на цей пост надається.

До СЗ розвідчо-інформаційного відділу покликати найменше трьох осіб плюс гінці і кур'єри. Сітку розвідчо-інформаційного побудувати аж до станиць. До цієї праці втягнути мужчин і жінок. Велики резерви кадри до цієї праці знаходяться між юнацтвом, тому на юнацтво звернути пильну увагу.

Розвідчиком розвідчо-інформаційного відділу мусить бути кожен член О.У.Н.С.Д. як чесний українець поминувище, яку працю він виконує.

Не сміє бути ані одного місця де б не діяв би наш розвідчик. При розбудованню розвідчо-інформаційної сітки звернути пильну увагу на міста, міські управи, уряди, сільські управи, кооперації, школи, церкви, теренові сотні УПА, санітарні станиці і шпитали. Розвідчо-інформаційний відділ при допомозі своїх розвідчиків та інформаторів слідкує за кожним рухом і подіями в терені та має всецільний огляд про стан в терені.

Інформації з терену висилає розвідчо-інформаційний відділ референтури СБ. до розвідчо-інформаційного відділу референтури СБ... в тиждень, у поважних справах безпосередньо по одержанню такої інформації.

Інформації подавати коротко, але ясно даючи на кожную інформацію відповідь на п'ять основних питань: 1. Коли. 2. Де. 3. Хто. 4.

Розвідчо-інформаційний відділ подає інформації про:

1. Ворожі підпільні організації в терені.
2. Провідників тих організацій.
3. Вплив тих організацій на населення.
4. Моральну та бойову вартість тих організацій.
5. Спосіб ведення пропаганди тих організацій серед населення.
6. Збройну ворожу силу в терені, та їх озброєння.
7. Переведенні акції тих сил супроти українського населення.
8. Тактику тих сил в поборюванні українського Повстанчого руху.
9. Моральну і бойову вартість тих сил.
10. Стале місце перебування тих сил.
11. Німецькі адміністраційні приписи і зарядження.
12. Зміну документів і переїздних перепусток.
13. Рух по залізницях та по битих комунікаційних шляхах.
14. Приміювання засобів відносно стягнення.....
15. Спосіб ведення пропаганди німецького уряду серед населення.

16. Ворожу розвідку в терені, яка стоїть на услугах ворожих організацій, так і німецької поліції.
17. Сиксотів і ворожих вислужників.
18. Непевних одиниць, які можуть шкодити в УПА.
19. Політичні українські партії в терені.
20. Провідну верхівку тих партій.
21. Діяння українських диких груп в терені.
22. Місце перебування озброєння, моральну і бойову вартість тих груп.
23. Кожночасні арешти чи розстріли українців німецькою поліцією.
24. Настрої і домагання населення.
25. Вплив УПА серед населення.
26. Орієнтації населення.
27. Недомагання нашої праці в терені.
28. Причини тих недомагань.
29. Рострату і розбазарування організаційного майна.
30. Пиття самогону і моральний занепад в терені.
31. Непорозуміння між провідним активом та населенням.
32. Про осіб з провідного активу, які ведуть себе не тактовно та втратили авторитету серед українського населення.
33. Непевних осіб, які попали в ряди УПА.

Завданням розвідчо-інформаційного відділу є збирання в терені різних летючок, як німецьких, так і комуністичних, висилати їх разом з інформаціями. Всі інформації шеф розвідчо-інформаційного відділу референтури С. Б. В. Н. висилає до розвідчо-інформаційного С. Б. В. О. на друга КОРНЯ [2], передаючи рівночасно копію тих інформацій референтові С. Б. В. Н. Розвідчики і інформатори в терені діють незамітно, примінюючи себе до терену та не носити довгої зброї.

Референт С. Б. В. Р. по перегляненню інформацій витягає з них матеріали про осіб супроти яких треба провести слідство і передає ті

матеріали Поліційно-виконавчому відділу. Схема сітки Поліційно-виконавчого відділу залишається та сама, яка була розбудована, як референтура СБ.

До Поліційно-виконавчого відділу втягати лише мушин та підібрати добре розвинених людей до Справового звена, які до кожної справи зуміють примінити національно-революційний підхід і справедливість. Шеф Поліційно-виконавчого відділу референтури С.Б.В.Р. покличе собі до помочі до Справового звена найменше з трьох людей. До кожного СЗ мусить увійти людина, яка займе пост слідчого і буде в тій ділянці себе вишколювати. До помочі СЗ Поліційно-виконавчого відділу референтури С.Б.В.Н. має від 6 до 8 озброєних жандармів (боївку), СЗ Поліційно-виконавчого відділу референтури С.Б.В.Р. від 3 до 5 жандармів (боївка), а СЗВП від 2 до 3 жандармів (боївка) плюс гінци і кур'єри.

По станицях діє лише шеф і заступник Поліційно-виконавчого відділу. Всі важніші справи по станицях розглядає Поліційно-виконавчий відділ підрайону. Компетенції Поліційно-виконавчого відділу лишаються ті самі, які до сього часу мала референтура СБ. Звіти Пол. Вик. Відділ референтури С.Б.В.Р. висилає до Пол. Вик. Відділу референтури С.Б.В.Н. на друга СМОКА, три рази в місяць, а саме 10,20,30 кожного місяця.

Форма звіту:

1. Які справи розглянув Пол. Вик. Відділ.
2. Кого і за що арештовано.
3. Кого, як і за що покарано.
4. Які справи розпочато, а ще не викінчено.
5. Які конфіскації зброї і військових речей перевів Пол. Вик. Відділ та де здав ті речі.
6. Які акції перевела жандармерія Пол. Вик. Відділу відносно очистки терену від ляхів.

Всі запити відносно праці обох відділів писати на окремих листках та не сумішати разом з інформаціями в звіті.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Постій, дня 10.09.43 р.

Р.С.Б.В.О. (Смок)

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 265—266.

(Машинопис, оригінал, документ у поганому стані збереження)

1. У тексті застосовані абревіатури: Р.С.Б.В.О. — референт СБ Військової округи (військово-адміністративні одиниці, на які поділялися підконтрольні УПА території), С.Б.В.Н — СБ військового надрайону, С.Б.В.Р. — СБ військового району.

2. «Корній» — судячи з документів, заступник «Смока», автор низки наказів щодо організаційного облаштування СБ на Волині.

8. Організаційні вказівки осередкам СБ (1950 р.)

ПЕРЕВОД С УКРАИНСКОГО

21.4 — 1950 года

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ УКАЗАНИЯ

1. Организационную работу вести медленно, но качественно.

2. Соблюдать конспирацию в разговорах и записях. Изжить лень среди членов организации, которая приводит к расконспирации и провалу. Конспирация должна быть строгой во всех отношениях, чтобы была видна работа, но не виден ее инициатор.

При хорошем соблюдении конспирации можно просуществовать долго. Агентура есть везде, а поэтому каждый подпольщик должен знать правила конспирации, как солдат устав полевой службы. Жить подпольщик должен под землей.

3. Встречи — это основной фактор организационной работы. Проводник должен готовиться к встречам, как можно тщательней. Зимой встречи прекратить, связываться лишь когда нет снега или в маскировочных халатах.

Между районом и кустом должны быть прямые связи через мертвые пункты [1], тайники; легальная связь не существует.

Мертвые пункты, тайники, встречи непосредственно с подчиненными лишь одного куста. В домах незашифрованных записок не оставлять.

Надо составить график связи всего района. Кроме постоянной связи должна быть запасная, на случай провала постоянной. Встречи должны быть подготовленные и плановые. Во время встреч принимать устные отчеты, давать подробные инструкции, указания воспитательного и учебного характера; следует также давать новые задания.

Находясь в доме, надо договориться о месте встречи на случай если все разбегутся во время боя. Распределить время встреч так, чтобы они проводились только в темные ночи.

Договориться о днях, часах, месяцах встреч и паролях весной. Встречаться в конце марта или в начале апреля в темные ночи.

Весной вести работу очень осторожно, потому что весной большевики особенно усиливают свои операции. Ранней весной сидеть в бункерах, как и зимой. Весной ничего не говорить, где кто зимовал, как были устроены бункеры и т.д.

Районный проводник должен договориться со своими референтами и кустовыми звеньями о запасных встречах. Ни в коем случае не созывать больших групп. Никто не должен ходить в одиночку. Виновных в этом привлекать к ответственности.

4. В организации так наладить работу, чтобы низовые ее члены выполняли свои обязанности, а проводники время от времени контролировали их. Одновременно с проверкой проводить учебу по идеологии, морали, по линии СБ (со всеми проработать «Как побеждает МГБ контрреволюцию в СССР», а также брошюру «Агентура в действии»).

5. Низшей организационной единицей является кустовое звено, которое должно собирать продукты, поддерживать связь, вести учебу, представлять информационные отчеты.

6. Обязательно добиться своевременности поступления отчетов. Обо всем, что произошло или может произойти в районе, должно быть сообщено старшему разведчику. Подчиненный отчитывается об успехах работы среди населения своей лично и доверенных лиц, которые с ним связаны.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Для сбора сведений в селах и населенных пунктах надо иметь информаторов. Информации собирать о колхозах, школах, сельсоветах, МТС, железных дорогах, авиабазах, фабриках, шахтах, сезонных работах, лесозаготовках, клубах, кооперациях, пионерах и т.д.

В отчетах давать лишь действительно проверенные факты, а не вымышленные истории.

Фиксировать отдельные интересные беседы с восточниками, интересно, что они говорят о нашей борьбе, какие задают вопросы, как реагируют на наши проявления, как оценивают нашу борьбу и т.п.

7. Наше отношение к организации колхозов прежде: преследовать их инициаторов, вести пропаганду против колхозов среди населения, уничтожать колхозное имущество, скот, машины, МТС и совхозы. Призывы против колхозов остаются актуальными.

8. Пропагандистскую работу вести через легальных людей, подбрасывая листовки. Вести пропаганду против истребков.

9. Молодежь стараться не допускать в школы ФЗО и одновременно ориентировать ее на переход в подполье.

10. Заняться вопросом привлечения людей в подполье там, где это надо. К весне каждый подпольщик должен подыскать две кандидатуры в подполье. Нельзя самостоятельно принимать в подполье людей.

11. Не следует ориентировать население на американцев, что они нам помогают.

12. Организовывать легальные звенья.

13. Запрещается иметь дело с восточниками и даже посещать их. Зимой к восточникам и восточницам заходить как можно меньше.

У докторов-восточников и всех из восточных областей не лечить, уколов и таблеток не принимать совершенно. Не ходить к интеллигенции с тем, чтобы не расконспирировать ее.

14. Нельзя грабить кооперации.

15. Провести ответные меры на большевистских активистах, после чего с целью пропаганды издавать сообщения, а также направлять письма их родственникам.

Не проводить публичних ліквідацій. Можна ліквідувати працівників МВД-МГБ, членів партії, керівників сільсовітів, колхозів, керівників клубами, секретарів комсомольських організацій, піонервожатих і директорів шкіл-русських. Українцям посылати попередження.

16. Не дозволяти концертів і постановок, знищувати плакати.

17. Кожен може висловити свої підозри в відношенні агентурної роботи людей.

18. За фальшиві доноси на когось-будь винуваті підлягають 25 палкам, в основному члени організації.

19. Замужніх і дівчаток, які самі хочуть йти в підпілля, вважати на 90% як секретних осведомителів або агентів-внутрішніх.

Дозволення вступати видає тільки окружний керівник. Будучи жінкою підпольщика повинна пройти обов'язково перевірку СБ, бути морально стійкою і не обременяти собою підпольщика.

Віжені в підпілля, які не справляються з роботою, будуть покарані по революційному закону.

Мужчина-підпольщик не повинен ходити до жінок по особистих справах. Якщо йде до жінок по службовим справам, то повинен брати з собою свідка.

Машиністик і пропагандист частіше перевіряти в відношенні чесності і моральної стійкості.

Мужчина, якого деморалізує жінка, буде покаран пониженом в посаді.

Підпольщики не повинні бути у населення на святах, крестинах і пражниках.

Венерическіе больніе, хулігани, п'яниці і распутники повинні строго каруватися.

Перевод на другий ділянку роботи не є покараніе.

20. Підготовка бункера до зими, заготовка продуктів. В бункері живуть не більше 2-3 чоловік. Одна група нелегалів повинна мати 2-3 бункера і не повинна знати про бункерах другої групи. В бункері необхідно мати запас продуктів до 2-х тижнів, а іменно: сухари, сало,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

мед, сахар, переваренную воду и медикаменты. Бункеры строить как можно лучше, а главное тщательно маскировать, входы и выходы делать запасные.

Не разрешается рассказывать о расположении бункеров родственникам, близким или хорошо знакомым.

21. Не ходить и не требовать продуктов у людей, которые вас не знают. Знакомым нам людям говорить, что под нашей маской большевистские боевики с бейсами, листовками, литературой провоцируют людей. В записках не передавать подчиненным никаких приказов и инструкций. При разных операциях не проводить никаких массовок и маскировок.

При ликвидации агентуры не ликвидировать родственников и не забирать их вещей.

В подполье не принимать людей глухих, больных, ненормальных, трусов, приметных и очень молодых.

О разных террористических намерениях, мероприятиях по пропаганде и о контакте с легальными людьми говорить только со своим начальником, но не с подчиненными или равными себе по подполью. Архивы надежно прятать. О перемещении подпольщика вопрос решает его вышестоящий руководитель.

Проводник, который деморализует своих подчиненных, будет подвергаться наказанию вплоть до высшей меры.

В организационной дисциплине не должно быть исключений для товарищей, односельчан или бывших начальников. Каждый член ОУН должен быть ЭСБистом.

Запретить фотографировать. Собрать фотоаппараты и передать в надрайон.

Уход с постов и приход на посты контролируют члены провода, беседуя с населением. <...>

«8» сентября 1950 г.

г. Киев

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 22 — Арк. 188—196.

(Машинописна копія, переклад з української)

1. «Мертві пункти» зв'язку (дупла дерев, старі оселі, пні, інші сховавки на місцевості тощо) використовувалися підпільниками ОУН для безособистої передачі записок, повідомлень («гріпсів», «штафеток»).

9. Зразок інструкції для співробітників СБ (1945 р.)

ІНСТРУКЦІЯ ДЛЯ ЧЛЕНІВ СБ

1. Наладнати добру розвідку.
2. Взяти під свою рацію всіх бувших більшовицьких урядників, комсомольців, міліцію та інших закладати списки всіх вищезгаданих. При кожному списку мусить бути до особи коротко життєпис (добрий чи злий), звертати увагу при інвекції.
3. а) Як часто заходять більшовики до районного осередка;
б) Як висловлюються про наші рухи і які кидають погрози в нашу сторону.
4. Придержувати всіх підозрілих мужчинів і жінок які появляються в терині на провірці, невинних випустити людей, які будуть підозрілі на 15% переслухати зліквідувати при задержанні бути обережним, найменший порух стріляти.
5. Арештувати всіх дезертирів приспинюющее совіською мовою якщо шось вповість зліквідувати як ні то відставити до відділу.
6. Н.К.В.Д.сти ловити живими лишні кропити.
7. Арештувати всіх, що більшовики випустили із тюрми їх прислухувати людей, які шось шпнули рострілювати, невинних пускати людей, які кажуть, що випустили із осередка ліквідувати при допитах жидати посвідку які видали їм НКВД. Провокаторів і сексотів ліквідувати із родиною недалеко, за що зліквідовано.
8. Ліквідувати всіх істрибітелів [1] із родиною.
9. При ліквідації пропагандивних лишати трупів на місці із карткою.
10. В часі ліквідації заборонено вживати слова ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

11. Категорично забороняю арештувати участь при небезпечі акцій можна керувати із закритого місця.
12. Категорично забороняю боївці СБ ставати у лінійну боротьбу.
13. Дозволяється робити зосітки індивідуальні нещити НКВД і сіксотів.
14. Контролювати усіх стійки швільні.
15. Кожний район май обов'язково мати трьох бойовиків до повіту.
16. Район має прорити сталь звески на звеску муть хтось бути.
17. Збирати докладні інформації руху військ НКВД, або НКГБ.
18. Подавати декадні протокола акцій які роблять НКВД військові істребителі до трьох днів.
19. Провадити докладні реєстри дезертирів із відділів.
20. Провадити докладні реєстри всіх арештованих в терені з приміткою кого ні.
21. Із хвилиною вставлиного уряду списати всіх урядовців кого них коротку опінію добрий чи злий.
22. Докладний реєстр всіх істребителів чи добровільно, чи мусово зобовязано.
23. Ані один член не сміє впасти живий у рукі із боївки.
24. В боївці СБ повинен бути симпатик, або член.
25. Забороняю категорично, щоб на перслухаю були боївки.
26. В ріжних місцях повіту здобувати амуніцію.
27. Для боївки пошити білі халати.
28. В місцевостях, де думати робити масову акцію, пропагандивно попровадити добру розвідку.
29. Закіснити співпрацю із військового розвітку.
30. При арешті керуватися зібраними матеріялами, а ни сіткою.
31. До розвідки приймати людей розсудливих, мовчаливих.
32. Попередити населення, щоб люди, яких нібачікали то ни інформували що діється врьель.

33. Попередити населення перед провокаторів жінок, які перебрані помісцевому.
34. Заборонено цивільному населенню переходити з одного села в друге, придержувати і перевірювати їх.
 1. Організаційна справа;
 2. Більшовицька справа;
 3. Німецька справа;
 4. Польська справа;
 5. Українська справа;
 6. Національна справа;
 7. Криміналістів

Район ч. I

ЗВІТ

За час від 01.01.1945р. по 15.01.45р.

Група 2а стан діяльність адміністраційної влади.

- б) Дії НКВД
- в) Дії істребителів
- г) Дії війська
- в) Дії сексотів і провокаторів
- д) Дії настояня має супроти більшовиків
- е) Польська діяльність супроти нас більшовиків

Група 3а. Матеріяли набувальних фавманів, які є.

- б) Люди які висловлюються супроти них
- в) Німецька пропаганда.
- г) Німецька розвідка.

Група 4а. Настрої серед польського суспільства.

- б) Польська підпільна назва його і провідника, робота літератур.
- в) Співпраця польського підпілля із більшовиками.
- г) Відношення польського підпілля до нашого руху.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Група 5а. Сижо національне відношення до нас бі співпрацю з нами.

Група 6а. Діяльність мельниківців та інш.

- б) Відношення до нашого руху.
- в) Співпраця із більшовиками.

Група 7а. Мародерство.

- б) Грабунок та крадіж.
- в) Співпраця із більшовиками.

До звіту місячного долучається:

- 1. Звіт ліквідацій
- 2. Стан боївки й озброєння
- 3. Звіт організаційний на осібні.

Карточки осібна штафетна звіт організаційний.

- 1. а) Діяльність жіночої сітки.
- б) Діяльність війська УПА.
- 2. Долучіння протоколу із акцій й протокол із переслухання.
- 3. Осібну картку побажання зауваження.

Район ч.1

Звіт ліквідаційний. Група 2а. Ім'я й прізвище, рік народження всель замериканий, нація, релігія.

Більшовицький доносчик — суха робота.

Робота мокра [2] виконана бойовкою, СБ або військом.

Справа Ч.....Х група

Район ч.1

Протокол

Списаний дня.....із підозрілого.....

замешканий в селі.....Повіт.....

Особисті дані Гришіка Илиці сли.....

ей.....мама здому.....уроджений в селі.....

Повіт.....українці /нація/ православний

Релігія.....Освіта.....по фаху.....
 Жонатий, нежонатий...../діти/
 При військову служив....., де служив.....
 при якій частині.....ступінь.....чи був
 судопокарений.....коли і за що, яким судом і
 кілька сидів.....замешканий в селі.....
 повіт.....зізнає, що слідує.....
 На сьому протокол закінчений і перед підписом прочитаний.

Постій 1/1. 45 р.

КОЗАК

Підпис переслуханого
 ДОЛИНА

*ДА СБУ-Ф.13. — Спр. 372 — Т. 22 — Арк. 265—267 зв.
 (Машинописна копія)*

1. Маються на увазі бійці винищувальних батальйонів, найбільш масової форми залучення місцевого населення до збройної боротьби з антирадянським рухом опору. З 1 липня 1948 р. — групи охорони громадського порядку. Перші такі самоборонні батальйони з осіб польської національності виникають на Прикарпатті навесні 1944 р. В 1947 р. підпорядковані МДБ УРСР, до середини 1948 р. в них перебувало понад 86 тис. учасників. Розформовані в 1954 р.

2. По термінології СБ ліквідувати «насухо» — з приховуванням трупа жертви, «намокро» — із залишенням тіла у населеному пункті.

10. Зразок наказу територіальним органам СБ (1944 р.)

Перевод с українского

Копия

ПРИКАЗ

командования СБ военных районов и комендантам станиц.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Принимая во внимание новую обстановку, которая вытекает из большинства действий, нахожу необходимым, докладные пояснения в пунктах приказа, помещенным СБ от 10.05.44г. по усилению борьбы с вражеской агентурой и обратить внимание на такие пункты:

1. Во всех районах применять работу и тактику в новой обстановке, а именно:

- а) Всю работу и метод СБ проводить: только скрыто, конспиративно. Всякое оставление трупов, уничтожения трупов или других следов работы запрещается.
- б) Наказывать только военных людей. Коллективный сбор виновных не должен иметь место. За одного виновного члена семьи уничтожать всю родню.

2. Право решать уничтожение вражеских элементов дается станичному СБ в военных районах и местах. Напоминаю еще раз, что торопить людей на смерть можно после показаний и остальное на основании доклада группового следствия. Для наказания смертью члена, требуется чтобы был протокол следствия и постановление революционного суда, подписанный комендантом станицы, следователем и одним членом делового звена. Право ликвидации члена ОУН решает организация суда военного района.

3. Прирайонные станицы СБ руководствуются органами исполнения разведки и контрразведки, в другом случае нельзя решать ликвидацию неизвестного.

4. Не давать на руки приказ, выполнение которого в настоящее время невозможно. Не давать приказов про сборы и др. действия членов ОУН и УПА, ходить в город на работу в администрации запретить. Оповестить что от них НКВД непосредственно или посредственно может черпать информацию.

С нашей стороны необходимо извлечь этих людей для наших разведывательных целей, это не значит, что к этим людям не надо присматриваться, среди них могут быть непосредственные агенты НКВД. Эта обстановка заставляет нас высылать нашу спецразведку в места, где необходимо 100% ликвидации.

5. Сегодняшняя обстановка заставляет нас засекречивать все засады. Работу нужно вести ночью, находится днем в терене с оружием и без оружия воспрещается. Цель засады такова, когда невозможно уничтожить шпиона или агента, стараясь вести работу так, чтобы они не могли про это узнать.

6. Всех дезертиров Красной Армии пропускать, не лакомиться на оружие.

7. Следить и захватить радистов и в кратчайшее время высылать их мне.

8. Подать сведения о деньгах, золоте и драгоценностях.

9. Все вражеские документы, комплекты войсковой советской одежды высылать мне.

10. Вникать в недоразумения с диксю, с половину работать с ней (не подлежит переводу).

29.05.44 г.

Слава України <...>

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 56 — Арк. 198—199.

(Машинописна копія, переклад з української)

11. Інструкція щодо організації «Української Поліції» — «Української служби безпеки» (1940 — до 22 червня 1941 р.) [1]

ІНСТРУКЦІЯ

1. На звільнених теренах України від більшовицьких окупантів треба організувати Українську Службу Безпеки, яка має за завдання охороняти приватне й державне майно від грабунку та саботажу.

Треба подбати про безпеку та спокій громадянства, очистити терен від більшовицьких банд та диверсантів.

Українська Служба Безпеки бере на себе відповідальність очистити з лица України все те, що могло б діяти на шкоду Українській Нації.

Українською Службою Безпеки є відділи Української Поліції.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

2. а) Українську Поліцію організує Обласний Комендант Української Поліції; йому в справі організування допомагають: обласні, міські та районні управління.

- б) Українським поліцистом може бути кожний український громадянин, якій скінчив 20 років життя, а не перескочив 35 (старшини до 45 років), що служив не менш одного року при війську, або має півроку праці в Поліції чи жандармерії, має 5 клас народних, знає добре по українському читати й писати, ріст не менше 165 см. вгору, тілесно здоровий, фізично і морально добре розвинений і є доброго морального заложення.
- в) До Української Поліції можуть бути прийняті тільки українці, які мають за собою чесну минувшину, не належали до більшовицької організації, як: НКВД, ВКП(б) і т.п. організацій.
- г) Тереном організування Української Поліції — всі Українські землі, звільнені від більшовицьких окупантів.

Організація Поліції ділиться на три великі відділи:

- А. Розвідочно-слідчий.
- Б. Кримінальний.
- В. Порядковий.

Кожний з цих відділів має свої спеціальні призначення:

А. Розвідочно-слідчий паралізує всякий шкідливий політичний рух, який може спричинити шкоду Українській Нації або загрожує небезпекую Українському громадянству.

Розвідочно-слідчий відділ обіймає:

- 1) Комуністично-жидівський.
- 2) Шпигунський.
- 3) Українсько-анархічний.

1. Відносно справ комуністично-жидівських — треба:

- а) Захопити всі політичні архіви.
- б) Перевести реєстрацію членів компартії та НКВД.
- в) Перевести реєстрацію комуністичних інструкцій, приміщень та бібліотек

- г) Перевести реєстрацію жидівського населення.
 - д) Завести архів комуністично-жидівської діяльності.
2. Відносно шпигунства — треба:
- а) Перевести реєстрацію та завести картотеки усіх підозрілих типів та їх родин.
 - б) Слідити за підозрілими та їх родинами.
 - в) Перевести реєстрацію всіх чужинців, як: москалів, поляків, французів, чехів і всіх інших, які б могли співпрацювати з ворогом.
 - г) Перевести відповідну внутрішню розвідку у всіх ділянках життя.
3. В зв'язку з українським шкідливим рухом — треба:
- а) Провірити які шкідницькі рухи діють на терені.
 - б) Які люди займаються шкідницькою роботою?
 - в) Яку форму прибирає шкідницька робота на терені та наскільки є небезпечна для збереження ладу і порядку.
 - г) Хто керує шкідницькою роботою на терені та звідки дістає вказівки.
- Б. Кримінальний відділ обіймає наступні відділи:
- 1. Душогубство.
 - 2. Підпали і пљондрвання.
 - 3. Грабежі, обман, фальшування і переступки проти суспільної моралі.
1. В зв'язку з душогубством і грабунком — треба:
- а) Перевести реєстрацію всіх підозрілих та які сиділи за грабунки або підозріння чи співпрацю у вбивстві.
 - б) Завести архів з персональними даними підозрілих людей за вбивство, або грабунки.
 - в) Завести архів «клептоманів» (народжені злодіями)
2. В зв'язку з підпалами та пљондрвання — треба:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- а) Перевести реєстрацію людей які сиділи або є підозрілими за підпали або пљондрування.
- б) Перевести реєстрацію хворих на підпали «вогників».

3. Відносно крадіжі, обманства, фальшування і переступків проти суспільної моралі треба:

- а) Завести картотеку людей, які сиділи, або є підозрілими за такі злочини.
- б) Зорганізувати стежну службу до нагляду за рухом в публічних місцях і перешкодити в їх намірах.

В. Відділ порядкової Поліції складається:

1. Контроля та керування вуличним рухом.
 2. Контроля базарного парку.
 3. Пожарної Поліції
 4. Санітарної Служби
- а) 1, 2-й відділ відповідає за добрий зовнішній та внутрішній вигляд міста (чистота на вулицях, на базарах, в публічних місцях. На подвір'ях, догляд за чистотою каналізації, чистота крамниць та ресторанів, контролю ціні, гігієна міста).
 - б) Дбає, щоб були правильно написані українські написи на крамницях, орієнтаційні таблиці, вивіски та правильна назва вулиць.
 - в) У часи державних свят щоб всі доми були прикрашені українськими та німецькими прапорами правильного розміру та висіли на відповідальному місці.
 - г) Дбає за правильний рух на вулицях, як їздців, так і піших.

ДА СБУ — Ф.13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 40—41.

(оригінал)

1. Керівництвом ОУН(Б) в рамках підготовки до перенесення дій на територію СРСР у разі нападу Німеччини розроблялися іструктивні документи щодо творення українських адміністративних структур, у тому числі — правоохоронних (створені у 1940—1941 рр. документи

«До питання організації Української Революційної Державної Влади», «Інструкція Служби безпеки», «Українська Державна Служба Безпеки»). У наведеному документі міститься проєкт організації правоохоронної структури із функціями як суто кримінальної поліції, так і захисту безпеки.

12. З довідки КДБ при Раді Міністрів УРСР для ЦК Компартії України про завдання СБ Закордонних частин ОУН (1966 р.)

<...> а) «Закордонные части организации украинских националистов» — ЗЧ ОУН <...>[1]

Референтура «службы безопасности» (СБ ЗЧ ОУН) веде контрразведывательную работу среди участников ЗЧ ОУН и других закордонных националистических организаций, осуществляет провокации против находящихся за границей различных советских делегаций, творческих коллективов и отдельных советских граждан, подбирает, вербует и участвует в подготовке агентов из числа украинских националистов, предназначенных иностранными разведками для засылки в Советский Союз.

ДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 11. — Спр. 1. — Арк. 71.

І. Внаслідок ідейно-організаційних суперечностей та владних амбіцій між лідерами закоордонних центрів ОУН на початку 1946 р. оформлюються підконтрольні С.Бандері Закордонні частини ОУН (до 1968 р. понад 3 тис. активних учасників). Мали розгалужену структуру осередків. Керівним ядром виступав Провід ЗЧ (Мюнхен), до складу якого входили референтура СБ, з 1951 р. — і розвідка. Куратором спецпідрозділів у 1950–60-х рр. виступав організаційний та ідеологічний референт ЗЧ, спадкоємець С.Бандери на посту керівника організації С.Ленкавський («Професор»). Основною базою організації слугували Західна Німеччина і Австрія при вирішальній ролі мюнхенського осередку. На території цих держав («теренів») функціонували обласні проводи (наприклад, у Німеччині — в Мюнхені, Нюрнберзі, Регенсбурзі, Аугсбурзі тощо). Обласні проводи мали референтуру СБ. Далі територіальна мережа поділялася на окружні, районні проводи,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

«кущі» або «станції» з декількох «звен» (низова ланка з п'ятьох осіб). «Кущі» мав інформатора від СБ. Як філії ЗЧ в інших державах розглядалися Ліга визволення України (Канада, близько 50 відділень), Союз українців Британії (до 5 тис. учасників), Організація оборони чотирьох свобод України (з 1946 р. у США, до 9 тис. членів), Об'єднання українців у Франції.

Крім того, під впливом ЗЧ ОУН перебували Центральне представництво української еміграції у Німеччині, Антибільшовицький блок народів (АБН), Спілка української молоді (зі штаб-квартирою у Брюсселі, до 12 тис. учасників), Союзи колишніх вояків УПА. У післявоєнні роки, за даними розвідки МДБ УРСР, референтура СБ Проводу ЗЧ ОУН складалася з функціональних підреферентур: антикомуністичної діяльності, організаційної роботи і зв'язку, бойової та охоронної роботи, зовнішнього спостереження, роботи з молоддю, суспільно-політичного сектора та слідчої ланки, з 1947 р. створюється підреферентура з роботи серед репатріантів. Поступово структура референтури СБ дедалі розгалужувалася, станом на травень 1951 р. складалася з:

- сектора внутріорганізаційної роботи у складі відділів: зв'язку з референтами СБ територіальних проводів; контррозвідвальної роботи всередині ЗЧ; підготовки кадрів; архіву; охорони керівного складу ЗЧ; підрозділ з роботи у середовищі інших націонал-патріотичних організацій діаспори;
- сектора зовнішньої роботи: кур'єрський зв'язок з Україною, оперативне обслуговування АБН, слідча ділянка;
- референтури зв'язку з іноземними розвідками, що підпорядковувалася безпосередньо референту СБ Проводу.

Забезпечення внутрішньої безпеки СБ з 1948 р. пильнувала «дисциплінарна комісія». СБ ЗЧ ОУН очолювали Я.Рак, М.Матвієйко, а після його відбуття до України у травні 1951 р. — І.Кашуба («Чад»)[2]. Дані про розформування СБ ЗЧ після 1991 р. відсутні.

2. Кашуба Іван (1919, с. Дорогово Галицького р-ну Станіславської обл. — ?) Псевдо — «Чад», «Пластун». Закінчив народну школу (1933), навчався у Львівському політехнічному інституті (1935–1939). У 1940

— курсант авіаційної школи у м.Енгельсі. Співробітник СБ ОУН. У 1942–1944 перебував в ув'язненні у німецькому концтаборі Освенцим. Керівник розвідувального пункту СБ у Празі, референтури СБ територіального проводу в Нюрнберзі. З 1946 увійшов до керівної ланки СБ Закордонних частин (ЗЧ) ОУН. Після 1949 — заступник шефа СБ М.Матвієйка. Безпосередньо відповідав за контррозвідувальний захист таборів «переміщених осіб»-українців. Був безпосередньо причетний до фізичного знищення осіб, запідозрених СБ у співробітництві з радянськими органами держбезпеки, неояльних до бандерівців емігрантів. Після травня 1951 — керівник СБ ЗЧ ОУН. В 1956 брав участь у підготовці й закиді розвідувально-диверсійних груп до повсталі Угорщини. Займався розслідуванням обставин загибелі С.Бандери, якого попередньо попереджав про небезпеку замаху. Високу оцінку К. дав М.Матвієйко — «набув здібностей, яким можуть позавидувати розвідники і контррозвідники з закінченими академіями і довгим стажем роботи,...немалої величини розвідник і контррозвідник, при тому широкого діапазону, він немалий любитель і майстер гри з ворожою агентурою,... купити його за гроші неможна».

3.2. Розвідувальна робота та оперативний облік в СБ ОУН

І. З протоколу допиту М. Матвійчука про організацію ОУН розвідки в Галичині (1940 р.) [1]

<...> **ВОПРОС:** Куда эти сведения должны были поступать дальше?

ОТВЕТ: Сбор сведений с областей УССР должен поступать в заграничный центр ОУН. Назначение их — шпионаж в пользу Германии. Правда, все это завуалировалось якобы услугой немцам за их гостеприимное отношение к украинским эмигрантам.

ВОПРОС: Дальнейшее содержание разговора с Мироном на этой встрече?

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ОТВЕТ: Я чувствовал, что Мирон готовит из меня руководителя политико-экономической разведки в этом направлении и велся разговор.

Со слов Мирона структура сети должна была выглядеть следующим образом (сверху вниз):

1. Немецкая разведка.
2. Заграничный центр ОУН.
3. Руководство ОУН на территории Западных областей УССР (Мирон).
4. Следующее звено я — Матвейчук Н.М.
5. Я должен получать сведения в собранном виде по районам от одного человека, с которым меня должен был связать Мирон, но этого не успел сделать, ввиду моего ареста.
6. Сведения в район представлялись из населенных пунктов специальными курьерами от резидентов.
7. По городу Львову сведения поступали мне, но не непосредственно, а через указанного выше резидента.

С крупных областных городов сведения должны были доставляться непосредственно Мирону, а через кого, мне это неизвестно.

ВОПРОС: А по линии военного шпионажа, как была организована работа?

ОТВЕТ: В состав руководства местного центра «ОУН» должно входить специальное лицо, назначенное для руководства военными вопросами (в том числе и для военного шпионажа). Пока этого лица нет, но оно мыслится из числа будущих военнослужащих РККА призываемых в этом году. <...>

*Архів УСБУ у Львівській області — Спр. П-22753 — Т.1— Арк. 4—5.
(машиніпис, оригінал)*

І. М. Матвійчук («Лук») — перший керівник референтури розвідки підпілля ОУН в Галичині, співробітник Львівського ветеринарного інституту. До кінця 1939 р. утворюється Крайова ексекютива (КЕ) ОУН у Львові — центр антирадянського підпілля регіону, яку очолив

Д. Мирон («Орлик»). З приєднанням Північної Буковини та Південної Бессарабії КЕ стає керівним органом підпілля на всіх західноукраїнських землях. КЕ підпорядковувалися окружні ексекутиви (пізніше — проводи) у Львові, Станіславі, Дрогобичі, Тернополі, Луцьку (існують згадки і про окружні органи ОУН в Стрию та Коломиї). Окружні проводи об'єднували по 3–5 надрайонні, надрайонні — по 3–5 районні ексекутиви (проводи), котрі, у свою чергу, поділялися на підрайонні. До складу окружного — районного проводу входили провідник, начальник повстанського штабу, інструктор військового навчання, референти — з розвідки, безпеки, зв'язку, пропаганди, роботи з молоддю.

Підрайонні ланки включали по 4–5 «станичних» організацій (в населених пунктах). Референтура розвідки КЕ складалася зі спеціалізованих підрозділів. Відділ політичної розвідки вивчав адміністративні, партійні та комсомольські органи, інші легітимні установи, настрої населення, виявляв активістів серед місцевого населення. Відділ військової розвідки збирав відомості про Червону Армію та правоохоронні органи. Пріоритетною вважалася інформація про дислокацію та бойові можливості бронетанкових, артилерійських, авіаційних частин, аеродроми, засоби протиповітряної оборони, склади озброєнь, залізниці та засоби зв'язку, мобілізаційну систему. Бралися на облік співробітники органів НКВС, вивчалися їх особисті якості, реєструвалися члени їхніх сімей, складалися плани приміщень правоохоронних органів, переліки номерів службових автомобілів. Вивчалось середовище мельниківського та польського націоналістичного підпілля.

2. Інструктивний документ СБ з організації агентурно-інформаційної роботи (1949 р)

Строго довірочно

Не переписувати

ІНФОРМАТИВНА РОБОТА

«Внутрішню агентуру розробляти дуже обережно (щоби не падали невинні люди), дуже конспіративно і дуже основно.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Проконтролювати компромітуючі матеріали по кілька разів. Краше людину, яку ми підозріваємо, а не маємо конкретних даних, випробувати в роботі, або ізолювати, чим знищити.»

З Інструкції «Доручення по роботі СБ»

з дня 26. XII. 1946 р.

Основним завданням Служби Безпеки на внутрішньо-організаційному відтинку є нищити ворожу агентуру в рядах ОУН. СБ, викриваючи агентуру серед кадрів, не може поступати безпечно — а саме ждати, поки хтось з провідних або низових членів не висуне підозріння на певного об'єкта і тільки щойно тоді розпочинати його розроблювання. Щоб успішно боротися з агентурою, кожна клітина СБ мусить перевести основну перевірку всіх кадрів даної теренової одиниці, — в ході тої перевірки треба виявити всіх членів, в яких є пригоди або діяльність з агентурною зараскою і всіх їх доти розробляти, поки справа не наспіє до арештування або не виясниться на користь об'єкта.

Отже, робота органів СБ проходить звичайно в слідуючий спосіб: якісь певні інформації, досягнені передовсім при перевірці кадрів або вишколених чи принагідних інформаторів дають хід якійсь справі — кидають певне підозріння на даного члена (об'єкта). Після виникнення першої неясної справи (підозрення) проводиться збирання початкуючих матеріалів. Відтак починаємо особою об'єкта спеціально цікавитися і збираємо всі матеріали — інформації, які до нього відносяться. При чому, крім негативних матеріалів збираємо також і позитивні матеріали. Інформації досягаємо з різних джерел: свідки поодиноких випадків, які відносяться до об'єкта; оточення об'єкта в підпіллі; цивільне населення, з яким в'яжеться об'єкт; зверхники об'єкта — одним словом, від школених і принагідних інформаторів. Також деякі інформації досягаємо і від самого об'єкта з його уст в розмовах чи при визвітуванні. Всі досягнені інформації СБ порівнює з методикою роботи органів большевицької поліції (був арештований і втік; був у Львові; хтось з родини арештований і звільнений; впадала криївка, яку знав; в часі наскоку всі згинули, а він вийшов; контактується з агентами; в часі наскоку відбився і був декілька днів сам і т.д. і т.д. Коли маємо матеріали згідні з методикою роботи МГБ, то це

об'єкта обтяжує (негативні матеріяли), а коли матеріяли не є згідні з методикою роботи МГБ, то це об'єкта оправдує (позитивні матеріяли). Рівночасно, як тільки це можливо, користуємося другим способом (тим способом користуємося зокрема тоді, коли до даної справи маємо свідків, напр., об'єкт сам один втік з розбитої криївки. Треба зазначити, що саме цей другий спосіб грає в наших підпільних умовах праці дуже велику ролю). Тут об'єкт про якусь справу оповідає не один раз, а два-три рази щораз іншим способом з довгими перервами (по декілька місяців) між одним а другим оповіданням. Якщо дане оповідання є легендою, якої об'єкт не пережив в дійсності, тоді між першим, другим і другим і дальшим оповіданнями будуть розбіжності: агент буде вигладжувати свою легенду, а також деякі важні місця прямо перекутить та скаже по суті інакше прямо тому, що пам'ять не допише йому. Очевидно, тут треба враховувати завжди те, що людська пам'ять має свої границі і ніколи людина тої самої події ідентично другий раз не розкаже — можуть бути дрібні розбіжності в описі події, яку дана людина навіть на правду пережила. Це в такому випадку ніколи не буде так, щоб ті розбіжності відносилися до суттєвих справ, які по своїй природі не може забути людина, яка таку подію на правду пережила. По якомусь часі всестороннього збирання інформації, перевірування їх, уточнювання — є це студіювання об'єкта (той час повинен бути як найкоротший), надходить момент, коли ми можемо вважати справу за настїлу до вирішення. Тоді рїшаємо і або переводимо арешт та допит, або децидуємо, що об'єкт є чесною людиною, а ті випадки, які коло неї проходили до цього моменту, і які, очевидно, ту справу рушили, хоч згідні з методикою роботи МГБ, є або przypadкові, або всипи походять з інших джерел, або, врешті, об'єкт сам несвідомо поступав так, як звичайно поступають агенти. При чому арештування пров одиться тоді, коли маємо цілий ряд негативних матеріялів при рівночасному браку позитивних. Крім того, треба брати під увагу серйозність і обтяжуючих і оправдуючих інформацій.

Як бачимо, в цілому тому процесі розв'язки і вияснення якої небудь справи, інформації є всім, на чому базується ціла робота органів СБ. Прямо можна сказати, що від того, як буде поставлена робота по збиранню інформацій, залежить, які успіхи буде мати СБ у винищенні агентури.

І. Перше джерело інформації — свідки, об'єкт.

Які повинні бути інформації? Передовсім правдиві і подрібні. Якщо інформація буде правдива і подрібна, вона завжди в помітний спосіб посує цілу справу вперед — в іншому випадку вона користі не принесе. Нераз буває так, що одна, але важлива, при чому подрібна і з певного джерела (тим самим правдива) інформація відразу розв'язує якусь справу в тому чи другому напрямі.

Щоб устійнити правдивість інформації, треба устійнити передовсім її джерело, устійнити, звідки вона походить, хто перший пустив її у світ. Нераз трапляється таке, що до СБ напливе на даного об'єкта якась інформація, але нема зазначено, звідки вона походить. Іде про те, що той, хто її подав, сам забув, де її чув, або чув її не від перших свідків, а по кількаразовому оповіданні — так що вже не можна подати, хто особисто бачив дану подію, або чув дану розмову. Така без джерела інформація може служити тільки товчком для прослідження справи, але сама по собі вона нічого не вияснює: на ній не можна будувати ніяких тверджень. Таку інформацію міг навіть пустити в світ особистий ворог об'єкта, людина не об'єктивного покрою, або навіть ворожа поліція, щоб даного об'єкта скомпромітувати в очах Організації.

Отже, не повинно бути ніякої інформації, про яку було б зазначено, звідки вона походить. Звичайно є можливі такі випадки. Інформатор може сам бачити подію або чути про якусь справу самого об'єкта — тоді зазначає, що цю подію бачив особисто або чув те від самого об'єкта. Далше — інформатор може довідатися про якусь подію від свідків даної події або від людей, які про ту справу чули з уст об'єкта — тоді зазначає, що довідався в Н., який ту подію особисто бачив, або від В., який про те чув від самого об'єкта. У випадку, коли подія є переповіdana кілька разів з уст до уст — тоді інформатор зазначає, що про те довідався в М., який про те довідався з дальших джерел, а точніше про те можуть розказати свідки А., Б., які були особисто при події, або чули про дану справу від самого об'єкта.

Значуще, що є випадки, зокрема, коли збираємо інформації в принагідних інформаторів, що вони якусь подію знають, але цілком забули, звідки про неї довідалися, при тому самі її не бачили; не мо-

жуть рівно ж подати хто міг ту подію бачити особисто чи чути про неї з уст об'єкта, щоб можна було справу перевірити на місці. Це саме і є найгірші інформації, які справи не посувають і усунення яких з системи інформативної роботи є справою дуже важливою. Може також трапитись, що інформатор чує якусь цікаву справу від такої людини, яку не може прямо запитати, звідки вона це знає, чи бачила вона дану подію сама, чи про неї чула від когось іншого і від кого саме, хто бачив це особисто і міг про те точніше розказати — в такому випадку інформатор повинен зазначити, що чув інформацію в К., але не удалось йому устійнити джерела — свідків тої інформації.

Добрий інформатор не може обмежити своєї роботи тільки тим, що подає інформацію та те, від кого її чув. Інформатор мусить завжди устійнити того першого, від якого інформація походить. Що, наприклад, з того, що інформатор подає, що об'єкт був на мґб і подає навіть, хто йому передав таку інформацію, коли при тому не зазначає, хто саме бачив об'єкта на мґб. Інформація, щоб бути доброю, повинна завжди вказувати перше джерело, з якого вона вийшла — є це потрібне тому, щоб могли перевірити її, уточнити в самого безпосереднього свідка чи свідків.

Дуже добре, коли першим джерелом даної інформації є сам розроблюваний об'єкт. Тоді інформаторові лишається тільки точно передати цю інформацію. Але звичайно є багато цінних інформацій про об'єкта, які від нього не походять, а походять від посторонніх людей — свідків даної події, яка мала відношення до об'єкта. Використовуючи інформацію, яка походить від якого-будь свідка — треба завжди звернути увагу також на саму особу свідка. Особливо треба звернути увагу на такі моменти:

1. хто є даний свідок під оглядом певности; чи не є він часом ворожим агентом і не інформує нас мильно, щоб звести на бічні рейки;
2. в якому особистому відношенні стоїть свідок до об'єкта; чи не є він часом його особистим ворогом або приятелем, тоді будемо мати інформації надто ворожі, або надто прихильні. Може навіть бути, що дістанемо інформації видумані, брехливі, щоб рятувати або загнати в кут даного об'єкта;

3. хто є наш свідок під оглядом характеру; яка в нього пам'ять, інтелігенція — чи може він передати інформацію точно так, як вона була, чи не перекручує її; чи не є часом свідок брехливий — бо тоді або свідомо, або навіть несвідомо подає до інформації свої завваження і думки, які подасть як факти належні до самої інформації. Треба врахувати також і те, наскільки той чоловік серйозний і здає собі справу з того, що говорить; чи є він відповідальною людиною;
4. чи не є свідок в даному випадку до об'єкта надто упереджений (можна сказати в певній психозі), що може довести до того, що він буде бачити все виключно чорно або все тільки рожево, залежно від загального пануючого погляду на даного об'єкта. Людина, опанована в надто сильний спосіб якимось упередженням, втрачає можливість бачити речі в нормальному світлі.

Свідків звичайно треба питати не про опінію даного об'єкта, але про точно означену подію чи факт. Загальна характеристика — опінія про об'єкта має тільки тоді якусь вартість, коли походить від людини, яка є об'єктивною у відношенні до об'єкта — не є ані його другом, ані його ворогом. Однак інформатор не повинен резигнувати з того, щоб стрінутися з ними і поговорити про об'єкта. Ворог об'єкта дасть інформаторові всі можливі обтяжуючі аргументи, які треба буде однак перевірити, а приятель об'єкта дасть знова всі позитивні — виправдуючі інформації, які також однак треба буде перевірити.

Як бачимо, вже у випадку першого джерела-свідка є ряд моментів, на які мусимо звернути увагу, коли хочемо мати вповні правдиву інформацію. Але інформації, які приходиться використовувати в роботі, часто не підходять з першого джерела. Свідок — перше джерело в розмовах з різними людьми поширює дану інформацію в дальші круги населення, при чому він переповідає її так, як сам хоче — зовсім довільно. Що хоче не перекаже, часом щось додасть і т.д. Очевидно, дальші особи знова так само переказують інформації, як їм подобається. Отже інформація, чим дальше від джерела, тим більше наражена на всілякі свідомі й несвідомі перекручення. Свідомі того, коли той що

переповідає інформацію, є особистим другом чи ворогом об'єкта або ворожим агентом і перекручує її тому, щоб ми не довідалися правди — а невідомо тоді, коли має слабу пам'ять, невелику інтелігенцію, або нахил до фантазії. Навіть коли б ми рішили, що ніхто даної інформації свідомо не плував то по кількох переповіданнях одної і тої самої інформації, зокрема малоінтелігентними людьми, які до того ще не мають в тій справі ніякого вишколу, інформацію можна буде тільки з трудом розпізнати. З неї звичайно залишається сам скелет з рядом може і неправдивих додатків. А що може й найбільш важне, при переповіданні інформації незаінтересованими невишколеними людьми вона зберігає тільки те, що є цікаве для слухачів. З неї випадає багато такого, що не цікаве для переповідання, але мало би велику вартість для СБ. Очевидно, що часто також забувається, хто перший подав цю інформацію до відома, хто перший випустив її в світ. Ясно, що така інформація не може бути використана, так як інформація від першої особи — свідка, а може бути використана як т. зв. Зачіпний пункт, товчок до прослідження даної справи. Може вона вказати напрямок, в якому треба перевести розслідування.

Тепер виразно видно, чому треба інформаторові добиватися того, щоб могли одержувати інформації про дану справу від першого джерела, а саме або від самого об'єкта, або від безпосередніх свідків тих чи інших подій — від очевидців, які дані події самі обсервували. Одиноко добрими є, отже, такі інформації, коли інформатор подає їх як своє особисте спостереження або осягнув дану інформацію від свідків даних подій, і то таких свідків, які відповідають вищеподаним умовам доброго і певного свідка. Добрими є також інформації, які походять від самого об'єкта (це є тим більше корисним, що, крім вилвлення методики згідної з роботою мґб, можемо порівнювати перше і дальше зізнання об'єкта зі собою, а також з зізнаннями посторонніх свідків). В остаточному випадку можна опиратися на переповіданих інформаціях, але тільки тоді, коли переповідаючі інформацію є повні і досить інтелігентні люди, щоб точно переповісти події. Тут іде також про переповідання відомостей, осягнених і від самого об'єкта.

II. Інформатори

Опис події чи спостереження, подане свідком — першим джерелом, або навіть самим об'єктом в розмовах далшим людям в певному моменті натрапляє на таку особу, яка має завдання такі інформації збирати. Таку саме особу звемо школеним інформатором або інформатором. Знова принагідний інформатор то людина, якій ніхто ніколи не казав збирати інформацій, не вчив її як їх збирати, не давав в тому напрямку ніяких інструкцій. Принагідний інформатор з яких би то не було причин мав змогу особисто обсервувати якусь подію цікаву для СБ чи про неї десь чути: він або переповідає її іншим людям тому, що та інформація цікава для переповідання, або коли він вважає її нецікавою, навіть нікому не переказує і вона зникає з життя. Очевидно, що ніяких інформацій принагідний інформатор не записує. Отже, як бачимо, працівник СБ може одержувати інформації або від школених інформаторів, заінтересованих у збиранні і передачі йому інформації, або від принагідних інформаторів (також і від самого об'єкта) в випадкових або самим працівником СБ ініційованих розмовах. В другому випадку сам працівник СБ стає попросту школеним інформатором для свого зверхника.

Школений інформатор або коротко «інформатор» (так будемо писати в дальшому) це вже людина, якій ми доручаємо збирати всілякі вартісні інформації, поучаємо її, як такі інформації збирати, даємо вказівки (інструктаж), на що вона повинна звернути увагу, чим треба цікавитися; при чому такий інформатор повинен зібрані інформації передавати письменно (хоч може передавати також усно). Завданням інформатора є: 1. Збирати інформації самому, безпосередньо обсервуючи події чи людей (в тому випадку сам інформатор стає прямо свідком — першим джерелом ряду інформацій, які подають відомості про події ним заобсервовані) і 2. збирати інформації про цікаві події чи справи навіть такі, які він сам не бачив, а бачили особисто чи тільки переповідають інші люди (принагідні інформатори). При чому інформатор повинен абсолютно змагати до того, щоб бути особисто зі свідками — першими джерелами і від них ті справи як найточніше вивідати та занотувати. Тому кожна інформація, подана інформатором, повинна мати зазначено, від кого саме вона походить: чи від самого інформатора, чи від свідків події, чи від такого, який тільки ту подію

переповідав. В цьому останньому випадку треба по змозі подати, хто міг ту подію бачити (свідки) і то треба подати всіх свідків, які це бачили. Коли трудно устійнити свідків, то подати хоч хто міг би за ту справу точніше розказати

У відношенні до кадрів ОУН інформаторами можуть і повинні бути всі члени районових і вищих проводів. Їх треба повчити, чим цікавитися, на що звернути увагу, як записувати інформації, як їх зберігати та куди передавати. Серед кушевих, рядових членів, боєвиків і стрельців інформатори (очевидно по справах а/в/ можуть бути тільки винятково і всі вони повинні бути використовувані як принагідні інформатори. Доручувати збирання інформацій по справам а/в членам низових клітин може довести до розконспірування справи та до витворення атмосфери взаємного недовір'я).

Але й інформаторам збирання інформацій треба відповідно пояснити. Треба вяснити, що збирання інформацій на якогось об'єкта не мусить кінчитися і не кінчиться звичайно арештуванням даного об'єкта. Збирання інформацій, студіювання якогось об'єкта має на цілі не тільки підготовку справи до арештування, але ще в більшій мірі має на цілі вяснити певні справи дуже часто на користь самих об'єктів. Годі характеризувати якогось члена, завжди повторюючи, що в нього є це, а не це підозріле. Треба раз докладно простудіювати таку людину, зібрати про неї всі, які тільки можливі негативні і позитивні інформації, — треба докладно простудіювати всі т.зв. підозрілі місця і скоро вясниться, чи маємо до діла з агентом, чи з чесною людиною. Проверка кадрів і збирання інформацій має, отже, завданням не тільки виловити агентуру але також зменшити до мінімум число таких членів, про яких говориться, що вони не дуже то певні, бо в них є деякі неясні справи. Як найкращий аргумент такого підходу до справи вказати на те, що всім інформаторам, крім негативних матеріалів, доручується збирати і позитивні матеріали.

III. Де і як збирати інформації?

В який спосіб може інформатор досягнути які-небудь цікаві для СБ інформації? Цих способів є багато. Переглянемо основні з цих джерел за порядком при чому не будемо обговорювати способів, зв.—язаних з оперативною розробкою

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

1. **Організаційний звіт.** Кожний зверхник районних і вищих провідів повинен запізнатися з кадрами свого терену шляхом організаційних звітів, які повинні бути переведжованні при початковому зазнайомлюванні з людьми. Такий організаційний звіт стягається звичайно усно, хоч можна жадати і письмєнного організаційного звіту. При стягуванні організаційного звіту треба пам'ятати про такі речі: звітуючий повинен говорити сам без запитів свого зверхника (зокрема йде тут про те, щоб не ставити запитів у тих місцях, які нас зокрема інтересують — підозрілі місця), бо це насторожує об'єкта і він буде думати відтак над уложенням собі в тому місці доброго алібі, якщо він агент, або це буде сприяти поширенні атмосфери недовір'я, якщо він чесна людина. Однак треба змагати до того, щоб об'єкт говорив якнайширше — не обмежував себе у розповідях. Треба впливати на те, щоб організаційний звіт не обмежувався лише до суто організаційних справ, але щоб в ньому були порушвані і інші справи. В часі організаційного звіту можна ставити запити тільки там, де не сподіємося місць з агентурною закраскою, і то лише запити загального характеру або запити, які відносяться виключно до суто організаційних справ. В остаточності краще ставити запити організаційним зверхникам, чим референтам СБ.

2. **Визвітовування.** Зверхник повинен якнайчастіше стрічатися зі своїми підвладними. Коли тим підвладним є об'єкт, якого треба з яких-небудь причин перестудіювати, зверхник на кожную стрічу і кожен визвітовування повинен звернути особливу увагу та вилувити в них всі місця з агентурною закраскою визвітовування не повинно охоплювати лише організаційних доручень, а повинно порушувати справи зі всіх ділянок життя об'єкта. Такий підхід до визвітовування повинен бути вживаний не лише по відношенні до об'єктів, яких студіюємо, але також у відношенні до всіх кадрів — на цьому скористає не тільки робота СБ, але й загальна організаційна робота. Крім цього, коли таке визвітовування стане загальноновживане, воно не буде нікого насторожувати. Очевидно, що при визвітовуванні можна ставити об'єктові різні запити, але все ж таки не можна ставити прямих запитів в місцях з агентурною закраскою — до тих місць треба доходити різними побічними шляхами.

3. Щоденник праці. Щоденник праці повинен писати кожний підпільник. В тому напрямку треба дати всім відповідні вказівки. У випадку підпільників, яких в даний момент простудіюємо, їм треба доручити писати щоденник в ширшій формі, очевидно, що такі ширші щоденники мусить вже писати ціла група, в якій перебуває даний об'єкт. **Ширший щоденник, крім того, щоб висвітлювати організаційну роботу об'єкта, його порушування в терені, повинен включати його переживання, також і ін.** Зверхник такий щоденник переглядає, те, що потрібне, занотовує, а щоденник вертає об'єктові.

4. Автобіографія. Сам факт писання автобіографії треба завжди відповідно аргументувати, щоб тим не насторожити об'єкта. Можна, напр., доручити писати автобіографію всім кадрам терену і як щіль цього подати, що вони є потрібні на те, щоб у випадку смерті був в архіві готовий матеріал до повідомлення про смерть. Зокрема це відноситься б до людей, які працюють в чужому терені. Можна пояснити писання біографії тим, що вони будуть служити матеріалами до історії нашого руху, що шкода, щоб такі гарні пригоди, які пережив кожний з підпільників, пішли з ним в могилу на випадок його смерті і ін. При писанні автобіографії треба вказати, що ім'я, прізвище, місце народження треба шифрувати — також треба шифрувати прізвища і імена цивільних людей, які потрібно в автобіографії згадати, а які ще живуть і не є розконспіровані перед ворогом. Вказати на те, що автобіографія повинна бути широка, повинна висвітлювати все життя і роботу перед і по вступленні до ОУН, всякі пригоди і переживання і ін.

5. Особисті розмови з об'єктом. Інформатор повинен шукати нагоди стрічатися з об'єктом, говорити з ним на різні теми, пізнавати його характер-вдачу. При таких розмовах треба постійно пам'ятати про те, що не вільно ставити прямих запитів у тих місцях, які мають відношення до можливої агентурної роботи об'єкта. Розмову треба так вести, щоб об'єкт сам говорив і то якраз про те, що нас цікавить. На це є різні способи, наприклад: оповідати свої пригоди, переживання — розговорити об'єкта, а він тоді почне оповідати про себе і свої пригоди. З об'єктом треба жити в той час подружньому, з'єднувати його собі. Коли б об'єкта не вдалось чомусь розговорити, то це вказувало б на те, що в нього або мовчазливий характер, або що він, як агент, є обережний в розмовах і боїться проговорити.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Всі п'ять, до тепер згадані, шляхи збирання інформації у відношенні до об'єкта є безпосередніми засобами. Такі інформації є зокрема дуже цінні, бо тут не маємо ніякого посередництва між джерелом інформації — об'єктом а інформаторами у передачі даної відомості. Інформація попадає змістя до людини, в тому напрямку спеціально наставленої. Перекручення може наступити тільки тоді, коли інформатор щось забуде і перекрутить, зокрема при тих інформаціях, які здобуває шляхом усного визвітовування і розмов з об'єктом. Але й на це є рада — змістя по проведеній розмові чи визвітовуванні інформатор повинен те, що собі точно пригадує, якнайскорше записати і передати до відповідного референта СБ. Далше — інформації від самого об'єкта про свою особу є також тому дуже цінні, що на їх підставі ми можемо робити висновки не лише при помочі виловлення методики роботи органів мГБ, а також і при помочі порівняння першого і дальших зізнань.

Справа є набагато складнішою, коли збираємо інформації не від самого об'єкта, а від посторонніх людей — свідків. Треба відразу сказати, що ті інформації можуть дати нераз дуже вартісний матеріял. Сам об'єкт завжди буде замовчувати те, що його виразно обтяжує, зате посторонні люди чи з підпільників, чи з населення можуть подати нераз таку річ, яка виразно обтяжує об'єкта і скоро посуне справу вперед. Також позитивний матеріял, одержаний від посторонньої людини скоро вияснює справу. Ціла річ в тому, щоб завжди устійнити джерело такої інформації та її правдивість, перевірити, чи навіть з огляду на особу-свідка така інформація не тратить своєї вартости. Про те завжди треба пам'ятати інформаторам, які збирають інформації від посторонніх людей.

6. Зверхники об'єкта. Відкрито обговорювати справу об'єкта може інформатор тільки з членами районних і вищих провідів. Від них може він прямо попросити подати йому такі чи інші відомості про об'єкта. Може також просити і довідатися про ту чи іншу справу докладніше. Однак можуть бути випадки, що деякі зі зверхників є неконспіративними людьми — тоді інформатор повинен вважати, щоб перед таким даної справи не розконспірувати. В тому випадкові, інформуючись про об'єкта інформатор повинен так поступати, щоб

навіть той неконспіративний зверхник не зорієнтувався, кого ми студіюємо. В присутності зверхників об'єкта можна осягнені інформації записувати прямо під диктовку, але можна цього робити в тому випадки, коли той зверхник неконспіративний або є він кривняком чи приятелем об'єкта. Інформації про об'єкта треба збирати не тільки від його теперішніх зверхників, але також від колишніх, а навіть і вищих зверхників.

7. Низові кадри. (кущеві, рядові члени, боевики, стрільці). Вони можуть бути з правила тільки принагідними інформаторами. Це значить, що інформатор так повинен в них інформуватись про об'єкта, щоб вони цілковито не орієнтувались, про що інформаторові ходить. Отже, інформатор не повинен питати про об'єкта прямо, ані в присутності їх не повинен чого небудь записувати. Навіть випитуючи кущевих про їхніх підвладних, треба це робити в такій формі, щоб вони вважали це за інформування про кадри під кожним оглядом, а не лише або спеціально під кутом певності. Звичайно є ряд осіб серед низових кадрів, які були колись в окруженні об'єкта, або є в цьому зараз, що можуть дати інформаторові ряд цікавих інформацій про об'єкта. Однак невідповідне збирання тих інформацій може витворити в кадрах атмосферу недовір'я. Кожний інформатор, як і провідний член мусить пам'ятати про те, щоб жодних підозрін на кого-небудь з членів в присутності низових кадрів не висувати. Не повинні вони знати, кого в даний момент розроблюється, студіюється та на кого збирається інформації. Не повинні орієнтуватися в переводжені якоїсь систематичної перевірки та якого систематичного збирання інформацій і передавання їх вгору до СБ. Хтось може запитати, як в такому разі збирати серед них цікаві інформації? Отже, можна це зробити в різний спосіб: розговорити людину, здружитись з нею, дуже часто може нам в тому допомогти не раз сам приладок. Треба завжди змагати до цього, щоб такий принагідний інформатор в час розмови не зорієнтувався, кого ми студіємо. Коли б такий низовий член щонебудь завважив, він міг би легко зрадитися перед своїми товаришами або навіть перед самим студійованим об'єктом; міг би також зі страху перед відповідальністю обмежити свою розповідь про об'єкта, а навіть в нього могла б зринути думка, що в нього питають за там того, а в там того будувати питати за нього, — що створить нездорову атмосферу. Низовим

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

кадрам можна і треба дати в тій справі тільки загальне наставлення. Зміст такого наставлення повинен приблизно виглядати в той спосіб: «Кожному підпільникові треба бути революційно пильним навіть на відтинку підпільників, бо хоч випадки внутрішньої агентури є дуже рідкі, то однак коли ми всі не будемо на неї вважати і не будемо перед оберегатися, вона (внутрішня агентура) може де-не-де появитися. Тому кожний член Організації, коли завважать якусь підозрілу річ навіть у відношенні до свого дотеперішнього друга, повинен про те якнайскорше зголосити своїм зверхникам. Зверхники подумують над тим, чи даний підпільник — агент і основно справу провіряють». Інформації, отягнені в розмові з низовими кадрами, можна записувати тільки так, щоб ніхто з них не догадався, що такі інформації записуються.

8. Цивільне населення. Ще більша обережність потрібна, коли збирається інформації про об'єкта від цивільного населення (родина, люди, з якими він держить зв'язки, свідки тих чи інших подій, які мають відношення до об'єкта). Необережність в тому випадку створює в населення вражіння, що в ОУН є большевицька агентура — до чого большевики тепер самі змагають. Кожну одну таку розмову інформатор повинен завжди вміло починати, щоб людина, з якою говоримо, не могла в нічому зорієнтуватися — бо якщо зорієнтується, то цього напевно не змовчить і по якомусь часі ціле село буде говорити, що з даним підпільником не є ясна справа, бо про нього випитують. Очевидно, що вслід за цим буде про це знати і сам об'єкт. Тим більше не можна нічого зі здобутих матеріалів в цей спосіб інформацій записувати в присутності людей.

Тут ще раз зазначаємо, що при інформаціях, отягнених від зверхників об'єкта, а зокрема від низових кадрів і цивільного населення, треба завжди звернути увагу на перше джерело інформації — на свідків, інакше інформація втрапить свою вартість.

9. Спостереження інформатора. Останнім джерелом інформації є особисті спостереження і обсервації інформатора. Вони є дуже цінні, бо такі інформатори, як люди в такій роботі поінструктовані, орієнтуються, що має вартість, а що ні — що саме може бути використане для розв'язки справи. Тільки і тут, щоб такі інформації були якнайдокладніші, треба їх змістя записувати.

IV. Записування і зберігання інформації.

Телер децо про хід записування інформації. Інформатор повинен, як тільки можна, скоро брати здобуту інформацію на намір. А це тому, що коли інформації не записувати, тоді по якомусь часі доходить до того, що:

1. деякі інформації цілком забуваються;
2. з інформації по якомусь часі відлітають всі подробиці і залишається скелет — найважливіші моменти — радше, можна сказати, моменти найцікавіші для переповідання. Ті моменти, які могли б мати вартість для СБ, а не цікаві, нераз безповоротно загублюються. Так що приходить ся марнувати багато часу на віднайдіння і переслухання свідка, до того буває часто, що переслухання свідка в наших умовах не завжди є можливе і крім того вимагає багато часу;
3. до інформації деякі люди з буйною фантазією або з нахилом до брехливості додають свідомо ряд своїх подробиць, які часом так зростаються з інформацією, що тяжко їх від неї відокремити;
4. забувається, звідки та чи інша інформація походить, хто її подав, в наслідку чого на ній можна будувати ніяких тверджень щодо особи об'єкта;
5. забувається час, в якому мала місце подія, описана в інформації.

Одним словом — над такими інформаціями нераз треба поставити знак запиту. Вони в ніякому випадку не можуть посунути справи вперед, і завжди треба тратити багато часу на провірення, уточнення інформації, на устійнення джерела, з якого вона надходить і т.д.

Саме з тих причин інформатор повинен якнайскорше (як тільки це можливо) записувати осягнені інформації. Нема в тому ніяких труднощів, коли користуємо з інформацій, поданих в автобіографії, письменному організаційному звіті, щоденнику або записуємо інформації в присутності того, хто її подає, прямо під диктовку (це останнє є можливе тільки тоді, коли інформація знаходить від членів районних і вищих провідів і то відповідно конспіративних). Але коли йде про

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

інформації, *осягнені при усному організаційному звіті, безпосередніх розмовах з об'єктом, в розмовах з низовими кадрами або з населенням — то їх під диктовку записувати не можна. Не можна записувати їх навіть в присутності тих осіб. Нераз на добру нагоду до записання інформації треба ждати один-два дні, а це вже може довести до забуття і перекручення деяких висловів чи подробиць. Тоді, очевидно, занотуємо тільки те, що ми з певністю чули або бачили. Але у випадку, коли не можна собі точно пригадати якоїсь подробиці, але нам здається, що вона саме так виглядала, або так ми її чули, а все ж таки хочемо її подати, бо вона може придатися, то це треба спеціально словами в інформації зазначити, напр.: «об'єкт казав, що втікав вліво від дороги (казав також, що втікав коло смеречини або через смеречину — того точно не пригадую — інформатор).»*

Щодо того, що саме подавати в інформаціях, то тут інформатор повинен перейти окремий вишкіл. Вишкіл дозволить йому мати відповідне відчуття, що саме має вартість для вияснення справи, а що справи вперед не посуне. Коли однак інформатор ще того вишколу не одержав, або ще не закінчив, тоді вже краще, щоб він подавав якнайбільше, не старався себе обмежувати. Бо коли такий інформатор дасть якусь інформацію чи якусь подробицю до інформації, яка не має вартості для справи — то це не шкодить. Але коли такий інформатор на власну оцінку не подає інформацій, які в очах працівника СБ мали б велику вартість — то це є багато більш шкідливим. В основному треба придержуватись такої вказівки: якнайширше подавати всі інформації, які б мали відношення до місць з агентурною закраскою, але зокрема якнайточніше треба передати ті розмови і вислови самого об'єкта, в яких він сам оповідає про свої пригоди і переживання з агентурною закраскою.

При записуванні інформацій треба добре вважати на конспіративну сторінку справи. Обов'язково шифрувати (кодувати) псевда підпільників. Зокрема треба вважати на шифрування прізвищ і імен цивільних людей, які мають відношення до даної справи, а не є розконспіровані перед більшовиками, або не є більшовицькими агентами. Коли не маємо певности, що дана людина є розконспірована в даній справі, або що вона є ворожим агентом, то її прізвище завжди треба шифрувати. У зв'язку з тим інформатор повинен мати опанований

добрий спосіб шифрування і ним користуватися. Найкраще нотувати інформації на тонкому папері (пелюрці), бо в цей спосіб займає вона найменше місця і її легко заховати. Інформативні матеріали про кадри інформатор повинен носити або при собі в кишені, або складати в архіві в залякованому, перешитому і запечатаному вигляді, щоб боєвики чи хтось з оточення не могли цього прочитати.

Кожна інформація, крім властивої інформативної частини, повинна мати окрему замітку під заголовком «джерело». В цій замітці інформатор подає, від кого чув дану інформацію, подає свідків даної події чи тих, хто чув дану розмову (по можливості подати свідків декілька). Точніше в розділі I-ому. Відтак слідкує підпис інформатора і дата записання інформації. Всі інформації про кадри передає інформатор референтові СБ тої клітини, на терені якої сам працює. Такі інформації не можна пересилати боєвиками, стрільцями або кущевими. Їх може інформатор передавати або прямо в руки референта СБ або за особистим посередництвом членів районних і вищих проводів. Треба звертати увагу на те, щоб інформації якнайскорше досягали місця свого призначення.

V. Хиби в проведенні перевірки і збиранні інформацій.

Подаємо ряд хиб в роботі інформаторів, а також і референтів СБ, які ще дотепер де-не-де в терені стрічаються. А саме:

1. Не переводиться перевірки даного підпільника тому, що про нього казав котрийсь з організаційних зверхників референта СБ чи хтось інший, що це чесна людина. Референт СБ мусить пам'ятати, що він є зобов'язаний сам особисто перевірити всіх підпільників своєї клітини і якщо хтось каже, що даний чоловік є чесний, він також і свого боку є зобов'язаний цю людину всесторонньо пізнати, щоб могли одержану позитивну оцінку підтвердити на підставі проведеної ним особисто перевірки того підпільника. Референт СБ не повинен вірити в нічий запевнення про чиюсь певність, поки сам на фактичному матеріалі не перевірить.

2. Не переводиться перевірки даного підпільника тому, що про нього, мовляв, нічого поганого не говорять. По думці референтів СБ, які так кажуть виходить, що перевірку якогось підпільника тільки тоді

треба переводити, якщо вже про нього всі наліво і направо говорять, що він підозрілий. Референт СБ не може спокійно ждати, поки не скажуть йому, що хтось підозрілий. Він повинен шляхом перевірки сам їх всіх виявити і їх розробляти. І якже це виглядає, щоб референт СБ, фахова людина, в своїй роботі спирався не на своїх висновках, а на осудах нераз навіть нефахових людей. Щоб могли про когось сказати, що він є певною людиною, не вистарчить лише цього, що про неї ніхто нічого поганого не говорить, але треба її всесторонньо пізнати і тоді шойно видавати всій осуд.

3. Брак ґрунтовної обзнайомленості з кадрами. Бувають ще випадки, що референт СБ протягом року не зустрічається з деякими підпільниками свого району. Як же він може в такому випадку знати своїх підзвітних не лише під оглядом певності, але з якого-небудь боку. Знова інші референти навіть при першому зазнайомленні з кадрами не вимагають від них організаційного звіту, не доручають їх в якій-небудь спосіб писати біографію. Ще деякі не переводять регулярно визвітовування підзвітних не лише по діловій, але й по організаційній лінії і не використовують його для поглиблення своїх відомостей про кадри, для зібрання цікавих інформацій. Також часто само визвітовування проводиться дуже недбало: звітуючий оповідає це, що сам хоче, і замість ділового організаційного маємо радше дружню балачку на довільні теми. Не перевірюється щоденників. Такий стан треба рішуче поправити.

4. При проверці кадрів замало звертається уваги на те, щоб, крім негативних обтяжуючих матеріалів, збирати також і позитивні виправдовуючі матеріали. Сьогодні кожний майже підпільник пережив не одну пригоду, яка, окремо взявши, має нераз вигляд пригоди з агентурною закраскою, але не кидась ще на даного підпільника будь-якого підозріння. Шойно всестороннє прослідження справи, віднайдення цілого ряду місць з агентурною закраскою при рівночасному браку виправдуючих матеріалів може довести до арештування даної людини. Не можна також при проверці обмежуватися лише до збирання позитивних матеріалів, бо в цей спосіб також справи не виясимо.

5. Протягування справи в нескінченність. Дуже часто буває так, що на якогось об'єкта напливають деякі почаскові матеріяли, які кидують на нього певні підозріння. Референт СБ, характеризуючи такого об'єкта, каже, що тут є дещо підозріле, але матеріялів достатніх для арештування нема. При чому не береться він в активний спосіб до остаточної розв'язки даної справи — навіть не збере докладніших відомостей про місця з агентурною закраскою. В той спосіб нераз віртісна людина, яка могла б рости, спинюється в невиясненій ситуації, що цілковито не сприяє використанні її сил і здібностей. В такому випадку не можна зволікати, треба взятися до справи інтензивно і якнайскорше рушити її в одну або другу сторону. Найкраще це зробити при допомозі якнайточніше зібраних про неї інформацій та їх деталізації. Ще гірше виглядає справа, коли неактивністю в розробці дозволяється агентіві наносити удари по Організації. Треба якнайскорше покінчити з підозрілими людьми: або арештувати їх як агентів, або вяснити, що в даному випадку ті підозріння були необгрунтовані.

6. Поверховність у збиранні інформацій. Дуже часто інформатор, а також референт СБ обмежує збирання інформацій до одного короткого фіксування факту, як, напр.: «в часі наскоку на табір в лісі А. втік, а всі погинули». Така інформація може бути тільки поштовхом до проведення розслідувань. На ній нічого не можна будувати, бо фактично бувають випадки, що повстанці виходять нераз на правду з дуже трудних ситуацій. Правильне світло може кинути на подію тільки така інформація, яка вкаже, хто знав взагалі про табір, як на таборі поводитися, як до наскоку дійшло, як був проведений наскок, в який спосіб і куди втік А. і т.д. Референт СБ чи інформатор в нійкому випадку не повинен ждати на те, щоб йому вищий референт звертав увагу на точніше проведення розслідування справи, а завжди сам повинен старатися досягнути максимум матеріялів в даній справі.

7. Надто велике довір'я до своєї пам'яті. В зв'язку з чим інформації не записуються змістя, що доводить до всіляких хиб., про які ми згадували в попередньому розділі. Треба якнайскорше її записувати.

8. Надто велике довір'я до досягнутих за чийсь посередництвом інформацій, що доводить до верховного ствердження, до надто скорого роблення висновків. У зв'язку з тим бувають випадки, що при

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

докладнішому перевірненні даної інформації більш обережним зверхником вона виявляється неправдива або перекручена. Тому, поки референт СБ не переконається, що даний інформатор правдиво і докладно перевів інформації, доти він не повинен їх перевіряти їх в другому джерелі. Перевіривши, що хтось подає інформації добре, можемо тоді на його відомостях будувати свої твердження. Зокрема дуже часто загальні характеристики тих самих об'єктів, подавані поодинокими інформаторами, дуже від себе різняться. Тоді референтові СБ вимагати обґрунтування на фактах тої чи іншої прикмети характеру, а також самому треба старатися пізнати ту людину. Не можна спиратися в своїх висновках тільки на інформації, які походять від однієї людини. Поважні інформації, які розв'язують справу, повинні бути контрольовані в самому джерелі і потверджені неодним свідком, а хоч двома. Дуже осторожно підходити до відомостей кілька разів переповіданих малоінтелегентними, незаінтересованими, а зокрема непевними людьми.

9. Брак використання всіх джерел для збирання інформацій. Тут зокрема не повинно траплятися такого випадку, щоб референт СБ знав про кадри, про їхні пригоди і діяльність з агентурною закраскою і взагалі про їхню певність менше, чим котрийнебудь з членів проводу його вищої організаційної клітини. Референт СБ є на те референтом СБ, щоб в його руках концентрувалися всі матеріали і позитивні і негативні про кадри даного терену. Референт СБ повинен знати про кадри принайменше стільки, що всі інші члени проводу разом взяті (очевидно про матеріали вартісні СБ).

10. Невідповідний спосіб збирання інформацій доводить до того, що об'єкт, якого розробляють, довідується про це, що його студіюємо. У зв'язку з тим об'єкт має змогу підготувитися до оборони, якщо він є агентом, а в противному випадку створюється серед кадрів атмосфера недовір'я. Також через невідповідне збирання матеріалів не раз і цивільне населення довідується про те, що ми підозріваемо даного підпільника. Але не тільки невміле збирання інформацій розконспірує справи, не раз сама балакучість референтів СБ чи інших зверхників доводить до того. Зокрема часто дехто з референтів практикує обговорення справи підпільників зі своїми боевиками, що неминуче доводить до розголошення тих справ.

11. Невідповідне збирання інформативних матеріалів доводить до того, що вони попадають в руки ворога і тим самим ворог зорієнтовується, що ми знаємо про даного об'єкта. Він може допомогти йому в уложенні відповідної оборони на випадок арештування, а що більше — може постаратися отворити йому певні вигляди позитивних матеріалів, або для утруднення викриття перервати на якийсь час з агентом контакт. Навіть коли попадають матеріали на об'єкта, якій не є агентом, але ми його в даний час студіюємо, ворог може утруднити вяснення справи, кидаючи на нього у відповідний спосіб дальші підозріння. Тому треба вжити всіх заходів для того, щоб такі матеріали не попадали в руки ворога, а також щоб ніхто поза органами СБ та їхніми організаційними зверхниками не міг їх перечувати.

VI. Хід перевірки кадрів.

Весь хід провірки кадрів можна розробити на ряд поодиноких чинностей в певній послідовності. Однак заки до цього перейдемо, здержимося над т. зв. картотекою кадрів.

Надрайонові референти СБ заводять в себе картотеку по справам кадрів. В таку картотеку втягається тільки членів ОУН до куша включно. На кожного підпільника заводиться окремий особистий листок. Всі матеріали в справах кадрів, які до надрайону доходять, переписується в особистий листок, а одержані оригінали пересилається до округи. Ті матеріали, які виготовляє сам надрайон, виготовляється тільки в двох примірниках: один лишається в надрайоні, а другий іде до округи. Ніяких матеріалів по справах кадрів надрайон в себе в двох примірниках не тримає. Районовий референт СБ збирає інформації про кадри, пише їх тільки в одному примірнику і той примірник висилає до надрайонового референта, — в себе він не лишає ніяких матеріалів по справах кадрів. Члени районних і вищих проводів, зібравши певні інформації, записують їх тільки в одному примірнику і передають відповідним референтам СБ. При чому районні референти такі матеріали тільки вивчають і зараз передають догори, а надрайонові, переписавши в особистий листок, висилають до округи. Всі матеріали про кадри виготовляються ручним письмом на пелюріці з аркуша розтятого на двоє в повздовжньому напрямку. Матеріали,

які походять від референтів СБ, мають вгорі з правого боку зазначено Р.31 — інші подаються без того значка. Тепер звернімся до поодиноких прийомів перевірки:

1. В першу чергу референт СБ втягає в особистий листок або в інформацію повідомлення те все, що він дотепер знав про даного об'єкта. Вписувати треба негативні і позитивні матеріали. По змозі треба зазначити при кожній інформації джерело, з якого вона походить.

2. Відтак референт СБ старається сконтактувати зі всіма колишніми чи теперішніми зверхниками кожного об'єкта і від них перебрати те все, що вони знають про даних людей. Тут іде мова про зверхників, з якими можна про ті справи одверто говорити — члени районних і вищих проводів, при тому відповідно конспіративні.

3. Щойно по осягненні відомостей від зверхників (якщо не від всіх, то хоч від декого) референт СБ стягає з об'єкта усний організаційний звіт. До стягнення звіту треба заздалегідь приготувитися, вивчивши дотеперішні інформації, щоб могли легше виловити в звіті всю діяльність з агентурною закраскою, як також виловити розбіжності.

4. По стягненню організаційного звіту за якийсь час через організаційного зверхника треба доручити всім кадрам писати автобіографію в такому вигляді, як говорилося. Очевидно, писання автобіографії треба відповідно умотивувати.

Вище перераховані заходи дадуть нам тільки т.зв. початкуючі матеріали, які служать вихідними матеріалами для проведення точнішого розслідування, якщо, очевидно, це виявляється потрібним. Ті заходи повинен перевести в життя кожний районний референт СБ, не чекаючи на окремі доручення своїх зверхників. Дальші заходи розслідування проводиться звичайно вже у відношенні об'єктів, яких треба, зокрема, добре простудіювати і проводиться їх за вказівками вищих референтів СБ.

5. Деталізація початкуючих матеріалів. Вона є тоді потрібна, коли початкуючі матеріали є дуже загальні, а справу треба докладніше простудіювати. Як її переводиться? Розглянемо це на примірі: на даного об'єкта приходить ряд матеріалів, які висвітлюють місця з агентурною закраскою. Тут є можливе, що всі ті інформації або деякі з них є надто загальні, — тоді вже сам районний референт СБ повинен їх

уточнити. Але коли всі такі інформації є вже дещо розроблені, вищий референт СБ дає вказівки, на яких саме місцях з агентурною закраскою повинні районні референти і інформатори сконцентрувати свою увагу і постаратися максимально уточнити їх місця. Очевидно, що тими місцями є найбільш підозрілі моменти. Від висвітлення саме тих місць буде залежити ціла справа. Таких спеціальних місць, які треба зокрема сильно простудіювати не повинно бути надто багато — звичайно від три до п'ять, бо в іншому випадку ми не зможемо сконцентрувати своєї уваги. Очевидно, не можна зовсім збоку залишати і інших місць з агентурною закраскою і не збирати проти них вже ніяких інформацій — це було б цілком неправильно, бо часом може виявитися потреба перестудіювати ще деякі місця, які дотепер не були взяті за основокомпромітуючі даного об'єкта. В окремих дуже важливих справах може бути, що буде потрібно деталізувати всі без винятку місця з агентурною закраскою.

У зв'язку з тим не треба так поступати: районні референти СБ повинні подавати широко всі місця з агентурною закраскою, але спеціально увагу треба звернути на власну їх оцінку, не чекаючи на оцінку зверхника, присвятити тим моментам, які є особливо підозрілі. По-друге, характеризуючи якогось об'єкта, районний референт повинен завжди подати свої зауваження, очевидно, тільки усно, в якому напрямку, на його думку, треба перевести деталізацію початкуючих матеріялів, які саме місця треба розробляти з найбільшою точністю. Отже, робота доброго референта СБ чи інформатора полягає в тому, щоб він вислав догори матеріяли так добре здеталізовані, щоб не було потрібно переводити додаткової деталізації, бо це досить поважний спосіб шкодить скорому wyjaсненню справи.

Тут треба сказати, що великі труднощі нераз насуває не так деталізація даної справи, як радше спосіб, в який належить її перевести, щоб не зорієнтувати об'єкта, що ми ним цікавимося. Саме тут районний референт повинен добре подумати, заки на щось рішиться. У випадку, коли не може придумати відповідного способу, повинен звернутися до своїх зверхників по пораді. В остаточному випадку, очевидно, за згодою вищого зверхника, коли інакше не можна справи здеталізувати, можна прямо випитувати об'єкта про те, що нам ходить, але це вже рівняється допитові без арештування.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

6. Референт СБ повинен заангажувати до збирання інформації як інформаторів всіх членів проводу своєї організаційної клітини. Таким інформаторам треба дати вказівки, як збирати інформації, чим цікавитися, на що звернути увагу. Доручити збирати не тільки негативні, але й позитивні матеріали. Крім загального наставлення збирати інформації на відтинку всіх кадрів, кожному інформаторові треба дати одного-двох об'єктів, яким вони повинні спеціально займатися. Це повинні бути в першу чергу їхні підвітні або боевики. Причому це не мусить бути об'єкт, на якого є серйозні підозріння, але навіть людина, яка має певні неясні справи, які треба вяснити, і супроти якої є можливість, що справа буде розв'язана в позитивному напрямку. Цей протяг часу, протягом якого референт СБ або інформатор має за завдання займатися даним об'єктом і протягом якого проходить деталізація початкучих матеріалів, називається періодом студіювання об'єкта.

VII. Про атмосферу недовір'я.

В деяких низових клітинах витоврилася т.зв. атмосфера недовір'я, яка полягає в тому, що людина, цілком нераз чесна, думає, що СБ її розробляє або може навіть часом арештувати. З другого боку виникає вражіння часом, що в ОУН є багато агентів. Треба виразно сказати, що за такий стан в першу чергу повинні відповідати деякі референти СБ та інші провідні члени, які в присутності своїх чи інших боевиків обговорюють справи кадрів, висуюють підозріння і інше. Доходить до того, що деякі із зверхників прямо діляться кожною інформацією, кожним спостереженням зі своїми боевиками. Очевидно, що боевики такі спостереження несуть даліше в терен і ті речі з часом доходять до тих, яких саме розробляється. Буває і так, що референти СБ деяким безвідповідальним боевиком дають завдання розвідати дещо про когось з підпільників в інших членів або в населення, а це, як правило, доводить до розконспірування справи. Також неминуче провалюються спроби наставлювання боевиків на зверхників.

Всім референтам СБ і зверхникам треба пам'ятати про те, що справи кадрів, а зокрема обговорювання певности людей — це справа, яка не може бути обговорювана ані з низовими кадрами, ані в навіть їхній присутності. Ще більш каригідним є, коли деякі підозріння

у відношенні до підпільників висувається перед цивільними людьми — а такі випадки ще й тепер не раз бувають. Треба пильнувати, щоб кожний випадок розконспірування якоїсь справи перед непокликаними до того людьми був завжди перевірений і особа, яка в тому провинилася, з відповідною строгістю покарана. Крім правила відповідно конспірувати справи кадрів треба також рівночасно у відповідний спосіб збирати інформації про розроблюваних об'єктів, — вказівки у відношенні до того є подані при обговорюванні способів збирання інформації (розділ III-й). Коли не маємо певного переконання, що хтось не потрапить як слід збирати інформації від низових кадрів і населення, тому таких доручень давати не можна.

VIII. Значення конспірації для в'яснення справи.

Всі знають, яке величезне значення має конспірація для підпільного руху. Вона рівноважить сили ворога і революційної організації. Але величезне значення має конспірація при в'ясненні справ. Чи можна, наприклад, в'яснити, хто всипав табір в лісі, коли про нього знало 15 підпільників і стільки само цивільних осіб? Можна. Але на ту одну справу треба буде щонайменше один рік часу. Так само є з криївками, які не раз знає 10–15 хат і ін. Однак, коли число людей, які мали відношення до даної справи, є невелике, тоді можна справу легко прослідити і скоро дійти до того, хто всипав. Навіть коли даному випадку не можна буде з браку часу провести докладнішого розслідування, відповідна конспірація скорше може навести на розв'язку справи. Наприклад: хтось згинув, а ми перевіряли, що всипа могла вийти, напр., від 5-ох людей. За якийсь час знова хтось або щось паде і ми стверджуємо, що всипа від 6-ох людей, — при чому 2-ох тих самих людей маємо в обох випадках. Тоді знаємо, що нам треба в першу чергу перевірити саме тих двох, а щойно тоді там тих інших.

Отже, референти СБ повинні дбати за те, щоб кадри відповідно конспірувалися, перебували малими групами, щоб криївки були відомі тільки тим, які в них перебувають. Треба впливати також на те, щоб підпільники на стрічах не оповідали собі взаємно, де хто перебуває, на які села заходить і інше. Треба старатися не вживати сусідських стріч між організаційними клітинами, коли це не є конечно потрібне.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Шляхів, якими можемо доходити до розкриття агентури, є багато, але один з них є зокрема надійний і скоро може довести до розв'язки справи. А саме: ворожа агентура має як основне завдання ліквідувати організацію, отже, вона подає такі інформації, на підставі яких ворожа поліція переводить ліквідування людей. Там, де маємо втрати в людях, там є агентура. Вже з того видно, яке значення мають «Повідомлення в справі смерті» (протоколи розслідування випадків смерті). Тому, як тільки в терені хтось згине, референт СБ в першу чергу, а також і інші члени проводу повинні доложити всіх старань, щоб в тій справі зібрати відповідні інформації і справу якнайскорше вяснити. При чому до кожної втрати треба підходити якнайгрунтовніше, а не обмежуватися тільки коротким описом смерті. <...>

Серпень, 1949 р.

Дальний <...>

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 20 — Арк. 25—38.

(Машинопис, оригінал)

3. Наказ територіального референта СБ про організацію агентурної розвідки (1944 р.)

ПРИКАЗ

1. В связи с тем, что функции разведки СБ переданы комендантам СБ подрайонов и районов, приказываю со дня получения сего разведку возложить на себя.

Разведка должна организовываться следующим способом:

Бывший станичный комендант СБ теперь же является комендантом разведки в станице. Станичный комендант разведки имеет у себя несколько спецразведчиков — подчиненных непосредственно ему, спецразведчик имеет несколько информаторов.

Людей на спецразведчиков подбирать ответственных, годных и авторитетных.

2. Подача інформації повинна виглядати наступним чином:

Спецразвідчик, зібравши інформацію за день, ввечері того ж дня передає станичному коменданту розвідки. Зібрав ввечері інформацію від спецразвідчиків оформляє і пересилає підрайонному. Підрайонний комендант СБ збирає за ніч від станичних і вранці на другий день відсилає в район (наприклад, що робиться в районі в підрайоні в понеділок, щоб район знав во вівторок зібрав матеріал на підозрілих осіб пересилає в район, безперервно вести розвідку і контррозвідку).

Подати до 10.VI.44 г. дані про збирання зброї і людей, які працюють в районі і станиці в СБ, по раніше надісланій формі.

Подати список людей, які раніше працювали в СБ, а тепер ходять без роботи і яким чином.

Зберігати виконання служби безпеки в підрозділах і станицях.

Приказати вводити в дію в життя і довести до кожного підрозділу.

5.VI.44 г.

Слава Україні
ЧЕРНИК

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 22 — Арк. 200.

(Машинопис, копія, переклад з української)

4. Зразок підписки про конфіденційне співробітництво з СБ

Район Борщів

ЗАЯВА

Я нижче підписанийуроджений дня р. в селі район..... добровільно згоджуюся приступити до служби таємного інформатора СБ. Про всі сільські доносики на руку більшовикам і про рухи НКВД і НКГБ в селі буду доносити сумлінно і чесно, як вірний член української нації.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

За невиконання наложених на мене обов'язків і розконспірацію тайн приймаю на себе найвищу кару революційного суду.

Доносити буду під ключкою.....

..... Дня 194 р.

.....

(підпис)

ДА СБУ — Ф 13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 306.

(Машинопис, оригінал)

5. Зі спеціального повідомлення НКДБ УРСР про агентурно-інформаційну діяльність СБ (1944 р.)

<...> Особое внимание обращается «Службой Безопасности» на вопрос о создании своей агентурной сети.

Для агентурных услуг «Служба Безопасности» рекомендует привлечь мужчин, женщин и особенно молодежь, как значительный массовый резерв для использования в этом направлении.

Агентурную сеть «Служба Безопасности» предлагает строить вплоть до станиц, т. е. до отдельных населенных пунктов.

В приказе по этому вопросу прямо говорится, что:

« не должно быть ни одного места, где бы не действовала наша разведка. »

Агентурная сеть должна создаваться в городах и селах, в городских и сельских административных органах, — в системе кооперации, в школах, в церкви и даже в различных территориальных органах ОУН и в военных подразделениях УПА.

По вопросу внутреннего сыска «Службы Безопасности» в территориальных организациях ОУН и в подразделениях УПА, весьма характерна инструкция неизвестного автора, из которой приводим следующие выдержки:

Работа разведчика внутри:

1. Обратить внимание на райкоменданта подполья, каких людей он привлекает для работы.

2. Как проводит свою работу.
3. Удовлетворено ли население или нет.
4. Довольны ли им подчиненные.
5. Часто ли разъезжает по своей территории.
6. Часто ли инструктирует своих подчиненных и как их воспитывает.
7. Обратит внимание, охвачена ли территория. Если нет то почему, по каким причинам.
8. Обратит внимание, какие люди больше поддаются влиянию — молодые или же среднего возраста.
9. Идеино ли работают или же только ради своей славы.
10. Пьет ли водку, курит ли и любит ли девушек.

По линии работников СБ:

1. Обратит внимание на людей, которые входят в разведку.
2. Все люди, которые входят в СБ, должны быть идейными если нет, то сделать их идейными.
3. Приобретать авторитет у массы, чтобы масса любила.
4. Воспитать так, чтобы каждый мог стать комендантом и мог все знать.
5. Давать больше работы боевикам, определяя характер заданий.

Разведывательно-информационным отделам СБ предлагалось:

«...при помощи своей агентурной сети следить за каждым движением и событиями на обслуживаемой территории, имея всестороннее представление о состоянии этой территории».

В документе, именуемом «Отчет шефа контрразведывательного отдела», скрывающегося под именем АСКОЛЬДА, за период с 1 по 10.X—43 г. указывается, что:

сеть контрразведки организована в пунктах:

1. Красный Крест (больница и медперсонал) 1 чел.
2. Санитарная школа — 2 человека.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

3. В сотнях НЕГУСА и МАКСА [1] из 220 стрелков втянуто в сеть 26 человек, из них:

- сотенных — 2 чел.
- чотовых (отделения) — 6 чел.
- ройовых (взводы) — 18 чел.

В другом отчете «Службы Безопасности» Военного надрайона под шифром «КОЛЕНО», за подписью «ЧУБАРИКА» указывается, что агентурная сеть с «деловым и техническим звеном» состоит из 438 человек.

Из этих документов становится достаточно ясно, насколько многочисленна агентурная сеть, насажденная «Службой безопасности» на территории, пораженной ОУН.

Из добытых нами инструкций «Службы Безопасности» о постановке сыскной работы видно, с какой тщательностью ОУН — УПА разрабатывает эти вопросы. Инструкциями преследуется двойная цель — воспитать в нужном духе еще неискушенные в этой области работы официальные кадры «Службы Безопасности» и, кроме того, преподать методологию этой работы.

В этом отношении чрезвычайно интересна и характерна для бандитско-террористической «Службы Безопасности» одна из ее инструкций, датированная 6.9—43 г и подписанная псевдонимом «ЛИСОВЫЙ».

Этот документ озаглавлен: «Краткая инструкция по разведке при помощи агентов и доносчиков контрразведки».

Перевод этой инструкции приводим полностью.

1. При районе должно быть 3—4 агента во главе с руководителем.
2. Задача агентов — иметь у себя несколько доносчиков в селах, которые входят в его обслуживание.
3. О работе, заданиях и об инструкциях агентам никто, ничто не должен знать даже дотеперешняя сеть разведки (если создает районный руководитель СБ агентурную сеть, то только он ее должен знать и больше никто. Если сеть создает уездный руководитель, то ее не должен знать районный).

4. Строго запрещается говорить агенту или доносчику, что он работает по линии разведки. Об этом и тот и другой обязаны дать обязательство.

5. Разрешается употреблять алкоголь, учитывая, что этого требует дело.

6. Все иные наши организационные звенья не должны знать, что при СБ существует сеть агентов и доносчиков.

7. Агенты должны быть раньше проверены как доносчики.

8. Агент должен быть отважным, хитрым, способным в разных делах, непоколебимым, терпеливым и конспиративным при исполнении заданий, данных ему руководителем.

9. Агент должен привыкнуть ко всякой работе, в том числе и черной, должен быть подвижным.

10. Доносчиком может быть любой человек, невзирая на его прошлое, будь он коммунист, — вражеский сексот, доносчик, бандит, вор, честный хозяин, чиновник, интеллигент и т.п., только бы выполнял порученные задания.

11. Доносчик должен проникнуть в ряды враждебной нам организации независимо от того, какая она и добывать следующие сведения: направление организации, количественный состав, кто ее возглавляет, возраст людей, имеют ли оружие, какое и сколько у кого, прячут ли оружие или носят при себе, собираются ли собрания и где, какие вопросы обсуждают, долго ли длятся собрания, бывают ли приезжие и незнакомые люди, когда, у кого и сколько времени, где ночуют, куда ходят, моральное и материальное положение людей, профессия, имя и отчество, возраст, автобиографии.

12. Враждебные вооруженные силы — красных, немцев, казаков, поляков и т.д. Нашупывать места расположения враждебных сил, общая количество людей, старики или молодые, вооружение, сколько стоит часовых и где, как вооружены часовые, какая амуниция, сколько имеют гранат, настроение их, национальность, охотно ли несут службу, возможный подход для захвата их, какие есть укрепления и где. Указывать точно их командиров, старики или молодые, какие

имеют воинские знаки, хорошо ли питаются, пьют ли водку, ходят ли гулять к женщинам, к каким именно, днем или ночью, в какое время заняты служебной работой.

13. Можно иметь доносчиков за плату, в зависимости от того, какую работу они будут выполнять. Хорошо выполняют, — платить больше, плохо — действовать угрозами. Бывают такие доносчики, которые выполняют задания добровольно. При неисполнении заданий доносчиком, немедленно выяснить причины.

14. Нужно стремиться иметь доносчиков, главным образом, из пожилых людей, а также из молодых женщин.

15. Агент района полностью ответственен за отсутствие доносов по его территории. В каждом селе должно быть 3—4 доносчика, которые не должны знать друг друга. Нужно контролировать их работу, сравнивать донесения с тем, чтобы определили объективность и своевременность подачи доносов. Если донос подан не своевременно выяснить причины.

15. Районный агент, имея в помощь еще несколько агентов и ряд доносчиков, должен их расставить во вражеских учреждениях, в воинских и повстанческих подразделениях врага. Везде, где нам может угрожать опасность, должен быть доносчик, который своевременно обо всем нас информирует.

17. Использовать все ссоры, какие возникают между подозрительными людьми. Использовать любовь между молодыми людьми, пользуясь их разлукой, ссоры между мужем и женой, неприязнь к родственникам, разлуку мужа с женой. Все нужно держать в строгой конспирации. Агенты должны говорить с доносчиками, с каждым в отдельности, чтобы они друг друга не знали.

18. Все информации по территории, районный агент должен собирать у себя к числам 3,13,23, докладывая их в вышестоящие инстанции к 5,15,25 числам. За недонесение информации — виновные ответственны. О важных событиях докладывает немедленно.

19. Агенты должны иметь постоянный дом для встречи с доносчиками, где они могли бы сообщать все, что имеют, не затрачивая времени на поиски агентов. Нужно часто контролировать работу доносчиков, обращая на это серьезное внимание.

По вопросу о создании агентурной сети, говоря о методах вербовки, инструкции учат, что вербовочная беседа с объектом вербовки должна происходить в дружеском тоне, конспиративно. При этом нужно убедить вербуемого в том, что связь его с разведкой безопасна. Признавая большую пользу, которую могут оказать разведке женщины, одна из инструкций предупреждает о необходимости иметь в виду, что у женщин часто «сердце берет верх» над рассудком и, кроме того, «они часто бывают болтливы».

Та же инструкция разделяет агентуру на внутреннюю и наружную. К внутренней относится та агентура, которая, являясь, формально участниками каких-либо враждебных организаций, разрабатывает их. Наружная — это та агентура, которая собирает различные информационно-разведывательные данные и ведет наблюдение.

Внутренняя агентура именуется «конфидентами», — вся остальная называется «информаторами» или «доверенными». Эта последняя категория агентуры, кроме того, подразделяется, в зависимости от продолжительности связи со «Службой Безопасности», на постоянную и случайную.

Давая оценку агентуре, в инструкциях указывается, что наиболее ценными и преданными являются те агенты, которые работают не за вознаграждение, а по идейным побуждениям.

Сотрудничество со «Службой Безопасности» при вербовке оформляется соответствующей подпиской вербуемого. Содержание этой подписки, судя по добытому нами образцу следующее:

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО

Я, _____ настоящим добровольно обязуюсь честно и добросовестно сотрудничать с органами СБ, уведомлять своевременно про всех врагов, выступающих против украинского народа, кто бы они ни были.

Свое сотрудничество с органами СБ обязуюсь держать в строгой тайне.

Я предупрежден, что за не сохранение тайны отвечаю перед революционным судом.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Свои информации будут подписывать псевдонимом

Подпись _____

Дата _____

Однако, обстановка работы «Службы Безопасности», видимо, заставила ОУН — УПА изменить обычные вербовочные методы и привести в свою практику угрозы и большие конкретности в отношении тех задач, какие ставились перед вербуемой агентурой.

Так, нами добыт другой текст, на этот раз вербовочной анкеты и обязательства «Службы Безопасности», в которых, помимо перечисления объектов, о которых должен доносить завербованный, в заключительной части пишется о том, что «за малейшее предательство» агент отвечает «своей головой и жизнью своей семьи».

Полный текст анкеты и обязательства таков:

АНКЕТА

Фамилия, имя и отчество.

Год рождения.

Место рождения.

Местожительство.

Семейное положение.

Национальность.

Религия.

Образование.

Принадлежность к организации.

Подвергался ли репрессиям.

Проходил ли службу в армии.

Где работает.

Что делал при большевиках.

Что делал при немцах.

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО

Я, гр-н _____ обязуюсь работать тайным агентом и доносить о лицах, которые враждебно относятся к нам, а именно:

1. О всех коммунистах
2. О различных организациях и лицах, принадлежащих к ним.
3. О шпионах.
4. О доносчиках (сексотах)
5. О тех, которые враждебно относятся к украинскому делу.

За несвоевременное представление сообщений, за разглашение кому-либо где я работаю, за малейшее предательство — отвечаю головой и жизнью своей семьи.

Дня « » _____ 194...г.

Анкету собственноручно подписал: _____

В дальнейшей практике «Службы Безопасности», судя по целому ряду фактов, угроза смертью своей же агентуре стала основным способом воздействия на нее.

Вообще же способы борьбы ОУН — УПА с неугодными им элементами и, в первую голову, с советскими патриотами-коммунистами, партизанами, комсомольцами, а особенно с т.н. «сексотами» НКГБ-НКВД, характерны своей исключительной жестокостью и аморальностью, игнорирующими даже отношение матери к сыну.

В этом отношении характерен такой документально-известный нам факт:

В декабре месяце 1943 г. из УПА дезертировал рядовой бандит, некий Степасюк Лаврентий. Пробыв несколько дней у матери, Степасюк ушел, якобы к «бульбовцам» [2] или к советским партизанам. Полевая жандармерия «Службы Безопасности», организовав розыск Степасюка, вызвала на допрос его мать — Степасюк Анну, жительницу с. Коловерть, Людвипольского района, Ровенской области, и после допроса завербовала ее, обязав такой подпиской:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО

Я, СТЕПАСЮК Анна, гр-ка д. Коловерть обязуюсь держать в тайне все то, что видела, где была, с кем говорила и о чем. Знаю, что за нарушение вышеуказанного обязательства, меня ждет наказание смертью, вместе с моим семейством.

Равно же обязуюсь поставить в известность о месте нахождения моего сына СТЕПАСЮКА Лаврентия как можно быстрее ближайший отдел УПА или боевку, с появлением его домой.

25.12.43 г. СТЕПАСЮК Анна.

В районах действий УПА агентура «Службы Безопасности» использовалась не только для борьбы с негодными ей элементами, но и как разведчики для наблюдения за вооруженной силой противника, в частности для наблюдения за движением советских партизан.

Это видно из директивного указания надрайонного референта «Службы Безопасности», некоего «ПОДКОВЫ», об обязанностях разведчика.

В этом указании говорится, что разведчик, в случае действий партизанских отрядов на территории, где он в данный момент находится, обязан срочно предупредить об этом командование УПА и своего вышестоящего начальника. При этом предлагается, чтобы гонец с таким поручением передвигался со скоростью не менее 10 км. в час. Кроме того, разведчик немедленно приводит в движение всю связанную с ним агентуру, устанавливает через нее всестороннее наблюдение за деятельностью такого партизанского отряда. Все добытые материалы разведчик немедленно направляет командованию УПА или своему вышестоящему начальнику. Кроме того, разведчик должен предупредить о появлении и деятельности партизанского отряда все местные административные органы ОУН.

После ухода с данной территории партизанского отряда, в частности, после боя, разведчик устанавливает результаты его и докладывает об этом в те же органы. Вслед же за партизанским отрядом через агентурную сеть организуется наблюдение за ним и не прекращается до распоряжения инстанций, в которые должны доносить все данные этого наблюдения.

Особое внимание «Служба Безопасности» уделяет органам НКГБ, НКВД, стремясь всеми имеющимися у нее способами вскрыть методы их работы и выявить состав сотрудников.

Все полученные «Службой Безопасности» данные о работе органов НКГБ и НКВД, тщательно обрабатываются и доводятся до сведения всего руководящего состава УПА, сотрудников «Службы Безопасности» и всех членов ОУН.

На основании этих сведений «Служба Безопасности» разрабатывает в инструкциях и директивных указаниях контрмероприятия с тем, чтобы всячески противодействовать работе органов НКГБ-НКВД.

По этому вопросу мы располагаем добытой инструкцией для командиров самостоятельных участков при Главном штабе УПА группы «ПІВНИЧ» (Север) командирам РО (районный отдел) и комендантам «Службы Безопасности» от 5.1 — 44 г. за подписью коменданта «Службы Безопасности» группы «ПІВНИЧ».

В этой инструкции предлагается не включать перебежчиков из РККА в УПА и держать их подальше от ячеек связи. Особую осторожность рекомендуется проявлять к перебежчикам-одиночкам и небольшим группам.

Членам ОУН — УПА приказывается не связываться с гражданскими лицами из восточных областей Украины, которые движутся вслед за частями Красной Армии, так как эти лица являются «отборным, надежным большевистским элементом».

Всем тем, кто являлся участником УПА, инструкцией воспрещается поступать на работу в советские учреждения, так как это грозит расконспирированием их прошлой деятельности. Для доказательства этого в инструкции далее пишется:

«В каждом большевистском учреждении при Отделе Кадров есть частичка НКГБ (до февраля 1941 г. эту роль выполнял НКВД), называемая спецотделом. Спецотдел занимается тщательной проверкой работников. Выявленных, так называемых «вредителей» Спецотдел передает в руки следственных органов НКГБ для окончательного решения дела и наказания. В школах этой работой занимаются комсорги и директора...»

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Особо подчеркивается в инструкции вопрос о вербовочной работе НКГБ.

В этом разделе говорится, что НКГБ производит вербовку агенты из числа арестованных, с последующим их освобождением.

«Надо помнить, пишется в инструкции, что НКГБ (бывш. НКВД) освобождает арестованного за политические преступления только тогда, когда он пригоден для агентурной работы в пользу большевиков...»

Всех таких лиц инструкция запрещает принимать в банды УПА.

В отношении категории лиц, которые раньше находились в УПА, затем работали в советских учреждениях и потом снова бежали от большевистских репрессий к УПА, инструкция предлагает немедленно передавать их органам «Службы Безопасности» для проверки предупреждая, что «тот, кто не будет этого придерживаться и будет принимать таких лиц в УПА, без предварительной проверки их органами СБ, приравнивается к сознательным врагам УПА».

Чтобы воспрепятствовать враждебной агентуре, в частности агентуре НКГБ-НКВД, связаться со своими руководящими инстанциями, инструкция предлагает ограничить передвижение участников УПА по территории её действия. Запрещается также предоставлять отпуска по личным мотивам. Передвижения допускаются только по служебным делам и только лицам абсолютно доверенным и притом, чтобы каждое такое поручение выполнялось двумя участниками УПА.

В этих же целях инструкция предлагает ограничить передвижение местных жителей, проживающих в районах действия УПА. Тех же из них, кто разъезжает с целью спекуляции задерживать и направлять в органы «Службы Безопасности».

Вся сумма этих мероприятий, как указывается в инструкции:

«не даст возможности связаться агентам НКГБ с руководящими работниками».

Отдельные пункты инструкции содержат в себе угрозу смертью всем тем, кто будет сотрудничать с большевиками, немцами и их разведывательными органами.

В заключении инструкция предупреждает, что за неисполнение приказа об ознакомлении с содержанием её членов УПА и сочувствующих ей, виновные будут подвергаться наказанию.

Разведывательный и контрразведывательный отделы «Службы Безопасности», кроме того, ведут работу по внедрению своей агентуры в партизанские отряды, как для разведывательных целей, так и для разложения и совершения террористических актов против командного состава.

Эти же отделы готовят агентуру для внедрения в органы НКГБ-НКВД и другие советские органы с теми же целями в условиях освобожденной от оккупации территории Украины, составляя так называемые «черные списки» на коммунистов, гласных и негласных сотрудников НКГБ-НКВД, на советский актив намеченных к уничтожению посредством террора.

Разведывательный и контрразведывательный отделы «Службы Безопасности» ведут, наконец, работу по подготовке для оставления на освобождаемой от оккупантов и от банд УПА территории специальных боевых диверсионно-террористических групп.

Все это подтверждается следующими фактами:

Руководитель оперативно-чекистской группы НКГБ УССР, действовавшей в 1943г. в тылу противника «ПЕТРИЧ» [3], вскрыл группу агентов «Службы Безопасности» в с. Хиноч, Владимирецкого района, Ровенской области.

Из 8 чел. этой группы «ПЕТРИЧ», арестовал и допросил 4-х, которые показали, что их возглавлял некий МЕЛЬНИК Н.Д., являвшийся одновременно руководителем местной подпольной ячейки ОУН. Группа имела задание «Службы Безопасности» разыскать советские партизанские отряды, внедриться в них и, распространяя националистическую литературу, разлагать их изнутри.

При допросе тех же лиц было установлено, что такая же группа агентов «Службы Безопасности», в числе 6 человек оперирует в районе села Б. Целковичи, Морочновского района, Ровенской области. Возглавлял эту группу житель с. Больше Жаданюк С.И., кличка «ИОВ».

воєнків бандерівських формувань на повстанців, підконтрольних іншим гілкам національно-визвольного руху. Формування конкурентів роззброювали або розгромлювали шляхом збройних та підірваних дій або погрозою сили. 18 серпня 1943 р. «Клим Савур» видає наказ розброїти УНРА. Бандерівці нейтралізували основні сили бульбівців. 19 серпня у с. Черниця Корецького району Рівненської області загони УПА та бойвки СБ оточили головні сили Т. Боровця. Крім декількох командирів, у полон потрапила й була після торгур знищена СБ дружина отамана Г. Орочинська. Однак і після цього окремі загони бульбівців, як підрозділ поручика «Малого», завдавали ударів по СБ УПА. Частина особового складу розгромлених бандерівцями повстанських формувань за оперативним супроводженням СБ влилася до УПА.

3. «Петрич» — П.Форманчук (1913, в селі Жизниківці поблизу Кам'янця-Подільського — 1974). Закінчивши Шепетівський педагогічний технікум, учителював, був інспектором народної освіти в районі, завідував відділом районної газети, працював заступником голови райвиконкому. Служив в Окремій Червонопрапорній Далекозахідній Армії, у 1938 потрапив за мобілізацією до Міжкрайової школи. До 1941 старший оперуповноважений 1-го Управління НКДБ УРСР (розвідка). З 1943 командир опергрупи НКДБ УРСР «Волинці», яка набула 30 оперативних джерел в середовищі ОУН та УПА, ліквідувала 25 активних членів ОУН.

7.10. 1943 «Волинці» десантувалися в Білорусі в районі дислокації партизанського з'єднання генерал-майора Бегми, а за місяць дісталися до партизанського з'єднання Федорова, що діяло на Волині. На його базі група «Петрича» воювала до квітня 1944, коли вийшла на зустріч радянським військам. «Волинцям» удалося створити дві розвідувальні резидентури, добути цінні дані про ворога, ліквідувати 75 активних колабораціоністів і підпільників ОУН. Були зібрані також відомості про формування Армії Крайової, що боролася за відновлення польського контролю над західноукраїнськими землями.

На основі групи був сформований однойменний партизанський загін із досвідчених бійців з'єднань Федорова, Бегми та Ковпака. Загін налічував 125 бійців, серед них — сім оперпрацівників і три ра-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

дисти. Основні завдання спецпідрозділу — добувати інформацію для радянських військ про бойові частини німецької та угорської армії (останнього союзника Третього рейху), вчиняти диверсії на комунікаціях, створювати умови для просування окремих розвідників і спецгруп у запілля ворога. Десантувавшись за 45 км від Чернівців, загін 2.06. 1944 перетнув фронтову смугу й вийшов у район Берхомета поблизу містечка Хуст у Закарпатті.

Після війни працював по лінії протидії підпіллю ОУН в УНКДБ-УМДБ-УКДБ по Станіславській, Івано-Франківській обл., начальник відділу 2-Н — заступник начальника Управління, полковник.

6. Про спробу СБ влаштувати підставу своєї розвідниці радянським органам держбезпеки (1946 р.)

<...>

15 января 1946 года в бюро пропусков УНКГБ Волынской области явилась гражданка и, предъявив справку на имя ФЕДОРУК Анны Дмитриевны, попросила пропуск к кому-нибудь из оперативных работников.

Вышедшему к ней оперативному работнику она заявила, что явилась очень по важному делу и желает разговаривать с кем-нибудь из руководящих работников УНКГБ.

ФЕДОРУК была принята заместителем начальника 10-го отделения 2-го отдела [1] УНКГБ майором Якушенко, в беседе с которым она заявила, что она не ФЕДОРУК, а Кудрик Надежда Григорьевна, 1926 года рождения, <...>, из крестьян-середняков, украинка, гражданка СССР, беспартийная, имеет незаконченное среднее образования и что она является активной участницей ОУН под псевдонимом «ЗИРКА», последнее время в ОУН являлась машинисткой референта «СБ» областного «провода» ОУН «МИРОНА» он же «МИКИТА».

Управление НКГБ по Волынской области располагало данными, что на территории Волынской области работу подполья ОУН возглавляет Луцкий областной «провод» ОУН, во главе с бандитом

«СТЕМИД», который своим руководством охватывает: Луцкий, Теремновский, Олькский, Сенкевичевский, Торчинский, Киверцовский, Цуманский и Рожищевский районы Волынской области.

Шефом-референтом «СБ» областного «провода» ОУН является «МИРОН» он же «МИКИТА».

Было принято решение явившуюся в УНКГБ Кудрик обстоятельно допросить.

На допросе Кудрик о себе показала <...> С сентября месяца 1944 года по сентябрь 1945 г. являлась машинисткой референтуры пропаганды Луцкого надрайонного «провода» ОУН, а затем референтом «СБ» Луцкого районного «провода» ОУН «МИХАСЕМ» была направлена к референту «СБ» областного «провода» «МИРОНУ», он же «МИКИТА» и до последнего времени была при нем машинисткой.

Рассказывая о причинах и обстоятельствах, побудивших ее к явке с повинной, Кудрик показала, что она поняла бесполезность дальнейшей борьбы против Советской власти, решила прекратить всякую националистическую деятельность и явиться в органы НКГБ с повинной и что она, желая искупить свою вину перед Советской властью, готова помочь органам НКГБ в ликвидации оуновского подполья, что она расскажет все, что ей известно об ОУН и может выполнить любое задание органов.

Возможность выезда ее в Луцк Кудрик объяснила, что у нее длительное время болят зубы и ей «МИРОН» разрешил выехать в Луцк на 3 дня к врачу для лечения.

Проверкой через врачей-стоматологов было установлено, что зубы у нее относительно здоровы и необходимости в их лечении не выставлялось, однако, Кудрик требовала удаления у нее «больных зубов».

Это обстоятельство и ее чрезмерно навязчивое стремление «помочь» органам Советской власти в борьбе с ОУН, вызвали подозрение об истинных причинах ее явки в органы НКГБ.

Кроме того, в Управление НКГБ по Волынской области в декабре 1945 года поступило письмо от участницы ОУН «МАРИНКИ», якобы находящейся при «МИРОНЕ», в котором последняя, выдавая себя за агента НКВД, просила установить с ней связь.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Продолжая работу над Кудрик, оперативные работники умело использовали при допросе противоречия в ее показаниях, в результате чего она призналась, что в органы УНКГБ она явилась по заданию «МИРОНА» с разведывательной целью и по этому вопросу показала:

«14-го января 1946 года меня пригласил к себе референт «СБ» областного «провода» ОУН «МИРОН» и заявил, что органы НКГБ Украины пытаются внедрить в руководство ОУН свою агентуру и тем самым нанести удар по оуновскому подполью, что им уже разоблачен один агент НКГБ УССР «ИРА». Поэтому он решил провести ответные мероприятия — внедрить свою агентуру в органы НКГБ и для выполнения этого серьезного задания, имеющего важное значение для подполья ОУН, он наметил мою кандидатуру. Будучи убежденной националисткой, я дала свое согласие. «МИРОН» вручил мне справку на имя ФЕДУК Анны Дмитриевны, две тысячи рублей денег и приказал выехать в город Луцк, где явиться в Управление НКГБ и заявить о своей явке «с повинной», преследуя цель, что органы НКГБ заинтересуются мной и завербуют меня в свою агентурную сеть.

В случае вербовки меня органами НКГБ в качестве агента, по заданию «МИРОНА» я должна была:

1. Устанавливать какие задания НКГБ дает своей агентуре;
2. По каким каналам и под какими легендами агентура НКГБ внедряется в подполье ОУН;
3. Выявлять агентуру НКГБ уже внедренную в подполье ОУН и готовящуюся для внедрения. Добиваться получения ее к себе на связь;
4. Как осуществляется связь с агентурой, находящейся в подполье ОУН и с агентурой из числа жителей сел;
5. Дезинформация органов НКГБ в их работе против ОУН <...>.

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 92 — Арк. 210—213.

(машинотис, копія)

1. З 1945 р. до боротьби з націоналістами було підключено 2-е Управління (контррозвідка) НКДБ УРСР та його підрозділи на місцях. 10-е відділення 2-відділу у деяких УНКДБ західних областей України безпосередньо займалося розробкою підпілля ОУН.

7. Про участь СБ Закордонних частин ОУН в розвідувальній діяльності проти СРСР за часи «холодної війни» (1951 р.)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

захваченого парашютиста МАТВИЕЙКО Мирона Васильевича [1]
от 12 июня 1951 года
г. Львов
Допрос начат в 10 час.

ВОПРОС: Вы захвачены как парашютист, выброшенный с иностранного самолета.

Покажите, кто вы такой и по чьему заданию направлены на территорию СССР?

ОТВЕТ: Я МАТВИЕЙКО Мирон Васильевич, 1914 года рождения, уроженец села Беремещы, Зборовского района, Тернопольской области, украинец, сын священника. Участник организации украинских националистов с 1930 года, член закордонного «провода» ОУН с 1947 года и руководитель т.н. «службы безопасности» ОУН. Последняя кличка в ОУН «УСМИХ».

В ночь с 14 на 15 мая с.г. с группой разведчиков и радистов в количестве шести человек я был выброшен на территорию СССР с английского транспортного 4-моторного самолета вблизи села «Бышки», Козовского района, Тернопольской области, со специальными заданиями руководителя организации украинских националистов Степана БАНДЕРЫ и английской разведки.

ВОПРОС: Назовите остальных участников группы, выброшенной совместно с вами?

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ОТВЕТ: Совместно со мной были выброшены английские разведчики, прошедшие специальную подготовку в Лондоне, известные мне по кликам «ВЕРЕС», «КОБЗАР», радисты «ИГОРЬ» и «СМАЛЬКО», а также курьер центрального «провода» ОУН «СЛАВКО», приданный нам для установления связи с руководителем подполья ОУН в западных областях Украины КУКОМ Василием по кличке «ЛЕМИШ».

ВОПРОС: Только ли ваша группы была выброшена на территории СССР?

ОТВЕТ: Нет. Одновременно с моей группой в самолете находилась другая группа английских разведчиков и радистов в количестве четырех человек, которая должна была быть выброшена на территории Польши. Однако была ли она выброшена, мне неизвестно, так как мы были выброшены раньше.

В состав группы для выброски в Польшу входили известные мне по кличкам — курьер закордонного «провода» ОУН «СОКИЛ», радист «БОБИ», два разведчика, один из них «ВИЛЛИ», а второго фамилии и клички не знаю.

Кроме того, в ту же ночь, но с другого 4-моторного транспортно-го самолета англичанами должна была быть выброшена на территории СССР еще одна группа разведчиков в количестве пяти человек в районе Коломыи или же Станислава.

В эту группу входили — один из руководителей оуновского подполья в Англии ДЕБА, по кличке «НЕЧУЙ-НЕЧУЕНКО», разведчик «РОЖА», радисты «ЭРНЕСТ», «БЕРЕЗА» и курьер центрального «провода» ОУН «ПИМСТА».

Разведчики и радисты, выброшенные на территорию Советского Союза, являются активными участниками организации украинских националистов. Все они были отобраны в английской зоне оккупации Германии членом штаба по «службе безопасности» закордонного «провода» ОУН РИПЕЦКИМ и членом «провода» ПИДГАЙНЫМ [2] и после их согласия проводить подрывную работу на территории СССР, в марте 1951 года была направлены в Лондон в школу разведчиков для прохождения специальной подготовки под руководством офицеров английской разведки.

Я прибыл в Лондон для прохождения подготовки парашютному делу в конце марта 1951 года.

ВОПРОС: Кто занимался подготовкой к выброске групп парашютистов на территории СССР?

ОТВЕТ: Обучением разведчиков в Лондоне руководили представитель английской разведывательной службы под псевдонимом «ТЕРРИ», а от закордонного «провода» ОУН ПИДГАЙНЫЙ.

Подготовка разведчиков проходила под большим секретом, прибывшие в Лондон были размещены в доме №29 на «Склоан-сквере» под видом поляков и снабжены соответствующими фиктивными документами.

За время пребывания в школе разведчики и радисты прошли теоретический и практический курс обучения методов разведывательной и контрразведывательной работы, кодирования и передачи собранных шпионских сведений по радио и при помощи тайнописи.

После этого они были обмундированы в форму английских солдат и на королевском аэродроме в Абингдоне в течении 8-ми дней обучались парашютному делу под руководством майора, капитана и двух сержантов английской армии, фамилии их не знаю.

В начале мая 1951 года разведчикам и радистам были выданы радиостанции, коды, шифры, средства для тайнописи, топографические карты, компасы и фиктивные документы советских граждан. Каждый парашютист был вооружен автоматом английского образца, двумя пистолетами системы «Испано-Ллама», а старшие группы — бесшумными автоматами.

Все мы были экипированы в гражданскую одежду, парашютные куртки, предохранительные каски, снабжены специальными мешками, советскими денежными знаками и 8 мая 1951 года на трех самолетах из Лондона вылетели на остров Мальта для последующей переброски на территорию СССР.

С острова Мальта мы вылетели 14 мая в 18 часов 55 минут по московскому времени и, пролетев Грецию, Болгарию, Румынию, были выброшены на территорию СССР в 00 часов 15 минут 15 мая.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Над територією Греції, Болгарії і Румунії самолет летів на великій висоті, в зв'язі з чим ми користувалися кислородними приладами, а над територією Радянського Союзу самолет знизився на 500–600 метрів.

ВОПРОС: Чому був обраний саме цей курс ?

ОТВЕТ: Цей курс був обраний, як мені пояснив ПИДГАЙНИЙ, тому, що англичанам відомо, що в Радянському Союзі на півдні розташовано значно менше радарних установок, ніж на півночі і заході, де пролітати незачесаними неможливо.

ПИДГАЙНИЙ також мені говорив про те, що він, будучи в міністерстві військово-повітряних сил Англії, отримав карту Радянського Союзу з нанесенням місць розташування радарних установок.

ВОПРОС: Посылка англійських самолетів на територію СРСР з метою викиду груп парашотистів вироблена безумовно з ведення англійського уряду.

Що вам відомо про це?

ОТВЕТ: В одній з бесід БАНДЕРИ і СТЕЦЬКО [3] мені розповіли про те, що за питання викиду англійських самолетів в СРСР для викиду парашотистів-розвідників відбулося спеціальне таємне засідання англійського кабінету з участю міністра іноземних справ, міністра військово-повітряних сил і начальника «Інтеліженс-сервіс».

Переговори про викиду представників закордонного «проводу» ООН на територію України з англійських самолетів вів особистий представник БАНДЕРИ ПИДГАЙНИЙ, який в зв'язі з цим мав бесіду з міністром військово-повітряних сил Англії, а також з постійним заступником міністра іноземних справ шефом «Інтеліженс-сервіс».

ВОПРОС: С якими завданнями ви направлені на територію Радянського Союзу?

ОТВЕТ: Я направлений на територію Радянського Союзу як особистий представник керівника організації українських націоналістів Степана БАНДЕРИ і уповноважений закордонного «про-

вода» ОУН, что информировать руководителя оуновского подполья в западных областях Украины КУКА Василия о том, что между английской разведкой и центральным «проводом» ОУН существует полная договоренность о совместной подрывной деятельности против Советского Союза.

Я должен был совместно с КУКОМ активизировать работу оуновского подполья по сбору шпионских сведений о Советском Союзе, поставив организацию на службу английской разведки.

Эта перестройка должна быть объяснена подготовкой к войне Англии и Америки против Советского Союза, во время которой англичане, по заявлению БАНДЕРЫ, обещали ОУН предоставить Украине так называемую самостоятельность.

Информировать КУКА о положении в оуновской организации за кордоном, о создавшейся оппозиции в «проводе» против БАНДЕРЫ, причем представить все это с позиций, выгодных для БАНДЕРЕ с тем, чтобы противопоставить главарей оуновского подполья в западных областях Украины оппозиции, возглавляемой ЛЕБЕДЕМ [4].

Учитывая, что после исключения участников оппозиции из заграничного «провода» ОУН, они были восстановлены в организацию и подчинены «проводу» ОУН в западных областях Украины, я должен добиться отмены этого решения.

<...> Подготовить и осенью 1951 года провести нелегальную конференцию участников ОУН в западных областях Украины для решения организационных и программных вопросов.

Мне поручалось организовывать постоянную связь с границей. В этих целях я должен был использовать прибывших со мною радистов, специальных курьеров, а также использовать почтовую связь на подставные адреса с применением тайнописи.

Активизировать работу по созданию оуновского подполья на востоке Украины, а также выяснить <...> о переброске самолетами из-за границы на восток Украины несколько групп руководящих участников ОУН, организации постоянной радиосвязи и подчинении их непосредственно закордонному «проводу» ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Проверить обстоятельства, при которых был убит ШУХЕВИЧ, и выяснить, не причастны ли к этому кто-либо из руководящих участников ОУН. <...>

<...> Я должен был добиться вхождения в «провод» и проводить линию БАНДЕРЫ.

Кроме этого, от руководителя т.н. «антибольшевистского блока народов» (АБН) СТЕЦЬКО я имел задание создать на Украине бюро «АБН» для установления контакта с другими антисоветскими формированиями Советского Союза.

Таковы основные задания, с которыми я был направлен на территорию Украины. <...>

ВОПРОС: Вам известно более подробно о сотрудничестве ОУН с английской и американской разведками в подрывной деятельности против СССР.

Показывайте об этом.

ОТВЕТ: Мне, как члену закордонного «провода» ОУН и руководителю т.н. «службы безопасности» ОУН известно, что англичане и американцы с 1945 года начали вести переговоры с руководителями заграничного «провода» ОУН о создании из числа украинских националистов широко разветвленной сети шпионов, диверсантов и террористов на территории СССР и специальных военных националистических формирований для участия в будущей войне Америки и Англии против Советского Союза.

БАНДЕРА и СТЕЦЬКО, как представители оуновской организации, заключили с англичанами специальное соглашение, по которому они снабжают английскую разведку шпионскими сведениями о Советском Союзе и странах народной демократии, предоставляя свои кадры для засылки на территорию СССР шпионов и диверсантов. Англичане же за это финансируют организацию ОУН.

Непосредственную связь с английской разведкой поддерживают БАНДЕРА, СТЕЦЬКО и ПИДГАЙНЫЙ, которые все материалы, поступающие от оуновского подполья из западных областей Украины, передают английской разведке.

Что касается американской военной и политической разведок, то, как мне известно, они пытаются использовать все украинские националистические формирования за границей и вербуют из этих кругов свою агентуру, которую направляют в Советский Союз и страны народной демократии.

В последнее время американская разведка активно поддерживает и использует оппозиционную группу против БАНДЕРЫ.

ПИДГАЙНЫЙ на о.Мальта перед выброской мне рассказал, что весной 1951 года должна была быть выброшена в Прикарпатье группа парашютистов от оппозиции, в состав которой должен войти курьер закордонного «провода» ОУН по кличке «БОГДАН».

От МАСЛОВИЧА мне также известно, что американская разведка подготавливает к выброске в 1951 году в западные и восточные области Украины еще несколько групп парашютистов из числа участников ОУН-мельниковцев, бульбовцев и других националистических формирования.

Об активности американской разведки свидетельствует и тот факт, что в 1951 году к нам в «провод» американцы обратились с просьбой направить в американские разведывательные школы 200 человек участников ОУН для подготовки к заброске в Советский Союз и последующего использования их в подрывной деятельности во время возникновения войны. <...>

ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 56232. — Арк. 16–23.

(машинпис, оригінал).

1. Матвійко Мирон Васильович (1914, с. Беремовці Зборовського р-ну Тернопільської обл. — 10.05 1984, с. Павлове Рахівського р-ну Львівської обл.). З родини греко-католицького священника. Псевдо — «Див», «Жар», «Рамзес», «Усміх». Член ОУН з 1930. Освіта незакінчена вища медична. Відповідальний співробітник референтури СБ Провода ОУН (Б). За завданням ОУН з 1941 р. співробітничав з контррозвідкою Абверу (Абвер-3) у справі протидії радянському підпіллю. З весни 1949 — керівник референтури СБ ЗЧ ОУН. Займався питаннями контррозвідального захисту осередків української політичної еміг-

рації, підривної роботи проти опозиційних бандерівцям українських політичних організацій за кордоном. Один з особливо наближених до С. Бандери персон. Дружина М. Євгенія Кошулинська — хрещена мати сина С. Бандери — Андрія, технічний співробітник СБ ЗЧ ОУН. За словами лідера ОУН в Україні у 1950—1954 В. Кука, М. «здатен на провокацію, може добитися зізнання навіть від безневинної людини». За кордоном пройшов навчання у спецшколі англійської розвідки під псевдо «Модді». Отримав завдання С. Бандери нелегально прибути до Західної України й підпорядкувати сили руху опору ЗЧ ОУН. В ніч з 14 на 15. 05. 1951 з групою емісарів ОУН був скинутий з англійського військового літака на територію Тернопільщини. 5 червня того ж року захоплений спецгрупою МДБ УРСР. Брав участь в оперативній грі «Звено» радянських органів держбезпеки з закордонними центрами ОУН та спецслужбами Англії та Італії. Основними здобутками гри стало поглиблення розколу між закордонними націоналістичними центрами (сприяла відокремленню від ЗЧ ОУН групи «ОУН-за кордоном»), просуванню військово-економічної дезінформації іноземним спецслужбам, знешкодження 9 кур'єрських і розвідувальних груп (вбито 18, захоплено 26 учасників, п'ять з яких було залучено до співробітництва). У зв'язку з політичною недоцільністю імітувати перед іноземним співтовариством наявність руху опору в Західній Україні спеціальні заходи було припинено. 24.12. 1960 М. виступив у ЗМІ УРСР з засудженням власної участі у націоналістичному русі, за його свідченнями підготовано пропагандистську брошуру (*Матвієнко М. Чорні справи ЗЧ ОУН.* — Львів, 1962). 19.06. 1958 спеціальною постановою Верховної Ради СРСР помилуваний.

2. **Підгайний Богдан** — «Аскольд», один з керівників підрозділу спецпризначення ЗЧ ОУН — референтури Крайового зв'язку («К-3»). На неї покладалася контакти з підпіллям в Україні, підбір і підготовка емісарів-розвідників у взаємодії з іноземними розвідками, організація опитування громадян СРСР за кордоном щодо політичних, соціальних, економічних та військових аспектів життя держави. Координатор зв'язків між ЗЧ ОУН та англійською розвідкою.

3. **Стецько Ярослав** (12.01.1912, Тернопіль — 1986, ФРН). Один з провідних діячів руху українських націоналістів. З родини уніатського священника. Член ОУН з 1929, з 1937 член Проводу ОУН. У квітні 1941

обраний перший заступником голови Проводу ОУН(Б). 30 червня 1941 обраний Головою Українського Державного Правління (уряду) проголошеної бандерівцями у Львові незалежної Української держави. До кінця 1944 перебував під арештом у німців. В післявоєнні роки — голова АБН, Проводу ЗЧ УН Автор численних книг і статей.

4. Лебедь Микола (24.11. 1910, с. Нові Стрелища Жидачівського р-ну Львівської обл. — 19.07.1998, м. Пітсбург, США). Один з провідних діячів руху українських націоналістів перший керівник Служби безпеки ОУН(Б) (1940–1941), керівник референтури розвідки Краківського центру ОУН(Б). Псевдо: «Максим Рубан», «Ігор», «Ярополк», «Чорт», «Марко». У червні 1934 організував вдалий замах на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького, засуджений до 15 років в'язниці. Член Українського Державного Правління, керівник відомства безпеки. Після арешту нацистами С.Бандери виконував до травня 1943 його обов'язки як «урядуючий провідник». З липня 1944 і до кінця життя — керівник Генерального секретаріату закордонних справ Української головної визвольної ради (УГВР) як надпартійного координаційного органу українського антирадянського руху опору. Один з лідерів демократичної опозиції членів УГВР С.Бандері на еміграції. Автор наукових праць з історії ОУН та УПА. В документі йдеться про спроби керівників ворууючих між собою ЗЧ ОУН і Закордонного представництва УГВР через емісарів отримати від лідерів підпілля в Україні «мандат» на представництво інтересів руху опору перед іноземними державами.

8. Про порядок ведення оперативного обліку в СБ

Копія
Строго довірено

КАРТОТЕКА

У картотеку треба зібрати всі дані про ворогів визв. рев. Боротьби українського народу за УССД.

- а) про ворожі органи поліції й адміністрації;

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- б) про агентуру органів поліції. Це дасть нам змогу:
1. Успішне поборювання ворога, головню розроблювати і ліквідувати агентуру, в першу чергу активну с/о [1] а/в а/р.
 2. Кермувати роботою СБ в цілому терені. Визначити гієрархію справ.
 3. У випадках смерті референта СБ інформувати нових про ситуацію в терені, що забезпечить тяглість роботи, головню в час довготривалої і зтяжної боротьби.
 4. В часі політичної зміни чи державного будівництва дасть змогу забезпечитись перед діями ворожого елемента.

Картотеку ділимо на п'ять розділів:

I. Здемаскована агентура.

- а) всипані з протоколів допитуваних (прим. допитуваний резидент всипав сітку с/о)
- б) принагідних відомостей інформативної служби і опер-роботи.

Завваги:

До цієї картотеки вписувати лише тих, на яких є ясні докази, що вони с/о.

Тому треба перевірити:

- а) правдивість зізнань с/о (прим. резидента); допитувати ще одного — двох до цієї справи, робити це головню тоді, коли багато всипав;
- б) правдивість відомостей ІС [2] провірюємо при помочі конфронтацій відомостей другого інформатора про цю саму справу.

II. Підрозділ в агентурній роботі.

Підрозділ А. Всі ті, на яких зізнали на слідстві сексоти, що вони є теж сексотами (прим. сексот зізнає що такого-то чоловіка бачив на мвд, або йому відомо, що взивали його поліційні органи і т. д.).

Тут втягати також тих осіб, на яких зібрано матеріяли при помочі принагідної інформації та ІС.

Завваги: Якщо нам вдасться довести і перевірити зізнання сексотів про підозрілих в агентурній праці осіб, або зібрати при допомозі ІС певні дані, що об'єкти — сексотами, картотека робить рух від II. до I.

Підрозділ Б. Всі ті, що мають втечі з мвд, мвб, ча, транспорту, лагерів, Сибіру, каторжних робіт і ін.

Завваги: До цього підрозділу картотеки зібрати відомості звідки, як і коли втік, як і з ким був сторожений, хто ще з ним втік, побут (опис місяця з якого втік, життя в ньому і ін), хто був ініціатором втечі і т.п.

Підрозділ В. Всі ті, що були арештовані і звільнені.

Завваги: Зібрати відомості хто арештував, за що, хто і як допитував, кілька разів, як довго сидів, на якій підставі звільнений, чи був відомий перед тим як контрреволюціонер і що про нього знали та від кого, хто був з ним ще арештований та що з цією людиною сталося.

Підрозділ Г. Всі ті, що повернулися з Німеччини.

Завваги: Зібрати відомості чи виїхав до Німеччини добровільно, чи вислали його, чому вислали, хто вислав, де працював у Німеччині, в якій був окупаційній зоні, як і коли репатріювався, хто репатріював і що питав, чи був на якому вишколі, де, як довго (головно агентурно-розвідчному вишколі).

Підрозділ Д. Всі ті, що зголосилися з повинною.

Завваги: Зібрати відомості коли і як зголосився, що робив перед зголошенням (крився перед мобілізацією в Ча, був стрільцем СКВ [3], УПА), що про нього знали органи поліції (чи був єспаній), що зараз робить (чи був допитуваний органами поліції, як довго, коли і що питали) документи і ті, що продають документи, на яких є підозріння, що вони купили від людей зв'язаних з поліцією (уважати, щоби не записувати туди людей, що на правду живуть на ліві документи).

Завваги: Зібрати відомості коли залегалізувався, хто допоміг йому залегалізуватися (хто порадив, хто вказав джерело де купити документи та хто продав документи), що про них знали органи поліції як про контрреволюціонерів.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Підрозділ Є. Бувші міліціонери за першої большевицької окупації, бувші голови сільрад, секретарі, що дістали спочатку броніровки.

Завваги: Зібрати відомості чи був міліціонером до німецько-большевицької війни, чи звільнений скоріше, чому звільнений, що робив, де був в час німецької окупації, що зараз робить.

Підрозділ Ж. Учителі зі СУЗ [4].

Завваги: Зібрати відомості чи переносять їх і куди, чи виїжджають на школи, на які, де, коли. Старатись розкрити чи хто з учителів, директорів, священиків, студентів був на агентурно-розвідчому вишколі, де і коли.

Підрозділ З. Різні (стрибки, міліціонери, фельчери зі СУЗ). Крім того в підрозділ «З» треба втягнути людей з таких середовищ:

1. Безоглядних вислужників советського походження;
2. Ремісників-советів (годинників, шлюсарі, стельмахи і т.п.);
3. Поворотців-советів з робіт з Німеччини, що подружилися з місцевими поворотцями і осіли в західних областях України — найбільш ідейна і кваліфікована агентура ворога між якою треба шукати резидентів;
4. Полонених, колишніх учасників т. зв. національних формацій в німецькій армії, як учасників СС Дивізії Галичина, УВВ [5], тощо, відпущених домів;
5. Курсантів різних фахових курсів під прикриттям яких часто тепер відбувають агентурно-розвідувальні вишколи;
6. Залегалізованих колишніх членів ОУН з першої большевицької окупації (ті, що скривалися, були арештовані і звільнені аж після відходу большевиків, політемігранти, передусім молодь, профільТРовані) в німецькій окупації;
7. Бронірованих в 1944—45 рр. (лісоруби, ошослдірвіці [6], мінери і ін.);
8. Чужих (з інших околиць західних областей України) робітників по селах. Звернути увагу на їх присутність передусім по тих селах, що інтересні органам мвд-мгб (підлісні села, де нема «стрибків», а є підпільники);

9. Спекулянтів-західників;
10. Т. зв. «американців». Це ті совети, що прибувають у «Западу» на закуп хліба і на сезоніві роботи. Пам'ятати, що багато з них приходять у «Западу» дійсно по хліб (однак є такі, що під прикриттям закупу сезоніві заробіткування проводять агентурну роботу: людей, які добровільно зголошують нам про підписання заяви на співпрацю з мвд і мгб і не співпрацюють вписуємо в картотеку в розділ «здемаскована агентура» з тим, що всі дані відносно тої справи шифруємо (генералії, клічку, матеріали які подав большевикам і т.п.).

Завваги: Як під Ж.

До розділу II. долучуємо ще підрозділ «Шукаємо» (шифровано).

Завваги: До розділу «Шукаємо» вписуємо всіх здемаскованих агентів, які втекли з свого осідку діяльності в інший терен, щоб там продовжувати свою роботу, або підозрілих, які перейшли на інше місце (прим. учителя перенесли в інший терен для дальшого ведення агентурно-розвідчої роботи, малолітній із СУЗ, який під претекстом шукання служби веде агентурно-розвідчу роботу, бувший член ОУН, УПА, здемаскований як агент переходить у інший терен і продовжує агентурну роботу).

Загальна заввага до розділу II

До всіх підрозділів розділу II. картотеки треба зібрати відомості, себто розробляти об'єкт під кутом агентурної діяльності (прим. агентурних зв'язків). Всі факти агентурної діяльності втягати до картотеки і звітувати до «Гори» у звіті «Матеріал до картотеки» — «Повідомлення».

В картотеці вписуємо число розділу (і підрозділу при розділі II.), генералії, прізвища, імена по батькові, рік народження, місцевість, р-н, обл., національність, образування, знання; при здемаскованому сексоті розділу I. подаємо теж «клічку» і під генераліями подаємо теж замітки, які дозволяють без основних матеріалів зорієнтуватися в справі об'єкта. в замітках обмежуватися (скільки вистарчить місця). На другій стороні картотеки вписуємо кожноразово число течки і число виписки в цій течці та число течки і число звіту протоколу (якщо є такий). У випадку коли не вистарчить місця на подавання чисел записок доліплюємо до картотеки нову.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

III. Персональний склад МВД і МГБ

(Начальники, оперуповноважені, слідчі, міліція і інші війська і органи МВД).

Завваги: До цього розділу виготовити плян будинку, вулицю, число будинку, опис осіб, характеристика і організаційні схеми.

IV. Советська адміністрація

(Партія, комсомол, райвиконком, райВНО, кооперація, сільради, міськради і т.д.).

V. Всипані з протоколів

Завваги: Всипаних (з протоколів допитуваних органами СБ) арештованих і допитуваних МВД і МГБ, вписуємо до картотеки лиш симпатиків, членів ОУН, УПА, низових клітин до куша включно, подавати хто всипав.

Загальна заввага до картотеки

До картотек збираємо не тільки відомості про агентурну роботу сексотів, себто розробляється об'єкти під кутом агентурної співпраці з органами поліції, але також фіксуємо всі злочини зроблені супроти українського народу і його визвольно-революційної боротьби органами поліції, советською адміністрацією та явними вислужниками ворога. Про тих відомостях треба подавати час, місце, рід злочину та його наслідки.

Картотеку виготовляємо на півкартонових карточках (взір долучуємо) і переховуємо у відповідній валізі, щоб можна її переносити.

Всі основні відомості про об'єкт (виписки) підшиваємо в течки в порядку напливу їх, при тому даємо порядкове число кожної відомості, без різниці до якого об'єкту вона відноситься. В картотечі вписуємо на карточці об'єкта число течки і виписки, взг. звіту протоколу, що відноситься до цього. Картотеку провадять реф. СБ почавши від надрайону.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 22 — Арк. 371—373

(машинпис, оригінал)

I. Секретные осведомители. Зміст інших абрєвіатур не з'ясовано.

2. Інформаційна служба СБ.

3. **ЧА** — Червона армія; **СКВ** — самооборонні кушкові відділи, створювалися за вказівкою командування УПА у 1943—1944 рр. в населених пунктах для протидії радянським і польським партизанам, охорони громадського порядку, діючий резерв УПА.

4. **Східні українські землі.** *Формою зриву соціально-економічних заходів влади в регіоні був терор проти спеціалістів, прибулих з інших регіонів УРСР та СРСР. Вживалися заходи щодо залякування спеціалістів з метою змусити їх залишити ЗУЗ. Так, референтура СБ Карпатського краю (15 березня 1947 р.) поширювала листівку де, зокрема, йшлося: «Всім цивільним особам без огляду на їх вік і національність, що приїхали в Західну Україну зі східних кордонів у 1939...1947 роках наказується негайно повернутися до місця попереднього за мешкання. Особи, які не пристосуються до цього наказу, і до 15 квітня не віддуть звіділля, наражаються на втрату свого життя і майна». Щоправда, в інших документах підпілля більш пізнього часу (як, наприклад, «Роз'яснення» від квітня 1950 р.) говорилося, рух опору не проти співробітників адміністративних, господарських та освітніх закладів як таких. Терактам, мовляв, піддаються лише викриті фактами особи, що «ображають населення».*

5. Імовірно, «Українське визвольне військо» — формування створеної в 1945 в Німеччині з добровольців «1-ї Української дивізії Української національної армії».

6. Працівниками ОШОСДОР — радянської організації з будівництва шляхів, доріг.

9. Про порядок ведення службового діловодства та збереження таємних матеріалів СБ (березень 1950 р.)

Р. 31 [1]

Строго довірочно

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКРЕТНИХ МАТЕРІЯЛІВ СБ

Матеріяли СБ є надзвичайно цінні. Ворог докладає всіх зусиль, щоб захопити їх в свої руки. І треба сказати, що з вини деяких недбалих референтів СБ, це йому час-до-часу вдається. Щоб до цього

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

не допустити, подаємо тут вказівки відносно забезпечення архівів СБ та способи користування секретними матеріалами. Всі вище перераховані заходи мусять бути в якнайкоротшому часі по одержанні оціх вказівок переведені в життя і безумовно постійно додержуватися.

1. За перехід цілого архіву чи його частини, а також поодиноких секретних матеріалів в руки ворога або за їх знищення (замочення) відповідає референт СБ даної теренової клітини, до якої той архів, чи ті секретні матеріали належать. Тому відразу зазначаємо, що запровадження чи знищення секретних матеріалів може бути виправдане тільки в таких випадках, в яких насправду не можна було їх врятувати або хоч знищити і при яких були збережені всі тут перераховані вказівки щодо забезпечення і користування секретними матеріалами. Запровадження секретних матеріалів, яке повстало внаслідок недбалості, ленивства, непередбачливості чи забудьковатості референтів СБ, мусять бути завжди якнайстрогіше покаране відповідними зверхниками.

2. Архів повинен бути закопаний в герметичній (з гумою) молочарській банці, якої величина відповідала б потребам чи спроможностям або в іншому такому ж щільному начинні. Баньок ущільнених шматками не вживати. Перед закопанням банька повинна бути провірена, чи вона в якомусь місці немає дір чи щілин і не протікає, чи де-небудь вже не перержавіла. Найкраще закопувати архів у лісі, в такому місці, де можна його добре замаскувати. Коли немає лісового терену, можна закопувати архів на полі або в селі. Підручний архів закопувати без відома цивільних людей. Залізний архів повинен бути закопаний на певну глибину в міру потреби і можливостей, в залежності від безпеки (як відвідуваний терен більшовиками, населенням, пастухами) і терену (чи твердий терен, сухий, мокрий і т.д.). При перевірці щільності баньки, а також при її закопуванні повинен бути референт СБ, або його архівар особисто. Свіжо закопану баньку по першій більшій слоті треба провірити, чи часом десь не протікає. Кожного року навесну треба контролювати, в якому стані знаходиться архів.

3. За місце заховання архіву СБ повинні знати такі люди: референт СБ, до якого належить той архівар-канцелярист, двох бойовиків даного осередку СБ та один з іншого осередку. Добре, щоб за місце за-

ховання архіву знав також хтось з вищих зверхників референта, обожно, чи по діловій чи організаційній лінії. У випадку смерті когось з тих, що знають архів — треба зазнайомити з місцем переховування архіву слідуючого підпільника так, щоб кількість людей, які знають архів була та сама — 5—6 людей. Коли архів приміщується в кількох баньках, добре практикувати так, щоб кожную баньку знало не двох тих самих бойовиків, але кожную баньку двох інших.

4. В районному осередку СБ весь архів приміщується в одній баньці. В надрайонному, натомість, осередку, повинен бути і підручний і залізний архів. Повинно бути так, щоб і в залізному і в підручному архіві були ті самі матеріяли. Коли, однак, якісь матеріяли є тільки в одному примірнику, тоді, якщо матеріяли є потрібні для праці, вони є переховувані в підручному архіві. Але зараз по їх використанні, їх треба перенести до залізного архіву. Залізний архів є на те щоб в ньому зберігати вже цілком використані і непотрібні в біжучій роботі матеріяли. До нього йдеться тільки на те, щоб туди доложити свіжі пакети непотрібних матеріялів, а ніколи на те, щоб звідтам щось забрати. Він служить резервом на випадок втрати підручного архіву і повинен бути збережений для використання на час будівництва УССД. Очевидно, що такий залізний архів повинен бути ще краще забезпечений чим підручний. Залізний архів повинен заховуватися звичайно в цивільного господаря, який є добрим українцем, а в очах більшовиків лояльним громадянином. Так, щоб не було сумніву, що він може зрадити це ворогові або, що більшовики мають який небудь протекст, під яким могли б його вивезти чи арештувати. Тоді про цей архів знає даний господар, в якого він захований, і така сама кількість підпільних людей, як підручний архів. Коли залізний архів захований на мертвому місці, тоді крім підпільників втаємничуємо про нього одного цивільного чоловіка з подібними, як вище сказано, прикметами.

5. В архіві СБ не повинно бути речей чи матеріялів, які туди не належать. Референт СБ чи канцелярист постійно веде список матеріялів, які є в залізному і підручному архівах, під таким заголовком: «Список залізного архіву осередку СБ.....» або «Список підручного архіву осередку СБ.....». Таки списки треба вести в двох примірниках. Один з таких примірників залишається в тій банці, де саме є ці

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

матеріяли, а другий є в банці підручного архіву. Знова один список підручного архіву залишається таки в підручному архіві, а другий примірник має референт СБ чи канцелярист при собі. Якщо архів є приміщений в кількох банках, тоді треба зазначувати, в якій банці, які саме матеріяли знаходяться.

Матеріяли подані у тих списках повинні бути списані за відповідними групами, щоб уможливити скорше відшукання потрібних матеріялів та забезпечити порядок. Ось ці групи:

1. Картотека (скоровид-зошит),
2. Повідомлення (матеріяли до картотеки),
3. Протоколи,
4. Інформативні звіти,
5. Вишкільні матеріяли (фаховості діловодства),
6. До організаційної схеми МВД і МГБ,
7. Некрологи (підзвітних референтів СБ, рівнорядних референтів організаційної клітини, або провідників),
8. Загально-теренові звіти,
9. Вишкільно-пропагандивні матеріяли,
10. Особисті документи,
11. Документи, пляни оперробітників і їх списки і т.п.

Пакети зі зокрема важливими матеріялами повинні бути заляковані і забезпечені печаткою самим референтом СБ або його канцеляристом, щоб навіть ті бойовики, які знають архів, не могли тих матеріялів прочитувати. В архіві не сміє бути нерозберихи. Відповідні матеріяли повинні бути попаковані в окремі пакети й забезпечені відповідним написом, який зорієнтував би, що в даному пакеті знаходиться. При забиранні матеріялів з архіву або вкладанні туди нових, треба вносити відповідні зміни у відповідний список архіву, щоб не витворити собі хаосу в тому, що є наверху в роботі, а що є заховане в архіві та в тому, що й де заховане.

Всі секретні матеріяли повинні бути з правила тільки в архіві. Однак, часом потрібно деякі з цих матеріялів мати наверху для праці над ними: для вивчання, для переписування і т.д. В такому випад-

ку треба пам'ятати про те, щоб виймати тільки те, що потрібне до безпосередньої роботи на якійсь час короткий (кілька днів); ніколи не виймати більшої кількості матеріалів відразу, з тим, що над одними фактично працюється, а другі вилежуються в криївці чи в торбі цілком непотрібно. Скінчивши роботу над одними матеріалами, віднести їх до архіву і тоді шойно виймати свіжі матеріали. За витягнення з архівів матеріалів відповідає той референт СБ чи канцелярист, який їх витягнув для праці, навіть в тому випадку, коли в даний момент ті матеріали є під опікою якоїсь іншої особи. Найважливіші витягнені з архіву матеріали повинні бути в кішені, а менш важні в торбі того, хто їх витягнув. Навіть під час перебування в криївці секретні матеріали не повинні бути порозкидані по різних полицях, а спаковані в одній торбі. Така торба повинна бути під виключною увагою того, який над даними матеріалами в той час працює; вона не сміє попасти в руки ворога. Референт СБ чи канцелярист, який за таку торбу відповідає, в час переходів несе її сам. В деяких випадках може передати її під опіку своїх бойовиків (не чужих), але тільки тих, які здають собі справу з відповідальності, яка є зв'язана зі запропашенням торби (але і в тому останньому випадку за торбу відповідає не бойовик, а сам референт чи канцелярист). Під час перебування на таборі в лісі торбу закопувати в землю далеко від табору, або, якщо в ній є матеріали, над якими працюється, треба держати її на собі так, щоб у випадку відступу не залишити. Перебуваючи в криївці і працюючи в ній над секретними матеріалами, треба постійно пам'ятати про те, щоб у випадку залишення криївки, хоч на один день без людей, ховати секретні матеріали до підручного архіву або брати зі собою. Не сміє бути так, щоб з криївки відходили всі люди, а в ній залишалися секретні матеріали. Як тільки робота над секретними матеріалами закінчиться, треба їх змістити відносити до архіву і заховати у відповідний пакет.

7. Будь-які секретні матеріали СБ може читати тільки референт СБ, до якого ті матеріали належать, його канцелярист та їхні ділові та організаційні зверхники. Ніхто поза тим. Не можуть тих матеріалів читати, очевидно, бойовики СБ. З матеріалів перчислених вище від 1 до 11 всі кадри можуть читати тільки два матеріали по СБ, а саме: «Повищити революційну пильність» і «Як поборює МВД-МГБ т.зв. контрреволюцію в СРСР», та всі вишкільні матеріали по конспіра-

«Повстанська розвідка діє точно й підважно...»

ції. Деякі інші матеріали вишкільного порядку по СБ чи будьякі інші секретні матеріали можна дорувати поодиноким членам тільки за індивідуальним дозволом окружного референта СБ. У випадку, коли якийсь референт СБ одержує будь які секретні матеріали, а не має на них же чи в окремій записні виразно зазначено, кому саме можна давати їх читати, тоді треба завжди приймати, що вони є призначені тільки для даного референта СБ та його організаційного зверхника. Також референти СБ не можуть дозволяти ті чи інші секретні матеріали прочитувати рівнорядним собі референтам або навіть вищим від себе постом зверхникам по СБ чи організаційній лінії, якщо вони не є організаційно з ними пов'язані чи зазнайомлені. Не можна рівнож без спеціального дозволу переписувати ручно, чи друкувати на машині, а також поширювати будь які секретні матеріали свого чи інших осередків.

З огляду на те, що всі секретні матеріали вишкільного значення по лінії СБ мають знаходитися тільки в референтів СБ, евенчуально, їх організаційних зверхників, тому заряджується всім референтам СБ на своїх теренах постягати вишкільні матеріали та позвітувати догори: скільки та яких примірників в даних осередках СБ знаходиться. Про кожночасне збільшення чи зменшення поодиноких примірників таких матеріалів треба звітувати.

8. У випадку затрати архіву чи його частини або поодиноких секретних матеріалів референт СБ, до якого ті матеріали належали, звітує догори. В першій частини такого звіту точно перечислюється, що саме впало в руки ворога, а в другій подається обставини запропащення тих матеріалів. Форма такого звіту повинна виглядати в такий спосіб:

Постій, дня (дата)

Справа втрати

Секретних матеріалів СБ:

ПОВІДОМЛЕННЯ

1. Дня (дата) впали в руки ворога (або знизились, загубились) такі секретні матеріали:

1. _____

2. _____

2. Обставини втрати вище перелічених секретних матеріалів.

_____/-/ підпис референта СБ, якій відповідає.

за втрачені матеріали

_____/-/ назва відносно осередку СБ.

В залежності від організаційного шабля осередку СБ, в якому наступила втрата секретних матеріалів, даний референт СБ звітує про те догори в такій кількості примірників, щоб вистачило по два на кожну оргклітину.

Можуть заіснувати випадки, що даний референт СБ після втрати секретних матеріалів обов'язаний повідомляти своїх підзвітних. Робить це тоді і до таких розмірів, наскільки вимагає цього справа, зв'язана з втратою документів.

З метою ефективного здійснення оцих вказівок доручається всім референтам СБ постійно контролювати архіви собі підзвітних референтів. Контролювати також, які секретні матеріали тримають референти СБ чи їхні канцеляристи в кишнях, торбах, криївках; чи над ними в даний час фактично працюють.

Березень, 1950 р.

ДА СБУ — Ф.13. — Спр. 372. — Т. 17. — Арк. 131–134.

1. Індекс Р.31 вказував на приналежність документа до референтури СБ.

10. Розвідувальні запитання англійської спецслужби, поставлені перед керівником СБ ОУН за кордоном М. Матвісіком (1951 р.)

№29 от 26 августа, для «УСМИХА» <...> [1]

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- в) места дислокации воинских частей, их названия и величина, род и вооружение, оснащение, знаки различия, присущие части; какие поганы и знаки на фуражках.
- г) Расположение аэродромов, их род и длина взлетных дорожек, тип и количество самолетов.
- д) Точное расположение партийных, административных и общественных служебных зданий, железнодорожных станций и их пропускная способность.
- е) Расположение заводов, их величина, продукция и количество рабочих.

«УСМИХУ» №6 от 7 декабря <...>

- а) Сообщайте немедленно по новому плану даже (мелкие) незначительные сведения об аэродромах, радарной сетке, воинских частях, их размещении, роде и количестве. О настроениях в армии <...>. О железных дорогах и их электрификации. Количество и качество транспорта. Об узловых станциях, местах и способах перестановки поездов при изменении ширины полотна. В частности о ж.д. станциях Мостисска, Рава Русская, Самбор, Ковель.

Об автострадах. Новые дороги и мосты. О размещении и мощности фабрик, особенно военного значения. Количество рабочих и профессий, количество и качество продукции.

<...> О прошлогодних волнениях в Киеве и Прикарпатье. Какие изменения после перестройки промышленности. Сообщайте актуальные новости.

Слава Украине. БЫЙЛЫХО [2].

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 379. — Т. 2 — Арк. 14, 143.

(машинпис, переклад з українського)

1. Радіограми отримані М.Матвієйком від С.Бандери вже в ході оперативної гри «Звено», коли він працював під контролем МДБ УРСР.

2. Псевдонім С.Бандери.

3.3. Слідча робота в СБ ОУН

1. Інструкція щодо ведення слідства та допиту в СБ

Копія

Перевод с украинского

Строго секретно

СЛЕДСТВИЕ — ДОПРОС

Допрос — это разведывательный метод борьбы органов полиции с преступниками. В наших условиях допрос проводится аналитическим способом. При допросе, прежде всего, различаем темперамент людей — их врожденные качества.

Темперамент бывает:

1. Сангвистический — чувствительный, изменчивый, порывистый и слабый.
2. Меланхолический — нечувствительный, стойкий, сильный. Меланхолия — глубокая задумчивость, психическая болезнь, самообвинение, часто ведет к самоубийству.
3. Холерический — чувствительный сильный (человек легкообидчивый с сильными легкоменяющимися проявлениями).
4. Флегматичный — нечувствительный, сильный, мрачный, медленно воспринимает впечатления и слабо реагирует.

Кроме этих четырех темпераментов еще различаем:

- а) аморфный;
- б) апатичный — безразличный, мягкий. Апатия — отсутствие чувства горя и радости, в полном понимании — это безразличие, невосприимчивость внешних явлений;
- в) нервный — повышенная чувствительность нервов и возбуждения, неумение владеть собой;
- г) сентиментальный — слишком восприимчивый, слезливый, расплывчатый;
- д) пассивный.

Психологія арестованного

1. У кожного человека после ареста появляется нервозность и волнение. Степень нервозности зависит от темперамента.

2. Сдержанность в разговоре: каждый арестованный всегда старается показать свои плюсы, а минусы скрыть. Старается выставить себя в положительном свете. Часто ссылается на свидетелей, которые доказали бы его невиновность, всегда скрывает темные стороны.

3. Арестованный старается овладеть положением, в которое попал и узнать:

а) что о нем знают — старается завязать разговор, чтобы выведать, что о нем знают, другой представляется, что для него все это удивительно, что он ничего не знает, в то же время старается составить план защиты;

б) следит за всеми окружающими его, старается узнать, что это за люди, пытается найти среди этих людей приятеля (конечно того — кто его обслуживает - курево, еда и т.д.);

в) старается выяснить, что с ним сделают. Если уверен, что его застрелят, использует любой способ для побега, даже тогда, когда во время следствия имеются только минимальные успехи. Чтобы узнать, что с ним сделают, арестованный анализирует отдельные вопросы следователя, подслушанные разговоры и делает выводы очень часто ложные. У арестованного появляется сверхчувствительность, в результате чего он принимает на свой счет все услышанные разговоры. В это время часто арестованные не живут умом, а инстинктом самосохранения. Конечно, при неудачном побеге наступает перелом. Под влиянием инстинкта самосохранения у арестованного появляется сильная концентрация воли и он внимательно следит за следователем, заметив невнимание с его стороны, старается все дела, не связывающие его, отложить.

4. Когда арестованные сознается, он старается оправдать себя, почему он так поступал. В нем пробуждается сознание, что его преступление слишком велико. Когда арестованный сознается, он внимательно следит за мимикой следователя, чтобы узнать, какое впечатление произвело его признание на следователя. Обычно арестованные

говорит правду свободно и чувствует облегчение, будто избавился от тяжести. После такого признания арестованный хочет иметь какие-то льготы (напр. ослабление режима, вежливое к нему отношение).

У некоторых типов после того, как они сознаются наступает сильная реакция, арестованный представляет себе, что за преступления его могут застрелить, жалеет, что сознался и пытается бежать.

При аресте нужно наблюдать какую реакцию вызовет арест. Его нервозность надо использовать при допросе.

Поведение во время ареста должно убедить арестованного в том, что:

- а) это произошло ошибочно, чтобы не настораживать его;
- б) предотвратить представленное им алиби;
- в) неожиданным, прямым допросом привести арестованного к признанию.

Прямой допрос производится в том случае, если следователь знает психику арестованного и располагает уже проверенными материалами. Следователь немедленно после ареста должен использовать нервозность арестованного и сразу же приступить к допросу. В связи с тем, что арестованные стараются собой овладеть, следователь не должен дать ему этой возможности.

к 3) а) так как арестованные хотят выведать, что о нем знают, следователь должен обратить на это внимание при постановке ему вопросов и в поведении с ним.

На заявление: «спрашивайте — я буду отвечать» — следователь должен сказать: «говори всю правду». Если арестованный представляется, что не знает за что он арестован, тогда следователь обычно говорит: «Ты знаешь и мы знаем, — говори». Это нервнрует арестованного. Ввиду того, что арестованный хочет составить себе план защиты, следователь должен помешать ему в этом.

б) в связи с тем, что арестованный старается найти людей приветливых, следователь должен применяться к нему, дать ему закурить, развязать ему сперва руки, не ругать его, а отругать часового за плохое с ним обращение и т.п. Другой следователь должен представлять гроз-

ного и когда допрашивает грозный, то первый не должен при этом присутствовать;

в) так как арестованный подробно анализирует поведение окружения, не следует вести никаких переговоров шепотом, а делать это так, чтобы он не видел. Нельзя забирать у арестованного вещи, вплоть до окончания следствия, они должны быть нетронуты, и в таком месте, чтобы арестованный их видел. Нельзя отказывать арестованному в его просьбах: бритье, умывании, куренье и т.п., нельзя бить его по голове, по почкам, так как это может привести к смерти.

После неудачного побега арестованного нельзя бить, а обходить-ся с ним вежливо и доказать ему его нетактичность. Ввиду того, что арестованный старается собрать свою волю и использовать невнимательность следователя в местах, которые его изблачивают, следователь не смеет рассеивать свое внимание, а должен быть максимально внимательным. Ему нельзя нервничать, в присутствии арестованного, а если у него такое состояние должен прервать следствие и уйти.

Если допрос происходит при свете лампы, хорошо повернуть свет на арестованного, а самому быть в тени. Для большего нервирования арестованного следователь приказывается ему держать на коленях руки и т.д.

к 4. Своим поведением и мимикой следователь не должен дать возможности узнать, что он придает большое значение допросу — выражение лица должно быть спокойное.

Следователь должен убедить арестованного в том, что он не виноват, что его самого заставили работать и т.п., когда у арестованного наступит момент признания, следователь должен его использовать полностью и вытянуть из него побольше. Чтобы не терять времени, признание писать не надо, а следует его просто использовать. После признания допрашиваемый имеет различные желания - надо их удовлетворить. Обычно бывает так, что допрашиваемый дает показания о методах разведки, но в то же время пытается признаться в своей вине — предательстве. В таком случае оказывать давление на большие для него вопросы не следует, а стоит спрашивать о них несколько позже.

Если арестованных двое, то создается впечатление, что один выдает другого. Их следует изолировать. С целью психического воздействия на арестованных можно вести пропаганду только надо знать на чем его взять. Ее надо проводить реальным языком — это значит, что слова следователя не должны быть в разрыве с делами. Пропаганду разделяем на:

- а) идейное воздействие;
- б) пропаганда на почве семейных чувств;
- в) пропаганда на почве личных чувств (характера и страстей);
- г) доказательства, что арестованный будет жить.

к а) Идейное воздействие зависит от того, как воспитан арестованный и с кем имеет дело. если он воспитан в чужой среде, то ему доказывают, что его идеи ложны, что это агентура оккупанта и т.д. Если человек нашего воспитания — ему указывают суть нашей борьбы, указывают на то, что большевики стараются восстановить брата против брата, однако это им не удастся, ибо человек, насыщенный национальными чувствами, не может за короткое время стать изменником. Указывать на то, что у большевиков шаблон, что в данном населенном пункте они должны были иметь сексотов, что кто-то ими должен быть и если кто на это не согласится, угрожают Сибирью и т.п.

к б) указывать на то, что семья арестованного порядочная так же, как и он сам и что только в такое трагическое для Украины время большевики сделали из него сексота, сказать, что если допрашиваемый не сознается во всем, то его застрелят, этим он опозорит свою семью и она почувствует это и т.д.

к в) заинтересоваться здоровьем арестованного, если он болен — оказать ему помощь, если арестованный специалист — указать, что такие люди пригодятся, они сейчас нужны. Доказывать, что большевики с такими людьми, как он, не считаются, посылают их на верную смерть, а сами за это получают ордена. Указывать на то, почему МГБ само не выполняет той собачьей работы, какую выполняет он и т.п.

к г) доказать ему, что если бы мы хотели его убить, то могли бы сделать это сразу, но что СБ не является тем, кто расстреливает лю-

дей, показать инструкцию и др., сказать, что если скажет правду, то будет жить, что нам нужны воины и т.п. В крайнем случае сказать, что на основании материалов, имеющихся у нас в руках, его можно застрелить, однако от него требуют всей правды и он будет освобожден. Если арестованный захочет узнать, что мы знаем о нем, то надо ему сказать, что не говорим ему об этом потому, что хотим убедиться в его искренности. Только искренность является для него единственным выходом.

Указания допрашивающему:

Успех допроса зависит от:

1. Сбора компрометирующих материалов;
2. Квалификации следователя;
3. Положения допрашиваемого.

Допрос проводим аналитически, психологическими методами.

Непосредственное влияние на ход допроса имеет арест и конвоирования, которые нужно проводить в соответствии с общими методами следствия или его приемов.

1. Арест:

а) внутренняя агентура — арест под видом вызова к орг. руководителю, перевода, посылка на связь, учебу и т.п.;

б) внешняя агентура [1] — арест производим под предлогом указания дороги, указания желательных мест, людей и т.п.

в) Резидента арестовывать под предлогом призыва в УПА и др. Нельзя арестовывать и говорить о том, что он арестован. Следует создать впечатление, что это недоразумение, или какое-нибудь небольшое дело. Если посылают боевиков кого-нибудь арестовать, то их следует хорошо проинструктировать как они должны себя вести.

2. Конвоирование:

а) конвоирование зависит от способа ареста, точки зрения успеха дела при конвоировании лучше не связывать руки, но с точки зрения безопасности, лучше связать, хотя это и могло бы быть не в пользу делу. При передаче арестованного вахтеру, его следует хорошо проинструктировать как он должен себя вести (проверка рук и т.п.).

По служебному — следует с арестованным поступить так — закопать в кандалы и проверить при передаче другому вахтеру. Конвоир не имеет права чистить оружие, спать и т.п. Если арестованных два — должен быть конвоир охраны. В сторону арестованного отводят два вахтера. Если с арестованными случится какой-нибудь несчастный случай, то в первую очередь отвечает тот, кто ведет следствие, а затем охранявшие его. Если арестованный находится в укрытии, оружие надо держать отдельно или составить его в козлы, считается с арестованным при устройстве его физиологических потребностей. При аресте конвоир обязательно должен иметь батарейный фонарик. *Никогда не следует развязывать арестованному руки при вводе его в укрытие.* Вахтеру запрещается говорить с арестованным, разве только в отдельных случаях, если ему укажет следователь — такой разговор имеет определенную цель.

Если по одному делу имеется несколько арестованных, их надо изолировать, чтобы они даже мимикой не могли между собой договориться.

Собственно допрос

Допрос разделяется на вступление и 3 части. Проводить его следует таким образом, чтобы объект не сориентировался, что он находится на следствии. Разговор вести сначала на свободные темы.

а) вступительный разговор с а) (внутренник) хорошо вести под видом требования отчета. Он будет тогда разговаривать о своей деятельности, о своих дополнительных сторонах.

В это время не следует задавать ему больших для него вопросов или указывать ему на то, что нас интересует. Надо повести разговор так, чтобы объект говорил сам, хорошо играть роль пропагандиста — это делается тогда, когда он еще не арестован.

б) если же объект из внешней агентуры и уже арестован, вести разговор на свободную тему, дать ему возможность высказаться, причем самому следует маскироваться, представляя из себя труса, боящегося допросов, чтобы объект убедился, что имеет дело с обыкновенным человеком. Перед вступительной беседой следует изучить

психологию объекта или дополнить законченное изучение, если он до этого разрабатывался. Во время вступительной беседы надо проверять память объекта.

I часть допроса

В этой части спрашивать автобиографию. а) Если он не арестован еще опрашивать его под углом проверки автобиографических данных. Для того, чтобы он не сориентировался, надо провести аналогичные разговоры с другими воинами. В это время нельзя ставить никаких вопросов. Эта часть допроса должна быть краткой, цель ее — ориентация виновен объект или нет.

Этот рассказ автобиографию следует выучить на память, чтобы в дальнейшем не обращать внимания на главное, а места подозрительные, выбрать и подчеркнуть. Если главная мысль длинная и тяжело запоминается, надо незаметно ее записать, а затем выучить. В отдельных случаях надо предложить написать самому объекту, но это надо чем-то оправдать. Тут следует сделать выводы уже в самой методике. Обычно допрашиваемый старается законспирировать те места, которые его могут скомпроментировать, если не сориентируется и сам вспомнит о них, то говорит, что мол, забыл.

II часть допроса

В этой части допроса следует провести арест объекта, предупредить его, что он арестован и должен говорить правду. Следователь должен использовать этот случай в своих интересах. С этой целью он должен поступать соответствующим образом. Провести арест неожиданно, чтобы захватить врасплох объект. Надо провести основательный обыск. Следователю не следует спрашивать объекта о вещах, изъятых у него при обыске и не говорить ему об этом. Лучше всего производить обыск в третьей части допроса, но обычно это делается во второй, чтобы объект тайно чего-нибудь не уничтожил.

В этой части еще раз спрашиваем автобиографию, но очень точно и не только о том, что нас интересует, но и обо всей его жизни, чтобы объект не ориентировался, что нас собственной интересует и что мы знаем. В целях детализации жизни объекта можно ставить

дополнительные вопросы, но ни в коем случае не говорить о своих делах. Допрашивающий должен быть очень внимательным, чтобы не пропустить ни одного вопроса. В этой части допрашивающий должен выработать себе понятие о цели дела и жизни подозреваемого и доискиваться агентурной окраски.

III часть допроса

В третьей части допроса жизнь допрашиваемого следует разделить на отдельные периоды (польские времена, первая большевистская оккупация, немецкая, вторая большевистская) и спрашивать о периодах не в хронологическом порядке, пусть допрашиваемый говорит, но очень точно. Разбитые периоды уже можно записывать. Чтобы все подробно выпытать нужно ставить вспомогательные вопросы, нельзя задавать прямых вопросов о том, что мы знаем. В каждом случае нельзя давать объекту доказательственных материалов.

Свидетели

Свидетелей следует опрашивать отдельно и на основании их показаний составить характеристику объекта. Показания свидетелей бывают:

1. Положительные свидетельства — если он приятель арестованного;
2. Отрицательные — если враг;
3. Объективные — если есть объективность.

Очная ставка

Если несколько человек допрашиваются по одному делу, то надо, чтобы они не знали друг о друге. В таких случаях делается немая очная ставка, при допросе можно проводить очную ставку с разговором. Это делается тогда, когда допрашивающий делает вид, что арестованный говорит правду. Это делается при таких условиях:

1. Арестованный скажет нам только то, что мы подскажем (прим. «Иван, говори правду» или «Я сказал все, что знал»);
2. Во время очной ставки не допускать, чтобы объекты договорились даже мимикой (повернуть их друг к другу спиной).

Перекрестные вопросы

В допросах не задавать перекрестных вопросов. Обычно допрос производит один следователь, хотя их может быть и больше. Если есть больше, то они только следят за ходом дела и обмениваются между собой мнениями и замечаниями. Другой следователь только с разрешения ведущего дело может задавать вопросы, но если так не делается, то они только портят друг другу ведение дела.

Физическое принуждение

Физическое принуждение применяем в крайнем случае и еще тогда, когда:

1. Следователь убежден, что объект преступник и принципиально не хочет говорить;
2. Допрашиваемый не реагирует на поставленные ему вопросы.

В случае, когда следователь убежден, что объект преступник и не хочет говорить и сознаваться, а все время лжет, тогда надо сделать так, чтобы на мелочах доказать ему его ложь.

Если есть два таких допрашиваемых, тогда случайно их соединить, а затем расспросить и доказать лживость показаний.

При такой очной ставке отыскать расхождения и оперировать ими в дальнейшем. Во время физического принуждения (нельзя увечить), нельзя так бить, чтобы допрашиваемый потерял надежду на жизнь. В это время нельзя объекту задавать вопросы. Признание, полученное во время физического принуждения надо проверять, согласно агентурной методике.

При ликвидации дела обратить внимание на агентурные знаки (объект вышел, а другие попадали), не бить, если в один день не хочет сознаваться в провале — надо анализировать агентурную методику объекта. Физическое принуждение перед другими надо скрывать.

Выполнение такового должно быть систематическим, чтобы постепенно сломить объект.

Конвейер

Выступает 2–3, а иногда и больше следователей. Один из них старший, а остальные — помощники. Разговор ведет старший, а помощники уточняют некоторые пункты, или во время перерыва первого следователя разговаривают с ним на различные темы. Таким образом, не дадут ему возможности создать легенду. Цель конвейера психически и физически измотать агента.

Способ раскрытия легенд

Бывает тогда, когда несколько человек уточняют рассказ подозреваемого и уточняют при проверке легенд. На основании уточнений изобличается объект.

Разработка

Легенды побегов из Красной Армии, транспорта, лагеря, проверяя маршруты по картам. Если имеется несколько допрашиваемых, надо спрашивать всех и записывать расхождения (например что ели, какими ложками, кто первый бежал, второй и т.д.). Инициатором побега всегда должен быть агент. Картой пользоваться так, чтобы объект не видел, лучше всего, чтобы он был убежден в том, что допрашивающий знает территорию.

Раскрытие с помощью т.н. «крючьев»

(Например, бежит из Катовиц, шел по звездам, имел при себе игральные карты, документы, снимки). Агент может иметь несколько легенд — тогда переписываться их несколько раз — их следует подготовить и рассматривать по очереди.

Разработанные и режиссированные легенды

В этих случаях легенды раскрываются путем анализа. Разоблачают искусственность легенд (побег, как герой, ослабление изоляции, несчастливый случай). Раскрывается с помощью точных описаний домов, комнат, планов домов, не был ли в камере оперработник, на основании описаний людей, оперработник после побега потирает руки, дает курить — обратить внимание на организаторов групповых побегов.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Освобождение из тюрем, из органов милиции из-за недостатка компрометирующих материалов — легенды:

Их следует проверить на основании V раздела картотеки. Если нет картотеки, тогда с помощью разговоров уточнить с кем работал, не был ли еще кто-нибудь из этих людей арестован, не проваливался ли, какая была работа, велась ли конспиративно, могли ли о ней знать большевики. Таким образом раскрывать легенду на основании левых документов и фамилий.

Освобождение из Красной Армии по болезни — легенды:

Следует установить не перебрасывался ли объект в другую часть, не вызывала ли его какая-нибудь комендатура, политрук, не было ли каких-нибудь арестов в его части, роте, взводе. Установить был ли настолько болен, что его могли освободить, если симулировал — имели ли возможность его проверить. Обращать внимание на побег из Донбасса, переход через Днепр тяжелый.

Проверка на допросах

Рассматривать уточнения следствия, вербовки, способов связи и инструктаж (конечно, провалы будут скрывать), объект может говорить, как большевики говорили ему делать то-то и то-то.

К скрытию связи с органами полиции — легенды:

Установить путем уточнения, например: был на просвечивании, ходил в летнюю школу — проанализировать отдельные случаи, обращать внимание на искусственность.

Для просьбы в подполье — легенда:

Следует уточнить все искусственные моменты, счастливое стечение обстоятельств, проявление храбрости и т.д.

Автобиографические легенды:

Обратить внимание на всех репрессированных большевиков, СБ, тех, что при немцах имели связь с организацией и т.п. Уточнять действительность, имеющую агентурную окраску, на основании методов оперативной работы (методика связей).

Полицейские приемы

Способ проведения вербовки, подписка, кличка. Обратит внимание на метод разведки: агентурные знаки, уточнить вид сексотов, сексот может сознаться в менее важных преступлениях, чтобы скрыть, таким образом, большие; может сознаться вплоть до подписания заявления, но не признаться так, чтобы его провалить.

Разработать агентурно-оперативные методы:

Обратить внимание на 5 основных точек агентурно-оперативной методики, Здесь нельзя задавать объекту вопросы.

а) Подбор объекта для агентурной работы: установить не было ли вызовов в отдел кадров и т.п., не подружился ли случайно кто-нибудь с ним, не завязывал ли разговор, не требовал ли писать автобиографию и чем это объяснял, не вызывали ли в какое-нибудь учреждение и о чем с ним говорили (изучение объекта).

Ели был арестован, то не подружился ли с ним кто-нибудь из заключенных, не рассказывал ли объект кому-нибудь о своих переживаниях, не оказывал ли ему кто-нибудь бескорыстных услуг, не спрашивал ли объект о других людях, не давал ли объекту литературы, оружия, не заходил ли кто-нибудь в дом объекта из людей, связанных с полицией, не был ли кто из родственников арестованного, как долго сидел, о чем его спрашивали и т.п.

б) Вербовка: способ связи вербовки, как оперативники конспирируют контакт вербовки (например, ехал в командировку), кто выдал командировку, можно подозревать, что был связанные контакт вербовки; через арест, как, кто арестовывал, как обращались до и после вербовки, дали ли ту же камеру после вербовки, как конвоировали, допрашивали и вербовали, те же самые или другие люди, в той же комнате, где допрашивали раньше или нет, когда допрашивают, когда вербуют, сообщить время, как и что подписывал (фамилию, псевдоним), сколько раз, как освобождали, подробный текст легенды и ее режиссировки, режим в камере после вербовки, не был ли ослаблен режим, передачи, как осуществляется контроль камеры, кого используют на работах — пилке дров и т.п., подробное описание дома, раз-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

мещение во всем доме. С этой целью разработать характерные черты самого оперработника и записать в протоколе список лиц, присутствовавших при вербовке или тех, кто вербовал также сообщки.

в) Контакты: где контактировался, как конспирировал контакты, переодевался ли оперработник в гражданскую одежду, всегда ли был в этой одежде, какую пользу приносил скрытым (тайникам) постоянно ли имел контакт с одним или другим оперработником, кто его затем забрал, старший или младший по рангу оперработник или сексот, принадлежавший МВД, которого передали МГБ и как выглядела формальная передача (сильная конспирация связей сексота с оперработником указывает на полноценность сексота).

г) Указания — при разработке сексота надо полностью выпытать у него указания и инструктаж, полученные им от оперработника, взять способ их выполнения и помощи, которые оказывал оперработник сексоту во время выполнения задания. Для того, чтобы выведать инструктаж, который сексот может не помнить, а может быть и не сможет рассказать весь инструктаж, надо помогать себе вопросами (например — как он должен был узнать проводника, как следить в поле и т.п.). при этом следует отличать инструктаж оперработника от опыта сексота.

Разработать отдельные приемы сексота в быту и на работе с расчетом на обстоятельства (например, должен был оправдать свое пребывание в городе, где он никогда не был); как оперработник стимулировал сексота. Как выполнял поручения и как сексот отчитывался перед оперработником.

д) Ликвидация дел — разработать приемы ликвидации дел: конспирирование сексота (легенды пропаганды, наущничество, облавы и т.д.).

Перевела с украинского:

Ст. оперуполномоченый Упр[авления] 2-Н МГБ УССР [2] капитан БЫХОВЕЦ

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 22 — Арк. 117—134.

(Машинпис, копія, переклад з української)

1. По термінології СБ ОУН внутрішньою агентурою іменувалися оперативні джерела радянських правоохоронних органів серед учасників УПА та підпілля, зовнішньою — серед місцевого населення, оточення підпільників.

2. У відповідності до вказівки ЦК ВКП(б) та уряду СРСР, спільним наказом МВС та МДБ СРСР №0074/0029 від 21 січня 1947 р. протидія націоналістичному руху цілком передається до компетенції органів державної безпеки. Їм підпорядковуються Внутрішні і Прикордонні війська, винищувальні батальйони, передаються відповідні оперативні обліки та техніка, а згодом — і органи міліції. У склад 2-го Головного управління МДБ СРСР (контррозвідка) запроваджується відділ 2-Н як координаційно-кураторський підрозділ з боротьби з націоналізмом. В Україні головним зняряддям протидії ОУН та УПА відтоді стає Управління 2-Н МДБ УРСР на чолі з заступником міністра держбезпеки республіки. Він же, як правило, керував Оперативною групою у Львові — координаційним центром антипідпільних заходів в регіоні.

За станом на 10 вересня 1949 р. згадане Управління на чолі з заступником міністра генерал-майором В. Дроздовим нараховувало за штатом 126 співробітників і включало наступні основні відділи:

- 1-й відділ, розшук членів Центрального проводу та членів крайових проводів в Україні;
- 2-й, оперативна розробка проводів середньої та нижчої ланок аж до окремих підпільних груп;
- 3-й, обліково-інформаційний;
- 4-й, оперативного радіозв'язку та техніки.

З часом до функціональної спрямованості підрозділів вносили певні зміни. Так, на початку 1950-х рр. 2-й відділ займався додатково «легальною» мережею ОУН, 3-й — націоналістами у східних областях УРСР, 4-й переключився на розробку мельниківців. Певний час існував і спеціальний відділ з радіоігор проти закордонних націоналістичних центрів. 19 березня 1947 р. на підставі вказівки МДБ УРСР №15/2/9876 створюються відділи 2-Н обласних УМДБ на чолі з за-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ступниками їх начальників. Після тимчасового злиття МВС і МДБ в єдине відомство (1953 р.) завдання протидії націоналістичному підпіллю передаються з 8 серпня 4-у (Секретно-політичному) управлінню МВС (з березня 1954 р. — КДБ) УРСР, яке проіснувало до 9 березня 1960 р.

2. Інструкція СБ щодо допиту ворожої агентури (1947 р.)

1. ЧТО ДОЛЖНЫ ВЫЯСНЯТЬ ПРИ ДОПРОСЕ АГЕНТУРЫ:

Все дела на агентуру в процессе следствия нужно как можно шире расследовать во всех возможных направлениях. Каждое такое дело характерно многими сторонами, выявление которых возможно во время следствия. Если в результате следствия мы имеем изученное дело квалифицированного агента, при расследовании его можно изложить так, чтобы облегчить работу и борьбу с вражеской агентурой нашим последователям и оставить материал, как архив, как учетный материал для будущей безопасности.

Не выясненные моменты в наших понятиях будут совершенно темные. Нужно поставить этот участок работы так, чтобы все другие без нашего участия, рассматривая это дело, могли получить ответ на все вопросы, которые их интересуют. Подобные дела необходимо расследовать, хотя бы под такими тремя углами:

1. Какие методы применяли при агентурно-оперативной работе. Этот метод будет состоять из многих разнообразных вопросов, которые должны применять агентурно-оперативные органы, строя и направляя против нас агентурную работу. Такими вопросами будут:

а) Каким способом органы вербовали, какого секретного работника. При этом нужно выяснить — какие агентурно-оперативные органы организовали группы для вербовки своего секретного осведомления. Что было причиной, что именно этот объект из числа миллионов людей считается пригодным для агентурной работы. Нужно рассмотреть при агентурной работе, кого намечают в кандидаты секретного осведомления, при этом необходимо охарактеризовать данного объекта, его образование, моральное и физическое состояние, способности, психологию, его материальное положение и т.д.

Рядом вопросов мы должны охарактеризовать душу данного объекта и его переживания, выяснить, как оперативные органы влияют на кандидата, как создают условия вербовки его в секретные работники, чтобы эти условия наилучше могли отвечать вопросам конспирации при внедрении в агентурную среду.

Нужно рассмотреть, чем обеспечивают гарантию и уверенность полного перехода на их сторону. Обычно агентурно-оперативные органы заставляют сотрудничать всех секретных осведомителей путем предварительного ареста под давлением компрометирующих материалов.

Это один из самых простых способов.

б) Маскировка агента во время вербовки на агентурную работу, маскировка во время внедрения к объектам разработки. Маскировка секретного осведомителя во время реализации полученных материалов, ликвидации выявленных им людей или людей из этой среды.

в) Рядом вопросов нужно получить ответ, учитывают ли оперативные органы в работе, кому и когда какое задание можно поручить и имеют ли уверенность, что он выполнит его, не обязуют ли агента заданиями, которых он не в состоянии выполнить. Не загружают ли такими мелкими делами, что не только связывают ему руки в агентурной работе, но могут его привести к провалу в результате расшифровки.

г) Нужно точно изучить инструктаж о применении подходов к объектам в работе.

Здесь необходимо обратить внимание, как агент в своей работе должен вести себя, не только, чтобы выполнить задание, но и не расконспирироваться при его выполнении, насколько и в чем заслуга руководителя по агентурной работе, что агент в состоянии не только держаться определенного уровня и выполнять работу, но и пробиваться выше вверх.

Бывают случаи в агентурной работе, хотя и правильное поведение, но агент валится вниз, тогда нужно искать причины в руководстве оперативного работника, который привел к провалу. Знание агентурно-оперативных методов мы должны ставить на первое место между всеми проблемами, которые связаны с объектом расследования.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Мы должны помнить, что мы обязаны учиться этой штуке, но можем получать знания в тяжелых условиях борьбы, при помощи тщательного изучения агентурно-оперативных методов врага.

Здесь нельзя смотреть с точки зрения, можно ли почерпнуть новое или наоборот. Интеллигентный человек может разобраться в деталях, которые показывают лучшие образцы и худшие. Они видят различные примеры и сумеют сами оценивать их качества, без изучения методов работы врага, которыми он нас побеждает, невозможно эффективно противопоставиться.

Здесь органически связаны между собой возможности получить навыки и опыт, что создаст возможности не только обороняться, но и создавать собственные методы к успешному контрнаступлению.

Изучая какими способами проникает к вам враг, узнаем свои слабые места, расставляем там свою сеть в целях выявления вражеской агентуры или укрепляем изоляцию.

Знание основ агентурно-оперативных методов врага приводит не только к расшифровке действующей агентуры, но также дает возможность не допустить ее в наши ряды.

Следовательно изучение врага, знание намерений врага, не только повышает наш уровень знания, но и дает возможность узнавать и своевременно исправлять наши ошибки, а также предпринимать профилактические меры. Польза профилактических мероприятий заключается в том, что мы в состоянии не допустить врага в нашу среду.

Это некоторые аргументы, которые ставят изучение проблемы методов агентурно-оперативной работы врага на первый план. Поэтому при расследовании дела каждого выявленного агента, агентурно-оперативные методы врага должны быть подробно освещены и занесены в протокол.

2. СВЯЗИ С/О В АГЕНТУРНОЙ РАБОТЕ

В системе агентурной работы можно встретиться со связью агента со своим оперативным руководителем. Раскрывши связь агента вверх, нужно поставить целью, как можно быстрее добраться до резидента, т.е. к тому, который руководит соответствующей агентурной сеткой.

От агента нужно обязательно узнать, имел ли он такую связь, ибо может иметь через агента-связника непосредственно с оперативным работником.

Если связи имеет с резидентом, то нужно добиваться собрать о нем как можно полные данные, чтобы этого резидента установить и разыскать.

Затем собрать все данные, которые компрометируют резидента и его агентуру, псевдоним и место, когда происходит контакт между ними, какие задания давал резидент, как его инструктировал, что делал данный агент на протяжении этого времени.

Чтобы оградить себя от неправдоподобных данных, как персональных, так и об агентурной работе относительно резидента, нужно узнать, кто еще имеет подобные связи с резидентом. Тогда нужно принять все меры конспирации, разоблачить еще одного агента, связанного с этим резидентом, чтобы перепроверить компроматериалы об этом резиденте.

Если нет возможности поймать резидента, нужно осторожно собирать иного порядка данные, которые могут компрометировать резидента. Эти данные собираем при помощи информационной сетки, однако бесконечно собирать материалы двумя способами — бесполезно и вредно, ибо резидент может сориентироваться, что он уже расконспирирован и тогда может скрыться.

Резидент намного ценней чем секретный осведомитель, ибо может открыть целую агентурную сеть, которая была ему подчинена.

Резидентов обычно агентурно-оперативные органы подбирают больше из числа интеллигентных людей. Кроме того, резидент должен быть хорошо изучен, относительно политической благонадежности, с большим стажем по этой работе, хорошо подготовленным, теоретически и практически.

Кроме агентурных сеток резидент может раскрыть и много интересных агентурно-оперативных методов врага.

Можно полно вскрыть вертикальное или горизонтальное строение МВД, квалификации работников МВД-МГБ, агентурно-оперативную работу, разработки в прошлом или теперь, о подпольно-

революційному русі в інших місцях СРСР, о керівників МВД-МГБ, уряду, о особистих змінах МВД або партії, знаючи це від оперуповноваженого, може нам кое-що розповісти докладно про ці справи. Не менший інтерес представляє оперуповноважений, тому що якщо трапляється можливість схопити живою, потрібно прикласти всі зусилля, щоб це зробити.

З цією метою можна використовувати агента і при його допомозі знайти оперуповноваженого на зустріч з секретним осведомителем в бажане для нього місце, там схопити або знищити.

При розслідуванні питання про зв'язки агента вгору потрібно пам'ятати, що оперативними керівниками бувають часто начальники оперативної частини РО, начальники МВД-МГБ, а також нижестоящі працівники.

К цій групі об'єктів потрібно віднести також перших секретарів Комуністичної партії, які уповноважені контролювати агентурно-оперативну роботу органів МВД-МГБ по причині своєї керівної, відповідальної посади в районі.

От секретного осведомителя можна також дізнатися про інших агентів, які могли мати раніше або до останнього часу зв'язки, бо оперуповноважений міг передавати усно що-небудь іншому агенту, міг когось бачити, будучи на явці свого оперуповноваженого, міг підозревати на основі поведінки даної людини, міг знати, що той або інша людина була в подібних умовах, де його вербували і аналогічних тем, годі його вербувати для агентурної роботи, міг між собою проговоритися про деталі своєї роботи.

Ці всі дані потрібно також докладно деталізувати, такого секретного осведомителя, перевіряти і остаточно переконатися, що не тільки резиденти або оперуповноважений має зв'язки з агентурою, а не виключаючи, що кожен агент може мати завдання привести до роботи декількох осіб. Бувають випадки, що секретний осведомитель тривалою роботою довів свою преданість і вірність, однак не зміг собі організувати підлеглих секретних осведомителів, тоді оперуповноважений передає йому декількох неважливих секретних осведомителів, щоб він ними керував.

Обычно такая форма происходит таким путем, оперуполномоченный на встречу вызывает основного осведомителя, ему говорит о заданиях, которые он должен поставить своим подчиненным секретным осведомителям. При этом инструктирует о порядке выполнения заданий. Задачи этого так называемого резидента — это передать своим секретным осведомителям и проинструктировать так, как говорил оперуполномоченный.

Собирает материалы от каждого секретного осведомителя и все вместе относит своему оперуполномоченному. Части такого секретного осведомителя с большим стажем в работе подчиняются секретные осведомители, которые еще не подписали заявлений о сотрудничестве с МВД. Они уже дали согласие работать с МВД, но оперативный руководитель еще не уверен в их честности или не убежден в их возможности в работе. Такому осведомителю не дают подписывать подлиски, но задания он получает.

Если какой-либо агент выдает агентурную секту, то нельзя удовлетворяться только псевдонимами, нужно помнить, что от такого объекта можно вымучить много выдуманных доказательств или клеветы. Особенно это можно встретить тогда, когда допрашиваем рукой, а не головой.

Поэтому при расследовании о всех материалах, которыми компрометируются другие лица нужно спрашивать точно, на каком основании и исходя из чего он дает такие показания.

Собравши против какого-нибудь человека более-менее достоверные материалы, необходимо приступить к дальнейшей разработке, чтобы этим убедиться в правильности материалов предыдущего объекта.

Часто встречаются случаи, когда органы МВД-МГБ специально составляют компроматериалы на разных людей. Такие материалы обычно состоят из фамилий, псевдонимов и даже результатов якобы проделанной агентурной работы.

Такие материалы обычно записаны в блокнотах или служебных документах, подписанных начальниками и закрепляются печатью.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Такие материалы составляются обычно на людей, совсем невиновных и наоборот, связанных с нашим революционным движением. В списки заносят фамилии агентов, скомпрометированных перед нами или тех, которые согласились на агентурную работу, но не хотят работать с ними. Цель у них ясная — обратить внимание СБ на этих людей и отвлечь внимание от основных агентов.

Часто МВД-МГБ пересылают почтой, якобы, донесения от агентов в органы МВД-МГБ. В этих сообщениях пишут будто это агенты, которых удалось завербовать на агентурную работу, в том числе членов организации, причем приводят их псевдонимы и материалы, которые могли бы дать эти люди. Такие письма поручают даже нашим людям, главным образом из числа служащих, доставлять в руки СБ и указывать, что они перехватили среди других писем, которые направлялись почтой.

Обычно люди, которые подписывают эти документы, действительно являются сотрудниками органов МВД, но сообщения являются фиктивными и цель в этом МГБ ясна. Они откуда-то узнали, что мы перечитываем всякие анонимные письма, потому органами МВД-МГБ выдумываются для того, чтобы СБ перестала верить отдельным членам организации.

К этому вопросу нужно подходить серьезно и в каждом случае отдельно, ибо здесь могут быть и действительные донесения и фиктивные письма.

Подобные документы со списками агентуры теряют на полях или на квартирах, где останавливаются, иногда передают это секретным осведомителям, чтобы они передали СБ и этим самым завосвали доверие в организации и получили больше возможности в работе.

Ш. Вопросы этого раздела должны внести ясность нам, какая вина разоблаченного агента. Поэтому мы должны выяснить не только то, что секретным осведомителем сделано, но и получить ответ у него, почему он вступил на этот путь и насколько проявил при этом своей активности.

Безусловно, каждый секретный осведомитель будет оправдываться тем, что у него был единственный выход пойти на агентурную работу и то, что он мало приложил рук к своей работе, но мы здесь

рядом вопросов можем определить, что побудило его пойти на агентурную работу, имел ли возможность выбрать другую работу для оправдания себя перед большевистскими органами.

Для этого рядом вопросов мы должны получить ответ, который нам поможет определить этого секретного осведомителя, его активность и характер принадлежности к агентурному огнищу.

В протоколе надо описать инициативу данного агента в работе, что знал, а что доносил. Не доносил ли он умышленно с опозданием, чтобы донесения потеряли свою актуальность, сколько вреда сделал своими доносами, мог ли больше знать, а не хотел этого, не был ли назойливым при разговоре, чтобы что-либо узнать не старался ли узнать через детей, какую награду получил за работу, не рассказал ли кому из знакомых об агентурной работе, не признался ли кому из участников организации об этом.

Как много он сообщил о нашей работе, мы должны узнать причины наших неудач в прошлом, должны выяснять, что знает враг о нас, что угрожает нам и направлять соответствующие свои мероприятия.

После каждого раскрытого дела следователь должен прийти к выводу полной организационной постановки, показать — где, когда и чем создали соответствующую почву для наступления вражеской агентуры.

Раскрывши это, нужно обеспечить, чтобы оно не стало известным врагу.

В местах, где враг сосредоточил свою работу, нужно провести обновательную проверку кадров организационных людей и среду, в какой находятся эти кадры.

К лицам, которых враг хотел ударить и мог ударить, нужно относиться с полным недоверием, ибо некоторые уже могли быть на услугах у врага.

При этом нужно нам знать, что враг мог умышленно оставить некоторых людей, чтобы при их помощи выявить других людей.

Это, главным образом, относится к людям, которые живут на легальном положении, хотя могут быть люди и из подполья.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Примечание: Инструкция ізъята при ликвидации референта СБ Залещицкого районного «провода» ОУН «Гамалия» в 1947 году.

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 23. — Арк. 35–44.

(Машинопис, копія, переклад з української)

3. Протоколи допитів СБ інформаторів радянських правоохоронних органів (1944 р.)

Справа: *Емеліяна Д<...>*

Станиславщина

більшовицького сексота

17.VIII.1944

ПРОТОКОЛ

Емелян Д <...>. ур. 3.11.1927 р. в Станиславов, замешканий у <...> українець, грекокатолик, 4 кл. народної школи.

В дні 12.VIII.44. перебував у Завою невідомий осібняк, який оповідав господарям, що він є з групи Нечоси, та що по його розбитті втікає додому. По дорозі його зловили енкаведисти та повели на НК-ВД до Станиславова. Коли його випустили з НКВД, він прибув до Завою, щоб там вступити до якоїсь групи.

Дня 14.VIII.44. його придерджано, як підозрілого. При ньому знайдено:

1. штильгранату [1],
2. штилет,
3. метрику <...>.

Придерджаний зізнає, що слідує:

Я, Д <...>. Еміліян ур. 3.11.1927 р. в Станиславові <...>. Покінчивши 4 кл. народної школи, займався господарством. Дня 10.VII.44 вступив до групи Нечоси. По дорозі, коли наша група прямувала в гори, ми провадили бій з мадярами. В бою коло с. Погорілець моя рота розлетілась. Тоді я рішив піти додому. В Пацикові наткнувся я на 4-ох енкаведистів та 2-ох польських міліціонерів, які конвоювали новобранців до Червоної Армії. Польські міліціонери здержали мене

та слитали звідки я йду. Коли одержали відповідь, що йду від тітки до дому, перевели в мене основний трус та знайшли штілет. Знайшовши штілет, звернулися до енкаведистів, що вони злапали укр. партизана. Поговоривши з енкаведистами, міліціонери повели мене через Загвізді до Станиславова на НКВД. У Загвізді запитали мене, де мешкає Максим Ф<...>. (так його прозивали люди). Коли я їм показав де він мешкає, вони забрали його також та повели нас обох на НКВД. Прибувши на НКВД в Станиславові, подеякому часу до мене приступив начальник НКВД, який уже був поінформований про інцидент зі мною у Пашикові. Він розпитував мене точно про мій життєвий шлях, відтак почав докладно розпитувати про моє село, хто з мого села пішов у партизанку, в кого перебували партизани, хто належить до бандерівців та хто є їх прихильником. З початку я відповідав, що нічого не знаю, бо я ще малолітній, та коли привели мене до другої кімнати й хотіли розстріляти, я сказав, що через моє село переходили партизани в напрямі Рибного. також сказав, що Максим Ф<...>. був у укр. партизанці. За деякий час цей начальник НКВД приступив знову до мене й зачав оповідати мені, що українська партизанка вже розбита, що деякий час не буде ні одного бандерівця, що бандерівці йдуть разом з німцями проти Червоної Армії. Але так, як Червона Армія торощить німців, так розторощить усіх бандерівців. Опісля запропонував мені стати в них на службу, нащо я мусив погодитися. Відразу дав мені завдання, щоб я пішов у своє село, а також поблизькі села та вивідав про партизанів, про їх кількість, хто дастарчає їм харчі. Про це все мав я вивідати за один тиждень. Скоро я опустив НКВД, відразу відійшов до Завою, щоб вступити до якоїсь нашої групи.

За вислужницьку роботу в НКВД вислано Д<...>. Еміліяна до «концтабору» [2].

18.VIII.1944 р.

Протоколував: Артем

1. Німецька уламкова граната з довгою рукояткою.
2. Імовірно, «штрафний табір» УПА на Волині «Кентавр».

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Справа: Г<...>. Дмитра
донощика НКГБ, <...>

Станиславівщина
2/9.1944 р.

ВИСНОВОК

Дня 19/1944 р. придержано Г. Дмитра уродженого 15/Х.1914 р. в <...> що був підозрілий в донощицтві на НКГБ.

Переслуханий Г<...>. признався до вини подаючи слідує: дня 21/8.1944 р. червоноармійці залапали його та ще 6-ть інших мужчин у <...>, яких приведено до сільради. Там з місця звільнили 3-х, а 4-х в тому числі і Г. повели до с. Яблінки. Там при них переведено особисті обшуки й перевірку документів й трьох мужчин звільнено домів, а придержано тільки Г<...>. Дмитра. З ним списали протокол, що його придержано в часі — коли він робив папіроски для Українського УПА. Він цей протокол підписав. У Яблінці його долічили до інших придержаних: <...>. Їх усіх п'ятох перевезено до Прислупа, де допитували їх. Там Г<...>. також підписав протокол, змісту якого не знає. Його питали про читальню, про клуб, про те, чи сходяться молоді люди, на що він заперечував. З Прислупу перевезено їх до Сливов або Ясіня (докладно не знав) де дальше ведено допит. Допити ведено, уживаючи бійки й погроз. Г<...>. били нагайкою, прикладали до голови пістолю, та грозили, що як він не скаже про українську партизанку то спалять ціле господарство, його заб'ють, а жінку і діти заберуть, арештують. Тоді Г<...>. почав говорити, видаючи людей. Він сказав, що Федір К<...>. з Крички весною 1944 року вистрілив (не знає з чого стріляв) і сказав, що він тепер є партизаном. Про Якова С<...>. з Крички, що він послав зимою 1944 року дівчат і хлопців: <...> у село збирати молоко й яйця для Червоного Хреста для ранених. Дальше подав, що у ліс заходять і по тижневі перебували в лісі: <...>. З ним списано протокол того змісту, який він підписав. Звіди 23/8.1944 р. перевезено їх п'ятох до Солотвини до НКГБ. Там Г<...>. сидів до дня 25/8.44.

Дня 25/8.44. його допитувано й він шераз те саме сказав, що й попередньо — в Сливках і протокол підписав. В суботу рано 26/8.44. Г<...>. дали підписати зобов'язання, що буде доносити про все, хто буде говорити проти Радянського Союзу та про Бандерівців. Він зобов'язання підписав. Йому дали псевдо «Лісоруб». Тодіж Г<...>. подав пріз-

виша своїх сусідів: <...> і його відпустили домів. Г<...>. припоручено слідити людей в селі, хто йде в ліс і хто збирає харчі, а в першу чергу тих людей, що він їх уже видав. Він мав зголоситись дня 31.8.44.

Дня 31.8.44. Г<...>. зголосився до НКГБ, але жадних нових відомостей не подав. Г<...>. видано до военкомату записку і на її підставі Г<...>. звільнено від військового побору та видано про це відповідну посвідку. Про те, що допитували інших чотирьох придержаних і що вони зізнали, цього Г<...>. не знає. Він тільки знає, що О<...>. Дмитра з Порогів випущено дня 25/8.1944 р. Хто є донощиком НКГБ — Г<...>. не знає. Він догадується, що донощиком є Федір Д<...>. з <...>, який був задержаний 2 дні НКГБ і його потім випустили — Д<...>. також має посвідку про звільнення від війська (від побору).

В майбутньому Г<...>. мав зголоситись до НКГБ дня 9.9.1944 р.

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 52. — Арк. 5, 112.

(Машинопис, оригінали)

4. Зі спеціального повідомлення НКДБ УРСР про слідчу практику СБ (1944 р.)

<...> В функции полицейско-исполнительного отдела СБ, по имеющимся у нас материалам, входит главным образом, следствие, выполнение приговоров и учет.

В одном из приказов о «деловом звене» полицейско-исполнительного отдела СБ указывается, что в него должны входить только хорошо развитые мужчины, в том числе не менее 3-х человек, один из которых назначается следователем.

Следственная и карательная практика «Службы Безопасности», являясь одним из видов террора, проводимого ОУН — УПА, носит характер, превосходящий по своей мерзости средневековые.

Так называемое «цуркування», когда допрашиваемому связывают голову тонким ремнем или крепкой бичевой, а затем постепенно накручивают палкой до тех пор, пока череп не даст трещин, прижигание пяток, избивание — таков метод следствия «Службы Безопасности» ОУН — УПА.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Повешение, убийство заподозренных людей и их семей, в том числе матерей, жен и детей топором, перепиливание пилой — так обычно, выполняются приговора, выносимые следователями полицейско-исполнительных органов «Службы Безопасности» ОУН — УПА.

Как видно из документов, отчетов, главное внимание «Службы Безопасности» ОУН — УПА уделяет борьбе с коммунистами. Рубрика отчетов «обвинение за коммунизм» стоит на первом месте и единственным приговором за это «преступление» является смерть.

Из отчетов надрайонных отделов «Службы Безопасности», зашифрованных именами «КОЛЕНО» и «МОРЕ» видно, что за период с 20.10.43 по 31.X.43 г. этими отделами проведено следствие по 94 чел. с обвинением «за коммунизм». Как указывается в отчете все 94 человека были приговорены к расстрелу, а так как в бандах действовало распоряжение о необходимости беречь патроны и не растрачивать на расстрел «врагов», то расправа с приговоренными производилась, видимо, обычным для ОУН — УПА способом.

Малейшее подозрение в том, что то или иное лицо имеет отношение к «советскому подполью», или проводит антинационалистическую деятельность и сопротивляется приказам УПА и «Службы Безопасности» — влечет за собой смертный приговор. <...>

Как видно из приведенных и целого ряда других фактов, следствие проводится «Службой Безопасности» сугубо формально, часто без допроса свидетелей, особенно если речь идет о подозрении в коммунизме, протокол допроса занимает не больше полустраницы. Как правило, следователь выносит и приговор по делу (обычно смертную казнь), который или выполняется после того полицейско-исполнительным органом СБ, или проходит через т.н. «Ревтрибунал». <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 49. — Арк. 194 — 196.

(Машинопис, копія)

Від авторів: Необхідно враховувати обопільний характер жорстокості, брутальності у діях учасників протидержави в Західній Україні. Як відверто зазначалося у телеграмі міністра держбезпеки УРСР С. Савченка начальникам УМДБ регіону (31 березня 1949 р.), чекісти «замість проведення систематичних і глибоких чекістських заходів

з розшуку і ліквідації озброєних оонівських банд і терористів йдуть по лінії найменшого спротиву, підмінюючи ліквідацію цих елементів роботою з вилучення посібників і інших другорядних оонівських зв'язків... Досягаючи таким шляхом формальних показників у роботі, вони фактично займаються окомозамилуванням, породжують порушення норм КПК і радянської законності». Інакше кажучи, кваліфіковані оперативні-розшукові заходи підмінювалися репресивними заходами по відношенню до населення, органи не обтяжували себе доведенням причетності багатьох громадян до підпілля.

У 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У двічі ухвалювало постанови про факти порушення законності у роботі органів. Того ж року з НКВС-НКДБ республіки звільняється за моральний розклад 240, порушення законності 539, за результатами спецперевірок — 1640 співробітників, засуджується військовими трибуналами 326. 24 липня 1946 р. виходить рішення ЦК КП(б)У «Про недоліки у роботі суду, прокуратури і органів МВС — МДБ з боротьби з порушниками радянської законності у західних областях». Констатовалося, що у квітні—листопаді 1946 р. розкрито 396 порушень (з них скоєно співробітниками МВС — 123, МДБ — 64), серед них самочинних розстрілів — 18, грабунків і зґвалтувань — 9, незаконних обшуків — 34, порушень при слідстві — 51. У першому півріччі 1949 р. з 1189 притягнутих до адміністративної відповідальності співробітників МДБ 731 працював на ЗУЗ, із 25 засуджених військовими трибуналами — 16.

Застосування органами агентурно-бойових груп також супроводжувалося численними порушеннями законності, про які йшлося у доповідній військового прокурора військ МВС Українського округу полковника юстиції Кошарського від 15 лютого 1949 р., направленої до секретаря ЦК КП(б)У Н. Хрущова. У ній наводилися приклади вбивств, побиття, зґвалтувань, грабунків цивільного населення з боку агентів-бойовиків. Робилися висновки про те, що «брутально-прокаційна і нерозумна робота ряду спецгруп... свавілля і насильство над місцевим населенням» ускладнюють боротьбу з ОУН, «підривають авторитет радянської законності і безсумнівно завдають шкоди справі соціалістичного будівництва в західних областях України», «дії т.зв. спецгруп МДБ носять ярко виражений бандитський антирадянський характер і, зрозуміло, не можуть бути виправдані ніякими оперативними міркуваннями».

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Теж спостерігалось у діях військ МВС-МДБ. Втрати сослуживців (включаючи випадки вбивства їх в особливо жорстокий спосіб) і постійна психологічна напруга, атмосфера поліційних операцій у незнайомому регіоні з вороже-індиферентно налаштованим населенням, значне перевищення офіційних термінів служби викликали пригнічений моральний стан військовослужбовців строкової служби, що фіксувалося і матеріалами перлюстрації їх листування, призводили до поширення актів жорстокості й порушення законності при проведенні операцій.

Про такі факти, зокрема, повідомлялося міністру внутрішніх справ УРСР Т. Строкачу у листах начальника відділу СМЕРШ Внутрішніх військ (ВВ) НКВС Українського Округу полковника Павлова «Про негативні настрої серед особового складу частин і з'єднань ВВ МВС» округу (18 липня 1946 р.) та «Про зростання злочинності і інших аморальних проявів у частинах військ МВС» (21 липня). Як констатовалося у директиві В.Дроздова №57 від 31 травня 1947 р., особовим складом під час операцій проти ОУН та УПА «групи вбитих нівечаться до такого стану, що виключається будь яка можливість проведення їх впізнання», знімається одяг і взуття вбитих, допускається «безцільне фотографування трупів вбитих в... позах, що не мають практичного значення при проведенні впізнання». Випадки брутального поводження з населенням викликали обурення навіть у офіцерів «загартованої» в антиповстанських операціях та депортаціях дивізії ім. Дзержинського. Як писав 3 лютого 1947 р. Й.Сталіну лейтенант П. Кривошеїн, його командири вимагають «не щаячкатися з паненками і панами, а якщо потрібно, то застосовувати до них вищу міру». «Не можна, — писав офіцер, — стріляти у жінок або старих на очах у їх сусідів».

5. З документів радянських органів держбезпеки про застосування тортур під час слідства в СБ

<...> 7. В июне 1945 г. участниками станичной боевки СБ главаря П<...>. Дмитрия были захвачены и зверски замучены активисты <...> Жолковского района, Львовской области - <...> Иван и <...> Прас-

ковья, обнаруженные через несколько дней после этого трупы <...> и <...> носили следы садистских издевательств над ними бандитов: руки и ноги у <...> и <...> были выкручены и переломаны, глаза выколоты, волосы на голове вырваны.

8. 4 августа 1948 года бандбоеквой СБ т.н. Калушского надрайонного «провода» ОУН были захвачены и зверски замучены работавшие на территории Станиславской области геологи Балашова Наталия, 1921 года рождения, уроженка и жительницы гор. Москвы, член КПСС и Рыбкин Леонид [1], 1925 года рождения, уроженец и житель гор. Москвы, член ВЛКСМ.

В захваченных СБ-истских документах в отношении Б. имеется следующая запись:

«... При встрече с населением резко критиковала наше освободительно-революционное движение...»

Когда ее допрашивали о горизонтальном и вертикальном строении партии и комсомола, отвечать отказалась. В процессе 3-х дневного допроса умерла 7.8.48 г.»

*ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 103. — Арк. 101
(машинопис, копія)*

І. Правильно — Дмитро. 5 серпня 1948 р. у Рожнятовському районі Станіславської області були затримані й передані місцевому районному референту СБ «Зоряну» учасники Карпатської геологорозвідувальної експедиції москвичі Н. Балашова та Д. Рибкін. Їх було піддано допитам, Н. Балашова відповідала відмовилась, а Д. Рибкін розповів про побудову піонерської та комсомольської організації та військової кафедри Московського геологорозвідувального інституту. За декілька днів були страчені (в ході річних пошуків геологів знайдено розриті звірами їх могили, органами МДБ знищено 269 та захоплено 233 підпільників, серед загинлих — шеф проводу «Захід-Карпати» В. Сидор, крайовий референт СБ В. Лівий і сам «Зорян»). Протоколи допитів геологів знайдено у бункері В. Лівого, причому студент Д. Рибкін у них характеризувався як «один з найнебезпечніших представників більшовицького імперіалізму, агент органів більшовицької безпеки». Справа з розшуку геологів зберігається у Ф. 2 ДА СБ України.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

*6. З протоколу допиту референта СБ крайового проводу ОУН
«Одеса» С. Янішевського про метод тортур «станок»
(9 жовтня 1948 р.) [1]*

<...> **ВОПРОС:** Покажите правдиво, какие пытки применялись работниками СБ при «допросах» советских людей и кто был инициатором этих пыток.

ОТВЕТ: Самым распространенным методом пыток был так называемый «станок». Работники СБ, связывали своей жертве руки, закладывали их ниже колен ног, связывали ноги, а затем между связанными руками и ногами вставляли крепкую палку и вешали ее со своей жертвой на два колья. Затем допрашиваемого избивали палкой по ступням ног и ягодицам и требовали сознаваться в сотрудничестве с органами МГБ-МВД. Безусловно таких пыток «допрашиваемые» не выдерживали и стремясь скорее умереть давали угодные эсбистам «показания».

Считаю, что изобретателем «станка» был «СМОК», ибо впервые он начал применяться на территории края «ОДЕССА» — «ОМЕЛЬКОМ», ранее работавшим в подчинении «СМОКА».

Обычными методами издевательства были избивание задержанных дубинками, в результате чего многие из них умирали.

Возможно, некоторые эсбисты применяли и другие пытки к своим жертвам, но я этого не знаю. <...>

ДА СБУ. — Ф.13 — Спр. 372. — Т. 20. — Арк. 121.

І. Янішевський Степан Павлович (17.09. 1914, с. Витвиця Болехівського р-ну Станіславської обл. — 29.11. 1951, м. Рівне). З селян. Псевдо — «Далекий», «Богослов», «Тома», «Юрій». Закінчив гімназію у Перемишлі (1935). Навчався у Станіславській духовній семінарії, на вчительських курсах. Викладав історію у школах. Член ОУН з 1941. У 1941—1943 — заступник начальника української поліції у Вінниці. З березня 1943 — референт СБ округу УПА «Північ», т.в.о командувача округу «Заграва» (квітень — серпень). Поручик УПА. Референт СБ крайового проводу «Одеса» у 1944—1946. На знак протесту проти масових «чисток» у лавах підпілля 5 грудня 1945 створив опози-

ційний крайовий провід. У міжособних сутичках загинуло понад 120 бойовиків ОУН. 25 серпня 1948 Судом ОУН засуджений до «смертної кари без права реабілітації». 13 серпня 1948 був тричі поранений під час оперативно-військової операції МДБ, потрапив у полон. У ході слідства було задокументовано понад 1000 випадків знищення громадян підлеглими Я. 28 серпня 1951 військовим трибуналом Прикарпатського ВО засуджений до розстрілу. Не реабілітований.

7. Про допити СБ радянських військовослужбовців (1943–1946 рр.)

Відпис

ПРОТОКОЛ

Переслухання гр. Р<...>. Валентина

Р<...>. Валентин, нар. 1923 р. в м. Таганрог, росіянин, освіта 7 кл., бляхар на зброєн. фабриці, військово-полонений, молод. лейтенант-летун.

Зізнає наступне:

В полон попав на німецькій території під Ахтиркою, з причини пострілення бензинової системи та примусової посадки. В лагерьх був в Лубнах, Кременчуці та Шепетівці. В Шепетівці виділили 250–300 комскладу та погрузили в вагони, висідали в Німеччину. По дорозі ми прорізали в вагоні двері та на першій станції в Рівним втекли. Нас ішло 5 чоловік. По дорозі на Здолбунівщині трьох загубилося, а нас двох прямувало в напрямі фронту, щоб перейшовши його, далі боротися з німцями. В вас залишитись не хочемо, бо волеєм далі боротись з братами зі сходу, за комунізм. Останньо мобілізовано в Совегах 1925 річних. Старших мобілізували до 55 років. Настрої в Сов. Союзі, коли фронт просунеться вперед, добрі. Всі часописи офіційно розписують про дружбу між совітами та союзниками, однак політична думка, як теж і голоси в армії говорять про те, що в скорому часі прийде до удару між Совітами та Англією.

Узброєння сов. Армії, в порівнянні з 41 роком, в тричі більше, однак масовість погано відбилась на якості і справність зброї багато гірша. В частинах є багато танків Т-34 (важкі, кращі за німецькі). Чужих

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

танків мало. Англійських самолітків багато на карельському фронті. Чужих автомашин дуже багато на фронті і в заплілі. Нові сов. самоліти-одномоторні штурмовики (узброєння їх: 2 кулемети, 2 гарматки, 400 кг. бомб. на площинах крил 4 шт. автомат. гарматок, на форму малих «Катюш»).

Бомбардувальники: навантаження — 500–800 кг. бомб. Ночні бомбарбувальники двохмоторні, обтяження 2.000 кг. бомб [1].

«Катюша» — 16-ти зарядна зброя, діляння реактивних снарядів, запалюється при допомізі електричності. Нім. «Ванюша» — це 6-ти ствольний міномет.

В кожному полку є представник НКВД, які діють в полках по вилловлюванні дезертирів та шкідників.

У всіх відбитих від німців теренах ставлять совіти до мирного населення дозор. Колгоспів в занятих теренах покищо не вводять.

(Вигляд «Катюші»: вантажне панцирне авто, на кузові 16 гвинтових рейок, на них насаджується снаряди. Снаряди викидають запалені електричним струмом, ладується «Катюши» на відповідних базах, виїжджають на позиції та вистрілюють. Уживають їх для поразення живої сили. Для нищення перешкод і бункерів сконструйовано на форму діланія «Катюши» зброю — «Гаврюша», на один набій. Це набой можуть розбивати більші перешкоди).

жовтня 1943

1. Йдеться про штурмовик ІЛ-2 та фронтний пікіруючий бомбардувальник ПЕ-2

ЗІЗНАННЯ

Полоненого красноармійця І<...>. Івана Андрійовича, народженого 1907 р. в с. Благих, Зиморовського р-на Московської області, національності російської жонатий освіта 4 кл. нар. школи, спеціальність тракторист, замешкалий на ст. Іскітім вул. Белякова 35 Новосибірської області.

В армії не служив. Підчас війни був покликаний 13.11.42. до 6-го кавл. запасного полку в м. Татарск Новосибірської обл.

Після 2-місячної підготовки, цей полк був перекинутий на відтинку Смоленська на поповнення розбитого 19 полку 7-ої кавал. дивізії 1-шого кінного корпусу. Цей перший кінний корпус був на відтинку бої під Смоленськом сильно проріджений, дістав знову поповнений і зістав перекинутий під Харків. До нього було долучено 19-ий танковий полк.

Полк І<...>. брав участь у боях на харківському відтинку і був сильно знищений під станцією Сінельніково. Разом з іншими з'єднаннями підступив до північного Донця. В контрнаступі 1943 перший кінний корпус брав участь в боях під Курськом, був знищений настільки, що відправили його в тили Курській обл. на форміровку. На форміровці пробули від кінця квітня до половини липня 1943. При кінці липня цілий корпус був перекинений під Харків, але завернутий з дороги і спрямований на Чернігівщину. В 60 км. від Києва з боєм перейшли Дніпро, брали участь в першому наступі на Житомир, котрий і взяли. Під Житомиром при контрнаступі німців були окружені і пробіглись в сторону станції Малина і Чопович. В боях під Чоповичами розбили німців, пішли в напрямку Коростеня, заняли Коростень і дістали наказ пробиватись, як найдалше на захід.

На відтинку Олеськ — Городниця зєднались з партизанськими відділами Федорова, чи «Сталинское Соединение» (цього не знає). Частина з них піша, як розвідча група з ними. Від Олеська через Рокітно, Клесів ішли в напрямку м. Сарн і здобули його. Від Коростеня на захід не мали більших боїв. В м. Сарнах почався вже тоді формувати польський відділ. Перший баталіон біля 400 чоловік, без зброї, вивезено у напрямку Коростеня, правдоподібно на роботу. З м. Сарни йшли далше через р-ни Володимирець, Коків, Цумань, Ківерці, в напрямку м. Луцька. На ст. Ківерці мали сутичку з нім. частинами. Наступ на м. Луцьк робив полк 7-ої кавал. дивізії і був майже без бою взятий. 2.11. Ескадрон, в котрому служив полонений І<...>.. був спрямований у села в напрямку Торчина, застала їх розвідка від сторони м. Володимира. Взвод полоненого І<...>.. стояв в с. Усичі, Торчинського району. Підчас наступу нім. частин на м. Луцьк, І<...>.. був полонений в с. Краси. Відвезений з початку до м. Торчина, пізнійше Володимира, де

мали примістити його в таборі. Старшина, що його ескортував, випустив його на волю в м. Володимир. Далше ним заопікувалось УПА і примістила в одному селі при родині.

В склад 1-шого кінного корпусу входять зараз: 7-ма, 1-а і 11 кавал. дивізій, танкових зеднань при корпусі зараз немає. Всі дивізії сильно проріджені. Поповнення на західних теренах покищо не практикується в зв'язку з недовірям до людей з заходу. Командиром 1-шого кінного корпусу є генерал-лейтенант Баранов, начальник 7-ої кавал. дивізії, що зараз обороняє м. Луцьк, є ген. Васильов.

Озброєння і склад: 1. «Сталінське Отделеніє» 10—11 чол., стан зброї: кулемет 2—3 автомати (фінки), решта кріси. 2. «Взвод» 30—40 чол., 4 кулемети (в тому 1 максим), до 10 автоматів, 1 ПТРД. (Против-танковое Ружо Дехтярова) решта кріси [1]. 3. Ескадрон 250 чол., 15—20 кулеметів, одне «Отделенне» ПТРД при ескадроні., 4. Крім зброї полків до 10 протитанкових гармат і 3 гармат. Полк нараховує 4 ескадрони, тан. 1000 чол. Фактично 5000—6000 чол. 5-та дивізія нараховує 3 полки. Крім военного складу 1-ий кінний корпус має ще такі відділи: «Особий Отдел» знаходиться при штабі кожної дивізії, має одночасно 1—2 уповноважених по полках (прізвища не пригадає). При «Особ. Отделе» є політвідділ з клітинами в дивізіях і полках, політруків не має. Все полагоджують парторги. Політвиховником є сам керівник.

Сан. Часть.— Очолоє жид — прізвища не знає — звали його Абрамом. Лікарі у 80% також жиди. При кожній дивізії є один завод ДО-ПУ (відділ постачання) в основному постачають командний склад. Організоване постачання є в виді самозаготівлі т. з. окремий відділ на власну руку реквізує у населення харчі в потрібній кількості. Є випадки, що бійці дістають тільки один раз на день їсти. В 1943 багато харчів постачала Америка, як консерви, згущеного молока, кави, цукру, тютюну, сірників. Останньо майже нічого до ЧА не доходить.

Кожний боєць має номінально 42 карбованці оплати в місяць. Фактично ніхто ніяких грошей не одержує., все йде на державну позикку.

Українців в армії дуже мало. Помітне недовіря. Цього ніхто не скриває.

1. «Фінки» — пістолети-кулемети Шпагіна або Дяхтерьова, схожі на фінські «Суомі». «Кріси» — гвинтівки.

ПРОТОКОЛ

Списаний з полонених Червоної Армії, які вирвались з оточення німців між селом Новосілкою і Сосновом.

Дня 8.IV. між Новосілкою і Сосновом (Підгаєччина) німці окружили частину більшовицької армії. З оточення вирвався відділ в числі 400 осіб і подався у ліс біля Носова. Провідником відділу був капітан-москаль. Розтаборившись у лісі, команда відділу рішила поділити відділ на малі групи, розділивши поміж них завдання, які мають виконати в терені. Групу поділено на дві частини: Перша в числі 70 осіб подалась у напрямі Базниківки в Мечишівські ліси, друга — в числі 300 осіб осталась на місці. Посуваючись лісом відділ натрапив на невеличкий відділ УПА, з яким прийняв бій. В бою 15 більшовиків попало в полон і сказали про слідує:

З початком вересня 1943 в Житомирі більшовики доповнювали 350-ту дивізію 60-ої армії, в яку і вони ввійшли. До цієї армії прийнято теж 900 поляків, які втекли на СУЗ і були там їх самотніми інформаторами.

Структура армії

Командний відділ:

1. Командант баталіону, рангою майор-капітан, а навіть ст. лейтенант.
2. Заступник команданта — по політичній лінії.
3. Заступник команданта — по строевій лінії.
4. Командант розвідки.

Полк:

При полку штаб, при ньому 10 енкаведистів, які при кожному командантові роті мають своїх 2-ох відпоручників. Ці знов мають по одному відпоручникові при взводах.

Рота:

Командант роти, партійний організатор політичної роботи і т.п.

Взводи:

Відділи і підвідділи.

Ад. 1. Командант комбата дбає про скмплетування цілого штабу по вказівкам даним йому його генеральним штабом.

Ад. 2. Заступник комбата, який там є по політичній лінії, дбає про зорганізування відповідно своїх членів партії і комсомольців, про їхню вартість в баталіонах ітп. Супроти непартійних і інших він має завдання полагоджувати всякі ферменти навіть серед населення на окупованих теренах.

Ад. 3. Заступник комбата по строевій лінії дбає про боєвий вишкіл війська його виряд і ін. Такий заступник є спецом по всіх військово-вих справах.

Ад. 4. Командант розвідки має завдання розбудувати розвідчу сітку по всім відділам від гори до найменшої військової клітини. Кожна найменша група має свого командира, який під собою має 10 розвідчиків. Завданням розвідчика є ввійти в середовище ворога (село, місто), розвідати про цього сили, заміри, довідатися про настрої населення у відношенні до одних і других. Тут головно мають на увазі бандерівців. Про них питають часто тому, що поляки докладно про них інформують більшовиків. Коли зловлять такого, віддають до рук найближчої клітини НКВД, яка розстрілює його, або коли є час, віддає далі.

Старшини і підстаршини переважно російської національності, партійні. До рядовиків відносяться зле. Кожний старшина забезпечений в одяг, чого не мають рядовики.

5 квітня 1944

Р. 31.

Калушина

Справа: *Схоплення мол. лейтенанта* червень, 1946 р.

М<...>. Миколи

в дні 26.5.1946 р.

ПРОТОКОЛ

Мол. лейтенант М<...>.. Микола с. Петра, уродж. 1922 р. в Алтійському краю (РФСР), руський, освіта 7 кл. НСШ, член ВКП(б), останньо командир взводу гарнізону <...>.

Схоплений роєм відділу «С».

Дня 26.5.46 р. М<...>.. Микола, вертаючи з Болехова до с. Брязи п'яний подорожі стрів жінку, яка йшла до Болехова, заарештував її та провадив до гарнізону. Подорожі М<...>.. зістав зловлений роєм відділу «С» [1].

На допитах М<...>.. не зізнав нічого. Зліквідований дня 26.5.46 р.

Чотовий, що вів допит, знав, де міститься рай. СБ, а також куш і мав можливість Макарова їм передати, однак цього не зробив, а зліквідував його сам.

Постій, дня 20.6.1946 р.

III-171-а

1. Рій — підрозділ УПА, рівний відділенню. Відділами іменовалися повстанські підрозділи.

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 52. — Арк. — 73, 75, 76, 79, 87. (Машинопис, оригінали)

8. Про розправу СБ над радянським військовополоненим (1943 р.)

Копия

СПРАВКА

о некоторых фактах зверских злодеяний бандитов ОУН <...>

2. В октябре 1943 года оуновскими бандитами был захвачен советский летчик - мл. лейтенант Р<...>., 1923 года рождения, уроженец гор. Таганрог, русский, образование 7 классов, оказавшийся на оккупированной территории в связи с вынужденной посадкой самолета, подбитого немцами.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Угрожая смертю, бандиты пытались принудить Р<...> вступить в ОУН — УПА, однако, Р., отверг их предложение, заявив:

«... у вас оставаться не хочу, так как желаю бороться вместе со своими братьями на Востоке за коммунизм».

После многодневных пыток бандиты убили Р<...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 103. — Арк. 99.

(машинопис, копія)

9. Протоколи СБ про допити та покарання бійців вишчувальних батальйонів (1946 р.) [1]

Справа: К<...>. Пилип

стрибок болеківського НКВД

Калушина

квітень, 1946 р.

ПРОТОКОЛИ

К<...>. Пилип, ур.1900 р. <...>, українець, греко-кат., освіта початкова, рільник, жонатий, стрибок болеківського НКВД.

К<...>. Пилип від молодих літ працював вдома на полі. З приходом большевиків в 1939. р. К. починає зразу співпрацювати з большевиками, за що одержує працю в заготскоті. Коли большевики в <...> почали організувати колгосп, він перший записується в члени. Місцеві селяни за те спалили його хату й знищили майно. К., мимо цього, своєї роботи не покинув, а працював докінця з большевиками.

З приходом німців К. довгий час криється, а опісля виїжджає до Німеччини.

З приходом ЧА в Німеччину, К<...>. забирають до армії, а опісля демобілізують 20.12.1945.р. <...> після бльокади [2] припоруючують К<...>. працю десятичника.

Підчас виборів він веде передвиборчу пропаганду в користь большевиків, та проти революційного руху.

Коли большевики організували стрибки в <...>, К<...>. вступив в стрибки. Зразу почав шукати та переслідувати тих господарів, яких підозрівав в співпраці з нами.

Підчас своєї служби спровокував бункер, в якому лікувався ранений стрілець із сотні «Бея» — «Попечений». В селі провокував та вишукував родини підпільників.

Дня 10.4.1946.р. К<...>. забрала та зліквідувала рай. боївка СБ без допиту, підчас облави.

Постій, дня 5.5.1946.р.

III-171-а

1. Під час збройного конфлікту на Західній Україні загинуло 2590 бійців цих формувань.

2. Мається на увазі проведена з 11 січня до 10 квітня 1946 р. оперативно-військова операція «Велика блокада». Практично всі населені пункти зайняли гарнізони армії та ВВ НКВС-МВС. Мобільні групи проводили облави у гірсько-лісовій місцевості (так, у Станіславській області 616 гарнізонів по 10–15 багнетів «прикрили» всі селища, а мобільний резерв нараховував 120 оперпрацівників і 2000 вояків. Втрати підпілля і УПА в області становили 1836 вбитими, 3030 затриманими, 634 здалося). За різними оцінками сили руху опору скоротилися на 40–60%.

Справа: Л<...> Іван с. Миколи

Калуцина

стрибок <...>

квітень, 1946.р.

рожнітівського НКВД

ПРОТОКОЛ

Л<...>. Іван с.Миколи, ур. 1926.р. в <...>, греко-кат, українець, неграмотний, вільний.

Від 14-го року життя був вівчарем, аж до 1944.р. В 1945.р. був в сотні «Заморського». Після трьох місяців дезертирував та крився на власну руку до 13.2.1946.р. В цей день бункер, в якому сидів, спровокував К<...> Павло, який день перед тим зголосився.

Після трьох тижнів був випущений з тюрми та зараз вступив до «істребительного баталіону», який тоді організувався в тому селі.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Дня 12.4. Т <...>. Іван, начальник стрибків с. Суходіл, вислав його разом з М <...>. Петром в ліс по три кріси, які закрив в бункеру сотні «Заморського». Друге завдання Т <...>. дав їм, щоб зв'язалися з повстанцями та сказали, хто там був.

Таки цього дня зв'язалися з надр. боївкою СБ, яка по допиті, на якому до нічого не призналися, їх зліквідувала.

Постій, дня 5.5.1946 р.

III-171-а

Справа Ч:2

Почато 21.V 1946 р.

П <...> Степан

Закінчено 22.V 46 р.

Ком. іст. батальйона.

ПРОТОКОЛ

П <...>. Степан, ур.1925 р. в <...>, нац. укр., осв.4 нар. шк., рільник.

Після закінчення школи пішов на службу до с. Ожидова. В службі я був до приходу більшовиків в 1939 р. За більшовиків я був громадським пастухом в с. Гумніська. З приходом німців мене вислали на роботу до Німеччини. В Німеччині я працював у фабриці літаків в м. Мюнхен. Це була тяжка праця і я по якимсь часі пішов до уряду праці просити о зміну праці, бо та для мене тяжка. За це мене віддали до конц-лагру в м. Дахав. В лагері ми працювали на різних земляних роботах. Там були люди різних національностей. Усіх нас було 50 тисяч. Після розвалу Німеччини на ту територію прийшли американській війська. Усіх в'язнів посортували по національностях. Поляків охотників забирали польські старшини Андерса, які були при американській армії. Відтак всіх відсиляли на місце попереднього проживання. Я виїхав до дому в листопаді 1945 р. Нас усіх більшовики перевіряли на пересильному пункті в Мостиськах. До дому я приїхав 13.XII 1945 р. і зголосився тільки в сіль-раді. До району пішов доперва в лютому 1946 р. Мене зареєстрували і видали «воєнний білет». На воєнкомата мене питали чи я виїхав до Німеччини добровільно, чи мене хтось вислав? Я відповів, що до Німеччини вислав мене вїйт <...> з мойого села. За два дни мене покликали до сіль-клубу де я стріву голово клубу, комсомолку Тихоліз Марію і відпоручницю рай-комсомолу

(прізвища її не знаю, родом зі с. Лянерівка, називається Славка, за німців провадила діт-садок в с. Гумниська). Вона запропонувала мені вступити до комсомолу, пояснила, що комсомол це організація молоді, що комсомольцям легше дістати працю десь в районі і буде мені краще жити. Я погодився вступити до комсомолу. Того вечора були в клубі сходини комсомолців. На них були присутні дві учительки зі с. Гумниська (східнячки), одна дівчина зі с. Ракобути називається Галля, Тихоліз Марія і Славка. Сходинами провела Славка. Вивчали п'ятирічний план Сталіна.

За кілька днів мене викликали до рай-комсомолу, де я стрінувся з другим секретарем комсомолу Різніков Шурою (росіянка, висока блондинка, на правому лиці під оком перець). В приміщенні ще були канцелярійні працівники. Шура пояснила мені значення комсомолу, як я повинен поводитись як комсомолець, повинен бути віршевим хлопцем в селі, не пити, курити, допомагати Рад-владі знищити бандерівців і помагати збирати позику, контингент і т.д. Я підписав заявку вступу і одержав комсомольський білет.

За два дні після цього вислали мене на комсомольський курс до Львову. На курсі були комсомолці з цілої області. Ми мешкали у Львові на ул. Різницькій Ч:6 в готелю. Усіх нас приблизно було до 100 чоловік. Знаю таких: Поцілуйко Марія с. Побужани, Корчуба Марія с. Лянерівка, Якубовський с. Трудовач, Дем'янський Володимир с. Кам'янка. Більш прізвищ собі не пригадую.

Курс задбувався від 21.ІІІ до 10.ІV 1946 р. Щоденно від години 15.30 до 18.30. На курсі викладали «Вітчизнянну війну», географію СССР, Конституцію СССР і про комсомол. Після закінчення курсу нам дали посвідки з оцінками. Я дістав оцінку «посередньо». На заключнім мітінгу голова обл-комсомолу Ткаченко говорив, що комсомолці на місцях повинні боротися з бандерівцями, роз'яснювати їм, шоби голосилися з повиною, а неправних нещадно нищити. Комсомолці рівночасно в селах повинні бути взірцем радянської молоді. На цьому мітінгу виступав комсомолец з Рави Руської, прізвища не знаю.

Він говорив, що в них було багато бандерівців, але він розяснив їм «Звернення уряду» і вони всі прийшли з повиною, за це він стягнув їх родини зі Сибіру. Тому що в них є багато комсомолців, то в тім є йо-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

го великий вклад. Викладач наш Остапенко говорив, що ми повинні якнайбільш втягати до комсомолу нових членів.

Вертаючи до дому я вступив в Буську до рай-комсомолу і зголо- сив свій поворот. В районі сказали мені, щоби я не розповідав нікому про що був у Львові на комсомолських курсах і є комсомолцем, бо коли про це довідаються бандеровці, убють.

17.IV приїхав до Гумніська НКВД-ист Сава (середнього росту, шатин, зачіска до гори, на лівій руці не має трьох середніх пальців, ходить в цивільнім). З ним були: мл. лейтінант НКВД Яковлев (про- зивають його «Якуб») (високий, грубий, рижий, обличчя виступає) і Бодрій - участковий на сс. Гумніська, Вербляни і Чучмани Гумнісь- кі (низький, шатин, зачіска на бік, правдоподібно галичанин). Тоді до сіль-ради закликали Петрицю Степана, Короляка Пилипа, Тихолів Пилипа, Дацків Олексу, Гавлюка Петра, Хрушевич Володимира, Ясь- ків Івана, Чучмана Петра і мене. Сказали нам що ми повинні взяти зброю і охороняти село перед бандитами. Ми з початку не хотіли на це погодитись та коли Сава сказав, що мусите бути стрибками, ми згоди- лися. Чучмана Петра затвердили комендантом. Пояснили нам, що як хто здасть бандеровцям зброю дістане від 3 до 5 років тюрми. На дру- гий день, це є 18.IV привезли нам кріси (руські) і по 20 штук патронів. Видали нам до підпису заяви, приблизно такого змісту:

«Заява — Я боєць істребительного батальйону зі с. Гумніська П. Степан Александрович зобов'язуюся виконувати точно всі прикази учаскового РКМ».

Нашим завданням було перевіряти сторонніх людей на території свого села, вечером нікого з чужих військових чи цивільних до села не пускати, ніччю в селі мала бути варта, а днем усі кріси мали стояти в с/р і коло них двох дижурних. На 1 травня протягом трьох ночей в селі був назначений дижур що 10 хат. Один стрибок і один вартовий. Коли ми були б примітили когось з бандитів, мали стріляти. В цей час в селі були пороблені застави з більшовиків.

Дня 20.IV 46 р. до мене в хату прийшла Вороновська Анна і сказа- ла, що в селі є повстанці і питають за стрибками. В цей час в с/р були, більшовики з сержантом Івановим. Я побіг до них і сказав Іванову, що

в селі є бандити, прийшли в тамтой кінець села. Іванов взяв москалів і стрибків Тихоліз Пирила і Яськів Івана і з ними пішов за повстанцями. У вказанім кінці села не було нікого. Після цього доносу в селі заквартирували більшовики.

29.квітня мене викликав до району комендант істребительних батальйонів Яковлев (мл. лейтінант). Він мені сказав, що я маю бути командантом стрибків в с. Гумниська. Моїм обов'язком є відповідати за всіх стрибків подавати звіти з участі стрибків в облавах і заставах, допомагати війську підчас облав і засідок. Моїм заступником мав бути Чучман Петро. Мені змінив кріса на автомата і дали 90 патронів. Для порозуміння з військом район давав мені числову кличку. Клички змінювались що тижня. Одного тижня нпр.: кличка була 15. Послугувались ньюо так: Коли почув, що хтось іде кликав «стій, пропуск!» він відповідав «9». Я знова відповідаю «6», що разом в сумі давало кличку «15». Яковлев сказав мені, що я повинен в селі слідити за бандеровцями і йому доносити. Доноси я мав подавати через комсомолку Марію. Припоручив мені прослідити Ференца Михайла над потоком, чи до нього не заходять бандеровці, чи богачі часом не заносять харчі до бідаків, а бідаки їх передають бандеровцям. Доноси я мав підписувати своїм правдивим ім'ям на адресу «Капітан».

Дня 13.V 1946 р. викликали до району НКВД всіх повернутих з Німеччини. Там кожного випитували де працював в Німеччині? і чи поїхав охочо на працю до Німеччини? Я зізнався, що мене вислав до Німеччини на працю вїт <...> силою. Працював з початку в м. Мюнхен, а опісля в конц-лагері Дахав. Зізнання моє списував НКВД-ист Коробов.

Від дня 15.V 46 р. мене назначили головою клубу в с. Гумниська.

Я доніс Яковлеву, що ніччю з 18 на 19.V приходили до хати Когут Тараньки двох бандитів і питали що нового в селі. Про це я довідався від Параньки. Донос я подав через Тихоліз Марію. Більше не доніс нічого. Тому, що в селі постійно квартирує військо, бандеровці до села не доходять.

Комсомолці в моєму селі є такі: Іванів Янка і Ольга Гураль (обі учительки) і Тихоліз Марія. На цьому протокол закінчено.

Постій 4.VI 1946 р.

Допитав: - Макар.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Справа: К<...>. Дмитро с. Івана
стрибок в <...> червень, 1946 р.
Рожнітівського району

Калушина

ПРОТОКОЛ

К <...> Дмитро с. Івана, ур. 1926 р. в <...>, українець, греко-кат., вільний, мало грамотний, стрибок в с. Сухоїдл, Рожнітівського р-ну.

Дня 12.6.1946 р. в лісі «Бездежа» біля с. Суходола зловлено стрибка К. Дмитра, який вийшов в ліс на розвідку.

К <...>. Дмитро за німецької окупації був злодієм. Зимою 1946 р. добровільно вступив до «істребительного баталіону» в родинному селі. під час своєї служби брав активну участь в облавах разом з большевиками та переслідував наш визвольний рух.

На допитах не признався до нічого.

Дня 14.6.46 р. зістав зліквідований рай. боївкою СБ.

Постій, дня 20.6.1946 р. III-171-а

Справа: Ст. булавний «Кармелюк»
нач. «істребительного баталіону»
в с. Лоп'янка, Рожнітівського р-ну

Калушина
червень, 1946 р.

ПОВІДОМЛЕННЯ

ст. булавний «Кармелюк», ур. 1919 р. в с. Лоп'янка, Рожнітівського р-ну, і там замешканий, українець, греко-кат., освіта 7 кл. НШ, рільник, жонатий, військовий.

«Кармелюк» (прізвища не подано) в 1943 р. пішов до УНС-у [1] та закінчив «Підстаршинську Школу» (курінь «Гайдамаків»).

В 1944 р. відійшов разом з пор. «Чмеликом» в Коломийщину. В Коломийщині був чотовим «Підстаршинської Школи».

Весною 1945 р. заскочений в бункері большевиками сильно відбивався гранатами так, що з 8-ми чоловік він тільки один вийшов живцем. В цьому бункері загинув сл. п. пор. «Чмелик».

Літом повернув до рідного села, але хворий умово. Весь час крився на власну руку.

Зимом 1946 р. зголосився до органів НКВД та відразу почав активно працювати з більшовиками. В родинному селі видав всі бункри та харчі. Ходив з більшовиками на облави та тероризував родини підпільників.

Дня 19.5.1946 р. «Кармелюк», п'яний, зайшов до Мельникович Насті. В помешканні через необережність розірвалась граната та розірвала його на місці, а Мельникович Настю тяжко ранила, яка через три дні померла в шпиталі.

Постій, дня 25.6.1946 р.

Ш-171-а

1. Влітку 1943 р. в Галичині через наближення рейдувочого радянського партизанського з'єднання С. Ковпака створюється Українська народна самооборона (УНС, 5–6 тис. бійців до кінця 1943 р.). Брала участь в боях з радянськими партизанами і Армією Крайовою. На базі УНС створено Групу УПА «Захід».

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 52. — Арк. 111, 9, 12–14, 18, 19.

(Машинопис, оригінали)

10. Протоколи СБ про покарання комсомольських активістів (1946–1949 рр.) [1]

Справа: М<...>. Володимир

Калуціна

с. Бориса, комсомолец червень, 1946 р.

боlexівського ЛКСМУ

ПРОТОКОЛ

М<...>. Володимир с. Бориса, ур. 1928 р. в <...>, українець, греко-кат., освіта 3 кл., рільник, вільний, комсомолец боlexівського РК ЛКСМУ.

М<...>. Володимир до часу німецької окупації жив вдома коло батьків. З приходом німців виїхав в Німеччину на роботу, через важкі обставини вдома, в Німеччині працював до 1945 р.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Після повороту додому працював коло родичів.

В січні 1946 р. Медешко почав контактуватися з більшовиками та вступив в члени ЛКСМУ. В місяці лютому почав вести ворожу нам пропаганду та розвідку за повстанчим рухом. По селі розвідував за бункерами та привідався ночами, від кого беруть повстанці харчі. За добру роботу більшовики поставили його начальником стрибків та головою клубу.

Коли більшовики вибрались із села, він zorganizував 5 молодих хлопців до комсомолу. В селі говорив, що мусить винищити всі про-яви «бандерівського» руху в своєму селі. Два рази, після його всипи, більшовики робили облаву на ліс біля с. Витвиця, де квартирувала рай. боївка СБ.

Дня 24.5.46 р. рай. боївка СБ пішла арештувати М., однак він був хворий на тиф так, що не можна було забрати, тому зістав зліквідований на мокро.

Постій, дня 20.6.1946 р.

III-171-а.

1. Під час протистояння в регіоні загинуло 209 комсомольських працівників

Справа: С<...>. *Євфрузіна Василівна*

*українка, освіта 5 кл. нар. школи, вільна,
комсомолка — секретар первинної
комсомольської організації с. Воля Якубова.*

ПОВІДОМЛЕННЯ

С<...>. Євфрузіна Василівна, ур. 1930 року в <...>, українка, освіта: 5 кл. нар. школи, вільна, комсомолка — секретар первинної комсомольської організації в с. Воля Якубова, Підбузького р-ну, Дрогобицької області.

По скінченню народної школи живе при батьках, допомагаючи їм в праці на ріллі. В 1946 р. вступає на службу до селянки Блажкевич Наталії с. Воля Якубова, в якій працює до травня місяця 1949 р.

В травні місяця 1949 р. вступає в комсомол і рівночасно зістає назначеною райкомом комсомола, секретарем первинної комсомольської організації та зав. клубом в с. Воля Якубова.

Як комсомолка, являється послухним зряддям окупанта і з всецілою завзятою виконує всі його зарядження. Для підтвердження цього свідчить слідуючі факти:

а) З початком липня місяця 1949 р. висловилася до своєї господині Блажкевич Наталії, в якій дальше перебувала на квартирі, а та виганяла її з хати, так: «Не виганяй мене з хати, бо як хочеш то ти ту хату лишиш і опинишся на Сибірі. Я знаю, що до тебе заходили партизани».

Про це відтак, С<...>. Євфрузіна розказала оперробітничкові мґб Волову, цей заборонив Блажкевич Наталії виганяти більше Євфрузіни з хати.

б) Продовж цілої своєї комсомольської діяльності в с. Воля Якубова, викликувала місцеву молодь в приміщення с/ради, де разом з комсоргом обішанками і погрозами старалась втягнути в члени комсомолу.

в) Ввесь час в клубній стінгазеті, яку сама редагувала, критикувала селян, котрі саботували колгоспну працю, а тим-самим, протиставились колгоспному закріпощенню, називаючи їх ледарями.

Жертвою такої критики впало дуже багато селян, що і сама С<...>. Євфрузіна підтверджує це в своєму звітуванні на III районній комсомольській конференції, яка відбулася 12.IX.1949 р. в м. Дрогобичі. (Звіт залучено до повідомлення).

Слід відмітити, що при кінці червня місяця 1949 р. українські повстанці-революціонери дали С<...>. Євфрузіні усне повідомлення при чому заявили їй, коли буде дальше продовжувати свою злочинну діяльність проти українського народу, буде покарана за це карою смерті.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Однаке це упімнення було безуспішне.

Дня 13.IX. 1949 р. С<...>. Євфрузина караючою рукою українського народу через українських повстанців-революціонерів, революційним судом зістала засуджена на кару смерти через повішення.

Постій, дня 15 вересня 1949 р.

*ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 52. — Арк. 51, 52
(Машинопис, оригінали)*

II. Повідомлення про каральні заходи СБ по відношенню до колгоспних активістів (1948 р.)

Справа: Г<...>. Василь Федорович, Мединицький р-н
<...> червень, 1948 р.
ініціатор колгоспу

ПОВІДОМЛЕННЯ

Г<...>. Василь Федорович, ур. 1898 р. <...> українець, освіта: 4 кл. нар. школи, жонатий, 3 дітей, рільник голова ССТ.

Г<...>. Василь Федорович на протязі деякого часу за польської окупації ЗУЗ, був симпатиком КПЗУ. З приходом другої большевицької окупації, назначено його головою ССТ.

Осінню 1947 р. вчасі колгоспної кампанії в с. Ріпчиці, він третій в ряду добровільно вписався до колгоспу, про що признався українським повстанцям-революціонерам весною 1948 р.

В березні м-ці 1948 р. українські повстанці-революціонери попередили його, щоб перестав бути колгоспником, та щоб не ініціював роботи в колгоспі. Він на це погодився і обіцяв, що до колгоспу не піде вже працювати. Однак не так зробив, як обіцяв. Після попередження, він почав критися перед повстанцями. З колгоспом не пірвав, а дальше проводив проколгоспну агітацію.

Весною до кооперативи <...>, привезено мануфактуру та жіночі хустини, які призначено для розпродажі селянам цього ж села. Г<...>. Василь, як голова ССТ зарядив, щоб ці хустини і мануфактуру продавати тільки колгоспникам, а хто хоче купувати, то нехай впишеться до колгоспу.

Вчасі весняних робіт попереджено його вдруге через рідню, щоб перестав працювати в колгоспі і вести проколгоспну агітацію. Однак і це попередження не вплинуло на нього.

Г<...>. Василь Федорович не хотів діяти за вказівками українських повстанців-революціонерів та не хотів слухати їх попереджень, тому покарано його, як ініціатора колгоспу, карою смерті. Кару виконано дня 10.VI.1948 р.

Постій, дня 14 червня 1948 р.

І. За даними КДБ УРСР (1973 р.) учасниками ОУН та УПА було ліквідовано: голів колгоспів — 314, колгоспників і селян — 15355.

Справа: Б <...>. *Іван Степанович*, Мединицький р-н,
<...> липень, 1948 р.
ініціатор колгоспу.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Б <...>. Іван Степанович, уроджений 1923 р. в <...>, українець, вільний, освіта: 4 кл. нар. школи, рільник, демобілізований з ча, голова с/ради.

Б. <...>. Іван Степанович зівстав демобілізований з ча весною 1947 р. В липні м-ці 1947 р. він вкрав збіжжя в жінки з с. Волоща, Мединицького р-ну, за що зівстав арештований. По тижневі часу зівстав звільнений. Осінню 1947 р. намовляв селян, щоб вибрали його головою с/ради. Вибрано його головою с/ради, як хотів. Всі большевицькі зарядження виконував точно. Для цього, щоб мати у селян довір'я і вплив, він на сесіях голів с/рад в райцентрі виступив в обороні селян, перед членами парткабінету та виконкому, чим добився своєї мети між селянами.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Вчасі колгоспної кампанії він у своєму селі почав вести прокол-госпну агітацію. Між іншим, як большевики гонили селян виконувати норми лісовивозки, він вказував селянам вписуватись до колгоспу і тоді не будуть виконувати норми і ніхто до них не буде мати права. В цей спосіб підступав до багато селян.

В травні м-ці 1948 р. українські повстанці-революціонери попередили його, щоб не вів агітації за вступом до колгоспу. Попередження не послухав, своєї лінії не змінив.

В червні м-ці 1948 р. попереджено його вдруге українськими повстанцями-революціонерами і проведено з ним на цю тему 2-годинну гутірку. І це попередження, як і попереднє не вплинуло на нього. Зараз таки другого дня, після попередження (другого) звернувся до селянина, якого виганяв на лісовивозку, впишися до колгоспу, тоді не поїдеш возити ліса, а як ні, то будеш здихати в лісі коло норми.

Своїм довіреним людям говорив, що не боїться нікого і нічого. Він сам і як шос то він втікне в світ.

25.VII.48 р. Б<...>. Івана Степановича, як підлого зрадника українського народу, покарала смертю справедлива рука українських повстанців-революціонерів.

Постій, дня 14 вересня 1948 р.

Справа: *В. Анастазія*, Мединицького р-ну,
ж. Петра <...>, липень, 1948 р.
ініціатор колгоспу.

ПОВІДОМЛЕННЯ

В. Анастазія, жінка Петра, ур. 1908 р. в <...>, українка, освіта: 2 кл. нар. школи, замужна, бездітна.

В. Анастазія разом із своїм мужем Петром в 1945 р. втекла зі села до райцентру, побоючись кари за співпрацю мужа з большевиками (про що її мужа підозрювало населення села). В райцентрі її муж ходив зі зброєю.

В 1947 р. вона разом з мужем повернулася додому, щоб жити на своєму господарстві. По короткому часі їх мешкання в селі, до них прибули українські повстанці-революціонери в справі їх попередження. Її попередили, щоб вона в селі жила чесно та не займалася жодними політичними справами на користь ворога. Вона разом з чоловіком обіщали жити чесно між громадянами села та говорила, що до нічого вже не будуть торкатися.

В 1948 р. вчасі колгоспної кампанії в <...>, вона добровільно вписалась до колгоспу, як рівно ж намовляла до цього своїх ближчих та дальших сусідів. Вона ходила поміж хати та вела агітацію, щоб селяни вписувались до колгоспу сьогодні чи завтра, а в колгоспі таки будете, шкода вашої спекуляції. Зорганізувавши колгосп большевики наставили її секретарем колгоспу.

Дня 24 липня 1948 р. прийшли повстанці до її мужа в справі його ініціативної роботи в організуванні колгоспу. В. Анастасія не хотіла їм відчинити дверей, говорячи, що тільки тоді відчинить, як побачить між ними Полякова (нач. ро мґб). Коли повстанці почали силою добуватися до хати, вона кричала, що подзвонить до нач. Полякова і питає, чи можна нічю розбивати її двері. Дізнавшись, що це повстанці (до того часу вдавала, що не знає їх), інформувала їх, що муж пасе коні. Мужа в тому часі повстанці зловили біля одорога, поза який він підсувався до них. При запиті: «Де автомат мужа?», підтвердила, що муж має автомат, тільки вона не знає де він його заховав. Коли побачила гранати, які забирано від її мужа, то закричала: «Ой» і більше нічого не хотіла говорити.

Дня 24.VII.48 р. В. Анастасію покарано карою смерти за підлу її роботу проти українського народу, як ініціаторку колгоспу, справедливою рукою українських повстанців-революціонерів.

Постій, дня 15 вересня 1948 р.

*ДА СБУ — Ф.13. — Спр. 376. — Т. 52. — Арк. 31, 32, 36.
(Машинопис, оригінали)*

3.4. Оперативно-бойові підрозділи СБ ОУН.

Диверсійно-терористична робота

1. Інструкція для бойки СБ (1944 р.)

Копія

Перевод с украинского

ИНСТРУКЦИЯ №2

Для боевок СБ [1] на территории Калушского округа

1. Каким должен быть боевик:

Участники боевки (боевари) должны быть людьми организованными и в отдельных случаях могут быть активные симпатки, которые имеют за собой хорошее прошлое. Боевик должен быть идейным, смелым, здоровым морально устойчивым со всех точек зрения. Боевик должен быть смелый и храбрый в бою и беспощадный к врагам Украины. Боевик должен быть человеком интеллигентным и всесторонне развитым. Боевик должен знать военное обучение как различные сборы, повороты и обращения с винтовкой и команды.

2. Задачи боевиков:

Боевики являются охраной для руководителей и одновременно выполнять различные поручения руководителей. При встрече с врагом боевик должен быть отважным и достойным собратом в бою и не покидать своих друзей, а стать отважно в их стороне. Боевик не должен оставлять своих друзей раненых во время боя, а оказать им помощь. О работе, которую боевик выполняет не должен говорить никому лишь своим руководителям. Боевик не должен даться живым в руки врагу. Такой боевик перестает быть членом организации и одновременно становится изменником Украинской нации.

3. Отношение боевиков к руководителям и поведение на территории:

Боевики полностью подчинены своим руководителям и одновременно другим руководителям и референтам округа или уезда. Для окружных боевиков руководителями являются не только их округа, а

и из уездов. Для уездных боевиков являются старшими не только уездные руководители и их референты, а и все районные руководители и их референты.

На территории поведения боевика должно быть моральным со всех точек зрения. Боевикам не разрешается ни кого наказывать самим без поручения своих руководителей никакими карами. Боевик не должен приказывать на территории ни станичным, ни другим руководителям сетки.

4. Боевик обязан:

При аресте должен соответственно подготовиться. Боевик должен иметь при себе шнурки, чтобы при необходимости связать. При аресте должны следить за каждым движением арестованного, чтобы он не набросился на боевика и не убежал. За освобождение арестованного из под стражи боевик карается расстрелом. Во время дежурства возле арестованного не разрешается спать, все время держать оружие наготове.

5. Ответственность и дисциплина:

Боевики подлежат ответственности и должны быть дисциплинированными. За привлечение боевиков к ответственности строго наказывать. За незначительные проступки боевиков: как непослушание или не точное выполнение приказов карается физическими мерами: как стойка, марш или голодовка. <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 22. — Арк. 201.

(Машинопис, копія, переклад з української)

1. Боївки — оперативно-бойові підрозділи СБ (БСБ). Їх провідні завдання:

- участь у бойових сутичках із військами та співробітниками правоохоронних органів противників;
- розвідувальні та диверсійні акції;
- охорона та забезпечення життєдіяльності керівного складу провідів ОУН і референтур СБ;

- затримання, конвоювання й охорона підслідних;
- терористичні акти проти особового складу спецслужб противника, учасників їх агентурного апарату, функціонерів офіційних структур радянського режиму, активу;
- виконання смертних вироків «революційних трибуналів», акцій залякування;
- дії від імені силових структур радянської сторони з метою їх компрометації та оперативної розробки підозрілих учасників підпілля.

Боївки створювалися при референтурах СБ від Центрального до районного проводів включно. Усталеної штатної їх чисельності не існувало. У середньому особовий склад БСБ коливався від 2–3 до 10–12 бойовиків залежно від рівня референтури, специфіки завдань, місцевих умов, однак вони могли налічувати і декілька десятків бійців. Боївки, зазвичай, були добре озброєні. В одному з інструктивних документів на БСБ чисельністю до відділення (10–12 осіб) рекомендувалося мати 1–2 ручних кулемети, автомати, пістолети, не менш 2 ручних гранат на чоловіка, мотузки для в'язання бранців. Залежно від завдань БСБ отримували вибухівку та інші диверсійні засоби. Частина командного складу БСБ пройшла навчання у старшинських (офіцерських) школах УПА.

Боївки комплектувалися добірними, перевіреними воляками. Боївкарі СБ повинні обов'язково бути членами ОУН (у виняткових випадках — «активними симпатиками»), мати бездоганну репутацію, високу ідейність, сміливість, моральну стійкість із притаманною безкомпромісністю до ворога, дисциплінованістю й субординованістю, конспіративністю. Заборонялося потрапляти живим до рук ворога. Боївкарі мали бути фізично й інтелектуально розвинутими, добре володіти зброєю. За дезертирство, невиконання наказів, крадіжки вони підлягали stratі. За менш серйозні провини на них накладалися додаткові заняття зі стрійової або кросової підготовки, позбавлення їжі тощо.

Оперативно-бойові підрозділи СБ брали участь у численних сутичках з підрозділами радянських військ та органів НКВС—НКДБ. Як

правило, вони діяли із засідок, нападали на невеликі групи противника, здійснювали терористичні акти проти його командного складу. Вдавалися БСБ і до диверсій на промислово-транспортних об'єктах, машинно-тракторних станціях, у колгоспах та радгоспах. З 1944 р. зростає кількість підривання залізничного полотна, мостів, станційного майна. Найбільш уражені диверсіями стали райони Полісся та наближені до державного кордону залізничні відтинки Прикарпаття. Найрезонанснійшою збройною акцією під час війни, до якої були причетні бойовики СБ, став напад на кортеж командувача 1-го Українського фронту генерала армії М. Ватутіна: 29 лютого 1944 р. біля с. Милитин на півдні Рівненської області його обстріляно загonom українських повстанців. У результаті командувача важко поранено і він помер у Києві 15 квітня.

Специфічною формою діяльності боївки СБ було камуфлювання під представників силових структур противника (виступи «лід маскою советів»). Для імітації радянських військовослужбовців налагоджувався збір обмундирування, документів, нагород і зброї. Наказ для рефрентур СБ військових районів запліла УПА та представникам СБ у станичних організаціях від 29 травня 1944 р. вимагав «усі ворожі документи, комплекти військового радянського одягу» висилати керівництву Як зазначалося, однією з основних функцій БСБ були терористичні акти стосовно представників влади, активу, інших осіб, які розглядалися як нелояльні, або з метою залякування населення, підтримки контролю над ним.

У післявоєнний період БСБ стали головною ударною силою руху опору. Одним з їх різновидів були «міські» БСБ.

2. Про організацію, завдання та діяльність боївки СБ (1943–1944 рр.)

Копія

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого КИРИЛЮК А.С., 1924 года рождения <...>

<...> Имеет псевдоним «ГАМАЛИЯ» И «РУБАЧ»
от 27 июня 1944 года

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

(Допрос начат в 16-00)

ВОПРОС: Где, когда и при каких обстоятельствах вы вступили в ряды участников так называемой, УПА?

ОТВЕТ: До начала советско-германской войны я проживал совместно с отцом, помогал ему в сельском хозяйстве. Как только наш район был оккупирован немецко-фашистскими войсками, мой отец <...> представителями немецкой администрации на общем собрании крестьян был назначен старостой села Карпилевка, Ровенского района.

В феврале месяце 1942 года при содействии отца, я был назначен начальником пожарной охраны того же села и проработал на этой должности до июня 1942 года.

В конце июня 1942 года в нашем селе остановилась «боевка» Ровенского надрайона ОУН, возглавлявшаяся руководящим работником ОУН под псевдонимом «ХОЛОДНЕЧА». В состав «боевки» вошло 95 человек, в основном молодежь из сел Ровенского района.

Участники этой «боевки», под видом украинских партизан вели террористическую деятельность по заданию руководства надрайона ОУН, направленную против советских партизан и лиц высказывавших свои симпатии к Советской власти.

Командир «боевки» «ХОЛОДНЕЧА» предложил мне вступить в «боевку». Посоветовавшись с отцом я дал согласие стать участником «боевки».

«ХОЛОДНЕЧА» тепло принял меня, рассказал о необходимости мне, как молодому украинцу, бороться за «самостийну» Украину и тут же вручил мне винтовку и 130 патронов, предупредив, что впредь я буду иметь псевдоним «ГАМАЛИЯ».

В первых числах июля 1942 года «боевка» выступила из нашего села и начала оперировать по селам Ровенского района.

Наряду с националистической пропагандой в селах, мы проводили военные занятия с молодежью, обучая последнюю обращению с оружием.

Находясь в «боевке» и общаясь с активными оуновцами, у меня началось постепенно складываться националистическое мировоззрение. Мне казалось, что все население западных областей Украины только и мечтает о создании «самостоятельной» Украины. Я не понимал, что еще в тот период вся деятельность оуновцев зиждется на беспощадном терроре и запугивании основной массы крестьянства.

В «боевке» я пробыл до октября 1942 года и в связи с болезнью я был отпущен домой.

Прибыв к себе в село я слег и пролежал в постели до конца 1942 года. Выздоровев я стал искать связей с оуновцами, решив вновь принять активное участие в борьбе за «самостийну» Украину.

Долго искать этих связей мне не пришлось, так как в марте 1943 года я был вызван к районному коменданту СБ — «МАКАРУ» который остановился в нашем селе.

«МАКАР», побеседовав со мной о моем участии в «боевке» «ХОЛОДНЕЧА» и о желании снова принять участие в работе оуновцев, предложил мне вступить в созданную оуновцами, так называемую, службу безопасности. Не долго задумываясь я согласился.

ВОПРОС: Расскажите о вашей деятельности, как участника СБ?

ОТВЕТ: «МАКАР», похвалив меня за мое быстрое согласие, тут же выдал мне автомат, пистолет «ТТ» с боепатронами и две гранаты, обьявив при этом, что с сегодняшнего дня я буду являться личным адъютантом «МАКАРА».

До мая 1943 года я разъезжал вместе с «МАКАРОМ» по селам Ровенского района. В мои обязанности входило выполнение поручений «МАКАРА» и охрана его.

Остановливаясь в селе, обычно «МАКАР» через меня вызывал к себе местный оуновский актив и разведчиков СБ, детально выяснял настроение местных жителей, ход поставок в УПА, количество и фамилии советских военнопленных, бежавших из немецких лагерей и проживавших в данном селе.

Вместе со мной сопровождали «МАКАРА» два участника СБ «ОЛЫКО» и «ЧЕПЧИК».

После отъезда «МАКАРА», в село прибыла «боевка» и по заданию «МАКАРА» уничтожала лиц из местного населения, высказывавших недовольство УПА и советских военнопленных, бежавших из немецких лагерей.

В мае 1943 года «МАКАР» вызвал меня к себе и заявил, что он очень доволен мной, а поэтому считает, что я вполне справлюсь с обязанностями коменданта «боевки» Ровенского района СБ, причем официально я буду именоваться «начальником полицейского исполнительного отдела».

На мой вопрос, что конкретно будет входить в мои функции, «МАКАР» заявил мне следующее:

«Для того, чтобы ОУН могла вести борьбу за создание «самостоятельной» Украины, необходимо уничтожить всех врагов оуновцев. А для этого нужно иметь всюду глаза и уши. Вот для чего и создана служба безопасности, состоящая из референтуры разведки, которая имеет в каждом селе своих разведчиков и «боевки» в составе 10–12 человек, непосредственно расправляющихся с нашими врагами.

В целом на службу безопасности руководство ОУН возложило следующие обязанности:

1. Уничтожать всех «врагов» УПА и ОУН, которыми являются поляки, чехи, евреи, комсомольцы, коммунисты, офицеры и бойцы Красной Армии, работники милиции и лица из местного населения, высказывающие свои симпатии к Советской власти.
2. Задерживать и расстреливать всех военнопленных офицеров и бойцов Советской Армии, бежавших из немецких лагерей.
3. Уничтожать вместе с семьями всех уклоняющихся от службы в УПА, сжигая их дома и отбирая имущество.
4. Следить за населением нашего района, чтобы оно своевременно выполняло поставки с-х продуктов для УПА, применяя физические репрессии в отношении саботирующих поставки. Под физическими репрессиями подразумевается расстрелы и экзекуция.

5. Выявлять и расправляться с лицами ожидающими прихода частей Красной Армии.
6. Уничтожать по заданию руководства ОУН всех лиц, не интересуясь степенью их виновности.
7. Наиболее «опасных врагов» — коммунистов и работников НКВД, не допрашивая их лично, передавать «МАКАРУ».

Основа нашей работы — это преданность делу ОУН. Пусть у вас не дрогнет рука, когда вы видите мучения своей жертвы. Помните, что чем больше уничтожите врагов, тем ближе час нашей победы».

Выслушав «МАКАРА» я понял, что на меня возлагается работа, которая меня интересовала и к этому же вполне устраивала, так как я мог жить дома, не боясь быть призванным в УПА, куда идти я не хотел в виду слабого состояния здоровья.

В тот же день мы с «МАКАРОМ» поехали в с. Зарицк, Ровенского района. В этом селе «МАКАР» представил мне участников «боевки»: <...>.

Таким образом в состав моей «боевки» стало 9 человек.

Далее «МАКАР» вручил мне список на 36 человек жителей с. Грушевица и предложил всех до единого человека расстрелять.

Не став спрашивать «МАКАРА» о причинах их расстрела я собрал участников «боевки» и тут же выехал с ними в с. Грушевицы.

Приехав в село я установил, при помощи местных жителей, где проживают лица, занесенные «МАКАРОМ» в список, как только стемнело, мы начали заходить в интересующие нас дома и выстрелами в упор расстреливать людей. Всего в течение 2-х дней в с. Грушевица, Ровенского района, мы убили около 36 человек, трупы которых бросили в этом селе.

Ни одного из убитых нами людей лично никогда не знал ни в лицо, ни по фамилии. В чем они виновны так же ни я, ни остальные участники «боевки» не были осведомлены. Это нас не интересовало. Мы выполняли приказ районного коменданта СБ «МАКАРА».

Больше каких-либо убийств ни я лично, ни под моим руководством, участники «боевки» не совершали. Это объясняется тем, что в

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

октябре 1943 года я заболел воспалением почек и с разрешения районного коменданта СБ «МАКАРА» отправился домой в с. Карпиловку, где снова слег в постель, пролежал до марта 1944 г.

ВОПРОС: кому вы передали обязанности коменданта «боевки»?

ОТВЕТ: «МАКАР» приказал мне передать обязанности коменданта «боевки» упоминавшемуся ранее участнику СБ — «НАДИЯ».

ВОПРОС: Что вам известно о деятельности вашей «боевки» под временным руководством «НАДИЯ»?

ОТВЕТ: Мне известно, что во время моей болезни участники моей «боевки» под руководством «НАДИЯ» продолжали свою террористическую деятельность, выполняя мои указания районного коменданта СБ «МАКАРА» по уничтожению неугодных ОУН людей.

Я знаю со слов «МАКАРА», что всего моей «боевкой» уничтожено свыше 140 человек украинцев, поляков, русских и чехов, среди которых значительное количество было советских военнопленных, бежавших из немецких лагерей.

ВОПРОС: Когда и где вы принимали участие в боях против советских войск?

ОТВЕТ: В середине марта 1944 года я получил задание от «МАКАРА» срочно прибыть к нему в с. Зарицк, Ровенского района. Я сразу явился к нему. «МАКАР» предложил мне вновь принять командование «боевки». я отказался, мотивируя свой отказ слабым состоянием здоровья.

Не успев еще побеседовать с «МАКАРОМ» я услышал выстрелы и сигналы тревоги. «МАКАР» всунул мне в руки винтовку и мы бежали к лесу вблизи с. Зарицк. Там я узнал, что идет бой между куренем под командованием «ГОНТЫ» в составе 350 человек и маленьким подразделением Красной Армии, под натиском которого курень «ГОНТЫ» отступал в глубь леса.

Потеря несколько десятков человек убитыми и ранеными курень скрылся в глубине леса, откуда «МАКАР» отпустил меня домой, предупредив, что как только я выздоровлю, то обязан немедленно явиться к нему.

Я отправился в с. Карпиловку, где в мае месяце 1944 года был арестован.

Записано с моих слов верно, мне прочитано, в чем и расписываюсь.<...>

Допросил: Зам. Нач. Отд. Обб. [1] НКВД УССР

Ст. лейтенант Госбезопасности (Вайсберг)

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 29 — Арк. 56—58, 59, 61—62.

(Машинопис, копія)

1. Відомчим наказом №0022 від 17 березня 1942 р. створюється відділ з боротьби з бандитизмом (ББ) НКВС УРСР (з 1944 р. — Управління ББ). Його куратор — відділ боротьби з «політичним бандитизмом» (насамперед формуваннями ОУН та УПА) Головного управління боротьби з бандитизмом НКВС СРСР.

Управління ББ НКВС УРСР мало три оперативні відділи (перший безпосередньо протистояв націоналістам, другий боровся з дезертирством, третій здійснював слідчі дії), підрозділи у справах репатріації, радіозв'язку, кураторства над винищувальними батальйонами, а також інформаційно-обліковий підрозділ. Відділи ББ створювалися в обласних Управліннях НКВС, відділення — у районних апаратах. Так, станом на початок 1945 р. штат відділу ББ УНКВС по Волинській області нараховував 48 одиниць, у райвідділах по цій лінії працювало 112 співробітників.

3. Про терористичну діяльність бойки СБ «Рубача» (1943—1944 рр.)

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР

Комиссару Государственной Безопасности 3 ранга тов. РЯСНОМУ

г. Киев

Об аресте бандита Кирилук А.С.

УНКГБ Ровенской области арестован бандит Кирилук А.С., 1924 года рождения, уроженец и житель Ровенского района, украинец.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

По данным агентуры и показаниям самого Кирилюк установлено, что он является комендантом СБ ОУН по Ровенскому району, под псевдонимом «РУБАЧ» и имел в своем распоряжении вооруженную карательную группу СБ, в количестве 9 человек.

Как показал Кирилюк, под его руководством ми по указаниям начальника исполнительного отдела при СБ ОУН, известного бандита под кличкой «МАКАР», этой группой в 1943—44 г.г. по селам Ровенского района было зверски уничтожено более 70 семей мирных жителей за лояльное отношение к органам Советской власти и отказ помогать бандгруппам УПА. Намеченные жертвы предварительно подвергались жестоким пыткам, а затем умерщвлялись. Лично Кирилюк уничтожил 10 семей мирных жителей и советского военнопленного.

При аресте Кирилюк отобран автомат, пистолет и гранаты.

Следствие по делу Кирилюк закончено Кирилюк передан УНКВД Ровенской области.

Народный Комиссар Государственной Безопасности УССР

Комиссар Государственной Безопасности 3 ранга (САВЧЕНКО) [1]

«16» июня 1944 г.

№1019/с

г.Киев

ДА СБУ. — Ф.2. — Оп.87. Спр.78. — Арк.160.

(машинопис, оригінал)

І. Савченко Сергій Романович (1904, м. Скадовськ Таврійської губернії — 1966). В органах держбезпеки з 1921. В вересні 1941 — січні 1942 фактично очолював НКВС УРСР, в 1943—1949 нарком (міністр) державної безпеки республіки. Генерал-лейтенант (1945). У подальшому на керівних посадах в центральному апараті МВС-МДБ СРСР, заступник глави МДБ СРСР. У лютому 1955 звільнений за службовою невідповідністю.

**4. Доповідна записка Народного комісара державної безпеки УРСР
про маскуванія боївок СБ під радянських військовослужбовців
(січень 1945 р.)**

*Народному комиссару внутренних дел УССР
Комиссару государственной безопасности 3 ранга тов. РЯСНОМУ*

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

об ухищрениях, применяемых бандитами ОУН — УПА.

Возросший удар органов НКВД-НКГБ по разгрому оуновского подполья и бандформирований УПА и усилившееся, в связи с этим, стремление население западных областей Украины к оказанию активной помощи нашим органам и войскам, понуждают СБ и руководителей бандформирований УПА, при проведении своих бандитских налетов, становиться на путь провокационных ухищрений и маскировки бандитов под бойцов и офицеров Красной Армии, войск НКВД и сотрудников НКВД и НКГБ.

Бандиты, прикрываясь формой войск Красной Армии и наших органов, зачастую с орденами и медалями Советского Союза, группами появляются в селах и под видом офицеров и бойцов Красной Армии или сотрудников НКВД-НКГБ, в ряде мест проводят свою террористическую и другую подрывную деятельность, уничтожают низовой советско-партийный актив, официальных работников наших органов, агентурно-осведомительную сеть и членов их семей.

Находясь под постоянным страхом возрастающего внедрения нашей агентуры в ОУН и бандформирования УПА, СБ прибегает к убийству всех лиц, вызывавшихся по каким бы то ни было причинам в органы НКГБ и НКВД. Семьи заподозренных в связях с нами, как правило, также уничтожаются СБ.

Из числа зафиксированных нами фактов ухищрений бандитов в проводимой ими террористической и подрывной деятельности следует отметить:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

6.10.44 года в селе Волошиново, Старосамборского района, Дрогобычской области, бандитами, одетыми в форму милиции, повешен председатель сельского совета Кричковский Михаил Иванович.

В тот же день в с. Караевичи, Ровенского р-на, Ровенской обл., бандгруппа численностью до 15 человек, одетых в форму войск НКВД, ворвалась в дом местной жительницы Мельник и предложила ей отвести их к председателю сельсовета.

Выполнить требование бандитов Мельник отказалась, за что была избита шомполами, а затем в присутствии остальных членов семьи расстреляна.

10.10.44 года в с. Сварзево, Краснянского р-на, Львовской обл., 3 вооруженных бандита, одетых в форму военнослужащих Красной Армии, внезапно напали на сотрудника Краснянского РО НКГБ, обезоружили его, отобрали документы, а затем нанесли ему несколько огнестрельных ранений и скрылись.

19.10.44 года в село Подберезцы, Залещицкого района, Тернопольской области, ворвалась бандгруппа УПА в количестве 4-х человек, одетых в форму бойцов Красной Армии и, выдав себя за сотрудников НКВД, забрала 14 человек призывников, 1924 года рождения, и увела их в лес.

27.10.44 года, в 11 часов дня, бандгруппа в количестве 12 человек, одетых в форму офицерского и рядового состава Красной Армии, совершила налет на сельсовет села Шубренцы-Борисполе, Садогородского района, Черновицкой области, где проводилось совещание местного советского актива. <...>

3.1.45. г., в 13 часов 30 минут, в помещении Лучицкого сельсовета, Сокальского района, Львовской области, вошла группа боевиков СБ переодетых в женское платье.

Бандиты убили находившегося в сельсовете бойца истребительного батальона Берга и тяжело ранив участкового оперуполномоченного НКВД Телегина и секретаря сельсовета Пелех, скрылись.

НКГБ СССР, своевременно разоблачив замыслы и провокационные методы ОУН и УПА, дал специальные указания всем УНКГБ

западных областей Украины о выявлении и ликвидации бандитско-террористических групп ОУН — УПА, маскирующихся под военнослужащих Красной Армии и НКВД-НКГБ.

Мероприятия по выявлению действующих провокационными методами бандгрупп УПА и «боевок» СБ и ликвидацию их продолжаем.

Народный Комиссар Государственной Безопасности УССР

Комиссар Государственной Безопасности 3 ранга Савченко

«17» января 1945 г.

№58/с г. Львов.

ДА СБУ. — Ф.2 — Оп. 88. — Спр. 26 — Арк. 51—52, 60.

(машинопис, оригінал.)

**5. 3 протоколу допиту відповідального співробітника СБ ОУН
С.Янишевського (3 листопада 1948 р.)**

<...> **ВОПРОС:** О ваших планах и расчетах на англо-американских империалистов вы еще будете допрашиваться, а сейчас покажите о своей антисоветской бандитско-террористической деятельности?

ОТВЕТ: Отряды УПА, а также руководимая мною «СБ» еще в период предшествующий освобождению советскими войсками Ровенской области принимали непосредственное участие в боях против советских партизан и убивали мирных жителей, помогающих или сочувствующих Советской власти.

Помню, что осенью 1943 года «ДУБОВОЙ» направил в северные районы Ровенской и южные районы Пинской областей несколько бандотрядов УПА с целью борьбы против действующих там советских партизан, которые пользовались поддержкой местного населения. Вместе с этими отрядами он послал группы оуновцев, в которые были включены сотрудники «СБ» с заданием создать там местные организации ОУН и ослабить тем самым влияние советских партизан.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Руководимая мною «СБ» принимала активное участие в массовом истреблении польского населения, в уничтожении и поджогах польских селений. Во время этой так называемой протипольской акции было сожжено много сел и зверски замучено большое количество польского населения.

ВОПРОС: По чьему указанию совершалась эта бандитская расправа над польским населением?

ОТВЕТ: Такое указание исходило от главного «провода» ОУН и «провода» ОУН на «ПЗУЗ»е. Одним из инициаторов и самым активным организатором расправы над польским населением был «ДУБОВОЙ», который неоднократно хвастался своими «заслугами» в истреблении поляков.

В Степанском районе, Ровенской области, где расправой над польским населением руководил лично «ДУБОВОЙ», было наибольшее количество жертв и сожженных польских домов.

ВОПРОС: Не меньше «ДУБОВОГО» вы тоже повинны в этих кровавых делах?

ОТВЕТ: Не стану этого отрицать. Ведя борьбу против советских партизан, убивая жителей, помогающих или сочувствующих Советской власти и, наконец, истребляя польское население, «СБ» выполняла мои указания. Встречаясь с референтами «СБ» районных и надрайонных «проводов» ОУН, я лично инструктировал их как нужно вести антисоветскую работу.

В частности, я требовал от них создавать в селах сеть разведчиков, которые бы следили за появлением советских партизан или отдельных подозрительных лиц, и немедленно сообщали об этом своим руководителям. Поскольку районные референты «СБ» самостоятельно решали вопрос об убийстве лиц, заподозренных в связи с советскими партизанами, я поэтому конкретных фактов их карательной деятельности не помню.

ВОПРОС: Когда речь идет о конкретных фактах вы почему-то ссылаетесь на плохую память. Это не поможет и вам придется говорить обо всем.

ОТВЕТ: Скрывать что-либо от следствия я не хочу. Но и назвать конкретные факты убийств советских партизан или лиц, помогающих им, совершенных моими подчиненными, я не могу. Таких убийств было столь много, что я, естественно, запомнить их не мог. За деятельность «СБ» в северной группе УПА я отвечаю и признаю, что все, что делалось, это было по моим указаниям.

После изгнания немцев из Ровенской области и продвижения передовых частей Советской Армии на запад я вместе со своей охраной и оуновским активом Степанского района некоторое время укрывался в лесу около с. Зульня, этого же района. Затем в феврале 1944 года направился в северные районы Ровенской области для восстановления потерянных связей.

В лесу, около с. Витковичи, Березновского района, я встретился с «ДУБОВЫМ» и другими оуновцами, которые к тому времени из леса еще не выходили. Побыв с ними около 10 дней, я перебрался в с. Боривку, Деражнянского района, где встретился с «ГАЛИНОЙ» [1], который назначил меня командиром северной группы УПА и руководителем ОУН в северных районах Ровенской области.

ВОПРОС: Чем вы заслужили такое повышение?

ОТВЕТ: «ГАЛИНА» давно был недоволен «ДУБОВЫМ» за то, что тот пренебрежительно относился к проведению воспитательной работы среди участников ОУН — УПА. Кроме того, он имел к нему еще какие-то претензии.

В связи с тем, что в новых условиях, когда Советская Армия успешно била немцев и гнала их на запад, воспитательная работа в ОУН — УПА приобретала большое значение, «ГАЛИНА» решил, что «ДУБОВЫЙ» со своими обязанностями не справится, и он направил «ДУБОВОГО» в районы, расположенные вблизи г. Ровно с заданием собрать имеющиеся там оружие и подготовить побольше участников ОУН — УПА для направления в восточные области Украины, а меня назначил на его место.

«ГАЛИНА» предложил мне усилить бандитско-террористическую и диверсионную работу и создать новые отряды УПА для направления в восточные области Украины. В этом мы большого успеха не имели.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Украинское население, желая скорейшего разгрома фашистской армии, по призыву советских властей добровольно шло на службу в Советскую армию и приняло активное участие в борьбе против немцев.

Оуновскому подполью также не удалось безнаказанно действовать в советском тылу. Органы МГБ-МВД и советские войска в 1944–1945 г.г. разгромили основные бандформирования ОУН — УПА и нам больше всего приходилось беспокоиться о том, чтобы уберечь себя. Мы вынуждены были уходить из одного леса в другой надеясь найти себе безопасное убежище.

ВОПРОС: Несмотря на это, по вашим указаниям, как это установлено, было совершено в тот период времени много диверсионно-террористических актов. Вы это признаете?

ОТВЕТ: Да, признаю. Я требовал от подчиненных мне участников ОУН — УПА при любых условиях вести активную борьбу против Советской власти, ее представителей и местного населения, которое проявляет себя активными сторонниками Советской власти. Однако понесенные нами в 1944–1945 г.г. значительные потери не дали возможности развернуть антисоветскую деятельность в таких размерах как мы этого хотели.

ВОПРОС: Но вам ведь никогда не удавалось делать то, что вы хотели?

ОТВЕТ: Это, конечно, так. Говоря о наших неудачах, я имею ввиду то, что в 1944–1945 г.г. мы понесли особенно значительные потери. Если в 1944 году в моем подчинении было до 700 участников УПА и около 300 оуновцев-недегалов, то к моменту моего ареста у меня оставалось не более 150–180 вооруженных бандитов.

ВОПРОС: Вы не пускайтесь в общие рассуждения, а говорите, что конкретно вы делали как руководитель т.н. северной группы УПА?

ОТВЕТ: Я руководил всей бандитско-террористической деятельностью подчиненных мне участников ОУН — УПА в северных районах Ровенской области. Выполняя мои указания, оуновцы убивали представителей органов Советской власти, отдельных военнослужащих Советской Армии, бойцов истребительных батальонов, советских активистов из числа местного населения и совершили ряд диверсионных актов.

Назвать количество советских людей, погибших от оуновских бандитов в 1944 году, я не смогу, ибо такого учета я не вел, но знаю, что этих жертв было много. Я сам принимал участие в боях против советских войск и в апреле 1944 года в одном из боев был ранен.

В августе 1944 года на совещании руководящего состава ОУН Вольни с участием членов главного «Провода» ОУН «ЛЕМИША», «КЛИМА САВУРА», «ГАЛИНЫ», а также меня, «ДУБОВОГО», «ЭНЕЯ», «ВЕРЕЩАКА», руководившего тогда оуновской работой на востоке, и других было принято решение о ликвидации «генерального округа» ОУН и создании вместо него двух краевых «проводов» зашифрованных под названием «Москва» и «Одесса».

«ДУБОВЫЙ» был назначен руководителем «провода» ОУН «Москва», а «ВЕРЕЩАКА» возглавил «провод» — «Одесса». Оба эти «провода» были подчинены «проводу» ОУН на «ПЗУЗ»с (північно-західних українських землях), руководителем которого «КЛИМ САВУР» назначил меня референтом «СБ» краевого «провода» ОУН «Одесса» и сообщил, что мне присвоено звание поручика УПА.

ВОПРОС: На какой территории действовали эти «провода»?

ОТВЕТ: Краевой «провод» ОУН «Москва» распространял свою деятельность на территорию Вольнской области, западной части Ровенской области /по р. Горынь, на ряд северных районов Тернопольской области и южных районов Белоруссии.

Краевой «провод» ОУН «Одесса» действовал на территории Ровенской области от западного берега р. Горынь, в южных районах Пинской области и по возможности должен был распространять свое влияние на все восточные области Украины. После этой реорганизации моим руководителем стал «СМОК», который был назначен референтом «СБ» «провода» ОУН на «ПЗУЗ»е. От него я получал самые подробные указания о работе «СБ».

ВОПРОС: К чему сводились указания «СМОКА»?

ОТВЕТ: «СМОК» давал указания выявлять и уничтожать агентов органов МГБ и МВД, имеющуюся, по его словам,, в большом количестве как среди участников ОУН — УПА, так и среди местного

населения. «СМОК» при этом ссылался на свой собственный опыт по работе в «СБ» южной группы УПА, где ему якобы удалось разоблачить много советских агентов.

«СМОК» говорил мне, что органы МГБ и МВД ведут борьбу с оуновским подпольем не только путем открытого уничтожения вооруженных банд и ареста их пособников, но также путем разложения нашего подполья через свою агентуру. При возросшем международном авторитете Советского Союза и успехах на фронте, говорил «СМОК», среди участников ОУН — УПА найдется немало таких, которые расценят предстоящую победу над Германией как крах и безнадежность дальнейшей борьбы ОУН и будут искать пути выхода из подполья и приспособляться для жизни в советских условиях.

Таких оуновцев, инструктировал меня «СМОК», органы МГБ-МВД будут привлекать для борьбы с оуновским подпольем, а мы их должны безжалостно уничтожать. «СМОК» был настолько запуган, что почти в каждом оуновце и местном жителе видел агента МГБ-МВД и предлагал мне их уничтожать.

ВОПРОС: Вы, конечно, выполняли эти указания?

ОТВЕТ: Безусловно. Разделяя мнение «СМОКА» о наличии среди участников ОУН — УПА и местного населения большого количества советской агентуры, я требовал от оуновцев, работавших в «СБ», активной борьбы с этой агентурой. По указанию «СМОКА» я приказал убить пять руководящих членов ОУН из числа жителей восточных областей УССР, в том числе «ПЕТРА», «АПОСТОЛА» и «НЕЧАЯ», заподозренных в связях с органами МВД.

Несмотря на то, что к «ПЕТРУ» были применены различные пытки, он в принадлежности к агентуре МГБ-МВД не сознался. Однако по требованию «СМОКА» я приказал независимо от результатов «следствия» убить «ПЕТРА» и остальных четырех оуновцев, что и было выполнено.

Под видом советских агентов мы проводили массовое истребление местного населения и участников ОУН — УПА. Каждый руководящий участник ОУН, стремясь доказать свою активность в борьбе против советской агентуры проводил «следствие», а затем убивал своих подследственных.

В результате такой активности нами за несколько месяцев истреблено до 250 советских граждан из числа местного населения и столько же участников ОУН — УПА.

ВОПРОС: Откуда вы взяли эти цифры?

ОТВЕТ: В марте 1945 года, читая протоколы допроса лиц, убитых за связь с органами МГБ-МВД, я увидел, что их показания противоречивы и ничем не подтверждаются и пришел к выводу, что они даны только в результате применения пыток. Поэтому я потребовал от референтов «СБ» надрайонных «проводов» ОУН представить мне данные о количестве убитых «подследственных». Такие данные мне были представлены и я, вспоминая их, назвал указанные выше цифры.

ВОПРОС: Предъявляем вам изъятые у вас при аресте отчеты:

а/ надрайонного «провода» 4/4, подписанного «ЗИНЬКО», в котором указано, что в период с 1 декабря 1944 года по 1 сентября 1945 года по этому надрайону убито по подозрению в связях с органами МГБ 235 человек.

б/ отчет надрайонного «провода» 5/5, подписанный «МАКАРОМ», где указано, что в период с 1 января по 20 апреля 1945 года там было убито 178 человек.

Таким образом, только по двум «надрайонам» за короткий период времени вашими подчиненными убито 413 советских граждан.

Как видно далее из этих отчетов, в них указаны только те жертвы «СБ», по которым проводилось «следствие». Но в отношении большинства своих жертв вы даже не вели т.н. «следствия» и, называя выше количество замученных вами советских граждан, вы сознательно уменьшили его.

Будете ли вы это отрицать?

ОТВЕТ: Нет. Ознакомившись с предъявленными мне документами, я признаю, что значительно преуменьшил количество лиц, убитых «СБ» под видом агентуры МГБ-МВД. В эти отчеты не вошли данные по Корецкому надрайонному «проводу» ОУН и отрядами УПА. Кроме того, здесь не отражены данные об убийствах «СБ» и другими оуновцами работников партийно-советских органов, военнослужащих Советской Армии и бойцов истребительных батальонов.

Я считаю, что за период моей годичной работы (август 1944 г. — сентябрь 1945 г.) в качестве референта «СБ» краевого «провода» ОУН «Одесса» было убито и замучено только «СБ» не менее 400 советских граждан и столько же участников ОУН — УПА, за что я лично несу полную ответственность.

Вскоре мы, однако, убедились, что лучших оуновцев мы уничтожаем напрасно. Когда еще в марте 1945 года члены краевого «провода» ОУН «Одесса» вели допрос референта пропаганды Ровенского областного «провода» ОУН «МРУЧКО», подозреваемого в сотрудничестве с органами МГБ, мы увидели, что он признается только тогда, когда его мучают, показывает каждый раз другое и затем отказывается от прежних показаний. Мы тогда решили, что «МРУЧКО» ничего общего с органами МГБ не имеет и отпустили его.

Но допрос «МРУЧКО» показал нам, что под видом агентуры МГБ-МВД мы уничтожаем активных оуновцев. Поэтому тогда, по моему предложению, краевой «провод» решил прекратить массовые убийства оуновцев, которые, по нашему мнению, могли привести только к самоликвидации оуновского подполья.

Вместе с этим террор против советских работников и местного населения, активно помогающего Советской власти мы никогда не ослабляли и не прекращали.

ВОПРОС: Какие пытки применялись вами во время «допроса» своих жертв?

ОТВЕТ: Избиение дубинками было массовым явлением. К тем же, кто не хотел сознаваться в сотрудничестве с органами МГБ, мы применяли так называемый «станок», изобретателем которого был «СМОК». Этот способ пытки выражался в том, что допрашиваемому связывали руки, закладывали их за колени ног, между ними протаскивали палку и в таком виде вешали его на два кола.

Подвешенную таким образом жертву мы избивали дубинками по ступням и ягодице. Такой пытки «подследственные» не выдерживали и, желая скорее умереть, давали какие угодно «показания». После получения признаний мы их действительно убивали. <...>

ДА СБУ — Ф. 11. — Спр. 9079. — Т. 41 — Арк. 11—18.

(Машинопис, оригінал)

І.Я.Бусел, начальник політичного відділу Головного військового штабу УПА, загинув в 1945 р.

**6. Довідка про терористично-бойову роботу референта СБ
«Макомацького» (1949 р.)**

Министерство Государственной Безопасности СССР

СПРАВКА

на руководителя «СБ» Дрогобычского надрайонного
«Провода» ОУН «МАКОМАЦКОГО» [1]

18 июля 1948 года УМГБ Дрогобычской области, в результате проведенных оперативно-войсковых мероприятий был ликвидирован кадровый участник ОУН, руководитель «СБ» Дрогобычского надрайонного «Провода» ОУН, —

«МАКОМАЦКИЙ» — Резняк Роман Алексеевич, 1921 г. рождения, уроженец г.Трускавец, Дрогобычской области, из семьи крупного кулака, родители в 1940 г. выселены в отдаленные районы СССР.

В период немецкой оккупации <...> служил полицейским в м. Трускавец, а затем, бежав на территории Польши, продолжал служить в полиции и являлся агентом гестапо.

С 1944 г. он возглавлял бандбоекву «СБ» Дрогобычского надрайона «Провода» ОУН, а последнее время являлся руководителем «СБ» этого «Провода».

<...> был одним из активных и жестоких бандитских главарей.

Под его руководством и при личном участии на территории Дрогобычского района и в гор. Бориславе только в 1947—1948 г.г. было совершено 22 дерзких бандпроявления, в результате которых убито 52 человека, в том числе 20 партийно-советских работников, 15 военно-служащих и 17 местных жителей.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В частности, «МАКОМАЦКИМ» совершены следующие банд-проявления:

В ночь на 13 июля 1947 г. в поселке Сходница убиты милиционер Бориславского ГО МВД ЖУРАВИК, шофер 5 нефтепромысла МАЗУ-РЕНКО и местная жительница КОЦКО и сожжен лесопильный цех Бориславского тарного завода.

21 сентября 1947 г. в селе Стебник, Дрогобычского района убиты председатель Дрогобычского Райисполкома КУЛИК, председатель сельсовета с. Стебник КИСИЛИЧНИК, директор школы ШУМИЛОВА и два военнослужащих ВВ МГБ.

22 февраля 1948 г. в с. Солец, Дрогобычского района убиты 4 военнослужащих 97 танковых полка.

Кроме того, в конце 1947 г. «МАКОМАЦКИЙ» лично готовил террористический акт над депутатом Верховного Совета СССР, главным инженером треста «Укрнефтезаводы» СЕРЕДОЙ, который был своевременно предотвращен.

За активную бандитско-террористическую деятельность «МАКОМАЦКИЙ» награжден оуновским подпольем тремя серебряными «Крестами заслуги».

Заместитель Начальника Управления 2-Н МГБ УССР подполковник Пастельняк

«13» декабря 1949 года

№ _____
гор. Киев.

ДА СБУ — Ф.13. — Спр. 372 — Т. 49 — Арк. 310—312.

(Машинпис, оригінал)

1. Органами МДБ УРСР було перехоплено лист «Макомацького», де, зокрема, йшлося: «...Через мене радянська влада вивозила багато родин у Сибір, багато людей просили мене вийти з повинною, але я цього не зробив, оскільки радянська влада мене ніколи не простить і розстріляє» (ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 23. — Спр.4969. — Арк.137).

7. Попередження-погроза громадянину, який вступив до колгоспу (1947 р.)

До громадянина.....
.....
.....
в селі.....
р-н.....

Ви допустилися скрайного злочину супроти українського народу Вашого села зокрема.

Мимо того, що Ви дуже добре знаєте до чого довели, доводять і будуть доводити сталінські колгоспи, Ви, один з перших, внесли заяву про вступ до колгоспу, чим дали почин до заложення цієї грабункової інституції у Вашому селі. Ваші односельчани обурені Вашим поступком, бо не розуміють чому Ви разом з цілим українським народом не хочете боротися проти сталінських грабункових порядків в Україні, а противно допомагаєте Сталінові і його кліщі закріпачувати і виголюджувати українських селян.

За цей злочин, Ви є покарані в слідуючий спосіб:

1. До трьох днів відкликати свою заяву про вступ до колгоспу.
2. До 10 днів зложити грошову суму у висоті крб (.....) на бойовий фонд українських повстанців і переслати тією самою дорогою, якою одержали це письмо.

В разі невиконання цієї кари або передання цього письма чи його змісту у ворожі руки, Ви будете покарані революційним законом, а Ваше майно буде знищене.

Записку звернути разом з грішми.

Дня.....1947 р.

Українські повстанці

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 378 — Т. 23 — Арк. 211.

(Машинпис, оригінал)

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

8. Смертний вирок колгоспним активістам (1949 р.)

АКТ ОБВИНУВАЧЕННЯ

1) Гузіч Іван Нестерович нар. в с. Городище, Висоцького р-ну, Рівенської обл., українець, безпартійний, жонатий, голова колгоспу в с. Городище.

2) Магира Олександр Юхимович нар. в с. Городище, Висоцького р-ну, Рівенської обл., українець, освіта 2 кл. нар. шк., безпартійний, жонатий бригадир в колгоспі в с. Городище.

3) Гречко Федір Федорович нар. в с. Городище, Висоцького р-ну, Рівенської обл., українець, освіта 4 кл. нар. шк., безпартійний, завгосп в колгоспі с. Городище.

Обвинувачені Гузіч Іван, Магира Олександр і Гречко Федір ініціатори і організатори колгоспу в с. Городище. За активну працю та настирливе творення колгоспу вищезгадані зістали більшовиками призначені на керівні пости.

Змагаючи до цілковитого сколективізування села Гузіч Іван, Магира Олександр і Гречко Федір пішли в розріз з інтересами народу, спричинились до фізичного винищування його, дали більшовикам підстави до грабування і тортування за що і зістали дня 16.XI. органами УСБ Висоцького р-ну притягнені до карної відповідальности.

На домагання громадян с. Городище дня 16. XI. Гузіча Івана, Магиру Олександера і Гречка Федора покарано найвищою мірою покарання — карою смерти.

КЛИМ

Дня 12. II. 49 р.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 23 — Арк. 50

(Машинопис, оригінал)

9. Інформація про виконання покарань (1946–1947 рр.)

СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИЙ ЗВІТ СБ

Від 21.ІІ.46. по 21.І.47.

I

1. Кількість розглянутих справ.....	13
а) агентура зовнішня.....	12
б) агентура внутрішня.....	немає
в) інші справи.....	1
2. Покарано карою смерти.....	23
3. Завербовано до роботи СБ.....	10

II

Загальне пояснення до точки «I»

13 справ, які були розглянуті протягом звітового часу, це справи доношків і активістів, які виявили себе в боротьбі з Укр. Рев. рухом. 10 чол. Які є покарані карою смерти, над ними слідства не переводилось тому, що їх обвинувачувалось в одних же і тих самих справах, або які своєю присутністю шкодили нашому рухові. <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 22. — Арк. 309.

(Машинопис, оригінал)

10. Статистика каральних заходів СБ надрайону «Колено» (1943 р.)

<...> ОТЧЕТ

полицейско-исполнительного отдела СБВН (КОЛЕНО)

за время с 20.10 по 30. 11. 1943 г.

1. Рассмотрены дела 59 человек, из них:

- а) за коммунизм — 19 пленных плюс 7 — 26 з) за побию — -
 б) за шпионаж — 1 и) за убийство — 2

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- в) за сексотство — 5 к) за грабеж — -
 г) за выступления против УПА — 1 л) поляков — 8
 д) за невыполнение приказа — 2 м) за спекуляцію — - -
 е) за воровство — 11 н) за ссору и оскорбления — -
 ж) за пьянство — - о) за анархические выступления — - -
Всего: 56
 2. Наказано 56 (пятьдесят шесть) человек.

№	За что наказаны	Смерт. казнь	Конф. им уц.	К физич. работе	В штраф. отделе
1.	За коммунизм.....	См. казнь	—	—	—
2.	За шпионаж.....	--	—	—	—
3.	За сексотство.....	--	—	—	—
4.	За выступл. против УПА.....	--	—	—	—
5.	За невып. приказа.	См. казнь	—	—	—
6.	За воровство.....	--	Конф. имущ.	—	—
7.	За пьянство.....		—	—	—
8.	За побои.....		—	—	—
9.	За убийство.....		—	—	—
10.	За грабеж.....		—	—	—
11.	За анарх. выступ...		—	—	—
12.	За поджог.....		—	—	—
13.	За спекуляцію.....		—	—	—
14.	За ссору и оскорб..		—	—	—
15.	Поляки.....	См. казнь	—	—	—
	ВСЕГО	55	1	—	—

3. Арестовано человек — 59 (пятьдесят девять)
 4. Ликвидировано человек — 55 (пятьдесят пять)
 5. Освобождено — 4 (четыре)
 6. Осталось под арестом —

Слава Україні, Героям слава.

Шеф ПВВ Над [1] «МАТА» <...>

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 197—198

(Машинопис, копія, переклад з української)

1. Імовірно, розшифровується як «поліційно-виконавчий відділ надрайону»

3.5. Особовий склад СБ ОУН, його професійна підготовка та виховання

1. З протоколу допиту референта СБ С. Янишевського про організацію навчальних курсів для оперативного складу Служби (жовтень 1948 р.)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

арестованного Янишевського Степана Павловича

От 8—9 октября 1948 года

Допрос начал в 11 ч. 20 м.

ВОПРОС: Какое назначение вы получили по прибытии в Ровенскую область.

ОТВЕТ: Я уже показывал, что в начале марта 1943 года вместе со «СМОКОМ», в сопровождении связного БАБИЧА Мирона направился на Волинь к «КЛИМУ САВУРУ», пользовавшемуся тогда кличкой «ОХРИМ».

На несколько дней мы остановились в Житомире, на знакомой «СМОКУ» конспиративной квартире, а затем прибыли в с. Бармаки, Ровенской области. Там БАБИЧ передал нас местному оуновцу, а последний доставил нас в с. Малый Житень, Александрійського району, где мы и встретились с «ОХРИМОМ».

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

После непродолжительной беседы он сказал, что передает нас в распоряжение референта СБ т.н. Генерального округа ОУН «БЕЗРИДНОГО» [1], от которого мы и получим новые назначения.

Действительно вскоре к нам прибыл «БЕЗРИДНЫЙ», который назначил меня референтом СБ Северной Группы УПА, а «СМОКА» референтом СБ южной группы УПА.

В связи с тем, что я истощал, «БЕЗРИДНЫЙ» забрал меня в южные районы Ровенской области и лишь в мае 1943 года я приступил к выполнению своих функций. Мне тогда подчинялись Костопольский и Сарненский надрайонные «Провода» ОУН.

При помощи референта СБ Костопольского надрайона «ЧУЛОГО» я встретился с референтами СБ каждого районного «Провода» и дал им конкретные указания по организации работы СБ.

В частности я потребовал чтобы они в каждом селе имели своих разведчиков, которые бы следили за появлением советских партизанских групп или отдельных подозрительных личностей и быстро информировали об этом своих руководителей.

Кроме того, я давал им указания по организации и проведении «допросов» задержанных, советовал поддерживать связь с командирами УПА, которых в свою очередь информировать о появлении советских партизан и т.д. Я давал им также другие подробные указания по организации работы референтур СБ.

В начале августа 1943 года, по указанию «БЕЗРИДНОГО» я организовал кратковременные курсы, для районных референтов СБ которыми руководил сам «БЕЗРИДНЫЙ».

ВОПРОС: Кто обучался на этих курсах.

ОТВЕТ: Всего на них было около 10 человек, в том числе «СИРКО» — из Стыдковского района, «КОБЗАР» и «БОРОВЫЙ» из Сосновского района, «ПАНЬКО» из Костопольского района и т.д.

Никого из них в живых уже не осталось.

Референтов СБ из Клесовского, Рокитновского и других северных районов на курсах не было, ибо в этих районах фактическими хозяевами были советские партизаны.

На этих курсах я никаких рефератов не читал и сам больше слушал то что говорил «БЕЗРИДНЫЙ».

ВОПРОС: Что вы делали дальше.

ОТВЕТ: В течении осени 1943 года, я с целью подготовки работников СБ организовал несколько курсов.

В частности, в хуторе Хвоянка, Сосновского района мною было организовано два «вышкола» разведчиков СБ, по 15—20 человек в каждом. Обоиими этими «вышколами» руководил бывший петлюровский полковник ТРЕЙКО, кличка «НЕМО», в прошлом участник банды «БУЛБЫ», а затем руководитель разведки Северной группы УПА.

Сам ТРЕЙКО вместе со своей женой и сыном проживал в доме жительницы хутора Хвоянка ФИАЛЫ, у которой впоследствии проживал я.

Такие же курсы разведчиков были организованы мною в Дубровицком районе, где также обучалось около 20 человек. Этими курсами руководил мой заместитель «АРХИП» и референт СБ Сарненского надрайонного «Провода» ОУН «ШВОРНЫЙ».

Там же на хуторе Хвоянка я организовал еще курсы участников боевок СБ, на них обучалось 30 человек, а руководил ими сотенный «РОГАТЫЙ» и «НЕМО».

Таким образом я принимал активные меры к подготовке работников СБ, которые впоследствии были использованы мною для борьбы против советских активистов и лиц оказывающих помощь органам МГБ в борьбе с оуновским подпольем.

Я считал, что подготовив опытных разведчиков и карателей, успешнее смогу организовать и проводить борьбу против Советской власти. <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 20. — Арк. 100, 103—104.

(Машинопис, копія)

1. Ю.Макар, референт СБ на ПЗУЗ.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

2. Програма навчання на курсах підготовки оперативного складу («вишколах») СБ (1944–1945 р.р.)

**ПРОГРАМА
ПЕРЕВЕДЕННЯ ВИШКОЛУ ПРАЦІВНИКІВ СБ**

РОЗДІЛ І

Загальні відомости. (5 год.)

Створення органів СБ і їх призначення. Розбудова органів СБ за німецької й більшовицької окупації. Агентура НКГБ і НКДВ — головний об'єкт боротьби органів СБ.

Органи НКГБ і НКДВ. Історичний розвиток і змінність форм. (ЧК, ГПУ, ОГПУ, НКДВ, НКГБ.) структура обласного управління НКГБ. Головні відділи обласного управління НКГБ.

1. Статистичний відділ. Призначення і методи роботи. Організація відділу. Архів. Картотеки — реєстрація справ, реєстрація осіб, що проходять тепер і колись проходили по справах, реєстрація і облік підозрілих осіб, реєстрація агентури (стіл можливостей) і інше.

2. Оперативний відділ. Головні підвідділи:

А) контррозвідчий. (троцькісти, бухаринці, с-ри, с-деки) [1].

В) по розробці бувших учасників буржуазно-націоналістичних армій і організацій. (УГА, петлюрівці, СС, СВУ, СУМ і інше) [2], і внутрішніх банд—анархістів (Махно, Зелений, Маруся).

Г) по розробці бувших учасників білих армій (Колчака, Денікіна, Юденича, Врангеля).

Г) по розробці інженерів і техніків важкої промисловости.

Д) розробка інтелігенції (лікарі, професори і вчителі початкових, середніх і вищих учбових закладів та студентства).

Є) розробка працівників обласних, міських і районних партійних і адміністративних апаратів (управлінь) — облвиконкоми, обкоми партій, міськради, фінвідділи і інше.

Ж) розробка духовенства (митрополити, єпископи, священники, ксьондзи, равіни, мули і інше).

З) розробка колгоспників (селянства).

Перлюстрація кореспонденції і контролю телефонічних розмов. Збірники компроментуючих матеріалів. Реєстрація і взяття на особливий облік слідуючих осіб:

1. Особи бувших привілейованих верств, видні чиновники царського і білогвардійського уряду, фабриканти, великі підприємці і бувші куркулі.
 2. Особи, що були засуджені за контрреволюційні злочини і відбувші кару в таборах, висланнях і засланнях.
 3. Всі перебіщики, політичні емігранти, ремігранти і контрабандисти.
 4. Особи, що приїхали до ССРСР в масовім порядку (харбіни, монголи і інші) [3].
 5. Службовці чужоземних представництв і фірм.
 6. Особи, що піддержують підозрілий в шпіонажі і антидержавній роботі особистий і писемний зв'язок з закордоном.
 7. Учасники франкомасонських і інших містичних таємних товариств і гуртків.
 8. Особи виключно із ВКП (б) і комсомолу з політичних мотивів.
 9. Посібники німців (неарештовані і агентурно нерозроблювані, як ті, що не ведуть антидержавної роботи після заняття окупованої німцями території).
 10. Особи підозрілі в антирадянських зв'язках з німцями.
 - а) бувші члени ВКП (б) і комсомолу, що пройшли реєстрацію при німецьких окупантах;
 - б) особи, що були в ворожій полоні, а також ті, що були оточені і вийшли з оточення при сумнівних обставинах по одинці;
 - в) особи, що добровільно виїхали на роботи в Німеччину і звідти повернулись;
 - г) жінки, що мали близькі зносини з німцями.
3. Спецвідділ.
 4. Слідчий відділ.

РОЗДІЛ II

Агентура НКГБ і НКДВ на протиукраїнському відтинкові (13 год.)

Боротьба з націоналістичним визвольним рухом на Україні (СВУ, СУМ, УВО) — 1927—30 рр. Методи провокації застосовані органами ГПУ в 1932—33 рр. на Україні.

Перша окупація більшовиками західних областей України і методи боротьби з ОУН (1939—41 рр.). Створення агентурної сітки. Відступ більшовиків і плянове залишення агентури на теренах окупованих німцями. Діяльність цієї агентури за час німецької окупації. Методи збирання матеріалів. Поворот більшовиків. Навязання контакту зі старою довоєнною агентурою. Обов'язкова звітність довоєнної агентури про всі громадсько-політичні події терену.

Розширення агентурної сітки. Підготовка до вербовки агентури. Підстави для вербовки. Процес вербовки. Офіційне затвердження нової агентури обласним управлінням НКГБ. Підстави для затвердження. Документи, на основі яких затверджується агентура. Методи вербовки платної агентури. Методи вербовки агентури, що працює з переконання. Методи вербовки агентури з неповнолітніх. Вияснення різниці між основними видами більшовицької агентури.

Вертикальна будова агентурної сітки. Резиденти, агенти і таємні повідомлювачі. Характеристика об'єктів, що ангажуються в резидентурі. Характер і методи роботи резидента. Переслухання резидента. Обширність матеріалів, що повинні здобуватися від переслухання кожного резидента. Виявлення і ліквідація підпорядкованої резидентові агентурної сітки. Агенти. Агенти-внутрішники. Їх завдання в Організації і в УПА. Довготермінові і короткотермінові агенти-внутрішники. Агенти-маршрутники. Агенти-квартирники. Агенти зовнішнього нагляду, пропагандисти, замахівці. Таємні повідомлювачі. Рейдуючі таємні повідомлювачі. Вияснення різниці між агентами і повідомлювачами.

Горизонтальна будова агентурної сітки. Кількість і величина звен донощиків. Характеристика роботи доносицького звена. Зв'язкові. Звенові. Спецкур'єри.

Способи контакту агентури з органами НКГБ. Вишкіл агентури під час стріч на конспіративних квартирах.

РОЗДІЛ III

Слідча служба (15 год.)

Складові частини слідчого процесу.

1. Збір компрометуючих матеріалів (внутрішня і зовнішня розробка об'єкта, пермострація кореспонденції, контроль телефонічних розмов).
2. Переведення арештів і обшуків (перевага арештів таємних, переведення обшуків під час арештів. Вчасність, уважність, обшуки в квартирах).
3. Властиве переслухання (характеристика трьох головних груп слідчих процесів: а) переслухання без наявності компрометуючих матеріалів, компрометуючих обставин, речевих доказів і свідків; б) переслухання при наявності компрометуючих обставин; в) переслухання при наявності згаданих чотирьох факторів).

Психічна сторінка слідчого процесу. Вплив темпераменту об'єкта на його поведінку під час слідства. Характер об'єкта. Характер слідчого (видержка, поступовість, послідовність, тонкість чуття, орієнтація, спостережливість, принципність, уважність, маломовність).

Підготовка до слідства. Розмова з об'єктом. Устійнення деяких рис характеру об'єкта і їх використання в процесі слідства. Аналіз автобіографії об'єкта. Деталізація окремих моментів автобіографії.

Послідовність психічного тиску. Невміле використання слідчим окремих психічних моментів. Штучне створення компрометуючих об'єкта аргументів. Дефекти при використанні другорядних моментів. Обережність слідчого у висловах. Компрометація недоречними запитаннями. «Контрасні аргументи». Підкреслення другорядних питань для дезорієнтації об'єкта. Характерні загальні моменти при переслуханні. Спосіб «відкритих карт». Коли і до кого його можна застосовувати. Ефективність цього способу. Переслухання методом «конверса». Негативні й позитивні сторінки його. Можливість застосування його в наших умовах. Переведення слідства вечером. Використання світла. Методи провокації. В яких випадках і як їх застосовувати. Конфронтація. Підготовка до конфронтації. Вивчення матеріалів, що підля-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

гають виясненню на конфронтації. Використання елементу несподіванки. Примінення методів «третьої степені». Підстави. Необхідність. Надуживання методів «третьої степені». Нові зарядження.

Маскування енкагебівської агентури. Легенди. Поділ легенд на чотири характерні групи. Характеристика кожної групи і розшифрування легенд.

1. Легенди про спосіб звільнення з під арешту.
2. Легенди про зізнання на допитах в НКГБ.
3. Легенди про спосіб контакту з органами НКГБ.
4. Автобіографічні легенди.

Характерні приклади розшифрування енкагебівської агентури.

РОЗДІЛ IV

Оформлення справ. (10 год.)

Знайомство з існуючими формами справ в апаратах НКГБ. Характеристика агентурних справ, справ-формулярів і обліково-обсерваційних справ. Протоколи і постанови. Послідовність документів в справах.

Оформлення протоколів в наших умовах 1. Короткі необхідні біографічні дані. 2. Участь об'єкта в нашій русі до дня арешту. 3. Місце, час і спосіб переведення арешту. 4. Конвой арештованого до місця ув'язнення. 5. Опис келії і обходження з арештованими. 6. Час перебування до першого допиту. 7. Перший допит — коли, хто допитував, де, скільки часу, що питали, якими методами і що відповідав. 8. Поворот з допиту, зміна обстановки в камері. 9. Час перебування до другого допиту. 10. Другий допит. 11. Використання провокаторів в камерах. 12. Процес вербовки — завдання і методи агентурної роботи. Спосіб контакту. 13. Легенди..

Загальні вимоги при оформленні справ — плянність, поступовість, послідовність, лаконічність, змістовність, чіткість, грамотність.

Аналіз окремих протоколів. Додатні і від'ємні риси. Конкретні вказівки. Правильність висловів і опредлень плутанина різних понять. Роздування протоколів через насвітлення і деталізацію непотрібних, несуттєвих фактів.

РОЗДІЛ V

Показове переслухання. (10 год.)

Разом 53—55 год.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 21 — Арк. 243—245.

(Машинопис, оригінал)

1. Особи, що проходили за сфабрикованими НКВС звинуваченнями у приналежності до різноманітних антирадянських організацій; члени партій соціалістів-революціонерів, соціал-демократів

2. УТА — Українська Галицька Армія; петлюрівці — прихильники Української Народної Республіки; СС — січові стрільці; СВУ — Спілка визволення України, вигадана ОДПУ антирадянська організація, процес над «членами» якої відбувся в 1930 р.; СУМ — Союз української молоді, «молодіжна філія» СВУ.

3. Імовірно, мігранти з Маньчжурії.

3. Програма підготовки з проблем безпеки для членів ОУН різних рівнів (1950 р.)

ПРОГРАМА

вишколу СБ

А. I-й ступінь (для низового членства до районів включно)

1. Чому членом підпільного руху треба знати окупаційну (більшевицьку) поліцію:

ворог страшний, коли його не знати; вивчити ворога — половина успіху перемоги; знати ворога — вміти успішно йому протистояти: конспірацією, організаційною чуйністю і застосуванням відповідних методів боротьби з агентурою.

2. З історії большевицької поліції:

час існування поодиноких поліційних органів (ЧеКа, ГПУ—ОГПУ, НКДВ—МВД, НКГБ—МГБ) загальна характеристика їхньої роботи; що на протязі свого існування зробили і з ким боролися.

3. Коротка характеристика большевицьких органів поліції:

побудова згори до низу (центр, союзна республіка, область і район), побудова в районі (міліція, МГБ, МВД), важніші відділи в області (агентурно-оперативний, слідчий і обліковий), чим між собою різняться МГБ, МВД і міліція, яку роботу ведуть ці органи, якими методами послуговуються у своїй роботі.

4. Як большевицька поліція підшукує кандидата на сексота:

середовища, з яких вербує сексота, як вивчає кандидата, на що звертає увагу при вивченні кандидата.

5. Як большевицька поліція вербує сексота:

таємне або явне арештування; допитування, щоб кандидат признався до вини; пропаганда, шантаж і терор примінювані під час вербування; підписання підписки (заяви співпраці); початкові завдання; умовлення про спосіб контакту.

6. Як большевицька поліція зустрічається з сексотом:

способи — безпосередні і посередні: як часто і в яких місцях; конспірація зустрічей.

7. Як большевицька поліція керує сексотом:

конспірування сексота; допомога оперативника в роботі сексота; заохота до роботи; виховання і вишкіл сексота; визвітування; передання завдань і вказівок, як ті завдання виконати; про способи розвідування зовнішню агентурою; дещо про внутрішню агентуру.

8. Як большевицька поліція викінчує справи розроблені сексотом:

як большевицька поліція ліквідує справу, коли сексот закінчує розвідування і як його маскує.

9. Про большевицькі чекістсько-військові операції:

ціль — фізично поборювати підпільних рух; коли їх примінюють: коли не мають жодних агентурних всип, коли мають початкові агентурні всипи, коли мають точні агентурні всипи, але стараються їх маскувати; про способи ведення акцій; вишкіл військ, що беруть участь в операціях; як загрозливі такі операції для підпільного руху.

10. Про революційну пильність як передумову успішного поборювання зовнішньої і внутрішньої агентури:

що таке революційна пильність, чому вона потрібна, її важливість в поборюванні агентури, чи вона означає недовіря; поборювання погляду, що в даному середовищі немає агентури; інформування зверхників про сліди агентурної діяльності — чесний обов'язок кожного революціонера.

11. Як збирати матеріали на підозрілих сексотів:

на кого збирати (ті, що мали щось з більшовиками або були ними арештовані; ті, що їх мали більшовики за щось засудити і вивезти; ті, що спеціально розвідують за підпільним рухом); як збирати (довідуватися про таких в розмовах з населенням; говорити з підозрілими особисто і слідкувати, як вони будуть поводитися і що говоритимуть); що збирати (в який спосіб і коли могли бути завербовані, чи є сліди зустрічей з оперативником, чи є сліди розвідування за нашим рухом і населенням, чи на їх всипу хтось впав або став арештований).

12. Як арештувати і конвоювати:

відкрите, таємне, масковане і провокативне арештування; придержання, способи конвоювання, поведінка з арештованим і придержаним, береження ув'язненого, чому доцільно примінювати режим, звільнення.

Вишкільні матеріали до програми I-го ступеня:

1. МВД—МГБ та їх агентура.
2. Як НКДВ—ГБ поборює т. зв. «контрреволюцію в ССРСР».
3. Повищити революційну пильність.
4. Вивчити два—три протоколи с/о і а/ч. звернути увагу на методику агентурно-оперативної роботи більшовицької поліції, висвітлену в протоколах.

Примітка: Матеріал «повищити революційну пильність» був опрацюваний раніше і тепер є в дечому вже перестарілий. Тому у вишкільній роботі ним лише як додатковим. Основну увагу звернути на два перші матеріали.

Практична заправка до програми I-го ступеня:

1. Зібрати на кількох підозрілих сексотів матеріяли, на основі вивчення точок програми. На підставі зібраних матеріялів написати повідомлення.
2. Перевести два—три арештування і конвоювання підозрілих сексотів. Берегти їх в часі допиту.

Примітка до програми I-го ступеня: рай. провідника і рай. інформатора додатково зобов'язує другий розділ (інформативна робота) програми II-го ступеня.

Б. II-й ступінь (для нижчого провідного членства)

I. Про більшовицьку поліцію і її роботу

1. Оборона перед поліцією окупанта — одне з найважливіших завдань підпільного руху:

чому потрібно боротися, про форми боротьби з ворожою поліцією; вивчення ворожої поліції як передумова боротьби, пасивна оборона (конспірація), активна оборона (інформативно-розроблювальна і слідча робота).

2. Коротка історія більшовицької поліції і її роботи:

ЧеКа, ГПУ, НКДВ до 1939 р., НКДВ і НКГД від 1939—41 р.р., НКГБ в часі другої імперіялістичної війни, НКДВ—ГБ і МВД—ГБ на українських землях в часах широкої повстанської боротьби, МВД—ГБ від 1947 року.

3. Горизонтальна і вертикальна побудова більшовицької поліції за останнього часу:

побудова МГБ, МВД, міліції і погранвійськ на всіх шаблях, призначення і важливість поодиноких відділів, методика їхньої роботи, їх повна і скорочена назва, час зорганізування важніших відділів, їхній перехід від одних до других поліційних органів, інші клітини, що ведуть поліційну роботу (контррозвідка, політична, військова і економічна розвідки за кордоном і ін.).

4. Агентурно-оперативна робота:

а) робота оперативника з агентом:

підшукування кандидата на агента, вербування, способи контакту, керування, ліквідація справ розроблених агентом.

б) розвідувальна робота агентури:

- 1) завдання в розвідувальній роботі — зовнішньої і внутрішньої агентури, зокрема завдання внутрішньої агентури в підпільній організації.
 - 2) способи розвідування зовнішньої і внутрішньої агентури: підслухування розмов, ведення безпосередніх розмов, ведення посередніх розмов, обсервація, обсервація з розмовами, провокативні вислови і чутки, використання посторонніх осіб.
 - 3) значення психології в розвідування: підходи до поодиноких людей (амбіціонерів, балакунів, покривджених, зневірених), уподібнення характерів, гра нервів, гра на почуваннях, жестикуляція, суггерування.
 - 4) маскуванню розвідувальної роботи: маскуванню розвідника, його побуту, цілей прибуття і розмов, маскуванню розвіданого, здобування довіри, опрацювання і примінення легенд.
 - 5) агентурні знаки: сигнали, знаки на землі, на деревах, знаки охоронні, розвідувальні, інформативні, орієнтаційні і знаки для контакту.
 - 6) агентурно-розвідувальні вишколи: час тривання, спосіб переведення, викладані дисципліни, викладачі, учасники, користі з вишколів.
- в) інші види агентурної роботи:
диверсійна робота взагалі і моральна диверсія зокрема, бойова робота агентури.

5. Військово-чекістські дії (фізичне поборювання):

цілі, методи переводжування, про т. зв. «чекістські приманки» вишкіл військ, сполучення з агентурною роботою, наслідки, загрозливост.

6. Про деякі методи слідчої роботи:

на чому полягає слідча робота МГБ—МВД (її завдання), способи переведення, деякі методи (конверсна, перехресна, послідовна), засоби, при при допомозі яких добиваються скорих зізнань, т. зв. допит з режисерською, конфронтація, психологічні моменти в допитах.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

7. Справоведення:

облік і документи для т. зв. преступного елемента, облік і документи агентури, документи слідства.

II. Інформативна робота

1. Інформативна і розвідувальна робота:

характеристика оперативної роботи, роди оперативної роботи, найнижчі ступені оперативної роботи, що їх одиноко можна примінити в підпільних умовах, інформативна робота — підстава розв'язки і в'яснення всіх справ.

2. Перше джерело інформації — свідки, підозрілий:

яка повинна бути інформація, як устійнити достовірність інформації, перевірка інформації, устійнення першого джерела, які інформації можуть подавати свідки і від чого це залежить, як питати свідків про інформацію, перекручення інформації.

3. Інформатори:

школені або свідомі і принагідні інформатори, завдання свідомих інформаторів, середовища, з яких можна мати інформаторів, вишкід інформаторів, передавання конкретних завдань і інструктажів для інформаторів.

4. Де і як збирати інформації:

організаційний звіт, визвітовування, щоденник праці, автобіографія, особисті розмови з підозрілим, зверхники підозрілого, низові кадри, цивільне населення, спостереження інформатора.

5. Записування і зберігання інформації:

чому доцільно скоро записувати інформації, як і не записувати, конспірація в записуванні, зберігання інформації.

6. Хибі в проведенні перевірки і збиранні інформації:

не збирається інформації, бо підозрілий має добру опінію у зверхників або нічого поганого про нього не говорять; брак ґрунтовної обзнайомленості з кадрами; крім обтяжуючих негативних, не збирається позитивних виправдуючих матеріалів; протягування справи в безконечність; поверховість у збиранні інформації, надто велике довіря до своєї пам'яті; надто велике довіря до осягнених за чимсь

посередництвом інформацій, яке доводить до поверховного ствердження і до надто скорого роблення висновків; брак використання всіх джерел для збирання інформацій; невідповідний спосіб збирання інформацій, через що підозрілий довідується про підозріння на нього; невідповідне зберігання інформативних матеріалів, через що вони попадають до ворога.

7. Хід перевірки кадрів (період студії підозрілого):

про картотеки кадрів, заходи для одержання початкуючих матеріалів (втягнення в особистий листок початкових даних, інформації про підозрілого від зверхників, усний — організаційний звіт, автобіографія), деталізація початкуючих матеріалів, способи деталізації, особи, що можуть проводити деталізацію, які моменти треба деталізувати, студія психіки.

8. про завершення студії терену працівниками СБ:

на чому полягає загальна студія терену, її значення, способи студії, позначки, що вказують на заагентурненість даного терену, загальні висновки виведені на основі студії, перехід від загальних висновків до індивідуальних позначок агентурної закраски (а не від індивідуальних до загальних).

9. Про відповідну для праці СБ атмосферу:

пригожа і непригожа для праці СБ атмосфера у викриванні агентури, її значення, атмосфера страху перед СБ, атмосфера недовіря, способи усування, методи витворення пригожої атмосфери, перечуленість і недочуленість серед загалу кадрів і працівників СБ.

10. Значення конспірації для вияснення справ.

III. Розроблювана робота:

1. Що це є розроблювана робота:

визначення, цілі, методи, користи, сполучення розроблюваної роботи з допитом (про комбіновану методу в слідстві).

2. Загальні способи, які треба розробляти:

конспірація і маскування в розроблюваній роботі, підбір відповідних людей, що мають когось розробляти, докладна обдуманість і пляновість роботи, визвітування, облік даних в розроблюваній роботі.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

3. Посередництво в розроблюваній роботі:

безпосередня і посередня розроблювана робота, розроблювана робота з власної ініціативи і з доручення.

4. Джерела вишукування темних місць в розроблюваній роботі:

темні місця: в біографії, методиці розвідування, методиці більшовицьких операцій і ліквідації нашого руху, методиці контакту і агентурних знаків, методиці конспірації і маскування агентурної роботи, темні місця психологічного характеру.

5. Психологічна аналіза:

аналіза психологічних особливостей і якостей особистості: темпераменту, виховання, характеру, національної свідомості, переконань, настроїв, інтересів і волі; порівняння з темними місцями; їх вплив на злочинність; про духове розположення розроблюваного в цікавих нам моментах; вплив духового розположення, остановки і побічних чинників на заломання при наявності позитивних психологічних особливостей особистості; студія для виявлення, який треба примінити підхід; роль психології в розроблюваній роботі.

6. Конкретні прийоми, як треба розробляти:

розмови для виворення, розмови для розкриття, пасивна обсервація, активна обсервація і дія, обсервація зовнішніх ознак, що виявляють душевний стан, підхід до поодиноких темпераментів.

7. особисте знайомство з розроблюваним:

ціль (завершення студії), спосіб переведення, маскування, на що звертати увагу, вислід, уложення пляну дальшого слідства.

IV. Арештування:

Способи, маскування і конспірація, обсервація зовнішніх ознак, які виказують внутрішні душевні переживання, обережність, коли при арешті треба допитувати, конвоювання і береження в'язня, як в програмі I-го ступеня.

V. Процес допиту:

1. Доповнююча студія (компримтуючих матеріалів і допитуваного):

її завдання, як окремого етапу допиту, загальні методи, яскраве її закінчення та свідомий перехід в другий етап, завдання і спосіб переведення студії психіки в першому етапі, окремі частини першого етапу:

а) студія компромітуючих матеріалів.

б) вступний допит:

спосіб переведення, ціль (перевірка і доповнення попередньої студії, ствердження якості пам'яті, який треба примінити підхід), які теми порушувати (психічні переживання, особисті психічні особливості допитуваного, особиста організаційна робота, фізичний стан), як вести розмови.

в) перша частина допиту:

спосіб переведення, на що звертати увагу (як говорять про цілість, спосіб висловів, яке враження на нього викликає вимога розказати біографію), запам'ятання моментів, коли наступають зміни в міміці і пантоміміці, кінцеві висновки з першої частини, опрацювання плану дальшого допиту, хиби і намічення заходів для їх виправлення, списування перших зізнань.

г) друга частина допиту:

спосіб переведення, розпитування про настрої і переконання (окремо або переплетено), докладне розпитування автобіографії, спосіб розпитування, прямі і побічні питання, спосіб ставлення питань, деталізація темних місць і яких саме, психічний стан допитуваного і його зовнішні прояви, поведінка слідчого і допитуваного, оправдування допитуваного, принотовування, висновки, припущення і передбачення.

д) третя частина допиту:

поділ біографії або поодиноких її періодів на етапи, спосіб деталізації кожного зокрема, маскуванню деталізації, уточнювання темних місць, замикання фірток відступу, кінцеві висновки.

2. *Заломлювання:*

коли приступати до другого етапу (заломлювання), важливе завдання другого етапу, загальні методи, завдання і спосіб переведення студії психіки, окремі частини другого етапу допиту:

а) вилучення нелогічностей:

про аргументи при допиті взагалі, виявлення брехні, наявність аргументів в справі, спосіб їх виявлення, уложення плану доказування.

б) доказування:

психічний і фізичний стан допитуваного і слідчого на початку і в ході дальшого доказування, про логічне доказування, про доказування брехні, спосіб використання аргументів в доказуванні, розкриття легенд, виправдання допитуваного на довшину, заганяння допитуваного в тупик через пряме або побічне питання, як вичерпувати аргументи в доказуванні, про психіку допитуваного і слідчого в доказуванні.

в) внутрішня боротьба:

що таке внутрішня боротьба, ознаки як предвісники початку внутрішньої боротьби, поведінка і підхід слідчого, пропаганда, поглиблення внутрішньої боротьби і спрямування її в бажаному для слідчого напрямі, використання і примінення психічних моментів для посилення боротьби, про роди заломання, сліди частинного заломання, доведення до повного заломання.

3. Виявлення правди:

що розуміти під виявленням правди як окремим третім етапом допиту, завдання третього етапу допиту, коли до нього приступати (межа між другим і третім етапом), зазубрення між поодинокими етапам, загальні способи переведення третього етапу, завдання і спосіб студії психіки в третьому етапі допиту, окремі частини третього етапу допиту:

а) загальне уточнення зізнань:

способи переведення, які справи виявляти, поминення болючих для допитуваного моментів.

б) детальне уточнення зізнань:

способи переведення, які справи уточнювати, виявлення болючих, раніше закритих темних місць, способи перевірки достовірності зізнань, контролю переходу в третій стан заломання.

в) студія психіки по заломанні:

достовірність зізнань допитуваного про свою психіку в окремих етапах і частинах допиту, порівняння попередніх зізнань допитуваного і помічень слідчого зі ширими зізнаннями про психіку, про розбіжності між поміченнями слідчого і ширими зізнаннями допитуваного щодо студії психіки, висновки на майбутнє, виведення висновків про психіку слідчого в окремих етапах і частинах допиту, завдання студії психіки допитуваного і слідчого (для виявлення правди і примінення відповідного підходу/).

VI. Списування протоколу і студії психіки:

Принотовування, завдання протоколу і студії психіки (студійний матеріял для керівництва: опрацювання інструкцій і настанов, опрацювання вишкільних матеріялів для інформації про большевицьку поліцію і опрацювання вишкільних матеріялів як способів боротьби з нею, виявлення злочинності), способи списування в окремих етапах допиту, кінцеве списування, на які справи звертати увагу, конспірація в списуванні, зовнішнє оформлення.

VII. Закінчення слідства:

Компетенції в покаранні, про НС СБ, організування і переведення засуду, оголошування вироків, роди кар, комунікати.

VIII. Основи психології і логіки:

Вивчати психологію і логіку з небольшевицьких підручників (краще в ідеалістичному наświetленні). Якщо таких немає, тоді можна вивчати з большевицьких підручників, але критично ставитись до матеріялістичного підходу авторів. Глибше вивчати розділи про почування, пам'ять, темперамент, характер, інтереси, воля і ін. Докладно зупинитись на справах зовнішніх ознак психічних переживань, характеристик типів і способах підходу до окремих типів темпераменту і характеру.

Вишкільні матеріяли до програми II-го ступеня:

1. Студійно-інформативний матеріял про роботу большевицької поліції.

2. До боротьби з агентурою.
3. Агентура НКГБ в дії.
4. До агентурно-розвідувальних вишколів.
5. Інформативна робота.
6. Завваги до ведення слідства.
7. Вказівки до слідства з 48 року (передавані усно).
8. Про комбіновану методу в слідстві (передавані усно).
9. Підручник психології і логіки. Можна вивчати підручник психології для СШ Теплова або для педшкіл Корнілова. Для порівняння доцільно переглянути український підручник психології Валея. Ще краще вивчати підручник психології для ВУЗ-ів Костюка. Логіку вивчати з підручника для СШ Челпанова, а ще краще з підручника для ВУЗ-ів Асмуса.
10. Простудіювати кільканадцять протоколів с/о, а/о, а/м, а/в.
11. Белетрастична література поліційної тематики.
12. Вишкільні матеріали, що входять в засяг програми першого ступеня.

Практична справа:

1. Зібрати матеріали на кількох с/о, а потім на а/в (якщо є) на основі вивчення інформативної роботи.
2. На основі вказівок фахового працівника СБ розробити кількох с/о, а потім, якщо є, а/в.
3. Бути присутнім на двох показових допитах біля фахового слідчого. При тому студіювати процес ведення допиту.
4. На основі пактики самостійно допитати кількох с/о, а потім, якщо є, а/в.

В. Третій ступінь (для середнього провідного членства)

1. Поглиблювати студію большевицької поліції на основі всієї большевицької і не большевицької літератури, на основі допитів агентури і працівників большевицької поліції та учасників агентурно-розвідувальних вишколів, здобутих документів, здобутої вишкільної літератури, призначеної для працівників большевицької поліції, про-

токолів допитів з інших теренів, розмов з фахівцями. Широко вивчати її діяльність на протязі всього її існування, організаційну побудову в поодиноких періодах і методику її роботи. Глибоко вивчати роботу агентури. Вести конспекти-довідники, в яких записувати матеріяли зі студії большевицької поліції. Цікавіші і вартісніші матеріяли вилучувати в окремі статті, оформляти їх як вишкільні матеріяли з циклю «До студії большевицької поліції», для поширення їх межі надрами.

2. Вивчати методику, організаційну побудову, діяльність і агентуру чужоземних поліцій (з-поза ССРСР). Дані черпати з радіовістей, большевицьких легальних видань, передвоєнної літератури і т. п.

3. Глибоко студіювати і експериментувати інформативну, розроблювальну і слідчу роботу в практиці. Вести конспекти-довідники студії цих ділянок роботи. Цікавішими і важливішими новими методами ділитися з компетентними кадрами. Писати з них окремі вишкільні матеріяли з циклю «До студії боротьби з ворожою поліцією». Звернути увагу, як треба буде вести ці ділянки роботи в державницьких умовах.

4. Поглиблювати студію психології і логіки (з різних ділянок). Спеціальну увагу звернути на психологію слідства (психологію досліджуваного і слідчого).

5. Студіювати протоколи. Виявляти в них методику. Устійнювати їх достовірність. Видавати нижчим клітинам відповідні завваги.

Вересень, 1950 р.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 50 — Арк. 3—9.

(Машинопис, оригінал)

4. План політвиховної роботи з особовим складом боївок СБ (1946 р.)

ПЛАН

*політвиховної роботи у боївках Служби Безпеки на час
від 01.07. до 30.08.1946 р.*

Вступ. Причини введення політвиховної роботи серед революційних кадрів її основні завдання:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- а. поширити ідейно-політичний світогляд.
- б. виховати високовартісного політично і морально революціонера-боевика-державника.
- в. піднести революційні кадри до рівня авангарду.

I

Ідеологічний й політичний вишкіл

1. Боротьба за УССД і основні наші завдання:

а. чому боремося за державу, а не за «автономію», «протекторат» чи якусь іншу «республіку»? (Ми віримо і визнаємо, що український народ може всесторонньо розвиватися тільки в Українській Самостійній Соборній Державі, побудованій на основах впливаючих з його життєвих конечностей. А різні «автономії», «протекторати», всякі німецько-гітлерівські «губернаторства», «райхскомісаріати» чи інші большевицькі «союзи» — це видумані поневолювачами—імперіалістами штучні засоби для гноблення поневолюваних ними народів. Тому боротьба за УССД — це боротьба за новий лад у світі, а особливо на сході Європи і Азії, побудований на справедливих основах за право кожного народу жити вільним життям у своїй самостійній, національній державі, за знищення імперіалізмів усіх мастей, за знищення експлуатації нашої нацією, людини людиною, за міжнародний мир та дружбу. ОУН, УПА є носіями і боряться за реалізацію великих політичних і соціальних ідей в Україні та на цілому сході Європи і Азії).

б. що розуміємо під поняттям «держава» в світлі нашої боротьби і її завершення? (Держава — це єдино правильна, в житті народу, природня організація, яка дає йому всі можливості жити і розвиватися згідно з максимальними вимогами всенародного організму).

в. які складові чинники є необхідні для існування держави? (Рідна етнографічна територія, заселена рідним населенням, яке має свою суверенну найвищу владу).

г. що нам треба робити щоб здобути УССД? (Гляди стаття: «Проблеми нашого визволення» з «Пропагандиста» — органу Краєвого Осередку Пропаганди і Політвиховання, число 8. 1945 р.).

2. Розвиток державницько-політичної думки українського народу на шляху боротьби за своє незалежне існування протягом історії.

Організація українського війська і його значення для народу і держави. Українська Самостійна Держава у минулому, її життя, культуру і устрій.

а. *первісне формування українського державного життя перед і в часі княжої доби* (Бравлін, Святослав, Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Роман, Данило й інші).

б. *часи т. зв. «Литовської держави», організація Козаччини, Українська Козацька Держава* (Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа, Кальницький). *Коліїщина*. (користуватись брошурою: «Розвиток Української політичної думки» видання ОУН з 1943 р.).

в. *відродження*. Шевченко.

г. *Доба Визвольних Змагань від 1917 р. до сьогодні* (УСС, УГА, Армія УНР—УВО, ОУН, УПА.).

д. *Найвищий Політичний Провід українського народу* — УГВР.

3. Сучасні політичні напрямки, угруповання і партії в укладі міжнародних взаємовідносин.

а. *більшевизм в сучасній стадії, елементи сили і слабості СРСР* /користуватись брошурою під таким же заголовком (*ідейна компромітація більшевизму в зустрічі з революційним рухом на Україні, «Сталінська Конституція» та бандитизм, звірства, жахливий терор еНКДВ, як її заперечення; характеристика закордонної політики більшовиків*) користуватись брошурою: «Угор фашизму» — в польській мові, матеріялами поданими під «б»).

б. *демократичні ідеї і їх реалізація в сучасному світі* (тут належить навести вичерпні приклади з життя держав не поневолених ще сьогодні більшовиками. В порозумінні з тереновими Проводами, осередками пропаганди й політвиховниками відділів УПА, — користуватись актуальними революційними виданнями: «Інформатор», «Пропагандист», «Большевицька демократизація Європи», докладно розробити інструкцію ГОСП [1], — у з місяця січня 1946 р. в справі направлення деяких помилок в масовій усній пропаганді.

4. Наша політична тактика (зміняється, коли ідея незмінна), клич «свобода народам і людині», фронт поневолених більшевизмом народів і АБН. *

Докладно розробити: Постанови III-го ВЗОУН [2] «Платформу й Універсал УГВР, «Українсько-польські Взаємини»... — брошура З. Савченка [3]» пояснити, що розуміємо під «самостійністю» і «соборністю» держави — (суверенність—незалежність найвищої влади), — державу в етнографічних границях. Відноситься до першого розділу.

II

Місце України в сучасному укладі міжнародних сил

1. Положення України на «грані двох світів».

а. наші взаємовідносини з близькими і дальшими сусідами; життєві інтереси які нас з ними втянуть.

б. етнографічні межі й простір України в кв. кілометрах.

в. гори, ріки, міста (користуватись підручником «Наша Батьківщина» І. Теслі).

2. Наша місія у боротьбі проти виселення за лінією Керсона:

а. репрезентування перед світом революційної боротьби українського народу.

б. капіталізування осягів цієї боротьби, здобутих шляхом вкладу героїства, жертв і крові рідного народу.

в. оборона рідного населення перед звірством польських большевиків засобами активної боротьби кадрів і населення.

г. поширення протибольшевицького визвольного фронту поневолених Москвою народів шляхом популяризації мобілізуючих прогресивних ідей революційної боротьби.

Сповнення цього завдання вимагає від нас не тільки величезного вкладу праці й зусиль, а передовсім високої політичної зрілості і гнучкої тактики, які стоятимуть на відповідному рівні вимог тоді, коли наш революційний кадр стане дійсним авангардом.

III

Основні прикмети революціонера-босвика-державника

Основно розробити: Декалог, 12 прикмет характеру, 44 правила життя [4], та напрямні «Командирам і Політвиховникам групи Сян». Підкреслити, що між босвиком Служби Безпеки, стрільцем УПА,

визковим чи боєвиком РО не сміє бути найменших розбіжностей, зарозумілості самовивищення, що вносять дезорганізацію в наші кадри. Зокрема і то на кожному кроці підкреслювати вагу культурної поведінки з рідним населенням і чужинцями (на нас звернені очі світу).

IV

Українські національні і революційні свята

22–29 січня — свято Соборності і Крут; 12-го лютого — вшанування пам'яті Ольги Бесараб; 9-10 березня Шевченківські роковини; 29-го квітня — свято Українського Моря; 23-го травня — Свято Героїв; 30-го червня — Свято Державності; 31-го серпня Свято Зброї; 1-го листопада річниця здобуття незалежності на ЗУЗ; 21-го листопада — вшанування Пам'яті Героїв Базару; 23-го грудня — вшанування Пам'яті В.Біласа і Д.Данилишина [5]

При розгорненні політвиховної роботи серед боївок СБ, Референти навяжуть якнайтіснішу співпрацю з тереновими провідниками, і політвиховниками відділів УПА. По актуальні поради належить звертатися до Надрайонового Осередку Пропаганди і Політвиховання при — «Х Я» або «Б».

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 50. — Арк. 1–2.

(Машинопис, оригінал)

1. Головний осередок пропаганди (референтура) Проводу ОУН.
2. III-й Великий Надзвичайний Збір ОУН (серпень 1943), який ухвалив нову програму руху, орієнтовану на побудову демократичної, правової, соціальної Української держави, відмову від тоталітарних постулатів «інтегрального» націоналізму.

3. Псевдонім **Галаси Василя Івановича** (1920, с. Білокриниця Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. — 5.10.2002, Київ). Псевдоніми — Орлан, О.Левенко, В.Назаревич, Д. Стрибун. Військово-політичний діяч руху українських націоналістів. З родин селянина-наймита. Член ОУН з 1937. З осені 1938 провідник «Юнацтва» ОУН. Бережанського повіту Тернопільщини. У травні 1939 арештовувався польською владою. Після травня 1940 на нелегальному становищі, пропагандист, з

вересня 1941 керівник Тернопільського повітового проводу ОУН.(Б). В червні 1942 — січні 1943 очолював Чортківський та Бережанський окружні проводи. З травня 1943 керував Перемишльським обласним проводом (Польща), у травні 1945 підвищений до посади референта пропаганди крайового проводу на Закарпатті. Відповідав за забезпечення лінії зв'язку лідерів підпілля в Україні з закордонними центрами ОУН. Вів активну пропагандистську і публіцистичну роботу, написав брошуру щодо україно-польських відносин, низку листівок до польського населення, редагував часопис «Інформатор». Після поразки основних сил УПА в Польщі повертається в Україну і в травні 1948 призначається Р.Шухевичем його представником на Волині, з травня 1949 — керівником підпілля в цьому регіоні та командувачем УПА «Північ». З літа 1950 член Проводу ОУН в Україні, у 1952 кооптований до УГВР. Виступав автором численних статей у підпільній пресі («За волю нації», «Молодий революціонер та інші), листівок і 15 закликів до народів СРСР, критичних матеріалів для зарубіжних радіостанцій. Полковник-політвиховник УПА (червень 1953). В серпні 1952 відряджений В.Куком на Поділля для розгортання роботи у східних областях УРСР. У травні 1945 одружився з підпільницею М.Савчин («Зірка», «Марічка», керівник Червоного хреста Перемишльського надрайонного проводу). 11 липня 1953 захоплений спецгрупою МВС УРСР разом з дружиною біля с.Ямпіль Білогірського р-ну Кам'янець-Подільської обл. Утримувався в внутрішніх в'язницях МВС-КДБ Києва і Москви, завершив середню освіту. 10 червня 1958 засуджений військовим трибуналом КВО до 10 років позбавлення волі, покарання відбував у ВТК Житомира і Біличей. 10 червня 1960 Президією Верховної Ради СРСР помилуваний. Виступив у ЗМІ з засудженням націоналістичного руху. Після 1991 активно виступав з публікаціями з історії боротьби ОУН. та УПА.

4. Декалог — десять основних постулатів члена ОУН; **12 прикмет** характеру і **44 правил життя** націоналіста — зведення моральних правил, розроблених ще до 1939.

5. 22—29 січня — роковини Акту злуки 1919 р. і Крут; зв'язкова УВО Ольга Бесараб загинула у польський в'язниці в 1925 р.; 29-го квітня 1918 р. було піднято українські прапори над кораблями Чорноморського флоту; 30-го червня 1941 р. у Львові ОУН(Б) проголошено

відновлення незалежності України; 31-го серпня 1919 р. об'єднані армія УНР і УГА увійшли до Києва; В. Білас і Д. Данилишин — бойовики УВО-ОУН, повішені за вироком польського суду в 1932 р., стали символом жертвності українського націоналіста.

5. Дані про втрати особового складу СБ крайового провода ОУН «Захід-Карпати» у 1947–1948 р.р. (1948 р.)

ВЫПИСКА

Из тетради референта СБ краевого «провода» ОУН
«Запад-Карпаты» — «ИОРДАНА» <...>

ПОГИБЛИ в 1947–1948 годах:

1. Оксреферентов СБ — 2
 2. Окрсубреферентов [1] СБ — 2
 3. Надрайонных референтов — 4
 4. Надрайонных субреферентов СБ — 4
 5. Райреферентов СБ — 19
 6. Райсубреферентов СБ — 7
 7. Кушевые информаторы СБ — 20
 8. Коменданты ББ СБ — 14
 9. Боевики ББ СБ — 116
 10. Машинистов — 1
- Итого — 225

I.VI.1948года. <...>

*ДА СБУ. — Ф.13. — Спр. 372 — Т. 23. — Арк. 165, 166, 167.
(Машинопис, копія, переклад з української)*

1. Субреферентами іменувалися, як правило, заступники референтів — відповідальні за конкретні напрями роботи територіального підрозділу СБ (оперативну, бойову, технічну тощо).

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

*6. Ділові та особисті характеристики співробітників СБ
Дрогобицького окружного проводу ОУН (після 1945 р.)*

ХАРАКТЕРИСТИКА

СБистов Дрогобицького Окружного «проводу» ОУН.

I. ОКРУЖНОЙ «ПРОВОД» ОУН

1. **«ЧЕРНЕЦ»** — материал усвоил, запустил территорию, не знает людей, отсутствует контроль, на зиму уходил на чужую территорию (Николаевский район), способность в работе имеет, должен был больше уделять внимание территории.

2. **«БОРУНДА»** — способный, может быть хорошим СБистом, товарищеский, отсутствует авторитет «проводничества».

3. **«САЙГОР»** — ?

4. **«ВЛОДКО»** — не имеет авторитета, много говорит лишнего, отсутствует воинственность, стойкость, работу проводит непланово, рывками, недисциплинированный, не хотел подчиняться «САЙГОРУ», работу исполняет плохо, любит ходить по территории.

5. **«РОМАН» (ЧЕРНИК) [1]**, — окончил сельскую школу, имел замечания, в последнее время исправился.

6. **«СКОРЫЙ» [2]**, — боевик «ЧЕРНИЦЯ», надежный, может быть райреферентом.

7. **«БАК»** — может быть райреферентом, несерьезный, ушел вместе с «БОРУНДОЙ». <...>

IV. САМБОРСКИЙ НАДРАЙОННЫЙ «ПРОВОД» ОУН

1. **«ЗИМНИЙ»** — окончил среднюю школу, старый работник СБ, мало уделял внимания агентурной работе, после семинара сменил тактику, мало энергичный.

2. **«МАЙ»** — образование 4 класса, референт СБ Добромильского «провода» ОУН, старый работник, серьезный, с работой справляется.

3. **«ЧЕРНОТА»** — образование 7 классов, весьма способный и надежный работник.

4. **«МИРНЫЙ»** — техреферент, образование 7 классов, может быть райреферентом.

5. «БОГДАН» — райреферент, окончил сельскую школу, способный может расти.
6. «РОМКО» — техреферент в референтуре «СБ» надрайонного «провода» ОУН, образование среднее.
7. «ЧУЙНЫЙ» — боевик в городе.
8. «ТИМИШ» — райреферент, образование 4 класса, в работе слабый, расти не может занимаемому посту не соответствует.
9. «ЖАР» — образование 6 классов, в работе инициативный, может быть только техреферентом в районе.
10. «ОЛЕГ» — образование 7 классов, способный, кандидат на райреферента.
11. «КУЧЕРЯВЫЙ» — референт, был завербованный, разоблачен во время семинара, образование 5 классов, референта соответствует, необходимо выяснить вопрос его ареста.
12. «ГРАНИТ» — техреферент, в работе СБ мало подготовленный, может быть выдвинут райреферентом.
13. «БИР» — образование 7 классов, техреферент, кандидат на райреферента.
14. «БОГДАНКА» — образование 4 класса, техреферент.
15. «ДИБРОВА» — образование 4 класса, райреферент, слабый, не подготовленный.
16. «ОРЛИК» — техреферент.
17. «МОРОЗ» —
18. «АНДРЕЙ» — образование 7 классов (бывший сотенный), в работе достаточно сильный, подвижной, хорошо ориентируется.
19. «НОРЕЙ» — образование 7 классов, техреферент, возможный кандидат на райреферента.
20. «ЯРЕНКО» — технически грамотный, но как СБист мало подготовленный.
21. «ОЛЕГ» — (за линии Керзона).

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Начальник отделения отдела 2-Н УМГБ по Дрогобычской области лейтенант — (ЗУБАТЕНКО) [3],

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 7 — Арк. 121, 124—125.

(Машинопис, копія, переклад з української)

1. Заступник референта СБ Дрогобычского областного проводу Б.Зборик (загинув у 1950 р.). Понижався у посаді до слідчого (хоча спочатку його мали намір стратити) за згвалтування й відзначався садизмом при допитах

2. Комендант БСБ М.Гнатів, 16 серпня 1955 р. у селі Басівка Пустомитівського району Львівської області вбитий у перестрілці.

3. М.Зубатенко — активний учасник оперативних ігор з закордонними центрами ОУН, один з розробників плану творення легендарного Центру ОУН на Західній Україні (1953). Очоловав 2-е Управління (контррозвідка) КДБ при РМ УРСР, генерал-майор.

7. Аттестацийний лист керівництва СБ з діловими та особистими характеристиками операціонників (1948 р.)

Документ изъят у «МЫТАРЯ»-«ЙОРДАНА» — ЛИВОГО ВЛАДИМИРА МИХАЙЛОВИЧА [1], референта «СБ» краевого «провода» ОУН — «Запад»-Карпаты убитого 5 декабря 1948 года в с. Топильская, Перегинского р-на, Сталинской обл., при проведении чекистско-войсковой операции.

Перевод с украинского

АТТЕСТАЦИОННЫЙ ЛИСТ КОМАНДОВАНИЯ СБ

І. К ЗВАНИЮ СОТНИКА:

1. «ЯР», [2], 1921 года рождения, образование среднее, член организации с 1938 года, в СБ с 1942 года, прошел курсы СБ трехнедельные в 1944 году пр. «М», недельные в 1948 году, А/В, 3-х дневные в 1942 году, др. «СКАЛЮК».

Характеристика: идейный, преданный, хороший следователь и организатор, инициативный, политически подготовлен.

2. «ДЕНИС» — округ №23, 1919 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — заместитель референта СБ краевого «провода» ОУН, член организации с 1942 года, в СБ с 1944 года, прошел курсы СБ, 3-х недельные в 1944 году, пр. «М», 10-ти дневные в 1948 году — краевой отдел СБ, недельный в 1948 году. А/В-25.

Характеристика: идейный, следователь и организатор, активный и инициативный.

3. «ЗАЛИЗНЫЙ» — округ №24, 1916 года рождения, образование высшее, занимаемое положение окружной референт СБ, в СБ работает с 1944 года.

Характеристика: хороший преподаватель и следователь.

II. К ЗВАНИЮ ПОРУЧИКА:

1. «КЛИМ» — округ №21, 1919 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — исполняющий обязанности окружного референта СБ, член организации с 1939 года и в СБ с 1942 года, прошел 10 дневные курсы в 1945 году, краевой отдел СБ.

Характеристика: идейный, преданный, мало активный, слабый следователь.

2. «ШАХ» [З], — округ №22, 1919 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — окружной референт СБ, член организации с 1939 года, в СБ с 1944 года, прошел курсы СБ: 4-х дневные в 1944 году, окружная референтура СБ, 3-х дневные в 1944 году пр. «М».

Характеристика: идейный, преданный, хороший следователь и организатор, активный, инициативный.

3. «ДАР» — округ №23, 1920 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — окружной референт СБ, член организации с 1938 года, в СБ с 1943 года, прошел трех недельные курсы в 1944 году пр. «М».

Характеристика: идейный, преданный, хороший следователь, активный, хороший организатор и преподаватель, инициативный.

4. **«ВЛАДКО»** — округ №24, 1921 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — заместитель окружного референта СБ, член организации с 1939 года, в СБ с 1944 года, прошел курсы СБ: недельные в 1944 году, «КОРНИЛО» 10 дневные в 1947 году, окружная референтура СБ и недельные в 1948 году «А/Б-25».

Характеристика: инициативный, активный, мало практики в следственной работе.

5. **«ЗИМНИЙ»** — округ №24, 1921 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1943 года, прошел 10 дневные курсы в 1947 году, краевая референтура СБ.

Характеристика: идейный, преданный, на территории пользуется авторитетом, хороший следователь, по учебе активный.

6. **«НИЖЧИЙ»** — округ №22, 1916 года рождения, образование неполное среднее, занимаемое положение — следователь окружной референтуры СБ, член организации с 1944 года, в СБ с 1944 года, прошел четырех дневные курсы СБ в 1944 году при окружной референтуре СБ.

Характеристика: преданный, хороший следователь, слабый руководитель—организатор.

7. **«ПОТАП» [4]**, — округ №24, 1913 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — следователь окружной референтуры СБ, член организации с 1932 года, в СБ с 1942 года.

Характеристика: в 1941 году перешел из-за линии «КЕРЗОНА», идейный, дисциплинированный, хороший работник.

III. К ЗВАНИЮ ХОРУНЖЕГО:

1. **«МАКАР»** — округ №21, 1924 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — заместитель окружного референта СБ, член организации с 1942 года, в СБ, с 1946 года, прошел двух недельные курсы СБ в 1946 году, при краевой референтуре СБ.

Характеристика: идейный, активный, дисциплинированный, инициативный, в работе СБ имеет мало практики, политически подготовлен.

2. «**ТЫМИШ**» — округ №21, 1920 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1943 года, учился на 10 дневных сборах в 1945 году при краевой референтуре СБ,

Характеристика: идейный, преданный, очень серьезно относится к работе, хороший следователь и организатор, смелый.

3. «**СТАЛЕВОЙ**» — округ №21, 1921 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1942 года, в СБ с 1942 года.

Характеристика: идейный преданный, мало активный, хороший организатор, слабый следователь.

4. «**ЖАР**» — округ №22, 1924 года рождения, образование 7 классов, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1933 года, в СБ с 1944 года, учился на 4-х дневных курсах в 1944 году при окружной референтуре СБ.

Характеристика: хороший следователь, мало активный, слабый руководитель—организатор.

5. «**ГОНТАРЕНКО**» — округ №22, 1923 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — районный референт СБ, член организации с 1939 года, в СБ с 1942 года.

Характеристика: идейный преданный, хороший организатор, точный в работе, хороший следователь.

6. «**ВИКТОР**» — округ №22, 1922 года рождения, образование среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1945 года.

Характеристика: преданный, не точный в работе, мало практики в следственной работе.

7. «**СТОРОЖ**» — округ №23, 1922 года рождения, образование неполно—среднее, архивариус окружной референтуры СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1945 года, учился на 10 дневных курсах при краевой референтуре СБ.

Характеристика: идейный, преданный, пунктуален, очень серьезно относится к работе, может вести следственную работу.

8. «КОЗАК» — округ №23, 1923 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1944 года, учился на 10 дневных курсах в 1948 году при краевой референтуре СБ.

Характеристика: идейный, преданный, активный, хороший следователь и организатор, дисциплинированный, политически подготовлен.

9. «ХАНЕНКО» — округ №23, 1920 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1939 года, в СБ с 1945 года, учился на 10 дневных курсах в 1948 году при краевой референтуре СБ.

Характеристика: идейный, преданный, активный, хороший организатор, мало практики в следственной работе.

10. «СПАРТАК» — округ №24, 1922 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1944 года, в СБ с 1944 года, учился на 10 дневных курсах в 1947 году при краевой референтуре СБ.

Характеристика: активный, не очень предан, наивный, но очень авторитетный, хороший следователь.

11. «ЧЕРНИК» — округ №24, 1922 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — следователь окружной референтуры СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1945 года, учился на 10 дневных курсах СБ в 1947 году при краевой референтуре СБ.

Характеристика: хороший следователь, в работе мало серьезный, подвергался взысканиям за аморальные проступки.

12. «МОДЕСТ» — округ №24, 1923 года рождения, образование неполно—среднее, занимаемое положение — надрайонный референт СБ, член организации с 1941 года, в СБ с 1946 года, учился на 10 дневных курсах, в 1946 году при краевой референтуре СБ.

Характеристика: преданный, идейный, активный, мало практики в следственной работе.

Постой 16 августа 1948 года.

Слава Украине
(«ЙОРДАН»)

Пом. оперуполномоченного отдела 2-Н Управления МГБ СО [5],
— мл. лейтенант БЕЗДЕТКО

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 7 — Арк. 116–120

(Машинопис, копія, переклад з української)

1. Лівий Володимир-Роман Михайлович (1919, Львівська обл., — 6.12. 1948, с.Топільське, Перегинського р-ну Станіславської обл.) Псевдо — «Митар», «Йордан». Член ОУН з 1937. Після закінчення розвідувально-диверсійної школи німецьких спецслужб був закинутий на територію СРСР. Окружний референт СБ Коломийщини (1941–1942). Обласний референт СБ Станіславщини (1942–1945). З весни 1945 — референт СБ крайового проводу «Карпати-Захід». Певний час виконував обов'язки референта СБ Провода ОУН в Україні. Разом з Л. при спробі захоплення застрелилася його дружина Ольга Цимбаліст («Оля»), член ОУН з 1938).

2. Синенко Іван Павлович (1920, с. Дорогач Галицького р-ну Івано-Франківської обл. — 21 квітня 1947, с. Нова Гута Станіславського р-ну тієї ж області). Псевдо — «Яр», «Ох». Освіта нижча. В 1941–1942 — референт СБ у м. Галичі, в 1942–1943 був членом окружної референтури СБ Станіславського проводу. Референт СБ Станіславського окружного проводу (з осені 1943). Заступник референта, референт (з літа 1947) СБ крайового проводу «Захід-Карпати». Як зазначається в документах Вбитий в бою.

3. Янишин Юрій Дмитрович (1919, с. Скоморохи-Старі Большецевського р-ну Івано-Франківської обл. — вересень 1949, Івано-Франківська обл.). Псевдо — «Шах», «Ромб», «Ар», «Р-61». У 1944–1946 рр референт СБ Тлумачького надрайонного проводу. Референт СБ Станіславського окружного проводу. Після загибелі референта СБ крайового проводу «Захід-Карпати» «Софрона» замістив його посаду. Вбитий під час оперативно-військової операції.

4. Чаляк Василь Степанович (1913, с. Княжполь Добромільського р-ну Львівської обл. — ?). З родини заможного селянина. Закінчив 7 класів школи. В УПА з 1944. До літа 1947 діяв на терені Польщі. Згодом — референт СБ Дрогобицького окружного проводу. Відповідав за переправку за кордон кур'єрів Проводу ОУН в Україні.

5. Станіславської обл.

8. Подання до присвоєння спеціальних військових звань співробітникам СБ (квітень 1948 р.)

ПРОЕКТ

ЛИСТИ ДО НОМІНАЦІЇ ТА ВІДЗНАЧЕНЬ

Якщо будеться признавати степені для працівників СБ, то пропонує признавати ще для таких працівників СБ:

I. Степень підполковника СБ:

1. Безвідний — (СБ, член Проводу УПА—Північ)
2. Мітла [1], — (референт СБ при Проводі УПА—Північ)

II. Степень майора СБ:

1. Палій-Модест [2], — (референт СБ УПА—Північ)

III. Степень сотника СБ:

1. Стародуб — (СБ УПА—Північ)
2. Уліян — (СБ УПА—Південь)

IV. Степень поручника СБ:

1. Ватра — (референт СБ надрайону УПА—Південь)
2. Граб — (референт СБ надрайону УПА—Південь)
3. Палій — (референт СБ надрайону УПА—Південь)
4. Шершень — (референт СБ надрайону УПА—Південь)
5. Терешко — (референт СБ надрайону УПА—Північ)
6. Зенон — (референт СБ надрайону УПА—Північ)
7. Коваль-Кнопка — (референт СБ УПА—Північ)
8. Вороний — (референт СБ штабу УПА—Південь)
9. Улас — (референт СБ надрайону УПА—Північ)

V. Степень хорунжого СБ:

1. Захар — (референт СБ району)
2. Ворон — (референт СБ району)
3. Ігор — (референт СБ району)
4. Олесь — (референт СБ району)

5. Залізо — (СБ при штабі к-ра Ясена — УПА—Південь)
6. Шелест — (СБ з осередку к-ра Модеста — УПА—Північ)
7. Корній-Куба — (СБ при надрайоні)
8. Байка — (слідча СБ УПА—Північ)
9. Сірий — (слідчий СБ УПА—Північ)

Працівників СБ, які подані в «проекті листа до номінації та відзначення» М. Дубового, в своєму проекті не подаю.

Проекту відзначень для вищевичисланих до номінації осіб не подаю тому, що всі ці особи були вже відзначені наказом ГВШ №4/45 з дня 11 жовтня 1945 р., чи подані до відзначення в листі з місяця лютого 1947 р.

В сьогоднішньому своєму проекті подаю до номінації переважно тих працівників, які погинули в боротьбі з агентурою НКГБ.

Характеристик також не подаю тому, що всі подані до номінації під розділами I, II, III, IV є мойому безпосередньому зверхнику відомі, а характеристики до осіб, поданих до номінації під розділом V я дам слідуючим разом, разом з проектом листа до номінації інших працівників СБ, які до номінації ще не були подані.

Квітень 1948 р. Слава Україні

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 49 — Арк. 345

(Машинопис, оригінал)

1. **Присяжнюк Олекса** (1915, с. Полонка Луцького р-ну Волинської обл. — 25 березня 1945, хут. Ново-Став Клеванського р-ну Рівненської обл.). З селянської родини. Псевдо — «Мітла». Закінчив гімназію у Луцьку (1936), де вступив до ОУН. Працював у культурно-освітніх гуртках, вів націоналістичну пропаганду серед місцевої молоді. Повітовий провідник Юнацтва ОУН. Кілька раз заарештовувався польською владою. З 1939 переходить на нелегальний стан, бере участь у розбудові антирадянського підпілля. З 1941 — провідник ОУН Рівненської обл. З 1943 — член проводу на ПЗУЗ, керівник контррозвідального підрозділу штабу групи УПА «Північ». Референт СБ на ПЗУЗ (1944—1945). Загинув в бою з оперативно-військовою групою.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

2. Коренюк Василь (1919, с. Уїзці Мізочського р-ну Рівненської обл. — 12 грудня 1945, с. Романів Теремновського р-ну Волинської обл.). Народився у родині священника УАПЦ. Псевдо — «Палій», «Модест». Закінчив гімназію, де вступив до Юнацтва ОУН. Проходив студії православної теології у Варшаві (1938). У 1939–1941 працював директором неповної середньої школи у с. Кунин на батьківщині, мобілізований до Червоної армії, потрапив до німецького полону. З весни 1943 — в УПА, співробітник політико-пропагандистського відділу штабу групи «Південь», одночасно працює у відділі військово — політичної розвідки референтури СБ. Керівник СБ на Крем'яччині, співробітник референтури СБ Крайового військового штабу «Південь». З 1944 — відповідальний співробітник референтури СБ проводу на ПЗУЗ, з 1945 — член проводу на ПЗУЗ. Загинув у бою з оперативно-військовою групою НКВС-НКДБ.

У 1948 р. за рішенням Української головної визвольної ради на есбістів поширювалися спеціальні звання, які відповідали запровадженням в УПА (але з додатком «СБ») для осіб офіцерського складу (хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник СБ). УГВР присвоювала і звання «генерала контррозвідки» (помертво у 1952 р. М. Арсеничу). За особисті заслуги есбістів також представляли до нагород ОУН — Бронзового, Срібного двох ступенів, Золотого двох ступенів хрестів Заслуги або Бойової заслуги.

9. Про нагородження бійкарів СБ ОУН на Закарзонні (1945 р.)

ПРОЕКТ ВІДЗНАЧЕНЬ:

1. *Ст. стр. Петя боевик РБСБ III р. [1]. — Золотий Хрест II ступеня* за те, що:

в акції на вп [2] в с. Кузміні 22.X.45. дав доказ своєї відваги. Разом з роєм боевиків ліквідує вороже кулеметне гніздо та злобуває особито в рукопашній бою кулемета. Зводить сам особисто нерівний бій з вп та вбиває з «півкрісівки» 12 п. вояків. З акції виходить разом з боевиками цілим. Серія ворожого кулемета пошарпала йому блюзу, светер і попарила шкіру.

24.X.45. з 3 боевиками стрічає групу вп, в числі 20 осіб з якими зводить бій та вбиває 5 вояків вп.

29.XI.45. в часі акції палення дооколичних сіл Вірчі, вміло провадить чоту СКВ та ВСВ двічі відкидаючи ворога з його бункрів.

2. Ст. стр. Лис боевик БСБ — **Срібний Хрест I ступеня** за те, що:

а) 18.II.45 о год. 16-й 3-ох боевиків (Чміль, Яструб, Бурлака) в с. Германовичі зліквідували двох членів виселенчої комісії (большевики) забрали виселенчі документи та дві пістолі. Германовичі є віддалені 3 км. від погранзастави в с. Пикуличі, де кватерувало вп. Ліквідація була проведена в день.

б) 10.I.46. в с. Станиславчик б. кордону зловив сам один озброєного енкаведиста та допровадив на місце призначення зловлений енкаведист ходив часто на розвідку з відтягнуеною пп. Мимо цього Лис сам один зловив його живим.

3. Булавний Сокіл к-р БСБ — **Срібний Хрест I ступеня** за те, що:

а) дня 20.XII.45. о год 16 з 3 боевиками в с. Лучичах розброїв 3 вояків вп, які кількакратно в підміських селах грабили українське населення і які були пограбили церкву в Тиряві і їх розстріляв.

б) 27.XII.45. в часі акції на Перемишль Сокіл з боевиками в числі 9 осіб перший приступив до ворожих тягових уладжень, які доставляли воду для Перемишля та порозбивав їх гранатами. В акції палення дворів в сс. Лучичі, Горохівці і Германовичі під м. Перемишлем виконав пляново і скоро.

4. Вістун Сливка боевик БСБ — **Бронзовий Хрест I ступеня** за те, що:

дня 7.I. 46. В часі акції УПА на Бірчу перший з поміж БСБ підсувається до бункру, здобуває його та підпалює. Своїм боевим запалом в кожній акції був прикладом хоробрости для інших боевиків.

5. Вістун Драпах боевик РБСБ — **Бронзовий Хрест I ступеня** за те, що:

в акції УПА на м. Бірчу здобуває ворожий бункер входить до нього та вбиває в ньому двох ворожих вояків.

(-) Дубровник (-) Олег

Зам. шефа штабу Групи Сян [3] в.о. к-ра Групи Сян

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 47 — Арк. 6–7.

(Машинопис, оригінал)

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

1. Ст.стр. — старший стрілець; РБСБ — районна боївка СБ. В УПА були встановлені наступні звання рядового і підстаршинського складу: стрілець, ст.стрілець, вистун, роевий, чотовий, бунчужний, підхорунжий.

2. Військо Польське. Для операцій проти сил ОУН та УПА в південно-східних районах Польщі зосередили 1,5,8,9-у дивізії 2-ї Армії ВП генерал-полковника К.Сверчевського (вбитий засідкою УПА 28.03.1947), посилену формуваннями Корпусу внутрішньої безпеки, радянською механізованою дивізією та чехословацькою гірсько-рілецькою бригадою.

3. Формування УПА, що діяли на Закерзонні об'єднувалися в Групу «Сян». До початку 1947 нараховували до 15 сотень (понад 3300 бійців). Боївки СБ мали до 130 учасників. Після операції «Вісла», у серпні 1947 підрозділи повстанців передислокувалися до Карпатського краю. СБ в регіоні очолював Федорів Петро Михайлович (20.11. 1910, с. Криве Бережанського Тернопільської обл. — 11.94. 1950, Варшава). З родини бригадира залізниці. Псевдо — «П'єр», «Дальнич». Закінчив 1929 р. Бережанську класичну гімназію, поступив на юридичний ф-т Львівського ун-ту. В ОУН виконував обов'язки організатора військової сітки повіту. Перебував в ув'язненні за націоналістичну діяльність в 1930—1931, 1934—1936, 1938—1939 рр. Співробітник СБ з 1939 р. В 1940 р. призначений керівником групи референтури СБ Проводу ОУН (Б) з контррозвідувальної перевірки осіб, що прибули до Кракова з території УРСР. Учасник Північної похідної групи ОУН (Б), у вересні 1941 р. арештовувався німцями. В 1942—1945 — співробітник референтури СБ Центрального проводу. У серпні 1943 р. відповідав за охорону Ш Надзвичайного великого збору ОУН. З середини 1945 р. призначений М.Арсеничем референтом СБ крайового проводу на Закерзонні. 19 вересня 1947 р. захоплений в бункері у с. Речиця. 20 січня 1950 р. польським військовим трибуналом засуджений до вищої міри покарання. Похований на Служевському цвинтарі у Варшаві. Дружина — Теофілія-Ірина Бзова («Марта»), у 1949 р. засуджена до 10 років ув'язнення, згодом емігрувала до Канади. Кримінальна справа П.Федоріва за №109 зберігається у Центральному військовому архіві (Варшава).

*10. Характеристики шефа референтури СБ Центрального проводу
ОУН(Б) М. Арсенича (1945–1946 р.р.)*

Копия
Стенограмма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого Луцького Александра Андреевича [1]
от 19–20 июля 1954 года
гор. Киев.

ВОПРОС: Назовите известных вам членов Главного «провода» ОУН — бандеровского направления, расскажите подробно о националистической деятельности. <...>

<...> 5. **АРСЕНИЧ Микола** — оуновские клички «МИХАЙЛО», «АРСЕН», примерно 1908 года рождения, гуцул, уроженец гор. Куты (не точно) Станиславской области, происходит из бедной семьи, старый член ОУН. После конференции, состоявшейся в феврале 1940 года в гор. Кракове, БАНДЕРА назначил АРСЕНИЧА руководителем военной разведки Главного «провода» ОУН, а после второго конгресса ОУН, состоявшегося в марте 1941 года, был назначен руководителем «СБ».

Считаю, что БАНДЕРА назначил АРСЕНИЧА на эту должность не случайно, потому что, наблюдая его на протяжении ряда лет, я да и другие активные деятели ОУН убедились в том, что АРСЕНИЧ националист до фанатизма, исключительно непримирим с врагами ОУН и так называемыми «предателями» и «изменниками».

Из всех известных мне членов Главного «провода» ОУН он является наилучшим конспиратором и в этом направлении сумел организовать всю работу «СБ» сверху донизу. Зная, насколько хорошо поставлена и организована разведка в ОУН и особенно в «СБ», должен сказать что все это является делом рук АРСЕНИЧА.

До конца 1943 года все руководители «СБ» снизу доверху не подчинялись руководителям соответствующих «проводов» ОУН, а находились в непосредственном подчинении «СБ» Главного «провода»

ОУН. С начала 1944 года «СБ» помимо подчинения вышестоящим инстанциям «СБ» было также подчинено и руководителям соответствующих «проводов» ОУН.

Хотя ШУХЕВИЧУ и удалось уговорить АРСЕНИЧА на необходимость проведения реорганизации, но все же АРСЕНИЧ продолжает осуществлять политику строгой централизации работы «СБ».

Именно в силу этого, в низах продолжают иметь место разногласия между руководителями «провода» ОУН и руководителями «СБ», но в Главном «проводе» ОУН этих разногласий между АРСЕНИЧЕМ и другими членами я не замечал. Знаю, что АРСЕНИЧ относился как к ЛЕБЕДЮ, так и ШУХЕВИЧУ одинаково, но в последнее время у него проскальзывало определенное неудовлетворение работой ШУХЕВИЧА. АРСЕНИЧ считал Романа ШУХЕВИЧА не твердым руководителем и не умеющим быстро, хорошо ориентироваться в обстановке.

Со слов члена Главного «провода» ОУН «ПЕРЕБИЙНОСА» [2], который находится в очень хороших отношениях с АРСЕНИЧЕМ мне известно, что последний ожидал возвращения к руководству ОУН БАНДЕРЫ.

Внешне АРСЕНИЧ в беседах с людьми вежлив, умеет их располагать к себе. При встрече с ним трудно поверить, что он является руководителем «СБ», снискавший своими кровавыми делами репутацию палача.

Последний раз я виделся с АРСЕНИЧЕМ в начале января 1945 г. в Рогатинских лесах, когда ШУХЕВИЧ поручил ему вести следствие по моему делу. АРСЕНИЧ не придавал никакого значения обвинению, которое выдвинул против меня ШУХЕВИЧ и отнесся ко мне исключительно снисходительно. Из разговоров с ним я понял, что он не был согласен с тем решением, которое принял ШУХЕВИЧ в отношении меня.

Когда я встречался с АРСЕНИЧЕМ последний раз, он находился под охраной боевки в составе 40 человек. Вся боевка вооружена автоматами и имеет три пулемета. В целях конспирации АРСЕНИЧ ежедневно меняет место своего нахождения.

Его приметы: низкого роста, хорошо сложен, худое продолговатое лицо, лысоватый, бреет голову, ясные черные глаза. Особых примет не замечал. <...>

1. **Луцький Олександр Андрійович** (1910, с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франків. обл. — 13.11.1946, Київ) — діяч руху українських націоналістів та УПА. Псевдо: Довбня, Богун, Марко, Беркут, Богдан, Андрієнко, Клименко, Боднар. Походив з селянської родини. Закінчив Станіславську гімназію (1932), під час навчання у якій стає членом ОУН (1930). Служив у польській армії (1932–33). У 1933 стає керівником організаційної референтури Станіславської окружної езекутиви ОУН. У вересні 1933 — поч. 1938 відбував ув'язнення через причетність до підготовки терактів проти представників поль. влади. У серпні 1938 — березні 1939 очолював Станіславську окружної езекутиви ОУН, вдруге заарештовувався. У вересні 1939 нелегально перетнув кордон, навчався у Кракові на курсах підготовки військ. кадрів ОУН(б), займався розвідувальною діяльністю. Учасник II конференції ОУН у Кракові (лютий 1940), підтримав напрям С.Бандери. У березні — листопаді 1940 очолював Станіславський обл. провід ОУН, вів роботу із створення підпільної мережі з підготовки антирад. повстання у регіоні. Повернувся за кордон, один з організаторів укр. частини «Нахтігаль» («Легион ім. Є. Коновальця») гітлерівської армії, керівник мобілізаційного відділу Проводу ОУН(Б). Учасник II Збору ОУН у Кракові (березень 1941). З кін. 1941 до поч. 1943 командував взводом у 201 поліційному батальйоні СС в Біларусії, обер-лейтенент. Заступник військового референта Проводу ОУН. За ініціативою Л. та за наказом Головного військового штабу УПА від 15 липня 1943 починається створення Української народної самооборони (УНС) у Карпатах, а Л. стає її командиром. УНС (на серпень 1943 — 5–6 тис. бійців) вела бої з рад. партизанами С.Ковпака, німцями, загонами Армії Крайової. У грудні 1943 на її базі сформовано групу УПА «Захід» («Захід-Карпати»), якою Л. командував до поч. вересня 1944. Член Проводу ОУН(Б) з жовтня 1943 до березня 1944. У травні — червні 1944 арештовувався гестапо. Через суперечності з Р.Шухевичем відсторонений від командних посад в УПА та ОУН, працює перекладачем військової референтури ОУН, знаходився під слідством Служби безпеки ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Захоплений співробітниками НКДБ УРСР разом з дружиною — підпільницею ОУН Юлією Луцькою (засуджена до 10 років позбавлення волі 10 серпня 1946). Вироком трибуналу військ МВС Українського округу від 10 серпня 1946 засуджений до вищої міри покарання, страчений. Не реабілітований.

2. Дмитро Грицай.

Копія
Стенограмма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого Дьячука-Чижевського Василя Николаевича

24–25 мая 1946 года

гор. Киев

Допрос начат в 12 час. 40 мин.

ВОПРОС: Дайте подробные показания об известных Вам руководителях и работниках ОУН.

ОТВЕТ: Об отдельных руководителях и работниках Главного «провода» ОУН могу дать следующие показания: <...>

<...> 7. **АРСЕНИЧ Николай**, 38 лет, псевдонимы «ГРИГОР» и «МИХАЙЛО», уроженец с. Березов Нижний, Яблоновского района, Станиславской области. Впервые я с ним познакомился в конце 1939 года в Кракове, где организовал службу безопасности ОУН. До этого я о нем даже не слышал. Первое время в Кракове он жил в помещении украинского лагеря по ул. Яблоновского, 12 по-соседству со мной.

Работая в то время техническим секретарем украинского комитета по учету бывших политзаключенных, я по указанию СТАРУХА [1] давал АРСЕНИЧУ сведения и прибывших в Краков членах ОУН.

В декабре 1943 года АРСЕНИЧ поручил ведение учета бывших политзаключенных работнику «СБ» ФЕДЕЧКО Яреме и с этого времени взял под полный контроль «СБ» этот участок работы. До начала германо-советской войны АРСЕНИЧ все время проживал в Кракове. В 1940 году АРСЕНИЧ обучался в так называемой старшинской шко-

ле для руководящего состава ОУН в гор. Кракове. Тогда же он занимался вопросами военной разведки ОУН. АРСЕНИЧ был одним из организаторов «СБ» ОУН и еще в Кракове был одним из руководителей «СБ».

АРСЕНИЧ проводил в 1941 году временные вышкилы с членами ОУН, которые Главным «проводом» ОУН направлялись для работы в Западную Украину. АРСЕНИЧ являлся участником 2-го конгресса ОУН в марте 1941 года. В начале германо-советской войны АРСЕНИЧ выехал во Львов и после того, как ЛЕБЕДЬ возглавил руководство Главным «проводом» ОУН был назначен руководителем «СБ» Главного «провода».

Блиzkих отношений с АРСЕНИЧЕМ я никогда не имел и поэтому знаю о нем только из других источников. Мне известно, что он был на территории восточных областей Украины, но где именно, не знаю.

В 1943 году он ездил на Волинь для выявления советских разведчиков в рядах ОУН — УПА, о появлении которых якобы «СБ» имела данные.

Встретился я лично с АРСЕНИЧЕМ лишь в октябре 1944 года в Черном лесу по указанию ЛЕБЕДЯ и ОРЛИВА вместе с немецким капитаном КИРН. Я передал АРСЕНИЧУ, с какой целью прибыл вместе с КИРН на Украину, какие поручения имел от ЛЕБЕДЯ по этому вопросу, а также сообщил о новом предложении КИРНА вести переговоры с руководителями ОУН — УПА о совместных действиях против СССР. АРСЕНИЧ заявил, по этому вопросу он ничего не хочет говорить и предложил мне обратиться к руководителям Главного «провода» ОУН. Лично от себя он высказал пожелание, чтобы я также не проявлял активности в переговорах с немцами. После этого, я с АРСЕНИЧЕМ никогда не встречался.

Его приметы: среднего, роста, лысый, лоб высокий, широкий, глаза маленькие, темносерые, жмурится, на лице почти постоянная улыбка, в разговоре спокойный, походка медленная. <...>

1. **Старух Ярослав («Стяг»)** — військово-політичний діяч ОУН і УПА, з 1945 р. очолював повстансько-підпільні формування на Закарзонні. 18.09.1947 р. підірвався в оточеному поляками бункері поблизу с. Монастир Томашувського повіту.

Копія
Стенограма

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обвиняемого Пришляка Григория Васильевича [1]

27 декабря 1946 года

Гор. Киев.

ВОПРОС: На предыдущих допросах вы называли многих известных вам участников ОУН-бандеровцев. Покажите более подробно, что вам известно о каждом из них?

ОТВЕТ: О названных мною участниках ОУН могу показать следующее: <...>

<...> 2. АРСЕНИЧ Николай, псевдонимы «МИХАЙЛО», «МАКСИМ» и «ГРИГОР». Знаю, что он уроженец Прикарпатья, житель города Львова. Участником ОУН являлся еще при бывшей Польше. Первый раз я встретил его в 1940 году в городе Кракове. Никакой организационной связи с ним я тогда не имел и чем он там занимался, не знаю. Контакт по работе я с ним установил осенью 1941 года в гор. Львове. В то время АРСЕНИЧ являлся одним из ближайших помощников ЛЕБЕДЯ и руководил «СБ» Центрального «провода» ОУН.

ЛЕБЕДЬ лично сообщил мне (в то время я был руководителем «СБ» Краевого «провода» ОУН), чтобы связь по работе я поддерживал с АРСЕНИЧЕМ. Связь с АРСЕНИЧЕМ я имел до конца июня 1945 года. Мне известно, что в 1942 году он находился в восточных областях Украины и в частности в Киеве. Как правило, встречи с ним я имел во Львове на улицах и несколько раз встречался во Львове, в районах. Ежемесячно я передавал ему отчеты о деятельности «СБ» Краевого «провода» и от него же получал указания по работе.

Перед изгнанием немцев из Западной Украины, приблизительно в марте 1944 года на встрече со мной АРСЕНИЧ сообщил, что в связи с предстоящим приходом частей Красной Армии и необходимостью обновить руководящий состав Краевого «провода» ОУН, он отстраняет меня от должности руководителя «СБ» и назначает руководителем информационно-разведывательного отдела «СБ» этого же «провода». <...>

ДА СБУ— Ф.13. — Спр. 372 — Т. 53 — Арк. 30, 37, 38; 50, 63, 64; 75, 76.
(Машинопис, копія)

1. **Пришляк Григорій** (20.04. 1913, с. Новосілки Бузького р-ну Львівської обл. — у 1993 мешкав у м. Коломия Івано-Франківської обл.). З заможної міщанської родини. Псевдо — «Мікушка», «Вайс», «Маріян», «Вільховий». Дружина — Стефанія Кадоб'янська, у 1947 засуджена до 15 років каторжної праці. Член Пласту та ОУН (з 1929). Закінчив гімназію у Львові, секретар спортивного товариства «Чорноморець», учасник робітничого товариства «Сила». З 1932 — член повітового проводу ОУН у м. Кам'янка-Струмилова суч. Львівської обл. Відбув строкову службу у польській армії. Член «Просвіти». Заарештовувався польською владою (1930, 1932). У 1938 засуджений до 5 років позбавлення волі. Після 1939 — слухач спеціальної школи Абверу для членів ОУН. Керівник інформаційно — розвідувального відділу референтури СБ крайового проводу «Галичина». У липні 1941 — березні 1944 — референт СБ згаданого проводу. Здійснював керівництво заходами з контррозвідувального захисту підпілля ОУН від репресій німецьких спецслужб, створював агентурні позиції СБ у лавах мельниківського та польського підпілля, вів виявлення агентури радянських спецслужб, організував жіночу розвідмережу у Львові. Керував школою розвідників СБ у Львові (1942). У 1944—1946 — керівник «особливої групи ОУН» у Львові. Заарештований 8 травня 1946. Засуджений до смертної кари, замінені на 25 років таборів. Звільнився 20 липня 1971. У відповідності до чинного законодавства України у реабілітації відмовлено. Член проводу сеньйорів відновленого Пласту в Україні.

II. Повідомлення про загибель референта СБ центрального проводу ОУН М. Арсенича (1947 р.)

Копія

Секретарю Центрального Комітета КП (б) України
товарищу ЛИТВИН К.З. [1]

СООБЩЕНИЕ

о ликвидации референта СБ центрального проводу ОУН по кличке
«МИХАЙЛО», он же «ГРИГОР» и «МАКСИМ»

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В августе 1946 года МВД УССР была создана оперативная группа для розыска и ликвидации членов т.н. центрального провода ОУН.

В период с августа по декабрь 1946 года оперативная группа проводила агентурно-разведывательную работу <...>.

За это время работы оперативной группой установлено и ликвидировано свыше 30 функционеров центрального провода ОУН — связанных, охранников, технических работников.

В январе с.г. путем комбинированных действий оперативной группы и спецгрупп было установлено, что в лесу восточнее села Жуков, Бережанского района, Тернопольской области, находится схрон, в котором скрывается с небольшим прикрытием референт СБ центрального провода ОУН по кличке «МИХАЙЛО».

С получением этих данных МВД УССР был разработан план проведения операции по захвату или уничтожению «МИХАЙЛО».

21 января 1947 года в районе сел Жуков и Гиновиче началась чекистко-войсковая операция [2], в результате которой в двух километрах восточнее села Жуков 23 января с.г. курсантом полковой школы 290 СП ВВ МВД Тихомировым был замечен на склоне обрыва оврага легкий пар и слегка оттаявшая земля.

По этим признакам была обнаружена вентиляционная отдушина схрона.

Тихомиров направил железный шуп в отверстие отдушины, в результате чего внутрь схрона упала подушка, которой было заткнуто отверстие отдушины.

По звону разбитой посуды, на которую упала подушка, было точно установлено местонахождение схрона.

Схрон был немедленно блокирован войсками, причем в одном метре от лесной дороги было обнаружено хорошо замаскированное входное отверстие схрона, которое было открыто солдатами.

Бандитам, находившимся в схроне, было предложено сдаться и выйти из схрона.

В ответ на это из схрона выскочил один из бандитов и открыл по оперативно-войсковой группе огонь из автомата, но ответным огнем был убит и упал в схрон.

После этого находившийся в схроне «МИХАЙЛО» выстрелами из пистолета застрелил свою жену по кличке «ВЕРА» и связную центрального провода ОУН по кличке «НАТАЛКА», после чего облил керосином документы, поджег и застрелился сам.

Из схрона были извлечены трупы двух мужчин и двух женщин, опознанием которых установлено, что убитыми являлись:

1. **АРСЕНИЧ-БЕРЕЗОВСКИЙ** Николай Васильевич, по кличке «МИХАЙЛО», он же «ГРИГОР», «МАКСИМ» и «ДЕМЬЯН» — 1910 года рождения, уроженец с. Березово-Нижне, Яблоновского района, Станиславской области, украинец, с высшим образованием.

Вступил в члены ОУН еще до 1939 года, в 1939 году находился в эмиграции, возвратился на Украину в период немецкой оккупации.

С 1940 года работал в референтуре СБ (служба безопасности) центрального провода ОУН, которую в то время возглавлял «МАКСИМ РУБАН».

В конце 1941 года назначен референтом СБ центрального провода ОУН, занимал эту должность до момента ликвидации.

Участник всех конференций и съездов ОУН.

2. «ВЕРА» — жена «МИХАЙЛО», руководитель женской референтуры Львовского городского провода ОУН.

3. «НАТАЛКА» — связная центрального провода ОУН <...> [3].

Труп четвертого бандита не опознан в связи с тем, что голова и лицо полностью обезображены взрывом гранаты, на которую он упал [4].

Из схрона изъято:

автоматов — 2

пистолетов — 2

винтовка — 1

пиш. машинка — 1
тел. апарат — 1,
а также два мешка документов, среди которых:
партийных билетов ВКП (б) — 14
комсомольских билетов — 17
военных билетов — 52
красноармейских книжек — 21
паспортов советских — 53
удостоверений уч. уполн.
Милиции — 12
удостоверений личности
работников МВД-МГБ — 14
удостоверений и справок
советских учреждений — 200,

а также копии протоколов допроса СБ и списки убитых бандитов СБ советских граждан, примерно на 1000 человек, личные рукописи «МИХАЙЛО» — инструкции и наставления о работе СБ и др. документы.

Трупы убитых были доставлены в УМГБ Львовской области, где бывшие члены центрального провода ОУН — «СЕРГЕЙ» и «АРКАДИЙ» [5] опознали «МИХАЙЛО» и его жену «ВЕРУ», о чем составлены акты опознания.

Изъятые документы изучаются.

Операция в районе Гиновиче-Жуков, продолжается в направлении розыска схронов охраны «МИХАЙЛО» и его архивов. <...>

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 65 — Арк. 67–71.

(Машинопис, копія)

1. Литвин Костянтин Захарович (1907 — невідомо). З вересня 1941 фактично виконував обов'язки секретаря ЦК КП(б) по пропаганді. В 1944–1950 секретар ЦК КП(б) по пропаганді і агітації.

2. Основними видами застосування **Внутрішніх військ** (ВВ, з 6 травня 1951 р. — **Внутрішньої охорони**, ВО) проти підпілля націоналістичного руху були пошук місць переховування та знешкодження

підпільників й емісарів закордонних центрів у населених пунктах та лісисто-гірській місцевості, контроль гарнізонною службою території регіону, охорона органів влади та окремих її представників, об'єктів народного господарства та інфраструктури.

На Західній Україні було зосереджено потужне угруповання Українського округу (УО) ВВ. У жовтні–листопаді 1945 р. відбулася реорганізація військ округу у чотири стрілецькі дивізії чотирьохполкового складу та окремий 290-й мотострілецький полк. Сюди ж у довгострокові відрядження перекидаються підрозділи елітної Особливої дивізії ім. Держинського з Москви. Станом на 10 квітня 1947 р. тут дислокувалися:

- Волинська область — 227-й стрілецький полк (СП) 81-ї стрілецької дивізії (СД) (31 гарнізон, 1468 багнетів);
- Дрогобицька — 62-ї СД (36 гарнізонів, 3819 багнетів);
- Львівська — 10-й та 88-й СП 62-ї СД (36 гарнізонів, 3194 багнетів);
- Рівненська — 445-й та 446-й СП 81-ї СД (34 гарнізони, 3051 багнет);
- Станіславська — 141-й, 215-й, 331-й, та 334-й СП 82-ї СД (113 гарнізонів, 6605 багнетів);
- Тернопільська — 12-й, 86-й, 450-й СП 65-ї СД (93 гарнізони, 3418 багнетів);
- Чернівецька — 331-й СП 82-ї СД (10 гарнізонів, 384 багнетів).

До операцій залучалися і підрозділи 32-ї дивізії ВВ МДБ з охорони залізничних споруд. Якщо врахувати, що штатна чисельність лінійних військ МДБ СРСР на той час становила 68582 одиниць, то на ЗУЗ було зосереджено майже третину їх бойового складу. Лише з припиненням існування підпілля як організованої сили скорочуються і спецвійська (на 25 жовтня 1952 р. залишалось 8 загонів (полків ВО).

Для перших повоєнних років характерне як розміщення ВВ по населених пунктах регіону з метою контролю за територією та витиснення підпілля до місцевостей з несприятливими умовами буття, так і їх масоване застосування у бойових операціях. Наказом МДБ СРСР

від 22 квітня 1947 р. «Про посилення боротьби з націоналістичним підпіллям і його озброєними бандами в Українській РСР» військові операції у сукупності з оперативно-розшуковими застосовувалися як один із провідних методів антипідпільної діяльності. Так, до операції «Ушелина» (січень—лютий 1948 р.) із розшуку референтури пропаганди Центрального проводу у Сколевському районі Дрогобицької області залучено 2870 військовослужбовців 64-ї СД ВВ. У ході операції зруйновано 153 бункери (у тому числі 20 складських), вилучено типографію центрального друкованого органу «Ідея і чин», вбито і затримано близько 100 підпільників (серед загиблих — референт СБ окружного проводу З. Лещинський («Сайгор»). З початку 1950-х масовані операції стають винятком і проводяться лише для розшуку лідерів підпілля або емісарів закордонних центрів.

Разом з тим у 1945—1947 рр. не забезпечено належної взаємодії органів і військ держбезпеки. Військові операції нерідко здійснювалися без перевірених оперативно-розвідувальних даних, навмання, шляхом оточення й «прочісування» великих територіальних масивів. Відтак було приділено увагу пошукові комбінованих форм застосування органів і військ МДБ. Найоптимальнішою формою виявилось творення «чекістсько-військових груп» (ЧВГ), остаточно оформлених наказом МДБ УРСР від 19 грудня 1948 р. Передбачалося закріплення для спільних дій за відповідними територіальними органами держбезпеки підрозділів ВВ (як правило, відділення-взвод, інколи рота). Групи закріплювалися за конкретними проводами, осередками чи функціонерами підпілля для оперативно-військових операцій (ОВО). Станом на березень 1949 р. діяло 593 ЧВГ із 609 оперпрацівників, 294 офіцерів та 4378 солдат і сержантів ВВ

Крім того, створювалися міжрайонні та міжобласні ЧВГ. До 25 листопада 1951 р. по членах ЦП ОУН працювало 6 груп (82 оперпрацівники, 65 офіцерів і 1224 солдати ВВ), 115 груп по інших керівниках підпілля, 181 — із розшуку озброєних груп нелегалів.

Значні сили ВВ залучалися для забезпечення заходів влади. Так, у січні 1949 р. лише у Дрогобицькій області виборчі дільниці охороняло 1463 військовослужбовці.

Удосконалення тактики дій ВВ та перехід підпілля до пасивної, «бункерної», форми опору різко змінили співвідношення втрат на користь радянської сторони, яке у червні 1946 р. приблизно дорівнювало 1: 2,5. За 1950 р. у ході операцій було знищено 1582 підпільники, а ВВ втратили вбитими 86 осіб (159 поранено). Отже, співвідношення безповоротних втрат становило приблизно 1:18.

Однак в цілому ефективність бойового застосування ВВ через методи конспірації підпілля та специфічні умови регіону залишалася низькою. Щодобово вони могли виставити 1000 нарядів, охопивши 2 тис. сіл при загальній чисельності 7 тис. (без хуторів). У серпні 1948 р. МДБ СРСР наказало згорнути планове навчання через надмірне бойове навантаження. Як наслідок, у 1949 р. мали успіх тільки 2,5% нарядів, результативними визнано 4038 операцій із 50528. Незадовільно навчений методів захоплення живцем особовий склад віддавав перевагу знищенню противника. В цілому в боях у західному регіоні України ВВ (ВО) разом з прикордонниками безповоротно втратили близько 3200 вояків.

3. Виявилася негласною помічницею МДБ УРСР.

4. За відомостями краєзнавців — Мельник Степан («Клим»), уродженець с. Поток Козівського р-ну Тернопільської обл. (*Подуфалій В. Микола Арсенич // Криця. — 1999. — 9 березня.*)

5. М.Степаняк і П.Дужий.

12. Повідомлення про загибель та біографічні дані колишнього референта СБ на Волині М. Козака

Копія

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ УМГБ ЗАПАДНЫХ
ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ

Гор. Львов

Для ориентировки Вас и оперативного состава сообщая, что в ночь на 8 февраля с.г. чекистско-войсковой группой, организованной УМГБ Ровенской области, в селе Петушки, Острожецкого района, располо-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

женного на стыке Олыкского района, Волынской области, Клеванского и Ровенского районов, Ровенской области, застигнут в бункере и ликвидирован руководитель краевого «провода» ОУН на «ПЗУЗ» (т.н. «северо-украинских землях») под шифром «Пивнич» КАЗАК Богдан Михайлович, известный в подполье под кличками «Смок», «Чупринка», «Лука», «Вивчар», «Кучма», «Сергей Хортиця» и «715».

Обстоятельства ликвидации КАЗАКА таковы:

В конце 1948 года от агентуры стали поступать сигналы о том, что в селах Острожецкого района появляются руководящие участники оуновского подполья.

Для активизации агентурной работы, установления личностей указанных руководящих участников ОУН и выявления их мест укрытия, УМГБ Ровенской области в Острожецкий район была командирована группа опытных оперативных работников.

В ходе проводимых мероприятий была завербована в качестве агента бежавшая с мест спецпоселения жена руководителя районного провода ОУН <...>, оставлена на нелегальном положении и направлена на разработку известных ей участников националистического подполья.

Одновременно была активизирована работа с ранее внедренным в подполье квалифицированным агентом <...>.

В результате ряда последующих агентурных комбинаций с использованием обоих источников, было установлено, что в квартире жителя села Петушки ПАРХОМЕЙ укрывается какой-то оуновский главарь.

Направленная на место чекистско-войсковая группа УМГБ с наступлением темноты 7 февраля с.г. скрытно подошла к селу Петушки и расположилась засадой около дома ПАРХОМЕЙ.

Через некоторое время близ места расположения засады был обнаружен неизвестный бандит.

На оклик последний не отозвался, быстро свернул за угол сарая и присоединился к двум другим бандитам, совместно с которыми открыл огонь по чекистско-войсковой группе.

В завязавшей перестрелке двое из них были убиты, а третий бросился бежать и скрылся в бункере, расположенном на усадьбе ПАРХОМЕЙ, в пятнадцати метрах от места перестрелки.

Видя безвыходное положение, не желая сдаваться живым, он там же в бункере застрелился. Им оказался руководитель краевого «провода» ОУН на «ПЗУЗ» (т.н. «северо-западных украинских землях»), под шифром «Пивнич», —

КАЗАК Богдан Михайлович, 1912 года рождения, уроженец с. Требуховцы, Ново-Стрелищанского района, Дрогобычской области.

Изыяты 2 автомата, винтовка, 4 гранаты, патроны и ценные в оперативном отношении оуновские документы.

Содержатель бункера ПАРХОМЕЙ арестован.

Одновременно другой чекистско-войсковой группой, действовавшей на территории Олыкского района, Волынской области были обнаружены и в перестрелке убиты шесть бандитов, оказавшихся участниками личной охраны КАЗАКА.

Из агентурно-следственных материалов, имеющихся в распоряжении МГБ УССР, известно, что «провод» ОУН на «ПЗУЗ» осуществлял руководство бандитско-террористической деятельностью оуновского подполья на территории Волынской, Ровенской, северных районов Тернопольской, отдельных районов Житомирской, Винницкой, Каменец-Подольской и Киевской областей УССР и южных районов Брестской области БССР.

КАЗАК происходит из семьи униатского священника.

В 1933 году в гор. Львове окончил гимназию и поступил в политехнический институт.

За принадлежность к ОУН и участие в террористическом акте над одним из профессоров института, сотрудничавшим с польскими властями, КАЗАК был арестован и польским судом осужден к 10 годам тюремного заключения, откуда освобожден в 1939 году в связи с возникновением германо-польской войны.

После освобождения из тюрьмы бежал в оккупированный немцами гор. Краков, где официально работал в т.н. «Комитете помощи украинцам». С тех пор КАЗАК являлся одним из организаторов националистического подполья на территории Украины и до последнего времени занимал руководящее положение в ОУН.

После нападения гитлеровской Германии на Советский Союз КАЗАК бандеровским Центральным «проводом» ОУН был направлен в восточные области Украины, где организовали до августа 1942 года возглавлял Каменец-Подольский областной «провод» ОУН, после чего был назначен руководителем Винницкого областного «провода».

В Винницкой области КАЗАК проводил активную организационную работу по созданию националистического подполья, был непосредственно связан с членом Центрального «провода» ОУН «Климом Савуром» и руководителями Житомирского, Каменец-Подольского областных и Киевского Краевого «провода» ОУН. В гор. Виннице сохранил нелегальную типографию краевого «провода» и руководил ее работой.

Во время пребывания в гор. Виннице КАЗАК, как проживавший по фиктивным документам, арестовывался немцами, но при содействии ЯНИШЕВСКОГО (ДАЛЕКОГО), являвшегося членом областного «провода» ОУН и работавшего заместителем начальника полиции, был освобожден и в целях легализации устроился на работу инспектором полиции.

В марте 1943 года КАЗАК выехал в Ровенскую область и «Климом САВУРОМ» был назначен руководителем СБ т.н. «южной группы УПА», продолжая одновременно поддерживать связь с главарями оуновского подполья в Житомирской, Винницкой и Каменец-Подольской областях.

В августе 1944 года в Деражнянском районе Ровенской области на совещании созванном членами Центрального «провода» ОУН «Лемисшем», «Климом Савуром» и «Гальной», на котором присутствовали также крупные оуновские главаря «Смок» (Казак, «Далекий», «Дубовой» и «Верещака»), было принято решение о создании на территории Волынской и Ровенской области двух краевых «проводов» ОУН, под шифрами «Москва» и «Одесса», подчинив их «проводу» ОУН на «ПЗУЭ», под названием «Пивнич».

Тогда же КАЗАК был назначен руководителем СБ этого «провода», который возглавлял «Клим Савур».

Являясь руководителем СБ Краевого «провода» ОУН на «ПЗУЗ», КАЗАК был инициатором и организатором жестокого террора против советских граждан.

После ликвидации в феврале 1945 года «Клима Савура» КАЗАК, как одно из наиболее доверенных лиц Центрального «провода» ОУН, был назначен руководителем Краевого «провода» ОУН на «ПЗУЗ».

КАЗАКУ принадлежит организующая роль в проведении т.н. «чистки» ОУН — УПА.

В результате допросов, с применением специально изобретенного КАЗАКОМ — станка для пыток, СБ добивалось вымышленных показаний у участников ОУН и бандитов УПА об их принадлежности к агентуре органов МГБ-МВД, в результате чего было уничтожено свыше 1000 чел.

За эти «заслуги» перед подпольем КАЗАК постановлением т.н. «УГВР» («Украинского Главного Освободительного Совета») был награжден «золотым крестом» с формулировкой «за спасение организации на «ПЗУЗ».

До момента его ликвидации КАЗАК находился в непосредственном подчинении члена Центрального «провода» ОУН «ЛЕМИША», у которого пользовался особым доверием.

Из изъятых при ликвидации КАЗАКА оуновских документов, видно, что главари ОУН предпринимали активные попытки к установлению делового контакта с националистическим подпольем в Литве.

Ряд других изъятых при ликвидации КАЗАКА документов свидетельствуют об огромных потерях, как в руководстве, так и в низовых звеньях оуновского подполья на территории Вольнской и Ровенской областей.

В документах, адресованных одному из руководящих участников ОУН, КАЗАК касается и создавшегося положения в связи с понесенными потерями и пытался разрешить проблему организационного укрепления подполья путем выращивания новых националистических кадров.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

КАЗАК обращает особое внимание на вовлечение в ОУН молодежи и требует создавать из нее националистические организации, оставляя их участников на легальном положении.

В связи с ликвидацией КАЗАКА розыск его прекратить.

Вывявленные в процессе разработки и розыска КАЗАКА его организационные связи, подлежат активной разработке на предмет их ареста или оперативного использования по розыску главарей оуновского подполья.

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ 2-Н МГБ УССР
ПОДПОЛКОВНИК ШОРУБАЛКА [1]**

23 апреля 1949 г.

№7/7/1081

гор. Львов

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 372 — Т. 31 — Арк. 195—198

(Машинопис, копія)

1. Шорубалка Іван Кирилович (1917—1991). Літературний псевдонім — Шовкуненко. Співробітник органів державної безпеки, полковник. Закінчив історичний факультет Київського педінституту (1941). Співробітник відділу ГУКР СМЕРШ по 18-й Армії. З червня 1946 р. в органах державної безпеки. В 1947—1948 рр. — начальник 1 відділу (розшук членів ЦП ОУН) Управління 2-Н МДБ УРСР, заступник начальника (1948—1952), начальник (березень—серпень 1952) Управління 2-Н МДБ УРСР, учасник численних оперативно-військових операцій. В серпні 1952 р. в результаті «втечі важливого державного злочинця» (М.Матвієйка) знятий з посади і понижений у військовому званні. В 1952—1953 рр. — начальник Кременецького районного відділу МДБ-МВС УРСР, в 1953 (недовго) — начальник 4 Управління МВС УРСР. В 1953—1955 рр. начальник Надвірнянського районного відділу МВС-КДБ в Станіславській області. Працював начальником відділу 5 Управління КДБ УРСР, викладав на Вищих курсах КДБ СРСР в Києві. Автор спогадів, статей з історії протиборства органів держбезпеки з підпіллям ОУН. Нагороди: три ордени Вітчизняної війни I та II ступенів, Червоної зірки, два — «Знак пошани», «Великий військовий хрест» Чехословаччини, близька 15 медалей. Почесний співробітник органів держбезпеки (1964 р.).

*13. Некрологи на керівних співробітників СБ М. Арсенича,
О. Присяжнюка, В. Коренюка, Б. Козака (1945–1949 рр.)*

ПОВІДОМЛЕННЯ

23-го січня 1947 р. в лісі б. с. Жуків, Бережанського р-ну, Тернопільської обл., оточений військами мвд, героїською смертю загинув член Проводу Організації Українських Націоналістів, Референт Служби Безпеки при Проводі ОУН, Лицар Золотого Хреста Заслуги сл. п.

МИКОЛА АРСЕНИЧ — МИХАЙЛО —

член УВО, кількарізний в'язень польських тюрем, Провідник Українських Політичних В'язнів-Націоналістів у львівських Бригідках у рр. 1937–38, учасник II-го ВЗОУН, член Проводу ОУН від 1941 р., учасник III-го НВЗОУН, член Головної Ради ОУН.

Як Керівник Служби Безпеки при Проводі ОУН, сл. п. МИХАЙЛО поклав величезні заслуги на відгинку боротьби українського визвольного руху проти агентури мвд і мґб. Він розкрив злочинні прийоми, стосовані мґб і мвд, у скрайньо несприятливих умовах підпілля знайшов успішні методи поборювання більшовицького поліційного апарату, виховав і підготував для боротьби проти більшовицької агентури численні кадри. Завдяки всій цій, проведеній Ним, роботі український національно-визвольний революційний рух вийшов переможно з дотеперішньої боротьби з мґб і мвд.

Працьовитість аж до самозречення, всебічність розуму і глибина думки, скромність, рішучість і безоглядність у боротьбі з ворогами — ось головні прикмети Його характеру.

Вишколені і виховані Ним кадри Служби Безпеки і всієї Організації, зберігаючи в своїх серцях Світлу Пам'ять Великого Борця-Революціонера, вірно йтимуть шляхом свого Керівника до Великої Мети та пильно оберігатимуть український революційно-визвольний рух від підступних ударів ворога.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ВІЧНА СЛАВА ГЕРОЄВИ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ!
ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

ПОВІДОМЛЕННЯ

25 березня 1945 року на хуторі Ново-Став, Клеванського району Рівненської області, згинув геройською смертю в бою з большевицькими окупантами

сл. п. друг

ПРИСЯЖНИК ОЛЕКСА — МІТЛА —

член Проводу ОУН на ПЗУЗ

Сл. п. друг Присяжник Олекса — Мітла народився в селянській сім'ї в 1915 р. в селі Полонка Луцького р-ну. В родинному селі закінчує народну школу і вступає до гімназії в м. Луцьку, яку закінчує в 1936 р. Під час науки в гімназії вступає в лави ОУН. Скінчивши науку в гімназії, працює в культурно-освітніх та пропагандивних гуртках. Скоро довкруги нього згуртовується молодь цілого Луцького р-ну, якою він керує з рани ОУН. Незабаром стає він повітовим провідником юнацтва і керує протипольськими акціями в повіті та виступає демонстративно на вічах, походах і т. д., за що стає кілька разів арештованим польською поліцією.

В 1939 р., в часі большевицької окупації, переходить в підпілля як член окружного проводу ОУН, серед постійних переслідувань з боку НКДВ, невгомно, з самопосвятою віддає всі свої сили в розбудову клітин ОУН протягом 1939—41 рр.

1941 р. з хвилиною окупації гітлерівськими загарбниками ЗУЗ Провід ОУН на ПЗУЗ призначає сл. п. друга Присяжника Олексу — Мітлу провідником Рівненської області, а в 1943 р. стає членом Проводу ОУН на ПЗУЗ, як референт Служби Безпеки і на цьому пості гине в тяжкому чотиригодинному бою з бандами НКДВ 25 березня 1945 р. на хуторі Ново-Став, Клеванського р-ну, Рівненської області.

Образ сл. п. друга Присяжника Олекси — Мітли, це образ борець-революціонера з крові і кості. Безкомпромісовий і нещадний в боротьбі з ворогами, серйозний, точний і послідовний в своїй роботі.

при тому завжди життєрадісний і приязний. Він прекрасно поєднував в собі всі прикмети Провідника і доброї товариської людини.

Своєю невтомною працьовитістю на добро українського народу, своєю непохитною вірою в перемогу Української Революції, своєю послідовністю, тактовністю і силою волі сл. п. друг Присяжнюк Олекса — Мігла здобув собі великий авторитет, любов і прихильність серед членів Організації, вояків УПА і Українського народу.

Перед його ідейністю і невгнутим характером клонять голови всі борці-революціонери і клонитимуть всі перемники боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

**ВІЧНА СЛАВА ГЕРОЄВИ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ПЗУЗ

В друкарні імені Кліма Савура

ПОВІДОМЛЕННЯ

Дня 12 грудня 1945 р. згинув в бою з більшовицьким окупантом на хуторі с. Романів, район Теремне, Волинської (Луцької) області.

Сл. п. друг

ВАСИЛЬ КОРЕНЮК (ПАЛІЙ, МОДЕСТ)

Член Проводу ОУН на ПЗУЗ

Василь Коренюк (Палій, Модест) народився в селянській сім'ї 1919 р. в с. Уздці, р-н Мізоч, Рівенської області. По закінченню початкової школи в своєму селі, вступає до української гімназії в м. Рівному, а по зложенні іспиту зрілості вступає на студії варшавської православної теології, яку закінчує в 1938 р. Ще під час науки в гімназії вступає в ряди Юнацтва — ОУН та бере активну участь в культурно-просвітянському житті.

За першої більшовицької окупації Західно-Українських Земель 1939—41 р. працює директором неповно-середньої школи в с. Кунин, Мізоцького р-ну, а в 1941 р. зістає мобілізований до ЧА. В тому ж році, з вибухом німецько-більшовицької війни, попадає в німецький полон,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

з якого весною 1943 р. виривається на волю і вступає в ряди УПА. В скорому часі переходить на працю в політично-пропагандивний відділ при Штабі УПА-Південь та працює рівночасно в політично-військовій розвідці відділу Служби Безпеки. В 1944 р. працює в референтурі Служби Безпеки при проводі ОУН на ПЗУЗ, а в 1945 р. стає членом Проводу ОУН на ПЗУЗ. На цьому посту скінчив свій славний шлях життя 12 грудня 1945 року.

Напротязі Його революційної праці питомими прикметами Його характеру були — прямоплінійність, безкомпромісовість і послідовність. В різних умовах боротьби за УССД зо всіма окупантами твердо держав прапор честі Вояка Революції та своєю невтомною працьовитістю, непохитною вірою в Перемогу Української Революції, своєю завжди життєрадісною владчею і дружністю здобув собі Василь Кореньок (Палій, Молест) любов і прихильність серед членів ОУН, вояків УПА і українського народу.

Перед Його ідейністю і твердим крицевим характером клонять голови всі борці-революціонери і клонитимуть всі переємники боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

**ВІЧНА СЛАВА ГЕРОЄВИ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ**

**ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ на ПЗУЗ
КОМАНДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНЧОЇ АРМІЇ на ПЗУЗ**
В друкарні імені Кліма Савура

ПОВІДОМЛЕННЯ

Дня 8.ІІ.1949 р. в с. Пітушків, Острозького р-ну, Волинської обл., згинув у бою з большевицькими окупантами сл. п. друг

МИКОЛА КОЗАК-ВІВЧАР (СМОК)

Керівник ОУН на ПЗУЗ (Волинь і Полісся), Лицар Золотого Хреста Заслуги, майор Служби Безпеки (СБ). Сл. п. друг Вівчар народився 1914 р. в с. Рахиня, Долинського району, Станіславівської обл. В ряди ОУН вступив 1934 р., будучи гімназійним учнем. Увесь

час невтомно працював над розбудовою і вихованням кадрів ОУН на терені гімназії та в родинних околицях. У 1937 р. польські окупанти засудили сл. п. друга Вівчара за революційну працю до каторжачого ув'язнення, де перебував Він аж до розвалу Польщі. По виході з в'язниці знову кидається у вир праці і боротьби. В 1940–41 рр. працює повітовим провідником ОУН на Лемківщині. В 1941–42 рр., перейшовши разом з іншими похідними групами на СУЗ, працює окружним провідником ОУН на Вінниччині, кладучи основи під розбудову сил Української Національної Революції на цих теренах. В 1943–44 рр. стає референтом СБ при Восній Окрузі, і на цьому становищі зводить перші переможні бої з агентурними операціями гестапо й НКДВ. У 1944–45 рр. працює референтом СБ при Проводі ОУН на ПЗУЗ. У ці роки керує завзятою боротьбою за бути чи не бути ОУН і УПА на Волині та Поліссі. Керована сильною рукою і кипучою енергією сл. п. друга Вівчара ОУН і УПА на цих землях вийшли переможно з великого бою проти ворожої агентури. В 1945–49 рр. сл. п. друг Вівчар стає Керівником ОУН на ПЗУЗ і працює на тому пості над оздоровленням і розбудовою сил ОУН, керує визвольною боротьбою українського народу на цих землях до останньої хвилини свого життя.

В особі сл. п. друга Вівчара ОУН втратила здібного організатора і керівника нашої визвольної боротьби.

Енергійний організатор, талановитий есеїст, фанатичний і незламний борець за волю України, один з найкращих революційних поетів (Степан Орач), ширий друг і товариш — таким залишився сл. п. друг Вівчар у пам'яті тих, серед яких працював, у пам'яті всіх українців, які його знали.

ВІЧНА СЛАВА ГЕРОІВІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

ПРОВІД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ на ПЗУЗ

8 лютого 1950 р.

ДА СБУ — Ф. 13. — Спр. 376 — Т. 19 — Арк. 65, 66, 73; Спр. 372 — Т. 7 — Арк. 81–81зв.

(Листівки, виконані в типографський спосіб)

**14. Біографічні відомості про керівника референтури розвідки
Закордонного представництва УГВР В. Охримовича (1951 р.)**

СПРАВКА

В результате проведенных агентурно-оперативных мероприятий в г-р. Львове, а также путем просмотра ряда архивно-следственных дел и оперативных материалов в отношении агента американской разведки эмиссара центрального «провода» ОУН — ОХРИМОВИЧ Василия Остаповича, [1] кличка «ГРУЗИН» установлено, что он является —

ОХРИМОВИЧ Василием Остаповичем, 1914 года рождения, уроженец села Дачкова, Велико-Барковского района, Тернопольской области, украинец, из семьи священника, в оуновском подполье известен под кличками: «ПАВЕЛКО», «ПЫЛЫП», «ФИЛОСОФ», «ОХАЛЮ», «БАРД» и «ГРУЗИН».

ОХРИМОВИЧ начал свою националистическую деятельность еще будучи учащимся гимназии в г-р. Тернополе. После окончания гимназии он поступил на учебу во Львовский университет, но в 1934 году был арестован польской полицией, как участник террористического акта над бывшим министром внутренних дел Польши ПЕРАЦКИМ и осужден к 10 годам тюремного заключения. Заключение отбывал в тюрьмах г.г. Равичи, Седлец Варшавского воеводства.

В 1939 году перед занятием немцами г-р. Седлец ОХРИМОВИЧ из под стражи был освобожден, (по другим данным бежал в Германию), где остановился на жительство в г-р. Берлине и окончил юридический факультет Берлинского университета.

В 1940 году в связи с расколом ОУН на бандеровцев и мельниковцев, ОХРИМОВИЧ примкнул к сторонникам БАНДЕРЫ. Позднее проживая в г-р. Кракове ОХРИМОВИЧ работал в канцелярии главного военного штаба ОУН и учился на курсах по подготовке командного состава ОУН.

Арестованный органами МГБ УССР в 1945 Ареснич-Березовский [2] на допросе от 14—16 ноября в отношении ОХРИМОВИЧ показал:

«... В 1940 году я с ним встретился в Кракове, в то время он состоял членом главного «провода» ОУН, работал в разведотделе и одновременно зав. библиотекой».

Из показаний арестованных других руководящих участников ОУН Прокопович Оксаны, Дударь Эмилия, Дячук-Чижевский и других устанавливается, что ОХРИМОВИЧ в начале Отечественной войны вместе с наступающими немецкими войсками прибыл в гор. Львов, получив назначение руководителя Тернопольского областного «провода» ОУН, выбыл в гор. Тернополь, где вскоре немцами был назначен воеводой Тернопольской области. По данным агента <...> от 27 ноября 1951 года ОХРИМОВИЧ в 1941 году работал в «Гестапо».

В 1942 году совместно с видным украинским националистом, членом центрального «провода» ОУН — СТАРУХ Ярославом, ОХРИМОВИЧ руководил школой ОУН в гор. Львове, готовящей кадры для подпольной работы в условиях восточных областей Украины.

Арестованная Прокопович Оксана Романовна в апреле месяце 1947 года показала:

«...Весной 1942 года я снова встретила ОХРИМОВИЧА во Львове, где он работал инструктором организационного «вышкала» при центральном «проводе» ОУН и вместе со СТАРУХОМ готовил участников ОУН, направляемых на работу в Восточную Украину».

По имеющимся в деле материалам ОХРИМОВИЧ участвовал в работах второй и третьей конференции ОУН. Это подтверждают арестованные члены центрального «провода» ОУН Дячук-Чижевский и Степаняк.

В 1943 году ОХРИМОВИЧ перешел на нелегальное положение, возглавил «провод» ОУН «Галичина» и был кооптирован в состав центрального «провода» ОУН, но в связи с болезнью от руководства «провода» «Галичина» был отстранен и переведен в политическую референтуру центрального «провода» ОУН.

Во второй половине 1944 года ОХРИМОВИЧ был руководителем ОУН на территории Польши и находился в гор. Кракове. В августе 1945 года он был в Мюнхене, где являлся руководителем областного «провода» ОУН Аусбурга и членом Баварского краевого «провода» ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Осенью 1946 года ОХРИМОВИЧ вошел в группу руководящих членов закордонного «провода» ОУН, возглавляемую РЕБЕТ Львом, ставшую в оппозицию к Степану БАНДЕРА, как «вождю».

По показаниям арестованного эмиссара центрального «провода» ОУН и агента американской разведки Дышканта Василия известно, что ОХРИМОВИЧ весной 1947 года через представителя американской разведки майора МАК-КОЛЬМА встречался с неизвестным лицом из высшей инстанции американских разведорганов из гор. Бамберга или Франкфурта на Майне, с которым вел переговоры от имени «оппозиции» о переключении подполья ОУН для работы на американскую разведку.

По данным агентуры, заслуживающих доверия, известно, что ОХРИМОВИЧ в 1947 году являлся руководителем референтуры разведки закордонного «провода» ОУН. [3] <...>

ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 7765.

(Машинопис, оригінал)

1. ОХРИМОВИЧ Василь Степанович (псевд. — «Павелко», «Пилип», «Філософ», «Охало», «Бард», «Грузин»; 1914, с. Дачків Велико-Барків. р-ну Тернопільської обл. — 18.05. 1954, Київ). З родини священика. Приєднався до руху ОУН учнем Тернопільської гімназії. Засуджений польською владою до 10 років позбавлення волі (1935) за співучасть у вбивстві Б. Перацького (1934). Звільнений під час німецько-польської війни 1939. Закінчив юридичний. ф-т Берлінського ун-ту (1940). Під час розколу в ОУН (1939—1940) став на бік С. Бандери. Працював у канцелярії Військового штабу ОУН(б), навчався на курсах підготовки командного складу. З початком війни очолив Тернопільський обласний провід ОУН(б), призначений окупантами воеводою Тернопільської обл. Співробітничав з гестапо. 1942 був одним із керівників школи підготовки підпільних кадрів ОУН для роботи у східних. обл. України. Учасник 2-ї та 3-ї (лютий 1943) Конференцій ОУН. На останній підтримав курс Р. Шухевича — Д. Клячківського на створення масових збройних формувань ОУН, від квітня 1943 очолив Крайовий провід ОУН(Б) «Галичина», кооптований до Проводу ОУН. Через хворобу переведений до політичної референтури ЦП ОУН (Б).

З другої пол. 1944 був керівником мережі ОУН(б) на території Польщі. Від серпня 1945 голова проводу в Аугсбурзі (Німеччина), член Баварського крайового проводу. Восени 1946 приєднався до опозиційної до С. Бандери групи Л. Ребета. Навчався на американських курсах розвідників. 20 травня 1951 закинутий з групою нелегалів ОУН на ЗУЗ з метою збору розвідувальної інформації та шхилення керівників підпілля до визнання ЗП УГВР репрезентантом збройного руху опору в Україні перед іноземними колами. 6 жовтня 1952 затриманий органами держбезпеки. За вироком військового трибуналу 18 травня 1954 р. розстріляний. Не реабілітований.

2. Мається на увазі наймолодший з п'яти братів Миколи Арсенича — Степан Арсенич. Народився 25.10.1911. Закінчив гімназію у Львові (1932), працював у редакції газети «Новий час», неодноразово арештовувався польською владою в 1930—1939 як член ОУН. В 1945 р. засуджений до 10 років ув'язнення.

3. Мається на увазі «Політико-інформаційна служба» (ПІС) — спеціальний підрозділ з широкою компетенцією, створений з ініціативи члена ЗП, майбутнього голови її Ради референтів В. Охримовича на пленумі УГВР наприкінці 1945р. (він же і очолив цей підрозділ). За свідченнями В.Охримовича, до основних завдань ПІС, крім власне пропаганди, входило ведення розвідки у середовищі інших політичних об'єднань на еміграції, підготовка під контролем американської розвідки емісарів для засилання до УРСР, вербовка радянських громадян за кордоном, контррозвідувальний захист власних лав. Завдання вивчення й аналізу матеріалів відкритих радянських джерел покладалося на існуюче при ЗП видавництво «Пролог». Здійснювалися, зокрема, збір інформації про діяльність політичних угруповань антирадянської еміграції (ЗЧ ОУН, мельниківців, українських радикал-демократів, народних демократів, Української національної ради, Центрального проводу української еміграції, а також польської, російської та грузинської еміграції, кубанського й донського земляцтва), інспірування їх розкладання зсередини.

**15. Біографічна довідка на одного з керівників СБ
Закордонних частин ОУН С. Мудрика**

**ДОВІДКА
на МУДРИКА С.М. [1]**

МУДРИК Степан Михайлович, 1919 р. народження, народився в с. Криве Радехівського району Львівської області, українець, проживає в ФРГ.

До 1939 р. МУДРИК С.М. проживав в с. Криве, приймав участь в підпільній націоналістичній діяльності. В перших місяцях 1940 р. він нелегально виїхав за кордон, де встановив зв'язки з членами ОУН-бандерівців і включився в активну націоналістичну діяльність.

Перед Великою Вітчизняною війною МУДРИК був введений до складу референтури служби безпеки ОУН.

В 1941 р. разом з фашистською армією він прибув до Житомира та Києва, де проводив націоналістичну роботу як член СБ ОУН. Цією ж діяльністю він займався також в Західній Україні, де був членом крайового «проводу» ОУН-бандерівців.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни опинився в Західній Німеччині, вступив в т. зв. «Лігу українських політичних в'язнів», приймав активну участь в діяльності ЗЧ ОУН і як референт СБ входив до складу координаційного центру, який знаходився в м. Аугсбург.

З 1945 р. МУДРИК С.М. здійснював зв'язок ОУН з американською, англійською і німецькими розвідками, займався підготовкою та засланням агентури ОУН на територію Польщі.

В 1951 р. МУДРИК був введений в «керівну ланку» СБ ЗЧ ОУН.

В даний час він приймає також активну участь в діяльності СУМ, ЦПУЕН [2] та інших націоналістичних організацій в ФРН.

10 січня 1972 р. Начальник Секретаріату
Управління КДБ при РМ УРСР майор Бережної

УСБУ у Львівській області — Спр. П-11547 — Арк. 266.

(Машинопис, оригінал)

1. Мудрик Степан Михайлович (1919, с.Криве Радехівського р-ну Львівської обл. — після 2001, ФРН). В ОУН з 1937, брав участь у підпільній діяльності. Псевдо — «Мечник». З 1940 — співробітник СБ, на початку того ж року нелегально виїхав за кордон, виконував спеціальні доручення С. Бандери та М.Арсенича, здійснював кур'єрські таємні подорожі між Галичиною та Краківським центром ОУН. У 1941 у складі похідних груп ОУН(Б) працював у Житомирі та Києві. Займався виявленням агентури радянських та німецьких спецслужб, був введений до складу крайового проводу Галичини. 20 листопада 1943 арештований нацистами, піддавався тортурам. З 1945 мешкає у Західній Німеччині. Здійснював зв'язок зі спецслужбами США, Англії та Німеччини, займався підготовкою та засланням емісарів ОУН до Польщі. Референт СБ проводу ОУН в Аугсбурзі. З 1951 — член керівної ланки СБ ЗЧ ОУН, відповідав за розвідувальну роботу. Брав активну участь в діяльності Союзу української молоді, Ліги українських політичних в'язнів, Центрального представництва української еміграції та інших громадських організацій. У 1965—1991 рр. очолював територіальний провід бандерівської ОУН у ФРН. Закінчив правничий факультет Українського вільного університету, згодом — професор цього закладу. М. фактично започатковано історіографію спецслужб в ОУН та УПА, він є автором низки монографій та мемуарних праць, численних статей в діаспорних громадсько-політичних виданнях. Коло наукових інтересів М. — історія руху українських націоналістів, радянської політичної системи та органів держбезпеки, проблеми теорії й тактики націоналістичного руху. В останні роки М. активно виступає у засобах масової інформації України, яку неодноразово відвідував після 1991 р. Разом з І.Кашубою намагався з'ясувати певні обставини останніх років існування підпілля в Україні, зокрема — деталі загибелі Р.Шухевича, характер ставлення лідерів підпілля до протиборотва між закордонними центрами ОУН.

2. Союз української молоді; Центральне представництво української еміграції в Німеччині.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

3.6. Спеціальні підрозділи Української повстанської армії

1. Інструкція щодо організації та ведення розвідки й контррозвідки в УПА (кінець 1944 р.) [1]

ІНСТРУКЦІЯ

розвідчої і контррозвідчої служби

I

ВСТУП

1. Тверда дійсність другої імперіялістичної війни, які витворилися на землях України, поставили на сторожі честі Українського Народу — Українську Повстанчу Армію.

2. УПА являється самотнім чинником, що на його ґрунті організуються сили, які вирішуватимуть долю України та йтимуть шляхом в велику майбутність від перемог, аж до повного винищення всіх її окупантів.

3. УПА в своїй боротьбі після ганебної втечі німців з України знайшлося серед нових обставин. Сьогодні УПА має проти себе на місці німецького Гестапо і більшовицьких банд т. зв. «партизан» — НКВД, який подібно, як і перші постійно кидає проти неї регулярні фронтові частини армії.

4. УПА, не зважаючи на перевагу ворога, приймає не тільки оборонну тактику, а маючи за собою невміручі подвиги в визвольній повстанчій боротьбі проти переважаючих сил німецьких окупантів і деякої сили червоних банд в німецькому запіллі, з кожним днем росте, та захоплює в свої руки ініціативу. Вона виховна в душі агресії, відповідаючи цілям і завданням, які стали перед українським народом в обличчі сьогоденних подій, веде дії організованого характеру.

5. Перемогу вирішує не тільки збройна сила з всіма її досягненнями, а в переважній мірі рішає таємний вид війни. Н—ська група організує для ведення офензивно—розвідчої роботи: «Розвідчу Службу»

(РС). Для боротьби зі шпигунством та для контролю внутрішнього порядку і вдержування вдовоаної командуванням лінії в боротьбі організує «Контррозвідчу Службу» (КРС).

6. РС і КРС відповідатиме слідуочим услів'ям:

а) **Конспірація.** Всякі наміри, плани, кожний крок в роботі, хоч би вони були підготовлені чи роблені найкращими силами, через брак конспірації, будуть обернені в нівець, цілковита тайна на всіх потягненнях — це головна засада, вона в першу чергу гарантує успіх. За порушення правил береження таємниці винні відповідають по найострійших законах. Вміти мовчати, найкраща чеснота агентурного працівника.

б) **Патріотична відданість.** Нею повинна характеризуватися праця кожного працівника. Любовю до Батьківщини і жорстокою ненавистю до ворога повинні керуватися у виконуванні складних, але почесних завдань. Нажива, як це в розвідчих органах державних народів є виключена.

в) **Спритність і хитрість.** Не відемна прикмета кожного співпрацівника, агента і керівника. Що це таке спритність в розвідчій роботі, це знати ворога, вміти пристосуватися до ворога, коли вимагає цього потреба, незрадитися перед ним, зуміти собі порадиати при виконанні всякого завдання, наложеного зверхником у всяких умовах, а в додатку хитрість, це вміти вжити способів вирвати ворогові таємниці, що внаслідок їх втрати йому прийде неухильна загибель. Це вміти вжити способів завести ворога над пропасть держати над нею, це знати його заміри, це вміти зробити висновок з кожного його кроку, це вміти неопітисися в його сіті.

г) **Безпереривність і настойчивість.** В агентурній роботі одна з основних важливіших якостей розвідки. В незалежності від зовнішніх умовин, від власного становища і потягнень ворога, розвідча робота повинна вестися безнастанно і без ослаблення. Працівники повинні нагромаджувати все нові дані про ворога, рівночасно виучуючи його. Всі можливості повинні бути використані для справи розвідки, навіть при найбільших трудношах. Всякій перерив і легковаження є найбільш каригідним та непрошеним прогріхом в роботі.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

г) **Чуйність і дрібничковість.** Повинні позначуватися постійно в роботі. Вміти звернути увагу на всяку, на перший погляд, дрібницю, вміти повязати декілька маловажних фактів в один висновок і на підставі цього висновку зробити непомилне твердження в агентурній роботі. Всякі дрібнички вели до великого. В розвідчій роботі бути дрібничковим, значить бути чуйним, не бути заскоченим подіями, вичути майбутнє на підставі того, чого не вдасть ворогові вдержати і оповити стовідсотковою таємницею, це значить недопустити до заскочення.

д) **Безоглядність в методах роботи працівників при виконуванні своїх обов'язків являється не обхідним.** В агентурній роботі немає моралей ні релігійних, ні в поведінці. Тут є одна ціль, добитися успіхів в інтересі коначности, яку диктує боротьба і успіх, в якій для ведення її є коначним. Заради успіхів доводиться пожертвувати свою честь, вжити таких засобів, як шантаж, обман, зрада, крадіж, брехня і т. п. Для добра справи і найганебніший вчинок є моральний і він все оправдує. Як що коначність вимагає, тоді слід вагатися боем добути відомости. А де коли зухвальством.

е) **Без шаблонуєть.** Кожний замір, кожна задачу, кожний план при кожній розробці агентурної справи, повинна характеризувати безшаблонуєть. Майстерність організації і виповнення нею роботи заключається в оригінальности, яка виникає з того, що кожна задача повстає в інакших умовах, її виповнення потребує своїх методів і способів. Шаблоноєть в роботі веде, що заміри в кінці стануть для самих себе шкідливими, та не дасть ніяких позитивних наслідків. В решті шаблон дозволить в роботі власти ворогові на слід роботи.

е) **Активність.** Тільки активна робота кожного співпрацівника, агента, керівника при розробці кожної справи положить розвідчу роботу на належному рівні. Застій і брак нових творчих ідей в роботі все мстився і зводив роботу агентури чи агентурної організації до дешевого бюро — застарілих новинок денникарського характеру. Штаби, які мали до послуг розвідчі органи, в яких був брак активности, все були в хвості подій, по них падали удари за ударами, а ворог держав ініціативу в своїх руках, не зважаючи на його меншевартність. Ініціатива працівників в роботі і активність у всіх новинах та у всякому положенні поставить роботу на належному рівні.

ж) **Фаховість.** РС і КРС крім наполегливої роботи має ще одно велике завдання: підготувати майбутній регулярній армії агентів і керівників, які повні вивязуватимуться зі завдань, наложених Штабами Визвольної Армії, згідно з їх потребами. Сьогоднішня дійсність являється періодом повстанчої боротьби, перевірка сил, а рівночасно спеціалізація. Всі працівники повинні збільшувати свою фаховість. Її набувається при вмілому керуванні керівників, практичній роботі, читанні розвідчої літератури. В зв'язку з тим падають великі завдання на організаторів роботи, вони не тільки ведуть, але самі вивчують цю складну і відповідальну роботу, та при допомозі відповідних рефератів, консультацій, дискусій на основі даного чи виконаного завдання і відповідної літератури. Фаховість працівника РС і КРС, це не тільки людина зі всіма прикметами, які тут не обхідні, він повинен бути всебічно розвинений, вчислюючи в першу чергу освіту військову, технічну і загальну, пізнати себе, а ще краще пізнати ворога, починаючи з основ. Тут головне слід пам'ятати, що вивчити і пізнати ворога, це перший крок до перемоги над ним, яку завершує збройний чин.

з) **Централізація роботи.** В результаті концентрації матеріалів і при їх постійній розробці вдається досягнути повний образ про ворога, а рівночасно через збір відомостей перевіряється правдивість добутого.

7. РС і КРС узгіднює свою роботу з роботою органів СБ, в мірі взаємної співпраці на місцях, яка проявляється:

- а) в виміні відомостями,
- б) в виміні здобутих документів,
- в) спільним використанню полонених збігців, дезертирів від ворога, втікачів і т. д.,
- г) спільних акціях.

II

ОРГАНІЗАЦІЯ

I. Розвідчий Відділ (РВ)

8. При штабі Н-ської групи створюється РВ, в склад якого входять:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

а) шеф, в) керівник зв'язку,

б) секретар, г) агенти.

9. Шеф РВ діє по вказівкам та на припоручення к—ра групи, при його повній співпраці, і постійній контролі.

10. В обсягах роботи шефа РВ входить:

а) створення Розвідчого Відділу (РВ) при штабі групи за схемою: (гляди рисунок 1).

б) керування РВ,

в) особисте керування відділами РВ II, III, V, і VII,

г) організування і ведення сітки РС проти ворога, який знаходиться на оперативному терені групи, на сусідніх, неопанованих через УПА теренах, які примикають до нього, за слідуючою схемою: (гляди рис. 2).

г) організування ведення сітки КРС в всіх відділах групи і на її оперативному терені.

д) організування і посилення Розвідчих Диверсійних Груп (РДГ).

е) постійна контролія роботи.

є) організація актів, які конечні для справи розвідки або контррозвідки.

ж) переслухування полонених і арештованих, які можуть дати важні розвідчі або контррозвідчі дані.

з) налагодження з комендантами загонів через к—ра груп співпраці в справах веденої ним особисто розвідки і інструктаж.

і) звітування за вказівками к—ра групи.

11. Заступник шефа РВ являється першим його співпрацівником і керує відділами РВ IV, VI.

12. Секретар РВ відповідає за відділ РВ I, а крім того являється технічною силою в роботі відділів: II, III, IV, V, VI.

13. Агенти і остальний персональний склад включається до Спеціальної Агентури (СА).

II. Агентурні станиці (АС)

14. АС на чолі з керівником являється відділом розвідки і контррозвідки при штабі загону.

15. Керівник АС підлягає шефові РВ ділово, організаційно к–рові штабу загону.

16. В склад АС входять:

- а) керівник,
- б) заступник,
- в) секретар,

17. Основним обов'язком АС являється:

- а) організація АС за слідуною схемою: (гляди рис. 3).
- б) організація РА і КРА на оперативному терені загону за слідуною схемою: (гляди рис. 4).

в) співпраця по справах особистої розвідки зі всіма к–рами оперативних відділів загону.

г) перебирай від командирів оперативних відділів загону, полонених збігців від ворога, дезертирів з ворожих рядів і т. д. та ворожі документи, захопленні при вбитих, полонених, ранених і в приміщеннях постою ворожих частин, які негайно після використання направляється до шефа РВ.

г) в контакт з шефом РВ організує і висилає РДГ.

д) перебуває в постійному контакт з чинниками запілля даного оперативного терену.

е) пильно контролює розвідчу і контррозвідчу роботу, держучи пильний нагляд над агентами.

є) в справах контррозвідки держить контакт тільки з командиром загону, поза тим без винятку в строгій тайні.

III. Агентура

18. Агентури поділяються на два види:

- а) Розвідчі агентури (РА).
- б) Контррозвідчі агентури (КРА).

IV. Розвідчі агентури

19. РА являється найменшою клітиною РВ і її творить агент на ґрунті співпрацівників на спеціальне припоручення керівника АС.

20. Агент, керівник РА операючись на цілковиту співпрацю із заплілям і таємними співпрацівниками охоплює всі галузі ворожого середовища даного відтинку.

21. РА можуть бути створені на українських етнографічних землях:

а) в населених пунктах, де ще володіє вповні ворог,

б) в районних і обласних центрах, в містах, при всіх рівних пунктах і об'єктах, політичного, військового чи господарського значіння (прим. КПБУ, пошта, аеродром, РО НКВД, станція, друкарня, прокуратура, тюрма і т.д.),

в) при заставах і отірних пунктах в терені,

г) в пунктах, з яких можна обсервувати рух ворожих сил,

д) при етнографічних кордонах теренів сусідніх народів.

е) де не діє УПА.

22. РА створюється і за кордоном Укр. етнографічних земель:

а) в глибокій етнографічній території сусідніх народів,

б) на етнографічних теренах окупанта.

23. Обов'язком агента—керівника РА являється держати постійно зв'язок зі своїм зверхником через спеціальні середники зв'язку.

24. В належності від завдань, крім агентурних зголошень постійно висилає зголошення:

а) про випадкі в даному середовищі,

б) новонабуті відомості про ворога,

в) наміри ворога на найблищий час,

г) а рівночасно висилає всі друквані видання, які попадуть в дане середовище та матеріяли річевого доказу.

25. Сили обсади РА не оприділюється, вона може бути в залежності від потреб і можливостей, але ніколи не перетяжені співпрацівниками, що може відбитися шкідливо на конспірації.

26. РА своїми завданнями не повинна охоплювати багато об'єктів.

V. Контррозвідчі агенти (КРА)

27. Контррозвідчі Агентури (КРА) організують контррозвідчі агенти на припоручення шефа РВ або керівника АС:

- а) при всіх самостійно діючих відділах і оперативних одиницях,
- б) на пунктах спецпризначення (зв'язок) господарський і т.д.
- в) в штабах опер. одиниць і т.д.

28. РС поділяється на два відділи: відділ 1 і 2. КРА рівнож ділиться на:

- а) КРА 1. проти агентів ворожої диверсії, і інформаторі (осведомітелі) між цивільним населенням і в радах УПА,
- б) КРА 2. Проти ухильників і т.д., в нутрі УПА. В міру конечности через брак сид робота в одному середовищі може об'єднуватися в одній КРА з тим, що вона матиме 1-ий і 2-ий відділ.

29. КРА в даному середовищі веде свою роботу в найбільшій тайні, не виключаючи к-ра.

30. КРА базує свою діяльність на строго таємних співпрацівниках, з якими держить спритно законспірований зв'язок. Тайні співпрацівники в нічому не користуються полекшами, сила обсади приблизно один на рій, а в основному в залежності від потреби.

VI. Спеціальна агентура (СА)

31. При РФ шеф творить спеціальну Агентуру (СА). Вона являється:

- а) як контрольний чинник,
- б) резерв для поповнення розвідчої або контррозвідчої в разі потреби,
- в) агентура спец—призначень.

32. До завдань працівників АС належить в першу чергу виконання найскладніших завдань, які потребують спеціальної підготовки і ширшої рафікованої розрібки. Вони працюють під керівництвом шефа РВ. В міру потреби очолюють РДГ, висилані шефом РВ, удержують відповідальніші зв'язки, виконують складні акти і т.д.

VII. Розвідчо диверсійна група (РДГ)

33. Розвідчо—диверсійні групи організує шеф РВ та керівники АС в порозумінні з шефом РВ та на його писемну згоду.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

34. РДГ являється летючою агентурою, в яку організується для розвідчих завдань, де не можливо примістити агентури зі сталим осідком.

35. Сила РДГ може бути 3–12 осіб, в склад її входять:

- а) агент, який відповідає за проведення завдань,
- б) комендант, який відповідає за військово—тактичну сторону, рівночасно очолюючи її,
- в) повстанці з доброю орієнтацією в терені.

36. В задачу РДГ може бути поставлено:

- а) зробити розвідувальний рейд по певному терені, з ціллю звідати про настрої населення даного відтинка і наставлення до нас, відносини між ворогом а місцевим населенням на даному відтинку і друге,
- б) створити РА в чужому чи ворожому терені,
- в) провести терористичні акти,
- г) провести акти саботажу в даному терені,
- д) розшуку, схоплення і т.п. шкідливих осіб, які можуть дати певні матеріяли, цінні для розвідки,
- е) організувати партизанські відділи для боротьби з ворогом,
- є) навіязувати зв'язки з повстанчими самостійними власними групами і союзних народів та їм подібними,
- ж) розвідчо—бойові завдання,
- з) спеціялбне завдання іншого характеру,

37. Перед висилкою РДГ зі всіма її членами проводиться обширно інструктаж відносно нападу і способу його виконання.

38. В переказі слід подати:

- а) маршрут і терен, в який слід прорватися,
- б) відомости про стан в даному терені, в) докладне завдання,
- г) як виконати,
- д) поведінка супроти збройних сил, які доведеться зустріти перед і по виконанню завдань,
- е) про зв'язок,
- є) що робити по виконанню завдання.

39. Якщо в склад завдань входять крім розвідно-диверсійних і бойові завдання тоді на цей наказ повинен дати свою згоду командир терену, якому підлягає, або до якого даний відтинок примкає.

40. РДГ для зв'язку повинна бути випосажена радіо-висильною.

VIII. Кадри

41. Вчисляючи сьгоднішні обставини і положення, РС і КРС ставить собі за ціль втягнути роботу весь здібний для цієї роботи актив українського народу, без різниці на вік, професію і становище і місце праці, вчисляючи психологію даного співпрацівника і що його до праці спонукує, любов до батьківщини, ненависть до ворога, чи суспільно-політичні обставини. Крім того до роботи використати чужинців, звертаючи увагу при підборі на якому ґрунті базуватиметься ця співпраця.

42. Працівник повинен бути певним і відданим, при підборі людей добирати військово вироблених і політичнолевних та виправданих попередньо. Деякі користі можуть принести працівники, взяті на роботу шантажем або застрашуванням, але тоді слід не забувати, що це «гра з огнем» та головну ролью гратиме тут звязок, де вимагатиметься великого сприту та малих зусиль.

43. Персональний склад працівників РС і КРС по функціям на три ступені:

а) керівники, які займають в розвідчій службі керівні становища, як організатори клітин, починаючи від АС. Вони повинні мати старшинський військовий степень,

б) розвідчі і контррозвідчі агенти,

в) співпрацівники.

44. Керівники і агенти, не зважаючи що вони являються працівниками РС чи КРС, прибирають собі фальшиві функції для конспірації своєї роботи. За розконспіровання своєї роботи підлягають карі за зраду військової тайни та несуть відповідальність перед полевим військовим судом. Своє псевдо постійно міняють або користуються декількома в даному терені, крім того спеціальним псевдо при листуванні зі зверхником. Всі працівники повинні рекрутуватися:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- а) з працівників запліля на різних функціях,
- б) рядового і комскладу УПА,
- в) цивільних громадян які живуть легально і працюють в різних ділянках орг. сов. влади, відносно конспірації своєї роботи і псевдо відноситься те саме що до працівників.

45. Розвідчі керівники та агенти РС та КРС являються членами УПА і їх обов'язують:

- а) військові закони,
- б) військові службові степені,
- в) військові відзначення та проявлення відваги, героїства і посвяти у виконванні своїх обов'язків.

46. військові службові степені надаються в залежності:

- а) від загальної освіти,
- б) досвіду, набутого в розвідчій або контррозвідчій роботі,
- в) здібностей,
- г) працьовитости і відваги в роботі,
- г) військової підготовки.

III

ДІЯЛЬНІСТЬ

I. Завдання РС

47. Розвідка представляє собою особливий вид військового діяннн, маючи за ціль в мирний час підготувити, а в военний в зв'язку з поставленими завданнями перед військом зібрати відомости про ворога. В загальному:

а) про мілітарну силу, організується і ведеться для ствердження о ворогові відомостей, визначення розміщення і розчленувань, виявлення внутрішнього порядку фахової якости політично—морального стану сил, а в підсумку повинна дати відомости про сили, наміри і плани діяннн,

б) місцевість, має за ціль визначення відношення і степеня впливу на діяннн власних військ і військ ворога,

в) населення, як запілля, має за ціль виявити класове розчленування, політичний настрій відносно населення до воюючих сторін, санітарний і економічний стан, виявити сільсько—господарські і промислові можливості запілля ворога, як бази доставки засобів для фронту.

48. Централізація відомостей ведеться військом для того, щоб організувати свої діяння на основних фактичних даних о визначених елементах, а не на здогадках о них. Разом з тим правильно організована розвідка робота дає необхідний час командуванню для приймання правильного і розумного рішення перед операціями наступального характеру, а рівночасно забезпечує від несподіваного наскоку ворога.

49. Вчислюючи сьгоднішнє політичне і мідітарне положення на землях України та завдання УПА — РС справмує свою роботу проти:

а) збройної сили окупанта, так зв. Червоної Армії, яку окупант постійно кидає проти УПА,

б) органів НКВД зі всіма прибудівками в формі НКГБ, ВВ НКВД, ИБ і т. д. Проти збройних сил поневолених народів, які поруч українського народу ведуть боротьбу проти сталінських загарбників, справмує рівнож, але тільки інформативного характеру або в оборонних цілях.

50. Робота РС матиме загально—військовий характер, вона поділятиметься за родами:

а) особиста розвідка, яку вестиме кожний для власної потреби і для безпеки власного відділу, при безпосереднім стику з ворогом,

б) агентурна розвідка, яку вестиметься в рамках РС і РБ силами власних агентів, вона на суті являтиметься розвідкою:

- 1) в різному виді та з окупаційних сил ворога на Україні,
- 2) теренів, поневолених народів більшовицькими загарбниками,
- 3) та етнографічна територія окупанта до глибокого запілля.

В склад особистої і агентурної розвідки входитиме, як не відлучна складова частина загально військової розвідки, політична розвідка. Її завданням є доставляти відомости про політично—моральний стан ворога.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

51. В основному РС вважатиме джерелом відомостей слідуючі чинники:

а) агентурні зголошення співпрацівників і працівників на підставі баченого, чутого і т.п.,

б) ворожі документи, захоплені при вбитих, ранених, в здобутих приміщеннях постою ворога,

в) переслуховання ворожих полонених, перебіжчиків від ворога, дезертирів від ворога, різних втікачів і т.п.

52. Розвідчі агентурні справи повинні бути розроблювані проти:

а) зеднань, частин, підвідділів ЧА і ВВ НКВД на постою, а рівнож проти станиць («одделеній управлений») НКВД всіх видах,

б) перехідні ворогжі збройні відділи,

в) ворожі обекти,

г) населенні пункти, опановані ворогом,

д) рух на задніх лініях станціях,

е) терен і тактичні можливости в йому.

53. Відносно зеднань, частин, підвідділів, застав, станиць і т.д., в постою візьметься під увагу слідуючі чинники:

1) Оприділення і внутрішня схема організації:

а) наіменування і номер зеднання, частини, підвідділу, застави, станиць)важливим є оприділення роду зброї, формації, а рівнож №—р полевої пошти),

б) де штаб і штаби та росположення останніх частин, підвідділів, застав і т.п.,

в) про ОКР (Отдел Контррозведкі) ОО(Особий Отдел), даної частини чи підвідділу, де слід докладно вимінити командний склад, силу якою розпоряджає, що зробив і робить, яке наставлення радового і командного складу супроти даного відділу,

г) як що це (управленіє) або «отделеніє» НКВД, тоді точно найменування, схему організації, включаючи НКГБ, міліцію і т.д., де слід взяти під увагу начальників і їх заступників в сих «отделах» і «отделеніях», «оперативно уполномочених», сітку агентів, резидентів і «секретних освідомітелей»,

д) те саме і про вищу інстанцію,

е) подібно точні дані і про воєнкомати та другі, подібні установи, як що це група бувших партизан, тоді точно определити з якого бувшого «отрада» і «соєдиненія» де оперував.

2) Приміщення і забезпечення: Опис зі слідуючими шкідками і планами:

а) дільниця заселеного пункта,

б) укріплення, дротяні загороди, мінні поля довкола будинку, групи будинків які знаходяться в терені укріплень,

в) будинки, в нутрі якіх розмішена дана частина і її склади, якщож це поверховий будинок, то кожний поверх зокрема сутерени і горища,

г) осібно бункри, і становища всіх родів зброї,

д) розміщення застав денних і нічних стійок, райони стеж.

В описі взяти під увагу з якого будівельного матеріялу побудовані будинки, з якого побудовані укріплення, які, як й де, розміщені міни, куди і з яких становищ ворожий вогонь і з якої зброї буде найбільш поражаючий, куди ворог не зможе справувати воню, який і звідкіля вогонь скерований проти ворога буде найбільш поражаючим. Як що це касарні, то в плані зазначити, котрі бльокі і поверхні займають осібні частини (іхне наіменовання і номер та н—р полевої почти), точно де їх штаби, магазини зі зброєю та амуніцією, помещкання командного составу може бути і поза розміщенням, прим. в місті).

3) Сила: Кількість рядових, підстаршин і офіцерів.

4) Узброєння: Чисельна кількість крісів, десятизарядок, ППШ і йому подібне, легких та важких кулеметів, ПТР, мінометів і їх рід, гармат (приділ і калібер). Який запас амуніції. Чи є запасна амуніція, зброя, що ще є з узброєння і з військового майна.

5) Характеристика:

а) командного складу, функція, прізвище імя і по батькові, військовий і службовий степень, національність, вік, опис фізичного вигляду, партійна приналежність, моральна вартість, час військової служби, відзначення за боеві і громадянські заслуги, взаємовідносини між комскладом, а зокрема між комскладом і рядовиками,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

б) радового складу: національний склад (процентне відношення, звернути увагу на українців із СУЗ і ЗУЗ). Моральна вартість, які боєздатності, коли змобілізовані, як що вимішані то з деталями, де вишколювалися, звідки змобілізовані і т.д.

б) Середчик перевози:

а) Чим користаються при пересуванні в терені,

б) як що мають власні, то скільки вантажних авто і якої величини, скільки особових, скільки мотоциклів, фірманок, верхових коней і т.д.

в) де містяться засоби перевози і проохорон (подати шкіц розміщення і зазначити найкращий підхід),

г) де розміщені запаси пального і яка кількість (зазначити на шкіці).

7) Зв'язок:

а) де знаходиться командування і що собою являє? (подати точно найменування і номер частини і т.п.),

б) яким середником зв'язку зв'язані з командуванням (радіовисильна, телефон, курер і т.д.) з описом,

в) де і як найкраще знищити,

г) чи не має між цивільним населенням тайних курерів, як що це застава, чи гарнізон в полосі опановані УПА (такого обов'язково шан-тажем взяти до праці і використати),

д) з ким ще держить зв'язок і якими середниками?

8) Рух: Денні заняття, якщо виїзжають то коли, де, з якою ціллю і з якою силою, яке забирають озброєння, скільки із яким озброєнням остається на місці, які до цієї пори зроблені випадки проти УПА або населення і з яким успіхом?

9) Заміри: Що дане командування чи начальство заміряя або якіх замірів сподівається від командування.

10) Яке завдання:

а) вишкіл,

б) відпочинок,

- в) охорона об'єктів і т.п.,
- г) боротьба УПА,
- д) службова робота,
- е) тимчасовий постій,
- є) спеціальна залага і т.д. З певними фактами які це підтверджували б.

11) Взаємовідношення з населенням:

а) як відносяться рядові а з окрема командний склад з населенням, а головно коли визнають про настрої населення, звернути увагу на українців, росіян і других,

б) як ставиться населення, про що познайомлювало, яка реакція на це,

в) хто з цивільних в звязку приватного чи подібного характеру і противно, з ким держить хто небудь зі складу добрі взаємини, заходить в приватне помешкання і т.д.

12) Наставлення супроти УПА — НВРО: (між командним складом, а з окрема між радовиками, покликатися на факти),

а) яке командування дає наставлення супроти УПА, НВРО, що говорить про зарадження УПА, про період боротьби з німецькими загарбниками, теперешню боротьбу і т.д.,

б) як розуміє загал ціль і методи боротьби та українські революційні ідеї,

в) що говорять між собою і як сприймають всякі поголоски факти, звязані з УПА, з окрема на СУЗ і ЗУЗ,

г) як реагують на пропаганду УПА, НВРО,

д) що є про наставлення супроти боротьби других поневоленних народів і взаємовідноси

н, е) яке ставлення до населення звязку з його наставленням проти УПА,

є) яке фактично наставлення супроти УПА? (зокрема всіх національностей)

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

13) Моральний стан:(з окрема командного і рядового складу):

а) боевість,

б) ідейність, чим захоплена: інтернаціоналізмом, російським патріотизмом, чи жалобою пімсти, або чи взагалі цього не має? Національна свідомість, взаємовідносини, в звязку з цим в нутрі і з населенням,

в) пянство і розпушта,

г) дезерція,

д) чи помітні які небудь проти більшовицької настрої, в чому саме проявляються, з окрема звернути увагу, який авторитет партії і як реагують на потягнення в зовнішній і внутрішній політиці. Особливо звернути увагу, як пояснюють прим. про союз з альянтами, проблеми державности новозагарбаних народів, колективізація, голод в СССР, невладі на фронтах або успіхи, яким політнаставленням насичує склад в політвиховній роботі, з окрема в звязку з такими проблемами, як світова революція, похід на захід і південь, взаємовідносини з Японією і альянтами і т.д.

14) Господарське забезпечення:

а) звідки постачання і яке?

б) який пайок припадає на радників і комсклад з окрема,

в) який відсоток покривання власним, нагробованим з населення, везеним за кордон,

г) яке випосадження, власне чи везене.

15) Про минуле:

а) комскладу або начальства,

б) осібне зеднань, частин, підвідділів і т.д.)прим. звідки прибув і т.д.)

16) Які оборони в разі нападу.

17) Різне:

а) Можливости розброєння,

б) як поінформований ком.склад про стан в СССР, що на цю тему говорять,

в) інше.

54. Про перехідні відділи в агентурних зголошеннях береться під увагу те саме, що в §53, а в додатку:

а) з відки направляється, що там робив, куди направляється, де задержувався, чого,

б) що робить на місці, відпочиває чи готується до відходу як що так, то куди і з якою метою,

г) чи приїхав, чи примашерував, якщо примашерував то чим, чи середники перевозки відіхали чи ждуть, чи є запаси пального для машин, корм для коней і т.д.,

д) чи перемучені коні і люде,

е) яке є харчеве забезпечення, чи мають кухні і т.д.,

є) якщо задержався на постої, подати шкід розміщення, вчислюючи штаб, підвідділи і їх команди, застави, стійки і стежи,

ж) якщо це частина чи підвідділ ЧА, то сам чи в сполузі з якою небудь формацією НКВД, якій звязок з найближчими «отделениями» або участками НКВД,

з) яким порядком прийшов: обезпечено чи без обезпечення, як почувується в терені під оглядом безпеки,

і) чи є люде які знають місцевий терен або чи не розпитують за особами які знали б місцевий терен, чи не було випадкі схоплення подібних осіб.

55. Про склади військового (боєприпаси, озброєння, спорадження, продовольство і т.д.) і сільсько—господарського значіння, те саме що в §53, а крім того треба звернути увагу на точне виконання шкід, або плану з розміщенням.

56. Про населені пункти як міста, районів центри і т.д., в яких стоять гарнізони, візьміть це під увагу слідує:

1) Загальні дані:

а) національний склад,

б) наставлення населення, господарське і стратегічне значіння населеного пункту,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

в) план населеного пункту, а головню дільниць, де знаходиться частина, чи сила гарнізону і склади)звернути увагу на відпочинкові квартири для перехідного війська).

2) Стан сили:

а) ЧА, те саме що під §§53, 54 і 55 і про команду гарнізону, хто начальник,

б) НКВД, воєнкомат і т.д., те саме що під §§53, 54 і 55,

в) ВКП(б) (цивільні чинники) виконком ВЛКСМ і т.д.

3) Поява нових в заселеному пункту: те саме що під §§53 і 54, а крім того обов'язує з «Спецголошення».

4) Склади: те саме про кожний з окрема, що в §55, а про охорону як в §53.

5) Охорона заселеного пункту днем і вночі: застави, варта, стійки, обсерваційні пункти, стежі, з нанесенням на плані.

6) Плани оборони: населеного пункта в разі нападу, яка йде підготовка в цьому напрямі, як зареагує населення в разі нападу.

7) Розміщення: урядів, заводів, артілів, військових готелів, харчівень, залізничної станції, друкарень, тюрм, почти, мостів, аеродромів і всі обекти, хоч би найменшого військового значіння. Необхідними являються плани будинків вnutрі і околиць.

8) Які останні накази, розпорядження, відозви від місцевої влади, оригінали.

9) Про мітингі, свята народу і т.д. (Прислати матеріяли із заувагами загального характеру).

10) Які відомости про УПА і взагалі проголоски про УПА.

11) Як справа з прохарчуванням війська, службовців і цивільного населення.

12) Список місцевих громадян, які виступають проти УПА і НВ-РО, характеристика їхньої шкідливої роботи.

57. Відносно руху на рухливих залізнодорожних і шосейноузлових пунктах слід звернути увагу на груз середників перевозки, напрям

і взагалі те, що §§53, 54, якщо ж виявиться оживлений рух і про всякі ненормальності негайно повідомляти «Спецзголошення».

58. Відносно місцевостей і тактичних можливостей керівники АС ведуть роботу на спеціальні припоручення.

59. При переслухованні полонених, втікачів, перебіжчиків, дезертирів і т.д. повинні бути взяті під увагу параграфи 53, 54, 55, 56 і 57, (крім того гляди: інструкція ч. 1, шеф РВ).

II. Завдання контррозвідної служби (КРС)

60. Большевицький загарбник хитрий і підступний в боротьбі, яка ведеться зі всією безоглядною жорстокістю, він не перебирає ні в засобах ні в методах. В першу чергу докладає всіх зусиль, щоб знищити УПА в отвертій боротьбі. З цією метою організує і веде найбільш рафіновано свою роботу, для цієї мети скріплює і масово поширює сітку своїх «секретних освідомітелів» між цивільним населенням, в ради УПА висилає своїх агентів він старається зловити відомості про кожний крок, зроблений і задуманий кожним повстанцем.

61. Ворог крім заміру знищити в отвертій боротьбі, робить спроби добитись успіху ганебним скритим способом. Своїми старими випробуваними методами ставить собі за ціль розложити сили УПА зnutра. Вряди УПА засилає своїх агентів з метою проведення підриву, терору і диверсії.

62. Довгі і зтяжні роки боротьби, постійні труднощі і не вигоди, безперервне ризикове життя, спричинюють психічне і фізичне виснаження, а в парі з тим наступає заломання. Духовне заломання настає не тільки під впливом виснаження, тут в поважній мірі спричинюється якість виховання, оточення свідомості боротьби і сила волі та твердість характеру одиниць. Свою боротьбу УПА приходить ся опирати не тільки на ідеалізованих одиницях—революціонерах, у великому змагу, в революційній боротьбі використовується всі можливі сили, бо це являється життєвою konieczністю народу. В звязку з тим в ради УПА попало рад випадкових одиниць, а навіть таких, яким справа визвольної боротьби є маловажною і чужою.

Технічне заломання, фальшиве розуміння боротьби, брак свідомості спонукують одиниць не тільки до безділля але від ворожої робо-

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

ти для справи де коли з ціллю збереження життя ідуть вони на услуги до ворога, який використовує їх для розвідки.

63. Через революційні умовини, недостачу відповідних провідних фахових сил, не має можливости планового вишколу повстанчий кадр, його приходить ся набувати поступенно в боротьбі, в звязку з тим військове вироблення командного і рядового складу стоїть на висоті потреби. Це особливо відбивається в справах береження військової таємниці, моральної поведінки і вдержанні дистипліни, це все влекшує ворогові в боротьбі проти УПА. Його агенти і «секретні освідомітели» це вміло використовують в своїй роботі. В звязку з цим падуть великі завдання на КРС.

64. Контррозвідка (КРС) являє собою осібний вид агентурної роботи, якої метою являється боротьба:

- а) з ворожими шпигунами, зі спеціально висланими ворогом диверсантами і саботажниками в рад,
- в) з ухильниками і не стійкими елементами в радах,
- г) з порушниками правил про береження тайни військової, військової дистипліни і моральної поведінки.

65. КРС ділиться на два відділи:

- а) КРС — (I, проти як під §64 а,б)
- б) КРС — (II, проти як під §64 в,г).

66. В обсяг агентурної роботи відділу КРС входить:

- а) строга обсервація:
 - 1) всіх рядовиків підстаршин і старшин УПА в оперативних відділах і на спеціальні роботі,
 - 2) осіб, які попадають в відділи, проходячи через звязки чи по спеціальних справах,
 - 3) цивільне населення, з яким доводиться зустрічатися відділові в маршах і на постої.
- б) переслухування осіб підозрілих і приловлених на шпигунській роботі, планові комбінації контррозвідчो—агентурного характеру,
 - г) таємні і явні ревізії підозрілих осіб та планова контроля.

67. В обсервації членів УПА повинна бути звернена увага на слідуюче:

а) звязки приватного характеру з родичами і взагалі з цивільним населенням та знайомими особами,

б) поведінка між повстанчим оточенням,

в) відпустки приватного характеру,

г) листування приватного характеру, яке повинно бути виключеним,

д) попередньо прошле і що спонукало до вступлення в УПА (звернути увагу на кадри 1944 р. і дезертирів з ЧА без різниці на їх попередні заслуги),

е) чи був заарештований чи полонений орг. КРС «Смерш», або НКВД, чи не було випадку стрічи з ними,

є) чи не мають ворожі органи безпеки звязку з родиною або свояками, ж) чи немає яких небудь звязків з членами УПА, ОУН, які те пер нелегально живуть або криються перед УПА–НВРО і совітською владою,

з) з вимушеною поведінкою чи рухами, які дають наменшу причину на підозріння,

і) спеціального призначення (прим. звязківці, господарчі відділи і т.д.), яких їхньому зверхникові не має можливости постійно контролювати, и) полонені або задержані дезертири з ЧА, всякі втікачі з рук НКВД, з лагерів, примусових робіт і взагалі від більшовиків, яких звикли командири відділів добросердечно відпускати не прийнявши деколи мір для збереження тайни місця постою, або прямо прийнятих в ряди УПА.

68. Відносно осіб які попадають в відділи або мають посередній чи безпосередній звязок з відділами УПА, звернути увагу на слідуюче:

а) те саме що в параграфі 67 б, що їх вяже з відділами

в) їх звязки з повстанцями,

г) як що приходить по звязку то з якою ціллю і т.д.

69. Відносно цивільного населення звернути увагу на слідуючі особи:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

а) бувших членів руху, які живуть напівлегально або легально і шукають непомітно зв'язку з УПА, НВРО або і не шукають,

б) всі священники, вони переважно змушені до роботи органами НКВД,

в) голови і секретарі сільрад, вчителі і взагалі всі службовці совітської влади, особливо звільнені з праці, немов з причин хвороби або на їх власне бажання,

г) воєнно зобов'язані, які сидять в дома легально або напівлегально,

д) звільнені з тюрми совітськими органами безпеки або втікачі з їх рук,

е) родини партизан або родини осіб, які не змобілізовані або номобілізовані та перебувають в центрах, де має повний вплив ворог,

є) особи, які ходять в населені пункти, де володіє ворог) переважно в торговельних справах і т.д.),

ж) інваліди Ча або партизани, які перебувають в дома,

з) особи або родини, які користаються деякими привілеями.

70. В обсяг роботи відділу КРС, II входить робота:

а) проти ухильників і нестійких елементів в цілі їх виключення або перевиховання. Звернути увагу на наступуюче:

1) Умовини, які змусили до вступу в УПА і ідейність,

2) поведінка супроти зверхників і оточення при виконванні обов'язків в зв'язку з успіхами або неуспіхами даного середовища,

3) погляди відносно цілі і боротьби УПА, можливості в боротьбі з більшовицьким загарбником і т.д.,

4) розмови на теми більшовицької дійсності, імперіалістичної війни та перспектив боротьби УПА,

5) ставлення справи вивозки родин на Сибір і знищення особистого майна,

6) довірря до проводу та до командування і висловлювання на теми певних потягень,

7) як береже відділ військову таємницю, як що ні, чи це планово,

- 8) відносно до цивільного населення, як що це зле то чи планово,
- 9) технічна рівновага в складних обставинах (головно осіб командного складу),
- 10) ворожі висловлювання під адресою командування або осібних осіб з командування,
- 11) розповсюдження відомостей шкідливого характеру,
- 12) зневіра у виграну УПА в умовах імперіялістичної війни або розповсюдженню зневіри.
- б) нагляд над збереженням правил військової таємниці в слові і письмі, де слід звернути увагу на наступне:
 - 1) де, коли і кім зорганізований відділ,
 - 2) теперішня назва відділу,
 - 3) місце постою теперішнє і попереднє,
 - 4) чисельна кількість,
 - 5) якість озброєння і кількість амуніції,
 - 6) псевдо, імя і прізвище, адреса, характеристика командного складу відділів, всіх повстанців, а крім того командний і рядовий склад других відділів та командування якому підлягає командирів відділу,
 - 7) хто звязковий, з ким держиться звязок, де командування знаходиться, приблизні звязкові шляхи,
 - 8) моральний стан в відділі,
 - 9) про звязки з цивільним населенням,
 - 10) що відділ робив, що робить, що задумує робити та взагалі що відноситься до історії відділу,
 - 11) завдання відділу,
 - 12) заміри,
 - 13) чим і в який спосіб відділ господарчо забезпечується
 - 14) де запаси відділу і взагалі про запаси відділу,
 - 15) хто заходить в відділ, хто попадає з командирів, рядовиків, і запліля і цивільного населення до відділу,

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

- 16) сліди на місці постою, припущенні його (порвані записки, листи, шматки і т.д.),
- 17) безпотрібне ношення з собою звітів, зголошувальних наказів і т.д. службового характеру, а рівнож приватних листів та взагалі документів такого характеру, що шкідливо відбулося б, якщо б попалося ворогові в руки,
- 18) контакти з ворогом, прим. поведінка при полонених червоноармійцях, яких відпускається.

(Увага! Строго забороняється контактуватися з поодинокими особами з рамени НКВД).

- 19) залишення на побосвищі ранених, або вбитих і взагалі попадатися живим ворогові в полон,
- 20) приватне відвідування цивільними особами відділу, місця постою, нащо строго забороняється) тут слід добитися цілковитого відмежування війська від доми і доми від війська),
- 21) фотографування відділу і осіб, зв'язаних з повстанчим рухом, нащо може дозволити к-р групи,
- 22) при переході з відки і куди направляється, маршрут, яким проходив і в якому напрямі) особливо по цьому питанню звернути на почоти командирів, які зраджують багато з того що бачили і що чули,

в) нагляд над вдержанням військової дисципліни і моральної поведінки, де слід звернути в першу чергу увагу на наступне:

- 1) виконання наказів, розпоряджень боевого внутрішньо-порядкового характеру, даного командуванням, командирів і зверхників,
- 2) вдержання постановленого внутрішнього порядку в відділах УПА командним і рядовим складом,
- 3) моральна поведінка серед стрільців і командирів постою відділів і під час маршів, та при виконанні боевих, господарчих і розвідчих завдань серед цивільного населення (крадіж, грабунок, п'янство і т.д.)
- 4) намагання дезерції,
- 5) ставлення супроти повстанчого майна.

IV ЗВ'ЯЗОК

71. Одним з найважливіших чинників в розвідчій роботі є зв'язок. Робота зв'язку повинна визначатися: а) своєю чесністю в доставі матеріалів, б) найстрогішою конспірацією середників способу зв'язку, в) широким використанням методів і способів передавання матеріалів стовідсоткові таємниці перед сторонніми особами.

72. Агентурна робота не терпить проволіканя і випадкових людей, особливо це відбивається на зв'язку. Клітини РС і КРС користуються я тільки спеціальними зв'язківцями. Зв'язківець повинен власноручним підписом підтвердити перебрання від надавці посилки і доручити від адресата потвердження про власноручний відбір <...>

ДА СБУ. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 61. — Арк. 8—20.

(Машинопис, оригінал).

1. Згадані схеми і малюнки в архівній справі відсутні.

2. Проект Інструкції щодо організації військово-польової жандармерії в УПА (1943 р.)

Відпис

ІНСТРУКЦІЯ по організації Військово-Полевої Жандармерії УПА (Проект)

Силою зброї УПА в ворожому оточенні, глибокому запіллі та суворій конспірації твориться сотнями ліг вимрія Українська Соборна Самостійна Держава.

Жорстока революційна дійсність вимагає суворих законів, порядків, від виконання яких залежить досягнення Великої Меті.

Вороги, що оточують нас, намагаються всіма силами підірвати нашу боротьбу з середини, засилається в ряди борців шпигунів, провокаторів, диверсантів. Боротьба з цими ворогами є боротьбою за успіх Нашої Справи.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Несвідомі, легкодушні елементи, що вступили на тернистий шлях Національної Боротьби, зіткнувшись з труднощами на своєму шляху, лякаються їх і відступають, мимоволі стаючи зрадниками своєї нації. Зрадник не лише той, хто продав мимоволі інтереси Нації ворогам, зрадником є також і той, хто почавши боротьбу покинув її.

Наглядати за дотримання революційних законів та порядків в УПА покликається Військова Полева Жандармерія УПА.

ЗАГАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ В.П.Ж. УПА

Військова Полева Жандармерія твориться з найкращих сил УПА.

Революційна свідомість свого чину, взірцева дисципліна, висока мораль і стійкість — такі повинні мати риси працівники ВПЖ.

Покликана для нагляду за дотриманням революційної законності, встановлення порядків в УПА відповідними командними чинниками, ВПЖ повинна в своїй діяльності бути принциповою, але справедливою і сводою свого чину.

Якщо вся наша діяльність вимагає глибокої конспірації, та тим більше праця ВПЖ повинна ще більше затаємничуватись, а її працівники повинні зати самі пильно слідкувати.

Органи ВПЖ мають право слідкувати за тереном своєї діяльності в таких справах:

- а) Дизерція,
- б) Самовільне віддалення (самовільне віддалення, що потягнулось бiль як 2 години вважається дизерцією).
- в) Не виконання наказу.
- г) Крадіж та продаж державно-військового майна.
- д) Пиянство та аморальність.
- е) Слідкує за справністю військових середників звязку.
- є) Зловживання або перевищення наданих військовими приписами службових прав.
- ж) Зрада інтересам УПА.
- з) Шпигунство.

Покладені обов'язки ВПЖ виконує шляхом постійного перебування представників ВПЖ при військових відділах, контролею службово обнятого терену.

Слідство в тому чи іншому порушенні ВПЖ може починати:

- а) Після встановлення факту порушення силами ВПЖ.
- б) На внесок командира.
- в) Після отримання факту порушення з інших джерел.

Якщо ВПЖ буде виловлено ворожих розвідчиків чи шпигунів, вона повинна таких після використання їх для власних інтересів передати до розвідного відділу групи.

Для досягнення більшого успіху в своїй праці ВПЖ може організувати в УПА та в терені своєї діяльності сітку агентурної розвідки.

Полонених вояків ворожих армій, чужоїдейних партизан, збігців на вимогу розвідного відділу групи, ВПЖ повинна тримати під своєю охороною несучи за це повну відповідальність.

ОРГАНІЗАЦІЯ ВПЖ

При штабі кожної військової групи організується відділ ВПЖ в складі:

- а) Командира ВПЖ групи.
- б) Заступника командира ВПЖ групи.
- в) Слідчих в необхідній кількості.
- г) Писаря.
- д) Необхідної кількості військових жандармів.

При кожному загоні, групи ВПЖ організовує станиці ВПЖ загону в такому складі:

- а) Команданта станиці ВПЖ.
- б) Писаря станиці.
- в) Необхідної кількості військових жандармів.

Станиця ВПЖ загону, підпорядковується службово командирів загону, з боку фазового підпорядковується ВПЖ групи.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Про всі виявлені факти порушення встановленого порядку в УПА, станицях ВПЖ при загоні і негайного повідомлення ВПЖ групи, яка проводить по тім слідство. Станиця ВПЖ жодного слідства своїми силами не проваджує.

Обов'язки станиці ВПЖ при загоні є лише контролю війська, і терену діяльності загону.

Всі просліджені справи ВПЖ групи передає до дивізії командирів групи.

ОБОВ'ЯЗКИ І ПРАВА СЛУЖБОВИХ ОСІБ ВПЖ

Командир ВПЖ групи підпорядковується безпосередньо шефові штабу групи і повинен:

а) керувати працею ВПЖ групи та контролювати працю станиць ВПЖ при загонах.

б) Провадити фаховий вишкіл працівників ВПЖ.

в) Розробляє план праці ВПЖ на кожний місяць.

г) Дає завдання станицям ВПЖ та військовим жандармам, точно вказуючи речиньє його виконання.

д) Потягає до відповідальності порушників в ВПЖ порядку, та заохочує ліпших, ініціативних жандармів.

Командир станиці ВПЖ при загоні службово підпорядковується командирів загону а фахово командирів ВПЖ Групи. В його обов'язках є:

а) Слідкувати за виконанням приписів УПА в загоні та тереном діяльності загону.

б) Дає завдання підпорядковувати його жандармам, вказуючи термін виконання.

в) Звітує перед ВПЖ групи за зроблену роботу.

Заступник команданта ВПЖ допомагає командирів ВПЖ в його роботі та виконує обов'язки команданта ВПЖ в час його відсутності.

Слідчий ВПЖ провадить слідство даної йому справи та відповідає за дійсність слідчих матеріалів.

Писар ВПЖ провадить свою канцелярийну роботу ВПЖ та відповідає за справність паперів.

Якщо хтось з працівників ВПЖ замовчить або перекрутить свідомо факти порушення військових законів то за таке зловживання винний буде потягнений до суворой відповідальності.

Якщо ВПЖ диспонує такою скількістю жандармів, що можна утворити підвідділи, тоце переводить командир ВПЖ та призначає в такі відділи командирів.

Відраджуючи в службу кількох жандармів, командир ВПЖ призначає завжди одного з них старшого служби, який несе повну відповідальність за виконання поручене йому завдання.

Кожне поставлене завдання повинно перевірятись чи виконане чи ні тим командиром що його видав.

АРЕШТУВАННЯ

1. Арештування проводиться:
 - а) Коли доказано на те причину.
 - б) Коли винного зловлено на факті повнення злочину.
 - в) На внесок командира.
2. Арештування проводиться при встановленні факті повнення злочину вказаного в §10.
3. На арештування командир ВПЖ спеціально виписує наказ на арешт та уповноважне на це жандармів.
4. Арештування без наказу відбувається лише тоді, коли винного переловлено на факті повнення злочину.
5. Накази на арешт має право лише видавати командир ВПЖ, а при його відсутності — заступник.
6. Коли в арештованого відбирається якісь речі, ВПЖ повинна видати йому на руки опис відібраних речей, а копію опису долучити до порушеної проти нього справи.
7. Всіх арештованих ВПЖ обліковує в окремій книзі арештованих.
8. Якщо в одній і тійже справі арештовано кілька обвинувачених, ВПЖ повинна тримати їх окремо аж до закінчення слідства.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

9. Для обслуговування арештованих та вартування біля арешту призначається окремий охоронний відділ на чолі з командиром відділу, які одночасно являється і командирами арешту.

10. За втечу з під варти винний несе особисту відповідальність перед військовим Полевым Судом.

11. При ВПЖ Групи утворюється карний відділ, де відбувають кари покарані карним відділом.

12. Для охорони та обслуговування карного відділу виділяється окремий відділ на чолі з командиром, який одночасно являється командантом карного відділу.

13. Командант карного відділу несе повну відповідальність за порядок в карному відділі та дотримання приписів щодо карного відділу.

ОБШУКУВАННЯ

14. Обшукування в випадку необхідності відшукати втрачені і зховані матеріали, чи речі, або які заборонено тримати.

15. На провадження обшуку командир ВПЖ виписує окремий наказ, а в разі арештування власників обшуканого об'єкту, обшук може вказати в наказі на арешт.

16. Обшукування перепроводжується в присутності власника обшуканого об'єкту, а якщо це державна установа, то в присутності керівника установи та двох свідків. Всіх присутніх інших осіб ВПЖ бере під варту та забороняє їм вільно рухатись в районі проведення обшуку.

17. При обшукуванні треба особливо звертати увагу на психологічну поведінку власників об'єкту обшукування, знервування яких може вказати на винність власників, а навіть допоможе виявити місце переховування пошукуваних предметів.

18. По закінченні обшукування складається спеціальний протокол, в якому вказується: дату проведення обшуку, хто і вчий присутності та в кого перепроведжено обшук, що (які речі) та де (в якому місці) виявлено в результаті обшукування. В протоколі необхідно вказати, що в час обшукування власникові обшуканого об'єкту не нанесено

жодних матеріяльних втрат, а якщо нанесено, то яка цьому причина. Протокол обшуку підписується уповноваженим ВПЖ на обшук, двома свідками та власником обшукуваного об'єкту.

19. Якщо після обшуку у власника обшукуваного об'єкту відбираються якісь виявлені речі, то на це складається окремий опис відібраних речей в двох примірниках за підписом представника ВПЖ, двох свідків та господаря речей. Один примірник опису доручається власникові речей а другий (копія) — долучається до протоколу обшукування та передається до канцелярії ВПЖ.

СЛІДСТВО

20. Розслідування всіх порушень встановленого порядку проводити лише ВПЖ групи силами своїх слідчих.

21. Слідчий по отриманні матеріалів від опитуваного складає відповідний протокол, в якому вказується: прізвище та ім'я допитуваного, військовий ступінь, з якого відділу, народження, місце проживання, освіта, приналежність до політичних партій та організацій. Після цього допитуваного попереджується про судову відповідальність за неправдиві зізнання та детально описується все те, що допитуваний зізнав.

22. Для того, щоб встановити дійсність і ширість (зізнаного) обвинуваченого потрібно в одній і тійже справі допитувати кілька разів, при чому питання слідчого повинні обвинувачуваному задаватись в різному порядку та в різних формах що раз. Після такого кількаразового допитування слідчий повинен детально проаналізувати отриманні в результаті допитування протоколи та віднайти в них момент, в яких обвинувачений своїми свідченнями сам собі суперечить. Таке розходження в заявленому обвинуваченим змусить слідчому признатись до дійсного, правдивого.

Про такий аналіз матеріалів допитування слідчий повинен скласти в окремий «протокол аналізу», а після відчитання нього протоколу обвинуваченому, останній знову допитується.

23. Допит застосовуванням фізичних заходів змушення до зізнання можна застосовувати в крайньому випадку, коли жадний інший спосіб не дає потрібних результатів і обвинувачений стійкий в своїй поведінці на допитах.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Фізичні заходи змушення до зізнання є останнім способом для зломлення моральної стійкості обвинуваченого.

24. Допит з застосуванням фізичних мір зломлення моральної стійкості обвинуваченого, слідчий може застосовувати лише за окремим дозволом командира ВПЖ.

Після закінчення слідства в дорученій справі, слідчий повинен проаналізувати всі матеріали одержані в результаті слідства та скласти висновок а також акт оскарження обвинуваченого.

Акт обвинувачення перед відсиланням всіх матеріалів слідства командирові групи на девізію перечитується обвинуваченому, про що обвинувачений підписується під актом.

Вишкільний: (Чутка)

ДА СБУ. — Ф.13. — Спр.376. — Т.6. — Арк. 4-7.

(машинопис, оригінал)

3. Про спеціальні підрозділи в штабі групи УПА «Захід» (1945 р.)

ОПИСАНИЕ

к схеме организационного построения УПА — ЗАПАД — «КВШ»
(Краевой военный штаб)

Составлено 5.4.—45 г. Львов по материалам арестованного участника личной охраны организационно—мобилизационного референта штаба УПА—ЗАПАД — «ГРИМА» — «МИРА» — АНДРУХИВ Владимира Андреевича, под псевдонимом «ТУР» — «АНДРЕЙ». <...>

Командующим УПА—Запад является «ШЕЛЕСТ» [1]. В непосредственном подчинении «ШЕЛЕСТА» находятся его штаб и военные округа.

Охрану «ШЕЛЕСТА» осуществляют специально отобранные люди из старшинской и подстаршинской школ, в количестве до 60 человек, во главе с командиром. <...>

3. Жандармерия — командиром являлся «ЛЫЩАРЬ» [2], имел собственную охрану 18—20 чел.

В функции жандармерии входило, как основное — борьба с дезертирством и выявление неблагонадежных участников УПА, над которыми производила аресты и суды. Кроме того жандармерия занималась контрразведкой внутри подразделений УПА.

В подчинении командира жандармерии штаба были командиры жандармерии военных округов. В подчинении последних были командиры жандармерии загонных и далее куреней.

Свою работу жандармерия штаба контактировала с СБ краевого провода ОУН, военного округа с СБ областного провода ОУН.

4. Отдел военной разведки.

Отдел военной разведки занимался сбором сведений военного характера (о наличии частей Красной Армии, их вооружении, численном составе, дислокации, расположении военных складов и военной промышленности).

Командиру — начальнику отдела разведки штаба были подчинены командиры разведки военных округов, последним командиры разведки загонных и далее куреней и сотен.

Как правило все разведчики вооружались автоматами.<...>

ДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 9079. — Т. 5. — Арк. 77–79.

(машинопис, оригінал)

1. Сидор Василь Дмитрович (24.10.1910, с. Спасів Сокальського району Львівської обл. — квітень 1949, поблизу хут. Рузарня Перегінського р-ну Івано-Франківської обл.). Військовий діяч ОУН і УПА Псевдо: «Шелест». «Конрад», «Зов», «Верховинець», «Лісовик», «Кравс», «Виштий». Походив з селянської родини. Навчався на юридичному ф-ті Львівського ун-ту. В 1937 створив диверсійно-терористичну групу ОУН «Вовки» на Поліссі. Відбував покарання у польському концтаборі. В.о. військового референта КЕ ОУН на ЗУЗ (1940–1941). Командував 2-ю сотнею 201-го батальйону шуцманшафту в Білорусі (1941–1942). У 1943 арештовувався німцями. Заступник військового референта Проводу ОУН(Б), шеф крайового військового штабу УПА на ПЗУЗ, командувач Групи УПА «Захід» (січень 1944 — квітень 1949). З 1947 провідник ОУН Карпатського краю. Генеральний суддя ОУН.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Полковник УПА. Лицар Срібного хреста бойової заслуги 2 класу (1945). Загинув в бою.

2. **Гасин Олекса** (псевдо Лицар) (08.07.1907, Конюхи, Стрийський повіт, Львівщина — 31.01.1949, Львів). Військовий діяч ОУН і УПА. Походив з заможної селянської родини. Закінчив школу підхорунжих польської армії. Член ОУН з 1930, брав участь у виданні Бюлетеню «Крайової ексективи» ОУН. У 1934 відбував покарання у концтаборі Береза-Картузька. В 1935–36 військовий і організаційний референт «Крайової Ексективи ОУН на ЗУЗ; неодноразово арештований польською владою, провів рік у концентраційному таборі Береза-Картузька. 1938 таємно виїхав з Польщі і працював за кордоном у військ. референтурі Проводу ОУН (Німеччина, Австрія). Разом з Є. Коновальцем написав «Військовий підручник», укладає військовий термінологічний словник українською мовою. З 1939 — шеф військової референтури Краківського проводу ОУН(Б), з березня 1941 очолює цю ж референтуру Проводу ОУН(Б). Напередодні війни викладав на краківських старшинських курсах ОУН. Співавтор «Єдиного генерального плану» збройного повстання проти радянської влади. організував і командував таємною старшинською школою у Львівській обл. Після Акту проголошення незалежності України 30 червня 1941 обирається заступником військового міністра в Українському державному правлінні. Вирвавшись із гестапівської тюрми в 1942, працював військ. інструктором ОУН. 1943 призначений заст. командира штабу УПА, бере участь у творенні Української народної самооборони в Галичині. Активно підтримав лінію ІІІ Надзвичайного великого збору ОУН (серпень 1943) на демократизацію програми ОУН і двофронтову боротьбу УПА проти нацистів і СРСР. З січня 1946 керівник Головного військового штабу УПА. Через рік став чл. Головного командування УПА, 6.6. 1948 підвищений до ранга полковника. Один з провідних розробників тактики підпілля ОУН у післявоєнний період. У 1940–1941 і з 1947 член Проводу ОУН. Потрапив у засідку і застрелився. Дружина, підпільниця О.Гасин (Пеленячка) у 1950 засуджена до 10 років таборів. У жовтні 1952 УГВР посмертно підвищила Г. до звання генерал-хорунжого.

4. Довідка відділу боротьби з бандитизмом НКВС УРСР про організаційну побудову та завдання військово-польової жандармерії УПА (липень 1944 р.)

Копія

СПРАВКА

(О полевой жандармерии «УПА»)

ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ПОСТРОЕНИЕ ПОЛЕВОЙ
ЖАНДАРМЕРИИ УПА

Полевая жандармерия УПА создана в июне 1943 г.

Состав полевой жандармерии при главном штабе УПА состоит в количестве 50—60 человек:

- а) начальник жандармерии главного штаба УПА,
- б) заместитель начальника жандармерии по контрразведке.
- в) 2-й заместитель начальника жандармерии по борьбе с дезертирством из УПА.
- г) следственная группа в количестве 5—6 человек.
- д) адъютант начальника жандармерии и секретарь—машинистка.

Остальные жандармы, группами в 3—4 человека, находятся в охране руководящего состава Главного штаба УПА.

ЖАНДАРМЕРИЯ ШТАБА ВОЕННОГО ОКРУГА

Состав полевой жандармерии штаба военного округа — 30—35 человек:

- а) начальник полевой жандармерии военного округа,
- б) помощник начальника полевой жандармерии по контрразведке.
- в) 2-й помощник нач. жандармерии по борьбе с дезертирством из УПА.
- г) следственная группа в количестве 3—4 чел.
- д) секретарь—машинистка.

Остальные жандармы распределены небольшими группами среди личного состава органы руководства штаба округа.

КУРЕНАЯ ЖАНДАРМЕРИЯ

Куренная жандармерия состоит из 7–10 человек:

- а) начальник жандармерии куреня.
- б) зам. нач. жандармерии по контрразведке.
- в) 2-й зам. нач. жандармерии по борьбе с дезертирством.

В сотнях, входящих в состав куреня, имеется 2–3 жандарма.

Вначале начальники полевой жандармерии УПА соответственно подчинялись начальникам СБ при УПА, но с 1944 г. жандармерия выделена в самостоятельный орган, соответственно подчиненный командующему военному округу УПА.

До февраля месяца 1944 г. начальник жандармерии куреня непосредственно подчинялся куренному командиру, он в большинстве случаев назначался, в настоящее время куренная жандармерия подчиняется непосредственно начальнику жандармерии округа УПА.

ЗАДАЧИ ПОЛЕВОЙ ЖАНДАРМЕРИИ

а) Агентурная разработка рядового и младшего командного состава УПА до командира взвод включительно, производство арестов участников УПА, разочаровавшихся в бандитской деятельности.

б) Контрразведка — выявление и арест среди личного состава УПА агентуры советских разведорганов.

в) Борьба с дезертирством из УПА, расстрел дезертиров на месте в боевой обстановке. Розыск дезертиров из УПА жандармерии производит через территориальные органы СБ.

Существующая СБ в УПА ведет разведывательную и контрразведывательную работу среди членов ОУН, старшего командного состава УПА от командира сотни и выше и совершает террористические акты в отношении советско-партийного актива и гражданского населения, выражающего свою враждебность в отношении ОУН и УПА. <...>

июля 1944 г. **НАЧ. ОТДЕЛА НКВД УССР по ББ (ЗАДОЯ) [1]**

Да СБУ. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 5. — Арк. 50–52.

(машинпис, копія)

1. Задоя Олександр Федорович — співробітник органів державної безпеки з лютого 1926 р. Полковник. В 1943—1944 рр. — заступник начальника відділу 4 Управління, в.о. начальника відділення відділу з боротьби з бандитизмом, начальник відділу з боротьби з бандитизмом НКВС УРСР; в 1945—1946 рр. — начальник цього ж відділу в УМВС по Львівській області, з травня 1946 р. — начальник цього ж відділу в УМВС по Київській області.

5. З протоколу допиту обласного коменданта воєнно-польової жандармерії УПА Д. Вітовського (червень 1946 р.)

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

25-го юня 1946 года

гор. Львов

Я, Зам. Нач. отделения УББ МВД УССР, Старший лейтенант КО-ВАЛЬ, сего числа допросил арестованного:

ВИТОВСКОГО Дмитрия Дмитриевича, 1919 года рождения, уроженец г. Рожнятов, Станиславской области, украинец, гражданин СССР, образование незаконченное высшее, б/п., женат, ранее под судом и следствием не состоял. [1] <...>

ВОПРОС: Изложите свою практическую деятельность, как коменданта областной военно-полевой жандармерии?

ОТВЕТ: Прежде чем отвечать на поставленный мне вопрос, я хочу показать, что военно-полевая жандармерия (ВПЖ) была создана проводом «ОУН» и командованием «УПА» в ноябре 1944 года в связи с тем, что лица, которых гнали насильно в банды отказывались от службы в «УПА» и часто дезертировали, не выполняли приказаний своих главарей. Для пресечения этого массового явления и была создана ВПЖ, которая своими садистскими методами работы должна была прекратить массовые бегства из банд.

ВПЖ просуществовала до мая 1945 года, хотя официально приказами командования «УПА» и была распущена в марте 1945 года и функции ее стала осуществлять «СБ» по территориальности.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В мои обязанности, как коменданта областной военно-полевой жандармерии входило руководить территориальными проводниками ВПЖ, как то окружными, надрайонными и районными, а так-же я сам непосредственно занимался вопросами расследования дезертирства из «УПА».

Для того, чтобы полнее охарактеризовать свою деятельность необходимо отметить, что я как областной комендант ВПЖ лично проводил расследования по дезертирству и уклонению от службы в «УПА» и приговаривал к наказанию по своему усмотрению, провинившихся бандитов, кроме того отмечаю, что окружные коменданты ВПЖ, отчитывавшихся за свою работу перед мною, направляли арестованных участников «УПА» в мое распоряжение, я просматривал материалы и выносил приговор тому или другому лицу, который здесь же и исполнялся.

Таким образом за период с ноября 1944 года по май 1945 года было расстреляно по моему приказу — 37 участников «УПА», которые не желали дальше оставаться в бандах и намеревались явиться с повинной.

Расстрел производила моя личная охрана в составе 24-х человек.

Всего за период с ноября 1944 года по май 1945 года было уничтожено по Станиславской области 230—240 человек, не желавших находиться в бандах «УПА». Приговор исполняли надрайонные и районные коменданты ВПЖ по моему распоряжению, т.к. самостоятельно они никого расстреливать не имели права.

ВОПРОС: Таким образом, по Вашему приказу было расстреляно 240 человек?

ОТВЕТ: Да, по моему приказу, как областного коменданта ВПЖ было расстреляно и замучено 240 человек за время существования областной ВПЖ, т.е. с ноября 1944 года по май 1945 года.

ВОПРОС: Сколько было убито советских граждан Вами лично?

ОТВЕТ: Мною лично было расстреляно — 14 человек, дезертиров из «УПА» <...>

Управління СБУ в Івано-Франківській обл. — Спр. 14629. — Арк. 8, 12—13.

(машинопис, оригінал)

1. **Вітовський Дмитро (Ярослав) Дмитрович** (7.07 1919, м. Рожнятів Івано-Франківської обл. — після 5.02. 1947 р.). Псевдо — «Андрієнко», «Зміюка». Син військового міністра ЗУНР полковника Д. Вітовського. Закінчив гімназію у м. Вільнюсі (1937). До червня 1939 навчався на географічному ф-ті Львівського ун-ту. З лютого 1940 — курсант Першого авіаційного училища (м. Енгельс, Російська Федерація), з березня 1941 проходить службу офіцером 273-ї спеціальної ескадрильї З листопаду 1943 р. комендант військово-польової жандармерії (ВПЖ) 4-го Військового округу УПА. У листопаді 1944 — травні 1945 комендант ВПЖ УПА у Станіславській області. З травня 1945 р. — командир 24-го тактичного відтинку УПА «Маківка». 17 липня—24 жовтня 1945 р. керує першим пропагандистським рейдом УПА по Словаччині. Поручник УПА. 19 березня 1946 захоплений засідкою Внутрішніх військ поблизу м. Сколе Дрогобицької обл. важко поранений. Військовим трибуналом Київського гарнізону засуджений до вищої міри покарання. Не реабілітований.

6. Про структуру СБ в УПА (1944 р.)

Копія

СХЕМА
ОРГАНИЗАЦИИ ФРОНТА И ТЫЛА <...>

II. Районная боевка СБ

Имеет боевка 3 чел. вооруженных 2 винтовками и 1 пистолет, патронов по потребности.

Территориальные боевки прекращают свою деятельность и переходят в УПА. Каждый район должен иметь сотню.

Кроме боевок СБ, которые не входят в УПА, как транспортные, пограничные и другие, при области должны быть 40—50 бойцов, при округе 20 бойцов для охраны.

Окружная карательная группа должна иметь автоматы и 4 пистолета. Районная карательная группа должна иметь винтовку СБ и 4 пистолета.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

Запретить ношение немецкого обмундирования.

Запретить самовольный арест чехов.

Проверять всех людей, которые направляются в УПА.

Дезертиров направлять в УПА.

Сеть СБ построена по подрайонам.

Работу по воспитанию женщин возложить на политреферентуру.

Схема СБ

Военный надрайон, референт СБ, деловое звено, следователь, разведчик, боевик и 22 курьера высшие органы.

Деловое звено: боевка военного надрайона СБ должна иметь: бойцов 6 чел., автоматов — 2, винтовок — 2, пистолетов — 3, топоры, кинжалы, веревки, лопаты, патронов автоматных — 150, винтовочных на винтовку — 50, к пистолету из расчета 2 обоймы на пистолет.

Перевел с украинского:

СТ. ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННИЙ ОББ УНКВД

МЛ. ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ (ЛИННИК)

ДА СБУ.—Ф. 11. — Спр. 9079. — Т. 5. — Арк. 141—142.

(машинопис, копія, переклад з української)

7. Про структуру і функції СБ в УПА (1944 р.)

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 ранга

тов. РЯСНОМУ В.Т.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о возникновении и деятельности «Украинской
Повстанческой Армии» (УПА)

<...>

Отдел, так называемая «Служба безпеки» (служба безопасности) — СБ является агентурным разведывательным и контрразведывательным отделом. Отделом этим непосредственно руководит командующий УПА — Клим САВУР.

Филиалы отдела «Служба безпеки» имеются во всех подразделениях УПА, которые, как правило, возглавляются командирами этих же подразделений.

Агентурными данными и показаниями захваченной и ликвидированной НКГБ УССР агентуры «Службы безпеки» УПА установлено, что «Служба безпеки» ведет работу:

1. По предотвращению проникновения в ряды УПА агентуры наших органов и ее ликвидации.
2. По внедрению своей агентуры в партизанские отряды с разведывательными целями и для командного состава партизанских отрядов и разложения партизан.
3. По подготовке агентуры для внедрения в органы НКВД, милиции и др. органы Советской власти на освобожденной от противника территории Украины, с целью террористической и диверсионной деятельности.
4. По составлению так называемых «Черных листов» — списков на коммунистов, комсомольцев и советский актив, намечаемых к ликвидации при приходе Красной Армии.
5. По оставлении на освобожденной от оккупации территории Украины в тылу Красной Армии, групп «Службы безпеки» с террористическими заданиями.

По следственным делам вскрытой и ликвидированной агентуры «Службы безпеки» УПА, а также через другие источники установлено, что оставляемой в нашем тылу агентуре «Службы безпеки» УПА дают задания: вести разведку и диверсионную работу, совершать террористические акты над советско-партийным активом и работниками НКГБ и НКВД, уничтожать низовые органы Советской власти, выявлять и уничтожать лиц, помогающих восстановлению Советской власти и агентуру органов НКВД—НКГБ.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

В освобожденных районах Ровенской и Волынской областей уже отмечены случаи увода и уничтожения нашей агентуры и террористические акты в отношении партийно-советского актива.

Известно также, что органы «Службы безпеки» имеются и в территориальных организациях украинских националистов — бандеровцев при краевых, областных, окружных, надрайонных и районных экзекутивах ОУН, возглавляемые комендантами, ведущие ту же работу, что и отделы «Службы безпеки» при УПА.

Работа территориальных органов «Службы безпеки» ОУН и этих отделов при УПА тесно переплетается и контактируется.

*ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 87. — Спр. 78. — Арк. 82, 104–105
(машинопис, оригінал)*

8. Про діяльність СБ УПА (1944 р.)

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 ранга
тов. РЯСНОМУ

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

о деятельности «Службы безпеки» УПА и ликвидации ее агентуры
опергруппой НКГБ УССР

В результате агентурно-оперативных мероприятий, проведенных опергруппами 4 Управления НКГБ УССР «ПЕТРОВА» И «ПЕТРИЧА», действующих в тылу противника на территории Ровенской и Волынской областей Украины, агентурным путем и захваченными документами установлено, что при штабе «Украинской повстанческой армии» (УПА) существует агентурно-разведывательный отдел, называемый «Служба безпеки» (Служба безопасности).

«Служба безпеки» УПА непосредственно возглавляется командующим всеми силами УПА — Климом САВУР.

Филиалы отдела «Службы безпеки» имеются во всех частях и отрядах УПА.

Отдел «Службы безпеки» УПА ведет работу по выявлению и ликвидации нашей агентуры, внедряемой в украинское националистическое подполье, по вскрытию советского подполья вообще, розыску и наблюдению за деятельностью партизанских отрядов, внедрению в состав последних своей агентуры, распространению националистической литературы среди партизан и разложению их.

В частности, установлен такой факт, когда отдел «Службы безпеки» УПА выявил через свою агентуру сотрудничество в прошлом с нашими органами жителя Ровенской области Т <...>. М <...>

Т <...>. М <...> был в последних числах декабря 1943 года отделом «Службы безпеки» УПА задержан и казнен через повешение.

В порядке разработки и наблюдения за деятельностью УПА и «Службы безпеки» УПА, нашими опергруппами выявлен ряд активных агентов.

Так, опергруппой НКГБ УССР «ПЕТРИЧА», агентурным путем была вскрыта группа разведчиков «Службы безпеки» гарнизона УПА, находящегося в селе Хиноч, Володимирецкого района, Ровенской области, в количестве 8-ми человек <...>.

Установив наличие указанной группы разведчиков «Службы безпеки» УПА, «ПЕТРИЧ» после разработки и выяснения ее деятельности принял меры к ее ликвидации.

В результате удачно проведенной операции по ликвидации этой группы разведчиков «Службы безпеки» УПА, опергруппой «ПЕТРИЧА» были захвачены <...>

Допросом захваченных <...> установлено, что их группа имела задание отдела «Службы безпеки» УПА производить розыск партизанских отрядов, внедряться в состав последних, распространять среди партизан националистическую литературу и проводить разложеническую работу. <...>

Разработка и наблюдение за деятельностью «Службы безпеки» УПА и выявление ее агентуры опергруппами НКГБ УССР продолжается.

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
(САВЧЕНКО)

«___» января 1944 г.

№ _____

г.Харьков

ДА СБУ. — Ф. 2. — Оп. 87. — Спр. 78. — Арк. 4—7.

(машинопис, оригінал)

*9. Спеціальне повідомлення Народного комісара державної безпеки
УРСР про терор СБ у лавах УПА та підпілля (березень 1945 р.)*

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА
тов. РЯСНОМУ

г. Львов

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

о выявленных фактах разложения в оуновском подполье и
бандформированиях УПА

Возросшая активность органов НКГБ—НКВД по разгрому действующих на территории западных областей Украины бандформирований УПА и организаций ОУН, вывоз членов семей оуновских нелегалов, публичное приведением в исполнение приговоров Военной Коллегии Верховного Суда СССР о повешении оуновских бандитов, распространение среди населения и участников ОУН — УПА обращения Президиума Верховного Совета УССР, ОНК УССР и ЦК КП(б)У к населению западных областей Украины и проведение нашими органами специальных агентурных мероприятий по разложению ОУН — УПА вызвали брожением и разложение в их рядах.

В ряде мест среди бандитов отмечается рост настроений о нецелесообразности и бесперспективности дальнейшей борьбы с Советской властью. <...>

В связи с усилившимся разложением в бандах УПА, дезертирством бандитов из банд и явкой их с повинной, значительно активизировалась террористическая деятельность СБ по преследованию носителей этих настроений.

Серьезного внимания заслуживают полученные нами данные <...> о состоявшемся в конце 1944 года на оуновском пункте военной связи в лесу, в районе села Обгув, Вербского района, Ровенской области, совещании с участием члена Центрального «Провода» ОУН, руководителя Краевого «Провода» ОУН «Схид» — «ЛЕМИША», его заместителя «ВЕРЕСА» и командующего южной группой УПА — «Пивдень» — «ЭНЕЯ», на котором одним из основных вопросов обсуждалась необходимость чистки через СБ руководящих кадров ОУН — УПА.

Фактически эти лица опрашивали руководящий и командный состав ОУН — УПА, в отношении которых были данные «об изменнических настроениях» и, на основе их решений, заподозренные СБ уничтожались.

Террористическая расправа СБ над лицами, заподозренными в желании прекратить борьбу с Советской властью, вызвала массовое недовольство СБ со стороны бандитов и привела в ряде мест к расстрелам и вооруженным столкновениям банд УПА с «боевиками» СБ.

<...> в результате стало известно, что:

«среди рядовых участников ОУН — УПА, а также и среди командиров УПА и руководства ОУН начали усиленно циркулировать слухи о том, что сейчас СБ расстреливает поголовно всех, замеченных в малейших подозрениях.

Военный политреферент Кременецкого надрайона ОУН «ШРАМ» рассказал, что СБ повешен бывший куренной УПА «ХМАРА», заподозренный в покушении на жизнь «ЭНЕЯ» и стремлении к выходу из подполья.

Вместе с «ХМАРОЙ» расстреляны руководители курсов санитарок при школе подстаршин УПА «ХРИСТЯ» и «ЗОЗУЛЬКА», как заподозренные в связи «ХМАРЫ» с НКВД. <...>

<...> По проверенным данным, в январе с.г. в лесном массиве, в районе сел Любиковичи и Марьяновка, Сариевского района, Ровенской области, произошло вооруженное столкновение между прибывшей бандой УПА и местной «боевой» СБ, в результате чего имелись жертвы с обеих сторон.

Кроме того, бандой УПА повешено 18 боевиков СБ, остальные боевики расстреляны.

По рассказам местных жителей-очевидцев, в село Марьяновку прибыла банда УПА и собрала всех мужчин и участников «боевок» СБ.

Бандиты потребовали от боевиков СБ рассказать об их террористической деятельности и чинимых зверствах над местным населением, после чего 18 боевиков повесили, а остальных расстреляли.

Выведенный с повинной в наши органы руководитель радио-информационного пункта военного округа УПА «Пивдень» — «ДАВИД» об усилившейся террористической деятельности СБ заявил:

«Участники ОУН — УПА из числа интеллигенции за последнее время в большинстве своем намерены легализоваться, поэтому не случайно СБ уничтожила многих видных деятелей ОУН — УПА из числа интеллигенции. Я лично слышал, что СБ уничтожены: заместитель шефа политреферентуры Краевого «Провода» ОУН «ГОРБЕНКО», работник окружной политреферентуры «ПАТОН» и другие».

Усилившийся террор СБ, в свою очередь, вызвал резкую критику ее со стороны работников политических референтур ОУН.

Захваченные нами документы говорят о наличии серьезных разногласий между политреферентурами — с одной стороны и СБ — с другой.

Руководитель СБ Вольинско-Полесского Краевого «Провода» ОУН «СМОК» в письме к шефу политреферентуры Краевого «Провода» ОУН «МЫКОЛЕ» обвиняет его в дискредитации работы СБ,

называемой им бандитской и что «МЫКОЛА» агитирует отдельных работников отказаться от работы в ней.

По этому поводу «МЫКОЛА» написал «СМОКУ» ответ, в котором указывает: «Вы занимаетесь только своим аппаратом, неужели Вы считаете специальным делом расстрел целой семьи, из которой виноват только один человек. Разве хорошо, когда в селах говорят «своих стреляют неизвестно за что».

Мероприятия по внедрению нашей агентуры в оуновское подполье и банды УПА, с целью разложения последних, продолжаем.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
3 РАНГА САВЧЕНКО

15 марта 1945 г.

№386/с

г. Львов

*ДА СБУ. — Ф.2. — Оп. 88. — Спр. 26. — Арк. 140, 149, 151—152.
(машинопис, оригінал)*

10. Спеціальне повідомлення Народного комісара державної безпеки УРСР про факти співробітництва між розвідувальними органами УПА та фашистської Німеччини (лютий 1945 р.)

НАРОДНОМУ КОМИССАРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА
тов. РЯСНОМУ

СПЕЦИАЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ

О соглашениях Центрального «Провода» ОУН и командования УПА с Полицией Безопасности и СД о борьбе против Советской власти

В материалах Полиции Безопасности и СД в Галиции, обнаруженных нами, после изгнания немецких оккупантов, в бывшем здании

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

СБ г. Львова, найден ряд совершенно секретных документов Полиции Безопасности и СБ об их переговорах и совместной деятельности с ОУН — УПА на территории Западных областей Украины в борьбе против Красной Армии и Советской власти.

Анализ изъятых документов свидетельствует, что бандеровский Центральный «Провод» ОУН с начала 1944 года, в связи с возросшими темпами наступления частей Красной Армии и освобождением территории Украины от немецких захватчиков, неоднократно обращался к различным германским инстанциям с предложением сотрудничества.<...>

«В конце января 1944 года различные отряды УПА искали прямого контакта с воюющими частями. Их (представитель разведывательного отдела) боевой группы ПРЮЦМАННА — СС штурмбанфюрер ШМИЦ использовал для себя изменившееся положение таким образом, что наладил связь с отдельными руководителями банд УПА в районе Постойно (33 клм. северо-западнее Ровно), Кременец, Верба, Котин, Бересце, Подкамень и Деражня, чтобы применить их для агентурной службы против советских и польских банд, а также против Красной Армии, в качестве диверсионных отрядов. Его действия имели благоприятные результаты. По его мнению, они в разведке со служили ценную службу и в значительной степени дополнили картину о советских бандах. Он сознался, что отряды УПА могут использоваться только для разведывательной и диверсионной деятельности, а не для ввода в бой на фронте. Он не удовлетворил неоднократные просьбы отрядов УПА о выдаче им тяжелого оружия».

Заслуживает внимания приводимый в документе циркуляр «об обращении с членами УПА», изданный 12.2.44 г. т.н. боевой группой ПРЮЦМАННА.

«Начавшиеся в районе Деражня переговоры с руководителями националистической Украинской Повстанческой Армии продолжают теперь также успешно в районе Верба.

Договорились: члены УПА не будут нападать на немецкие воинские части. УПА посылает в настоящее время разведчиков, преимущественно девушек, на занятую врагом территорию и докладывает

результаты 1ц (представителю разведывательного отдела) боевой группы. Пленные красноармейцы, а также попавшие в плен лица, состоявшие в советских бандах будут доставлены представителю разведывательного отдела для допроса, а пришлый элемент будет передан боевой группе для направления на разные работы. Чтобы не мешать этому необходимому для нас сотрудничеству, приказывается:

1. Агентов УПА, которые имеют удостоверения за подписью некоего «капитана Феликса», или выдают себя за членов УПА; пропускать беспрепятственно, оружие оставлять им. По требованию агенты должны быть немедленно приведены к 1ц (представителю разведывательного отдела) боевой группы.
2. Части УПА, при встрече с немецкими частями, для опознавания поднимают к лицу левую растопыренную руку. В таком случае они не будут атакованы, но это может случиться тогда, если с противоположной стороны будет открыт огонь.
3. Часто со стороны УПА имеются жалобы, что немецкие полицейские и армейские части проводят самовольные реквизиции, особенно птицы. В связи с этим указывается на приказ от 11.2.44 г., согласно которому командиры единиц отвечают за прекращение реквизиций всякого рода.

Подписал: БРЕННЕР

Генерал-майор и СС-бригаденфюрер».

В документе этом указывается также, что с УПА заключали соглашение не только войсковые части германской армии, но и различные местные гражданские и административные органы. Так:

«Насколько отряды УПА могли быть использованы в борьбе против советских банд или частей Красной Армии, или же как они саботировали советский подвоз, путем диверсии, этого на основании имеющихся сведений из вновь занятых Красной Армией областей нельзя еще точно определить. Согласно сообщениям армии, различные части УПА, якобы, в первой половине марта начали борьбу против Советов в тылу Красной Армии и в значительной степени повредили подвоз русских. <...>

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

19.4.44 г. в г. Львові состоялось інформаційне совещання керівників Абверкоманд 101, 202 і 305 армійської групи «Юг» по обміну опытом розвідвальної роботи і використанню в цих цілях членів УПА.

Из виступлень на цьому совещанні керівників Абверкоманд следует зробити висновок, що основною базою німецької розвідки на території Галичини являлись члени ОУН — УПА.

На совещанні було єдинодушно констатовано, що німецька агентура, забрасувана в тил Червоної Армії из числа членів ОУН — УПА, успішно виконувала давані їй німцями завдання, представляючи вельми цінні розвідвальні дані.

В цій часті заслуговують уваги виступлення керівників Абверкоманд, судя по протоколу совещання, захопленого нами, а іменно:

«1. Абверкоманда 101 (подполковник ЛИНДГАРТ).

Подполковник ЛИНДГАРТ раніше проводив свою агентурно-розвідвальну діяльність, головним образом через військонопленних. В результаті швидкого просування росіян, на сьогоднішній день почти неможливо стало вербувати їх для використання в німецьких цілях. Исходя из цього, йому лишається єдиний можливість використати членів УПА. Для його розвідвальної служби можуть бути використані годні до військової служби і рішительні люди, які в Галичині, як правило, об'єднані бандерівською групою і УПА. Без зв'язи с УПА, його агентурно-розвідвальна діяльність була б вообще неможливою. Представлений в його розпорядження со стороны військового сектора УПА матеріал исключительно обширен і в більшій своїй часті годен для використання армією в військовому відношенні. Кроме того, в некоторых случаях соединения украинских банд УПА вместе с немецкой армією сражались против Червоної Армії і більшовицьких партизан. Хотя соединения УПА имели большие потери, но на некоторых участках в критический момент они оказали немецкой армии услуги, которых нельзя недооценивать.

2. Абверкоманда 202 (Подполковник ЗЕЛИГЕР).

Подполковник ЗЕЛИГЕР подобного мнения. Его задача — организация проведения подрывной работы за линией фронта может быть выполнена только при помощи УПА. В районах, занятых русскими, УПА является единственным противником. Поэтому ее укрепление, путем соответствующего количества людей лежит в интересах армии. Однако, связь с отрядами за линией фронта может быть установлена только посредством частей, находящихся на немецкой территории. Поэтому он должен практически охватить членов УПА на территории Галиции и после обучения и вооружения их, перебрасывать с самолетов на русскую сторону или же пропускать большие группы через фронтовые бреши. Для этого есть согласие берлинских инстанций. Он уже продолжительное время имеет связь, через посредника, с ШУХЕВИЧЕМ и уже получил несколько человек для обучения. Предложение ШУХЕВИЧА вооружить все отряды УПА Галиции и постепенно перебросить их на сторону русских, он, из-за предосторожности, не принял. Все же он, по договоренности с Берлином, в ближайшее время на участке фронта Делатин—Станислав, непосредственно на переднем крае обороны, вооружит группы около 100 человек и при помощи действующих там немецких частей перебросит их за линию фронта».

ШУХЕВИЧ Роман, о котором речь шла на совещании, является главнокомандующим УПА и членом Центрального «Провода» УПА и практически его возглавляет.

22 апреля 1944 года командир Полиции Безопасности и СД в Галиции, СС—оберштурмбанфюрер и старший имперский советник — доктор ВИТИСКА дал телеграмму в Берлин в Главное Управление Государственной Безопасности СС—группенфюреру и генерал-лейтенанту полиции МЮЛЛЕРУ и в Краков — командующему Полиции Безопасности в Генерал-губернаторстве СС—оберфюреру генерал-майору полиции БИРКАМПУ о результатах совещания с руководителями Абверкоманд, в которой указывается:

«Принимая во внимание важность вопроса, я считаю необходимым получить принципиально разрешение берлинских инстанций. По моему мнению, необходимо учесть следующую точку зрения:

«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»

С одной стороны, армия заинтересована в сотрудничестве с УПА. (Зачеркнуто — заявление подполковников Л. и З. имеют весьма большой вес). С другой стороны, УПА использует предоставленную ей, таким образом, свободу движения и ее частичное неофициальное признание для укрепления своих собственных рядов. Начавшаяся во всех районных хозяйствах мобилизация является хозяйственной помехой.

<...> немецкая армия очутится в таком положении (зачеркнуто в оригинале) и вынуждена будет оставить в дальнейшем территорию Галиции. Склады могли бы с немецкой стороны пока держаться в совершенном секрете, а также таким способом охраняться, чтобы были обеспечены от вскрытия их некомпетентными лицами.

В остальном ГЕРАСИМОВСКИЙ берет на себя ответственность за то, что УПА, которой тайники должны стать известными только после отступления немецких частей, раньше не присвоит себе этих складов насильственным путем. По моему мнению, и здесь нет никакой большой опасности, так как склады замаскированы и охраняемы. Но прежде чем я буду продолжать вести переговоры об этом и урегулировать технические детали, прошу сначала высказать Ваше мнение по этому вопросу.

Я буду очень приветствовать разрешение указанных мероприятий, как в интересах установления моей связи, так и в интересах диверсии вражеского подвоза и советской администрации.

Командир Полиции Безопасности
и СД в Галиции ВИТИСКА».

Захваченные нами подлинники совершенно секретных документов Полиции Безопасности и СД о переговорах и соглашениях с Центральным «Проводом» ОУН и командованием УПА, нами оперативно используются, особенно при вербовках руководящего и командного состава ОУН — УПА.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ УССР
КОМИССАР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 3 РАНГА
САВЧЕНКО

23 февраля 1945 г.

№340/с

г. Львов

*ДАСБУ. — Ф. 2. — Оп. 88. — Спр. 26. — Арк. 81, 99–100, 105–106, 110.
(машинопис, оригінал).*

ДОДАТОК

ПРАЦІ АВТОРІВ З ІСТОРІЇ РУХУ ОУН ТА УПА

1. Биструхін Г.С., Веденєєв Д.В. Війна в кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності. 1945–2005 рр. Монографія. — К.: Генеза, 2006. — 512 с.
2. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Монографія. — К.: Генеза, 2006. — 408 с.
3. Веденєєв Д., Шевченко С. Українські Соловки. — К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2001. — 208 с.
4. Веденєєв Д.В., Кучер В.І. Українці проти нацизму: політичний вимір. — Запоріжжя: «Просвіта», 2005. — 84 с.
5. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Прояви терору і тероризму у протистоянні радянської влади та ОУН і УПА в західноукраїнському регіоні післявоєнної доби // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ — ХХ ст. Історичні нариси [Колективна монографія] — К.: Наукова думка, 2002. — С. 744–775.
6. Веденєєв Д., Шаповал Ю. Доля Мирона Матвієйка // До новітнього українського світогляду і стратегії. — К.: Економіка і право, 2002. — С. 113–125.
7. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації українських націоналістів // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1998. — №1–2. — С. 365–389; 2000. — №2–4. — С. 485–503.
8. Веденєєв Д.В., Єгоров В.І. Інструктивний документ Служби безпеки ОУН // Науковий вісник Академії СБ України. — 1998. — №6–7. — С.207–128.
9. Тинченко Я., Веденєєв Д. Роковой выстрел в генерала Ватутина // Киевские ведомости. — 1999. — 6 мая. — С.5.
10. Веденєєв Д. «Приговор привести в исполнение немедленно...» // Киевские ведомости. — 1999. — 7 августа. — С.10.
11. Тинченко Я., Веденєєв Д. Убрать Хрущева мечтал не только Брежнев // Киевские ведомости. — 1999. — 14 октября. — С.7.

12. Веденеев Д.В. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії // Сторінки воєнної історії. Збірник наукових праць. — К., 2000. — Вип. 4. — С. 166–170.
13. Веденеев Д. Форма УПА: Неизвестный проект // Однострій. — 2000. — №4. — С. 15–16.
14. Веденеев Д. Легендированные группы УПА // Однострій. — 2000. — №5. — С. 14–17.
15. Веденеев Д., Ивко В. Оперативно-войсковые группы силовых структур СССР в борьбе с УПА (организация, обмундирование, вооружение) // Однострій. — 2000. — №5. — С. 18–24.
16. Тинченко Я., Веденеев Д. «Мстители» из Черного леса // Киевские ведомости. — 2000. — 24 февраля. — С. 10.
17. Шевченко С., Веденеев Д. Разведчик «Ярема» и подпольщик «Зот» // Зеркало недели. — 2000. — №33. — С.11.
18. Веденеев Д., Шевченко С. «Сова» призвала к примирению // Зеркало недели. — 2000. — 15 июля. — С. 18.
19. Веденеев Д., Шевченко С. Драма писателя и поединок спецслужб // «2000». — 2000 — 24 ноября. — С. 24.
20. Веденеев Д., Шевченко С. «Суперагент» отец Яков // «2000». — 2000. — 1 декабря. — С. 28.
21. Веденеев Д., Шевченко С. Товарищ Судоплатов преувеличивает... // «2000». — 2000. — 22 декабря. — С. 20.
22. Веденеев Д.В. Загадка Ріко Ярого // Пам'ять століть. — 2001. — №6. — С. 149–150.
23. Веденеев Д.В. Проект ООН щодо державно-адміністративного врядування України // Галичина. — 2001. — №7. — С. 88–90.
24. Веденеев Д.В. Організаційна еволюція Служби безпеки ОУН (С. Бандери) (1939 — початок 1950-х рр.) // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. — 2001. — Вип. XLIV. — С. 188–193.
25. Веденеев Д.В. Зародження спеціальних служб руху українських націоналістів (1920–1930 рр.) // Пам'ять століть. — 2001. — №4. — С. 109–116.

26. Веденеев Д.В. Спеціальні підрозділи Української військової організації // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць — К.: Ін-т історії України НАН України — К., 2001. — Вип. 5. — С. 142–152.
27. Веденеев Д.В. З історії розвідувальної діяльності підпілля ОУН (1943 — початок 1950-х рр.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія». — 2001. — Вип. 5. — С. 261–268.
28. Веденеев Д.В. Розвідка Української повстанської армії // Труды Академії (Національна академія оборони України). — 2001. — Вип. 30 — С.193–198.
29. Веденеев Д.В. Радянські оперативно-військові сили на Західній Україні. 1944 — поч. 1950-х рр. // Труды Академії. — 2001. — Вип. 31. — С. 361–366.
30. Веденеев Д.В. Галичина: остання кров // Трибуна. — 2001. — №7–8. — С.36–37.
31. Веденеев Д.В. Підпілля діяльність ОУН в Західній Україні у 1939–1941 рр. // Історія України. — 2001. — №12. — С.4–5.
32. Веденеев Д.В. Арсенич М.В. // Енциклопедія сучасної України. — К., 2001. — Т.1. — С.662.
33. Веденеев Д., Шевченко С. Пули для протопресвитера // «2000». — 2001. — 5 январа.
34. Веденеев Д., Шевченко С. «Процесс-59» — плаха для непримиримых // «2000». — 2001. — 26 январа.
35. Веденеев Д., Шевченко С. Клим Савур — неизвестные обстоятельства гибели. — «2000». — 2001. — 9 февраля.
36. Веденеев Д., Шевченко С. Темная личность в «зазеркалье» украинской истории // Киевский Телеграф. — 2001. — 28 мая.
37. Веденеев Д., Шевченко С. Полковник-сладкоежка. Жизнь и смерть Евгена Коновальца // Киевский Телеграф. — 2001. — 11 июня.
38. Веденеев Д., Шевченко С. Охотник на Хрущева // «2000». — 2001. — 2 июля.

39. Веденеев Д., Шаповал Ю. Был ли Лаврентий Берия украинским националистом? // Зеркало недели. — 2001. — 7 июля.
40. Веденеев Д., Шевченко С. «Посадочная» полоса // «2000». — 2001. — 27 июля.
41. Веденеев Д., Шевченко С. Последний бункер // Киевский Телеграф. — 2001. — 6 августа.
42. Веденеев Д., Шаповал Ю. Мальтийский сокол, или судьба Мирона Матвийско // Зеркало недели. — 2001. — 11 августа.
43. Веденеев Д., Шевченко С. Яд для классиков // «2000». — 2001. — 17 августа.
44. Веденеев Д., Шевченко С. Сильный духом // Киевский Телеграф. — 2001. — 20 августа.
45. Веденеев Д., Шевченко С. Миротворцы тайной войны // Киевский Телеграф. — 2001. — 3 сентября.
46. Веденеев Д., Шевченко С. Последние выстрелы, последние жертвы // «2000». — 2001. — 14 сентября.
47. Веденеев Д., Шевченко С. Драма в Карпатах // «2000». — 2001. — 26 октября.
48. Веденеев Д., Шевченко С. Роковой выстрел. Кто спустил курок операции «Висла». — «2000». — 2001. — 9 ноября.
49. Веденеев Д.В. Військово-польова жандармерія — спеціальний орган Української повстанської армії // Военна історія. — 2002. — №5-6. — С.32-40.
50. Веденеев Д.В. До питання про тактику дій підпілля ОУН (друга половина 1940-х — початок 1950-х років) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць — К.: Ін-т історії України НАН України — 2002. — Вип. 6. — С. 449-456.
51. Веденеев Д.В. Погляди ОУН (Б) на місце органів безпеки у структурі Української самостійної держави (1940-1941 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень (ІПЕНД) НАНУ. — 2002. — Вип. 18. — С.230-236.
52. Веденеев Д.В. Спеціальні підрозділи закордонних центрів українських націоналістів // Труды Академії. — 2002. — №33. — С.365-368.

53. Веденеев Д.В. З історії нелегальної діяльності ОУН на Придніпров'ї (1940 — 1950-ті рр.) // Труди Академії. — 2002. — №38. — С. 249–253.
54. Веденеев Д.В., Шаповал Ю.І. Роман Шухевич: таємниця загибелі // Воєнна історія. — 2002. — №2. — С. 61–70.
55. Веденеев Д.В., Шаповал Ю.І. Пастка для «Лицаря» // Військово-історичний альманах. — 2002. — №1. — С.62–67.
56. Веденеев Д.В. Провідний пропагандист визвольного руху // Історія України. — 2002. — №2. — С.6–7.
57. Веденеев Д.В. Творець повстанської армії // Історія України. — 2002. — №13. — С. 4–5.
58. Веденеев Д.В., Шевченко С.В. Так загинув провідник Орлик // Історичний календар. — К., 2002. — С.310–315.
59. Веденеев Д.В., Шевченко С.В. Провідник Зот (Ніл Хасевич) // Історичний календар. — К., 2002. — С.141–144.
60. Веденеев Д., Шевченко С. «Кріт» виходить з підпілля // Столиця. — 2002.
61. Веденеев Д., Шевченко С. Галицький Салман Рушди // «2000». — 2002. — 8 лютого.
62. Веденеев Д., Шаповал Ю. Роман Шухевич — таємниця загибелі // Зеркало недели. — 2002. — 16 лютого.
63. Веденеев Д.В. Служби безпеки українських націоналістичних організацій 1920 — 1950 рр. Історіографічний нарис // Пам'ять століть. — 2003. — №1. — С.59–69.
64. Веденеев Д.В. Внутрішній терор в УПА та Організації українських націоналістів в 1944–1950 рр. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць — К.: Ін-т історії України НАН України — 2003. — Вип. 7. — С.421–429.
65. Веденеев Д.В. Структури безпеки організацій українських політв'язнів та нелегальних націонал-патріотичних осередків в Українській РСР (кін. 1940-х — поч. 1960-х рр.) // Труди Академії. — 2003. — №43. — С. 429–434.

66. Веденеев Д.В. Основни фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942–1945 рр.) // Київська старовина. — 2003. — №4. — С. 47–55.
67. Веденеев Д.В. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943–1945 рр.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — Вип. 10. — С. 381–414.
68. Веденеев Д.В. Організація військової розвідки в УПА // Українська Повстанська Армія — феномен національної історії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — Івано-Франківськ: Плай, 2003. — С. 79–84.
69. Веденеев Д.В. Органи та війська державної безпеки СРСР у Західній Україні (1939–1941 рр.) // Державна безпека України. — 2004. — №1. — С. 154–159.
70. Веденеев Д.В. Диверсійна діяльність українського повстансько-підпільного руху (1940–1950-і рр.) // Труди Академії. — 2004. — №52. — С. 351–358.
71. Веденеев Д.В. Погляди українських націоналістів на проблеми державотворення (післявоєнний період) // Наукові записки ІПЕНД НАНУ. — 2004. — Вип. 26. — С.69–89.
72. Веденеев Д.В. Органи та війська державної безпеки СРСР у Західній Україні (1939–1941 рр.) // Державна безпека України. — 2004. — №1. — С. 154–159.
73. Веденеев Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації українських націоналістів у Західній Україні в 1939–1941 роках // Наукові записки ІПЕНД НАНУ. — 2005. — Вип. 28. — С.186–203.
74. Веденеев Д.В. Погляди Організації українських націоналістів на місце і роль органів безпеки в Українській самостійній соборній державі (1940–1941 рр.) // Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України. Матеріали науково-практичної конференції 29 червня 2004 р. — К.: Видавництво Національної академії СБ України, 2004. — С. 62–65.
75. Веденеев Д.В. Командувач пропагандистським фронтом // Історичний календар. — К., 2004. — С. 127–132.

76. Веденеев Д. До історії нагородної системи УПА // *Однострій*. — 2004. — №8. — С.36–39.
77. Веденеев Д. Специальные мероприятия ОУН // *В мире спецслужб*. — 2005. — №1. — С. 20–26.
78. Веденеев Д. Специальные мероприятия ОУН в Западной Украине (1939–1941 годы) // *В мире спецслужб*. — 2005. — №2. — С.32–40.
79. Веденеев Д. Командир повстанської армії // *Історичний календар*. — 2005. — С. 94–99.
80. Веденеев Д. Специальные мероприятия подполья ОУН в Западной Украине // *В мире спецслужб*. — 2005. — №3. — С.30–38.
81. Веденеев Д. Еще раз о галицком Саламане Рушди // *В мире спецслужб*. — 2005. — №3. — С.53–55.
82. Веденеев Д. Неизвестные учителя Че Гевары и Вьетконга. Спецслужбы Украинской повстанческой армии. 1942–1945 годы // *В мире спецслужб*. — 2005. — №4. — С. 58–63; 2006. — №1. — С.54–61.
83. Веденеев Д. Война зла — «полюбишь» и третий рейх... О сотрудничестве УПА со спецслужбами гитлеровского блока // *В мире спецслужб*. — 2006. — №2. — С.76–85.
84. Веденеев Д. На защите повстанческих рядов. Контрразведывательное обеспечение в Украинской повстанческой армии // *В мире спецслужб*. — 2006. — №3. — С.52–61.
85. Веденеев Д. Щит и меч национально-освободительного движения, или Из истории Службы безопасности ОУН (С.Бандеры) // *В мире спецслужб*. — 2006. — №4. — С.32–40.
86. Веденеев Д. Последний бой генерала Ватутина // *Секретные материалы*. — 2006. — №13. — С.8–9.
87. Веденеев Д.В. Гасин Олекса // *Енциклопедія сучасної України*. — К., 2006. — Т.5. — С.413.
88. Веденеев Д.В. Галаса Василь Іванович // *Енциклопедія сучасної України*. — К., 2006. — Т.5. — С.322.
89. Веденеев Д. Трагедия Ярослава Галана // *Секретные материалы*. — 2006. — №20. — С. 6–7.
90. Веденеев Д. «Украинский фронт» советской разведки // *Волонтер*. — 2006. — №4. — С.22–28.

Іменний покажчик

- Агєєв Валєнтин, офієр КДБ 173–174
Андропов Ю. 178
Андрухів Володимир 502
Андрухів І. 188
Аптієнко В. 80
Апалович О. 79
Арсєнич 91, 122, 126, 134, 195–6, 206,
438–49, 453, 459, 467, 469, 526
Архилєнко Ю. 78
Бабич, підпільник 401
Байда К. 78
Балашова Н. 351
Бандєра Стєпан 101, 106, 119, 165–7, 182,
185, 192, 195, 205–6, 210, 218, 251, 253,
294, 306–7, 320, 443, 466–7, 469, 525
Барабаш Василь 123
Бєгма 295
Бєздєтко, офієр МДБ 435
Бєй Василь 144, 174
Бєрія Л. 103
Бєрг, боєць винищувального
батальйону 386
Бєрежной, офієр КДБ 468
Бєспалко, крайовий провідник
Поділья 161
Бєзова Теофілія-Ірина 440
Биструхін Г. 73, 81, 524
Бихов В. 73
Биховєць 334
Бізанц Альфред 103
Білас І.С. 74, 85–6, 189
Білас В. 425, 427
Біркамп, генерал-майор поліції 522
Благий Зинувій 118, 122
Благута, польський
контррозвідник 217
Блєй Абрам 109
Бобрович В., члєн УНСО 25
Богданов О.П. 80
Богунєв С. 72, 78, 85
Боднар, сєлянин 123, 443
Бондарєнко К. 81
Борєвєць-Бульба Т. 91–3, 188, 294–5
Брєннер, бригадєнфюрєр СС 519
Букін В.П. 79
Букрєєв, лікар 164
Бурдін Л., офієр КДБ 176
Бусол Я. 106
Вайсбєрг, оператівник НКВС 383
Валиковський Т. 191
Варухіу Іготє, кєнійський
повстанєць 47
Василєнко В. 186
Василик А. 79
Васько А.А. 81
Ватугін М., генерал армії 377
Вєдєнєєв Д. 189, 192, 524–30
Віднянський С. В. 80
Вітєска, доктор, чиновник окупатівної
адміністрації 522–3
Вітовський Д. 507, 509
Вовк О.Д. 85
Воробєць Федір 142, 230
Вослєнський М. 136
Вронська Т. 72, 80
Гавєська Любомира 134, 187
Гавяз М.І. 192
Галані Ярослав 184, 530
Галаса Василь 63, 139–40, 142–8, 165,
170–1, 176, 179, 182, 425, 530
Галді Махатма 47
Гасин Йосип 120
Гасин Матій 120
Гасин Олєкса 94, 105, 119–24, 138,
504–5, 530
Гасин Ольга 105, 123–4
Гасин Юрїя 120
Гєвара Ернєсто, Чє 87
Гітлєр А. 97, 103
Гнатів Михайло 187, 430
Гнітько С.П. 79

- Терещенко О. 81
Тершаковець Зиговій 128
Телегін, оперпранівник 386
Тиктор Іван, видавець 178
Ткаченко В.І. 81
Ткаченко Н.С. 81
Ткачук А.В. 192
Ткачук В. 78
Тополенко В.К. 72, 79
Трейко, полковник Армії УНР 403
Трошок Іван 144
Трошев Г. 25, 81
Турченик Галина 128
Улюд О.А. 2
Улезько В. 78
Фадеев, генерал МДБ 113
Фелечко Ярема 444
Федорів Петро 440
Федоров О. 295, 355
Федорчук Віталій, голова КДБ УРСР 68, 181
Федун Василь 134
Федун Микола 134
Федун Петро 109, 126, 131–9, 143
Федун Прасковія 134
Фелін Михайло 172
Фешенко О. 78
Філоник, співробітник СБ ОУН 67
Фокін, полковник МДБ 114–5, 163
Форманчук Петро 121, 295
Фоя Людмила 143, 211–2
Фроляк Анна 111
Хабібুলін, офіцер ВВ НКВС 99
Хамазюк І., полковник КДБ 176
Хмільєвський Іван 130
Хом'як Ганна 109
Хорошун О. 106
Хробак Данила 113
Хробак Наталія 112–3
Хрушов М. 100, 158, 349
Цапняк Василь 435
Цегнарський Олег 171
Цимбаліст Ольга 435
Цуркан В. 70
Челнов О., член УНСО 26
Черчилль У., британський прем'єр-міністр 151
Чеховський Ю. 101, 209
Шаповал Ю. 81, 118, 524, 52–8
Шеванюк В.А. 207
Шевцова Любов 180
Шевченко С. 524–8
Шептицький Андрій 120
Шміц, штурмбанфюрер СС 518
Шорубалка Іван 458
Штоквіш О. 72
Штурмак Михайло 123
Шуляк І. 188
Шуляк О. 93, 189
Шумило Н.Е. 83, 396
Шухевич-Березинська Наталія 103–4
Шухевич Марія 103
Шухевич Роман 199, 204, 207–9, 304, 426, 442, 466, 469, 521, 528
Шухевич Степан, адвокат 152
Шухевич Юрій 103–4
Щербак В.О. 79
Юлаєв Салават 11
Ющенко Віктор, Президент України 7
Яворський Б. 155
Якушенко 296
Янів Володимир 101, 189
Яндарбівєв З. 26
Янишевський Степан 51, 352, 387, 401
Янишин Юрій 435
Ярема Г. 139
Ярі Ріхард 218
Ярмоленко А.І. 79
Ясинські, поміщики 152

*Референт СБ ОУН
Галичини (1941–1944)
Григорій Пришляк*

*«Вишкільний референт» СБ
ОУН Опанас Ковальчук
(«Залісний»)*

*Шеф референтури СБ ОУН
Микола Арсенич
(«Михайло»)*

*Референт СБ ОУН Волині
Микола Козак («Вівчар»)*

*Учасниця оперативної гри
СБ ОУН з НКДБ УРСР
Людмила Фоя*

*Знаряддя ексекуюції СБ ОУН
(з місць ексгумації жертв
1958–1959 рр.)*

*Шеф СБ
Закордонних
частин ОУН
(з 1951 р.)
Іван Кашуба
(«Пластун»)
(друкується
вперше)*

*Командувач УПА
на Закарпатті
Ярослав Старух
(«Стяг»)*

*Керівник розвідки
СБ Закордонних
частин ОУН
Степан Мудрик
(«Мечник»)
(друкується
вперше)*

*Жертва СБ ОУН,
московський геолог
Наталія Балашова
(друкується вперше)*

*Референт СБ крайового
провода «Одеса» Степан
Янишевський («Далекий»)*

*Керівник політико-
інформаційної служби ЗП
УГВР (розвідка) Василь
Охримович (1951 р.)*

*Жертва СБ ОУН,
московський студент-
геолог Дмитро Рибкін
(друкується вперше)*

*На місці вбивства письменника Ярослава Галана
(24 жовтня 1949 р.)*

Підрозділ військово-польової жандармерії УПА

*Львівський крайовий
провідник ОУН
Осип Дяків («Горновий»)*

*Воєначальник УПА Дмитро
Грицак («Перебийніс»)*

*Крайовий провідник ОУН
Поділля Василь Бей
 («Улас»)*

*Дмитро Мирон
 («Орлик»)*

*Член Центрального проводу
ОУН Михайло Степаняк
(праворуч, оперативна
зйомка 1960-х рр.)*

*Командир УПА Іван
Литвинчук («Дубовий»)*

*Керівник Львівського
крайового проводу «Буг-2»
Зиновій Тершаковець*

*Командир УПА — «Захід»
Василь Сидор («Шелест»)*

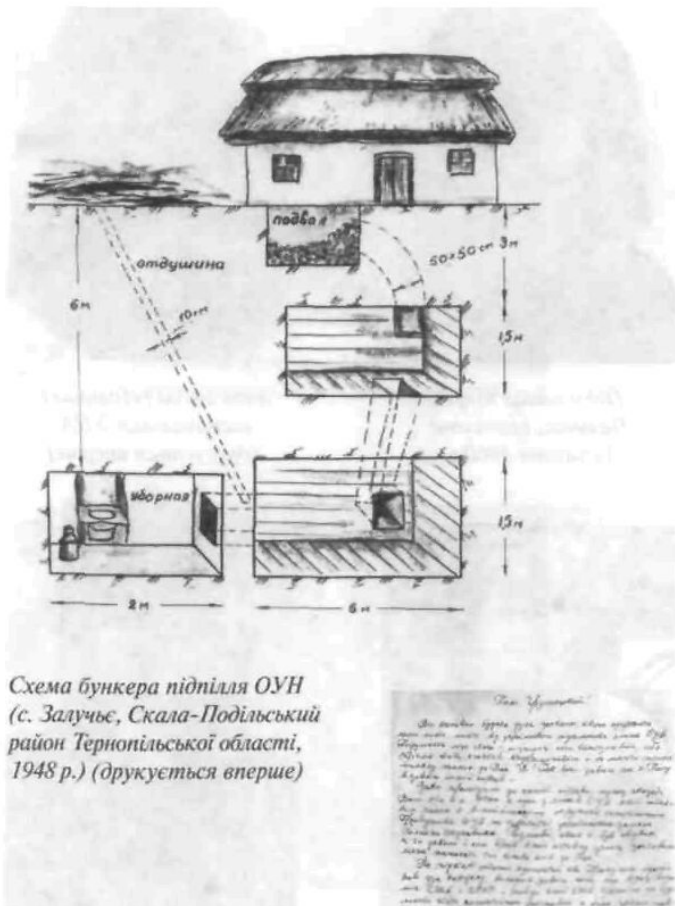

Схема бункера підпілля ОУН
(с. Залуччє, Скала-Подільський
район Тернопільської області,
1948 р.) (друкується вперше)

Лист Ярослави Музики секретарю ЦК КП(б)У І. Грушецькому з пропозиціями про переговори ОУН з владою (1948 р.)

Дорогий Іван Іванович!

Ваше листове запрошення прийнято з великою радістю. Я дуже рада, що ви хочете зустрітися зі мною. Я готова поїти до вас у будь-який зручний для вас час і місце. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них.

З великою радістю прийнято ваше запрошення. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них.

З великою радістю прийнято ваше запрошення. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них. Я думаю, що це буде дуже цікава розмова. Я готова вислухати всі ваші пропозиції і висловити своє ставлення до них.

Лист Ярослави Музики
секретарю ЦК КП(б)У
І. Грушецькому
з пропозиціями про
переговори ОУН з владою
(1948 р.)

*Підпільниця Марія
Пальчак, захоплена
14 квітня 1960 р.*

*Яков Бусол («Галина»),
воєначальник УПА.
(друкується вперше)*

*Ст. сержант Д-ко,
який застрелив в бою
Клима Савура*

*Радянська листівка з фото
вбитого Дмитра
Клячківського
(«Клима Савура»)*

*Художниця Ярослава Музыка, посередниця
в переговорах ОУН з Советами (1948 р.)*

Зв'язкова Р. Шухевича Дарія Гусяк (1950 р.)

Дарія Гусяк
(1945 р.)

Катерина
Зарицька —
керівник
зв'язкових
Р. Шухевича

Зв'язкова
Р. Шухевича —
Ольга Ільків
(«Роксолія»)

I. Военно-учетные сведения	
1. Год рождения	1910
2. Отметка фактической Учета	Запас <u>Аварий</u> категории
3. Группа учета	СВ
4. Состав	Солдат
5. № военно-учетной специальности	123
6. Наименование военно-учетной специальности	<u>Аварий в резерве</u> и <u>Климовичев</u>
7. Наименование воинской специальности	<u>Госарь</u>
8. Подпись	<u>Головий</u>

Фіктивний паспорт Р. Шухевича

*Будинок по
львівській вулиці
О. Невського, 2,
де знаходилася
одна з
конспіративних
квартир
Центрального
проводу ОУН
(друкується
вперше)*

*Місце у Львові, де була
затримана Д. Гусяк
(3 березня 1950 р.,
друкується вперше)*

*Дім М. Хробака в Білогорці, де знаходилася
явочна квартира Центрального провада ОУН
(тогочасний вигляд, друкується вперше)*

*Дім в Білогорці, де переховувався Р. Шухевич
(тогочасний вигляд, друкується вперше)*

*Вхід до тайника, де переховувався Р. Шухевич
(тогочасний вигляд, друкується вперше)*

(Власна фотографія)

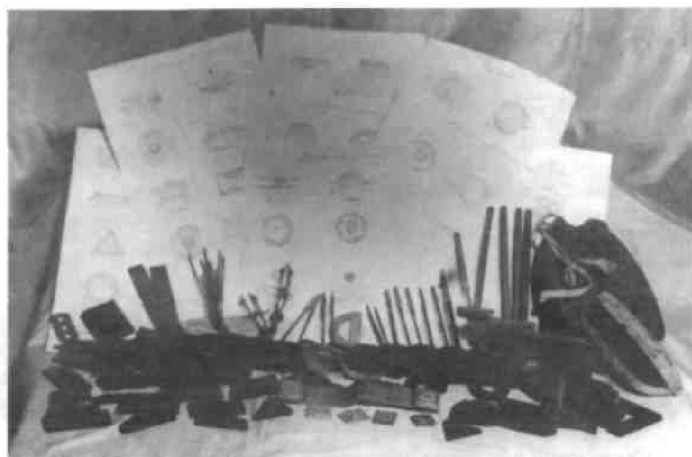
*Зброя та особисті речі Р. Шухевича
(друкується вперше)*

*Пістолети «Вальтер» Р. Шухевича та Т. Дідик,
годинник і друкарська машинка Р. Шухевича
(друкується вперше)*

*Медичні прилади, якими користувався Р. Шухевич
(друкується вперше)*

Печатки і штапти, якими користувався Р. Шухевич для підробки документів (друкується вперше)

Майор Олександр Ревенко, вбитий Р. Шухевичем (друкується вперше)

Посмертне фото Р. Шухевича (5 березня 1950 р.)

*Фіктивний паспорт
Олекси Гасина*

*Шеф Головного військового
штаба УПА Олекса Гасин
(«Лицар»)*

Ольга Гасин (Пеленичка)

*Крайовий провідник ОУН
Роман Кравчук («Петро»)*

*Охоронець П. Федуна — Олексій Савчин («Яків»),
який зустрівав в травні 1951 р. Василя Охримовича
(друкується вперше)*

Галаса ВАСИЛИЙ Михайлович 1920 г.р.

*Василь Галаса (1953 р.)
(друкується вперше)*

В. Галаса та М. Савчин

*Шеф референтури
пропаганди Центрального
проводу ОУН Петро Федун
(«Полтава», кінець
1940-х рр.)*

В. Галаса і М. Савчин з сином

*Марія Савчин у Внутрішній в'язниці КДБ УРСР
(друкується вперше)*

*Один з кур'єрів В. Кука Лев Чепіль («Орест»,
захоплений в 1952 р.) (друкується вперше)*

*Керівник охоронної бойвки
В. Кука Іван Демчук
(«Василь»)
(друкується вперше)*

*Василь Кук — керівник
підпілля ОУН на Сході
України*

*Командувач групою УПА
«Південь» В. Кук*

*Охоронець В. Кука —
Василь Кузів
(друкується вперше)*

В. Кук після амністії 1960 р.

*Дружина В. Кука
Уляна Крюченко (1971 р.)*

*Майор МДБ
Іван Шорубалка (1947 р.)*

*Полковник Сергій Карін-
Даниленко, перший керівник
Оперативної групи НКДБ
по Західній Україні*

*Зброя американського виробництва, вилучена у емісарів-
парашутистів. Автоматом «Стен» був озброєний В. Кук
(друкується вперше)*

*Майор Ігор Купрієнко (в центрі) на розшуці
емісарів-парашутистів*

*Мирон Матвієйко (на передньому плані) після сеансу
радіоігри в Карпатах (друкується вперше)*

*Учасник захоплення В. Кука
Валентин Агеєв
(фото 1970-х рр.)
(друкується вперше)*

*Заступник начальника
УМДБ по Станіславській
обл. Олексій Нечаєв
(друкується вперше)*

*Офіцер МДБ з учасниками спецгрупи
(Станіславська обл., 1951 р.)
(друкується вперше)*

*Командувач Внутрішніх військ НКВС — МДБ Українського округу, генерал-майор Фадєєв (крайній зліва), член Військової ради 4-го Українського фронту Л. Мехліс (другий зліва), начальник політвідділу 18 Армії Л. Брежнєв (другий справа). Червень 1945 р., Чехословаччина
(друкується вперше)*

Міністр держбезпеки УРСР С. Савченко (крайній зліва), його заступник В. Дроздов (другий зліва). 24 квітня 1947 р., Львівський аеродром

*Оперпрацівник МВС УРСР
Георгій Санніков (1953 р.,
Західна Україна)*

*Начальник відділу
оперативних ігор
МДБ — КДБ УРСР
Микола Зубатенко
(фото 1970-х рр.)*

*Організатор оперативно-
розшукових заходів по
В. Куку, начальник відділу
МДБ — КДБ УРСР
Петро Сverdлов
(друкується вперше)*

*Учасник переговорів про
замирення з УПА,
операцієвник Олександр
Хорошун (фото серпня 1941
(друкується вперше)*

*Георгій Санніков в гостях у Василя Кука
(вересень 2001 р., Київ)*

Учасник захоплення В. Кука, оперпрацівник Вадим Кулешов (другий справа) під час навчання в 101-й розвідшколі (Москва, 1956 р.)

*Керівник слідчої групи по
справі В. Кука
Петро Пивоварець
(довоєнне фото,
друкується вперше)*

*Командир опергрупи НКДБ
УРСР «Волинці»
Петро Форманчук
(фото 1950-х рр.,
друкується вперше)*

*Чекісти відзначають успіх операції «Ущелина» (1948 р.).
Крайній праворуч — майор Григорій Клименко,
учасник захоплення В. Кука*

*Заступник начальника
Львівської УМДБ
полковник Віктор Фокін,
учасник операції проти
Р. Шухевича
5 березня 1950 р.
(друкується вперше)*

*Заступник начальника
Станіславського УМДБ
полковник Сергій Стехов
(фото 1941–1942 рр.,
друкується вперше)*

*Начальник 5 Управління
КДБ УРСР полковник
Леонід Калаш*

*Учасник захоплення
М. Матвієнка капітан
Іван Бабенко (1951 р.)*

*Співробітник КДБ УРСР
Олександр Павленко, що
мешкав разом з В. Куком
(друкується вперше)*

*Начальник відділу з
боротьби з бандитизмом
НКВС УРСР (1944 р.)
Олександр Задоя
(фото 1941 р.,
друкується вперше)*

*Голова КДБ при РМ УРСР
генерал-майор
Віталій Нікітченко*

*Нарком внутрішніх справ
УРСР Василь Рясной*